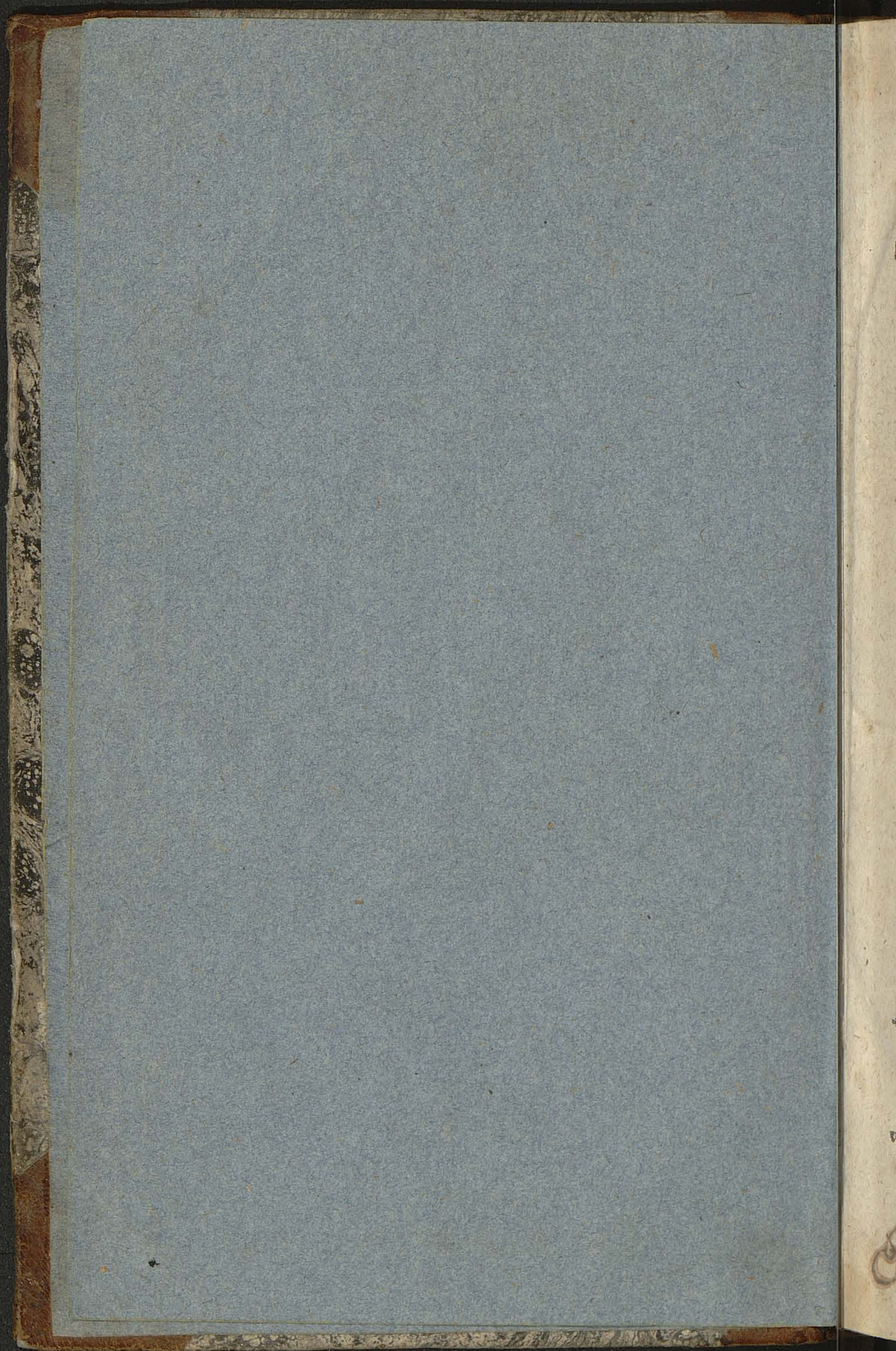

LIBRARIÆ COLLEGII
MAIOR CRACOVI

DYKCYONARZ
STAROŻYTNOŚCI
DLA
SZKOŁ NARODOWYCH.

Cena bez oprawy Złł. 3.

w WARSZAWIE. 1779.
w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey uprzywileiowaney
GRÖLLOWSKIEY.

DZIEŁO.

Dykcyonarz ſtarożytności dla Szkoł Narodowych przez Jmć Xiędza Grzegorza Piramowicza Sekretarza Kommiſſyi Edukacyiney, ze zlecenia od Kommiſſyi Naſzey ułożone, przez Towarzyſtwo do kſiąg Elementarnych roztrząśnione, Szkołom Narodowym do użycia podług przepiſow Naſzych podaiemy. w Warſzawie dnia 2. Października Roku 1778.

Jgnacy *Xiąże* Massalski *Biſkup Wileńſki Prezyduiący.*
Michał *Xiąże* Poniatowski *Biſkup Płocki.*
August *Xiąże* Sułkowski *Woiewoda Kaliſki.*
Joachim Chreptowicz *Podkanclerzy W. X. Lit.*
Michał Mniszech *Sekretarz W. W. X. Lit.*
Hyacint Małachowski *Referendarz Koronny.*
Jgnacy Potocki *Piſarz W. W. X. Lit.*
Adam *Xiąże* Czartoryski *Generał Ziem Podolſkich.*
Andrzey Mokronowski *Generał Inſp. Woyſk Koron.*
Stanisław *Xiąże* Poniatowski *Gen. Lieut. W. K.*
Franciszek Bielinski *Staroſta Czerſki.*
Andrzey Zamoyski *Kawaler Orderu Orła Białego.*

PRZESTROGA.

Dykcyonarz ten przeto Dykcyonarzem Starożytności nazwany iest, iż porządkiem alfabetycznym zawiera w sobie wiadomości obyczaiów starożytnych, mianowicie Grekow i Rzymian, bądź w nabożeństwie, bądź w rządzie, bądź nakoniec w domowym ich życiu. Po części zebrany iest z różnych, którzy w tey rzeczy pisali, Autorow; po naywiększey zaś części przełożony z Francuzkiego dzieła Pana Fur-

gault. Służy on do zrozumienia dawney historyi, i tych Pisarzów których czytaniem młódź nabiera języka i stylu. A ku temu użyciu służąc, znosi potrzebę długich i często powtarzanych przypisów i wykładów na Autory Klassyczne.

Ten któryby chciał powziąć ciągłą wiadomość o iedney rzeczy, naprzykład: o rządzie, woysku, pieniądzach, miarach, wagach, &c. u starożytnych, ma dla wygody swoiey reiestr samych celnieyszych materyi, pod któremi położone są Artykuły, w dykcyonarzu tym do nichże stosuiące się.

Drugi reiestr zamyka słowa, których potrzebne iest wyłożenie, a które osobnych artykułów nie maiąc, pod innemi się znayduią. Takowe artykuły w tym reiestrze są wytknięte.

Ktoby sobie życzył obszernieysze w tych rzeczach zabrać uwiadomienia, y poznać te źrzódła z których to krótkie zebranie wyięte iest, znaydzie trzeci reiestr ksiąg wybrańszych w nauce starożytności.

TABLI-

TABLICA MATERYI.

Nabożenstwo. Swięta. Zabobony.

Deus. Sacrificium. Hostia. Hecatombe pod Hecatombeon. Adoratio. Supplicatio. Lectisternia. Pompa. Ambarvalia. Amburbialis hostia. Expiatio. Armilustrium. Jejunium. Juramentum. Devovere. Naufragium.

Adonia. Agonalia. Agraulia. Agrionia. Amphidromia. Angeronalia. Anthesteria. Apaturia. Aphrodisia. Appollonia. Bacchanalia. Boedromia. Brauronia. Brumalia. Callisteia. Carpotina. Cerealia. Chalceia. Compitalia. Consualia. Diamastigona. Eleusia. Februalia. Feralia. Feriæ. Fugalia. Hilaria. Hibritica. Hydrophoria. Laphria. Laurentinalia. Lemuria. Liberaria. Lupercalia. Majuma. Matronalia. Meditrinalia. Megalesia. Oschophoria. Paganalia. Palilia. Panegyris. Parentalia. Portumnalia. Quinquatria. Regifugium. Robigalia. Saturnalia. Taurobolia. Terminalia. Teoxenia. Tesmophoria. Vinalia.

Achores. Ancile. Amuleta. Apotheosis. Clavus Annalis. Ver sacrum. Manes. Oraculum. Præsagium. Præstigia. Pannicus terror.

Kapłany. Wieszczkowie. Słudzy Koscielni.

Pontifex. Rex Sacrorum albo Rex Sacrificulus. Sacerdos. Arvales. Flamen. Galli Cybeles. Salii. Vestales.

Augures. Aruspex. Auspices. Pythia. Druidæ. Magi. Sibillini Libri.

Epulo-

Epulones. Curulis. Angusti Clavi. Annulus.
Astynomi. Agoronomi. Enautæ. Eliastes. Logistæ. Prodicos. Hemerodromi. Abdicatio.

PRAWA.

Lex. Juris-Consulti. Lex Agraria. Jus Latium. Civis. Peregrinitas. Peregrinus. Municipium.
Gens. Patronus. Cliens. Pater. Expositio. Adoptio. Fæminæ. Sponsalia. Repudiatio. Matrimonium. Divortium. Manumissus. Bona. Mancipi res. Prædia. Prædiatus. Vades. Juramentum. Testamentum. Usura. Sycophanta.

SĄDY.

Judicium. Tribunal. Areopagus.
Actio. Ampliatio. Comperendinatio.
Prætor. Centumviri. Triumviri Capitales. Quæsitores.
Advocatus. Rabula. Recuperatores. Apparitores.
Plagiarius. Sycophanta.

NAGRODY. CZEŚĆ PUBLICZNA. PODARUNKI.

Præmia. Triumphantes. Triumphus. Arcus. Tropæum. Corona. Spolia. Funus. Acclamatio. Apotheosis.
Congiarium.

KARY. MĘKI.

Supplicium. Carcer. Exilium. Pœnæ Militares. Ostracismus.

WOYSKO. ZOŁNIERZE.

Copiæ. Militum delectus. Castra. Quintana. Tribunal Castrense. Castra Nautica. Classis. Stipendia.
Legio. Equites Equitatus. Pedes Pedites. Caterva. Cohors. Manipulus. Centuria. Decuria. Ablecti. Antepilani. Hustati. Prætoriani milites. Veterani. Beneficiarius.

Imperator. Legati. Præfectus Castrorum. Præfectus Prætorii. Præfectus Alarum. Tribunus Militum. Tribunus Legionis. Tribunus Celerum. Centurio. Decurio. Amphictyones. Hipparchus. Taxiarcha.

Signum. Aquila. Tesseræ militares. Vigiliæ. Spolia.

Woiowanie.

Narzędzia Woienne.

Bellum. Tumultus. Acies. Aggeres. Navis.

Aries. Ballista. Corvus. Ericius. Hellepolis. Musculus. Pluteus. Scorpio. Testudo. Turris. Elephas.

Arma. Currus. Arcus. Clipeus. Lorica. Pelta. Hasta. Framea. Funda. Sarissa. Lancea. Pilum.

Skarb. Dochody pospolite.

Ærarium. Reditus.

Quæstores. Publicanus.

Handel.

Mercatores. Navigandi Ars. Piscatus. Librarius. Argentarius. Usura.

Miary, y Wagi.

Acetabulum. Centuria. Choenix. Medimnum. Modius.

Digitus. Palmus. Palmipes. Pes. Cubitus. Ulna. Orgya. Passus.

Jugerum. Sextula. Stadium.

Cadus. Choës. Cohlear albo Ligula. Culeus. Kotyla. Metreta albo Metretes. Mystrum. Quadrans. Quincunx. Sextans. Sextarius. Triens. Urna.

As. Bes. Bessis. Libella. Libra.

Pienią-

PIENIĄDZE. KRUSZCE.

Æs. Moneta. Aurum Aureus. Argentum Argenteus As. Aſſiduus. Denarius. Drachma. Libella. Mina. Obolus. Quadrans. Quincunx. Seſtertius. Sextans. Sextula Stater. Talentum. Bigati Nummi. Ratitus.

Uſura. Argentarius.

Æs Corinthium.

PRZYMIERZA. UMOWY.

Fœdus. Socii. Caduccator. Auctio. Acceſſio.

WYCHOWANIE Y ĆWICZENIE DZIECI.

Liberi. Nutrix. Gymnaſiarcha. Gymnaſium. Pater. Fæminæ. pod Ludi.

NAUKI. KUNSZTY.

Academia. Schola. Lyceum. Muſeum.

Philoſophia. Philoſophi. Peripatetici. Stoici. Pythagorici. Pyrrhonici. Druidæ. Magi.

Scribendi Ars. Librarius. Litteræ. Scythale.

Abacus. Numerus.

Grammatica.

Rhetor.

Poeſis. Comœdia. Tragœdia. Chorus.

Muſica. Chorus. Odeum. Buccina. Cymbalum. Lyra. Siſtrum. Tuba. Tibia. Trigonum.

Hiſtoria.

Medicus.

Pictura.

Sculptura.

Saltatio.

Navigandi Ars. Pharos. Remiges.

Mola.

C z a s.

Annus. Mensis. Fasti. Dies.
Clepsydra. Horologium. Vigiliæ.
Clavus Annalis. Alliensis Dies.
Januarius. Martius. Aprilis. Majus. Julius. Augustus. Quintilis. Sextilis. December.
Olympias. Hecatombeon. Boedromion. Memacterion. Pyanepsion. Posidion. Gamelion. Elaphebolion, Munychion. Targelion. Scyrrophorion.

M i a s t o.

Publiczne Mieysca. Porty.

Urbs. Aqua. Balneum. Thermæ. Thermopolium. Basilica. Capitolium. Cloaca. Carcer. Ludus. Lyceum. Xystus. Museum. Campus Martius. Forum. Prytaneum. Amphiteatrum. Theatrum. Circus.
Pireum. Pharos.

D r o g i.

Columna miliaris. Currus. Via.

Dom. Sprzęty Domowe.

Domus. Andron. Apotheca. Balneum. Abacus. Lectus. Pluteus. Lampas. Horologium. Clepsydra. Speculum. Vasa. Horti.

Zywność. Jedzenie. Napoy.

Annona. Classis Africana. Classis Alexandrina.
Cœna. Lectus. Pittacium. Allogia. Parasiti.

Odzienie. Stroy.

Caput. Barba.
Pileus. Apex. Mitra. Albogalerus. Corona.

Vestis.

Veſtis. Induſium. Bracca. Tunica. Toga. Prætexta. Trabea. Anguſti Clavi. Paludamentum. Pallun. Chlamys. Chlaéna. Læna. Lacerna. Pænula. Sagum. Palla. Stola. Palliolum.

Calecamenta.

Cæſtus. Annulus. Armillæ. Bulla. Acus. Byſſus.

IGRZYSKA. WIDOKI.

Ludi.

Amphitheatrum. Circus. Theatrum.

Acciaci ludi. Appollinares ludi. Equiria. Megalenſes ludi. Naumachia. Scenici ludi. Sæculares ludi. Præſtigia. Gladiatores. Athletæ. Petauriſta. Chorus. Elephas. Accendones.

Olympia. Nemea. Iſthmici ludi. Pythici ludi. Platenſes ludi. Anaclinopalia.

NAPISY Y PAMIĄTKI.

Pod każdą literą kładą ſię tłumaczenia liter lub ſyllab przez ſkrócenie używanych w napiſach.

Abaton. Aſcia. Coloſſus Solis albo Coloſſis Rhodius. Obeliſcus. Piramis. Statuæ. Tropæum.

CWICZENIA Y GRY.

Exercitatio. Ludi *Igrzyſka.* Gymnaſium. Gymnaſiarcha. Thermæ. Hippodromus. Xyſtus.

Curſus. Currus. Pugilatus. Saltatio. Piſcatus. Cæſtus. Palaria.

Ludi *Gry.* Diſcus. Pila.

REIESTR

Słów należących do opisu Starożytności zawartych pod innemi Artykułami.

Concu-

M.

N.

O.

P.

Primi-

AUTO-

AUTORORWIE ZNACZNIEYSI

Z których obszernieysza starożytności wiadomość zabierać się może.

Naprzód ogulnie, pisarze dawni Greccy, Łacińscy, a mianowicie Dzieiopisowie.

Dictionaire des Antiquités Romaines &c. Ouvrage traduit & abrégé du grand Dictionaire de Samuel Pitiscius, & enrichii de Remarques curieuses & intéressantes.

Recueil d'antiquités Egiptiennes, Etrusques, Grecques Romaines & Gauloises par Mr. le Comte Caylus.

Explication abrégée des coutumes & céremonies observées chez les Romains, pour faciliter l'intelligence des anciens Auteurs. Ouvrage écrit en latin par M. Nieuport, & traduit par M. l'Abbé D. Fr.

Moeurs & coutumes des Romains par M. Bridaut, Maitre de Pension.

Des moeurs & des usages des Romains par M. le Febure de Monsans, & revu par M. l'Abbé Granet.

Achæologia Græca, sive Veterum Græcorum, præcipue vero Atheniensium, ritus civiles, religiosi, militares & domestici, fusius explicati per Joannem Polterum.

Antiquitatum Romanarum corpus absolutissimum, auctore J. Rosino, cum notis J. Dempsteri.

Laur. Pignorii Mensa Isiaca, qua sacrorum apud Ægyptios ratio & simulacra subjectis tabulis æneis simul exhibentur & explicantur.

Athan. Kircheri Sphinx Mystagoga.

Ejusdem Oedipus Ægyptiacus.

Antiqui novique Latii Ortographica, a Claudio Dausquio.

Nic. Gragii de Republica Lacedæmoniorum.

Antonii Van-Dale Dissertationes novem, Antiquitatibus, quin & marmoribus, cum Romanis, tum potissimum Græcis illustrandis inservientes.

Ejusdem de Oraculis veterum Ethnicorum &c.

Abrahami Gothlæi Dactyliotheca, seu annulorum sigillatium, quorum apud Priscos, tam Græcos quam Romanos, usus, &c. cum expl. J. Gronori.

Leo Allatius de Templis Græcorum.

Jo. Meursii Græcia Ludibunda, sive de Ludis Græcorum liber &c.

Athleta è monumentis Græciæ.

Le Théatre des Grecs, par le P. Brumoy.

J. C. Bulingeri de Theatro ludisque scenicis.

Thesaurus Antiquitatum Romanarum congestus a Jo. Georg. Grævio &c. cum figuris.

Samuelis Pitisci Lexicon Antiquitatum Romanarum, in qua ritus & antiquitates cum Græcis & Romanis communes, sacræ & profanæ, publicæ & privatæ, civiles & militares exponuntur.

Cellarii Antiquitates Romanæ.

L'Antiquité expliquée & réprésentée en figures, en latin & en françois, par Dom. Bernard de Montfaucon.

Alexan. Donati Roma vetus & recens.

Historia & ritus Reipublicæ & Imperii Romanorum, auct. G. N. Nieuport.

Antiquités sacrées & profanes des Romains, expliquées en latin & en françois par M. A. V. M. La Haye.

Onuphrii

Onuphrii Panvinii, Reipublicæ Romanæ Comment. libri 3. &c.

Hiſtoire des grands chemins de l'Empire Romains, par N. Bergier.

Le grand Cabinet Romain, ou Recueil d'Antiquités Romaines, avec les explications de M. A. de la Chauſſe.

Muſeum Kircherianum &c. a P. Philippo Bonanni Soc. Jeſu.

Ft. Modii, Brugenſis, Pandectæ Triumphales, ſive pomparum & feſtorum, ac ſolemnium Apparatuum, conviviorum, ſpectaculorum &c.

De urbis, ac Romani olim Imperii ſplendore &c. auct. J. B. Cazalio.

Annales Magiſtratuum & Provinciarum S. P. Q. R. ab urbe condita &c. auct. Steph. Vinando Pighio.

Juſti Lipſi, de militia Romana, libri 5 &c.

Cl. Salmaſii de re militari Romanorum &c.

De militiæ Romanæ monumentis, auct. Nebel.

Barn. Briſonii, de formulis & ſolemnibus populi Romani verbis libri octo &c.

Diſſertation ſur les Triremes ou Vaiſſeaux de guerre des Anciens par le P. de Languedoc, Jéſuite.

Jo. Kirchmanius de funeribus Romanorum.

Funérailles & manieres d'enſevelir des Romains, des Grecs &c. par Guichard.

Notæ veterum Romanorum è Bibliotaphis eruta a Jano Grutero.

Jo. Mabillon de re diplomatica.

Oct. Ferrarii de Veſtiaria, libri 7. cum iconibus &c.

P. de Maridat, Tractatus de Pileo cæteriſque capitis tegminibus &c.

Jo. B. Belli Cavaris Salyi S. J. de partibus Templi auguralis &c.

Ritrato di Roma anticha &c.

Columbarium libertorum & ſervorum Liviæ Auguſtæ ab Ant. Cori.

Antiquitates Herculanenſes, auctore Walchio.

Carolus Sigonius de antiquo jure Romanorum & Italiæ.

Hiſtoire de la Jurisprudence Romaine.

Inſcriptiones antiquæ totius orbis Romani in corpus reductæ, olim auſpiciis J. Staligeri & Marii Velſeri; induſtria Jani Grateri, cum notis M. Gudii edente Grævio.

Cyriaci inſcriptiones antiquæ.

J. B. Ferrerii Muſæ lapidariæ antiquorum.

Introduction à la connoiſſance des Medailles par Mr. Ch. Patin.

Hub. Goltzii Græcia, ſive hiſtoriæ urbium & populorum Greciæ, ex antiquis numismatibus reſtitutæ libri quatuor.

De Ponderibus & menſuris veterum auct. Eiſenſchmidio.

Priſciani & aliorum, de nummis, ponderibus, menſuris &c.

Briſonius & Hosmanus de veteri ritu nuptiarum & jure connubiorum.

J. G. Stuckii antiquitates conviviales.

Phil. Munckerus de intercalatione variarum gentium.

Jo. Schefferi de militia navali veterum &c.

Car. Paſchalii Coronæ ſeu tractatus de earum origine & uſu &c.

De coronis & tonſuris Paganorum.

J. Lipſii Poliorceticon, ſive de Machinis, tormentis, telis, libri 5.

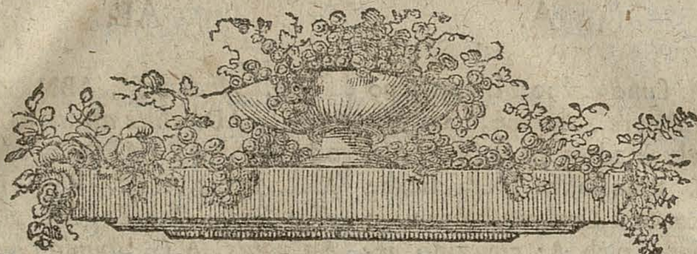
Antiquæ muſicæ Auctores ſeptem, græc. lat. cum notis M. Meibomii.

Fr. B. Ferrarii de veterum acclamationibus & plauſis libri 7.

Mythographi latini, C. Julius Hyginus; Fab. Planciades Fulgentius; Lactantius Placidus; Albricus Philoſophus, edente Thoma Munckero.

Eliæ Schedii de Diis Germanis.

DYKCYO-

DYKCYONARZ
STAROŻYTNOŚCI
OSOBLIWIE GRECKICH I RZYMSKICH DO ZROZUMIENIA AUTOROW DAWNYCH I HISTORYI STAROŻYTNEY SŁUŻĄCY.

A.

A. TA LITERA w starych napisach (*) i innych pamiątkach z punktem albo bez punktu kładzie się za imiona własne, *Aulus*, *Aula*, *Augustus*, albo *Augusta* także za *Augustalis* Cesarski; *Annus*, *Argentum*, *Aurum*, *Ager* za *Amicus*, *Amica*, *Anima*, *Album*, Regestr Księga do wpisywania, Tablice albo mur biały na ktorym pisywano dzieie, *Aes* pieniądze, moneta, *Aerarium*, *Aeldes*, *Aedilis*, *Aedilitas*. Taż litera podwoiona aa. znaczy *Augusti* dwoch Augustow, albo dwoch Cesarzow, *Augustales*, osoby domu Cesarskiego; *Apud Agrum*, *Aurum & Argentum*. Taż litera potroiona aaa. bierze się za tres *Augusti*, także za *Aurum Argentum*, *Aes*.

A. samo

(*) Ponieważ iedna litera w napisach mieć może wielorakie znaczenie, tedy okoliczności samey pamiątki lub napisu domysłem w tłomaczeniu kierować powinny. Naprzykład uważać należy czy iest nagrobek, znak zwycięzki, czy pieniądz zwyczayny, czyli medal w szczegulney przygodzie bity &c.

A. ſamo, albo z literą I. po tym ſłowie Miles ale, albo Miles al, kładzie ſię za *Miles ale*.

a. Była także litera liczbę znacząca u Grekow i Rzymian u pierwſzych A: znaczyło iedność; u drugich pięćſet: ieżeli nad nią położona była kreſka mała, A: znaczyło pięć tyſięcy.

A, maiąc po ſobie a Greckie duże wyrażało Talent (była to waga i moneta ſtarożytna) małe a Greckie maiąc po ſobie o trochę wynieſione, znaczyło *Choenix*, miarę na rzeczy ſuche, obacz Choenix.

Kiedy u Rrzymian w ſprawie iakiey ważney Sędziowie dawali zdania, każdy z nich miał trzy tabliczki, na iedney z nich było A, na drugiey C, na treciey NL. Jeżeli Sędzia oſkarżonego miał za niewinnego, dawał tabliczkę z literą A, ktora znaczyła *Abſolvo*, uwalniam obwinionego; dla tego ta litera była nazwana *Salutaris*, to ieſt: litera ocalenia. Gdy Sędzia oſkarżonego winnym poczytywał, dawał tabliczkę z literą C, co znaczyło *Condemno* potępiam, winnym ogłaſzam. Na koniec kiedy ſądził być potrzebne przedłużenie ſprawy, dla lepſzego uwiadomienia, w ten czas tabliczkę dawał z temi dwiema literami NL, znaczącemi, *non liquet*, ſprawa nie ieſt iaſna.

AB. *Abdicavit*, ABN. *Abnepos*, AD. *Ante diem*. ADQ. *adquivit*. AE. AED. *Aedilis* AEL. *Aelius*, *Aelia*, AEM. AIM. *Aemilius*, *Aemilia*, AK. *Ante Kalendas*, A. G. *Animo Grato* AG. *Aulus Gelius*, Ag. *Ager*, albo *Agrippa*, AVB. *a viro bono*, Ab UC. *Ab Urbe condita*, ADN. *Adnepos*, ANN. *Annona*, A.O. *Amico optimo*, albo *alii omnes*, AM. albo AMS. *Amiciis*, ANN. Sen. *Annæus Seneca*, AP. *Apia*, *Apius*. AP. *Apud* A. P. M. *Amico poſuit monumentum*, AQ. *Aquilifer*, AR. P. *Aram poſuit*, ARR. *Arrius* AUR. *Aurelia*, *Aurelius*.

ABACUS. Była tablica, ktorą zawieſzono na ścianie, żeby na niey Arytmetyczne i Geometryczne znaki kreślono, zawſze była heblowana i polerowana: kiedy do Geometryi ſłużyć miała, a czaſem do Arytmetyki; poſypywano tę tablicę proſzkiem drobnym i lekkim, ktory łacno przylegaiąc czynił ſpoſobność znaczenia na niey wſzelakich figur, palcem albo pręcikiem.

Zwyczayniey, gdy trzeba było rachować, tablica ta podzielona była na wiele linii w poprzek idących rownie odległych, ktore wydrążone były w drzewie; w ſuwano w nie pewną liczbę guzikow o dwoch głowkach, iedną głowką trzymały ſię w linii wydrążoney, tak,

tak, iż ie łatwo posuwać i cofać iak kto chciał można było. Jedna z tych linii zamykała iedności liczb, inna dziesiątki, inna dwudziestki, inna sta &c. Według innych, na tey tablicy wyciągnione były strony wiedziane, na ktorych nawleczone guziki z słoniowey kości, albo drewniane, rożnym ułożeniem i posuwaniem służyły do czynienia rachunku.

ABATON. To iest nieprzystępny. Znaki zwycięskie i inne pamiątki stawiane, za rzeczy święte u starożytnych poczytywane były: tykać się ich niegodziło. Artemizyus zwyciężywszy i podbiwszy Rodyiczykow, kazał na ich wyspie wystawić dwie osoby, z ktorych iedna biła rozgami drugą wyobrażaiącą miasto Rodow. Rodyiczykowie w dalszym czasie odzyskawszy wolność, a nie śmieiąc zepsuć tego znaku, otoczyli go budynkiem, ktory go zasłaniał; ten budynek nazwano ABATON słowem Greckim przeto, iż owe mieysce nieprzystępnym czynił.

ABDICATIO. Zrzeczenie, złożenie. Dwa rodzaie u starożytnych były *abdykacyi* czyli zrzeczenia; ieden przez ktory urzędnik iaki składał urząd, i to zrzeczenie było dobrowolne kiedy z własney chęci odstępował spraw publicznych; albo przymuszone, chociaż i w ten czas miano że za dobrowolne, kiedy lud nie kontent przywodził urzędnika do odstąpienia urzędu swego. Drugi rodzay zrzeczenia był, przez ktory oyciec wyrzekał się syna nie dobrego: ale w takowey *abdykacyi*, ktora naybarziey we zwyczaiu w Atenach była, oyciec nie mogł używać tego prawa swoim własnym imieniem, i samą swoią władzą. Trzeba było na to aktu uroczystego i prawnego, uczynionego przed urzędem, ktory rozeznawał przyczyny wyrzeczenia się Oycowskiego, a po wydanym od niego wyroku, woźny ogłaszał, iż ten w Atenach obywatel nie uznaie tego a tego za syna swego. Jeśli ktory oyciec po *abdykacyi* chciał znowu do siebie powrocić syna, było mu to wolno, ale odtąd iuż więcey nie mogł się go wyrzekać. Takowa *abdykacya* albo wyrzekanie się nie było przyięte przez prawa Rzymskie, ktore pozwalały tylko *ablegacyi*, czyli wysyłania na doczesne wygnanie syna.

ABLECTI. Byli to żołnierze składaiący połowę Roty (*Cohors*) naywybrańszych ludzi, w piątey części piechoty Rzymskiey.

ACADEMIA, Było to mieysce nakształt ogrodu położone przy bramie Ateńskiey, nale-

żące do człowieka nazwanego Academus, albo Ekademus, ktory barżo przywiązany do dobra pospolitego, poświęcił ow plac na groby bohaterow w boiu za Oyczyznę umarłych. Potym ten ogrod ozdobiony był fontannami chłodnikami, i rozmaitego rodzaiu drzewami; niczego nie żałowano na okraszenie iego. Tak ozdobiony dostał się Platonowi, ktory tam zgromadzał uczniow i przyiacioł swoich, to iest nayuczeńszych ludzi z Aten, i nie daiąc szkole swoiey imienia własnego, nazwał ich przez szlachetną skromność Akademikami: to imię odtąd zaczęło być pospospolite osobom składaiącym towarzystwa uczonych.

Rachuią się trzy przednieysze Akademie u Grekow. Pierwsza dawna, ktora była Platona; druga ktora zaczęła się od Archesylasa; trzecia wprowadzona od Karneadesa.

Do tych trzech Akademii niektorzy Autorowie przyłączaią czwartą od Philona, rodem z Laryssy, i piątą założoną od Antiocha ucznia iego.

Cicero dał imie Akademii pięknemu domowi wieyskiemu, ktory miał między iezio-rem Awernu i Puteolami. I tam to on napisał większą część książek Filozoficznych, a między innemi *Quæstiones Academicas*.

Accendones. Tak nazywano tych, ktorzy pod czas igrzysk i widokow publicznych pobudzali wysiekaczow (*Gladiatores*) do potyczki.

Accensi. Byli to sludzy urzędowi, ktorzy chodzili przy Urzędnikach Rzymskich. Powinność tey służby, ktorą dawano zwyczaynie wyzwoleńcom, była, na sąd przyprowadzać pozwanych, milczenie nakazywać tym, ktorzy na schadzkach publicznych niepotrzebnie gadali.

Accetabulum. Miara Rzymska, ktora zamykała szesnastą część korca naszego, to iest garney dwa.

Acclamatio. Okrzyk. Nie był to krzyk nie składny i pomięszany, ale pewne złożone słowa żywego i wybitnego znaczenia, przez ktore wyrażano zezwolenie, życzenie, pochwalenie, albo radość. *Acclamatio* albo okrzyk wziął początek swoy od widokow, potym przeszedł do Senatu i do innych posiedzień publicznych, do dworu Cesarzow Rzymskich, do Trybunałow niższych &c. Okrzyku nie czyniono porywczo, ani podług przywidzenia się każdego. Był zawsze iako w chorach muzycznych Koryfeus, to iest taki, ktory nie tylko słowa okrzyku po-

podawał, ale nawet i ton iego przepisywał. Lud powtarzał z pilnością słowa, iako w piosnkach powtarzać się niektore części zwykły, ktore dla tonu pełnego harmonii, nazywano pieśnią, albo pieniem, (*Cantica;*) Takie formuły wołania ieszcze niektore znayduiemy u starożytnych, iako naprzykład te: *Dii te nobis servent.* Niechay cię Bogowie dla nas zachowuią. *Vestra salus nostra salus.* Wasze zachowanie, naszym zachowaniem iest. *Bene & preclare!* dobrze! pięknie! wyśmienicie! Czasem słowa okrzykow w wiersz złożone były. Tertulian zachował nam ieden tego przykład. Okrzyk tak się zaczynał.

De nostri annis, addat Tibi Jupiter Annos &c.

Niech ci Jowisz z naszych łat przyda wieku &c.

W ostatnich czasach liczono okrzyki, i w księgi publiczne wpisywano wiele razy one powtorzone były. Acclamatum est deties, vities, octies ter &c.

ACERRA. Był to mały ołtarz, ktory stawiano przy iakim grobie: na tym ołtarzu krewni albo przyiaciele zmarłego, mieli sobie za powinność palić codziennie kadzidła. *Acerra* znaczy też pudełko do kadzidła.

ACIES. Plac bitwy. Szyk. Gdy czas potyczki nadszedł, wodzowie szykowali woysko swoie. Sposoby szykowania u Grekow i u Rzymian odmienne były: i nawet u iednego ludu rozmaicie szykowano woysko podług okoliczności czasu, mieysca, samego narodu nieprzyiacielskiego. Zwyczaynie atoli piechotę stawiali w śrzodku, a po skrzydłach iazdę.

Często piechota ciężko uzbroiona stawała na czele *Phalangis* czyli połku Greckiego; piechota zaś lekka i iazda były z tyłu. Niekiedy piechota lekko uzbroiona z iazdą przod trzymała: niekiedy zaś piechota lekka i ciężka pomięszane szeregami stały.

Czasem Grecy szykowali iazdę w roty kwadratowe, ale częściey w kwadrat podługowaty, mniemaiąc, że rota więcey maiąca czoła, niż głębokości mocnieyszą była. Macedonczykowie szykowali w klin, to iest przod szyku był wąższy, a coraz potym szerzey szeregi stały, ten kształt szyku zowie się *cuneus* albo *caput parcinum.* Barźo tego przestrzegali, aby na czele szyku byli żołnierze naywalecznieysi bądź z piechoty, bądź z iazdy.

U Lacedemończykow ten z dwoch ich Krolow, ktory hetmanił, uszykowawszy woysko, i przybrawszy sobie do

ſtraży trzyſtu wybranych ludzi, ſtawał w ſamym śrzodku woyſka, żeby łatwiey mogł wydawać rozkazy na ſkrzydła. W tyle byli lekarze, wieſzczkowie i ſurmacze, Wodź Ateńſki brał mieyſce we śrzodku z pocztem wybranych żołnierzy do boku ſwego.

Rzymianie w rożne kſztałty, ktorych wzory od ſamych nieprzyiacioł zabierali, woyſka ſwoie ſzykowali. Mieli zwyczay ſtawiać piechotę ſwoią we trzy ſzyki. W pierwſzym byli ci, ktorych nazywano *anteſignami*; że ſtali przed chorągwami i znakami (*ſigna*) i ku obronie onych ſłużyli. *Principes*, byli w drugim; a *Triarii*, w trzecim, Taki ogulnie był zwyczay ſzykowania. Opiſanie iego w ſzczegulności widzieć można w powieści Polibiuſa o potyczce pod miaſtem Zama przez Scypiona ſtoczoney. Połki czyli Legie Rzymſkie trzymały zawſze ſam pośrzodek woyſka: prawą rękę miała nayſtarſza Legia. Poſiłkowe i ſprzymierzone woyſka na ſkrzydłach były.

Jazda Rzymſka na rory podzielona tak ſtawała w ſzyku, iż zaſtaniała ſkrzydło prawe; iazda zaś ſprzymierzonych lewe. Lekkie chorągwie i procownikow ſtawiano między przedziałami każdego ſzyku, albo na czele woyſk, albo wyżey ſkrzydeł. Ci czynili wycieczki i podiazdy, z ktorych na ſwoie mieyſce albo w tył powracali, Czaſem tych lekkich żołnierzy mieścili między ſzeregami iazdy, z ktorą wſzyſtkiemi obrotami przez lekkość i ſzypkość ſwoią ſię łączyli.

Znak potyczki dawano wywieſzeniem nad namiotem hetmańſkim ſzaty żołnierſkiey purpurowey. Ale przed zaczęciem ſprawy, wodzowie mowili do żołnierzy zachęcaiąc ich do męſtwa, potym trąby ogłaſzały czas ruſzenia. Lacedemończykowie mało i rzadko mowili. Lecz Krol ich w przytomności woyſka czynił ofiarę Muzom, po ktorey żołnierze ſkupiali ſię do namiotu iego na ſłuchanie wierſzy Tyrrea, dla nabrania ſerca na bitwę i śmierć dla oyczyzny. Dopiero woyſko ruſzało przeciw nieprzyiacielowi, idąc w takt z przygrywaniem ſwym i innych inſtrumentow.

Często Grecy i Rzymianie uderzaiąc na nieprzyiuciela wydawali wielki krzyk, ktory wraz z odgłoſem trąb zagłuſzał ich na niebezpieczeńſtwo, i dodawał ſerca. Bywało, że ſzli wolnym krokiem, i zimną krwią; bywało że żwawym krokiem rozpędzali ſię na nieprzyiaciela.

Zołnierz lekki zwyczaynie zaczynał ſprawę rzucaiąc groty ſtrały, kamienie na pomięſzania nieprzyiaciela: potym coſali ſię w mieyſca prożne pomiędzy ſzykami, zkąd po nad głowy żołnierzy poſtrzały ſwoie miotali. Ciężko uzbroieni wyrzuciwſzy nieco grotow, do ſprawy przychodzili. Długo Rzymianie potykać ſię zwykli byli kupami, z iedney tylko chorągwi (*manipulus*, dwieście ludzi) złożonemi. Marius odmienił ten kſztałt, po trzy chorągwie kupiąc w iedno.

Dawni mało miewali iazdy, ale barżo dobrze iey używać umieli. Jezdni często w potyczce z ſiadali z koni i pieſzo ſię bili, konie przyuczone były nie ruſzać ſię z mieyſca ſwego. Niekiedy brali na tył konia, za ſobą pieſzych lekko zbroynych, ktorzy z oſobliwſzą ſzypkością zſkakiwali z koni, i znowu na nie wſkakiwali podług potrzeby. Często puściwſzy cugle, wpadali na nieprzyiacielſkie ſzyki, mięſzaiąc ie i waląc.

Kiedy przyſzli do tego, iż połamali ſzyki i do ucieczki przymuſili nieprzyiaciela, nie unoſili ſię żwawością nieuważną: za rozkazem na odwrod zaraz ſię coſali, i co ieſzcze opierać ſię mogło do ſzczętu znoſili. Rrzymianie i Grecy tego byli rozumienia, że ſię naywięcey potyczek przegrywa przez nieroſtropne i zbyt zaciekłe uganianie ſię za nieprzyiacielem. Łacinnicy zwali woyſko uſzykowane, *acies inſtructa:* przednią ſtraż, *acies prima:* tykaią ſtraż, *acies poſtrema*, *noviſſima: acies ſecunda*, ſam środek wośka.

Actiaci Ludi. Igrzyſka Akcyackie uſtanowione od Auguſta po zbiciu Antoniuſza pod Akcyum, poświęcone Apollinowi.

Actio. W prawnictwie Rzymſkim dawano to imię poſpolicie wſzelakim poſtępkom prawniczym, ale ſzczegulniey znaczono żądanie ſtrony powodowey. Strona ta wykładała ſwoie domagania ſię, to ieſt oświadczała, iakiey akcyi używać, i dla iakiey ſprawy drugą ſtronę ścigać zamyślała. Albowiem bywało często, że wiele akcyi ſchodziło ſię w iedney ſprawie. Naprzykład, w ſprawie kradzieży mogł kto mieć akcyą o odzyſkanie ſwego, albo o umowę ſkrytą z złodzieiem, albo też o ſkazanie winowaycy na karę płacenia w dwoynaſob, kiedy złodziey na uczynku złapany nie był, albo płacenia w czwornaſob, ieśli złodziey na kradzieży ſchwytany zoſtał &c.

Actuarii. Był to gatunek niżſzych Urzędnikow maiących

cych zlecenie rozdawać żołnierzom żywność w woysku.

Acus. Igła, szpilka. Dawniey tym iednym imieniem nazwali te obydwie rzeczy. Igły lub szpilki Cypryiskie były naybarziey szacowane. Bywały z rożnych kruszcow podług rozmaitego używania. Panie Rzymskie miewały ie ze złota, na przypinanie wieńcow, wstążek, a osobliwie do ułożenia kształtnego włosow. Nazywano też ogolnie, *Acus*, wszystkie małe narzędzia ostro się kończące, nawet sprzączki, z przyczyny ich trzpienia; ale to słowo nayzwyczayniey brało się za igły podobne do naszych, i co do kształtu, i co do używania.

Adonia. Uroczystości żałobne, ktore Egipcyanie, Syryiczykowie, Babilończykowie i Grecy odprawiali, z wielką okazałością smutku, na pamiątkę śmierci Adonisa. Wzywano na tych świętach Wenery Bogini pod imieniem Salambo. *Obacz* w Dykcyonarzyku historyi baieczney *Adonis*.

Adoptio. Przysposobienie syna. Był to Akt, ktory podług praw uczyniony, służył ku pociesze bezdzietnym. Był zarowno używany, i odprawował się prawie iednakowym sposobem u Grekow i Rzymian. Do ważności tego aktu i w Rzymie i w Grecyi potrzeba było, aby był przyięty i stwierdzony powagą zwierzchności publiczney; a naśladowanie natury w tym iak naydokładniey powinno było być zachowane, aby ten, ktory kogo za syna przysposabiał, był w tym stanie przyrodzenia, iżby prawdziwym oycem zostać mogł. Trzeba było w przysposabiaiącym lat mieć naymniey 20. i aby od przysposobionego starszym był osiemnastą laty. Niegodziło się białymgłowom, niewolnikom, ani szalonym takowego przysposobienia czynić: człowiek tylko wolny i z pod rodzicielskiey władzy wypuszczony, nabywał wszelkich praw prawdziwego syna; ale zaraz od przysposobienia swego iuż nic nie miał spolnego z dziećmi właśnego swego oyca. Kiedy obywatel ktory dawszy sobie przysposobionego syna, miał potym dzieci z prawego małżeństwa, przysposobienie zawsze w swoiey mocy zostawało, i przysposobiony miał iednež prawa co i dzieci spłodzone. Niektorzy mniemaią, iż w Atenach nie wolno było obywatelowi maiącemu syna przysposobionego, żenić się bez rozkazu, albo zezwolenia Urzędu. W Lacedemonii rząd kraiowy miał osobliwszą baczność na takowe przysposobienia dzieci: trzeba było do potwierdzenia takowego aktu, przytomności

ści Krola. Używano także tego sposobu do przyięcia za prawe dzieci, te ktore z nieprawego łoża spłodzone były.

W Rzymie można było przysposabiać synow przez testament, ale do ważności iego potrzeba było potwierdzenia Pretora albo Cesarza. W czasach Rzeczypospolitey, ten akt czyniony był niekiedy w zgromadzeniu ludu, ale częściey przed Pretorem. Pewne słowa, na ten akt wyznaczone były, ktore zwano *Adrogatio*, a pierwey potrzeba było pilnego roztrząsania i potwierdzenia prawem opisanego od urzędu. Patrycyusz albo pochodzący z rodu Szlacheckiego, mogł być przysposobiony za syna od Plebeiusza, to iest człowieka pospolitego; ale Plebeiusz nie mogł być przysposobiony od Patrycyusza. Ten ktory był za syna przyięty, brał imię, przedimię i przezwisko tego, ktory go przysposabiał, zachowuiąc tylko imię familii, a te kładł na końcu po innych. Niektorzy utrzymuią, że Cesarze rozciągnęli prawa przysposobienia i do kobiet.

ADORATIO. Kłanianie się bogom, modlenie się do bogow. Kiedy dawniey chcieli czynić modlitwy do swoich bałwanow, okrywali sobie głowę zasłoną na twarz spadaiącą. Obszedszy w koło w prawą rękę posągi bożkow i ołtarze ich, padali na twarz, albo na kolana, i w tey postawie zaginaiąc drugi palec nie wielki, i trzymaiąc inne podniesione palce, rękę do ust przykładali, całuiąc ią. Prożby swoie na tabliczkach wyrażali, ktore potym otrzymawszy prożb swoich skutek, w kościele zawieszali, przydaiąc czasem i inne znaki na to świadectwo.

ADVOCATUS. Rzecznik Prokurator, to imię u Rzymian znaczyło tych, ktorzy na sądach przytomnością, powagą i wziętością swoią wspierali obżałowanego, będąc od niego o to proszonemi. Nie mowili oni sami w sprawie, i cała ich usługa na tym była, że podawali środki prawne, i ku obronie służące mowcom, na ktorych potym mieysce nie znacznie nastąpili. Przez nieiaki czas utrzymywali chwałę ustanowienia swego, chwałę zasadzaiącą się na pobudkach ludzkości, przyiaźni, i gorliwości o dobro pospolite, ale na koniec mieysce szlachetności od zysku dalekiey, z ktorą chętnie brali się do obrony swoich klientow, wzięła podła chęć zarobku: a ta dała okazyą satyrom, i ściągnęła na siebie obostrzenie praw.

AEDILES. Urzędnicy Rzymscy tak nazwani od słowa łacińskiego *Aedes*, *dom*, *budynek*,

bo iedna z naycelnieyſzych powinności urzędu tego była, mieć ſtaranie i dozor około publicznych i prywatnych budynkow, tak poświęconych, iako i świeckich.

Z początku Edilow dwoch było. Czas pierwſzego ich poſtanowienia był iednegoż roku, co i uſtanowienia Trybunow poſpolſtwa. Sprawowali urząd tak iako i Trybunowie do roku; brano tych iako i tamtych zawſze z poſpolſtwa; i na iednym zgromadzeniu na obydwa te urzędy wybierano. Ci Edilowie, Plebeyſkiemi zwani, nic innego w ſamey rzeczy nie byli, tylko pomocnicy Trybunow, ktorzy do nich odſyłali ſprawy, ktorym ſami wyſtarczyć nie mogli, a zwłaſzcza ſprawy tyczące ſię Policyi, iako, to: opatrzenie bezpieczeńſtwa, ochędoſtwa i ozdoby miaſta; zachowywanie dobrego porządku na zgromadzeniach, na publicznych obrządkach i widokach; dozieranie oſobliwie co ſię działo na rynkach, placach publicznych, targowiſkach, ktore oni barżo ściśle zwiedzali, aby wiedzieć mogli o dobroci rzeczy przedawanych, o ſłuſzności wag i miar; Do nich należało utrzymywanie ścieków, moſtow, wielkich gościńcow, roztrząſanie napiſanych komedyi przed ich wyprawieniem, czyli nie były z urażą oſob ſzczegulnych. Gościnne domy, garkuchnie publiczne, mieyſca i ſoby nierządne pod ich władzą i dozorem zoſtawały. Chociaż ci Edilowie byli tylko urzędnikami podległemi wyżſzym, mieli iednak wielkie poważenie. Nic nie czyniono w Rzeczypoſpolitey bez ich uwiadomienia; wſzyſtkie wyroki Senatu i ludu powinny były przechodzić przez ich ręce. Urząd Edilow podług ſwoiey pierwſzey uſtawy bywał tylko Plebeiuſzom dawany przez ſto dwadzieścia i ſiedm lat; ale roku od założenia Rzymu 388. gdy Edilowie na ow czas będący nie chcieli czynić nakładu na wielkie igrzyſka, ktore Senat nakazywał na podziękowanie bogom, za ziednoczenie poſpolſtwa z Patrycyuſzami; ofiarowali ſię łożyć na nie, ci ieżeliby im chciano pozwolić godności Edilow: ofiarowanie to przyięte było, i wyſzedł wyrok, przez ktory nakazano, aby corocznie procz Edilow Plebeyſkich, obierano dwoch innych z Patrycyuſzow, ktorych nazwano wielkiemi Edilami, a często *Ediles Curules*, przeto iż mieli prawo krzeſła *Curulis*. Do tych nowych Edilow należało cokolwiek było naypoważnieyſzego i nayuczciwſzego w urzędzie Edilſkim.

Do

Do liczby rzeczonych Edilow, przydano dwoch ieszcze nowych, ktorych nazwano *Cereales*, od Cerery bogini zboż, przeto iż mieli dozor nad zbożem, krore się w Rzymie przedawało. Powinni byli doglądać, aby na targach dostatek zboża znaydował się, i aby zboże dobre było: kiedy zaś złe znaleźli w Tyber go rzucać kazali, iako i inne żywności, kiedy ie szkodliwemi do używania osądzili.

Urząd Edilski zwyczaynie był pierwszym krokiem potrzebnym do dalszego otrzymania innych godności Rzeczypospolitey. Używali togi bramowaney pretexta. O wieku do Edilostwa potrzebnym nie ma nic, iasnego nie pewnego; z tego iednak, iż pretorskiego Urzędu nie można było dostąpić, aż w trzydziestym roku, wnoszą, iż Edilska godność w dwudziestym siodnym lub osmym otrzymana być mogła.

Dawano niekiedy imię Edilow tym, ktorych pospolicie nazywano *Æditui*. Obacz pod tym imieniem.

Miasta municypale czyli swoim się prawem rządzące miały także swoich Edilow, mianowano ich *Quinquenniales* i zdaią się, iż oni byli w swoim mieście, co censorowie w Rzymie. W niektorych takowych miastach inszego Urzędu nie było procz Edilow; a ci, tak wysoce poważani byli, iż synowie Rzymian nayznacznieyszych, mieli sobie za cześć, otrzymywać w nich ten urząd i brali tytuł wielkich Edilow.

Aeditimi albo Aeditui. Tak nazywano podskarbich Kościelnych. Pod ich dozorem i strażą zostawały naczynia poświęcone, noże, topory, i ogułem to wszystko co do ofiar i okazałości świąt służyło; nazywano ich także niekiedy *Æditues*.

Aerarium. Skarb publiczny. Tak nazywano pieniądze zebrane i składane na potrzeby pospolite państwa. U Lacedemończykow nie było pospolitego skarbu. Woiowano nakładem obywatelow, każdego z osobna. Dopiero zaczęto mieć skarb publiczny po rozprzedaniu zdobyczy z Persow otrzymaney. Chowano go w kościołach, i tylko na wielkiey wagi potrzeby Rzeczypospolitey brano z niego pieniądze. Po wzięciu Aten, skarb Spartańczykow stał się znacznieyszy. Eforowie z zupełną władzą zawiadowali skarbem. Lacedemończykowie nie inaczey zezwolili na wprowadzenie monety złotey do swego kraiu, tylko pod warunkiem, aby iey żaden obywatel nie miał u siebie.

W Ate-

W Atenach ſkarb publiczny złożony w zamku, zoſtawał pod ſtrażą trzech Urzędnikow, Podſkarbich, *Tamiæ* po Grecku, *Quæſtores* po łacinie. Były inne ſkarby w kościołach chowane, między ktoremi nayznakomitſzy w Kościele Minerwy. Nazywano go ſkarbem bogini, a podſkarbich *Quæſtores Deæ Sacræ.*

W Rzymie ſkład takich dochodow był w Kościele Saturna, a ſtraż tego ſkładu powierzona była naprzod Trybunom poſpolſtwa, potym zaś Queſtorom czyli Podſkarbim. Dwa gatunki ſkarbu były w rzeczonym kościele: ieden ſkarb był zwyczayny, z ktorego brano na codzienne potrzeby Rzeczypoſpolitey: drugi nazywano Swiętym, ktorego nie tykano chyba w oſtatnich potrzebach. Za czaſu pierwſzych Ceſarzow, ſkarb publiczny oddzielono do ſkarbu Dworſkiego, *Fiſcus* mianowanego, ktory był wyznaczony na używanie ſamego Ceſarza; lecz poźniey te ſłowa *Ærarium* i *Fiſcus* ſtały ſię iedno znaczącemi.

Aes. Miedź. Używanie tego kruſzcu zdaie ſię dawnieyſze być niżeli żelaża tak dalece, iż niektorzy twierdzą, że w pierwſzych czaſach zażywano miedzi na robienie broni, nożow, rożnych narzędziow, i nawet lemieſzow w niektorych kraiach. Dawni umieli tak hartować miedź, iż nią kraiać i rznąć mogli. Robiono także z tego kruſzcu zwierciadła. A że ſtarożytni mniemali, iż miedź ieſt rzeczą barżo czyſtą, dla tego iey używali we wſzyſtkich oczyścieniach z nabożeńſtwa przepiſanych. Pierwſza moneta bita była z miedzi mianowicie u Rzymian. Serwiusz Krol pierwſzy zaczął około roku od założenia Rzymu 180. bicie monety. Miała ona na ſobie znak owcy albo barana, ktore Rzymianie w ſwoim ięzyku nazywali *Pecus*, zkąd imię *Pecunia* ſtało ſię potym powſzechne kżdey monety iakiegokolwiek kruſzcu. Krol Serwiusz obrał ten znak nad inſze; bo w pierwſzych czaſach nie znano innych bogactw, procz dzierżawy licznych ſtad i trzod. To imię *aes* rownie iako *pecunia* ſłużyło powſzechnie do znaczenia wſzelkiego gatunku monet: i od tego to ſłowa, ſkarb poſpolity, nazwany był *ærarium*. *Aere dirutus miles* znaczyło u Rzymian żołnierża ktoremu żołd mieſięczny albo roczny odięto, karząc go tym na ſławie.

Aes Corinthium. Ten kruſzec tak ſławny u dawnych Autorow, był według niektorych zmięſzany ze złota, ſrebra i miedzi. Bayka ieſt, żeby to zmięſzanie początek ſwoy

miało w przypadkowym ſtopieniu rożnych kruſzcow pod czas ſpalenia miaſta Koryntu, gdy go Mumius dobył: ponieważ pewna ieſt rzecz, że miedź Koryntſka ſławna iuż była dawno, przed wzięciem tego miaſta od Rzymian. Obacz ſamego Pliniuſza, Plutarcha &c.

Aggeres. Tak nazywano wały ſypane z ziemi, ſpaiane wiciami i palami, na ktorych ſtawiano machiny, czyli narzędzia woienne. Zaczynano ſypanie ziemi nad brzegiem foſſy mury otaczaiącey. Zołnierze i inſi robotnicy koło ſzańcow pracuiący, zaſłonieni byli od pociſku z miaſta, machinami (*muſculus*) czyli ſzopami zakrywaiącemi, znacznie wyſokiemi. Zakrycia te nie zawſze bywały z chroſtu plecione, ale też ze ſkor niewyprawnych, albo z ſiennikow lub wielkich lin przeplatanych. To wſzyſtko zawieſzano między dwoma maſztami barżo wyſokiemi, wbitemi w ziemię; tym ſpoſobem wſzyſtkie pociſki z miaſta traciły moc ſwoią. Robotę całą wynoſzono aż do wyſobości tych to zaſłon, ktore windowano wyżey, iak robota w gorę ſzła. Razem w ten czas napełniano mieyſca, zkąd ziemia była wybrana kamieńmi, ziemią, drzewem, i innemi rzeczami; a drudzy wyrownywali i ubiiali ziemię, aby na niey machiny woienne rowno i mocno ſtać mogły. Z wież i rozłożonych po ſzańcach kusz (*baliſtæ, catapultæ*) wypadał grad kamieni, ſtrzał, i dzirydow na wały i inne obronne mieyſca oblężonych.

Agonales. Imię przydane Kapłanom bożka Marſa.

Agones. Tak nazywano u Rzymian niżſzych ſług ołtarza, ktorych pod czas ofiar powinnością było, uderzać i zabiiać bydlę na ofiarę. To nazwiſko pochodzi ztąd, iż ten ofiernik wprzod niż śmiertelny cios zadał bydlęciu, czekaiąc rozkazu Kapłana, pytał ſię go; Agon' zamiaſt Agone, mamże czynić, mamże uderzyć.

Agoranomi. Urzędnicy Ateńſcy, ktorzy mieli dozor nad tym wſzyſtkim, co na rynek i inne publiczne mieyſca przedaży przywożono. Wychodził ten Urząd na Edilſki u Rzymian.

Agrarią lex. To prawo tak nazwane było od ſłowa *Ager*, pole, rola; ponieważ miało za cel podział gruntow na lud Rzymſki z ziemi zdobytey nad nieprzyiaciołami. Casſius naypierwſzy raz ie podał roku od założenia Rzymu 268. To prawo przyczyną było wiele zamięſzań w Rzeczypoſpolitey; i Trybunowie używali go za podnietę niezgod i roztyrkow.

AGRAU-

AGRAULIA. Swięta okrutne u Grekow, pod czas ktorych na ofiarę Agraulii corki Cekropa zabiiano ludzi.

AGRIONIA. Swięta nocne ktore białogłowy Greckie odprawowały na cześć Bachusa. Zaczynały ten obrządek od biegania z iednego mieysca na drugie, szukaiąc bożka, iakoby się z rąk ich wymknął, i poty biegać nieprzestawały, poki iedna drugiey nie powiedziała, iż darmo szukaią, ponieważ udał się do Muz, ktore go trzymaią ukrytego. Schodziły się potym razem, i dawały sobie biesiady obfite i wymyślne, kończyły zaś ie wzaiemnym zadawaniem gadek i rożnych pytań trudnych. Nie zawsze iednak trzymały się w tych filozoficznych granicach. Wieńczone bluszczem, z zupełną wolnością tyle piły na cześć Bachusa, że prawie w szaleństwo wpadały, i dopuszczały się na ten czas naywiększych zbytkow.

AHORES. Tym imieniem nazywano zmarłe dzieci, i młodzience, o ktorych mniemano że nie byli przyięci do mieysca piekielnego, przeto, iż nie wypełnili ieszcze czasu życia. Poganie roili sobie, iakoby ci *Ahores* iako i *Biothanates* to iest *ci ktorzy przestali żyć przez śmierć gwałtowną*, byli zatrzymywani u wrot piekielnych, pokiby czas ktory żyć mieli, zupełnie nie wypłynął.

ALBOGALERUS. Czapka czyli infuła, ktorą sam tylko *Flamendialis* to iest Kapłan Jowisza miał prawo nosić. Ta czapka była po części ze skory bydlęcia białego na ofiarę Jowisza zabitego, a na wierzchu miała małą gałązkę oliwną.

ALLIENSIS DIES. Dzień, w ktory Rzymianie zbici byli przez Gallow nad Allią rzeką, położony był w ich Kalendarzu pod tym nazwiskiem, i policzony między nieszczęsnemi (*Dies Nefasti*) w ktore nic znacznego u Rzymian nie czyniono; było to dnia 18. Sierpnia.

ALOGIA. Grecy dawali czasem ucztom i biesiadom to imię ktore można w naszym ięzyku wyłożyć *bezrozumność*, przeto, iż w ten czas zdawało się iż pozbywali rozumu, a zniżali się do kondycyi bydląt.

ALTARE. Ołtarz. Poganie mieli rozmaite rodzaie ołtarzow, na ofiary dla swoich bożkow. Ołtarze bożkow piekielnych były zupełnie zakopane w ziemi, i tylko w ten czas odkrywane, kiedy na ich cześć święta odprawowano. Ołtarze bożkow ziemskich były rowno z ziemią, a częstokroć nic innego tylko mały plac ziemi gołey. Dla bożkow zaś niebieskich podnoszono ołtarze na

kilka

kilka ſtop od ziemi, a barżo rozmaite były, tak co do materyi, z ktorey ie robiono, iako co do kſztałtu. Niektore były z ziemi i darniu, niektore z popiołu, inne z ziemi maczaney we krwi: naywięcey ich bywało z kamienia, a czaſem z drzewa. Nayzwyczayniey kſztałt ich był okrągły, ale bywały też ołtarze okrągławe ſtawiano ie na wynieſionych mieyſcách aby mniey podlegały nieuſzanowaniu i zgwałceniu. Łacinnicy kładli rożnicę między *Ara* i *Altare*. *Altare* znaczyło coś wſpaniálſzego, gdzie bydlęta na ofiary bito, *Ara* zaś była ołtarzem, przy ktorym tylko modlitwy czyniono, i rzeczy ciekaiące na cześć bogow rozlewano. Z tym wſzyſtkim częſtokroć ſię iedno za drugie brało.

AMBARVALIA Sacra. Nazywała ſię tak u Rzymian ofiara, z krowy cielney, lub z świni prośney, ktorą czyniono przed żniwami. Gdy czas przyſzedł zabiiania tey ofiary, oprowadzono ią pierwey trzy razy około zboża w polu, lud ſzedł za nią gromadnie; Kapłan zaś poprzedzał ten obchod, maiąc na głowie wieniec z liści dębowych, tańcuiąc i śpiewaiąc pienia na cześć Cerery.

AMBURBIALIS hoſtia. Tym imieniem nazywano bydlę naznaczone na ofiarę, ktore oprowadzano z okazałością około miaſta przed zabiciem. Ofiarowanie ſamo nazywało ſię *Amburbium*.

AMPHICEPHALUM. Było to łoże o dwoch węzgłowiach, iedno przeciwko drugiemu położonych. Za czaſow poźnieyſzych Ceſarzow robiono ie o czterech węzgłowiach *Anacliterion* nazwanych, niezmierney wielkości, ponieważ każde z tych łożek było iakby złożone ze czterech łączących ſię w nogach.

AMPHIDROMIA. Było iedno święto, ktore każdy w ſzczegulności w domu ſwoim obchodził piątego dnia po narodzeniu dziecięcia. Odprawowało ſię w ten ſpoſob; iż brano narodzone dziecię, i trzymaiąc go na ręku biegano z nim około komina domowego, i około bożkow domowych: wſzyſcy domowi noſili podarunki z okoliczności tego obrządku, ktory ſię ucztą konczył. Niektorzy mniemaią iż w ten czas dawano imię dzieciom.

AMPHICTYONES. Zgromadzenie Amfiktyonow. Był to niby Seym Stanow Grecyi. Przypiſuią uſtanowienie ich Amfiktyonowi Krolowi Ateńſkiemu, ſynowi Deukaliona, ktory im dał imię ſwoie. Zamyſł iego w założeniu tego zgromadzenia był ten, aby

ſpoić przez nayświętſze przyiaźni związki rożne ludy Grecyi, ktore do niego przypuſzczone były i aby ich przez to ziednoczenie przywieść do z obopolney obrony, i wzaiemnego czuwania około ſzczęścia i ſpokoyności oyczyzny. Amfiktyonowie byli także uſtanowieni za opiekunow i obronicielow wyroczni Delfickiey; oraz za ſtrożow niezmiernych bogactw tegoż kościoła, i aby ſądzili ſpory zachodzące między Delficzykami, a temi ktorzy przychodzili z pytaniem do wyroczni. Rada ta zaſiadała w Termopilach, a czaſem w Delfach ſamzch; zgromadzała ſię zwyczaynie dwa razy do roku, na wioſnę, i w ieſieni, a częściey kiedy ſprawy tego wyciągały.

Nie ieſt doſkonale wiadoma liczba ludow, ani miaſt, ktore miały prawo zaſiadać w tey radzie. Każde zaś miaſto maiące takie prawo wyſyłało dwoch wybranych od ſiebie, a zatym miało dwa głoſy w obradach, i to bez żadney rożnicy potężnieyſzych miaſt od mnieyſzych co do ważności kryſek. Amfiktyonowie przed obięciem mieyſca w tym zgromadzeniu, czynili przyſięgę, przez ktorą mieli ſię za ſkrępowanych nayświętſzemi i naymocnieyſzemi więzami. Oſiągali zupełną władzę roztrząſania i ſądzenia naywyżſzym ſądem wſzyſtkie ſpory zachodzące między miaſtami Amfiktyonicznemi, ſkazowania na wielkie grzywny przekonanych o winowayſtwo, i używania nie tylko naywiękſzey ſurowości praw ku wykonaniu wyrokow ſwoich ſądowych, ale też zbierania woyſk, ieśliby tego potrzeba była, dla przymuſu wybiiaiących ſię z poſłuſzeńſtwa.

AMPHITHEATRUM. Był to obſzerny gmach okrągły, albo z okrągła długi, naznaczony na widoki wielkich igrzyſk, iako to: wyſiekaczow czyli gladiatorow, łowow, potyczek zwierząt dzikich z winowaycami na śmierć ſkazanemi. Z początku Amfiteatra były z drzewa, i na czas tylko igrzyſk budowanie, ale potym wyſtawiane z kamienia, iakie pierwſze zrobił za Auguſta Ceſarza Statilius Taurus. Naywiękſze zaś i naywſpanialſze ze wſzyſtkich Amfiteatrow Rzymſkich, to było, ktore Weſpazyan zaczął, a Titus Syn iego dokończył. Mogło w ſobie zamykać 80000. ludzi ſiedzących. Zoſtaią ieſzcze reſzty tego gmachu, ktore patrzącym podziwienie ſprawuią. Nazywaią ie *Coliſeum*, odmienionym przez zepſucie nazwiſkiem z *Coloſſeum* od Statuy koloſſalney Nerona, ktora była niedaleko tego mieyſca. Imię Amphiteatrum ſkłada ſię z dwoch

z dwoch ſłow greckich, ktore znaczą: *widzieć za rowno z dwoch ſtron przeciwnych.*

Między Amfiteatrum a Teatrum, ta była rożnica, że to drugie miało formę poł okręgu, Amfiteatrum zaś całego okręgu, tak iakoby było złożone z dwoch Teatrow przytkniętych i złączanych razem. Lubo zwierzchnia forma Amfiteatru czaſem była zupełnie okrągła, wewnętrzna iednak zawſze podługowata. Szrodek albo raczey naygłębſza część Amfiteatru, był plac rowny i obſzerny, nazwany *Arena*, przeto iż poſypany był piaſkiem, zkąd i zapaśnikow nazywano *Arenarii.*

Plac ten *Arena* otoczony był murem, ktory mieyſcami miał otwory mnieyſze lub więkſze zakładane kratami żelaznemi. Przez te otwory albo bramy, wyſiekacze wchodzili na plac, przez nie wpuſzczano dzikie zwierzęta wyprowadzone z komorek i lochow na to ſpodem porobionych, nazywano tę część gmachu *Cavea.* Chociaż było barzo niebeſpieczno znaydować ſię w tey części pod czas igrzyſk, iednak wielkim tłumem zbiegało ſię tam poſpolſtwo; zkąd też nazwane *Cavea* to mieyſce płaſkie i podwyżſzone, na ktore toż poſpolſtwo wchodziło.

Część muru, ktora naybliżey plac zapaſow *Arena* otaczała, nazywała ſię *Podium*, przytym zaraz mieyſce było Senatorow i przednieyſzych Urzędnikow, oraz *Suggeſtus* albo *Cubiculum Principis* Loża Ceſarſka, *Tribunal editoris* mieyſce Edila przełożonego nad igrzyſkami, i mieyſca Panien Weſtalſkich. Stopnie na ktorych ſiadywali Senatorowie i Szlachta Rzymſka, były zaſłane wezgłowiami, inni zaś ſiedzieli na kamieniach. Wiele było ſzeregow ſtopni co raz wyżey idących; oſtatni ich ſzereg nazywano *Præcinctiones*, drzwi zaś ktoremi lud na nie wchodził *Vomitoria.* Od tych wychodziły drogi, ktore przecinały ſtopnie Amfiteatrum i nazwane były *Scalaria.* Plac między takiemi dwoma drogami nazywał ſię *Cuneus*; to ieſt klin, z przyczyny formy węglaſtey, a każdy *Cuneus* naznaczony był dla pewnych oſob podług ich kondycyi. Ludzie ktorych powinnością było umieſzczać każdego podług ſtanu i podług rozrządzenia Edilow, zwali ſię *deſignatores* i *locarii.* Kiedy ci niegodnym kogo mieyſca oſądziwſzy ruſzali, wyrażali to Łacinnicy temi ſłowy: *excitare* albo *ſuſcitare.*

Ponieważ amfiteatra były z gory otwarte; dla uchronienia

upału ſłonecznego, i innych niewczaſow powietrza, rozciągano nad całym amfiteatrum opony, ktore czaſem przez wielki zbytek iedwabne i ſzkarłatne były. Dawano też ſkryte rurki, przez ktore ſkrapiano patrzących wodkami pachniącemi.

Igrzyſka amfiteatralne były też częścią Religii. Odprawowano ie zwyczayniey na cześć Jowiſza, a czasem Dyany lub Saturna. Na placu zapaſniczym poſtawiony był ołtarz, na ktorym czynił ofiarę *Beſtiarius*, to ieſt ten ktory miał ſię paſować z dzikiemi zwierzami. Niektorzy powiedaią, iż z pod tego ołtarza wychodziły kanały, ktore otwierano, a z nich puſzczona woda napełniała plac zapaśniczy, kiedy chciano dać widowiſko Naumachii, to ieſt potyczki wodney, ale zdaie ſię, iż ten rodzay widokow nie mogł mieć mieyſca w amfiteatrum. *Obacz* Naumachia.

AMPHORA. Quadrantal, Cadus, Metretes Jtalicus, Ceramius. Miara Rzymſka, rzeczy ciekących. Brała w ſiebie dwie Urny miary Rzymſkiśy, około dwudzieſtu ośmiu kwart naſzych. Grecy też mieli miarę, ktorą zwali Amphora, ale iey tylko na wſiach używano. Zawierała w ſobie mniey czwartą częścią aniżeli Amphora Rzymſka. Taż ſama miara była Quadrantal co i Amphora.

AMPLIATIO. Odwłoka w ſądzie. Sędziowie dawali kreſkę na odwłokę ſprawy, kładąc w ſkrzynkę na to ſporządzoną tabliczkę maiącą na ſobie te dwie litery N. L. *non liquet*, co znaczy, ieſzcze rzecz iaſna nie ieſt. *Ampliatio* rożniła ſię od drugiey odwłoki ſądowey *Comperendinatio* nazwaney, przez to, iż ta zawſze bywała na po iutro, albo naydaley na trzy dni od wyznaczenia; Ampliatio zaś była na dzień od Pretora podług upodobania wybrany.

AMULETA. Autor kſiąſzki po francuzku piſaney, *Zbior ſtarożytności*, Hrabia de Caylus ſądzi, że Amuleta, ktore ſtarożytni na ſobie noſili, miały dwoiaki koniec, ieden utrzymywać zabobonność ludu, drugi ſłużyć za pieczęć, i na mieyſce podpiſu.

Mniemanie to tym podobnieyſze do prawdy ieſt, iż trudno znaleść między amuletami, ktoreby były wypukło rznięte. Dawni ludzie zaczęli takowe pieczęci noſić w ten czas, kiedy ieſzcze naymniey piſania używano. Zdaie ſię iż Egipcyanie ſtatecznie za amuleta ſwoie brali formę chrząſzcza znayduią ſię one z rozmaitey materyi, wyiąwſzy kruſzce. Chrząſzcze z gliny wy-

wypaloney, ſmelcem zielonym lub błękitnym powleczone, w naywiękſzym nad inne wzięcie były u owego ludu; ale robili też ie ze wſzyſtkich kamieni drogich, i ze wſzyſtkich marmurow. Przyznawali mi moc ochronienia od złych przygod a ziednania ſzczęścia.

ANACLINOPALIA. Rodzay zapaſow, w ktorych zapaśnicy potykali ſię leżąc na piaſku. U Rzymian nazywano ten ſpoſob paſowania ſię *Volutationes* i *Volutatoria lucta*, dla rożnicy od zapaſow, ktore ſię ſtoiąc czyniły, *lucta erecta*.

ANAGNOSTES. Czytelnicy. Nazywano tak niewolnikow maiących cokolwiek wiadomości w naukach wyzwolonych.

Panowie i ludzie bogaci mieli zawſze takowych kilku w domach ſwoich. Jedna z przednieyſzych uſług tych niewolnikow była, czytać co pożytecznego lub miłego panom, gdy u ſtołu ſiedzieli. Trzeba tu uważyć, iż u dawnych prawie wſzyſtkie urzędy i poſługi domowe, iako to dozorcow domu, podſkarbich, lekarzow, piſarzow, &c. przez niewolniki ſprawowane były. Co poźnieyſzych wiekow z korzyścią ſpołeczności ludzkiey odmieniono zoſtało.

ANATECTÆ. Niewolnicy, ktorych powinnością było oſtatki zę ſtołow pańſkich zbierać, i ochędoſtwo tychże ſtołow utrzymywać.

ANCILE. Puklerz Swięty. Wierzono w Rzymie, że w czaſie iednego poſpolitego nieſzczęścia, ten puklerz ſpadł z nieba w ręce Numy Kroia, ktory go wziął za pewny zaſtaw opieki bogow, i twierdził, iż poty Rzym używać będzie ſtatecznego i długiego ſzczęścia, poki zachowa ten dar drogi niebios. Dla zabieżenia zaś, żeby kto niewykradł puklerza tego, kazał zrobić iedenaście zupełnie podobnych pierwſzemu, iż go między niemi rozeznać żadną miarą nie można było. Te puklerze nazywano *ancilia*, dla tego według Warrona, że obcięte były ze wſzyſtkich ſtron, nie maiąc żadnych rogow.

Poruczono ſtraż nad niemi dwunaſtu kapłanom, ktorzy odziani w ſzatę rożnemi kolorami malowaną, maiąc na pierſiach miedzianą blachę, na głowie przyłbicę, a w prawey ręce małe miecze, ktoremi uderzali w puklerze lewą ręką noſzone, odprawowali tak corocznie w mieſiącu Marcu obchody uroczyſte, śpiewaiąc wierſze złożone umyślnie na ten obrządek, i ſkacząc w miarę za graniem piſzczałek. Nazywali ſię ci kapłani *Salii* a *ſaliendo* od ſkakania. Te puklerze poświę-

święcone były bożkowi Marsowi.

ANDRON. Było to mieysce w domu nayuczciwsze, w ktorym męszczyźni przyiacioł swoich, lub innych maiących co do mowienia przyimowali; nazywano także tym imieniem mieysca publiczne, po ktorych się męszczyzni przechadzali rozmowami się bawiąc. Pochodzi to słowo greckie od *Andros* znaczącego męszczyznę.

ANGERONALIA. Sacra. Rzymianie odprawowali te święta na cześć Angerony bogini, ktorą wzywali, żeby ich zachowała od mąk umysłu, zgryzot, i od skwinancyi.

ANGUSTI CLAVI. Tak nazywano rycerzow Rzymskich z przyczyny pętlic *clavus* nazwanych, ktore były szczupleysze a niżeli pętlice szat Senatorskich.

ANNONA. To słowo w liczbie szczegulney znaczy wszelkiego rodzaiu żywność, iako to zboże, wino, oley, mięso &c. W liczbie większey znaczy tylko chleb, i tak w dawnych autorach, *singulæ Annonæ* po iednym chlebie każdemu; *Binæ annonæ*, po dwa chleby, *Ternæ annonæ* po trzy chleby.

Annona militaris, to iest żywność na żołnierzy. W Rzymie Zwierzchność rządząca miała iak naywiększą baczność nad tym wszystkim cokolwiek się do żywności ściągało. Oprocz starania, ktore należało do Edilow, a mianowicie do tych co się *Cereales* nazywali, był ieszcze urzędnik nazwany *Præfectus Annonæ*, to iest dozorca żywności, ktory czuwał nad tym, ażeby targi dostatecznie opatrzone były w żywność, ażeby wszystko było dobrego gatunku, ażeby niepopełniano żadnego oszukiwania w wagach i miarach.

ANNULUS. Pierścień. Używanie pierścieni tak iest dawne, iż początkow iego nie znamy. Powszechnie mniemaią, że Rzymianie wzięli ten zwyczay od Grekow, a ci od Egipcyanow albo innego ludu Azyatyckiego. Trzy rodzaie były pierścieni u starożytnych: pierwszy był pierścieni ku ozdobie tylko i rożnicy kondycyi służący. Robiono ie naprzod barzo proste i z naylichszych kruszcow; poźniey zaś ze srebra i ze złota, a w krotce nie chciano innych używać tylko przynaymniey pozłacanych. U Rzymian, nim pierścienie osadzano kamieniami drogiemi, kiedy figury rznięte były na samey materyi pierścienia, każdy ie nosił zarowno na iedney lub drugiey ręce, i na ktorymkolwiek palcu; iak zaś wymyślnieysze zwyczaie rządzić noszeniem pierścieni poczęły, no-

ſzono ie naprzod na czwartym palcu, potym na drugim, daley na małym, na koniec na wſzyſtkich palcach wyiąwſzy śrzedni. Grecy noſili ie na czwartym palcu lewey ręki. Tak Grecy iako Rzymianie z początku przeſtawali na iednym pierścieniu, ale nieznacznie pomnożyli ich, tak dalece iż noſili pierścienie nie tylko na każdym palcu, ale na każdym ſtawie każdego palca. (*) Czynili na to zbytnie wydatki, i tak daleko w wymyſłach i zbytku tym zaſzli, iż miewali inne pierścienie na lato, a inne na zimę. I to to ieſt co w Rzymie nazywano *Aurum ſemeſtre*, *ſemeſtres annul.* (**)

W pierwſzych Rzeczypoſpolitey Rzymſkiey czaſach, ſamym Senatorom nie wolno było pierścienia złotego noſić, tylko w ten czas, gdy poſłami byli u obcych narodow, i to ieſzcze w dni tylko publicznych poſiedzień i ceremonii. Potym to prawo rozciągnęło ſię bez braku do wſzyſtkich Senatorow, ktorzy noſili pierścienie wſzędzie i w każdey okazyi. Na koniec pierścień złoty ſtał ſię właściwym znakiem Rycerſtwa Rzymſkiego (*Equites*) zkąd owe ſłowa tak zwyczayne u Rzymian, *Aureo annulo donari*, to ieſt: Pierścień złoty odebrać, były iakoby aktem świadczącym przyięcie do ſtanu Rycerſkiego. Lud noſił pierścień ſrebrny, a niewolnicy żelazny. Po upadku Rzeczypoſpolitey wſzyſtko ſię pomięſzało, a używanie pierścienia złotego pozwolone nawet było wyzwoleńcom.

Drugi gatunek pierścieni był, ktorych używano do pieczętowania nie tylko liſtow, umow, diplomatow, ale i ſkrzyń, ſzaf, ſpiżarni, barył &c. Rzymianie nażywali ie *annuli ſignatorii*, *Cirographi*, albo *Cerographi.* Wynalezienie takich pierścieni przypiſuią Lacedemonom. Każdy na nich kazał wyrzynać obraz iaki mu ſię zdawał; naprzyład boſtwa iakiego, lub przyiaciela, lub konia, pſa, kota, kotwicy &c. Każdy miał ieden takowy pierścień oſobie ſwoiey właściwy. Wyrazy rznięte, ktore ſobie każdy brał za właſne, wychodzą prawie na cyfry imie, iak teraz zwyczay ieſt na pieczątkach, znaczące.

Trzeci gatunek pierścieni był, ktore mąż w dzień zaręczyn dawał przyſzłey żonie ſwoiey na znak i zaſtaw obowiązkow

(*) Seneca pat. Q. v. 7. 31.
(**) Juven. Sat. I. v. 18. Sat. II. v. 89.

wiązkow wzaiemnych. Nazywano te pierścienie *annuli sponsalitii*, *geniales*, *pronubi*, *nuptiales*. Zwyczaynie takowe pierścienie bywały żelazne bez kamieni, i kładziono ie na czwarty palec. Poźnieyszych czasow zwyczay wszedł, iż dopiero w dzień zaślubiu albo samego wesela takie pierścienie dawano.

Były ieszcze pierścienie, ktore zabobonność wynalazła, a obłuda upoważniała; Grecy ie nazywali *pharmacites*, Arabowie zaś *Talisman*: te to potym nazwano pierścieniami czarowniczemi. Ryto na tych pierścieniach charaktery czarnoksięskie, i zamykano w nich zioła zbierane pewnego czasu, albo kamyczki znalezione pod pewnemi gwiazdami. Ci ktorzy takowe pierścienie nosili, muiemali się być bespiecznemi od wszelkich przypadkow nieszczęśliwycp, i upewnionemi o dobrym powodzeniu każdego swego przedsięwzięcia. Zwodziciele krorzy handel takowych pierścieni czynili, rozpowiedali przy tym tysiącne bayki, ktoremi się czasem Krolowie i Xiążęta uwodzić dawali.

W pierścieniach dawni zwykli byli nosić truciznę, aby iey w okoliczności podług woli zażyć mogli. Takim rodzaiem śmierci Demostenes, i Annibal wodz Kartaginy życie sobie odięli.

Annus. Rok. Wszystkie Narody w każdym wieku rachował roki, prawie tak iako ie rachuiemy dzisiay, i zamykały ie w przeciągu czasu rożniącym się wprawdzie na pozor, ale w rzeczy samey wychodzącym na iedno. Naprzod rokow nie liczono inaczey, tylko przez zniwa, tak iż mtędzy iednym zniwem, a drugim czas upływaiący był ieden rok: ten sposob rachowania, bez rożnicy części roku, miesiącow i tygodni, zdaie się iż był okazyą błędow niektorych mniemaiących, że dawni ludzie czynili rok z iednego miesiąca. Egipcyanie, mowią oni, podzielili rok na 12. miesięcy, przed tym zaś ieden miesiąc był rokiem. Prawda że Autorowie dawni piszą, iż nawet potym podzieleniu roku na wiele miesięcy, Egipcyanie zamykali rok swoy w przeciągu 30. dni, ale to rozumienie wynalezione iedynie dla rozwikłania baieczney Chronologii Egipskiey, pokazuie się być fałszywym ze świadectwa Herodota pisarza od innych dawnieyszego, ktory wyraźnie mowi, iż rok Egipski był dwunastu miesięcy. Procz tego iest rzez pewna z Pisma Swiętego, że od czasow Noego rok zawierał w sobie ten sam przeciąg iako dzisia,

i że zawſze był tey długości. Rożnica znayduiąca ſię w ſpoſobie dzielenia lat od Egipcyanow, Grekow, Rzymian i innych narodow używanym, i odmiana liczby dni wchodzących w takowy przeciąg czaſu, rzeczy ſamey nie odmieniaią: albowiem czego nie doſtawało każdemu rokowi do wypełnienia przeciągu czaſu, przez ktory ſłońce przebiegu 12. znakow, to ſię nadſtawiało przez przydawanie i wſtawianie dni, a nawet i mieſięcy, ktore wſtawianie i przydawanie Grecy *Emboliſmus* nazywali. Tym ſpoſobem lata takowe dłuższe od innych, wypełniały to, czego poprzedzaiącym rokom niedoſtawało. A że 12. mieſięcy, z ktorych rok Egipſki na początku był złożony czyniły tylko 360. dni, Thot albo Merkuryusz dodał ieſzcze dni 5.; i powiadaią, iż Thales Filozof takiż rok poſtanowił u Grekow, to iednak nie powſzechnie w całey Grecyi. Zbyt albowiem wiele było miaſt Greckich wolnych i niepodległych iedno drugiemu, żeby ſię mogły zgodzić na iedenże przepis. Ateńczykowie nie przyięli innego podziału procz czterech części roku, to ieſt: wioſny, lata, ieſieni i zimy. Akarnańczykowie dzielili ſwoy rok na części 6. a każdey z tych części dawali imię mieſiąca, lecz ponieważ takowy mniemany mieſiąc zamykał liczbę dni zwyczaynych mieſięcy dwoch to wychodziło na iedno. Inſze miaſta liczyły 12. mieſięcy w ſwoim roku, ale z tak wielką rożnicą w nazwiſkach mieſięcy, w liczbie ich dni, w ſpoſobie i czaſie embolizmow, iż to było nawet dla Greka oſobliwą nauką dochodzić czego iaſnego w tym zamięſzaniu. Przeſtaniemy na krotkiey wiadomości roku Ateńſkiego, gdyż częściey w Autorach zdarzy ſię tego potrzeba, nienam ſię wchodząc iednak wſzczegulności względem ich Embolizmow.

Ateńczykowie rownie iako Egipcyanie zaczynali rok od nowiu Kſiężyca po przeſileniu letnim dnia z nocą, a dzielili go na dwanaście mieſiące, z ktorych na przemiany ieden miał 30., a drugi 29. dni. Każdy mieſiąc podzielony był na trzy dzieſiątki; tak iż rachowali dni od pierwſzego do dzieſiątego, i znowu zaczynali od pierwſzey liczby; oſtatni iednak dzień drugiego dzieſiątka nazywali dwudzieſtym, a w trzecim dzieſiątku trzydzieſtym; częściey iednak dniem ſtarym i nowym, przeto iż ten dzień poprzedzał koniec Kſiężyca przeſzłego mieſiąca, a początek nowiu Kſiężyca na przyſzły mieſiąc.

Procz tego ſpoſobu rachowania dni każdego mieſiąca, używali ieſzcze niekiedy odmiennego względem trzeciego dzieſiątka, w ktorym dni liczyli wſtecz idąc, iako i Rzymianie czynili. A tak dzień pierwſzy trzeciego dzieſiątka, ktory wychodził na dwudzieſty pierwſzy naſzego mieſiąca, nażywali oni podług ſwego ſpoſobu rachowania, albo pierwſzym po dwudzieſtym dniu, albo też dzieſiątym lub dziewiątym przed końcem mieſiąca. Te mieſiące, ktore miały dni 30. mianowali miaſiącami pełnemi, ktore zaś tylko były dwudzieſtu dziewięciu dni, mieſiącami nie pełnemi. Oto masz imioná mieſięcy położonych porządkiem roku Ateńſkiego z liczbą dni każdego.

1. Hecatonbeon. Zaczynał ſię ten mieſiąc ku końcowi naſzego Czerwca i miał dni 30.

	dni.
2. Metagitnion - - -	29.
3. Boedromion - - -	30.
4. Memacterion - - -	29.
5. Pyanepſion - - -	30.
6. Antheſterion - - -	29.
7. Poſideon - - - -	30.
8. Gamelion - - - -	29.
9. Elaphebolion - - -	30.
10. Munychion - - -	29.
11. Thargelion - - -	30.
12. Scirrophorion - -	29.

W artykułach ſzczegulnych widzieć możesz przyczynę nazwiſka każdego mieſiąca.

Rok u Rzymian odmieniał ſię rożnemi czaſami. Romulus go uſtanowił albo raczey od Latinow wziął uſtanowiony w liczbie 304. dni, ktore były podzielone na 10. mieſięcy, zaczynaiących ſię od Marca, po ktorym naſtępowały inne tym ſamym porządkiem iako dziſiay widziemy. Ale że ten rok nię zgadzał ſię ani z ſłonecznym, ani z Kſiążycznym biegiem, Numa Krol Rzymſki rozrządził go podług biegu Kſiężyca, ktory zawiera w ſobie 350., dni ośm godzin, i minut 48.

Przydał nadto dzień ieden z powodu ſwego upodobania w

liczbie

liczbie nieparzystey. Potym odciąwszy 6. dni od każdego miesiąca maiącego 35. albo 36. dni, naznaczył z tego dwa nowe miesiące, z ktorych ieden miał 29. drugi zaś 28. dni, to iest: Styczeń i Luty; Styczeń położył za pierwszy miesiąc roku, a Luty za ostatni; ale potym Luty był umieszczony między Styczniem i Marcem.

Ponieważ rok słoneczny był większy corocznie dwunastu dniami, i czwartą częścią dniami od roku Księżycznego, przeto co dwa roki wstawiano ieden miesiąc przybyszowy *intercalaris*, ktory na przemiany miał dni 22. i 23., czyniono to wstawienie dni w miesiącu Lutym, i nażywano go *Mercedonius*, od Bogini Mercedona, przełożoney nad handlowaniem i wypłacaniem. Ale że Numa rok Księżyczny uczynił iednym dniem dłuższy, przeto ieszcze i tak rozporządzony bieg roku niezgadzał się z biegiem słońca, dla tego Krol Servius Tullius, albo dziesięciu mężow (*Decem viri*) postanowili, aby co dwadzieścia trzy, lub co dwadzieścia cztery lat opuszczano miesiąc przybyszowy nazwany *Mercedonius*; ale że to wstawiane dni *intercalatio* iedynie zawisło było od naywyższych kapłanow, trafiało się, iż podług swego upodobania, raz wiele, drugi raz mało dni przyczyniali; tak dalece, iż za czasow Juliusza Cezara początek roku był spoźniony sześćdziesiąt siedmią dniami.

Gdy Juliusz Cezar opanował Rzeczpospolitą, przywrocił porządek roku podług biegu słońca, i rozkazał roku od założenia Rzymu 768., ażeby te 67. dni z miesiącem przybyszowym przydano tak iż ten rok nazwany rokiem zamięszania miał w sobie dni 445. Na koniec rozporządził, ażeby odtąd rok każdy był trzystu sześćdziesiąt i piąciu dni i godzin sześciu, ażeby z tych sześciu godzin robiący się dzień co 4. lata wstawiany był w miesiącu Lutym, po szostym dniu Kalendow Marca.

ANTEPILANI. Byli to w piechocie Rzymskiey żołnierze naystarsi co do wieku, i naydoświadczeńsi, ktorzy w trzecim rzędzie dla posiłkow w potrzebie zachowywani byli: takich żołnierzy nigdy w pułku więcey nad 600. niebywało.

ANTHESTERIA. Swięta odprawowane w Atenach na cześć Bachusa, podobne świętom Saturnowym Rzymskim. Trwały przez dni trzy; Pierwszy z tych przypadaiący na 11. dzień miesiąca Anthesterion, nazywał się Pithægia, to iest: otwarcie beczek, przeto iż w ten dzień otwierano beczki i

kosztowano wina. Następujący nazywał się *Choes:* imię to było iedney miary Attyckiey na trunki, iak gdyby mowiono dzień flaszek, ponieważ wiele ich bardzo wypiiano na ten czas. Trzeciego dnia wiele iarzyn warzono, ktorych iednak nikt nie tykał, przeto iż były Merkuryuszowi ofiarowane, i od tego dzień trzeci nazweny był *Chytroi*, to iest garki kuchenne, iakobyś rzekł dzień garkow; tegoż dnia pokazywano komedye.

ANTHESTERION. Imie iednego miesiąca roku Ateńskiego, ktorego dwie etymologie podaią; obydwie mogą być prawdziwie; iedni początek tego słowa wywodzą od świąt Anthesterion, ktore się odprawowały 11. 12. i 13. dnia tego miesiąca; drudzy od słowa Greckiego znaczącego kwiat, iakoby w ten czas ziemia kwiaty wydawać poczynała. Wiele iednak niepewności zachodzi, nawet względem umieszczenia tngo miesiąca w roku, tak iż naypospolitsze w tym mniemanie za ktorymeśmy pod słowem *Annus* poszli, iest tylko domysłem.

Ten miesiąc szczegulnie był poświęcony pamiątce umarłych, na ktorych cześć wiele czyniono smutnych a zabobonnych obrządkow.

ANTIOCHIS. Jeden Cech Ateński.

APATURIA. Święta odprawowane w Atenach i po wielu innych miastach greckich w miesiącu *Pyanepsion*. Pod czas tych świąt w liczbę obywatelow wpisywano tych, ktorzy iuż doszli wieku, aby mogli być między nich przypuszczeni; a to się działo z wielką barżo uroczystością. Trzy dni te święta trwały, a każdy z nich miał swoie właściwe nazwisko, Pierwszy ktory zupełnie na uciechach i bankietach trawiono, nazywał się *Dorpia*. Drugi *Anarhysa* w ktory zabiiano ofiary Jowiszowi i Minerwie. Młodzianie, ktorych przyimowano w liczbę obywatelow, pierwsze meiysce u ołtarza mieli. Trzeciego dnia *Cureotis* nazwanego, ustrzygano włosy młodzianom, i wpisywano imiona ich w księgi publiczne; po czym ofiarowano dwie owce i iedną kozę na cześć Dyany. Były też w przeciągu tych świąt i inne sprawy nabożne, stosuiące się do czci Bachusa i Wulkana.

APEX. Nazywała się tak czapka kapłanow Rzymskich, czubato zakończona; Podobna nieco była do infuł biskupow naszych. Insi kapłani nosili tę czapkę tylko ofiary czyniąc, kapłan zaś Jowisza, *Flamendialis*, zawsze ią nosił, na otwar-

tym powietrzu będąc: pod dachem bowiem wolno mu było głowę odkrywać.

Aphrodisia. Swięta Greckie na cześć Wenery. Nayuroczyściey to święto odprawowano w Amathoncie, mieście wyspu Cypru.

Apollinares ludi. Po nieszczęśliwey potyczce pod Kannami zdało się Rzymianom, iż w złych wierszach wieszczka iednego, Martius nazwanego znaydowali wszystkie okoliczności nieszczęścia swego w ow załośny dzień przypadłego; od tego czasu wiersze Marcyusa miano za wyroki boskie: a że w nich powiedziano było, iż ieżeliby Rzymianie chcieli wypędzić nieprzyiaciela z kraiow swoich, powinni byli obowiązać się ślubem uroczystym do obchodzenia corocznego igrzysk na cześć Apollina, wnet zatym postanowiono *ludos Apollinares*, ktore odtąd zawsze były obchodzone.

Apollonia. Swięta greckie na cześć Apollina.

Apotheca. Piwnica, Spiżarnia, ogulnie mieysce w domach gdzie składano, i chowano żywności i inne rzeczy do rozmaitego używania naznaczone. Mieli starożytni rożne takie składy, na rożnego gatunku rzeczy, ktore razem chować się nie mogły; przeto kiedy z ciągu mowy nie można było poznać o iakim to składzie rzecz, tedy słowo następuiące oznaczało sen: *Apotheca* albo *cella vinaria*, piwnica; *Apotheca* albo *cella frumentaria* spichlerz. *Cella olei*, mieysce gdzie chowano oliwę. *Cella aromatum* mieysce składu korzeni i rzeczy pachniących &c.

Apotheosis. Był to obrządek, przez ktory dawni Rzymianie kładli w liczbę Bogow kraiowych (*Indigetes*) tych, ktorych sądzili być godnemi tey czci, albo raczey ktorych podłe i szpetne pochlebstwo wynieść chciało. W tym obrządku naprzod przykazywano żałobę powszechną: wyrabiano potym obraz z wosku wyrażaiący osobę, ktorą ubostwiać mieli; kładli ten obraz przy wchodzie do pałacu na łożu ze słoniowey kości, ktorego pokrycie było z złotogłowia. Po prawey ręce siedzieli Senatorowie w szatach czarnych; po lewey białogłowy Rzymskie nayszlachetnieysze, w szatach białych gładkich bez kleynotow i bez wszelkich ozdob. To trwało dni siedm, przez ktore lekarze zawsze przychodzili do owego wyobrażenia, i iakby ten ktory wyrażony był, ieszcze przy życiu zostawał, i opowiadali, że choroba się wzmaga, i że iuż prawie o nim nie mieli nadziei. Przytomni na ten czas wy-

wydawali wzdychania, ktore tym większe bywały, im większe niebespieczeństwo owey zmyśloney osoby udawano. Nakoniec, gdy lekarze ogłosili śmierć, wtedy naymłodszy z Senatorow, i Rycerze Rzymscy brali łoże na ramiona swoie, i przeszedłszy ulicą *via sacra* nazwaną, składali ie w dawnym *Forum*, gdzie urzędnicy zdawali urzędy swoie po upłynionym ich czasie. Po bokach owego placu były niby dwa teatra, z ktorych iedno zamykało wielką liczbę chłopiąt, drugie panien znakomitego rodu; te chory głosem żałobnym śpiewały hymny na cześć zmarłego. Gdy się to skończyło, senatorowie i rycerze brali ieszcze raz owo łoże, i nieśli ie za miasto na pole marsowe, gdzie wystawiona była piramida z drzewa bardzo piękną robotą, ozdobiona rożnemi figurami. Miała ta piramida cztery piętra, pierwsze czworograniaste, było nakształt komory napełnioney rzeczami łatwemi do zapalenia, z wierzchu zaś okryta złotogłowiem; drugie piętro podobne co do kształtu pierwszemu, chociaż nieco mnieysze, otwarte było ze czterech stron. Na tym wspierało się trzecie piętro, ieszcze mnieysze, a nakoniec czwarte szczupleysze od tamtych wszystkich dla dania formy obelisku, to iest słupa kończatego. Łoże z posągiem postawione było na drugim piętrze napełnionym kwiatami, wonieiącym drzewem, i rożnemi korzeniami. Rycerze Rzymscy biegali na ten czas na koniach wkoło piramidy przy odgłosie muzyki woienney. Po tych następowały wozy, na ktorych dawali się widzieć ludzie w maskach, odzieni szatami szkarłatowemi, wyobrażaiący naysnakomitszych Cesarzow, i naysławnieyszych wodzow państwa Rzymskiego. Nakoniec Cesarz panuiący, z pochodnią w ręku podpalał stos, a po nim Konsulowie i Senatorowie w mieyscach dla siebie naznaczonych. Wszystko wnet było w ogniu, i zaraz widziano wylataiącego z pomiędzy płomieni orła, ktory szybkim lotem wzniozszy się ginął przed oczyma patrzących; w ten czas następowały niezliczone krzyki i płaskania pospolstwa myślącego, iż ten ptak niosł z sobą w niebo duszę Cesarza albo kogo innego, dla ktorego sprawowano to święto uboſtwienia. Taki obrządek był poźnieyszych czasow, w ktorych iedni Cesarze drugich bogami czynili.

APPARITORES. Byli to sługi wyznaczeni na wykonanie rozkazow urzędnikow Rzymskich. Zwyczaynie na tę usługę

usługę brano wyzwoleńcow albo synow ich. *Apparitores* wyższych urzędow mieli odzienie rożnego od innych kształtu, aby rozeznawani byli.

APRILIS. Kwiecień. W pierwszych czasach Rzymu ten miesiąc był drugim w roku. Poświęcony on był Wenerze, a nazwany *Aphrilis* albo *Aprilis* od słowa greckiego, które znaczy *piana*, dla tego że według baiek, Wenus urodziła się z piany morskiey.

AQUA. Przez długi czas Rzymianie używali samey wody rzeczney z Tybru, ze studzien mieyskich i pobliższych. Ale za rozszerzeniem znacznym miasta i pomnożeniem mieszkańcow, trzeba było ze wszystkich stron sprowadzać wodę przez rurmusy, ktore potym stały się godnemi podziwienia ozdobami Rzymu.

Roku od założenia miasta 442. Appius Claudius Censorem będąc, pierwszy sprowadził wody z Prenesteńskiego źrzodła aż do Rzymu przez kanały wsparte na arkadach sklepionych: zwał się ten rurmus, *Aqua Appia*, iako *Aqua Claudia*, Rurmus sławny od Kalliguli Cesarza zaczęty, a od Klaudiusa skończony, i tak inne podobnie.

Trudno iest wymowić, iak niezmierne koszty łożyli Rzymianie na sprowadzenie wod z wielu mieysc dalekich, niekiedy o dwanaście i więcey mil Polskich. Arkady czasem niskie, a czasem barzo wysokie według nierowności mieysca, zwyczaynie były z cegieł tak dobrze skleionych, iż w ostatkach do tego czasu trwaiących trudno iest oderwać iaką cegłę. Bywało, że zamiast arkad, przecinano gory i przekowywano skały. Po nad arkady mieyscami były otwory, albo okna, niby studnie (*castella*) te służyły do przeczyszczania i przepuszczania wody, ieżeli się kiedy zastanowiła.

Nazywano także wody od mieysca, z ktorego prowadzone były, iako *Aqua Alsietina* przychodząca z ieziora Alsietinu &c. Starożytni zrzodła i początki rzek za święte mieli i z wielkim ie uszanowaniem czcili.

AQUARII. Rurmistrze. Nazywano tak strożow wod, ktorzy się też *Castellarii* nazywali, od *Castellum*, rurmusowa skrzynia, okno. Wyciskano im na obydwoch rękach imie Cesarza. Procz tych posługaczow publicznych, byli *Aquarii* i po domach prywatnych ku wygodzie bogatszych, ktorzy zwyczaynie starali się mieć łatwość wod po domach swoich do łazien i innych potrzeb.

AQUILA. Każdy pułk Rzymski miał za znak orła złotego

złotego przypiętego na wierzchu drzewca; noszono zaś ten znak w pierwszey rocie żołnierzy *Triarii* zwanych: ale to dopiero od czasow Maryusa; przed tym bowiem sławnym Rzymianinem, połki albo Legie brały za znak Chorągwi swoich wyobrażenia wilka, konia, dzika, &c. Smoki także i inne zwierza służyły ku temu używaniu za panowania Cesarzow.

ARCHITECTURA. Sztuka budownicza bardzo grube i samą konieczną schronienia się od niepogod potrzebą wymierzone początki miała u Grekow, iako i u innych dawnieyszych narodow Domy ich nic innego nie były tylko chałupy kleione z gałęzi, zle pokryte, gdyż dach Areopagu był z ziemi tłustey. Nastąpiły domy, kościoły, amfiteatra z drzewa, poki przemysł robotnikow nie doszedł murowania. A doświadczenie z uwagą na budowania czynione, urodziło poznanie pewnych prawideł proporcyi, ktora iest fundamentem całey sztuki budowniczey. Wydoskonalenie architektury w Grecyi winno się Hermogenesowi, rodem z Karyi. Z razu statecznie używali porządku Doryckiego i Jońskiego, a daleko poźniey przyięli Koryncki. Wiadomo powszechnie, iak się Ateny, a za ich przykładem przesadzaiąc inne miasta Greckie, na wspaniałe i nayksztaltnieysze budowy zdobywały. Przeto Grecyi, kształt, delikatność i wydoskonalenie architektury inne narody przypisuią, chociaż ta sztuka zapewne w Azyi się poczęła. W Grecyi widziano dzieła przepyszne ręki budowniczey.

W Rzymie w początkach nieznana Architektura. Już na schyłku Rzeczypospolitey pokazywano w kościele Jowisza w Kapitolium, chatę Romulusa słomą pokrytą. Atoli kanał od Tarkwiniusza starego sporządzony, swoią wielkością, gruntownością, i dobrym wymiarem spadku wody, daie do myślenia, iż Hetruskowie ktorzy iuż tę sztukę znali, musieli podać Rzymianom sposody wykonania tego osobliwego dzieła. Kościoł także od Tarkwiniusza Pysznego Jowiszowi Kapitolinskiemu zbudowany, i inne wielkie iego w tym rodzaiu zamierzenia, okazuią wspaniałość w zamysłach Rzymian około tey sztuki, ktoreby i trwały i doskonaliły się, gdyby woyoy domowe temu nie przeszkodziły. Ubostwo też ich nie mogło dostarczać wspanłałości. Używanie niewolnikow do sztuk i kunsztow przeszkadzało ich wzrostowi. Woyny i zwycięstwa nad Azyą i Grecyą dały Rzymianom sposobność

ſobność nabrania większey znaiomości architektury, i chęć wyrownania okazałości zwyciężonych. Bogactwa i ozdoby miast do Rzymu przenieſione. Greccy rzemieślnicy pracowali w Rzymie na pomnożenie zbytku i wſpaniałości w publicznych i prywatnych budowach. Porządek Toſkańſki ſtale we Włoſzech był używany; przyięte inne z Grecyi, dodany porządek złożony z Jonſkiego i Koryncкiego. Vitruvius Autor Łaciński pięknie piſał w budowniczey nauce.

ARCHONTES. Urząd w Rzeczypoſpolitey Ateńſkiey. Słowo to pochodzi z Greckiego znaczącego *rządzca* albo *przełożony*. Ateńczykowie zniozſzy iednowładztwo, poſtanowili Archontow wiecznych, ktorych poddali pod obowiązek ſprawowania ſię z rządu ſwego; ale ten obowiązek nie zdał im ſię być doſtatecyną tamą przeciwko zamyſłom ſzkodliwym wolności, ktoreby kiedy chciwi panowania Archontowie knować mogli: Urząd dożywotni był dla Ateńczykow nadto żywym obrazem iednowładnego krolowania, ktorego oni cień nawet zniſzczyć chcieli. A tak godność Archontow z dożywotniey dzieſięcioletnią uczynili. Lecz i ten przeciąg maiąc za zbyt długi czas urzędu tego, do iednego roku zmnieyſzyli. Zwyczaynie Archontow dziewięciu było.

Pierwſzy z tych dziewięciu urzędnikow nazywał ſię właściwie Archon, ktoremu czaſem przydawano imie *Eponymos*, przeto iż rok bywał znaczony imieniem iego: *Pod tym Archontem* mowiono *ta i ta potyczka wygrana była*. Drugi nazywał ſię *Krolem;* był to oſtatni ślad władzy, po ktorey Archonłowie naſtąpili. Trzeci był *Polymarchos;* przy ktorym na początku rząd woyſk zoſtawał; zatrzymał on potym zawſze to imie, chociaż nie tę ſamą miał władzę, z ktorey iednak cokolwiek zachował, iako to, mieć głos w radzie woienney. Sześciu innych Archontow nazywano imieniem poſpolitym *Thesmothetes*, to ieſt Prawodawcy, przeto iż mieli dozor ſzczegulny aby prawa zachowane były. Rożne rodzaie ſpraw i rządu dziewięciu tym Archontom wydzielała Rzeczpoſpolita.

ARCUS. Łuk. Słowo *Arcus* pochodzi ab *arcendo* quod *arceat hoſtet*, iż odpiera nieprzyiacioł. Łuk ieſt naypierwſza i naypowſzechnieysza ze wſzyſtkich broni, u dzikich nawet narodow i z innemi ſpołeczeńſtwa niemaiących używana. Dawni wynalezienie łuku i ſtrzał przypiſywali Apollinowi.

ARCUS. Bramy Tryumfalne, ktore w ſtarożytności wyſtawiano na uczczenie wielkich dzieł Hetmanow, Ceſarzow Rzymſkich.

Z początku te bramy były proſte i grube, iedynie wyznaczone dla nagrody cnocie, a nie na pochlebianie wynioſłości. Za Romuluſa były z cegły. Kamillowi wyſtawiono arkus z dużych kamieni czworograniaſtych, a pod Ceſarzami były z marmuru. Podobieńſtwo ieſt, iż w pierwſzych czaſach *arcus* nie były nic innego, tylko znaki zwycięzkie przydane do bram miaſta, ale potym były to gmachy wſpaniałe umyślnie budowane w kwadrat, we śrzodku była wielka brama ſklepiona, przez ktorą zwycięſca przyieżdzaiący wchodził; dwie zaś małe bramy były po bokach. Ozdabiano te gmachy rożnemi znakami zwycięſtwa, a mianowicie obrazami miaſt podbitych, rzek, okrętow nieprzyiacielſkich. Bywały też rożne napiſy na cześć zwycięzcy, i na pamiątkę dzieł iego. Widać do tych czas ieſzcze niektore takie bramy od dawnych Rzymian ſtawiane, ktorym czas przepuścił.

AREOPAGUS. To ſłowo złożone z dwoch Greckich, znaczy *przedmieście* albo *pagorek Marſa*: część miaſta Ateńſkiego, od ktorego imię wziął ſławny Trybunał, tam poſiedzenia ſwoie odprawuiący. Na tym to pagorku mowi hiſtorya baieczna, Mars pozwany przed dwunaſtu bożkow, był za niewinnego od zbrodni zaboyſtwa uznany. Podobna ieſt rzecz do prawdy, iż Ateńczykowie dla tego tę baykę rozſiewali, ażeby więcey ziednywali uſzanowania ſwoim ſędziom, ktorych za naſtępcow bogow w Areapagu udawali.

Rozumieią niektorzy, iż ta naywyżſza rada iedenże z narodem początek miała. Cicero i Plutarch, uſtanowienie iey przypiſuią Solonowi; ale on tylko utwierdził ią, iaśnieyſzą, i poważnieyſzą niż przed tym była, uczynił; i przeto za uſtanowiciela iey miany był. Liczba Senatorow Areopagu nie była ſtale przepiſana; daie ſię widzieć iż w niektorych czaſach aż do dwochſtu, lub do trzechſtu wynoſiła. Solon za przyzwoitą rzecz oſądził, ażeby tylko Archontowie z urzędu zeſzli tą godnością uczczeni bywali. Ten Senat miał powinność doglądania, aby prawa zachowane były, dozierania obyczaiow, ſądzenia ſpraw zwłaſzcza gardłowych. Zaſiadał zaś na mieyſcu otwartym i w czaſie nocnym: pewnie dla tego, ażeby ſię pod iednym dachem nie znaydował z wino-

waycami, i nie kalał ſię takowym złączeniem, tudzież aby ſię nie dawał zmiękczać widokiem obwinionych, a iedynie podług praw i ſprawiedliwości ſądził. Z teyże ſamey przyczyny, mowca przed temi ſędziami, nie mogł ani wſtępu do mowy, ani zakończenia iey poruſzaiącego ſerce czynić, ale iedynie na wyłożeniu ſamey ſprawy przeſtawać. Surowość ich ſądow była barzo ſtraſzliwa, oſobliwie cokolwiek ſię tykało mężoboyſtwa; i owſzem mieli ſzczegulną nato baczność, aby poſtrach we wſzyſtkich ſprawowali. Skazali na karę dziecię, ktore ſię bawiło wyłupywaniem oczu przepiorek, tę okrutną ſkłonność poczytuiąc za znak złośliwego przyrodzenia, ktoreby mogło w dalſzym życiu ſtać ſię ſzkodliwe wielu, gdyby iey rość bez kary dopuſzczono.

Sprawy tyczące ſię Bogow, iako to bluźnierſtwa, pogarda świętych taiemnic, wſzelaka niezbożność, wprowadzenie nowych obrządkow i nowych boſtw, należały do tego trybunału.

Ci ſędziowie mieli wielką i powſzechną ſławę poczciwości ſprawiedliwości, roſtropności; i od wſzyſtkich wielce poważani byli.

Rzymianie tak wyſoko o tym trybunale ſądzili, iż ſprawy trudne, czaſem pod wyrok iego odſełali. Hiſtorya w wielu mieyſcach, chełpi ſumienność tych, z ktorych ſię ta wſpaniała i ſławna rada ſkładała.

Nie trzeba Areopag mieſzać z Senatem Ateńſkim. *Obacz* pod ſłowem *Senatus*.

ARGENTARIUS. Bankier. Ten, ktory handel pieniężny trzyma. Było ich wiele w Rzymie, a zwyczaynie ludzie naybogatſi. Ale kunſzt ich ſtał ſię mniey uczciwym; bo nie przeſtaiąc na zmienianiu pieniędzy, bawili ſię brzydką lichwą. Stoły ſwoie mieli na publicznym mieyſcu, udawano ſię do nich z pieniędźmi, chcąc ie na pożytek obrocić, a czaſem dla pożyczenia onych na lichwę.

ARGENTUM. Używanie ſrebra ieſt barzo dawney ſtarożytności: początek iego prowadzą od czaſow baiecznych. Kiedy przypiſuią wynalazek używania tego kruſzcu Erychtyoniuſzowi ſynowi Wulkana, daią przezto do rozumienia, iż barzo dawno umiano przepuſzczać ten kruſzec przez ogień. Podobno iednak używano na ow czas ſrebra tylko za towar w handlu, ale wiele czaſu upłynęło, niżeli ie w monetę obrocono. Mniemanie ieſt, że Lydyiczykowie byli pierwſi wynalazcami pieniędzy ſrebrnych.

To pewna, iż w Rzymie pierwfzy raz frebro na monetę bito, roku 483. albo 499. Trzy gatunki frebra, iako też złota, i miedzi wyrażać zwykli Łacinnicy. Srebro w monecie *Argentum fignatum;* Srebro w naczyniach *Argentum factum;* Srebro w bryle, *Argentum infectum* albo *grave.*

Aries. Taran. Jeft to imię iedney machiny woienney. Była to balka wielka, okuta na końcu żelazem, nakfztałt głowy barana, ktorey używano do tłuczenia murow mieyfkich. Trzy gatunki były taranow. Pierwfzy, nic innego nie był, tylko wielka balka profta, ktorą bito w mury. Drugi gatunek taranow, ktore zawiefzano, i na łańcuchu, albo linach na powietrzu rozkołyfywano. Na koniec wymyślono, ażeby ta machina na wiązaniu z drzewa oparta, pofuwana była na wielu kołach; przykrywano zaś ią świeżemi fkorami dla ochronienia od ognia, ktoryby oblężeni rzucać mogli. Z przyczyny iż to narzędzie pofuwało fię, nazywano ie niby dla żołwiego kroku. *Teftudo arietaria*: lecz gdy fię zbliżyło do murow, wypufzczano ie z taką mocą, i tak czefto powtorzonemi razami, a co raz tężfzemi, iż i naymocnieyfze bafzty nie mogły wytrzymać gwałtowności ich. Z tym wfzyftkim oblężeni znaydowali fpofoby przeciwko tey ftrafzney machinie. Naprzod okrywali część murow, ktorey taran groził, rożnemi fzatami, matami, fiennikami. Chwytali także część okutą tarana fieciami, i fkręcali na bok. Cifkaniem wielkich kamieni tłukli i na kawałki gruchotali machinę. Na koniec, czeftokroć wyftawiali pretko drugi mur za pierwfzym od tarana zburzonym.

Arma. Broń, oręż. U wfzyftkich narodow prawie iednakowe były bronie, to ieft fzable, puginały, groty, łuki, ftrzały, proca: a te były zaczepne. Szabel i puginałow fzczegulnie używali Perfowie, Grecy i Rzymianie przydali kopie i miecze. Co do broni odporney używali pancerza, zbroi, naramiennikow, nabiedrnikow i tarcz, o każdym w fzczegulności mowić fię będzie pod właſnemi artykułami.

Rzymianie w czafie pokoiu nienofili oręża, i nie było wolno każdemu bez braku w domu fwoim trzymać broni, ale była w mieście zbroiownia (*Armamentarium*) gdzie fkładano wfzelką broń, aby w potrzebie lub uzbroić nią można było. Zołnierze fami mieli prawo każdego czafu broń nofić; Jeżeli kiedy trafiło fię żołnierzowi w potyczce ftracić albo prze-

przedać oręż, było to gardłowym wyſtępkiem, i rowney karze iako i opuſzczenie woyſka podlegało. Porzucaiąc ſtan żołnierſki, poświęcali broń ſwoią bogom; ci ktorzy ſię znaczniey ſprawili w potyczce, ofiarowali ie Jowiſzowi *redux* nazwanemu.

ARMILLA. Ozdoby ſtroiowe formy obrączkowey, ktore noſzono na ręku, robione bywały ze złota, a czaſem ze ſrebra, lub z ſłoniowey kości. Noſzono tę ozdobę na dwoch rękach, ale poſpoliciey na prawey zkąd nazywano też ią *Dextrale*, *Dexſtrocherium*. Według Pliniuſza było to znakiem właściwym obywatelow Rzymſkich. Dawano ie także w nadgrodę waleczności. Kobiety też używały tych obrączek i noſiły ie na lewey ręce.

ARMILUSTRIUM. Oczyſzcienie albo poświęcenie broni. Było to święto u Rzymian ſzczegulne żołnierzom, ktore ci odprawowali tańcuiąc cale uzbroieni, a ofiara czyniona była przy odgłoſie trąb.

ARMILUSTRUM. Mieyſce, gdzie dopiero rzeczone święta odprawowane były. Gora Awentyńſka maiąca grob Tacyuſza Krola Rzymſkiego na ten obrządek wyznaczona była.

ARVALES FRATRES. Było w Rzymie dwanaſtu kapłanow uſtanowionych przez Romuluſa, ktory chciał być iednym z nich. Powinność ich była czynić ofiary za żyzność ziemi. Byli oni celnieyſzemi ſprawcami świąt *Ambarvalia*, na tenże koniec obchodzonych.

ARUSPEX. Wieſzczek, ktory przyſzłe rzeczy powiadał z uważania wnętrzności bydląt na ofiarę zabitych (*ex ara & aſpicio.*) Auſpices odprawuiąc ſwoie obrządki powinni byli mieć głowę ogoloną, ſzatę z krotkiemi rękawami i w ręce prawey laſkę wieſzczbiarſką, na końcu zakrzywioną, ktorą nazywano *Lituus*.

Wielka liczba była w Rzymie ludzi bawiących ſię tłumaczeniem dziwow, i cokolwiek ſię oſobliwſzego w naturze trafiło. Jeżeli zagrzmiało, ieśli upadł deſzcz niezwyczayny, ieśli iaki ogień na powietrzu pokazał, ieśli trafiło ſię zadrzenie ziemi; zaraz biegli do wieſzczka, ktory prawił co mu ſię podobało, i nakazywał nabożeńſtwa i oczyſzcienia na odwrocenie mniemanych nieſzczęśliwości. Wynalazcą tey śmieſzney umieiętności był nieiaki Thages, ktory iey nauczył Toſkańczykow według świadectwa Owidiuſza. Czaſem i kobiety też mieſzały ſię do takowego wieſzczbiarſtwa. Rozumni ludzie między poganami śmieli ſię z głupiey prożności tych wro-

wrożkow. Wiadoma ieſt odpowiedź Annibala Pruzyaſzowi Krolowi Bityńſkiemu, ktory bitwy toczyć nie chciał, przeto iż wnętrzrości bydlęce tego zakazywały. *Czyty* rzekł mu Annibal,*wolisz kawałkowi mięſa cielęcego, aniżeli ſtaremu Hetmanowi wierzyć?* Kato także mowił, iż nierozumiał iak Augurowie i Auſpikowie ſpotykaiąc ſię z ſobą mogli ſię od śmiechu wſtrzymywać.

As. Funt Rzymſki dwanaſtu uncyi. Była też moneta As, z miedzi naprzod ważąca funt ieden, ktorą Numa grubo wykrawywać bez żadnego znaku kazał. Nażywano te pieniądze dla grubego ich kſztałtu *As rudis;* Ale Servius Tullius Krol Rzymſki, odmienił ten kſztałt gruby, i rozkazał bić ſztuki okrągłe iedney wagi i iedney wartości ze znakiem wołu. Nazywano ie *As libralis i libella,* dla tego iż funt ważyły; dodano potym litery oznaczaiące wagę i wartość ich, ktora to wartość ſzła podług wymiaru wagi. Pod czas pierwſzey woyny Punickiey wielka potrzeba Rzeczypoſpolitey przyciſnęła Rzymian, że As dwanaſtu uncyi zmnieyſzyli do dwoch, podobnież i inne monety w proporcyi, zoſtawuiąc im iednak dawny walor w biegu monety. Pod czas drugiey woyny Punickiey, zniżony był As do iedney uncyi, a w dalſzym czaſie do poł uncyi. Większa część tych Aſow iedną uncyę ważących, miała wybitą głowę Januſza o dwoiſtym ciele po iedney ſtronie, po drugiey zaś poł okrętu. Były więc dwoiakie Aſſy u Rzymian, wielki i mały; pierwſzy ważył funt dwonaſtu uncyi, mały miewał rożną wartość podług potrzeby Rzeczypoſpolitey. Tarkwiniusz pyſzny podzielił Aſa na *triens i quadrans*, ktory nazwano *teruncius*, i dał tym monetom ſzczegulne znaki. Dzielono ieſzcze potym As wielorako, iako to na *ſemis, besſis, dodrans, ſextans*, znaydziesz tych ſłow tłumaczenie pod ſwemi artykułami.

Kiedy Rzymianie liczyli przez *As*, kładli ſamą liczbę, dorozumiewaiąc to ſłowo As, i tak naprzykład gdy mowili, ta rzecz przedana była: *decem, viginti, centum;* w tedy iakoby mowili: za dzieſięć Aſow, za dwadzieścia Aſow &c. kiedy wyrażali ſłowo As po liczbie, nie używali w liczbie większey tego ſłowa, ale drugiego ſpadku tego imienia *Aes.* Tak naprzykład nie mowili *centum Aſſes*, ale *centum Aeris*, zamiaſt *centum pondo Aeris*, to ieſt ſto funtow miedzi, z przyczyny że ta moneta była z tego kruſzcu, i w początkach wa-

żyła

żyła sunt ieden. Centum *Aeris* znaczyło więc, sto Asow. Z temi przysłowkami *semel*, *bis*, *ter &c.* wyrażali sta tysięcy nie wymieniaiąe ich, tak iż *dicies aeris* znaczyło *dicies centena millia aeris*, milion Assa.

As, brał się także u Rzymian za każdą całkowitość: używali zatym tego słowa, tak iak my używamy tych słow *maiątek*, *dobra*, *fortuna*, chcąc wyrazić to wszystko, co kto posiada w iakimkolwiek rodzaiu. Mowili zatym *fecit illum hæredem ex Asse*, to iest zostawił mu w dziedzictwo wszystko co miał. Aże Assa biorąc za każdą miarę całą, zwykli dzielić na dwanaście części czyli uncyi, przeto używali tegoż podziału w każdym maiątku, *fecit illum hæredem ex unica*, znaczyło się, postanowił go dziedzicem dwanastey części dobr swoich &c. Łatwo iest uczynić takież same przystosowanie do innych podziałow, iako to rozległości mieysca, naczyń głębokich &c.

Ascia. Wiadomo iest, że na wielu grobach Celtow znayduią się te słowa, *sub ascia dedicavit*, ktore zwyczaynie znaczone są tylko początkowemi literami S. A. D. albo same S. A. *sub ascia*. Przy tym napisie, nayczęściey bywała iaka figura, a ta nie zawsze iednakowa. Ludzie w starożytności biegli, znayduią wiele trudności w wyłożeniu tego napisu. Jedni mniemaią, że *Ascia* nic innego nie było tylko topor do ociesywania i gładzenia. Niektorzy to słowo biorą za łopatkę do mięszania wapna z piaskiem; inni za kielnią do tynkowania wapnem lub gipsem. Wielu rozumieią być młotkiem do okrzesywania i wyrabiania. Niektorzy uczeni brali *ascia*, za narzędzie do kopania ziemi dla wystawienia grobow używaney. Pan Beuf w piśmie swoim w tey materyi zbiwszy gruntownie wszystkie tłumaczenia, stanowi, że figura na grobach wyraża kotwicę rożnie wyobrażoną, ktora iest znakiem spoczynku i spokoyności u Gallow, i utrzymuie że słowo *ascia* iest Celtyckie; że *As* było to naywyższe bostwo dawnych Gallow, i że *sci* po Celtycku znaczy opiekę: zkąd wnosi że *dedicare tumulum sub ascia*, iest oddać grob pod opiekę Boga. Z tym wszystkim, ponieważ to słowo *ascia* używane też było na znaczenie *kary*, *chłosty*, może zatym, przydaie tenże, znaczyć, iż niegodziło się tykać grobu pod karą. Ale ieżeli słowo *ascia* w tych napisach, nie było ani łacinskie, ani Celtyckie, ale Greckie; zdaie się, iż nie byłoby nic prościeyszego nad wykład

tego ſłowa *ſub aſcia*. Słowo Greckie znaczy mieyſce ſkryte, cień drzewa, napis zatym *ſub aſcia dedicatus* znaczyłby, iż grob był poświęcony duſzom zmarłych. (*Manes*) pod cieniem drzewa, co ſię barzo z zwyczaiem ſtarożytnych zgadza.

ASPERGILLUM. Kropidło z włoſa końſkiego w całey ich długości. Używali takowego kropidła Rzymianie pod czas ofiar, zamiaſt gałęzi albo rozczek, ktore dawnieyſzym ku temu używaniu ſłużyły.

ASSAMENTA albo AXAMENTA. Wierſze ktore kapłani Marſa śpiewali tańcuiąc.

ASSIDUUS. Procz zwyczaynego znaczenia, *uſtawiczny* brane było u Rzymian za toż ſamo, co bogaty, w tym znaczeniu pochodzi od tego ſłowa *As*.

ASTYNOMI. Urzędnicy Ateńſcy, ktorzy mieli w tym mieście prawie też ſame powinności i ſprawy, co Aediles w Rzymie. Do nich należał ſzczegulniey dozor muzykow wſzelkiego rodzaiu.

ASYLUM. Mieyſce poświęcone, na ktore winowaycy ſchronieni bezpiecznemi zoſtawali od wſzelkiego ścigania, imania i gwałtu. Powiadaią, iż naypierwſzy Kadmus ſtawiaiąc miaſto Theby, takowe mieyſca ucieczki uſtanowił, otwieraiąc ie wſzelkiey kondycyi ludziom bez braku. Uczynił to dla zaludnienia nowego miaſta. Tenże ſam był zamyſł Romuluſa, przy założeniu Rzymu. *Aſylum* to w Rzymie było między gorą Palatyńſką i Kapitolium. Przyſtęp do takowych mieyſc mieli niewolnicy, dłużnicy nayutratnieyſi, i wſzelkiego rodzaiu złoczyńcy. Tyberyuſz Ceſarz określaiąc prawa ucieczki na mieyſca święte, poznoſił nierządy i zbytki w używaniu tegoż prawa popełniane.

ATHLETAE. Nazywano tym imieniem ubiegaiących ſię o nagrodę na igrzyſkach publicznych, w iakimkolwiek ćwiczenia rodzaiu. Ci, ktorzy na taki ſpoſob życia naznaczeni byli, albo go ſobie ſami obierali, zaraz z naypierwſzey młodości chodzili do ſzkoł zapaśniczych (*Gymnaſia* albo *Paleſtra*) ktore były iakoby Akademie koſztem publicznym utrzymywane. Tam młodzi pod dozorem i nauką rożnych miſtrzow zoſtaiąc, hartowani od nich byli wſzelkiemi ſpoſobami, na trudy w igrzyſkach, i przyſpoſabiani do wſzelakich potyczek. Życie ich tam było barzo ſurowe i oſtre. Nie dawano im z początku ieść tylko figi ſuche, orzechy, ſer świeży, chleb gruby i ciężki, nayczęściey ięczmienny, zkąd też ich nazywano *hordearii*. Zgoła ży-

ła życie ich było nieprzerwanym pasmem trudnych ćwiczeń i prac, ustawicznym przymusem, i wstrzymaniem się od wszełakiey rozkoszy.

Znayduiemy iednak w historyach nawet naydawnieyszych czasow przykłady atletow niewstrzemięźliwych i rospustnych; ale też piszą, iż kiedy o to przekonani byli, oddalano ich od mieysca zapaskow i nieprzypuszczono do gymnazyow.

Zapaśnicy nim zaczęli ćwiczenia swoie, smarowali się oliwą, i nacierać się kazali dla dania większey giętkości członkom ciała, i łatwieyszego się wyślizgania z rąk przeciwnika. Czasem potakim namaszczeniu tarzali się w piasku, maiący sobie za chwałę, zwyciężać, chociaż przez to łatwiey zaięci i zatrzymani być mogli. Okrywali się naprzod iakim fartuchem dla przystoyności; ale potym z okoliczności, iż ieden zapaśnik dla opadnienia takowego fartucha, przegrał w potyczce, wstydliwość poświęcili wygodzie, niezostawuiąc żadnego odzienia. Z tym wszystkim ta nagość nie była we zwyczaiu u atletow, tylko w pewnych szermierskich ćwiczeniach, iako to w pasowaniu się, w bitwie pięściami, w biegu piechotą.

Zeby kto był przypuszczony do takowych potyczek, trzeba było mieć życie nie naganne, być Greczynem i wolnym, dla tego każdy wywodzić się musiał z dobrych obyczaiow, z urodzenia, i kondycyi swoiey. Na ten koniec przed zaczęciem igrzysk, woźny pytał się zgromadzonego ludu, ieżeliby kto nie miał co do zarzucenia tym, ktorzy się do gonitw, lub innych szermierskich sztuk ofiarowali.

Tego, ktory w pięciu rodzaiach ćwiczeń gimnicznych zwycięstwo otrzymał *Pancratiastes* mianowano: lubo niektorzy autorowie, a między niemi Aristoteles twierdzą, iż to imię dawane było iedynie zwycięzcy w passowaniu się, i potyczce pięściami. *Quinquertio* u Łacinnikow zwycięzcy w pięciućwiczeniach. Takież wzięcie iest tego wyrazu *Pancratium*. Te zaś ćwiczenia gimniczne są: gonitwy, bitwa pięściami, passowanie się, ciskanie kamieni. Obacz *Pantheta* pod Nemea.

Nazywali *Agonothetes*, *Athletetes*, *Helandoicos*, tych ktorzy z zwierzchnością zasiadali na igrzyskach. Ci wpisywali w księgę imię i urodzenie Atletow maiących się potykać: a przy otwarciu igrzysk, kazali im przysięgać iako świętobliwie zachowywać bę-

 dą-

dą prawa w każdym ſzermierſtwa rodzaiu przepiſane, i że w niczym nie poſtąpią ſobie przeciwko porządkowi i ſpokoyności uſtanowioney pod czas igrzyſk. Zdrada, podeyście, gwałtowność, i tym podobne wyſtępki, zakazane były zapaśnikom. Kto zaś z kim paſować lub ubiegać ſię miał, loſy wyciągane ſtanowiły. Były to tabliczki po parze iednąż literą naznaczone. U Rzymian, Sylla pierwſzy wprowadził Atletow pod czas woyny domowey, i po otrzymanym od ſiebie z Mitridateſa zwycięſtwie.

Auctio. Przedaż publiczna więcey daiącemu. Kiedy takie przedaże czynione być miały w Rzymie, ogłaſzano naprzod dzień, i warunki iey. Mieyſce takowych *aukcyi*, było targowiſko zboża, albo Kapitolium. Woźny wywoływał rzecz do kupienia podaną: *Auctor* nazywał ſię przedawca daiący drugiemu prawo włáſności nad tym co ſię przedawało. *Malo auctore*, znaczyło tego, ktory nie miał prrwa przedawania. Rękoymia z ſtrony przedawcy, nazywała ſię *ſecundus auctor*.

Augures. Kapłani wróżący w Rzymie, zwani, przeto iż wieſzczyli przyſzłe rzeczy ze śpiewania ptakow, *ab avium garritu*; lecz wróżby ich rozciągały ſię także do uważania lotu ptakow, ſpoſobu brania pokarmu, napoiu onychże, wychodzenia ich z koyca lub klatki. i powſzechnie z tego wſzyſtkiego cokolwiek ſię niezwyczaynego na niebie, na ziemi. i nawet cokolwiek ſię treſunkowego między ludźmi zdarzało. Augurowie mieli ten ſzczegulny przywiley, iż nie można im było odebrać kapłańſtwa ich, a to, ażeby taiemnice bałwochwalſkie nie ſtawały ſię poſpolitemi. Ludzie rozumnieyſi z wieſzczkow i wieſzczbiarſtwa ich żartowali. Byli ci kapłani w wielkiey powadze w Rzymie. Szaty noſili koloru ſzkarłatowego *Trabea* nazwane. Zgromadzenie ich nazywało ſię *Collegium Augurum*. Wróżby ſwoie odprawowali tym ſpoſobem. Augur odziany togą ſwoią, zaſiadał, i obracaiąc ſię od wſchodu, laſką Auguralną; *Lituus* mianowaną okryślał pewną część nieba. Ta część nazywała ſię *templum*, a ten ſpoſob dzielenia nieba *tabernaculum capere*. Na ten czas Augur z wielką pilnością uważał, iaki ptak ſię pokazał, iakim ſpoſobem leciał, iak śpiewał, i na ktorey ſtronie tey części *templum* nazwaney znaydował ſię. Znaki ktore ſię po lewey ſtronie pokazywały, za ſzczęśliwe były miane; z prawey zaś ſtrony nieſzczęśliwie

wro-

wrożyły u Rzymian, przeciwnie u Grekow: a *to* z tey przyczyny że Augurowie Greccy, twarzą się ku pułnocy obracaiąc, wschod po prawey ręce mieli, Rzymianie zaś ku południowi wprost patrząc, wschod mieli po lewey. Zawsze zaś lot ptakow, i inne znaki te za pomyślne brano, ktore z strony wschodniey pochodziły. Ptaki z ktorych śpiewania czyniono wieszczbę, nazywano *Oscines*, a te ktorych lot był uważany, *Præpetes*. Kiedy wrożby były pomyślne, mowiono o ptakach, *aves addicere & admittere*, kiedy zaś opaczne, mowiono *refragari*.

Nie było dosyć na iednym tylko znaku; trzeba było aby go drugi wspierał. Augurowie opowiedali także przyszłe rzeczy z piorunow i błyskawic.

Czynili ieszcze Augurowie wieszczby swoie z kurcząt, ktorym rzucano pokarm z mąki, *offa* nazwany, ieżeli go chciwie iadły, było to znakiem dobrym *tripudium solistinum*; ieżeli przeciwnym sposobem kurczęta ieść nie chciały, albo ulatywały, miano to za znak nieszczęśliwy. Łatwo było postarać się o wieszczbę podług woli i życzenia swego, albo okarmiaiąc, albo głodem morząc kurczęta przed czasem wieszczby; ktorego to sposobu w samey rzeczy często senat, i wodzowie używali. Mieysce, gdzie chowano kury poświęcone z ktorych Augures wrożyli, nazywano *Auguraculum*.

AUGUSTUS. Sierpień, osmy miesiąc roku, ktory był szostym w Kalendarzu Romulusa, przeto nazwany *sextilis*; nowe iego nazwisko pochodzi od Augusta Cesarza.

AUREUS NUMMUS. Moneta złota 25. Denarow ważąca, na naszą monetę wynosi około Czerwonego złotego i złotych dwa; toż samo iest *solidus* Cesarzow, często nazywany bez dodatku *nummus*.

AURUM. Złoto. Chociaż używanie tego kruszcu ze wszystkich naydroższego iest barzo dawne, zdaie się iednakowoż, iż daleko poźniey niż inne kruszce znane było; iakoby, mowi Pliniusz, natura długi czas wątpiła, czyby należało dopuścić odkrycia tey rzeczy, ktora tak szkodliwą ludziom stać się miała. Złoto, ktore z początku barzo rzadkie było w Rzymie, zrobiło się barzo pospolitym w poźnieyszych czasach. Nie iest pewna kiedy i od kogo pierwszy raz moneta złota w Rzymie bita. Przed pierwszą woyną punicką, iuż go wiele Rzymianie w skarbie publicznym mieli; ale gdy po zburzeniu Kartagieny, ten lud zdobywaiący po odnosił zwycięstwa z naypotężnieyszych Krolow

 Azyi,

Azyi, wſzyſtkie wſchodnich kraiow bogactwa wlały ſię w Rzym, i złoto ſtało ſię przyczyną tych wſzyſtkich zbytkow, tego wſzyſtkiego zepſucia obyczaiow, na ktore z tak żywą czułością żalili ſię nayſławnieyſi, i naypoważnieyſi ſtarożytności piſarze.

Auspices. Wieſzczbiarze, ktorych potym nazwano *Augures*, w początkach tylko z lotu ptakow, a nie ze śpiewania ich wrożyli. *Auſpices* nazwani ſą *ab avium aſpectu*.

B.

B. Dawni używali tey litery zamiaſt V. i tak piſali *Berna* zamiaſt *Verna*. *Bixit* zamiaſt *Vixit* &c. Ta ſama litera częſto znaczyła przez ſkrocenie imiona własne, naprzykład *Brutus*, *Balbus*. I wiele też innych słow, oſobliwie w ſtarych napiſach, w ktorych B. znaczy *Bonus*, *Beatus*, *Balnea*, *Bona*. Ale nayzwyczayniey ſze znaczenie tey litery w dawnych piſmach, i znakach było, *Bene*, dwoie B. iedno przy drugim BB. wyrażało, albo *bona*, *bona*, to ieſt barzo wielkie dobra albo *bene*, *bene*. B. DD. *bonis deabus*. B. F. *bona fide*, *bona fœmina*, *bona fortuna*, *bene factum*. B. L. *Bona Lex*. B. M. P. *Bene merito poſuit*. B. M. P. C. *bene merito ponendum curavit*. B. M. S. C. *bene merito ſepulchrum condidit*.

B. i F. wywrocone tym ſpoſobem ꟼ ꟻ *bona fœmina*, albo *bona filia* B. A. L. *bixit* zamiaſt *vixit annis quinquaginta*. Bedua zamiaſt *Vidua* B. I. I. *Boni judicis judicium* B. H. *bona hereditaria*, albo *bonorum hœreditas*. BN. HI. *bona hic invenies*. BN. EM. *bonorum emptores*. B. RP. N. *bono Reipublicœ nata*. Benhmhrhnti (H. tu ieſt zamiaſt E.) *Benemerenti*.

Biiniimiiriinti. Fiicit. (Tu dwa I. zamiaſt E.) *benemerenti fecit*. Bibu zamiaſt *vivo* żyiącemu. Biktor zamiaſt *victor* zwycięzca.

U Rzymian B. była litera liczby, znacząca 300. a kiedy na wierzchu miała liniykę znaczyła 3000. U Grekow zaś wyrażało tylko dwa, ale maiąc zprzydaną na wierzchu kreſką wyrażało 200.

Bacchæ bacchantes. Tak nazywano kobiety, o ktorych baieczność starożytna nniemała, iż towarzyszkami były Bachusa w wyprawie Indyiskiey, i od ktorych święta i taiemnice Bachusowe (*Orgia*) były odprawowane. W te święta niewiasty owe uwieńczone bluszczem, trzymaiąc w ręce lewey łodygę zielną, odziane skorą rysią albo lamparcią, biegały iako szalone po gorach wołaiąc często *Evoehe Bacche*.

Bacchanalia. Swięta odprawowane na cześć Bachusa bożka. Ateńczykowie pierwszemi ustanowicielami tych świąt byli, ktorych z początku wszystko się dość przystoynie działo. Noszono baryłę wina uwieńczoną winnemi gronami; ciągniono za rogi kozła na ofiarę. a niewiasty sprawiaiące obrządki Bachusa, skoki i hałasy czyniły śpiewaiąc *Evoche Bacche*.

Ale w następuiących czasach, te igrzyska, i wesołości zamieniły się w rozpustę straszną, i niesłychane niewstydy. Rzymianie stali się zbyt niewolniczemi naśladowcami Grekow w tym wszeteczności rodzaiu. Wzięli te święta od Toskańczykow, i w krotce do tak wielkich zbytkow bezwstydności przyszli, iż Senat musiał w roku 594. od założenia Rzymu, świąt Bachusowych zakazać. Potym znowu przypuszczono po części te zabobonne obrządki.

Balista. Kusza woienna. Było to narzędzie woienne, ktorego dawni pospolicie w oblężeniach używali na odparcie nieprzyiaciela od miast, gdy się dla oblężenia ich zbliżał: wypuszczano z nich kamienie, pochodnie zapalone, i insze rzeczy pożar niosące. Były te machiny tak mocne iż daley niż na 125. krokow rzucały kamienie trzy sta i więcey funtow ważące (Vitruv) Starożytni często mieszaią i za iedno kładą *Balista* i *Catapulta*, i trudnoby było oznaczyć dokładnie ich rożnicę. Katapulty albo Bełty, także służyły do miotania rożnych pocisków, strzał i kamieni, nie iednakowey wielkości bywały, i z tey przyczyny więcey lub mniey sprawowały skutku. Jedne służyły w oblężeniach, a drugie do potyczek w polu.

Balneum. Łaźnia. Sposob życia i odzienia starożytnych, ktorzy ani obuwia nie nosili, ani chust nie mieli, sprawował iż używanie łaźni koniecznie im potrzebne było. W pierwszych czasach prostota łazien zgadzała się z prostotą życia. Widziemy w piśmie świętym iako Krolewna Egipska do rzeki Nilu kąpać się idzie. Homer, Moschus, i Teo-

Teokryt naydawnieyſi Poetowie opiſuią nam Krolewny i Kſiężniczki używaiące łaźni w ſamych rzekach. Lubo Homer iuż w owych czaſach czyni wzmiankę domowych łazien. Jeſt podobieńſtwo, iż Grecy pierwſi mieli w domach ſwoich izby iedynie na ten koniec naznaczone.

Z Grecyi ten zwyczay przeſzedł do Rzymian, ktorzy iako w innych rzeczach tak i w tey oſobliwſzą ſię wſpaniałością znakomitemi uczynili; kiedy w początkach przodkowie ich wſtrzemięźliwi i ſkromni na kąpaniu ſię w Tybrze, ktore łączyli z ćwiczeniem ſię w pływaniu, przeſtawali. Używanie łaźni zdało im ſię tak do zdrowia potrzebne, iako i pokarm. Procz oſobnych po domach łazien, na ktore ſię ſami panowie i bogacze zdobyć mogli, a ktore z wielkiemi wymyſłami były, maiąc oſobne mieyſca na ciepłe, letnie, i zimne kompiele, na nacieranie zapachami ciała, wiele ieſzcze poſpolitych łazien w Rzymie wyſtawiono. Po rożnych dzielnicach miaſta liczono ich za czaſow Ceſarſkich na ośm ſet; a po wielkiey części były to nayokazalſze i naypięknieyſze gmachy i budynki ſtatuami i kolumnami ozdobione. Podzielone te łaźnie bywały na wiele części: W iednych miało mieyſce ubożſze poſpolſtwo, i płaca od tego mieyſca niewynoſiła naſzego ſzeląga na oſobę. Dzieci i młodzi do lat 14. darmo przyimowani byli. Goście i cudzoziemcy także bez płacy wſtęp do łazien mieli; ta uczynność barzo świętobliwie od dawnych cnotę gościnności powſzechnie świadczących zachowana była. W drugich przedziałach łazien, płaca ſzła podług uſług i wygody iakiey kto wyciągał. Wychodząc z łaźni, rożne ćwiczenia, a mianowicie granie w dużą piłkę Rzymianie czynić zwykli byli. Przez kąpiele i takowe ćwiczenia przyprawiali ſię do lepſzego na wieczerzy pożywania. Z początku łaźnie dla oboiey płci oddzielone były; wprowadzone potym w tey mierze pomięſzania i nie rządy cnotliwi Ceſarze znoſili, źli i roſpuſtni powracali.

Nie było wolno w Rzymie każdey godziny chodzić do łaźni, ale pewne tylko na to wyznaczone były, ktore dzwon ogłaſzał (*æs Thermarum.* Martial.) Zwyczaynie odbywſzy rano rożne potrzeby i ſprawy, dopiero po południu łaźni używali. U Grekow, czaſu na łaźnie oſobno wyznaczonego nie było.

BARBA. Broda, włoſy na twarzy. Był to znak Filozofow, ktorzy nigdy brody nie golili.

golili.

golili. *Video barbam & pallium*, mowił Aulus Gellus, *Philosophum nondum video.* Znaczyła także broda powagę. U Rzymian dopiero roku 454. zaczął się zwyczay golenia brody, i balwierze z Sycylii sprowadzeni. Od tego czasu młodzianie zaczęli się golić aż do lat czterdziestu dziewięciu wieku swego, po ktorych iuż to nie wolno było. Zwyczaynie w roku dwudziestym albo dwudziestym pierwszym golić się zaczynali. Dzień pierwszego golenia, był dniem osobliwszey radości i wesela; ponieważ w ten czas z młodzieństwa przechodzili do stanu doyzrzałego męża. Posyłali w ten dzień podarunki do swoich przyiacioł, i włosy z brody zamknięte w złotey lub srebrney puszce ofiarowali iakiemu bostwu, a mianowicie Jowiszowi Kapitolińskiemu. Adryan Cesarz, pierwszy znowu powrocił zwyczay noszenia brody; ktorą i poźnieysi Cesarze nosili. Za czasow nawet, w ktorych panował zwyczay golenia się, zapuszczano brodę, gdy się iakie nieszczęście pospolite lub domowe trafiło. Poczytywano za obelgę i krzywdę, wyrywać komu włosy z brody.

Grekowie za czasu Solona nosili ieszcze brodę, i nie zaczęli golić aż za czasu Alcibiada. Balwiernie stały się potym mieyscem schadzki wszystkich prożniakow, na ktore się zbierali na rozmowy i trawienie czasu.

BARBARI. Barbarzyncowie. Tak naprzod Grecy nazywali wszystki inne narody, a potym Rzymianie używali tegoż samego wyrazu, na oznaczenie tego, kto ani Grekinm, ani Łacinnikiem nie był. Gdy Cesarz Antonius pobożny, zniosł przez wyrok nazwany *Constitutio Antonina* wszelką rożnicę między obywatelami całego państwa Rzymskiego, od tego czasu zarowno wszyscy mogli nosić wszystkie urzędy mieyskie i woyskowe.

BASILICA. Z Greckiego znaczy dom krolewski. W pierwszych wiekach Rzymu był to gmach publiczny wspaniale wystawiony, figury podługowatey, ozdobiony kolumnami i posągami, naznaczony na sprawy sądowe i handlowe.

Składała się ta budowa z iedney wielkiey sali, z przystawami po boku oddzielonemi dwoistym rządem kolumn. Sciany tych przystaw były pełne kramow rożnych towarow, a sala we śrzodku służyła do przechadzki. Tam się schodzili ludzie maiący z sobą co do czynienia i kupcy. Tam Centum viri Trybunowie i inni

sędzio-

ſędziowie odprawowali ſądy ſwoie w przytomności wielkiey liczby ludu wſzelkiey płci i wſzelkiego wieku. A że te Bazyliki ſłużyły za przechadzki kryte, lud ſię tam dla wygody barzo gromadnie ſchadzał. Stawiano ie zawſze na placach albo rynkach, ktorych wialkość zgaſzona bywała od wielkości bazylik, przeto też imie ſwoie traciły, i tak mowiono tylko, *Baſilica Traiani*, *Nervæ Auguſti*, zamiaſt *Forum Traiani &c.* Same tylko *Forum Romanum*, dla obſzerności wielkiey utrzymało ſię przy ſwoim imieniu.

BELLUM. Woyna. Za Romulusa i naſtępuiących Krolow aż do Serwiuſza, woyna ſtanowiona była na Seymie ludu Rzymſkiego zwanym *Comitia Curiata*, to ieſt przez kurye. Ale Serwiusz odmieniwſzy formę ſchadzek publicznych, przez uſtanowienie Seymu nazwanego, *Comitia Centuriata*, przywłaſzczył Centuryom więkſze ſprawy pańſtwa. A tak woyna i pokoy ſtanowione bywały przez Centurye. Kiedy Rzymianie odebrali iaką krzywdę, pierwſzy ich krok był dopominać ſię o zadoſyć uczynienie: ktore ieżeli odmowione było, woynę wydawali. Zgromadzenie *Fecialium* czyli poſłow woynę lub pokoy ogłaſzaiących, powinno było roztrząſnąć, czyliby woyna ſprawiedliwa i prawna była. Jeżeli za taką uznali, czterech z nich uwieńczonych koſzyczkowym zielem ſzło do ludu, od ktorego Rzym obrażonym był, upominać ſię o nagrodę za krzywdy wyrządzone, przy wezwaniu na świadectwo bogow. Słowa dopominania tego, ktore ſię *Clarigatio* zwało, były te: *Jovem ego teſtem facio, ſi ego impie injuſteque illas res dedico populo Romano, mihique expoſco, tum patriæ compotem nunquam ſinat eſſe.* Jowiſza za świadka biorę, ieżeli ſię niegodziwie i nieſprawiedliwie o to dla ludu Rzymſkiego upominam, i ſobie wymagam niech nigdy nie powrocę do moiey oyczyzny. Jeżeli natychmiaſt krzywda nagrodzona nie była, pozwalano ieſzcze owemu ludowi do rozmyſłu dni trzydzieści, po ktorych upłynionych ieden z pomiędzy Feciales, ktorego *pater patratus* zwano, powracał ku nieprzyiacielowi, i podnieſionym głoſem zapowiadał mu imieniem ludu Rzymſkiego woynę. Na znak tego zapowiadania poſeł ow rzucał na granicę nieprzyiacielſkiego kraiu włocznię ſkrwawioną, i na końcu żelazem okutą albo przypaloną. Ten obrządek z nabożeńſtwem złączony ſprawiał, iż Rzymianie po-

poczytywali woynę za świętą i ſprawiedliwą. Co ożywiało w nich męſtwo i zemſtę. Grecy podobnie ſtarali ſię okazywać ſprawiedliwość w przedſięwzięciu woyny. Nigdy iey nie rozpoczynali aż po użyciu ſpoſobow łagodnych, i po oznaymieniu nieprzyiacielowi przez poſła woiennego uraz, ktory do niego mieli.

Beneficiarius. Zołnierz wynieſiony do wyżſzego ſtopnia przez łaſkę Trybuna. Inſi też urzędnicy mieli ſwoich Beneficiaryuſzow, to ieſt ludzi wynieſionych przez ſiebie do iakiey godności. Nazywano ieſzcze tym imieniem żołnierzy, ktorzy odebrali uwolnienie od ſłużby, po nieiakim iey czaſie.

Bes albo Bessis. Dwie trzecie części funta Rzymſkiego, ośm uncyi: to ſłowo pochodzi od Aſſis, i z początku ſię mowiło *Dueſſis*. *Bes*, była także miara napoiow, ktora zamykała ośm cyatow *obacz* Cynthus.

Bidental. Rzymianie tak nazywali mieyſce, na ktore piorun upadł, ponieważ oczyſzczano ſie zabiiaiąc na ofiarę owcę (*bidens.*) To mieyſce miano odtąd za święte i w takim poſzanowaniu, iż nie wolno było po nim chodzić.

Bigati Nummi. Były pieniądze tak nazwane, przeto iż wybita była na nich figura wozu parokonnego. Jedna ſztuka wynoſiła na naſzą monetę na 25. groſzy miedzianych.

Boedromion. Jeden mieſiąc roku Ateńſkiego tak nazwany od świąt *Bœdromia*, krore były poſtanowione iako mowi Plutarch, na pamiątkę zwycięſtwa nad Amazonami odnieſionego przez Tezeuſza.

Bona. Dobra, maiątek. Ateńczykowie dobra dzielili na dwa gatunki. W iednym rodzaiu zamykali dziedzizny, pola; w drugim niewolnikow, pieniądze i ſprzęty. Dzieci dzieliły między ſobą dobra po oycu ſpadaiące, na iak nayrownieyſze części, i loſami ie obierali. Prawo pierworodztwa iedynie należało na obowiązku młodſzych oddawania ſtarſzemu czci i uſzanowania. Zona u Rzymian nazaiutrz po ſwoim weſelu ſtawała ſię panią dobr męża ſwego, i dla tego według Plutarcha, darowizny wzaiemne między małżeńſtwem przez prawo zakazane były, ponieważ wſzyſtko ſtawało ſię im ſpolne przez pierścień i klucze, ktore mąż oddawał żonie: w tym tylko rożnica zachodziła, że mąż iako oyciec miał rząd maiętności, żona zaś iako corka i dziedziczka

dziczka ich poczytywana była, i to ieżeli mąż umierał bez dzieci i teftamentu. Jeżeli zaś zoftawiał dzieci, tedy do rownego z niemi działu należała. Kiedy zaś żona pierwey umarła, mąż iako oyciec naftępował na wfzyftkie dobra.

Bona Prædia. Dobra tych ktorzy za drugich ręczyli; także dobra w zaftaw pufzczone, czyli ruchome, czyli nieruchomę. Jeżeli ten ktory fię obowiązał, niewypłacał, albo za niezdolnego do wypłaceuia był ofądzony, przedawano bez braku wfzyftkie iego dobra. Ta przedaż czyniona była iako i dobr wywołańcow na rynku, gdzie zioła i iarzyny kupowano, albo w Kapitolium; i to przedawanie zwało fię *Haftæ fubjicere.*

Bracca, Braccæ. Był to ftroy używany od Gallow, Sarmatow, i wfzyftkich narodow wfchodnich, a Grekom i Łacinnikom nie znaiomy, nakfztałt fpodni, ktorych zwyczay u poźnieyfzych Rzymian był przyięty.

Brauronia. Swięta Greckie na cześć Dyany, nazwifko maiącey Brauronia, odprawowano ie co pięć lat, w Brauronie miafteczku Attyckim, gdzie mniemano, iż fię znaydowała ftatua Dyany, ktorą Ifigenia uwiozła że Scytyi Tauryckiey powracaiąc do Grecyi.

Brumalia. Swięta poftanowione od Romulufa, nazwane tak, a *bruma* zima, przeto iż cała uroczyftość zależała na bankietach przez zimę odprawowanych: święta te były na cześć Bachufa.

Buccina. Trąba. Naprzod nic innego nie była, tylko rog woli, ktorego pofłuchy używali na zwołanie bydła. Potym z miedzi robiono narzędzie podobne do rogu, nakfztałt nafzych trąb. Używano ich na dawanie znaku pod czas bitwy, i w innych pofługach woyfkowych, iako na odmianę ftraży.

Bullæ. Ozdoba dzieci wyfokiego urodzenia u Rzymian. Była to gałka złota dęta z fzyi na łańcuchu wifząca: brali ią dzieci około dwanaftego roku wieku fwego, razem z fzatą dziecinną *prætexta* nazwaną, i nofili aż do fiedmnaftu lat, to ieft do wzięcia fzaty męfkiey. W ten czas zawiefzali ową gałkę na pofągach bogow domowych *Lares*. Kładli w nią rzeczy ktorym przypifywano moc przeciwko urokom i czarom. Czafem te ozdoby miały figurę ferca, albo raczey wyryty obraz ferca, ażeby iako mowi Makrobiusz, dzieci poglądaiąc na nie, ftarali fię nabierać mężne ferce, Synowie Plebeiufzow nie nofili tey gałki, ale mieli rzemyk

z fzyi

z ſzyie na pierſi ſpuſzczony i guzikiem ſię kończący.

Od dawnych czaſow używano takowych znakow. U Egipcyanow ſędziowie noſili ie z drogich kamieni na łańcuchu, nażywali ie *prawdą*, iako świadczy Diodor. Sicul. Służyła taż ozdoba zwycięzcom w tryumfach. Zamykano w niey rzeczy, o ktorych mniemano, że przeciw czarom i zawiſnym weyrzeniom moc lekarſtwa miały.

Bustum. Właściwie, ieſt mieyſce, w ktorym ciało zmarłego ſpalone i pogrzebione bywało: pochodzi od *bene uſtum*. Poſpolicie u dawnych Rzymian na tymże mieyſcu pogrzebywano ciała, na ktorym ie palono. I było to wyſtępkiem kary godnym zelżyć mieyſce pogrzebu. Trzeba iednak wyłączyć groby tych, ktorzy zaſłużyli ſobie na gniew i ohydę poſpolitą: zwyczay albowiem był u dawnych rzucaniem kamieni na groby takowych ludzi, gniew okazywać. (*)

Byssus. Jeſt gatunek lnu. Dawała go Indya i Egipt, nakſztałt naycieńſzego iedwabiu, rożni ſię iednak od niego: rodzi ſię bowiem z ziemi na podobieńſtwo bawełny, kolor ma iaſny biały; robiono z niego śliczne barzo i oſobliwſzey cienkości materye.

C.

C. Litera w napiſach i ſtarych rękopiſmach znaczy *Cæſar*, *Caius*, *Caia*, *Cenſor*, *Centuria*, *Civis*, *Collegium*, *Colonia*, *Cohors*, *Comitia*, *Conſul*, *Conſcriptus*, *condemno*, *concio*, *curavit*, *clariſſimus*.

C. Miane było za literę nieſzczęſną, z przyczyny iż ſędziowie wyrok ſkazania na karę przez nią znaczyli.

Dwoie C. C. w ten ſpoſob kładą ſię za *Caii* albo za *cariſſimæ conjugi*, *circum*, *calumniæ cauſa*, *conſilium cepit*. &c. CB. *commune bonum* CR. *contrarius* C. C. F. *Caius Caii filius*. C. H. *Cuſtos hortorum* albo *Cuſtos hæredum*; C. J. C. *Ca-*

(*) Euripid. Electr. Prop. el. IV. 5.

Cajus Julius Cæsar. CAL. *Calendæ.* CC. VV. *Clarissimi Viri.* C. D. *Comitialibus diebus.* C. M. albo CA. M. *Causa mortis.* CEN. *Censor* albo *centuria*, albo *Centurio.* To ostatnie słowo wyrażało się przez dwie figury, z ktorych iedna podobna była do liczby 3. wywrocoñey tak ·Ɛ a druga do liczby 7. I tak ·Ɛ COH, lub też 7. COH. znaczyło *Centurio cohortis.*

Pospolitsze ieszcze skrocenia pod literą C. były te: CC. *Claudius.* CN. *Cneus.* C. O. *Civitas omnis.* COR. *Cornelius.* COS. *Consul.* COSS. *Consules.* C. R. *Civis Romanus.* Cs. JP. *Cæsar Imperator.* C. V. *Centumviri* CVR. *Curator.* COI. K. C. *Conjugi carissimæ.*

W liczbie C. znaczy sto. CC. dwieście. CCC. trzysta. CCCC. czterysta. IↃ. pięćset. CIↃ. tysiąc. IↃↃ. pięć tysięcy. CCIↃↃ. dziesięć tysięcy. IↃↃↃ. pięćdziesiąt tysięcy. CCCIↃↃↃ. sto tysięcy.

C. czasem za G. brano iako na napisie Columnæ rostratæ *leciones, macistratus, Cartacinensis cessit* zamiast *Legiones Magistratus, Cartaginensis gessit.*

CADUCEATOR. Poseł pokoy oznaymuiący. To imię dano przeto, iż u Grekow nosili laskę dwoma wężami okrążoną, iako nosi Merkuryusz *Caduceus.* U Rzymian zaś trzymali w ręku gałąź ziela koszyczko *verbena*, zwanego.

CADUS. Miara starożytna rzeczy ciekłych, taż sama co *Amphora.* Nie trzeba ią brać za iedno z miarą *cadus cervinus* ani *cadus Amphoreus*, ktore iedno były co *Metreta Attica.*

CAESTUS. Naręcznik, rękawica zwyczaynie z twardego rzemienia, ołowiem lub żelazem nabiiana, ktorey szermierze używali. Okrywała ona pięść, i rękę ku łokciowi. Razili się tym sposobem mocno szermierze, i kaleczyli w swoich bitwach.

U Grekow czworakiego gatunku te rękawice były, iedne z twardey, inne z miękko wyprawney skory, i rożny kształt miały.

CÆSTUS. Znaczy też u Grekow pas lniany, ktorym pannę młodą przepasywano, gdy iuż w dom męża oddana była, wyciągał obrządek weselny, aby mąż sam pas ten zdeymował.

CALCEAMENTA. CALCEI. Obuwie. W Lacedemonie dzieci i młodzianie aż do męskiego wieku nie nosili obuwia, i nałowy lub w drogę idąc wyraźnie prawo Likurga przykazywało chodzić boso. Zawsze ich obuwie od innych Greckich się rożniło. Podobne było do trzewika płaskie-

go całą nogę okrywaiącego, zwyczaynie z czerwoney skory, ale bez wszelkiey ozdoby. Trzewiki niewiast wyższe były niż męskie, a panien ieszcze od niewieścich wyższe.

W Atenach, ci ktorzy utrzymywali sposob życia surowszy, nie nosili obuwia, chyba w wielkie zimna, albo w przykrą drogę idąc. Z tym wszystkim były u Ateńczykow obuwia dwoiakiego rodzaiu. Jedne całą nogę okrywały, drugie zostawywały część iey nagą. Robiono ie ze skory wyprawney dla męszczyzn czarney, dla białychgłow zwyczaynie czerwoney. Procz tego iż trzewiki białogłowskie były z miększey skory i wyższe od męskich, ozdabiane nadto bywały złotem, srebrem, słoniową kością, drogiemi kamieńmi. Mieli też Ateńczykowie osobne obuwia żołnierskie, ktore miały cholewy, a samey stopy nieozuwały. Bywały ze skory grubey twardey, a czasem z blachy miedzianey lub żelazney. *Calcepodia* obuwie z drzewa.

Dawni Rzymianie na wzor Grekow nie nosili obuwia ani w mieście, ani na wsi. Zwyczay ozuwania się przyszedł ze zbytkiem z Azyi. Obuwie Rzymian także dwoiakie było. Mieli iedno obuwie okrywaiące całą nogę iak nasze trzewiki, i takie były te, ktore nazywano *calceus*, *mulleus*, *pera*, *phœcasium*. Tych zaś, ktore miały iedną lub więcey podeszew, i pasy skorzane około nogi okręcane, tak iż nie całą zakrywały, nazwiska te były: *caliga*, *solea*, *crepida*, *baxea*, *sandalium*.

Bot u Rzymian do poł golenia zachodził, z przodu otwarty sznurował się rzemyczkiem. Mieli Rzymianie osobliwe staranie gładko się obuwać, y dla tego mocno takowe bociki ściągali. Nos obuwia był zakrzywiony w gorę, ztąd poszło nazwisko *calci rostrati*. Skora czarna zwyczayną obuwia u Rzymian materyą była. Senatorowie i inni Urzędnicy w publicznych obrządkach, czerwonych używali. Poźniey iednak rożnicá w ozuciu, oznaczaiąca albo stopnie i stany ludzi, albo dni i czasy, zniknęła. Zwyczay ią za pomnożeniem zbytku odmieniał. Białegłowy nosiły obuwia iak męszczyzni, ozdabiały ie goździkami złotemi, a czasem słoniową kością, drogiemi kamieńmi i perłami.

Senatorowie z rodu Patrycyuszow, mieli na zapiętkach obuwia swego miesiączek albo literę C. że *Patres* czyli pierwsi Senatorowie od ktorych Patrycyuszowie poszli, byli w liczbie sto, ktora liczba u Rzymian wyraża się przez C.

Obuwie żołnierſkie, u Rzymian zwane *caliga* ſkładało ſię z grubey podeſzwy, z ktorey wychodziły paſy rzemienne. Temi przeplatano obwiali nogę do poł goleni, zoſtawuiąc mieyſca odkryte. Przybiiano ćwieczki w podeſzwy niby podkowki. Obuwie wodzow, *compagus* zwane, mało ſię od żołnierzy proſtych rożniło. Rzemiki ktoremi ie do nogi wiązano ozdabiane były goździkami z ſłoniowey kości, a czaſem i złotemi lub ſrebrnemi w tych mieyſcach gdzie ſię w przeplataniu ſchodziły. *Ocrea* także było obuwie żołnierſkie, nakſztałt botow, naprzod ze ſkory, potym z miedzi, pożuiey z żelaza, iako masz w Homerze Iliad. VII.

Perones były boty wieyſkie z grubey i niewyprawney ſkory, barzo wyſokie i ſzerokie, z początku takich wſzyſcy używali. *Phœcaſium* obuwia ſkorzane używane od Filozofow. *Baxea* obuwie także Filozofow. Nie wſzyſtkich można doyść pewney rożnicy. *Coturnus i Soccus* masz pod teatrum.

Callisteia. Swięta Greckie w ktore wſzyſtkie białegłowy zgromadzano do Kościoła, a naypięknieyſzey dawano nagrodę. Ten zwyczay naywięcey miał mieyſce na wyſpie Lesbos. W Elidzie zaś naypięknieyſzemu z męſzczyzn doſtawała ſię nagroda, ktorą była zbroia zupełna.

Camillus albo Casmillus. Starożytni dawali to imię chłopiętom ſłużącym u ułtarza. *Camillæ*, było imię młodych panienek na tęż uſługę naznaczonych. Varro powiada, iż to imię pochodzi z ięzyka Toſkańſkiego dawnego, w ktorym Merkuryusz poſługacz bożkow zowie ſię *Camillus*. Nażywano też tym imieniem młodziana niedoroſłego, ktory pod czas god weſelnych noſił naczynia *Cumera* u Rzymian rzeczone, w tym naczyniu zamknięte były grzechotki i inne czacka, dla przyſzłego dziecięcia.

Campus Martius. Powſzechnie *Campus* w miaſtach było pole albo plac na widoki, igrzyſka, ſeymy i inne ſchadzki publiczne wyznaczony. W Rzymie kilka znakomitſzych było, ktore imiona ſwoie albo od oſoby ie okryślaiącey, albo od domu lub innego budynku bliſkiego, albo od naznaczenia i użycia ſwego brały.

Nayznakomitſzy *Campus Martius*, Pole Marſowe, tak nazwane od małego kościołka bożka Marſa. Z początku ten plac nic innego nie był, tylko obſzerna błonia za murami miaſta nad brzegami Tybru. Potym ſtał ſię naypięknieyſzym przez wſpaniałe budynki na

nim wyſtawione, przez znaki zwyciężkie, i poſągi naylepſzych kunſtmiſtrzow ręką działane. Na tym polu odprawiały ſię ſeymy ludu Rzymſkiego bądź na policzenie i popis, bądź na obranie naywyżſzych Rzeczypoſpolitey Urzędnikow.

Na tym polu wodzowie zgromadzali lud dla zaciągnięnia z pomiędzy niego żołnierzy. Na nim palono ciała ſławnych rycerzow i innych znakomitych obywatelow, i pogrzebowe uroczyſtości ſprawowano. Na nim wodzowie powrociwſzy z woyny ktorzy o tryumf proſili, z woyſkiem ſwoim zatrzymywali ſię rownie iako i poſłowie obcych narodow nim od Senatu liſty ich poſelſtwo świadczące przyięte zoſtały. Na pole Marſowe ſchadzała ſię młodzież Rzymſka na ćwiczenie ſił ciała. Tam na konie wſkakiwać, wozy w biegu kierować, gonić ſię pieſzo, rożne ſpociſki rzucać, pływać w bliſkim Tybrze, dla nabywania mocy i zręczności, zabawą ich było; w ktorych łączyć ſię z młodzieżą i naypierwſi ludżie za wſtyd ſobie nie mieli.

CANDIDATI. Kandydaci. Biało przybrani. Byli to ci, ktorzy żądali doyść do iakiego urzędu Rzeczypoſpolitey; bo przez dwa lata ubiegania ſię o godność, powinni byli noſić ſzatę białą, bielſzą od innych zwyczaynych, przez oſobliwſzą przyprawę farby z kretą, co im dawało blaſk oſobliwſzy. Nie noſili na ten-czas *tuniki* ſzaty ſpodniey, aby nie dawali podeyzrzenia, iż pieniądze na kupowanie kreſek kryli, i aby łatwiey pokazywać mogli blizny z ran na woynie odnieſionych, czym ſobie ſprzyianie ludu ziednywali.

Zwyczaynie, ubiegać ſię o Urzędy dwoma łatami przed obraniem zaczynano, chybaby kto był zaſług lub przymiotow znakomitych, w ten czas dość było ogłoſić ſię ludowi mało co przed ſeymem. Przez czas ſtarania ſię o urząd, kandydaci wſzelkiemi ſpoſobami uymować ſobie głoſy ludu uſiłowali. Ukłony, odwiedzania, prożby, darowizny, obrotne ſztuki na ten koniec użyte były. Czaſem zachodziła chęć wynieſienia ſię aż do podłości i poniżaiących krokow.

Gdy ſię kandydat zdawał mieć ufność kreſek, udawał ſię do Konſula, aby w liczbę ubiegaiących ſię był położony. Drugiego roku, ſtarania i zabiegi pomnażał, chodził po nayniżſzego ſtanu obywatelach, pozdrawiał ich po ulicach, chwytał i ściſkał za ręce, nazywał każdego ſwoim imieniem: na ten koniec mieli kandydaci przy ſobie ludzi znaiących

cych po imieniu prawie każdego, ktorych to *Nomenclatores* zwano, często gdy im nie ptzychodziło imię własne, panami zwali. *Quomodo obvios, si nomen non occuvit, dominos salutamus.* Sen. ep. 3. Tego drugiego roku Konsul zabierał potrzebne wiadomości o kandydacie, i z senatem namyślał się o podaniu go ludowi do obrania. Mimo te upewnienia, często nieprzewidziane trudności zachodziły z strony Trybunow.

Dnia obraniu naznaczonego Kandydaci pokazawszy się ludowi na gorze Kwirynalskiey, zstępowali na pole Marsa mając około siebie krewnych i przyiacioł, na czele ktorych, był zawsze iaki mąż znakomity, dla wsparcia iego żądania. Przybywszy wśrzod zgromadzenia prawie się z uniżoności czołgali, za kolana spotykanych uymowali, o kreski prosząc. Potym na niciakim niby rusztowaniu stawali przez czas elekcyi. Ten ktory większą liczbę głosow pozyskał, oznaymiony był ludowi, i do Urzędu mianowany, *Designatus*. Sami tylko Censorowie, zaraz po obraniu osiągali i sprawowali urząd; inni pięć miesięcy czekali obięcia urzędu, przez ten czas ucząc się powinności iego, i przysposabiaiąc do iego sprawowania.

Canephori, Xitophori. Tak u Grekow nazywano chłopięta i panienki nayzacnieyszego urodzenia, ktore pod czas ofiar nosiły koszyki z rzeczami do ołtarza należącemi. Stroiono tę młodź pysznie, i była to naywiększa cześć, iakiey tylko panienki Ateńskie życzyć sobie mogły. Do osiągnienia iey trzeba było świadectwa o obyczaiach nayczyścieyszych.

Capitolium. Był zamek Rzymski na gorze *Capitolinus mons*. Pierwsze fundamenta *Capitolii* były założone roku Rzymu 139 przez Tarkwiniusza starego, a budowanie zakończone przez Tarkwiniusza pysznego Roku 221. Nazwano tę twierdzę *Capitolium* z Łacińskiego słowa *Caput*, iż znaleziono głowę zmarłego człeka, kopiąc na fundamenta.

Naysławnieyszy i naybogatszy w Rzymie Kościoł był Jowisza *Jupiter Capitolinus* ztąd zwanego. Powiadaią ze miał dwieście stop długości, że wschody do niego były, że stu stopni złożone. Ten Kościoł miał trzy części, śrzednią Jowiszowi, dwa skrzydła Junonie i Minerwie poświęcone. Facyata i boki otoczone były gankami, w ktorych wodzowie uczczeni tryumfem, częstowali senat. Zewnątrz i wewnątrz wszystko było

ło' pełno wytwornych ozdob i złota. Pokryty był blachą miedzianą pozłacaną. Posąg Jowisza siedzącego trzymał w iedney ręce piorun, w drugiey grot, wszystko ze złota lanego, korona iego w liście dębowe z tegoż kruszcu była. Zamykał ten kościoł bogactwa niezmierne tak z darow ofiarowanych Jowiszowi, iako zdobyczy wziętey z nieprzyiacioł, tam złożoney.

Między innemi widziano tam posąg zwycięstwa z złota lanego 320. funtow ważący, od Hierona Krola Syrakuzańskiego darowany. Zachowane było Capitolium od wtargnienia Gallow przez krzyk i klaskanie skrzydeł gęsi: chowano te ptaki nakładem publicznym w kościele Jowisa. Na pamiątkę.

Caput. Dawni przysięgali na głowę swoią, iako na nayszlachetnieyszą część ciała.

Golenie głowy chaniebne i niewolę znaczyło u Rzymian iako i u Grekow. Inaczey było u Egipcyanow, u ktorych kapłani golili wszystkie całego ciała włosy.

Grecy i Rzymianie w mieście nie mieli pokrycia na głowę, i nieużywali czapki chyba w drodze. Grecy trefili włosy, i między nie mięszali koniki złote, *Cicadas*.

Rzymianie ochraniaiąc się od wielkiego gorąca lub zimna, zarzucali kray szaty na głowę. Kiedy kogo czci godnego spotykali, głowę tym sposobem osłonioną odkrywali. Sprawuiąc też ofiary mieli zwyczay kraiem szaty głowę okrywać, okazuiąc upokorzenie, i oddalaiąc przyczyny roztargnienia, wyiąwszy ofiary Saturnowi czynione, ktorego bożka poczytywali za prawdę samą, przed ktorą nic zakrytego być niepowinno. Na pogrzebach chłopięta z nakrytą głową, dziewczęta z odkrytą bywały.

Okrycie głowy u Grekow zwało się *pilion*, zkąd u Łacinnikow *pileus*, słowo ktore powszechne znaczy odzienie na głowę. Mieli Grecy w drodze nakształt daszku albo baldachinku, *skiadion*. Rzymianie czapek i kapturow w drodze, a czasem w nocy po mieście używali. W drodze zwyczaynie brali czapkę *petasus* zwaną, ktorey używanie i u Grekow było, nakształt kapelusza z opuszczonemi brzegami, ale wąższemi niż są skrzydła teraznieyszych kapeluszow. Merkuryusz bożek takie odzienie ma ze skrzydłami w posągach i obrazach. Były czapki z okrągła nakształt szyszakow, albo czubato się kończące iak głowa cukru, rozmaitego koloru.

Przy uwolnieniu niewolnikow dawano im czapkę, zkąd

capere pileum znaczyło wychodzić zniewoli na wolność.

Ubranie głowy kobiet Greckich i Rzymſkich, wymyſłow i odmian pełne było. Same Lacedemońſkie kobiety żadney ozdoby przydatkowey na głowach nie ſzukały. Bez złota i pereł, wſtydliwość i proſtota za wſzyſtkie okraſy u nich ſtała. Włoſy rozpuſzczone noſiły, wychodząc z domu twarz zaſłaniały. W Atenach przeciwnie, zbytek i wytwor we wſzyſtkim ſię wydawał. Chęć niezmierna przypodobania ſię w kobietach czyniła ie wymyślnemi w treſieniu włoſow: ſpinały ie czaſem pierścieniami i łańcuſzkami złotemi, czaſem wſtęgami ſzkarłatowemi lub białemi, ktore oſadzały kleynotami. Treſiły ſię częſto nakſztałt wieży w kilka piątr, a te utrzymywały kolcami o głowkach perłowych.

U Rzymian niezliczone w ubiorze głow kobiecych odmiany nie daią dość poznać ich rożnicy. Włoſy z początku oſtrzygane i z nabożeńſtwa bożkom ofiarowane, w dalſzych czaſach ſtały ſię zabawą prożności i wymyſłow. Skromnieyſze ſtroie głow zwały ſię *calantica, mitra*, ubior żon Flaminow, *flaminium*, ktory też białegłowy nowo zamężne noſiły. Rożnica zamężnych i dziewic w ſtroiu głowy dawała ſię widzieć w tym, iż tamte rozdzielały włoſy nad czołem na dwie ſtrony, do tego używaiąc iglicy; bezżenne zaś bez żadnego podziału włoſow, ſplatały ie podług upodobania, czaſem z tyłu wplatały wieńce z kwiatow. Związanie włoſow w kupę, ktorę białegłowy czyniły na głowie, zwano *tutulus*. Włoſy związane były w czub wyſoki purpurową wſtęgą.

Było w modzie lubić czoła niſkie. Starania kobiet o tę piękność wprowadziły zwyczay obwiązywania głowy wſtążką zaſłaniaiącą część czoła. Te ktore młodo wyglądać chciały, treſiły włoſy około czoła bez żadnego przedziału, albo ie zbierały w worek na wierzchu głowy, przywiązuiąc go i przyplataiąc w tył wſtążkami. Cudze włoſy, treſienia wyſokie, i niby piętrami wznieſione, dawały częſto materyą żartom i ſatyrom poetow. Wſzyſtkie panie Rzymſkie przed treſieniem myły włoſy, świetnieyſzemi ie chcąc uczynić, i napuſzczały wodkami pachnącemi. Te zbytki wtargnęły z zepſuciem obyczaiow ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey,

Carcer. Więzienie. Dawni mieli wielorakiego rodzaiu więzienia. Te ktore Grecy *Diſmoſterion*, a Łacinnicy

Car-

Carcer nazywali, były iak ſą naſze. Winowaycy tam zamknięci, zwyczaynie w kaydany byli okuci. Pierwſze w Rzymie więzienie zbudował Ankus Krol naśzrod miaſta dla poſtrachu złych i zuchwałych Tullius Serwius powiękſzył to więzienie, albo wymurował inne więkſze; więcey ich potym przydano.

Drugi rodzay więzienia *philake* po Grecku, *cuſtodia* po Łacinie, nie był nic innego, tylko ſtraż wolna iakiey oſoby oddana urzędnikowi lub ſenatorowi, ktory więźnia ſtrzedz, wſzyſtkie iego obroty uważać, l ſprawę potym z tego wſzyſtkiego, przyſtawiaiąc go do ſądu, oddać był powinien.

Trzeci rodzay więzienia u Rzymian *ergaſtula*. Takich więzień po wſiach wiele miano. Były to lochy podziemne na mieſzkanie niewolnikow do rolnictwa i innych robot używanych, gdzie ich przez brzydką nieludzkość, ktorą tchnie, ſamo trzymanie ludzi w niewoli okutych w nocy, a nawet i we dnie gdy nie pracowali, trzymano. Te lochy podzielone były na mieſzkania, po piętnaſtu niewolnikow, nigdy więcey.

Carpotina. Swięta Junony odprawowane przez białegłowy, ktore ofiary tey bogini czyniły pod drzewem figowym dzikim, *caprificus*. Ofiarowały iey mleko z gałęzi i liści tego drzewa wychodzące.

Było to święto ſłużebnic, ktore tego dnia podług świadectwa Plutarcha biegały po ulicach, biczami lub kamieńmi ſię biiąc.

Castra. Oboz, oſzańcowanie. Greckie i Rzymſkie woyſka choćby iedną tylko noc na iakim mieyſcu zatrzymać ſię miały, zaraz oboz rozkładać zwykły były, ztą tylko rożnicą, iż oboz na ieden dzień mniey był umocniony.

Między Grekami Lacedemończycy byli miani za naybiegleyſzych w obozowaniu. Zwyczayniey obozy ich były okrągłe. Okoliczności iednak mieyſca i inne, odmieniały kſztałt okopow. Obierali nayzdatnieyſze położenia, w mniemaniu że ſzańce od natury uczynione mocnieyſze ſą od tych, ktoreby ſztuka zdziałała.

Grecy przyſzedſzy na mieyſce obozu, kopali w koło ziemię, chyba że na gorach lub przy rzece ſtali. Z tey ziemi ſypali ſzańc, na ktorym oſadzali pale z krotkiemi gałęziami, żeby iedne z drugiemi ſię nieſplatały. Skoro każda część woyſka rozłożyła ſię na mieyſcach naznaczonych obozu, kazano wychodzić z niego niewol-

wolnikom, a to ofobliwie u Lacedemończykow. Dzień łożony był na rożne żołnierfkie ćwiczenia; po wieczerzy hymny bogom śpiewali, i do fpoczynku fię zabierali. Piechota przez dzień ftraż w obozach trzymała, w nocy iazda za fzańcami. Straży rorządzenie, dozor, i zachowanie karności należało do pobyarchow, niby wodzow namieftnikow. Namioty Grekow fkorzane były. Rozłożenie części obozowych odmieniało fię podług rożnicy iego kfztałtu. Co często zamięfzanie fprawowało, gdyż żołnierz nie łatwo mogł rozeznać leży, ani chorągwi fwoiey. Nie wiadomo, wiele Grecy bram miewali w fwoich obozach. W powfzechności Rzymianie lepiey fię znali na obozowaniu.

U Rzymian chociażby ich woyfko ieszcze było w kraiu Rzymfkim, i tylką iedną noc zatrzymać fię miało, zaraz obozem ftawono. Ztąd ow pofpolity u pifarzow Łacińfkich mowienia fpofob *primis caftris*, *fecundis caftris*, co znaczyło pierwfzego lub drugiego dnia ciągnienia woyfka. Oboz w ktorym dłużey ftać mieli, nazywano *ftativa*. Letni oboz *ftativa æftiva*, zimowy *ftativa hiberna*.

Oboz u Rzymian zwyczaynie był czworograniafty, rzadko obły, albo troygraniafty, co chyba przymufzeni położeniem mieyfca czynili. Skoro ftanęło woyfko, obywatele i fprzymierzeni dzielili między fiebie prace. Jeżeli nieprzyiaciel był blifko, część woyfka pod bronią ftała, część zabawiona była kopaniem rowow, ktore nie miały więcey nad ośm ftop w fzerz, a fześć w głąb, kiedy w kraiu Włofkim obozowano; kiedy zaś w obcym, fzerokość fofs zachodziła do dwanaftu ftop i więcey. Ziemię wyrzucali ku obozowi, czyniąc z niey iakby wały, a dla większey ich mocy mięfzali z ziemią darń w rożną grubość i kfztałt rzniętą. Wierzchołki fzańcow i niby grzbiety ofadzono palami mocnemi. Grecy wybierali drzewa z wielą gałęziami. Rzymianie z małą liczbą i to po iedney ftronie, ktore fię czepiać i plątać z drugiemi mogły. Co fprawowało te korzyści, iż ich więcey żołnierz przywieść mogł, i nie łatwo ieden pal wyrwać można było.

Daiąc Rzymianie zawfze ieden kfztałt fwoim obozom, iednakowe też w nim czynili rozłożenie. Zkąd każdy żołnierz zaraz wiedzieć mogł mieyfce namiotu fwego. Namiot wodza zawfze był na wynieśleyfzym mieyfcu: nazywał fię *Prætorium*. Przy namiocie iego był ołtarz na ktorym

rym ofiary czyniono i trybunał, to ieſt mieyſce ſądow.

Trybunowie mieli ſwoie namioty w proſtey linii naprzeciw *Prætorium* ſtawione o pięćdzieſiąt od niego krokow, inſzych ſtarſzych woyſkowych wyżſzego ſtopnia namioty ſtały po prawey i lewey ſtronie w rowneyże między ſobą odległości dla łatwieyſzego odbierania i wykonywania rozkazow.

Cztery wielkie ulice, ktore wychodziły na cztery rogi obozu, były przecięte innemi wielą ulicami rowno leżącemi względem ſiebie.

Namioty pięknym porządkiem w linii rozſtawiono. Bram cztery obozy Rzymſkie miały. Między okopami a namiotami prożny plac na dwieście ſtop, ſłużył do wielu rzeczy. Przechody połkow łatwo ſię tamtędy odprawiać mogły, bydło i cokolwiek z nieprzyiaciela zdobywano, tam ſkładali, ſtraż w dzień tam chodziła, i w przypadku woyſko miało mieyſce zebrać ſię na odparcie nieprzyiaciela. Takowy oboz podobnieyſzy do miaſta, czaſem nie koſztował roboty nad iedną godzinę.

Namioty Rzymian zwyczaynie ze ſkor były, zkąd ow ſpoſob mowienia u Łacinnikow, *ſub pellibus habitare.* Zebranie żołnierzy razem mieſzkaiących, *contubernium* zwano: zamykało zwyczaynie ośmiu lub dzieſięciu. Żołnierze na ſłomie lub ſiemie ſypiali. Materace dla karności zakazane były.

Porządek oſobliwſzy w dzień i w nocy panował w obozie. Noc dzielono na cztery części, ktore *vigiliæ* zwano, a dzień na cztery ſtacye *ſtationes.* Wſzyſtkie powinności każdemu wyraźnie okryślono; na zluzowanie wart trąbieniem znak dawano. W nocy żołnierze czaſem krzykiem oznaymiali, iż czuwaią.

Starożytni nie dawali woyſku prożnować w obozie. Nowi żołnierze ćwiczenia woyſkowe dwa razy na dzień, a ſtarzy raz odprawować muſieli. Codzień broń chędożyć i świetną trzymać, potyczki zmyślone odprawować w przytomności wodzow, a często ſamego Konſula, wiele chodzić noſząc ciężary, zawſze mieyſca ſwego pilnować, a nigdy chorągwi z oka nie ſpuſzczać, obowiązani byli. Ruſzanie obozu z oſobliwſzym także porządkiem u dawnych ſię odprawowało. Za pierwſzym odgłoſem trąby, ſkoro namiot naywyżſzego wodza zwiniono, każdy żołnierz ſwoy namiot zwiiał, ſprzęty woienne zbierano, co zowią Łacinnicy *vaſa colligere.* Za drugim znakiem

kiem ładowano wozy. Za trzecim chorągwie brano, i woysko ruszało.

Castra Navalia albo Castra Nautica. Był ten oboz, ktory zakładali Rzymianie na brzegach morskich, gdy przy nich okręty woienne stały, albo gdy woysko z nich na ląd wysiadło. Roznił się ten oboz od innych i położeniem samym, i sposobem wzmocnienia tak z strony morza iako z strony lądu. Z strony ziemi kopano row głęboki na dziesięć lub dwanaście stop, ktorego dwa końce wychodziły na morze. Okopy były iak w polowych obozach, kształt tych morskich był okrągławy. Z strony zaś morza wbiiano w wodę wielkie sztuki drzewa kończate, przed ktoremi stawiano statki do przewożenia służące w kilka linii. Czzsem tylko okrywano oboz rozłożonemi w kilka szeregow okrętami, ktore linami iedne do drugich przywiązywano; zostawuiąc mieysce do przeyścia statkow na zwiady wychodzących.

Caterva. To imię u Rzymian dawano w woysku rocie żołnierzy z sześciu tysięcy złożoney.

Censor. Urzędnik w Rzeczypospolitey Rzymskiey maiący staranie około dobra pospolitego i poprawy obyczaiow. Censorowie policzeni byli między naypierwszemi, i naypoważnieyszemi urzędami Rzymskiemi. Tak nazwani byli od słowa łacińskiego *Census*, *popis*, *policzenie ludu*; bo naydawnieysza i celnieysza ich powinność była czynić popis obywatelow, i maiątkow ich. Za Krolow nie było Censorow: Konsulowie potym sprawowali w samey rzeczy urząd Censorski. Ale gdy ci dla częstych woien wusieli wiele czasu przebywać w polu, lub obcych kraiach, upłynęło blisko 17. lat bez żadnego popisu, i przeliczenia obywatelow. Na ten czas senat podał ustanowienie nowego urzędu, ktoryby tey sprawy szczegulnie doglądał. Zatym w roku od założenia Rzymu 311. lud zgramodzony przez Centurye na polu Marsowym mianował pierwszy raz dwoch Censorow, ktorzy zaraz po swoim obraniu wchodzili na Kapitolium dla obięcia urzędu swego, i wykonania przysięgi, iż nic nie mieli czynić ani przez nienawiść, ani przez przyiaźń, ale podług słuszności i sprawiedliwości.

Censorowie mieli wielorakie sprawy należące do urzędu swego. Między temi naypierwsza była, iako się rzekło, popisywanie i przeliczenie ludu Rzymskiego, ktore się czyniło co pięć lat. Ten przeciąg czasu nazy-

nazywano *Lustrum*, z przyczyny ofiary lustralney czyli oczyścialney, ktorą Censorowie odprawowali na oczyścienie ludu. Po skończonym popisywaniu zabiiali na cześć bożka Marsa, iednego byka, iednego skopa, i ieduego wieprza, i ta ofiara nazywała się *suovetaurile*. Ten ze dwoch Censorow, na ktorego losem przypadło zamknięcie czasu lustralnego, odziany szatą bramowaną i uwieńczony kwiatami, sam uderzał toporem bydlęta na ofiarę naznaczone.

Do Censorow rależał dozor porządku, ochędostwa i spokoyności w mieście, oraz dozor obyczaiow. Jako oni mieli prawo mianowania na senatorską godność, co się zwało *legere senatum*; tak też rownie mieli władzę rugowania z senatu wszystkich tych, ktorzyby iaką sprawę nieprzykoyną iwemu dostoieństwu popełnili, albo nie dosyć maiętnemi do utrzymania swego stanu byli: rugować z senatu wyrażali temi słowy, *movere senatu*. Ludzi stanu Rycerskiego, *Equites* karali odebraniem pierścicnia złotego, i konia publicznym nakładem utrzymywanego. Mogli podobnie prostym obywatelom odbierać prawo głosu na seymach i inne przywileie. To Plebeiuszow ukaranie zwnano; *in Cœritum tabulus referri*, w regestr Ceritow być w pisanym. (Carites byli to pierwsi z takowych mięszkańcow miast do Rzymskiego państwa przyłączonych, ktorzy prawo mieyskie bez przywileiu głosu na obradach ludu otrzymywali.) Ale tym Censorskim karom ktore *Censoria notatio* albo *nota* zwauo, niepodpadały zbrodnie i wykroczenia publiczne, ktore do praw i sądow należały, lecz tylko przestępstwa prywatne w osobistym obchodzeniu się i sprawowaniu obywatelow, iako to, kiedy kto pokazał się nie mężnym na potyczkach, zaniedbał starania około maiątku swego, nie żenił się w czasie i okolicznościach prawami przepisanych, długi bez potrzeby zaciągał &c. Ukarani od Censorow, *notati* zwani byli. Ta iednak kara, chociaż wstyd zadawała, nie hańbiła iednak tak barzo obywatelow, żeby nie mogli doyść do godności w Rzeczypospolitey, postarawszy się o zniesienie tey noty przez Censorow następuiących. Censorowie iefzcze mieli doglądanie nowych publicznych budynkow, o ktore ugody ogułem czynili; około wybieranía podatkow Rzeczypospolitey, ktore w arendę puszczali, a przysądzenie takiey arendy działo się publicznie na rynku. Do nich procz

tego

tego należało mianować *principem senatus*.

Kiedy zchodzili z Urzędu swego, powinni byli spisać krotki zbior tego wszystkiego, co się za ich urzędu działo, i kazać wyryć ten zbior na tablicach miedzianych, ktore chowano w kościele Nymf. Jeżeli się trafiło, iż ieden z Censorow umarł na urzędzie, tedy iego kollega powinien był złożyć urząd, i obranie innych następowało.

Censura. Urząd Censorski. Urząd barzo wysoki w Rzeczypospolitey Rzymskiey. Poczytywano go za dopełnienie i naywyższy wierzchołek honorow; ponieważ do doyścia iego, trzeba było być zaszczyconym pierwey Konsularską godnością. Postanowiony był ten urząd iako się rzekło od założenia Rzymu roku 311. przez długi czas sami patrycyuszowie Censorami bywali; ale potym i Plebeiuszow do tey godności wyniesiono, iak też do Konsularstwa wchodzić poczęli. Ze wszystkich Urzędow Rzeczypospolitey urząd Censorski był naypożytecznieyszy do zachowania całości i wolności przeto, iż Censorowie czuwali około wykonania praw i ustaw senatu i ludu, i około naprawy obyczaiow; wstrzymywali zbytek i dumę, ktore to w ostatnich czasach stały się naywiększą przyczyną upadku Państwa Rzymskiego. Ten urząd zakończył się razem z Rzecząpospolitą.

Ten urząd zrazu pięcioletni był potym połtora roku trwał. Nie obierano iedney osoby dwa razy na Censorstwo: iednemu się tylko Marcyusowi Rutilusowi powtornie obranie zdarzyło, ztąd *Censorinus* był nazwany, ale obrania tego przyiąć nie chciał, że to być przeciw zwyczaiowi Rzeczypospolitey sądził.

Census. Popis, policzenie osob, i dobr Rzymian, czynione co 5. lat przez Censorow. O obrządku popisu pięcioletniego masz wyżey pod *Censor*, czasem iednak ten popis bez żadnego obrządku i okazałości odprawowany był, iako to w czasach pospolitych nieszczęśliwości. Popisy naprzod czyniono *in Foro*, potym na placu Marsowym, *Campus Martius*.

Wielki pożytek z takowego popisywania mieli Rzymianie; iż łatwo, i że tak rzekę za iednym weyrzeniem widzieć mogli bogactwa i potęgę swego państwa. Za pierwszych Krolow obywatele płacili pewne pogłowne do skarbu publicznego. Aże w początkach maiątki obywatelow prawie rowne były, włożono też na wszystkich rowną daninę, ktorą i poźniey pła-

płacili, chociaż rożność fortun iednych od drugich zachodziła. Na koniec roku Rzymu 177. Servius krol, chcąc poznać siły swego krolestwa, i pociągnąć poddanych, aby każdy podług możności przykładał się do potrzeb państwa, ustanowił *Censuw*, czyli popis ludu. Na ten koniec rozkazał, aby wszyscy obywatele wpisali się w księgę publiczną, i wyrazili swoie imie, wiek, stan rodzicow swoich, imiona żon i dzieci, oraz wyrazili dokładnie wszystkie dobra swoie; i ażeby lepiey rozkazy iego wykonane były, wydał prawo, przez ktore nie stawaiący na popis dnia naznaczonego, skazany był na chłostę rozgami, i przedanie iako niewolnika. Lud przyiął to prawo z wielkim pochwaleniem, i z pospiechem usłuchał rozkazow krola. Servius rozdzielił wszystkich obywatelow na sześć części, albo klass, podług rożnicy maiątkow; klassy podzielił na Centurye. Naybogatszych w pierwszey, w następuiących co raz mnieyszey fortuny ludzi, a w szostey ubogich postawił. Każda klassa podług maiątku płaciła daninę, i dawała żołnierzy. Ostatnia nie płaciła żadney daniny; ludzie z niey osobą swoią służyli oyczyznie, i ci nazywali się *proletarii*, *capite censi*. Ostatniego dnia popisu, stanąć wszystkim obywatelom ze wschodem słonca na polu Marsowym kazał. Tam uszykowawszy to woysko iako do boiu, obieżdżał ie, i oczyszczenie przez ofiarę *solivetaurile* albo *suovetaurile* uczynił. O iakim masz wyżey pod *Censor*.

Konsulowie po wypędzeniu krolow, a potym Censorowie, takowe ludu popisanie czynili, ktore trwało poty, poki i Rzeczpospolita, a przez Cesarzow poźnieyszych od Augusta zniesione było.

Census Equestris. Dobra nieruchome, iakie powinien był mieć ten, ktory chciał być w stan Rycerski przyięty. Trzeba było naymniey czterykroć sto tysięcy Sestercyow dochodu, co wynosi na pięć tysię czerwonych złotych. Equites ktorzy rozproszyli swe dobra, tym samym swoy stan tracili.

Census Senatorius. Do wniścia w stan senatorski we dwoie tyle dochodow mieć potrzeba było, ile wynosił *Census Equestris*, a zatym naymniey 800,000. Sestercyow. W początkach Rzeczypospolitey zapewne nie miano względu na bogatszych, ale za czasem, gdy Rzym do wielkości, a barziey ieszcze do zbytku przyszedł, pieniądze między kon-

kondycyami doyścia pewnych godności ſtopniow policzono.

CENTUMVIRI. Stu mężow. W Rzymie w kilka lat po uſtanowieniu drugiego Pretora, gdy poſtrzeżono że ci dwa Urzędnicy nie wyſtarczali do odſądzenia wſzyſtkich ſpraw ſwoiey iuryzdykcyi; lud na podanie Trybunow poſpolſtwa, utworzył nowy trybunał podlegaiący Pretorom. Obrano więc z każdego cechu, ktorych było trzydzieści pięć, po trzy oſoby, co wynoſiło ſto pięć mężow. Ale dla łatwieyſzey i okrągłeyſzey liczby, nazwano to zgromadzenie ſtu mężow. Ktore nazwiſko trwało zawſze, chociaż ci ſędziowie do ſtu ośmdzieſiąt pomnożeni byli. Centumviri ſądzili tylko ſprawy odeſłane do ſiebie od Pretorow. Decemwirowie z naznaczenia Pretorow zaſiadali na ich ſądach. Od dekretow Centumwirow appellacya iść nie mogła. Sądy ſwoie odprawowali w bazylikach, w ktorych złożony był topor na znak ich ſędzioſkiey władzy; zkąd mowiono, *Haſtæ judicium*. Zamiaſt ſąd Centumvirow.

CENTURIÆ. Części iakiey rzeczy na ſto podzielone. Za czaſow Romuluſa chorągwie albo poczty miały po ſto ludzi. Legia albo połk, ktory na ten czas ſkładał ſię z trzech tyſięcy ludzi, zawierał w ſobie 30. Centuryi. Zachowano i w poźnieyſzych czaſach to imię, chociaż liczba chorągwi i pocztow odmieniana bywała.

Servius Tullius w popiſaniu ludu Rzymſkiego, podzielił go na ſześć klaſs, a klaſſy na Centurye w nierowney liczbie. W tym podziele Centurya nie znaczyła ſtu ludzi. Pierwſza klaſſa patrycyuſzow i naybogatſzych ludzi, ſkładała ſię z dziewięćdzieſiąt ośmiu Centuryi; całe zaś pięć klaſs nie więcey miały nad dziewięćdzieſięt pięć: przez co ſzlachetnieyſi i maiętnieyſi daleko więcey od niżſzych, a częſto ſami tylko w rząd wpływali, kiedy na ſeymach przez Centurye głoſy Centuryami liczone były. Obacz *Comitia Centuriata*. Dawniey zaś, kiedy każdy obywatel głos oſobny dawał, zawſze ubożſi, ktorych większa liczba była, przenoſili. Ale ieśli ta uſtawa ſprzyiała bogatſzym, daiąc im wyżſzość i powagę, nie mniey też dogadzała ubogim, ktorzy przez nią mniey ponoſili ciężarow publicznych, tak w podatkach, iako w ſłużbie żołnierſkiey. Bogatſi albowiem w czaſie woien, chociaż w mnieyſzey liczbie co do oſob, ale podzieleni na wieycey centuryi, więcey pieniędzy i żołnierza doſtarczać powinni byli. Niżſze klaſſy z mnieyſzey liczby

Cen-

Centurye złożone mało dawały, a ubogi lud w ostatniey klassie wolny był od wszystkiego.

Centuria. Dawna miara ze stu stay złożona; Podwoiona potym toż samo imię zachowała.

Centurio. Setnik, u Rzymian stu ludzi pod sobą maiący. Chociaż potym liczba połkow i rot odmieniona była, przełożonych iednak nad chorągwiami *Centuriones* nazywano. Trybunowie albo Połkownicy z rozkazu Konsulow, obierali dwoch Centuryonow z iakiegokolwiek rzędu żołnierzy, wyiąwszy letkich *velites*, maiąc szczegulnie w tym wyborze wzgląd na męstwo i waleczność. Mianowali po dwoch Centuryonow, aby w przypadku gdy ieden w potyczce zginie, lub na odbieraniu roskazow wyższego wodza zabawiony będzie, Centurya bez dowodzcy niezostawała. Każdy Centuryo obierał sobie dwoch podcenturyonow, co wychodzi na naszych porucznikow albo też podchorążych. Ci woyskowi urzędnicy, ktorych było na 55. albo 60. w każdym połku, składali pierwszy rząd pierwszey roty (*Cohortis*) w połku; a dwoch z pomiędzy nich nazywano *primi hastarii* inszy był *Centurio* pierwszy z żołnierzow, ktorych nazywano *Principes*, a pierwszy między nazwanemi *Pilani* mianował się *Primipilus;* tenże sam był naypierwszym Centuryonem z całego połku, wchodził on w radę woienną z Trybunami, i do niego szczegulniey należało bronić znaku orła: gdy się woysko ruszało, on powinien był wyrwać ten znak z ziemi, i oddawać go w ręce chorążego. Wszyscy Centuryonowie na znak swego stopnia nosili długie kiie, albo laski z drzewa winnego, ktorych używali na karanie żołnierzow. Postępowali oni stopniami z niższych na wyższych Centuryonow w swoim połku. Centuryonowie procz zwykłey płacy, mieli ieszcze inne zyski do swoiey władzy przywiązane, iako to: moc pozwalania odeyścia od woyska żołnierzom na iaki czas, i uwolnienia ich od powinności żołnierskich ; ktore to pozwolenia czasem przedawali woyskowym.

Grecy mieli swoich Centuryonow, przełożonych nad stem ludzi, a każde sto dzieliło się na cztery poczty.

Cerealia. Swięta Greckie i Rzymskie, ktore odprawowano na cześć Cerery, i na pamiątkę znalezienia przez nią Prozerpiny corki iey. W Rzymie w miesiącu Kwietnia matrony Rzymskie, przygotowawszy się przez wstrzemięźli-

wość od wina i wszelkiey roskoszy, odprawowały tę uroczystość przez dni ośm, nosząc pochodnie zapalone, na pamiątkę iż Ceres podług baieczney historyi, zapaliła pochodnie w płomieniu gory Etny, szukaiąc corki swoiey. Te święta Rzymianie wzięli od Grekow, krorzy ie *Tesmophoria* i *Eleusia* nazywali.

Chalceia. Swięta odprawowane w Atenach na cześć Minerwy, iako Bogini kunsztow, na podziękowanie iey za wynalezienie sztuki robienia około miedzi, ktora po Grecku zowie się *chalcos*.

Chlamis. Była to suknia zwyczayna u Grekow i Rzymianow, wdziewali ią na *tunikę*, to iest szatę spodnią długą, i zapinali na haftkę. Mniemaią, iż była podobna do kamizelki przydłuższey bez rękawow.

Chlaena. Szata gruba ktorey Grecy używali dla ochrony od zimna. Rzymianie, ktorzy takąż suknię mieli, nazywali ią *Laena*. Barzo podobna była do sukni *Chlamis* zwaney.

Choenix. Miara grecka na sypne rzeczy, wynosi na naszych kwaterek trzy i poł, blisko kwarty.

Choes. Miara Attycka na napoy rowna mierze Rzymskiey *Congius*, zwaney. Wynosi na naszą trzy i poł kwarty Warszawskiey.

Chorus. Z Greckiego, taniec. U Grekow i u Rzymian tak nazywano orszak mężczyzn lub kobiet, chłopiąt, lub dziewcząt, tańcuiących i śpiewaiących pochwały bożkow, za przygrywaniem rożnych narzędziow muzycznych ten obrządek był wielką częścią nabożeństw pogańskich publicznych. Takowe chory tańcuiąc i śpiewaiąc, obrocały się czasem około kościoła, ale częściey około ołtarza i posągu bożka, zaczynaiąc stąpać w prawą rękę, co się nazywało *Stropha*, a powracaiąc lewą stroną względem mieysca z ktorego wyszli, co mianowali *Antistropha* i zaraz nic nie zastanawiaiąc się drugie koło zaczynali. Wszystkie te obroty kończyły się przestankiem, pod czas ktorego chor obrociwszy się ku posągowi bożka, śpiewał ostatnią część pieśni lub ody nazwaną *Epodos*. To przestawanie czasem było stoiąc, czasem siedząc. Przez obrot w prawą rękę wyrażali bieg dzienny niebios od wschodu na zachod; przeciwnym zaś w lewą obrotem, oznaczali bieg planet, ktore procz spolnego wszystkim biegu maią swoie ruszenie szczegulne od zachodu do wschodu.

Circus. Wielki plac okryty piaſkiem, ktory też przeto nazywan *Arena*. Na tym placu dawano publiczne igrzyſka gonitw pieſzych, konnych, i wozami, ſzermierſtwa, zapaſkow, łowow, *Ludi Circenſes* &c. Rzymianie zbyt ſię kochaiący w takowych widokach, ktorych zwyczay od Grekow zabrali, wiele barzo wyſtawili gmachow pod imieniem *Circus* z przydatkiem nazwiſka założycielow ich. Naywſpanialſzy był ow *Circus Maximus* określony naprzod po proſtu od Tarkwiniuſa ſtarego między Awentyńſką a Palatyńſką gorą. Tarkwinius pyſzny kazał go otoczyć ſtopniami drewnianemi: potym te ſtopnie wymurowane z cegieł, na koniec były z marmuru. Ten Circus miał dwa tyſiące ſto ośmdzieſiąt ſtop długości, a ſto dwadzieścia pięć ſzerokości. Mogł zamknąć w ſobie ſto pięćdzieſiąt tyſięcy, a według innych, dwakroć ſto tyſięcy patrzących. Ozdobiony był nader wſpaniale kolumnami, ſtatuami, i innemi budowniczemi dziełami. Jeden koniec cyrkuł był z podługowata okrągły, drugi proſto w linią ſię zamykał. Po tey ſtronie były ſklepy, i niby ſtaynie, zkąd zwierza, konie, i wozy wypuſzczano. Zamknięte były ſzrankami, (*carceres*) przed ktoremi był wyciągniony ſznur, albo mały łańcuch. Za daniem znaku od przełożonego nad igrzyſkami otwierano ie, wozy i konie razem wypadały, i biegły do mety, ktorą był ſłup na placu, *arena*, poſtanowiony. Stopnie, na ktorych ſiedzieli patrzący, od ſamego placu nie tylko drągami, ale i kanałem na 10. ſtop ſzerokim oddzielone były. Na koniec mur na cztery tylko ſtopy wyſoki ciągnął ſię wzdłuż owego placu, mur, *ſpina*, nazywano, ktory ozdabiały mieyſcami poſągi. Potym poſtawiono na nim dwa obeliſki, albo Egipſkie ſłupy, ieden na ſto trzydzieści dwa ſtop wyſoki, poświęcony ſłońcu, drugi ośmdzieſiąt ſtop wyſokości, poświęcony kſiężycowi.

Civis. W Rzymie nazywano *Cives* tych ktorzy w mieście mieſzkali, i policzeni w iaki cech (*Tribus*) byli, i mogli ubiegać ſię do urzędow Rzeczypoſpolitey. Wſzyſtkie te kondycye powinny ſię były łączyć, aby kto był *pleno jure Civis*. Przemieſzkiwanie na iaki czas za Rzymem nie przeſzkadzało nikomu, byle oſiadłość miał w ſamym mieście. Ale ktoby ſię w obywatelſtwo innego iakiego miaſta wpiſał, tracił prawo *Civis Romani*. Każdy obywatel Rzymſki był w iednym z tych ſtanow, albo w ſenatorſkim, albo w Rycerſkim,

ſkim, albo w poſpolitym. Od Romuluſa ſamego była ta polityka Rzymian, przypuſzczać do obywatelſtwa ſwego ludzi wſzelkiego kraiu, i całe narody. Co ſię u nich zwało *Civitate donare*. Krolowie obcy ſtarali ſię o ten tytuł. Tym między innemi ſpoſobem, ſzczupły w początkach gmin przychodniow, pomnożył ſię potym niezmiernie w liczbę i ſiły. Przywileie i zaſzczyty obywatela Rzymſkiego były te. 1. Był policzonym w iaki cech albo Centuryą z prawem dawania głoſu, i otrzymania urzędow i godności w Rzeczypoſpolitey. 2. Był wyiętym od kary chłoſtania rozgami, wygnania, i śmierci, chyba za ſądem ludu Rzymſkiego. Pierwſza z tych kar była tylko dla niewolnikow. 3. Sami obywatele Rzymſcy mogli być przyięci w legie czyli połki, ſami mieli prawo do nagrod rozdawanych żołnierzom beneficyaryuſzom. 4. Oni ſami mieli wſzelką zupełną władzę nad dziećmi ſwoiemi. 5. Mieli prawo przyſpoſobienia ſynow. 6. Noſzenia *togi*, co było znakiem rożnicę ubywatela Rzymſkiego od innych czyniącym. Na koniec oni ſami mogli dziedziczyć po obywatelach Rzymſkich, być przytomnemi przy czynieniu teſtamentow.

Obywatelow Rzymſkich na dwa gatunki dzielono; dawnych i nowych. Dawni byli ci, ktorzy obywatelami ſię urodzili, i ktorych cała familia tym zaſzczytem ozdobiona była. Za nowych miano ſprzymierzeńcow imienia Łacińſkiego, i tych, ktorych obywatelami potym czyniła łaſka ludu albo panuiących.

Rzymianie młodzianow w roku ſiedmnaſtym przy złożeniu dziecinney ſzaty, do ſtopnia obywatelow przypuſzczali. Gdy przyſzły te lata, ſprawowali bieſiadę krewnym młodziana z wielką weſołością, na końcu bieſiady zdeymowali z niego *prætextam*, ſzatę dziecinną, a wdziewali nań ſuknią białą *toga pura*, nazwaną; potym oyciec iego prowadził go do kościoła na czynienie ofiary bożkom, z tamtąd na plac publiczny mieyſki, gdzie upominano nowego obywatela, aby dziecinność ſkładał, a żył iak na męża przyſtoi.

Obywatele Spartańſcy albo Lacedemońſcy. Przed Likurgiem większa część mięſzkańcow Lakonii albo Lacedemończykow tak uboga była, iż ani kawałka ziemi nieposiadali. Wſzyſtkie dobra były w ręku niektorych oſob. Zeby był wyrugował i zbytnie uboſtwo, i zbytnie bogactwa ten prawodawca, wmowił we wſzyſtkich

oby

obywatelow, ażeby w iedno dobra swoie złożyli, i spolnemi ie uczynili. Co gdy nastąpiło, rozdzielił wszystkie grunta Lakońskie na trzydzieści tysięcy części, ktore rozdał międzay wieśniakow; okolice zaś czyli powiat Spartański, na dziewięć tysięcy części rozdane tyleyże liczbie obywatelow. Z ktorych zrobił sześć cechow, każdy cech rozdzielił na sześć części nazwane *Obes*. Skoro się dziecię urodziło, nioshono ie na pokazanie starszym cechu, ci oglądali, a ieżeli zdrowe, dobrze złożone, i mocne było, rozkazywali ie karmić i wychowychowywać; oraz naznaczali mu na dziedzictwo iedną z dziewięciu tysięcy cząstek ziemi. Od tego czasu iuż go liczono między obywatelow. Jeżeli przeciwnym sposobem osądzili dziecię za słabiuchne i niedołężne, skazywali ie na zatracenie i kazali go podrzucać.

Nie było nigdy więcey obywatelow Lacedemońskich nad dziewięc tysięcy. Jeżeli ich kiedy mniey się znaydowało, co czasem sprawowały woyny, tedy części ziemi zostaiące należały do całey Rzeczypospolitey, a kiedy liczba obywatelow przewyższała rzeczoną liczbę gruntow, co czasem zdarzało się w dłuższym pokoiu, w tedy wysyłano na osady tych, ktorzy się nad liczbę dziewięciu tysięcy iuż dziedzicznę posiadaiących znaydowali. Poźniey ten porządek tak się odmienił, że nie było i tysiąc obywatelow, ktorymby dano cząstki gruntu.

Spartańscy obywatele naywięcey się chełpili wolnością między wszystkim ludem Greckim. Zle iednak tę wolność biorąc mniemali się być wyższemi nad wszystkie prawie kunszty, handle, rolnictwo, ktore niewolnikom zostawiali. W tym chwalebni, iż wolność swoią szczegulnie zasadzali na stałości i szlachetney wyniosłości umysłu, na nieprzełamanym męstwie, na pogardzie bogactw. Wzięci na woynię, śmierć sobie zadawać woleli, niż niewolę cierpieć. Lacedemończykowie rzadko nadawali komu prawo miasta, chyba ludziom osobliwszey zacności i zasługi.

Obywatel Ateński. Od czasu zniesioney Krolewskiey władzy w Atenach, dwoiaki rodzay obywatelow ustanowiono. Jedni byli szlachetnieysi, maiętnieysi, drugich znaczono imieniem pospolstwa, gminu. Przy tamtych samych były urzędy, godności, woyskowa władza. Solon w tym stanie rzeczy znalazłszy przy ustanowianiu nowego Rzeczypospolitey kształtu, zostawił godności w rę-

w ręku bogatſzych. Chcąc iednak udzielić poſpdlitym ludziom iakiey części w rządzie, dla wprowadzenia rowności, ktorą za wolności zaſadę poczytywał, podzielił maiętnych na trzy klaſſy. Ci ktorzy mieli dochodu pięć ſet miar tamecznych zboża, iako i oliwy, ſkładali pierwſzą klaſſę, drugą ci, ktorych dochod był trzyſtu takowych miar, i ktorzy mogli utrzymywać iednego konia, nazwał ich konnemi. Ci, ktorzy nie mieli więcey nad dwieście, należeli do trzeciey: nazywano ich *zeugetes*, z Greckiego ſłowa, znaczącego *łącze*, przeto iż ſzrodek między konnemi, a ubogiemi trzymali. Wſzyſcy in ni mniey od wyżſzych klaſs maiący, zamknięci byli pod imięniem *Thethes*, robotnicy, pracuiący ręczno. Solon im nie pozwolił mieć żadnego publicznego urzędu, ale im dał prawo głoſu na ſeymach.

Poźniey Cliſtenes i Ariſtedes odmienili uſtawę Solona, i wnieśli rząd gminowładny, zgładziwſzy wſzelką między bogatemi i ubogiemi rożnicę.

Lud Ateńſki z początku był podzielony na cztery cechy, potym na dzieſięć. Każdy cech znowu dzielił ſię na rożne cząſtki nazwane *Demos*, niby miaſteczka, dzielnice. W Atenach były kſięgi publiczne, w ktore wpiſywano obywatelow. Oycowie powinni byli ſtawiać przed pierwſzemi ſwego cechu dzieci doroſłych lat ośmnaſtu, zeznaiąc pod przyſięgą, iako byli ſynami prawego łoża, i z matki Atenki zrodzonemi; inaczey bowiem nie mogli wchodzić w liczbę obywatelow. Jak ſię u nich odprawował obrządek przyimowania młodych między obywatele, masz pod *Apaturia*.

Procz obywatelow w Rzeczypoſpolitey Ateńſkiey, znaydowali ſię inni mięſzkańcy, wielu oſiadłych cudzoziemcow, wielu niewolnikow. Potęga Ateńſka nie była zawarta w ſamey tylko liczbie mieſzkaiących w mieście Atenach, i w prowincyı Attyckiey: zawierała w ſobie wielką liczbę oſad po wyſpach bliſkich, i w Azyi mnieyſzey. Jeżeli wierzemy dzieiopiſom, Ateny odbierały poſłuſzeńſtwo więcey niż tyſiąc miaſt, nie licząc ſprzymierzonych. W kwitnących Rzeczypoſpolitey czaſach, Ateńczykowie nie dawali prawa miaſta ſwego, chyba tym, ktorzy wielką iaką przyſługę dla ich oyczyzny uczynili. Lud zgromadzony na ſeymach zaſzczyt nadawał. Zeby go doſtąpić, trzeba było zgodnych głoſow ſześciu tyſięcy obywatelow. Poźnieyſzych czaſow nie tak trudnemi w tey mierze byli.

Classis. Armata wodna flotta. Czasem znaczy u Łacinnikow ieden okręt. Naydawnieysza o ktorey dzieiopisowie wspominaią flotta była wystawiona od sławney Semiramidy współczesney z Abrahamem. U Grekow Minos pierwszy uzbroił okręty, iako świadczy Pliniusz. A Rzymianie dopiero za pierwszey woyny Punickiey flottę mieli, podług powieści Polibiusza.

Classis Africana. Były okręty ktore corocznie do Rzymu przywoziły z Afryki zboże. Podług Lemprida Kommodus Cesarz wystawił tę flottę, aby zastępowała mieysce *Classis Alexandrinæ*, w przypadku gdyby ta chybiła.

Classis Alexandrina. Była flotta wyznaczona do przywożenia zboża z Alexandryi. August Cesarz, podbiwszy ten kray, włożył nań podatek zboża, ktore miało być rozdawane gminowi Rzymskiemu.

Nazywano tę flottę: *Commeatus Alexandrinus & Cataplus.* Po przeniesieniu Cesarstwa do Konstantynopola, flotta Alexandryiska naznaczona była na usługę tego nowego Rzymu. Afrykańska zaś została dla starego.

Flotty wysyłane na bronienie rożnych brzegow, zwały się od mieysc swego naznaczenia, naprzykład *Classis Gallica &c.*

Classis. Część obywatelow Rzymskich. Obacz pod *Census*. Tu się przydaie że pierwsza *Clasis* ludu Rzymskiego, iako za nayprzednieyszą poczytana, miała i tę rożnicę, iż obywatele w niey zawarci nazywani bywali *Classici*, w innych zaś policzeni, *infra classem*. I dla tego, podług Festa, mianowano *Classici testes* tych, ktorzy używani bywali do podpisywania testamentow, iako ludzie znakomici, i poważni. Ztąd poszło, iż dano imię Autorow klassycznych pisarzom wybornym, i nayzdatnieyszym do pokazania czystości, i piękności ięzyka. *Classicus*, także flisow *a Classe* znaczyło.

Clavus Annalis. Goźdź roczny. Pretor, Konsul, lub Dictator wbiiali co rok w miesiącu Wrześniu goźdź po prawey stronie ołtarza w kościele Jowisza, na oznaczenie liczby lat. W początkach Rzymu, gdy lud woynami zabawiony w niewiadomości nauk zostawał, ten sposob służył Rzymianom do pomiarkowania czasu. W poźnieyszych wiekach zwyczay ten zamienił się w obrządek nabożny. Wbiiano z wielkiemi uroczystościami ćwiek w wspomnionym kościele, na odwrocenie publicznych nie-

nieszczęśliwości, kiedy ktora z nich państwo Rzymskie trapiła. Naprzod Pretor wielki, odprawował ten obrządek, potym Konsulowie i Dyktatorowie przypuszczeni do niego byli. Czasem umyślnie Dyktatorow obierano, na wykonanie tego nabożeństwa.

Clepsydra. Zegar wodny u starożytnych. Cieczenie kroplami wody w naczyniu szklannym, wyznaczało godziny. Nie doskonały był ten Zegar, częścią że odmiany powietrza ciepła lub zimna odmienną w cieczeniu miarę sprawowały, częścią, iż z początku woda prędzey kapała, większym ciężarem się swoim cisnąc, niż na końcu. Wymierzali tym zegarem Rzymianie czasy straży żołnierskiey, i mowienia prawnikow u sądu. Obacz niżey *Horologium*.

Cliens. U Rzymian każdy z Plebeiuszow, czyli gminnych obierał z pomiędzy senatorow i Patrycyuszow opiekuna i Patrona. Oddanie się takowe w opiekę nazywano *Clientela*. To prawo, czyli zwyczay wprowadził Romulus, dla ściśleyszego związku między dwoma stanami ludu Rzymskiego. W czasach Rzeczypospolitey spoienie to, ieszcze mocnieysze się stało: bo szlachta barziey potrzebowała pospolstwa, z przyczyny kresek na seymach. Między Patronami a Klientami były wzaiemne powinności. Patron obowiązany był wspomagać w każdey okazyi klienta, wzięciem i powagą swoią, bronić od wszelkiey krzywdy; wspierać na sądach, zgoła czynić to, co oyciec czyni dla syna. Jeżeli klient bez testamentu i dziedzicow umarł, patron po nim dziedziczył. Klienci z swoiey strony żadney ważney sprawy nie rozpoczynali bez rady patronow: powinni im byli dawać swoie kreski na seymach. W przypadku, iż patronow dochody były szczupłe, klienci wyposażać ich corki, wykupować ich samych i dzieci ich z niewoli nieprzyiacioł, dodawać im na wydatki urzędowe, obowiązani byli. Nie godziło się wzaiem na siebie czynić obżałowania sądow, ani świadectw przeciw sobie dawać, ani się z nieprzyiaciołami strony wiązać: ktoby w tych rzeczach wykroczył, karany był podług prawa Romulusowego przeciw zdraycom wydanego: wolno było każdemu obywatelowi zabić takiego na ofiarę Plutonowi bożkowi piekła. To prawo *Clientelæ* było dziedziczne i w naywiększym poważeniu. Nie tylko szczegulne osoby oddawały się w takową opiekę, ale miasta, osady i prowincye całe obierały sobie

kogo

kogo chciały z obywatelow Rzymſkich za patronow i opiekunow ſwoich, klienci przychodzili co ranek do domow ſwoich patronow, bywali przytomni przy wſtawaniu i ubieraniu ſię ich, ſzli przy lektykach ich, i wſzyſtkie znaki uſzanowania i ſłużby okażywali. Plebeiuſzowie, ktorzy z początku klienſami być muſieli, gdy potym do naywiękſzych Rzeczypoſpolitey urzędow zoſtali przypuſzczeni, patronámi też bywali. Za Ceſarzow, imię tylko patronow i klientow zoſtało. Klientela w ten czas cała na tym była, iż ubożſi bogatſzym nadſługowali, wyprowadzali ich z domow, i odprowadzali na powrot. Patronowie dawali im niby podarunek w pieniądzach, lub w żywności w domach ſwoich przygotowaney. Podarunek ten *Sportula* zwano.

U Ateńczykow Clientes nic innego nie byli, tylko niewolnicy, z ktoremi trochę łagodniey ſię obchodzono, i ktorym patron czyli pan płacę w pieniądzach lub żywności naznaczał.

Cloaca. Kloaca. Wychod. Kanał. Rzymianie oſobliwſzą wſpaniałość okazywali w kloakach i ściekach publicznych, wielkim koſztem robionych. Były one od ſtarożytnych Autorow poczytane rowno z rurmuſami, i drogami brukowanemi za cuda Rzymu. Utrzymywały te kloaki ochędoſtwo ulic ku zdrowiu, i wygodzie mięſzkańcow. Wielka kloaka ſpodem miaſta idąca, a na Tyber wychodząca, była dziełem od Tarkwiniuſza ſtarego roſpoczętym, a przez Tarkwiniuſza pyſznego zakończonym. Wiele ściekow z ulic ſchodziło ſię do niey. Scieki te miały otwory, w ktore mięſzkańcy wſzyſtkie plugaſtwa w rzucali, deſzcze, fontanny, wody ſprowadzane, iakich niezmierna liczba w Rzymie była, ſtrumienia puſzczane, nioſły śmiecia wſzelkie, i gnoie w wielką kloakę, a ta ie w Tyber puſzczała. Kloaki mieyſcami były niby moſty wyſokie na trzynaście ſtop, a ſzerokie na ſzeſnaście. Muſiały ſklepienia kloaki być oſobliwſzey mocy, kiedy mogły wytrzymywać cieżar domow mięſzkalnych nad ſobą, ciężar wozow w niezmierney liczbie uſtawicznie pomieście przechodzących, trzęſienia ziemi, pęd wod powodzią płynących po ściekach, i częſto odbiianych wylewem nagłym Tybru. Za czaſow Pliniuſza były w całości ieſzcze maiąc lat 700. Oſtatki ich do dziś dnia widać. Rzymianie, zwłaſzcza w pierwſzych wiekach, okazywali wielkość ſwoią przez wſpaniałość i koſzto-

wność dzieł i gmachow pożytecznych. Dozor kloak należał wprzod do Censorow. Koszt na utrzymanie szedł ze skarbu pospolitego: potym podatek kloakowy *Cloacarium*, włożony był na obywatelow. Dozorcow kloak zwano *Curatores*.

Clypeus. Tarcza, broń wielce zwyczayna u starożytnych. Clypeus rożnił się od *Scutum*: iż *Scutum* było z okrągła podługowate drewniane, *Clypeus* zaś z miedzi okrągła tarcza mnieysza. Był ieszcze inny rodzay tarczy *Parma*, Paweża, okrągła, mała, drewniana, skorą pokryta od lekkich żołnierzy naywięcey używana, i od wysiekaczow *Threces i Parmularii* zwanych na igrzyskach. Długość tamtey *Scutum* zwaney, była znaczna, iż ciało żołnierza zmieścić się na nim mogło.

Na tarczach wyrażali Rycerze znakomite dzieła przodkow swoich, i pamiątki ich; zkąd poszedł zwyczay wyrabiania herbow familii. Znaczyli także u Rzymian na tarczach imię żołnierza, roty i centuryi iego. Wielka u starożytnych, tak Grekow iako Rzymian hańba była, utracić na potyczce swoy puklerz; i hańbie ucieczki z placu się rownała. Dla tego matki Lacedemońskie wyprawuiąc syny swoie na woynę, mawiały im *aut in his, aut cum his.* Albo odnieście te puklerze, albo niech was na nich przyniosą. I w samey rzeczy, zabitych na woynie żołnierzy na puklerzach noszono. U Grekow śmiercią karano, ktoryby tarczę stracił w bitwie. Był zwyczay w Rzymie od Appiusa klaudyusa wprowadzony, u Grekow od naydawnieyszych czasow chowany, wieszać puklerze w kościołach po iakim zwycięstwie, ku przesłaniu w potomność chwalebney pamięci rycerskich czynow. Te tarcze, *clypei votivi* zwano.

Cohlear albo *Ligula*. Miara barzo mała na rzeczy ciekle u Rzymian. Nie trzymała więcey iak czwartą część *Cyathi*. Grecy mieli także pod tym nazwiskiem miarę, ale ta nie wynosiła iak dziesiątą część *Cyata*.

Coena. Wieczerza. Pod tym artykułem zamknie się cokolwiek należy do opisania starożytnych biesiad, *Convivium*. Biesiadnikow *Conviva*. U dawnych iedno na dzień iedzenie we zwyczaiu było, przed zachodem słońca. Rano albo koło południa mało co pokarmu i to lekkiego brali, łożąc cały czas na sprawach publicznych i domowych, ćwiczeniu sił, łaźniach &c.

Gre-

Grecy w czasach naydawnieyszych, ktore bohatyrskiemi zowią, nie iadali innego mięsa procz wołowego i baraniego, na węglach pieczonego: inaczey piec było roskoszą i zbytkiem. Lacedemończycy podług praw Likurga, iadali w publicznych izbach spolnie, bez rożnicy osob, Krole, senatory, Urzędniki. Inaczey iadać pod karą się nie godziło, chyba w dzień w ktory ofiarę kto bogom czynił, lub polował. Te publiczne stoły nazywano stołami oszczędności i wstrzemięźliwości, albo stołami przyiaźni. Jakoż od naydawnieyszych wiekow spolne iadanie, sprasżanie gości na biesiady, miane było za rzecz świętą i iedną z utrzymuiących związek społeczności. Były w Lacedemonie rożne izby, na rożny wiek ludzi podzielone: prowadzono tam dzieci, iako do szkoły wstrzemięźliwości. Białegłowy z corkami nigdy publicznie nie iadały u Grekow, ale u siebie osobno. Każdy stoł był z piętnastu osob złożony. Każdy z stołownikow powinien był pewną miarę mąki, wina, sera, fig, i pewną kwotę swoiey żelazney monety na miesiąc przynosić. Siadali do stołow w wieczor: a zwyczay łożek stołowych nigdy u Spartańczykow mieysca nie miał.

Dawano mięso wieprzowe, a czasem zwierzynę młodym tylko: starym zaś same legumi-ny i owoce. Naycelnieysza u nich potrawa była, nie iaka polewka czarna robiona podług świadectwa niektorych pisarzow, ze krwi i rosołu mięsa wieprzowego, octu i nieco korzeni.

Gdy tę polewkę Dionizyusz Tyran iedząc niesmaczną być powiedział, rzekł mu kucharz: nie dziwno, bo iedney przyprawy do niey niedostaie: zapytany iakiey? odpowiedział: zmordowania, biegu, potu, głodu i pragnienia. Uważano barzo, z iaką kto chciwością pożywał, a mocno naganiono niedostatek apetytu, biorąc go za znak albo gnuśności i proznowania, albo niewstrzemięźliwości w niedoczekaniu do czasu wieczerzy. Bywały w Sparcie czasem większe biesiady: iako to w dzień wesela, w dzień znakomitego zwycięstwa, gdzie więcey posiłku, i przyprawnieyszzch potraw pozwalano.

Rozmowy zwyczaynie bawiły się około wspominania sławnych dzieł wodzow i bohatyrow. Czasem żarty i dowcipne mowy rozweselały stołownikow, a skoro kiedy postrzeżono, iż komu są przykre, zaraz żartować przestawano. Po skończoney wieczerzy zaraz się

ſię rozchodzili pieſzo, choćby naydalſze mieſzkanie mieli, i choćby nayciemniey było, aby iako mowi Xenofon przyuczali ſię ſtraż w potrzebie trzymać po nocy, i niczego ſię wśrod ciemności nie obawiać.

W Atenach dwoiakiego rodzaiu były bieſiady. Publiczne i prywatne. Do publicznych nie każdego przypuſzczano: owſzem było to wielkim uczczeniem, otrzymywać w nich mieyſce. Tę cześć mieli ci tylko, ktorym Ateńczycy dali prawo do niey za waleczne dzieła, za wielkie w oyczyznie zaſługi. Przypuſzczano i ſierot po rodzicach, ktorzy na woynie życie ſtracili, tych ſierot opieka należała do ſędziow Prytaneyſkich. Budynek publicznych Prytane, od placu publicznego Prytane imię maiący, wſpaniale poſągami nie tylko bożkow Ateńſkich, ale i wielkich mężow ozdobiony, był mieyſcem takowych bieſiad. Skoro ſię ſtołownicy zeſzli, klękali wſzyſcy, i za iednym urzędnikiem na to wyſadzonym mowili modlitwy. Kapłanom Apollina, ktorzy do tych ſtołow prawo mieli, podwoyną część dawano tego wſzyſtkiego, co inni pożywali. Zwyczayny pokarm był ſztuka chleba, ſztuka mięſa wieprzowego, i warzywo iakie. We dni świąteczne, i iakiey publiczney weſołości, przydawano maleńką bułkę chleba płaſką nakſztałt placka, parę iay, kawałek ſera, figi ſuche, kołacz i wieniec. Rozmowy toczyły ſię o ſprawach publicznych, o czynach wielkich mężow w Rzeczypoſpolitey. Niewiaſty nie były przypuſzczone, chyba nieuczciwe; bywały poſpolicie muzykantki. Gdyż u Ateńczykow zawſze przy ſtołach muzyki mieć lubiono.

Stoły domowe u Ateńczykow z początku były barzo ſkromne i oſzczędne. Za czaſow Solona, nie znali Ateńczycy innych pokarmow, procz legumin, iarzyn, i owocow. Dla tego też ten prawodawca żadney około odmiany ſtołow uſtawy nie napiſał. Nie znany był ani za Sokrateſa i Platona zbytek w pokarmie. Miło i uczciwo było zebrać ſię kilku do przyiaciela na ſkromną wieczerzę; a na ſłodkich, rozumnych i uczonych rozmowach kilka godzin przepędzać. Gdyby ſię kto w mowie czego wolnieyſzego dopuścił, zaraz to poſtrzegano, i mowę do iakiey obyczaiowey materyi obracano. Lecz gdy za zwycięſtwy w Azyi odnieſionemi, rozſzerzonym handlem, łupy i towary obce zbytek w Ateny wprowadziły, roſkosz w ſtołach i innych rzeczach miary nie miała. To prawda, iż czyniono

niono prawa przeciw zbytkom i postanowiono urzędnikow, dozorcow biesiad, ktorzyby obżarstwo i piiaństwo nadto zwyczayne Ateńczykom skrocali i karali, atoli prawa te barzo nie dobrze wykonane były: zakazywały one pić wino szczere napoczątku stołu, ale przy ucztach dozwalały. W tedy obierano Krola biesiady, ten kazał przynosić puhary rożney wielkości: bo na rożne uroczystości rozmaitey miary puharow używano. Lali pełno wina, i w koley spełniali zdrowiania, często powtarzaiąc koley. Łacinnicy chcąc wyrazić niepomiarkowanie w napoiu, mowili: *græcari*, *pergræcari*. Zbytek ten tak daleko zachodził, iż nagrody temu, ktoryby się w spełnianiu naylepiey popisał, naznaczano. Jadali leżąc podług zwyczaiu Azyatyckiego. Wieczerze ich barzo pozno w noc się ciągnęły. Za rospustnikow miano tych, ktorzy od południa stoł zaczynali. Wina naywytwornieysze piiali mięszaiąc w nie rożne zapachy.

U Rzymian, nie mowiąc o rzemieślnikach i prostym gminie, obywatele bawiący się sprawami Rzeczypospolitey raz tylko w wieczor, koło trzeciey lub czwartey godziny iadali. Bo co zowiemy *prandium* było to u nich małym tylko pożywieniem, w ktorym na kawałku chleba suchego przestawali. Zwano ie także *gustus* i *gustarium*. W pierwszych czasach Rzymianie ia dali siedząc na ławkach drewnianych około stołu rozstawionych. Pokarmem ich zwyczaynym był nabiał, iaia, leguminy, ktore sobie sami gotowali. Pospolstwo ubogie chleb z solą samą, albo z solą i z octem za potrawę miało. Ale iak zwyczay brania posiłku leżąc z Azyi i Grecyi do Rzymu się wprowadził, lepszego i kosztownieyszego pokarmu używać poczęli. Niewiasty ktore u Rzymian z męszczyznami iadały, długo ieszcze zachowały zwyczay iadania siedząc. Mieysce ich, iako i dzieci, i młodzi nie maiących szaty męskiey, było na kraiu łożek stołowych przy mężach, rodzicach, lub krewnych. Poznieyszych czasow miały też mieysce na łożach. Ku końcowi stołu niewiasty odchodziły do siebie.

Łoża do iadania stawiano z trzech stron stołu, czwartą wolną do noszenia potraw zostawiano. Nigdy więcey tych łożek nie było nad trzy, a na każdym łożku zwyczaynie trzy osoby, czasem cztery się mieściło, rzadko pięć. Naybarziey im się podobała liczba siedmiu lub dziewięciu stołownikow. Pierwsze mieysce było szre-

szrednie łoże, po nim u wyższego końca, ostatnie u drugiego. Gospodarz zwyczaynie na szrzednim łożku, szrzednie brał mieysce, z ktorego mu i wszystko widzieć, i rozkazy dawać, i do gości mowić łatwiey było.

A że u Rzymian łaźnia zawsze stoł poprzedzała, dla tego u panow izby łazienne z stołowemi się stykały. Wychodząc z łaźni, stołownicy brali szatę biesiadną *Vestis cœnatoria albo convivalis*, ktora koniecznie biała być była powinna; czasem pan dostarczał tych szat gościom, co było okazaniem wspaniałości. Nim siedli do stołu, niewolnicy przynosili im wody do umycia rąk, a czasem i nog tym ktorzy nie byli w łaźni. Gospodarz ofiarował mieysca, albo unikaiac zatrudnienia o pierwszeństwo, gościom wolność mieysca zostawiał. Ci aby drogich materyi, ktoremi łoża okryte były nie kalali, zdiąwszy obuwie zwyczayne, brali pantofle.

Skoro do stołu zasiedli, przynoszono im regestr potraw, ktore miały być na wieczerzy. Obierano potym krola biesiadowego; do niego należało stanowić prawa stołowe, przepisywać liczbę puharow. Jeżeli kto krolowi temu posłusznym być nie chciał, rzucano mu w oczy wino. Obierany on bywał albo przez losy, albo przez zgodę biesiadnikow. Nie na każdey biesiadzie był krol. Często ten sposob służył do ożywienia wesołości, kiedy się nudzić, i tęsknoty obawiać zaczynano.

Potym przed każdym stawiano kubki, noszono mięsiwa; nie każdy połmisek osobno ale wiele razem. Wieczerze zwyczayne z dwoyga dania się składały, ktore nazywano *primæ & secundæ mensæ*, a to nazwisko trwało, chociaż i więcey razy zastawiano. Pierwsze danie zaczynało się od iay świeżych, oraz z sałatą, oliwkami, ostrzygami i innemi podobnemi rzeczami, ktore do zaostrzenia apetytu służą. Drugie kończyło się na owocach. Zkąd owe łacińskie przysłowie *ab ovo usque ad mala*, ktore znaczy od początku do końca. Pod czas pierwszego zastawiania, dawano wino mięszaiąc w nie miodu przaśnego, i na to obierano mocnieysze wina. Zwał się ten trunek *mulsum*, służył on do utwierdzenia żołądka: przez cały zaś stoł pili samo wino. I tę część iedzenia zwali *ante-cœna*, *antecœnium*, *promulsis*. Przynoszono potym rożne mięsiwa i wymyślne potrawy. Nayprzednieyszą potrawę nazywali *caput cœnæ*.

Ku końcowi drugiego zaſtawienia zaczynały ſię zdrowia, dawano puhar większy i ozdobnieyſzy; zwali go *cuppa magiſtra*. Krol bieſiady zaczynał zdrowie, ktore ſzło w koley. Jedni przytym w ſzczególności drugich zdrowie podług upodobania ſpełniali. Słowa życzenia były: *propino tibi*, *bene tibi*, *bene illi*, *bene tali*.

Często wety, ktore kończyły bieſiadę, dawano na inſzych ſtołach odſunąwſzy pierwſze. Co także czyniono niekiedy za każdym zaſtawianiem. Wety złożone były z owocow świeżych, ſuchych, ſmażonych, z rożnych ſłodyczy, ciaſta nakſztałt naſzych pierniczkow. *Bellaria*, *dulciaria*. Umieli barzo dobrze chować świeże winogrona aż do drugich.

Rzymianie pierwſzych czaſow, u ſtołow śpiewali pochwały bożkow i wielkich ludzi przy flecie, *ad tibicinem*, potym lutnie przydano. Po zwycięſtwach nad Azyą, wprowadzili kuglarzow, trefniſiow, śpiewaczki, tanecznice i pantominy; i żadney nie było więkſzey bieſiady bez tey zgrai. Z niemi weſzła ſwawola w pieśniach. Zawſze iednak ſtoły kończono, iak ie zaczynano modlitwą do bożkow, ktorym na ofiarę rozlewano wino, zwłaſzcza gdy wieczerza dla gości w dom przyiętych, i cudzoziemcom dawana była.

Wielkie i koſztowne częſtowania zwano *Cœna recta*. Za pięknych Rzeczypoſpolitey czaſow, choć naywiękſze bieſiady, były iednak ſkromne, proſte, ochędożne bez wytworow. Potym zgorſzenie z Azyi wnieſione zaraziło Rzym zbytkiem, iako w innych rzeczach tak w ſtołach. Nie ſzacowano potraw na ten czas inaczey, tylko podług miary koſztu na nie łożonego. Na ten czas kucharz iako mowią dzieiopiſe Rzymſcy, dotąd mało ważony, ſtał ſię człekiem wiele znaczącym, i poſługa iego niſka i podła do tych czas, zrobiła ſię ważnym i ſzacownym kunſztem.

Mięſa zwyczayne, iako to: wieprzowe, i z drobiu domowego, że ſtołow rugowane, uſtąpiły ſamym rzadkim zwierzynom z dalekich obcych kraiow ſprowadzonym, iako to: pawiom, i żorawiom maltańſkim, ſłowikom &c. Lukullus ow ſławny zbytkiem ſtołow kazał w domu karmić drozdy, przepiorki i inne ptaki. Wielkie upodobanie mieli w rybach oſobliwych. Rzadkość i wielość potraw zaleceniem ſtołow były. Zaſtawiano ie piramidami z ptaſtwa i zwierzyn. Dawano całego dzika, ktory nadziany bywał rozmaitemi ſztukami całkowito. Tak przypra-

prawionego dzika zwano dzik po Troiańſku dany, dla podobieńſtwa owego Troiańſkiego konia. Do tego też mieli niezmierne miſy ze złota i ſrebra miſternie wyrabiane, w czym iedni nad drugich przepych okazywali.

Panowie i bogatſi mieli wielką liczbę niewolnikow do ſłużenia u ſtołu na wielkie bieſiady. Ci przepaſani białemi ſerwetami, i w wieńcach na głowie, iedni potrawy roznoſili, drudzy w kredenſie wina pilnowali, pragnącym go dawali, wodę zimną lub ciepłą podług pory roku ofiarowali. Za zgraią niewolnikow nioſących miſy ſzedł krayczy, ktory ſztucznie kraiał mięſne potrawy, częſto w takt muzyki. Inni wielkiemi wachlarzami, oganiali muchy i chłod czynili. Tego, ktory czynił porządek względem ſtołow i napoiow, zwano *modimperator*.

Prōcz potraw i win bieſiady ich pełne były innych rozkoſzy. Zapachy i wodki lane na ſtołownikow, albo palone w ſali i bliſkich izbach dla woni, śpiewanie, granie, ſkoki, widoki rożne ſkładyły bieſiadę. Czaſem wſpaniałość goſpodarza zachodziła aż do rozdawania drogich podarunkow zaproſzonym gościom.

U Rzymian za czaſow Rzeczypoſpotey nie nakrywano niczym ſtołow: po każdym daniu ścierano ie gąbkami zmoczonemi. Potym były obruſy *mappæ* z płotna malowanego, a za niektorych Ceſarzow ze złotogłowia. Serwety albo ręczniki, *mantilia* ſłużące do ocierania rąk od dawnych barzo czaſow w używaniu miane, były z wełny, albo z kutnerem albo gładkie. Nie było we zwyczaiu u Rzymian dawać gościom ſerwet, ale każdy z ſobą przynieść był powinien. Chować w nie co z potraw, lub wetow, poſyłać od ſtołu żonie, albo przyiacielowi co ſmacznieyſzego ſię zdawało, *partes mittere, de menſa mittere*, poſpolicie zwyczay pozwalał. Nie ieſt pewna czy dawni używali łyżek i widelcow.

Mogł każdy gość zaproſzony przywieść z ſobą przyiaciela, takich towarzwſzow zwano *umbræ* cieniem, ktory chodzi za człekiem. Ci ktorzy ani proſzeni, ani od przyiaciela przyprowadzeni przychodzili, nazwani byli *muſcæ* muchy, iż te wſzędzie lezą i przykrzą ſię każdemu.

Za większym zepſuciem niepomiarkowanie w iedzeniu i napoiu z innemi rozpuſtami złączone gorę wzięło. Takie bieſiady zwano *comeſſatio*. W godzinę po południu ſtoły zaczynali (*frangere diem epulari*

lari de die.) Wſtyd i uczciwość wygnane z takich bieſiad były. Pod Ceſarzami ieſzcze ſię rozpuſta barziey wzmogła. A to wſzyſtko mimo wiele praw przeciw zbytkom, i niewſtrzemięźliwości ſtanowionych.

COHORS. Rota piechoty, iako *Turma* rota iazdy. Była to dzieſiąta część Legii albo połku Rzymſkiego. Legia za czaſu Romuluſa dzieliła ſię na dzieſięć *Cohortes*, każdą z oſobna złożoną ze ſtu ludzi. Ale gdy Legie naſtępnie roſſy do trzech, czterech, pięciu, a na koniec i ſześciu tyſięcy ludzi; roty też powiękſzały ſię w rownym poſtępowaniu. Jako połki tak i roty ſkładały ſię z rożnego gatunku żołnierzy. Byli w nich *haſtarii*, *tertiarii*, *principes*, byli i z lekkich chorągwi. Pożniey i w tych rotach, znaydowali ſię konni, zkąd brały nazwiſko *Cohortes equitatæ.*

COLONIA. Oſada. Przenaſzanie i oſadzanie obywatelow w kraie i mieyſca podbite po wypędzeniu dawnych mięſzkancow było barzo w używaniu u ſtarożytnych. Czędto gdy ſię kray iaki zbyt zaludnił, dobrowolnie wychodzili z niego narodowi, i ſzli opanowywać inne ziemie. Lacedemończycy i Ateńczyey barzo wiele *kolonii* mieli po wſzyſtkich wyſpach Greckich, w Sycylii i na brzegach Azyi mnieyſzey.

Grecy i oſobliwie Rzymianie opanowawſzy orężem kray iaki, część ziemi oney odbierali mięſzkańcom, wyprzedaiąc ich, albo przenoſząc, albo wygubiaiąc. Co uczyniwſzy, poſyłali z miaſta ſwego głownego ziomkow na zamieſzkanie, i uprawianie nowo nabytych gruntow. Tym ſpoſobem odeymowali możność zawoiowanemu ludowi buntowania ſię, a te nowe oſady ſłużyły im za granice i obronę przeciwko nagłym wtargnieniom nieprzyiacioł w kray ich właſny.

Dwa były rodzaie *Kolonii* u Rzymian; iedne ktore krolowie, a potym ſenat i lud poſyłał; drugie zwano *Coloniæ militares.*

Coloniæ militares były złożone z dawnych i zaſłużonych żołnierzy, ktorym w nagrodę prac i uſług dawano grunta na ich wyżywienie. Oſady, na ktore krolowie lub ſenat i lud poſyłał, były, albo *Romanæ*, albo *Latinæ*, to ieſt: albo z obywatelow Rzymſkich, albo z kraiu Łacińſkiego założone. Były pożniey *Italicæ*, ale te w przywileiach od tamtych pośledniey ſze. Mieſzkańcy oſad Rzymſkich mieli prawo głoſu i kreſek na ſeymach ludu, ale nie wchodzili w urzędy i doſtoieńſtwa Rzeczypoſpolitey

litey. Mieszkańcy osad Łacińskich nie mieli prawa głosu, bez wyraźnego na to pozwolenia.

Kiedy senat albo lud postanowił wysłanie iákiey osady, wyznaczano na to Kommissarzow trzech lub pięciu (*Triumviri*, *quinque viri deducendæ Coloniæ.*) Ci spisywali maiących dobrowolnie lub z losu wychodzić z miasta na kolonie. Potym uszykowawszy ich niby woysko, na czele ich szli sami. Przybywszy na mieysce, dzielili między nowych osadnikow grunta, w taki sposob: aby na wyżywienie ich z żonami i dziećmi wystarczały. Dawali im także domy, lub place na domy, na rożne części podzielali miasto, mianowali urzędniki na sprawowanie sądow, i rozrządzali kolonią na ksztalt rządu samego Rzymu; ustanawiali Edila na dozor budynkow publicznych, i porządku kraiowego, Questorow albo podskarbich. Te naywyższe urzędy, iak w Rzymie, roczne były. Urzędnicy mieli też same co Rzymscy ozdoby, prawo noszenia szaty szeroko bramowaney purpurą. Zwyczaynie osady rządziły się prawami Rzymskiemi, zachowały albo przyimowały obyczaie Rzymskie, głownemu miastu wielce służyły przez ulgę zbytniego zaludnienia, z ktorego zamięszanie, i niedostatek często mogł wynikać.

COLOSSUS SOLIS. COLOSSUS RHODIUS. Naprzod powszechnie, *Colossus* znaczy posąg, statuę wielkości ogromney, zbytniey. Wystawiano ie zrazu samym bogom, potym pochlebstwo i podłość zniżyła tę cześć i do krolow. Naydawnieyszy, i w tym rodzaiu dzieł naysławnieyszy, był Koloss spiżowy w Rodach, na cześć słońca wystawiony, między siedm cudow świata policzony. Miał on siedmdziesiąt łokci wysokości. Okręty albo raczey galery po między nogi przechodzić mogły. Zaczął go Chares uczeń sławnego Syzyppa, ale postrzegłszy, że się źle z kosztem porachował, sam sobie życie odiął. Dokończył dzieło Laches Lindyczyk. Trzęsieniem ziemi obalił się ten koloss w pięćdziesiąt lat od wystawienia; a dopiero roku Chrystusa 656. Maciey wodz Saracenow przedał go żydowi iednemu, ktory spiżem z niego pokruszonym, obładował dziewięć set wielbłądow. Paul. Diac. Zonar. Cedre.

COLUMNA MILLIARIS albo LAPIS MILLIARIS. Był to mały słup kamienny czasem marmurowy, okrągły czworograniasty lub inszey formy, ktory Rzymianie stawiali na-

zna-

znaczenie mil od Rzymu lub innego wielkiego miasta. Na każdym takowym słupie była wyryta liczba mil, to iest tysięcy krokow od miasta, a czasem i tego imię ktory drogę i słupy sporządził. Srzodek wszystkich takich rozmiarow odległości we włoskim kraiu, był na placu wielkim, czyli rynku Rzymskim, gdzie August wystawił naycelnieyszy słup pozłacany, nazywany *milliarium aureum*. Od niego zaczynano rachować mile na wszystkie strony kraiu. Ztąd poszły owe sposoby mowienia po Łacinie *ad septimum*, *ad octavum*, *ad vigesimum lapidem*. Czasem to imię lapidem utaiali.

Comitia. Seymy. Zgromadzenia publiczne ludu na obrady w sprawach Rzeczypospolitey, o woynie, pokoiu, ustanowieniu praw, obraniu urzędnikow, i tym podobnych rzeczy. Seymy w Lacedemonie były dwoiakie, wielkie i małe. Wielkie składały się ze wszystkich obywatelow miast Lakonii. Czasem przypuszczano do nich i sprzymierzeńcow. Naradzano się na nich o wielkich sprawach. Zwoływali ie urzędnicy Rzeczypospolitey. Małe seymy sami obywatele Lacedemony składali, o mnieyszych sprawach się naradzaiąc.

W początkach krolowie i senat składali seymy, ale po ustanowieniu Eforow, ci urzędnicy przywłaszczyli sobie samym zwoływanie obywatelow na obrady. Odprawowano seymy na otwartym polu, na ktorym ani krzeseł, ani pokrycia żadnego nie było. Stawiali się obywatele zbroyni, albo przynaymniey z laskami, ale po owym przypadku kiedy Alkander wybił Lykurgowi oko, zakazano z kiiem nawet przychodzić. Seymy na obranie urzędnikow, co rok bywały. Niekiedy okoliczności przypadaiące dawały okazyą częstszym ziazdom.

Przed ustanowieniem Eforow powaga ludu na seymach barzo szczupła była. Lecz odtąd tak się pomnożyła, iż nic w Rzeczypospolitey bez głosow i zezwolenia ludu stać się nie mogło, krolowie i senat mieli tylko powagę podległą powadze i władzy ludu. Głosy okrzykiem dawane były, co Lykurg uczynił dla zabieżenia zdradom w dawaniu tabliczek, bobow, lub kamyczkow białych i czarnych, iako to używano w Atenach. Gdy szło o obranie urzędnikow, ci ktorzy się o urzędy starali, powinni byli ieden po drugim przechodzić w oczach ludu; ten okrzykiem oznaczał, ktorych przyimował lub odrzucał. Zeby

by zaś w tym zamięszania i wątdliwości nie było, takie rozrządzenie ustanowiono iako świadczy Plutarch. Skoro się na obrady zgromadzono; ludzie wiadomey poczciwości na to obrani, zamykali się w bliskim seymuiących domu: tam nie widząc kandydatow, ani wiedząc kiedy ktorego okrzykiwano, z pilnością uważali moc i wielkość krzyku, i zaraz znaczyli w ten sposob: gdy pierwszy kandydat przez zgromadzenia przechodził, krzyk był tey mocy; gdy drugi krzyk był takiey mocy, i tak daley. Gdy się okrzyki skończyły, owi wyznaczeni wychodzili do zgromadzenia ogłaszaiąc tych, za ktoremi okrzyki większe i licznieysze były. Kiedy zaś o tey mierze i liczbie okrzykow wątpliwości zachodziły, w ten czas naywyżsi urzędnicy rozkazywali, aby ci, ktorzy podanego kandydata przyimuiąc na iedną, przeciwni na drugą stronę przechodzili, potym liczono osoby. Tenże sposob zachowany był i w innych sprawach publicznych, gdzie woli ludu z okrzykow rozeznać nie było można.

Seymy Ateńskie. Z dziesięciu cechow, ktorych większa część nie w mieście mieszkała, ziednoczonych, a dwadzieścia tysięcy obywatelow wynoszących składały się obrady narodowe. Chociaż bogatsi posiadali pierwsze urzędy i dostoieństwa, lud iednak sam na seymach stanowił z naywyższą władzą o wszystkich publicznych sprawach, a czasem i o prywatnych: gdyż wolno było od sądow urzędowych do ludu wytaczać sprawy. Urzędnicy Prytanes nazwani, Proedri i Epistatæ *Prezydenci* mieli prawo składania seymow. Dwa rodzaie seymow w Atenach były: zwyczayne i niezwyczayne. Zwyczayne odprawowały się trzy razy w iedney *prytane* (był to przeciąg czasu trzydziestu pięciu lub sześciu dni,) to iest: iedenastego, dwudziestego i trzydziestego dnia. Seymy nadzwyczayne nie miały pewnego dnia; podług potrzeby i okoliczności ie składano. Bywało że lud za pogłoską woyny nagle bez zwołania w iedno się mieysce skupił. Nie było żadnego placu na Seymy wyznaczonego, często na rynku, często na teatrum, często na placu *Pnike* zwanym seymowano. Mieysce seymu żadney ozdoby nie miało, procz katedry dla mowcy. Urzędnicy seym naznaczaiący kazali po ulicach przybiiać pismo wyrażaiące krotko te materye, ktore pod rozważanie podać mieli.

Wszystkie obrady zaczynały się od ofiar, po tych woźny rzucał klątwy na tych, ktorzyby

by nie ſzli w radach za właſnym zdaniem i przeświadczeniem, coby ſię im naypożytecznieyſzego dla oyczyzny zdawało. Dopiero mowca, ktory ſię podiął w przedſięwziętey materyi rzecz mieć, wſtępował na katedrę i mowił do ludu.

Kiedy iuż rzecz o ktorą ſzło, dobrze roztrząśniona zoſtała, ciągniono loſy, ktory cech pierwſzy miał zdanie ſwoie dawać. Zatym każdy cech przez woźnego wołany ſtawiał ſię przy zaporze parkanu otaczaiącego pewne mieyſce placu publicznego. We śzrodku oparkanienia były dwie ſkrzynki naznaczone na wkładanie znaczkow zdania. Te znaczki czaſem były kamyczki białe i czarne; białe powinny były być całe i bez ſkazy, czarne zaś przedziurawione. Czaſem ziarna bobu czarne i białe znaczono pewnemi literami. Urzędnikow obierano przez ziarna bobu.

Skoro ſię cech ſtawiał przy wniściu w owo zaparkienienie, każdy od ſtarſzych ſwego cechu brał albo kamyczki, albo boby czarne i białe, ktore porządnie wchodząc kładł w ſkrzynki podług upodobania. Wychodził potym inną ſtroną odbieraiąc pieniądz *obolum*, ktory z prawa przytomnym ſię należał. Większość liczby białych znaczkow ſtanowiła zezwolenie na rzecz wziętą do ſnaredzenia, albo obranie oſoby podaney na urząd, czarnych zaś, odrzucenie ſprawy lub oſoby. Czaſem lud zgadzanie ſię oznaczał okrzykiem i podnieſieniem rąk, a przeciwną wolą milczeniem i ſkładaniem rąk. Po roztrząśnieniu większey liczby głoſow *Epiſtates* albo prezyduiący opowiadał głośno uſtawę uchwaloną, po czym każdy odchodził.

Seymy u Rzymian, na ktorych wſzyſcy obywatele Rzymſcy każdego ſtanu mieli mieyſce, bawiły ſię rownie iako u Grekow około ſpraw publicznych; prywatne także przychodziły na nich do ſądu całego ludu. Podług troiſtego podziału ludu Rzymſkiego, troiakie były ſeymy. *Comitia Curiata* gdy przez kurye, *Comitia Centuriata* przez Centurye, *Comitia Tributa* przez cechy. Prawo ſkładania ſeymu naprzod należało do krolow, po ich wypędzeniu ſpadło na Konſulow, Dyktatorow, Pretorow, i Trybunow poſpolſtwa. Zawſze ſeymy od wieſzczbierſtw i ofiar zaczynano.

Seymy przez kurye naydawnieyſze, ieſzcze od Romuluſa początek miały. Ten krol podzieliwſzy Rzym na trzy części, trzy tribus albo cechy, każdy z nich znowu rozdzielił na dzieſięć kuryi, niby parafii.

ſi. Krolowie razem z ſenatem ſkładali te ſeymy. Woźny po kuryach chodząc ogłaſzał ſeym na dzień naznaczony. Sami obywatele mieſzkaiący w Rzymie na tym zgromadzeniu mieyſce mieli. Odprawowano ie na wielkim rynku Rzymſkim *forum.* Zdania dawane były głoſem. Każda kurya iedna po drugiey podług porządku prawem przepiſanego głos miał. Na tym ſeymie pod prezydencyą z razu krolow, potym pierwſzych urzędnikow Rzeczypoſpolitey obierano urzędy, kapłanow, ſtanowiono o walnych ſprawach publicznych. Po ſkończonych i policzonych głoſach krol albo urząd ogłaſzał obranie, lub poſtanowienie prawa. Senat przez uchwałę ſwoią potwierdzał, co ſtanęło. Ten ieden kſztałt ſeymowania przez kurye trwał więcey niż dwieście lat w Rzymie. Ale że na nim większość głoſow przez oſoby liczonych wſzyſtko ſtanowiła, zawſze zatym plebeiuſzowie, liczniey ſi od ſenatu i patrycyuſzow, nad temi gorę mieli.

Serwius Tullius krol, nie mogąc zcierpieć, aby wſzyſtkie i naywiękſzey wagi ſprawy ſtanowione były nayczęściey od naypodłeyſzego gminu, umyślił inny podział Rzymu, o iakim masz pod ſłowem *Cenſus.* Do tego końca przyſzedł, podawſzy ludowi, aby podatki umiarkowane były podług maiątkow i dochodow każdego. Po tym podziale czaſem ſeymy przez kurye dla kſztałtu tylko bywały. Nic więcey na nich nie czyniono, procz obrania Flaminow czyli kapłanow Jowiſza, Marſa, Romulnſa, oraz pierwſzych na każdą kuryą i innych małych urzędnikow.

Seymy przez Centurye. Mowiło ſię obſzerniey o podziele ludu przez Serwiuſza uczynionym pod artykułem *Cenſus.* Tym ſpoſobem cały narod ſkładał ſię ze ſtu dziewięćdzieſiąt i trzech centuryi, czyniących trzy klaſſy. A że w ſamey pierwſzey klaſſie znaydowało ſię dziewięćdzieſiąt ośm centuryi, ieśli tylko dziewięćdzieſiąt ſiedm zgodziło ſię na iedno zdanie; iuż rzecz o ktorą ſzło, uſtanowiona zoſtawała. A tak pierwſza klaſſa z panow i znakomitſzych obywatelow złożona wydawała uſtawy. Kiedyby wſzyſtkie centurye pierwſzey klaſſy nie były iednego zdania, przyzywano drugą; a gdy ſię lub z zgody iedney klaſſy, lub za przybraniem potrzebney liczby głoſow z drugiey rzecz zakończyć mogła, iuż nie poſtępowano do głoſow niżſzych klaſs. Głoſy ſię przez centurye rachowały.

Te ſeymy odprawiały ſię za miaſtem na polu Marſowym.

Ke-

Każda Centurya bezbronno stawała pod chorągwiami, na czele maiąc starszego swego. Krolowie zrazu, potym konsulowie zwoływać na te obrady mieli władzę. Przez trzy dni targowe, w przeciągu dni dwudziestu siedmiu, tak w Rzymie, iako w okolicznych miastach ogłaszano ie. Lud przez Centurye zgromadzał się gdy trzeba było obierać wyższe urzędy, stanowić o woynie, pokoiu, przymierzach, i czynić prawa, sądzić występki przeciw Rzeczypospolitey popełnione, albo i prywatne gardłowe. Obierano też na nich kapłana, ktory się nazywał, krol ofiar. Nie głosem na nich wotowali, ale za wezwaniem od Konsula obywatele szykowali się, przechodem na iedną stronę znacząc zdanie. Ustawę seymową Konsul głośno oznaymiał. Czasem, gdy wieszczba niepomyślnie wrożyła, seym przez zabobonność, albo przez prywatę zabobonności używaiącą, na inny dzień odkładano. Często tym sposobem spadały seymy.

Seymy przez Cechy (Tribus) miały swoy początek od Romulusa, ktory był Rzym podzielił na trzy *Tribus*. W następuiących czasach liczba ich pomnożyła się aż do trzydziestu pięciu. Dzielono ie na cechy mieyskie, *Tribus urbanæ* i cechy wieyskie, *Tribus rusticæ*. Odprawiały się na placu Marsowym, gdy szło o obranie urzędnikow, na targowisku publicznym, dla stanowienia praw, lub dla sądow, czasem w kapitolium. Zgromadzał się lud temi seymami, na obranie urzędnikow, na dobieranie kapłanow, na praw stanowienie, na sądzenie spraw. Rożniły się od innych seymow tym, iż wieszczbami poprzedzane nie były. Trwał ten rodzay seymow aż do Serwiusa Tulliusa, ktory odebrał ludowi władzę od założenia Rzymu posiadaną, pod pozorem ulgi w daninach, postanawiaiąc popis obywatelow i maiątkow ich.

Barzo poźno lud Rzymski poznał utratę władzy swoiey dla małego zysku, i przemoc szlachty, ktora sama była rząd opanowała, i wynikaiące ztąd zamięszanie. Wyprowadziła pospolstwo z tego nieczynności i upodlenia stanu surowość i stałość Trybunow, ktorzy doświadczywszy mocy swoiey pierwszy raz na Koryolanie patryciuszu, rozciągnęli ią do wszystkich obywatelow, i straszną im uczynili: przed tym sprawy patryciuszow do senatu tylko należały.

Przywłaszczyli sobie potym Trybunowie prawo składania seymow bez zezwolenia senatu;

tu; poszły zatym barzo częste *Comitia Tributa.* Aż do tego czasu na tych seymach obierano tylko urzędniki drugiego rzędu, *Minores Magistratus*, iako to Edilow plebeiuszow, Questorow, Trybunow legii albo pułkownikow, i innych do szczegulnych potrzeb, ktorych nazywano *Triumviri rerum Capitalium*, *Triumviri Monetales*, i tym podobnych. Ale w krotce Trybunowie znaleźli sposob zgromadzeniom cechowym przydać władzę obierania i większych urzędnikow.

Cechy zebrane stanowiły prawa zwane *Plebiscita uchwały pospolstwa*, ktore z razu samych tylko obowiązywały plebeiuszow; potym miały moc prawa nawet względem senatu, a ten musiał na nie dawać zezwolenie. Przez te stopnie pospolstwo, ktorego władza iuż tak barzo osłabiona była, przyszło do uczestnictwa naywiększych godności tak mieyskich iako i woyskowych. Patryciuszowie niczym nad plebeiuszow nie celowali. Wszystko stało się rowno.

Na tym seymie zrazu stanowiono wszystko żywym głosem. Urzędnicy na to wysadzeni *Rogatores* chodzili od iednego do drugiego cechu, albo podług centuryi porządku, zbierali i liczyli głosy. Rzecz większością zdań ustanowiona za prawo ogłaszana była. Dopiero roku Rzymu 615. Trybun Gabiniusz ten wotowania sposob zamienił w takowy. Skoro los skazał każdemu cechowi lub centuryi mieysce w porządku wotowania, kazano im przechodzić przez mostek na to sporządzony na polu Marsowym. Ten most prowadził w zaparkanienie zwane *septa*, albo *ovile*, od podobieństwa do hurtowania owiec w polach. Kiedy in *foro* seym się odprawiał, sznury przeciągnione zastępowały mieysce parkanu. Cech ktory pierwszy podług losu wchodził, nazywał się *prærogativa*. Zdanie *prerogatywy* nie było sekretne. Służyło za wrożbę zdań innych cechow i prawie zawsze ie za sobą pociągało. Przy wniściu w owo opasanie byli rozdawacze tabliczek cienkich z drzewa. Na tych tabliczkach wyrażano litery początkowe zdania pozwalaiącego i odrzucaiącego. Potym szli wrzucać tabliczki w skrzynki na to postawione we śrzodku zamkniętego mieysca. Festus powiada, że gdy pierwszy raz lud ten mostek przechodził, młodzież z całey mocy krzyczała, iż trzeba z niego wszystkich maiących lat sześćdziesiąt postrącać, przeto iż ten wiek będąc wolny od publicznych ciężarow, nie powinien

winien był dawać głosow. Ztąd poszły te Łacinnikow mowienia sposoby *senes depontani*, *sexagenarios de ponte dejicere*.

Przy wchodzie w opasanie siedzieli obywatele poczciwością znakomici, dla uważania wszystkiego co się działo, *custodes* zwani. Wyciągaiąc tabliczki ze skrzynki, znaczyli ich liczbę u siebie na tablicy. Gdy szło o obranie iakiego urzędnika, dawano każdemu wchodzącemu tyle tabliczek ile staraiących się o urząd było, z imionami kandydatow. Jak się większość kresek za iednym okazała, prezyduiący na seymie ogłaszał obranego.

Jeśli rzecz była o przyięcie lub odrzucenie prawa, lub dekretu ludowi podanego, na ten czas każdy brał dwie tabliczki: na iedney z nich były litery U. R. *ut rogas*, to iest: iak żądasz, pozwalam; na drugiey litera A. *Antiquo*, znoszę, odrzucam, niepozwalam.

Kiedy się trafiło iż pod czas seymowania przypadły burze, grzmoty, łyskawice; brano to za znak iż się obrady bogom niepodobały, odkładano ie na inny czas. Obrani iednak urzędnicy zostawali iuż przy urzędzie.

Comitia Calata. Seymy na ktorych obierano kapłanow i czyniono *testamenta*. Były takie i przez kurye, i przez Centurye.

Comitia Censoria. Na obranie Censorow. *Consularia*, na obranie Konsulow i tym podobne.

Comitium. Mieysce gdzie się lud Rzymski na seym z dawności zgromadzał. Była to część *Fori*, wielkiego placu, czyli rynku Rzymskiego. Potym mnogość ludu przyczyną była przeniesienia obrad na pole Marsowe. *Comitium* i *Comitia* pochodzą od słowa *Com* albo *cum eo schodzę się*, *wspoł idę*.

Comoedia. Sztuka teatralna wierszem złożona, w ktorey wydawano sprawy pospolite ludzi, wyśmiewaiąc ich przywary dla przestrogi lub poprawy patrzących, niewiadomy ma swoy początek. Powszechnieysze iest zdanie, iż się zaczęła od pieśni śpiewanych w czasie winobrania od robotnikow. Przy tych pieśniach odprawuiąc święta Bachusa brali też na siebie rożne postaci iako to Satyrow, Sylenow, i tak się wozami włoczyli. W Grecyi naydawniey znamy Komedyą. Wierszopisowie po wsiach naprzod chodzili, grube żarty wierszem wydaiąc, i kuglarstwa wyprawuiąc. Długo barzo komedya nie miała własnego kształtu, i daleko poźniey niż Tragedia, mieć

go zaczęła. Poeta ſam wychodził na teatrum i przy piſzczałce wierſze ſwoie śpiewał. Przydano potym iedną oſobę, poźniey drugą, wynaleziono maſki, ſtroy i inne ſprzęty teatralne; rozdawano części komedyi do grania aktorom. Dopiero za dodaniem czwartego i piątego aktora ułożyło ſię Poema w pięć aktow. Na tych komedyach aktorowie brali imię i podobieńſtwo twarzy znanych oſob, wyśmiewali ie; nie przypuſzczali częſto uczciwych obywatelow. Swawola poetow i aktorow zuchwale kogo chcieli ſzarpiących, ściągnęła prawo pod ſurową karą wymieniać na ſcenie oſoby. Ten komedyi rodzay, nazywał ſię *komedya ſtara*.

Za nową uſtawą, poetowie iuż nie brali imion obywatelow, zmyślone dawali aktorom: ale tak dokładnie przez rożne znaki umieli wytykać oſoby, iż ie łatwo każdy poznać mogł. To była *komedya ſzrednia*.

Na koniec uprzykrzyſzło ſię wſzyſtkim nic nie ſłyſzeć na teatrum, tylko ſatyry oſobiſte. Jeſzcze barziey zatym oboſtrzono prawa, i ściśniono wolność wierſzopiſow. Ta odmiana ſprawiła nowy komedyi ſpoſob, *komedya nowa* nazwany. Odtąd komedya, przyſtoyność i dobre zamierzenie miałá. Bawiąc ſię około ſpraw zmyślonych, śmiechem i żartem poprawie obyczaiow ſłużyła. Nayſławnieyſi Greccy komedyi piſarze Ariſtofan i Menander. Ta odmiana zaſzła mało przed panowaniem Alexandra.

U Rzymian, komedya zaczęła ſię iednegoż czaſu co i Tragedya około ſześćſetnego dwudzieſtego roku od założenia miaſta. Wierſze, ktore *feſcennini* zwano, przez ten cały czas zamiaſt komedyi miane, pełne były grubych ſzyderſtw, i złączone z poſtawą, ruſzaniem i ſkokami wcale nieprzyſtoynemi. Po tych roſpuſtnych wierſzach naſtąpiły żarty ucieſzne, i nic nieprzyſtoynego nie maiące. Takowe poema nazywano *ſatyra* albo *ſatura*. Dopiero w roku 514. Rzymu Liv. Andronicus zaczął dawać komedye i tragedye Łacinſkie na wzor Greckich: po nim Licinius Coecilius, Plautus i Terencyusz. Coraz barziey naſtępniy ten rodzay poezyi wydoſkonalali. Rożne były gatunki komedyi u Rzymian.

Comediæ Attellanæ tak nazwane od Attelli miaſta w kraiu Oſkow, zkąd ie też czaſem *Oſcæ* mianowano. Były to wierſze pełne dowcipu i żartow, ktore młodzi pomiędzy aktami większey teatralney ſztuki grywać byli zwykli. Nie było rzeczą hańbiącą nayſzla-

che-

chetnieyſzey młodzieży pokazywać ſię i być aktorami w komedyi Attellańſkiey: co w innych komedyach nieſławę czyniło, aktorowie bowiem *Mimi*, *Hiſtriones*, w Rzymie zwani, mieyſce w cechu obywatelow tracili, i woyſkową ſłużyć nie mogli.

Comœdiœ Palliatœ. Zwano komedye Greckie przeto iż *Pallium*, płaſzcz, był zwyczaynym owego narodu ubiorem.

Comœdiœ Togatœ. Komedye Rzymſkie piſane na wzor obyczaiow Rzymſkich. *Toga* zwyczayną tego ludu ſzatą była. To nazwiſko dwoiakie znaczenie miało. Raz *Togatœ* wyrażało iedno co *Romanœ*, przez ſtoſowanie ſię do zwyczaiow Rzymian, drugi raz, ile oznaczało rożnicę od komedyi *Pretextata* zwaney.

Pretextatœ. Komedye poważne, na ktorych aktorowie noſili oſoby urzędnikow Rzeczypoſpolitey. To imię pochodziło od *pretexta*, ſuknia purpurą bramowana, iaką noſili ludzie na doſtoieńſtwie wyſokim będący. Podobno też zwano *pretextatas* od czyſtego i przyſtoynego piſania ich ſpoſobu, iaki przyzwoity ieſt oſobom doſtoynieyſzym.

Tabernariœ Comœdiœ były te, na ktorych udawano ſprawy i obyczaie naypodleyſzego gminu. Afranius i Ennius piſali w tym rodzaiu.

Comœdiœ Rhintonicœ od Rhintona ich wynalazcy człowieka jowialnego imię maiące; Żył on za czaſow pierwſzego Ptolomeuſza. Mięſzane były z Tragedii komedyi, co dziſiay Tragikomedyą zowią.

COMPITALIA. Swięta u Rzymian na cześć bożkow Lares, ktorym *compita* to ieſt ulice rozſtayne poświęcone były.

CONGIARIUM. Podarunek, ktory Ceſarze albo urzędnicy wyżſi dawali ludowi, iako *donativum* był podarunek czyniony żołnierzom. Congiarium było albo w pieniądzach, albo w żywności.

CONGIUS. Garniec Rzymſki. Miara rzeczy ciekłych, trzyma Warſzawſkich kwart trzy i poł.

CONSUALIA. Swięta Rzymſkie poſtanowione od Romuluſa na cześć Neptuna, inaczey *Conſus* nazwanego, bożka Rady. Odprawowano ie w cyrku, oſobliwie przez igrzyſka iezdne. W te święta nie pracowano końmi ani oſłami, ktore kwieciem uwieńczano. Dzień tey uroczyſtości naznaczony był 21. Sierpnia.

CON-

Consul. Consulatus. Naywyżſzy urząd w Rzymſkiey Rzeczypoſpolitey z Krolewſką prawie władzą. Po wypędzeniu krolow, dwoch urzędnikow rządziło Rzecząpoſpolitą, zrazu pod imięniem Pretorow, (*) potym Konſulow od słowa *conſulere* mieć ſtaranie o całość Rzeczypoſpolitey. Do tey godności trzeba było lat mieć przynaymniey 42. W nadzwyczaynych iednak przypadkach uchylano to prawo. Obieranie Konſulow należało do ludu Rzymſkiego zgromadzonego na ſeym przez Centurye na placu Marſowym. Czas obierania, iako i obeymowania tego urzędu odmieniał ſię kilka razy. Bywało, iż pierwſzego dnia Stycznia obierano Konſulow, ktorzy piętnaſtego Marca zaczynali ſprawować urząd. Potym czas obierania uſtanowiony był prawem w mieſiącu Sierpniu, a obeymowania urzędu w Styczniu naſtępuiącego roku. Przez pięć mieſięcy powinni byli nowi Konſulowie, ktorzy w tym przeciągu czaſu zwali ſię *Conſules deſignati*, zabierać wiadomość ſpraw Rzeczypoſpolitey, ſpoſobić ſię do iey rządu.

Skoro lud obrał nowych Konſulow, dawnieyſzy ktory ſeym był złożył, ogłaſzał zgromadzeniu wybranych. Zaraz nowi Konſulowie otoczeni ſenatem i ludem ſzli na Kapitolium, na ofiarowanie Jowiſzowi Kapitolińſkiemu, i czynienie ślubow za ſzczęśliwość Rzeczypoſpolitey, przez ktore obiecywali święta lub igrzyſka iakie ſprawić, kościoł wyſtawić albo co podobnego. Potym przyſięgali zachować zupełnie ſwobody ludu Rzymſkiego, i we wſzyſtkim ſzukać dobra całego państwa. Rząd ich był roczny.

W początkach Konſulowie zatrzymali wſzelkie powierzchowne znaki naywyżſzey krolewſkiey władzy. Mieli przed ſobą ceklarzow, *Lictores*, dwudzieſtu czterech, noſzących topory i pęki rożg, ale potym liczba ich zmnieyſzona do dwanaſtu. Publ. Valeryuſz Konſul chcąc ludowi przypodobać, podanym od ſiebie prawem topory od pękow odłączył. Noſili Konſulowie ſzatę bramowaną purpurą, *prætexta*. W zgromadzeniach ludu ſiadali na krzeſłach z ſłoniowey kości toczących ſię *Curulis*, trzymaiąc w ręku z teyże materyi laſkę. Noſzono ich po mieście w lektyce, przed drzwiami ich domu rzucano gałązki laurowe.

Na

(*) Feſtus. in XII. tabul. apud. Plinium l. XVIII.

Na biesiadach i uroczystościach, naypierwsze mieysce im dawano, do domow odprowadzano, czego nikomu w ich przytomności nie czyniono. Gdy przechodzili po ulicy, wszyscy, nawet urzędnicy powinni byli przed niemi powstać, a ieźdni zsiąść z konia. Wszystkie urzędy były im podległe, oprocz Dyktatora i Trybunow pospolstwa.

Gdy Rzeczpospolita kraie swoie zwycięstwy rozszerzyła, senat przed obraniem Konsulow wymieniał dwie Prowincye, ktorych rząd naznaczony był przyszłym Konsulom. Ci losy ciągnęli o prowincye, albo między sobą umową wybor prowincyi stanowili, co się u Łacinnikow mowiło *comparare inter se*. Takowe prowincye nazywano *Consulares*. Kiedy Konsul w przeciągu roku umarł, albo był z urzędu złożony, obierano innego, ktorego urząd z rokiem iuż zaczętym się kończył.

Konsulowie koleyno rząd Rzeczypospolitey sprawowali przez miesiące: starszy w wieku lub więcey dzieci maiący koley zaczynał. Ten przy ktorym było sprawowanie władzy, miał wzwyż wyrażone konsularskiey godności znaki: Przed drugim ieden tylko szedł sługa urzędowy. To dostoieństwo z początku było dawane samym tylko patrycyuszom: ale w roku 387. gdy pospolstwo otrzymało pozwolenie rownie ze szlachtą dostępowania wszystkich godności w Rzeczypospolitey, pierwszy raz Konsulem plebeiusza obrano.

Władza Konsulow nayobszernieysza była. P. Valerius wprawdzie, podanym od siebie prawem dał wolność appellowania do ludu od sądu Konsulow, atoli ich dostoieństwo we wszystkich innych rzeczach nienaruszone się utrzymało. Wszystkie sprawy publiczne od nich zawiadowane były. Oni posłow wielkich wprowadzać i słuchać, seymy zwoływać, senatu wyroki i pospolitwa ustawy do wykonania przywodzić, prawa na tablice zapisywać, i ogłaszać, na obieraniu urzędow pierwsze mieysce zasiadać, władzę mieli. Co się tycze woyny i wypraw woyskowych, przy Konsulach naywyższa i prawie krolewska moc była. Oni za ustanowieniem woyny, obywatelow na pole Marsowe zwoływali, żołnierzy wybierali, rozkładali woysko, starszyznę woyskową w swoiey służbie stanowili, skarbem zawiadowali, maiąc zawsze przy sobie *Questorow*, czyli Podskarbich.

Ta władza słabieć poczęła wtedy, gdy postanowiono Trybunow z mocą sprzeciwienia

się

ſię aktom Konſularſkim. Jedno ſłowo *veto*, niepozwalam z ſtrony Trybunow, wniwecz całą onych ważność obracało. W czaſach zamięſzania i niebezpieczeńſtwa Rzeczypoſpolitey, zupełną Konſulom władzę oddawano, zlecaiąc im temi ſłowy: *viderent ne quid Reſp. detrimenti caperet*, aby mieli baczność, żeby Rzeczpoſpolita nieſzkodowała. Pierwſzy Triumvirat Pompeiuſza, Cezara i Brutuſa, barzo nadwerężył Konſularſkiey powagi, a Dyktatura uſtawiczna Cezara ſtała ſię prawie iey zgubą. Ten uciemiężyciel wolności oyczyſtey odmienił kſztałt Konſularſtwa, dawał go komu i na iak długi czas chciał. Za Ceſarzow Rzymſkich cień tylko i nazwiſko tego urzędu zoſtało. Liczbę ich mnożono, za ſzczery tytuł Konſularſtwo dawano, czas do mieſiąca, a niekiedy do kilku dni ſkracano. Za panowania Juſtyniana, roku Chryſtuſa 541. Konſularſka godność zupełnie znieſiona, ślad tylko iey pozoſtał w tytule Konſula od Ceſarzow branym, pierwſzego roku panowania.

Copiæ. Woyſka. U dawnych na początku woyſka nie były liczne.

W Lacedemonie. Za czaſow Likurga, Sparta nie liczyła obywatelow nad dziewięć tyſięcy. Piechota u nich naywiękſzą ſiłę woyſkową czyniła: bo w początkach barzo mało iazdy mieli. W poźnieyſzym czaſie, woyſko Lacedemońſkie z czterech rodzaiow żołnierzy złożone było: z obywatelow, z ſprzymierzonych, z iurgieltowych, i z niewolnikow. Obywatele w tey Rzeczypoſpolitey dwoiacy byli. Jedni w mieście mieſzkaiący, Spartami, drudzy na wſiach lub oſadach, Lacedemończykami zwani. Zwyczaynie u nich oſzczędzano woyſka kraiowe, małą liczbę na wyprawy wyſyłano, ale ta mała liczba wiele dokazywała.

Sprzymierzeni we dwoynaſob wynoſili niżeli obywatele, utrzymywały ich ſwoim żołdem miaſta, od ktorych na potrzeby Spartańczykow wyſłane były. Jurgieltowi, byli to obcych narodow żołnierze od Rzeczypoſpolitey płaceni, kiedy ich na poſiłki ſwoie wzywała. W niezwyczaynych przypadkach Lacedemończycy uzbraiali niewolniki ſwoie nazwane *Ilotæ* albo *Hilotæ*, ktorych w wielkiey liczbie używali do rolniczey roboty. Liczba niewolnikow na woynę wyprawionych wynoſiła niekiedy na trzydzieści pięć lub czterdzieści tyſięcy, lecz takowe przypadki rzadkie były. Zwyczaynie woyſko ich ſkładało ſię z dzieſięciu, lub naywięcey dwanaſtu tyſięcy ludzi.

Woyſka Ateńſkie. Jako Ateny daleko większe i ludnieyſze były od Sparty, tak też więkſze miały woyſka. Daie ſię widzieć z Tucididesa, iż woyſka Ateńſkie na początku woyny Peloponeſkiey wynoſiły piętnaście tyſięcy piechoty, na tyſiąc ſześćſet iazdy, oprocz drugich ſzesnaſtu tyſięcy zoſtawionych na ſtraż miaſta, zamku, portow i innych mieyſc kraiu Attyckiego. Większa tych drugich część była z obywatelow ſtarſzych, lub młodſzych od wieku żołnierſkiego, to ieſt dwudzieſtu lub ſześćdzieſiąt lat. Przyimowano także do tey ſtraży wielu cudzoziemcow, ktorzy w mieście oſiedli. Procz obywatelow mieli Ateńczykowie żołnierzy ſprzymierzonych, ktorzy naywiękſzą liczbę ſkładali: mieli za pieniądze zaciągnionych, i w okoliczności naywiękſzey potrzeby, uzbraiali niewolnikow.

Woyſka Rzymſkie. Od Romulusa do Serwiuſa Tulliuſa woyſka Rzymſkie ſkładały ſię tylko z dwoch albo trzech legii czyli połkow. Każdy zaś połk nie miał więcey nad trzy tyſiące pieſzych, a trzyſta konnych. Po wypędzeniu krolow, gdy legie w początkach Rzeczypoſpolitey wynoſiły po cztery tyſiące ludzi, każdemu Konſulowi na wyprawy woienne po dwa tyſiące dawano. Ale procz obywatelow, z ktorych ſię połki ſkładały, ſprzymierzeni też żołnierze należeli do woyſka Rzymſkiego. Były to ludy Włoſkie od Rzymian podbite, ktorym Romulus używanie ſwych praw pozwolił z obowiązkiem doſtarczania w potrzebie woienney poſiłkow. Dawali ſprzymierzeni zwyczaynie rowną piechoty liczbę z Rzymſką, a wedwoie tyle iazdy.

W tym ſtanie woyſko Rzymſkie zoſtawało prawie aż do ſzoſtego roku woyny Punickiey; kiedy Rzeczpoſpolita cudzoziemſkie zaciągi przypuściła. W ten czas woyſko iey z troiakiego gatunku żołnierzy ſkładało ſię z legii czyli pułkow, w ktore ſami tylko obywatele wchodzili; z żołnierza ſprzymierzonego; i zaciągnionych za pieniądze, ktorych *auxiliares* zwano.

Woyſka ſtały ſię licznieyſze, kiedy po owey potyczce pod Kannami, złożone legie z pięciu tyſięcy, a czaſem ieſzcze i dwochſet piechoty, a poźniey za Maryuſza z ſześciu tyſięcy. Pomnożyła ſię liczba ſprzymierzeńcow. Na końcu ſądzić można iak ſtraſzne były woyſka Rzymſkie oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſow, z powieści dzieiopiſow twierdzących że na potyczce pod Filippami przeciwko Brutuſowi i Kaſſiuſowi

ſprzyſiężonym, Cezar i Antonius mieli każdy z oſobna po dwadzieścia pułkow, ktore po pięć tylko tyſięcy ludzi rachuiąc, czyniły po ſto tyſięcy, z iazdą procz tego dwanaście albo trzynaście tyſięcy koni wynoſzącą. Przydać do tego potrzeba przynaymniey rowną liczbę ſprzymierzeńcow i żołnierza poſiłkowego.

Mieli ieſzcze Rzymianie procz tych woyſk małe połki pod Prokonſulami pilnuiące prowincyi granicznych, dla utrzymania w poddanſtwie ludow nowo podbitych.

CORONA. Wieniec, korona. Naydawnieyſzy ieſt zwyczay uwieńczania głowy. Z rożnych rzeczy korony wito. Na proſtych owych paſterſkich, a naywesélſzych bieſiadach i świętach używano wieńcow z trawy, *coronæ gramineæ*, z winnych liści *pampineæ*, z kłoſow, *ſpiceæ*. Potym poſągi bożkow koronami zdobiono. Poźniey na rozkoſznych i zbytku pełnych bieſiadach każdy prawie ſtołownik miał trzy korony. Uwieńczano wierżchy domow, drzwi, bramy.

Korony ſtały ſię naychwalebnieyſzym znakiem chwały. U Grekow zwycięzcy na igrzyſkach Olimpiyſkich odbierali koronę oliwną, na Pityiſkich laurową, na Iſtmicznych z opichu ziela.

Kiedy w Atenach ſenat przyſądził komu koronę za uſługę Rzeczypoſpolitey, czyniono ogłoſzenie tego ſądu w ſamym ſenacie. Kiedy ią lud poſtanawiał, tedy naznaczano mieyſce koronowania w publicznym Ateńczykow zgromadzeniu. Uwieńczony brał koronę z ſobą, i chował ią w domu za chwalebną ſwych zaſług pamiątkę. W początku ta korona była z dwoch ſplecionych gałążek drzewa oliwnego, ktorą w zamku chowano i świętą zwano: potym na złotą odmieniona zoſtała. Czaſem narody obce Ateńczykom ſtanowiły i ofiarowały korony.

Rzymianie od Grekow zabrali zwyczay koron. Nim zbytek z Azyi i Grecyi wprowadzony upodlił używanie wieńcow, na nic one nie ſłużyły, tylko na cześć bożkow, i nagrodę czynow walecznych. Rozmaite u Rzymian były korony. Celnieyſze te.

Corona aurea zwyczaynie dawana była naywyżſzym wodzom, i tym ktorzy tryumf odprawowali.

Corona Caſtrenſis albo *Vallaris*. Odbierał ią żołnierz, ktory pierwſzy wtargnął w oboz nieprzyiacielſki, przedarſzy ſię przez ſzańce. Naprzod były z liści iakiego drzewa, potym ze złota.

Co-

Corona Civica. Z dębowych liści była nagrodą temu, ktory życie obywatela iakiego zachował od nieprzyiaciela. Obywatel zachowany świadectwo dawal przysługi swego wybawiciela, koronę z rąk wodza odebraną sam swoiemu obroncy oddawał, i zawsze go za oyca swego poczytywał. Ten, ktory ią odebrał, zawsze na głowie nosić mogł, a takie uszanowanie miał u współobywatelow, iż na igrzyskach publicznych, widokach, uroczystościach, wszyscy przed nim powstawać powinni byli, i mieysce między senatorami zasiadał. Nadto, od podatkow publicznych z oycem, i dziadem swoim po oycu, był uwolniony.

Corona Muralis. Ze złota lub srebra nakształt muru zrobiona z wydaniem wież i baszt, dostawała się temu, ktory pierwszy na mury miasta nieprzyiacielskiego wstąpił.

Corona Navalis, była dla tego, ktory pierwszy na okręt nieprzyiacielski z orężem w ręku wskoczył. Ta korona ze złota ozdobiona była sztabami okrętow. W zacności nieustępowała żadney, oprocz obywatelskiey *Civica.* Podobna co do kształtu była *Rostratæ*, od tamtey się tym rożniła, iż *Rostratam* odbierał wodz sam, ktory na morskiey potyczce zwycięstwo, otrzymał.

Corona obsidionalis. Nagroda temu, ktory miasto od oblężenia uwolnił. Zaraz na tym mieyscu, gdzie ta zasługa uczyniona była, spiesząc się z nagrodą rwano trawę i z niey wieńce spletano. Prostota nagrody zaszczycona była wielkim tey korony szacunkiem, gdyż za świadectwem Pliniusza więcey niż *Muralis*, *Navalis*, *Vallaris*, *Triumphalis*, poważana była.

Corona Ovalis. Z myrtu dawana była odprawuiącym tryumf mnieyszy, zwany *ovatio.*

Corona triumphalis była dwoiaka. Jedna, ktorą woysko przysądzało wodzowi swemu po otrzymanym zwycięstwie, ta bywała z lauru lub ze złota nakształt liści laurowych. Druga, ktorą prowincye ofiarowały wodzowi z zwycięstwem do Rzymu powracaiącemu na ozdobę iego w dzień tryumfu, *Provincialis* nazwana. Bywała ich często wielka liczba. Z tego daru i znaku czci wodzowie potym zrobili sobie własność, i niby podatek, ktory im prowincye w gotowych pieniądzach wypłacać musiały.

Były i inne rodzaie koron, iako to: *Corona Sacerdotalis* z myrtu, ktorą kapłani nosili

na głowie. *Corona Sepulchralis* pogrzebowa. Jeżeli zmarły był iaką koroną za życia przez zasługi zaszczycony, po śmierci kładli mu iedną na głowie, inną na trumnie, inną na grobie. U Grekow była *z apium* : u Rzymian zwyczaynie z kwiatow rożowych.

Corvus. Machina w Morskich potyczkach służąca do zaczepiania okrętow nieprzyiacielskich.

Culeus. Naywiększa miara rzeczy ciekłych u Rzymian. Zamaykała w sobie dwadzieścia *amphoras*, co wynosi na sto czterdzieści garncy Warszawskich.

Curia. U Rzymian tak się zwała część Cechu. Romulus podzielił lud Rzymski na trzy cechy, a każdy cech na dziesięć kuryi. Każda kurya z początku składała się ze stu ludzi, i czyniła osobną dzielnicę miasta, i niby parafią. Ztąd poszły rozmaite nazwiska, ktoremi rożnicę kuryi oznaczano. Nazywano też tym imieniem, mieysca, na ktore się kurye zgromadzały dla swoich szczegulnych spraw, i dla odprawiania uroczystości nabożnych. Tam po ofiarach zawsze następowały biesiady, ktore Romulus ustanowił na utrzymanie iedności i zgody między obywatelami. Takowe mieysca i domy brały imiona od tych, ktorzy ie wystawiali. Jako *Curia Hostilia* od Tulliusa Hostiliusa krola, &c. albo od tych na ktorych pamiątkę wybudowane były: tak *Curia Marcelli*, od Oktawii matki iego na cześć syna stawiona.

Curiales. 1. Urzędnicy i Senatorowie rożnych miast, zwani także *Decuriones*. 2. Obywatele składaiący iaką kuryą. 3. Niewolnicy na biesiadach kuryalnych posługuiący.

Curio. Kapłan i przełożony kuryi. Każda miała swego kuryona. Było ich zatym trzydziestu podług liczby kuryi z ustanowienia Romulusa. Ten *Curio* zawiadował ofiarami i biesiadami każdey kuryi, miał dozor wszystkich mieszkańcow iedney dzielnicy miasta. Każda kurya swego kuryona obierała. Nad temi zwierzchność i pierwszeństwo miał naywyższy kapłan kuryalny.

Curio Maximus. Tego lud cały obierał przez kurye na seymie *Comitia Curiata*. Lubo poźniey kuryonowie byli pod starszeństwem naywyższego kapłana Rzymskiego (Pontifex Maximus) iednak poczytywano ich za pierwszych od wszystkich kapłanow, procz Augurow, ktorzy dawnieysi byli. Kuryonow utrzymywała każda kurya ofiarami, dziesięcinami, lub pieniędzmi.

Currus. Grecy i Rzymianie mieli rozmaite wozy do rożnego używania. Jedne do podroży, inne do woyny, inne do okazałości świąt, do igrzyſk i gonitw ſłużyły. Czytamy w Homerze i Wirgiliuſzu o wozach u Grekow do potyczek używanych. Te iako barzo niewygodne, nie długo trwały. Poźnieyſi piſarze wzmianki o nich żadney nie czynią. Wozy koſami naſadzone *Currus falcati* były barzo we zwyczaiu u narodow Azyatyckich do potyczek.

Rzymianie za krolow używali wozow *Carpentum* po mieście, iako ſię widzieć daie z Tituſa, Liwiuſza piſzącego, iż Tullia żona Tarkwiniuſa pyſznego po ciele zmarłego oyca takowym wozem przeiechała. Ale ten zwyczay nie trwał za czaſow Rzeczypoſpolitey. Nie używano wozow, ieno do podroży, do obrządkow nabożnych, do igrzyſk na cyrku, i do pompy tryumfalney.

Wozy tryumfalne przechodziły wſpaniałością wſzyſtkie inne. Były podobne do wieżyczki wyzłacaney, ozdobione ſłoniową koścą i laurem. Zaprzęgano do nich cztery konie białe wrząd ieden, a ſam tryumfuiący ſtoiąc powoził ſię. Bywały te wozy czaſem ciągnione lwami lub ſłoniami.

Trudno ieſt wſzyſtkie rodzaie powozow u Rzymian wydać w przekładaniu Autorow. Nie mamy wſzyſtkich iaśnie opiſanych. Zwyczaynieyſze te były powſzechnie *bigæ*, *trigæ*, *quadrigæ*, woz parokonny, o czterech. *Thenſa* o dwoch kołach powoz, ſłużył do obwożenia poſągow, bożkow na publicznych uroczyſtościach. *Carpentum* naprzod używane tylko od pań Rzymſkich i Weſtalek o dwoch kołach, potym Ceſarze takiemi ieździli, ozdabiaiąc ie ſuto złotem, rznięciem, drogiemi kamieńmi. *Carruca* i *pilentum*, były kryte, o czterech koniach lub mułach, barzo ozdobione, pozłacane lub poſrebrzane. Te ktore Rzymianie nazywali *eſſedæ*, *vehicula*, *petoria* iedno prawie były, *Pilentum*, *Rheda* woz wielki do przewożenia ludzi o czterech kołach: zaprzęgano do nich ośm lub dzieſięć koni; częściey iednak muły.

Ciſium, *birotum*, i *ſynoris* małe powozy o dwoch kołach daią ſię widzieć na ſtarych pamiątkach wozki nakſztałt kolaſek o iednym koniu. Wozy ciężarne o dwoch lub czterech kołach *plauſtra* zwane: *plauſtrum majus* o czterech kołach: zaprzęgano w nich konie, muły, woły.

Mieli też Rzymianie zwłaſzcza bogatſi lektyki, ktore noſzone bywały przez niewolnikow, a czaſem przez muły, z ktorych ieden ſzedł z tyłu a drugi z przodu.

CURSUS. Bieganie, gonitwy. Te w wielkim używaniu i ſzacunku u Grekow i Rzymian były.

W Rzeczypoſpolitey Lacedemońſkiey, Ateńſkiey, Rzymſkiey, gonitwy pieſze były częścią edukacyi ich młodzieży, ktora przez nieſzypkości, mocy i zręczności nabywała. Na początku igrzyſka Olimpiyſkie tak ſławne w Grecyi i Rzymſkie w cyrku, nic innego nie były procz biegania do mety. Do tego ćwiczenia dodano potym inne zapaſki ſzermierſkie. Atleci czyli ſzermierze z wielką pilnością przyprawiali ſię do gonitw, a przez wſtrzemięźliwość w pokarmie i napoiu, przez rożne lekarſtwa ſtarali ſię zabiedź wzdęciu i zatwardzeniu śledziony. Nadto ćwiczyli ſię w biegu po wielkim piaſku, umacniaiąc przez to nogi, i ſpoſobiąc ſię do łatwieyſzego uganiania ſię po twardey ziemi na publicznych igrzyſkach. Oſtatnie przygotowanie przed ſamym popiſem zależało na nacieraniu całego ciała i ſmarowaniu oliwą, tak żeby przez to od zdrętwienia nogi ochronili, iako żeby ciepło wewnętrzne zatrzymane było.

Niektorzy z ſzermierzow biegali nadzy, procz paſa okrywaiącego, co wſtyd okrywać każe, a czaſem mieli pewny gatunek obuwia. Niektorzy zaś uzbroieni, w ſzyſzaku z tarczą i w cizmach ſtawiali ſię. W miarę większego ciężaru większa w gonitwach zaſługa była. Wſzyſcy ſtawali przy ſzrankach w iedney linii, iednak przez loſy mieyſce w linii brali, i tak czekali znaku: tym czaſem przez rożne obroty i ſkoki doświadczali ſzypkości ſwoiey. Za daniem znaku z niewymowną ſzypkością wybiegali. Niegodziło ſię żadnych podſtępow w biegu względem drugiego używać. Prawa ſzermierſtwa zakazywały ich pod zelżywemi karami. Wolno iednak było z przypadkow cudzych korzyſtać. Pierwſzy u mety ſtawaiący nagrodę odbierał.

Troiakie nam opiſuią u Grekow gonitwy pieſze co do długości placu. Jedne nic innego nie były, tylko przebieżenie placu *ſtadium* zwanego: i w tym iedynie ſzło o przegonienie ſię raz przez rzeczoną długość. Drugie nazwane *diaulon podwoyne*, w tym trzeba było, aby ſzermierz przebiegłſzy *ſtadium* do mety, znowu ſię od niey do ſzrankow wrocił. Trze-

cie *dolichos*, ſkładało ſię z wielu *diaulow*, to ieſt podwoynych biegow, iednym ciągiem odprawionych. Liczba takowych powrotow mnieyſza była u Rzymian niż u Grekow.

Gonitwy konne. Te wielce zwyczayne były u Grekow na publicznych uroczyſtościach, i chociaż nie tak ſławne iako gonitwy wozami, iednak krolowie i xiążęta ubiegali ſię na nich ſami, albo przez ſwoich iezdcow i niby koniuſzych o zwycięſtwo, co i miaſta rożne przez ſwoich czyniły. U Rzymian *Circus* był takich gonitw mieyſcem: używano ich pod czas widokow Cireńſkich i na igrzyſkach pogrzebowych. Zawſze z wielkim koſztem i okazałością odprawowane były. Grecy i Rzymianie na ten koniec z wielkim nakładem chowali dzielne konie, i ludzi biegłych do leczenia ich oraz do uczenia młodych iezdcow. Konie miały imiona właſne i zwyczaynie przed gonitwami wpiſywano ie z imionami iezdcow w kſięgi na to ſporządzone.

Mieyſca iezdcom, gdzie ktory przy ſzrankach w iedney zawſze linii ſtanąć miał, loſami iako ſię rzekło ciągniono. Za daniem znaku przez trąbę ſzranki otwierano, albo kiedy zamiaſt nich ſznur był ciągniony, ſznur ſpuſzczano. Z wielkim pędem wypadali iezdcy. Powinni ſię byli w koło mety czyli ſłupa obrocić, i znowu na ſwoie mieyſce ſtanąć. Na ten czas przełożony nad igrzyſkami dawał zwycięzcy koronę, a koniowi na głowę przypinał palmę. Sławiono rownie z iezdzcami konie. Były na tablicach marmurowych imiona, rod i maść ich, nawet wyſtawiano im poſągi. Te gonitwy, ktore odprawowano oklep bez ſtrzemion, były niebeſpieczne, i długiego przeciągu. U Grekow *Hippodromi*, to ieſt: place gonitw konnych; miały naymniey cztery *ſtadia* długości, u Rzymian zaś mniey. Ale między wſzyſtkiemi gonitwami naytrudnieyſze były te, w ktorych iezdziec ſiedząc na iednym koniu drugiego prowadził, i w pędzie z iednego na drugiego ſię przeſiadał ſpoſobem Numidom. Tacy iezdzcy u Rzymian zwali ſię *Deſultores*.

Gonitwy wozami. Te czyniły nayślicznieyſzy widok ze wſzyſtkich igrzyſk Greckich i Rzymſkich. Wozy miały formę Konch na dwoch kołach z dyſzlem barzo krotkim do ktorego przyprzęgano czaſem trzy lub cztery konie obok, wybrane z nayſzypcieyſzych. Łacinnicy takowe wozy zwali *Bigæ*, *Trigæ*, *Quadrigæ*, ſkrociwſzy *Bijugæ*, *Trijugæ*, &c. Poetowie chcąc wyrazić pęd iak naywiękſzey ſzypkości, porownywali go z prętkością bie-

biegu takowych wozow. Nie niebeſpieczniejſzego nie było nad te gonitwy dla wielości przypadkow, ktore ſię trafić mogły. Jezdziec ledwie ſię opierał. Procz przypadkow złamania iakiey części wozu, i wywrotu, iezdzcy ſpotykaiąc ſię z innemi wozkami ſtarali ſię wzaiem zaczepiać ie i wywracać. Pomnażała niebeſpieczeńſtwo liczba wielka wozow uganiaiących ſię. W Rzymie dawano widok w iednym dniu ſtu wozow o czterech koniach na wielkim cyrku, razem ich wypuſzczono dwadzieścia pięć. A rozbicie poiazdow czyniło wielkie upodobanie patrzącym, upodobanie wcale nie ludzkie. Ci ktorzy w igrzyſkach odprawiwſzy gonitwy wozem biegali także pieſzo, zwani byli *Parabatæ*, *Apobatæ*.

Meta był to kamień wznieſiony nad ziemię na pułtora łokcia. W koło tey mety z naywiękſzym rozbicia ſię przez naymnieyſze uderzenie niebeſpieczeńſtwem, trzeba było okrążyć i na ſwoie mieyſce ſię wrocić. W czaſie gonitw, trąby ożywiały ochotę walczących. Nie ieſt pewna, co niektorzy autorowie mowią o liczbie obrotow koło ſłupa potrzebney do wygrany.

Nagrodą tych niebeſpiecznych gonitw, u Grekow była korona oliwna. Imię zwycięzcy z imieniem oyca i miaſta, z ktorego był, woźny publicznie ogłaſzał. W Rzymie obdarzano zwycięzcow ſrebrem, złotem, wieńcami, ſzatami, lub końmi.

Czaſem u Grekow niewiaſty ſzlachetne do tego zwycięſtwa ſię ubiegały. Nie było tego zwyczaiu u Rzymian za czaſow Rzeczypoſpolitey, lecz za Ceſarzow niewiaſty i panny popiſywały ſię w gonitwach konno i wozami.

CYATHUS. Miara rzeczy ciekłych u Grekow i Rzymian używana. Trochę mniey zawierała niż naſze kieliſzki do napoiu, trzymała cztery łyżeczek ſporych do kaffy, na wagę zaś uncyą iedną i pięć drachm wody.

CYMBALUM Cymbały. Były to miſeczki miedziane, zwyczaynie okrągłe, ktoremi iedną o drugą bito. Powiadaią że Kabirowie narod Azyatycki, ktory ſię był do włoſkiey ziemi uciekł, cymbały do niey wprowadził. Grecy i Rzymianie używali ich na święta Cerery.

CYNOPHONTEIA. Święta u Grekow we dni kanikularne, pod czas nich zabiiano wſzyſtkich pſow, ktore ſię komu napotkać zdarzyło.

D.

D. Samo w napisach lub w dawnych autorach kładzie się za *Decius*, *Decimus*, imiona własne ludzi. *Decuria*, *Decurio*, *Dedicavit*, *Dedit*, *Devotus*, *Dies*, *Deus*, *Divus*, *Dii*, *Dominus*, *Domus*, *Domum*, *Decretum*, *De*.

D. A. *Divus Augustus*. D. B. J. *Diis bene juvantibus*. D. B. S. *De bonis suis*. DET. *Detractum*. DDPP. *Depositi*. DD. *Donum dedit* albo *dotis datio*, albo *Deus dedit*. DDD. *Dono dederunt*, albo *Datum decreto Decurionum*. DDDD. *Dignum Deo donum dedicavit*. D. D. Q. O. H. L. S. E. V. *Diis Deabusque omnibus hunc locum sacrum esse voluerint*. DD. NN. *Domini Nostri* D. M. S. *Diis Manibus Sacrum*. DIG. M. *Dignus memoria*. D. O. M. *Deo Optimo Maximo*. D. O. AE. *Deo Optimo æterno*. DN. *Dominus*. D. N. *Dominus Noster*. D. PP. *Deo perpetuo*. D. S. P. F. C. *De sua pecunia faciendam curavit*. D. PR. *Dare promittit*. D. RM. *De Romanis*. D. RP. *De Republica*. DT. *Dumtaxat*. DUL. albo DOL. *Dulcissimus*.

D. Za znak liczby położone waży pięć set, a ieśli znayduie się kreska na wierzchu, znaczy pięć tysięcy. U Grekow *Delta* wielkie, w liczbach znaczy 4. a z kreską od prawey ku lewey ręce cztery tysiące.

Tę literę tzasem pisano za L. *Dacrymas* za *Lacrymas*. Przed wynalezieniem P. zażywano D. także D. i R. D. i T. iedno za drugie u Łacinnikow czasem kładziono.

DEBITOR. Dłużnik. W Atenach, kiedy dłużnik ani się wypłacić, ani rękoymi stawić nie mogł, skazywany bywał na więzienie poty, pokiby zadosyć pożyczalnikowi nie uczynił.

Prawa Rzymskie względem dłużnikow surowsze były, i wielu okrucieństwa przyczynę dawały. Nie mogący wypłacić długu, sam z dziećmi wydany był pożyczalnikowi w zupełną władzę, aby go iako niewolnika używał. Dla bespieczeństwa nawet okowywano go w kaydany ztąd pochodziło iż takich nazywano *nexi*. Ale skoro dług zapłacił, powracał do wolności i swobod swoich. Stan iego niczym się nie rożnił od

od niewolnikow, procz tego iż po upłynionym czaſie ſwoiey ſłużby, powracaiąc do praw obywatelſtwa, ktore z wolnością odbierał, niepotrzebował obrządku wyzwolenia *manumiſſio* zwanego. Prawo to było iedno ze dwunaſtu tablic. Zachodziło ſwoią ſurowością aż do zbytku, gdyż i gardłem karać dłużnikow, i gdy ieden wielu winnym był, zabitego ciało między nich dzielić dozwalało. Ale ſama ſrogość tego prawa bezſkutecznym go czyniła, i iako mowi Quintilian, nigdzie nie ſłyſzano ani czytano, aby kiedy do wykonania przyſzło.

Lubo okrutne z dłużnikami poſtępowania częſto bywały przyczyną rozterkow i rozruchow między ſenatem, a poſpolſtwem Rzymſkim, długo iednak nie rozwolniono rzeczonego prawa. Przeſtawali na tym, iż z pozwolenia uſtawy dwunaſtu tablic dawano dłużnikowi nad czas przyrzeczonego wypłacenia, dni trzydzieści na ſzukanie ſpoſobow wyiścia z długu. Po tych upłynionych, oddawano go pożyczalnikowi. Już w tym niewoli ſtanie zoſtaiącego wyprowadzano przez trzy targowe dni na widok publiczny, i kwotę długu ogłaſzano, dla wzbudzenia litości w patrzących. Trafiało ſię iż bogatſi z miłoſierdzia wykupowali dłużnikow.

Oſtrość tey uſtawy ſprawiła owo zebranie ſię ludu na gorę świętą i wiele innych buntow. W czaſie takowych zamięſzek Trybunowie zawſze domagali ſię o zgładzenie długow, co nazywali *tabulas novas*. Bo w Rzymie każdy bankier trzymał regeſtra, w ktore wpiſywał długi z podpiſami dłużnikow. Znieść te reieſtra, te tablice, było to znieść długi. Nie zawſze Trybunowie otrzymywali ſkutek domagania ſwego. Dopiero 424. roku dokazali tego, iż ſtanęło prawo, mocą ktorego ſame dobra, a nie oſoby dłużnikow doſtawać ſię mogły w ręce pożyczalnikow, lubo nie zawſze tę uſtawę zachowano.

DECEMBER. Od *decem* tak ſię nazywał Grudzień mieſiąc dzieſiąty rachuiąc od Marca, podług podziału Romulusa. Ten Krol naznaczył mu dni 30. z ktorych ieden był przez Numę odięty, ale Cezar powrocił dzień ow odięty, i ieden ieſzcze przydał. Pochlebcy Kommoda Ceſarza nazwali ten mieſiąc *Amazonius*, na uczczenie iedney nierządnicy, ktorą ten Ceſarz po Amazońſku malować kazał. Lecz to nazwiſko z życiem Kommoda koniec wzięło. Ten mieſiąc poświęcony był Saturnowi, i całe oddany

oddany na weſołości aż dorozpuſty. Gry na ſamym ſzczęściu zaſadzone w innym czaſie zakazane, w tym mieſiącu wolne były. *

Decemviri. W Rzymie byli urzędnicy zwierżchnią władzę maiący do uſtanowienia praw. Roku Rzymu 293. ſprzykrzywſzy ſobie lud, iż bez praw ſtałych zoſtawał, wymogł iż przez uchwałę ſenatu poſłano dzieſięciu mężow do Rzeczypoſpolitey Ateńſkiey, gdzie ſławne prawa Dragona i Solona kwitnęły, zlecaiąc im zebranie onych. Poſłani w roku 302. powrocili. Znieſiono Konſulow i inne urzędy, a dzieſięciu Kommiſſarzow do ułożenia uſtaw dla Rzymu poſtanowiono. Ci naprzod na publicznych mieyſcach dla wiadomości i roztrząſania, poprzybiiać prawa kazawſzy, uwagi i rożne piſma odbierali, za ktorych rozważeniem ułożyli dzieſięć tablic praw Rzymſkich. Na miedzi ie wyryto. A Kommiſſarze ze wſzelką ſprawiedliwością, i zadoſyć uczynieniem ludowi urząd ſwoy ſprawowali, czuwaiąc około wykonania praw podanych. Powaga ich iak naywiękſza była. Koleyną dniami władzę każdy trzymał, i w ten czas tylko znakow doſtoieńſtwa ſwego używał. Dwunaſtu ceklarzow z pękami rozg i toporami przed Decemwirem iednym ſzło dnia iego władzy.

Zdało ſię Rzymianom po roku pierwſzych Kommiſſarzow owych, urząd ten trwałym uczynić, a oſoby odmienić. Naſtępcy pierwſzych nie poſzli w ich ślady. Używanie władzy przykre i tyrańſkie utwierdzić chcieli przywłaſzczeniem iey ſobie na zawſze. Spiſek ten ściągnął na nich ſkutki nieſzczęśliwe. Do ktorych ſię przyczyniła roſpuſta iednego z Decemwirow Appiuſza. Gwałt corce Wirginiuſza uczynił. Oyciec zhańbiony uduſiwſzy nieſzczęśliwą lubieżności Appiuſza ofiarę, ſtał ſię herſztem rozgniewanego ludu. Woyſko za Rzymem woiuiące porzuciwſzy znaki Decemwirow, do Rzymu powrociło. Lud i żołnierze ſtanęli na gorze Awentyńſkiey. Tam wymogli zgładzenie urzędu dzieſięciu mężow. Appiusz z drugim w więzieniu uduſzony, inni ucieczką ſię ratowali. Dawne urzędy powrocone. Ci powtorni Decemwirowie dwie tablice praw przydali; zkąd *duodecim tabulæ.*

Byli także *Decemviri litibus judicandis.* Sędziowie ſprawuiący władzę ſądową w nieprzytomności Pretorow, woyną zabawionych. Pięciu ich było z ſenatu, pięciu z Rycerſkiego ſtanu *Equites.* Niżſzą

od Pretorow, wyższą od Centumwirow władzę mieli.

Ustanawiano też *Decemviros* czasami w Rzymie na podział gruntow; o czym wzmianka często w dzieiach Rzymskich.

Decuria. Poczet z dziesięciu ludzi. Część Centuryi Rzymskiey, ktora się na dziesięć Dekuryi dzieliła. Przełożony nad tym pocztem, zwał się Decurio.

Decurio. Dziesiętnik. Przełożony nad pocztem dziesięciu ludzi. Według Polibiusza, byli dziesiętnicy u iazdy, i u piechoty. Rzymianie dzielili iazdę swoią na dziesięć części (*korpusow*) ktore nazywali *Alæ*, skrzydła. Każde korpus czyniło trzy kompanie pod iednym starszym *Præfectus equitum* zwanym. Kompanie składały się tylko z trzydziestu ludzi, i na trzy poczty się dzieliły. Przełożony nad każdym pocztem był *Decurio*.

Dawano też to imię senatorom osad Rzymskich, że bywali w liczbie dziesięciu. Ci Dekuryonowie mieli prawo głosu przy obieraniu urzędnikow w Rzymie. Dawano ie także niektorym kapłanom, ktorzy zdaie się, iż do szczegulnych tylko pewnych ofiar naznaczeni byli.

Denarius. Była moneta srebrna u Rzymian. Rzymianie zaczęli bić tę monetę roku 485. od założenia Rzymu, i bili ią z srebra, ktore trzyma poł szesnastą probę z wagi Rzymskiey zwaney *Libra*, trzymaiącey 12. uncyi takiego srebra, bito tey monnty 84. sztuk. Waga Rzymska *libra*, trzymała 6801. asow holenderskich. Denar trzymał tedy blisko 81. assow, i wart był na monetę polską dzisieyszą około 40. groszy miedzianych. Denary Rzymskie były takiey proby i takiey wagi aż do Augusta. Z początku bicia tey monety denarowi dany był kurs po 10. assow, zkąd moneta ta nazwana była denarius, i zkąd na denarach widzieć liczbę Rzymską X. okazuiącą ten walor. W pisarzach Rzymskich widzieć czasem liczbę X. zamiast słowa *Denarius*.

Denarius miał taki kurs przez pięćdziesiąt i dwa lat aż do powtornego osłabienia monety miedzianey roku Rzymu 537. Na ten czas denar podniesiony był do 16. assow, i na denarach bitych na ten czas widzieć liczbę Rzymską XVI. Potym bito znowu denary znakiem X. i daie się widzieć ich wiele z tym znakiem, aż do końca Rzeczypospolitey. Po trzecim osłabieniu monety miedzianey roku Rzymu 563. nie podniesiona była cena denara, i został się na 16. asses. Denar miał taki kurs do końca Rzeczypospolitey i ieszcze długo

pod Cesarzami. Pod Cesarzami zaczęto osłabiać monetę srebrną, i zdaie się że ku końcowi panowania Nerona z wagi Rzymskiey zwaney *libra* bito iuż 96. denarow. Poźnieysi Cesarze nie zdrobnili barziey denara, ale spodlili srebro w tey monecie. Upadek wewnętrzney wartości tey monety coraz był znacznieyszy. Po Gallianie aż do Dyoklecyana, to iest: od roku Chrystusa 268. aż do roku 284. nie bito srebra w mennicach Rzymskich, ale tylko złoto i miedź. Pod Dyoklecyanem srebrne pieniądze były ze srebra poł szesnastey proby. Po Dyoklecyanie moneta też zdrobiała i spodlała znowu.

Naydawnieysze stęple denarow bitych za rządow Rzeczypospolitey maią pospolicie znak głowy białogłowskiey w szyszaku z napisem około *Roma*, a z drugiey strony znak powozu ciągnionego dwiema albo czterema końmi w biegu. Zkąd moneta ta była zwana *bigati* i *quadrigati* (nummi) czasem były wyobrażenia Kastora i Polluxa. Pod Cesarzami stępel pokazuie zawsze głowę Cesarza panuiącego, około ktorey imię tego Cesarza wyrażone było, z drugiey strony iaki znakomity czyn iego. Bito także monety pod stęplem żon Cesarskich. To co dziś żowią *Numismata*, medalle tak złote iak srebrne i miedziane, były to monety. Słowo denarius stało się czasem nazwiskiem powszechnym innych monet, i w Pliniuszu czytamy *denarius aureus* albo *denarius ex auro*.

Nie widzieć, żeby Rzymianie w czasach Rzeczypospolitey bili monetę srebrną większą od denara; ale bili drobnieyszą. Moneta srebrna drobnieysza zwała się, *Quinarius*, *Sestercius*, i *Libella*. Na denar szło dwa qvinarii, cztery sestercyow, dziesięć libelli. Obacz pod temi słowami.

Pod Cesarzami bito monetę większą iak *denarius*, a naywiększą bili Cesarze, ktory naybarziey podlili srebro. Heliogabal bił denary podwoyne, potroyne, *formas binarias*, *senarias*, *quaternarias*, *denarias atque amplius*. Lamprid.

Denicales Feriæ. W Rzymie nazywano tak dziesiąty dzień od pogrzebu obywytela. Drudzy twierdzą, iż ten dzień był pierwszy po odprawionym pogrzebie. Pochodzi to imię od słowa *deneco* zabiiam. W ten dzień czyszczono i święcono dom zmarłego, ktory za skalany przez śmierć poczytywano.

Devovere. Poświęcić, ofiarować, przekląć. Zwyczay był u starożytnych czynić z sie-

z ſiebie lub z kogo innego ofiarę za ſzczęście lub nieſzczęście czyie. Bogow piekielnych poczytywali za nieubłaganych inaczey chyba krwią ludzką. Dla tego częſto brali na ſiebie wſzyſtkie przeklęctwa, i niby ie nioſąc rzucali ſię w śrzod nieprzyiacioł, w tey myśli, że na nich też przeklęctwa i kary zleią. Wolno było nie tylko krolom, wodzom, urzędnikom, ale i prywatnym ludziom ofiarować ſię za całość oyczyzny. Sam wodz naywyżſzy miał moc ofiarowania żołnierza za całe woyſko.

U Grekow takie ofiarowania barzo dawne były. Między rożnemi, dzieie liczą owo ſławne poświęcenie ſię za oyczyznę Kodruſa krola Ateńſkiego, ktory dowiedziawſzy ſię o przepowiedzeniu od wyroczni zwycięſtwa tey ſtronie, ktoreyby wodz zginął, przebrany po wieśniacku dał ſię nieprzyiaciołom zabić.

Miłość ku oyczyznie i wſpaniała, a czaſem zapalczywa i mniey rozumna pogarda śmierci przenioſła ten zwyczay do Rzymu. Naywiękſzy tey odwagi przykład dał ſenat w naynieſzczęśliwſzym czaſie wzięcia Rzymu przez Gallow. Naypoważnieyſi wiekiem i zaſługami ſenatorowie poświęcili ſię na śmierć. W krotce młody Kurcyusz wrzucił ſię cały zbroyny na koniu w przepaść, ktora ſię otworzyła była wśrzod rynku Rzymſkiego. Sławne ieſt w hiſtoryi dwoch Decyuſzow poświęcenie ſię za całość woyſk, ktoremi hetmanili. Obydwa zwaliwſzy na ſiebie i na nieprzyiacioł przeklęctwa, rzucili ſię wśrzod naygęścieyſzych ſzykow i śmiercią zwycięſtwo ſwoim ziednali.

Kiedy ſię wodz tym ſpoſobem ofiarował, powinien był brać znaki doſtoieńſtwa ſwego. Ubierał ſię w ſzatę bramowaną ſzkarłatem, iedną iey część zarzucał w tył, niby ſię przepaſuiąc, ktore przepaſanie zwano *cinctus gabinus*: druga część głowę, iak zwyczaynie i w innych ofiarach, okrywała. Stoiąc podpierał ſię pod brodę ręką, a pod nogami miał grot leżący, po ktorym chodził, znacząc przez to iż oręż nieprzyiacielſki poświęcał bożkom piekielnym. Naywyżſzy kapłan obrządek tego poświęcenia odprawiał, mowiąc pewne modłitwy. Jeżeli wodz tym ſpoſobem poślubiony nie ginął w potyczce, miano go za obrzydliwego bogom, muſiał dla zgładzenia tey zmazy, poświęcać broń ſwoią Wulkanowi, i bić mu bydlęta na ofiarę.

Rzymianie zwykli też byli ofiarować przez ſtraſzne przekleſtwa piekielnym bożkom

oſoby

osoby szkodliwe pańſtwu, ktorych ſię inaczey pozbyć nie mogli, daiąc przez to prawo każdemu, zgładzenia onych. Tegoż ſamego obrządku używali względem miaſt oblężonych, gdy ie widzieli do oſtateczności być przywiedzione.

Deus Dii. Dawni Grecy uznawali bogow rządzących światem. Wyobrażenia w myśli Filozofow o Bogu rożne nieiaſne i bałamutne były. Plato nayczyściey o Bogu myślał: twierdził on, iż trzeba do poznania Boga, aby on ſam ludziom o ſobie mowił. U naydawnieyſzych Grekow znać żeby nie czyniono rożnicy bożkow. Hezyod i Homer pierwſi ią w prowadzili: dali im rożnicę płci, urzędow, opieki, na rozmaite gatunki i ſtopnie podzielili boſtwa. Jednych nad niebem, drugich nad ziemią, wodą, piekłem, i innemi nayſzczegulnieyſzemi rzeczami i ſprawami przełożonemi poczynili.

Dwie ſię zrobiły religie, i niby teologie pogańſkie u Grekow: iedna za głowę wſzyſtkich bogow Saturna, druga Jowiſza uznawała. Tey ſię drugiey prawie wſzyſcy poetowie trzymali. Grecy mieli bogow większych, i bogow mnieyſzych, poł bogow czyli bohatyrow *Heroes*.

Rzymianie, ktorzy bogi i całą religią wzięli od Grekow, te prawie ſame ſtopnie boſtw przypuſzczali. Mieli ſwoich bożkow niebieſkich, bożkow większych, ktorych zwali *Dii magni. Dii majorum gentium*. Tym przyznawali wolność, przechodzenia ſię z nieba na ziemię, i wzaiem: i lubo ſtałemi niebios mięſzkańcami ich czynili, przywłaſzczali im iednak i na podſłonecznym świecie ulubienſze mięſzkania. Mnieyſi bogowie, *Dii minorum gentium*, iedni byli powſzechnie przyięci, drudzy mieyſcowi, ktorych cześć w pewnym kraiu lub mieście zamykała ſię. Takiemi czyniono po większey części tych bożkow, ktorych z zdobytym kraiem przypuſzczano, *Dii peregrini*. Lubo w Atenach bez zezwolenia areopagu, w Rzymie bez zezwolenia ſenatu, nie godziło ſię obcych bożkow wprowadzać, ale u pogan zawſze iaki pożytek lub zabobonność kierowała ſłużbą i czcią boſtwa.

Procz tych bożkow niezmierną ieſzcze liczbę wymyſł poetow, i zbytek zabobonności porobiły. Bożkowie i boginie niżſze podległe wyżſzym zbyt pomnożone były. Każda cnota uboſtwiona. Wyſtępki nawet, choroby i nieſzczęścia w ich poczet policzone. Tak dalece

lece, że sami autorowie Rzymscy z wielości bożkow, a zatym ich posągow i obrazow żartuiąc, mowili: iż łatwiey w Rzymie bożka niśli człeka znaleść.

Nie przestaiąc Grecy i Rzymianie na tym gminie bożkow, wierzyli, iż świat cały pełny był duchow, geniuszow bądź zawiaduiących ogulnie iego rządem, bądź maiących przełożeństwo nad każdym w szczegulności iestestwem.

Cześć bożkow u ludow Greckich z początku prosta była, i wśrzod rolniczych robot na prostych modlitwach i prożbach o owoce ziemskie przestawała. Ale gdy baieczna poetow teologia i liczbę i rożnicę bostw wprowadziła; weszła razem rozmaitość nabożeństw i obrządkow. Kościoły, posągi, ofiary pomnożone. Kapłanow odmienne gatunki, urzędy, stroie razem weszły. Rożnica ofiar nie tylko na rożności rzeczy, ale i sposobu ofiarowania zależała. Bożkom niebieskim ofiarowano bydlęta sierci białey i w liczbie nie parzystey; piekielnym czarne i do pary; wodnym czasem białe, czasem czarne, podług okoliczności.

Nie długo cześć bożkow na ofiarach samych przestała. Zamysły rządzących iakim kraiem stosuiąc religią do przypodobania się pospolstwu, igrzyska, widoki, tańce i rożne wesołości w nabożeństwo wprowadziły.

Procz tych publicznych nabożeństw, były inne prywatne, od ktorych nikt się nie miał wolnym. Bogatsi bili na ofiarę bydlęta, ubożsi mieli dosyć na tym, iż stawali przy posągach bożkow całuiąc kilkakroć prawą rękę swoią. Nigdy koło kościoła lub bałwanow nieprzechodzili, żeby nie przytulali ręku do ust dla pocałowania. Do bałwochwalnic z naywiększym uszanowaniem wchodzić, pod czas ofiar nayściśley milczenie zachować, żeby iakim szelestem lub słowkiem nie uczynili ofiary niedoskonałą, za naywiększy sobie poczytywali obowiązek. Nad to, każdy miał w swoim domu izbę, a czasem iedną część mieszkania poświęconą bożkom domowym, *Lares*, *Penates*, *dii tutelares* zwanym. Mieyscom tym Łacinnicy dawali imię *Sacrarium*, *Penetrale*. Ofiary w nich czynione były codziennie, z kadzideł, kwiatow, wieńcow, i innych mnieyszych rzeczy. Grecy nic prawie nie poczynali nie ubłagawszy bogin Gracye (w ich ięzyku *Charites*) bez ktorych pomocy nniemali, iż niczego nie było można dokazać.

Rzymianie w początkach ani bałwanow, ani żadnych posągow

gow nie mieli. Numa krol, ktory religią Rzymian ułożył, tak im wysokie dał bostwa wyobrażenie, iż chociaż kościoły mieli, za świętokradztwo iednak poczytali każdy obraz na wyrażenie bożkow pod postacią człowieka zrobiony. Trwał ten rodzay czci boskiey przez dwieście lat aż do tego czasu, kiedy zwyczay posągow ze wszystkiemi obrządkami do Rzymu z Grecyi i Hetruryi był wprowadzony. Zabobonność Rzymian inne narody przewyższyła. Rozmaite sposoby nabożeństwa i ofiar były wielką częścią ich nauki. To godna uwagi, że w prożbach swoich do bożkow wspominali im ofiary, ktorą im czynili, nabożeństwo, ktore w świętach i obrządkach zachowywali, i częstokroć obietnice ich bywały pod kondycyą, ieżeliby modlitwom skutek odpowiedział.

Chociaż pospolici ludzie grubo wierzyli, iż w bałwanach i posągach same bostwa mieszkały, z tym wszystkim trafiało się, iż gdy nie otrzymali o co prosili, w szaloną złość wpadali, na bożki się rzucali, kamienie na nich miotali, depcąc, i tysiączne łaiania wyrzekaiąc.

Po słońcu i innych światłach niebieskich, naydawnieysza była u pogan cześć bożkow nad wodami przełożonych. Za taiemnice poczytywali początek żrzodeł, nieprzerwaność w biegu: i zwyczaynie tam szli z swemi nabożeństwy i ofiarami. Cześć osobliwszą wyrządzali rzekom czyniącym granice państwa, oblewaiącym mury wielkich miast, a mianowicie stołecznych. Ztąd u poetow owe wprowadzania rzek i zrzodeł iakoby osob, ztąd nazwiska rożne od nich do bohaterow przeniesione. Bostwa wodne miały swoie szczegulne ofiary. Grecy i Rzymianie nigdy się przez rzeki nieprzeprawiali inaczey, tylko wezwawszy ie wprzod, co czynili umywaiąc w nich ręce. Grecy mieli swoie ofiary na przeprawy rzek: zwyczaynie wrzucali w nie konia żywego na uczczenie szypkości ich biegu, ktory zwyczay czasami Rzymianie od Grekow przeymowali. Więcey w Dykcyonarzyku mitiologicznym, czyli baiek, znaydziesz o bożkach, co do ich samych historyi należy.

Diamastigosia. Swięta okrutne, ktore Lacedemonczykowie odprawowali na cześć Dyany Ortryskiey, na ktorey ołtarzu tak srogo siekli rozgami małe dzieci, że ie nie zdeymowano aż całe zbroczone krwią, a czasem bez duszy.

Dictator. Nazwany tak, iż iego rozkazom wszyscy po-

stu-

ſłuſzni być muſieli, *quod ejus dicto omnes obedientes eſſent.* Livius. Dictator u Rzymian był to urząd nadzwyczayny, obierany tylko w nayniebeſpiecznieyſzych Rzeczypoſpolitey czaſach do ſześciu mieſięcy trwaiący. Niekiedy Dictator ſkładał dobrowolnie doſtoyność tę przed ſześcią mieſięcami, kiedy prędzey zamięſzania, dla ktorych był wybrany, uſpokoił.

Dyktatora mianował za wyrokiem na to ſenatu ieden z Konſulow, byle w granicach włoſkich zoſtawał. Mianowanie to działo ſię w nocy, i po odprawionych wrożbach. Po mianowaniu zaraz, Dyktator wchodził w ſprawowanie ſwego urzędu, do ktorego naywiękſza władza przywiązana była. On o woynie i pokoiu ſtanowił, miał prawo życia i śmierci nad obywatelami bez odwołania ſię do ludu. Zwano go też *Magiſter populi Romani* i *Prœtor Maximus.* Skoro obiął urząd, zaraz konſulowie i inſi urzędnicy ſwoie ſkładali, procz trybunow poſpolſtwa. Dyktator obierał ſobie iednego urzędnika, *Magiſter Equitum,* miſtrza iazdy, ktory był przy boku iego dla wykonania rozkazow, i zaſtępywania go w potrzebie namieſtniczą.

Ten naywyżſzy urzędnik miał na znak godności ſwoiey dwudzieſtu czterech ceklarzow noſzących pęki rozg z toporami. Z tym wſzyſtkim na pokazanie iż ta tak wielka doſtoyność nie była wyięta od wſzelkiey podległości, było prawo zakazuiące Dyktatorowi znaydować ſię na koniu w woyſku, chyba za wyraźnym ſenatu i ludu zezwoleniem. Powinien był potykać ſię pieſzo, a konſulowie konno.

Pierwſzego Dyktatora obrano roku od założenia Rzymu 257. na uſpokoienie iednego buntu poſpolſtwa. Juliusz Cezar, ktory pod imieniem Imperatora wſkrzeſił rząd monarchiczny, oſtatnim był Dyktatorem. *Dictatura.* Urząd Dyktatorſki.

Dies. Grecy nie znali innych podziałow dnia procz poranku, południa i wieczora. Długo nie wiedzieli, co to ieſt zegar. Mieli tylko niektore narzędzia do znaczenia cieniu przez iaką ſkazowkę, i z rożney wielkości cienia, rożną dnia porę, i rożne na ow czas przypadaiące ſprawy miarkowali. Długo ten ſpoſob trwał w Atenach. Na koniec mieli zegary, iako ſię z Platona, Ariſtotelesa pokazuie. Inne Greckie ludy naśladuiąc Ateńczykow, przeięli od nich podział dnia *cywilnego* od wſchodu do zachodu. Grecy czynili ieſzcze rożnicę dni ſzczęśliwych

wych i nieszczęśliwych. Tamte białemi, te czarnemi zwali.

Rzymianie za czasow Romulusa nie czynili innego podziału dnia, tylko na wschod i na zachod. Potym podzielili go na dwie części rowne, i naznaczyli południe. Co podziału i liczenia godzin nie znali aż do roku 477. Rzymu, kiedy Konsul Papirius Cursor kazał zrobić pierwszy kompas, czyli zegar słoneczny na murze kościoła Quirina. W ten czas podzielili dzień na dwanaście godzin, ktore czasem dłuższe czasem krotsze były, godług rożnych części roku. Sześć godzin od wschodu do południa, sześć od południa do zachodu liczono. *Dies civilis*, dzień zabawami i sprawami miarkowany, brał się u nich od iedney połnocy do drugiey: kapłani trzymali się takowego dni liczenia. *Sacerdotes Romani, & quidem definivere civilem a media nocte in mediam.* Plen. II. 77.

Początek nocy u Rzymian nazywał się podług Liwiusza, *primæ tenebræ*, podług Horacyusza *prima lumina*; część nocy następuiąca, *concubium*, że się kładli spać, pierwospy; od tego czasu do połnocy, *intempestiva nox*, albo *noctis silentium*. Po połnocy następował czas zwany *gallicinium*, kurow pienie; ku świtowi *conticinium* zamilczenie kurow; na koniec *diluculum* świtanie. Dzielili noc na cztery części, ktore nazywali *Vigiliæ* straże. Każda *Vigilia* miała trzy godziny, rożney iednak długości, podług rożnicy pory roku, a zatym zimie daleko dłuższe niż lecie.

W Kalendarzach swoich, kładli rożnicę dni. Nayogulnieysza była rożnica dni, ktore *fasti*, i dni ktore *nefasti* zwali. *Fasti* były te, w ktore Pretor sądzić mogł, *nefasti* albo *feriati* w ktore mu to zabroniono było. Mieli także dni na poł *fastos* i *nefastos*. W te pewnych tylko godzin można było sądy odprawować, i zwały się *dies intercisi*. Dni poświęcone czci bożkow *dies festi*, dni naznaczone na zgromadzenie senatu, *dies senatorii*: inne na obranie urzędnikow i stanowienie praw, *dies comitiales*; w ktore można było woynę lub potyczkę wydać, *dies prœliares*; dni znakomite iakim szczęśliwym przypadkiem, *dies fausti*, przeciwnie znaczne iaką nieszczęśliwością, *dies atri*, pospolstwo ie czasem i *nefasti* zwało, iedno za drugie biorąc, lubo *nefasti* te właściwie były, w ktore ani sądzić, ani żadnych spraw publicznych czynić niepozwalały prawa.

Dies justi były dni trzydzieści przez prawo pozwolone temu, ktory się przestępstwa przyznał, albo ktory skazany był na winę, aby w tym przeciągu o kwotę pieniężną lub inny zadosyć uczynienia sposob mogł się wystarać. *Dies lustricus* dzień, ktorego starożytni dawali dzieciom nowonarodzonym imię, czyniąc na ich oczyszczienie ofiary; dla synow był dzień dziewiąty, dla corek osmy od urodzenia.

Discus. Sztuka ciężka żelazna, miedziana lub kamienna okrągła podługowata, gruba na trzy lub cztery cale, dłuższa nad stopę do gry służąca. Dla ciężaru iey muszano ią na barkach nosić. Atletowi, albo zapaśnicy w *discum* graiący *discoboli* nazywali się. Przed grą smarowali i tę kulę i ręce oliwą i piaskiem dla łatwieyszego trzymania nacierali. Namaszczali także całe ciało oliwą dla gibkości większey. Stawiali się potym w takiey posturze, ktora do mocnego ciskania pomagała. Ten zwyciężał, ktory naydaley rzucił. Mieysca każdego ciśnienia znaczono. To ćwiczenie do utwierdzenia sił służące u Grekow i Rzymian we zwyczaiu było.

Divi. Swięci, ubostwieni. Cesarzom Rzymskim po śmierci następcy ich, dawali imię *divorum*. Zony, siostry, dzieci Cesarskie często podobną czcią mianowane. Mimo zabobonności i pochlebstw, przez ktore czasem za życia Cesarze za bogow lub synow bożkow miani lub nazywani byli, otrzymać iednak tytułu *Divorum* nie mogli. Augusta poetow podłość i podchlebstwo w wierszach czasem zwały. Domicyan sam sobie to nazwisko przywłaszczał. Zaszczyt imienia tego nie był zawsze znakiem cnoty i zasług zeszłego Cesarza: i naygorszych ubostwiał Rzym spodlony.

Divortium. Rozwod, zupełne małżeństwa rozwiązanie. W Lacedemońskiey Rzeczypospolitey ani prawa pozwalaiącego rozwodzić się, ani przykładu rozwodu nie było. W Atenach ustawy Solona rownie mężowi iak żonie rozwodzić się pozwalały. Przyczyny do rozwodu były, niepłodność, przykry umysł, złe obchodzenie się. Strona niekontenta z drugiey stawała przed Archontem *Eponymem*. Ten sędziow do ścisłego przyczyn rozwodu roztrząsania naznaczał. Za tych wyrokiem o rozwodzie, ieżeli mąż był powodem, oddawał żonie posag iey, a potym kartę rozwodową własną ręką pisaną: tak też, iesli żona odrzucała męża, oddawała mu podobne pismo, i publiczną obietnicę czyniła, że

nigdy

nigdy do iego domu niepowroci: to wſzyſtko w obecności ſędziego. Z tym wſzyſtkim rozwody w Grecyi w wielkiey ohydzie miano, zwłaſzcza z ſtrony białychgłow, i takie w pogardzie zoſtawały.

W Rzymie też ſame prawa, ktore zakazywały wielości żon, pozwalały rozwodow, a to tylko ſamym męſzczyznom daiąc moc rozſtawania ſię z żonami. Przyczyny nayzwyczaynieyſze rozwodzenia ſię były: cudzołoſtwo, niepłodność, ſtarość, niezgody i przykry umyſł, złe ſię obchodzenie. Kiedy dla pierwſzey z tych przyczyn, to ieſt cudzołoſtwa rozwodził ſię Rzymianin z żoną, nie oddawał poſagu, z innych pobudek ſię rozwodzący, poſag żonie powracał. Mogł nawet przez prawo mąż żonę na cudzołoſtwie zchwyconą zabić, albo do ſądu oddać: kiedy żona dzieci zabiła, cudze za ſwoie podłożyła, wino bez wiedzy męża piła, mąż miał prawo rozwodu. Rozwod ſię odprawiał u nich przez piſmo w te ſłowa wyrażone: *res tuas tibi habeto* weź z ſobą, co twego ieſt. Na ten czas odbierano od niey klucze, ktore w dzień zamęścia dane iey były. Potym wychodziła z domu mężowego z wolnością weyścia w inne małżeńſkie związki. Mimo tego pozwolenia praw Rzymſkich o rozwodach, więcey nad pięćſet lat minęło bez żadnego przykładu rozwodu. Dopiero Spurius Carvilius roku 520. z żoną ſię ſwoią pierwſzy rozwiodł, z przyczyny niepłodności, co długo trwaiącey dobroci obyczaiow znakiem było, ale na ſchyłku Rzeczypoſpolitey rozwiozłość rozwody zbyt zwyczayne uczyniła.

Domus. Dom, mieſzkanie. U Lacedemończykow domy były nayprościeyſze, iako żywność i odzienie ich. Prawa Likurga zakazywały innego do budowania domoſtw używać narzędzia, procz toporu i piły. Kościoły ſame wſpaniałe i koſztowne mieli. Drzwi u domow podwoyne były, ktore Łacinnicy *bifores* zwali. Zamki o kluczach troyzębnych zewnątrz i wewnątrz iak u nas ſpuſzczane.

U Ateńczykow zrazu mieſzkania grubo z drzewa budowano, i ziemią mokrą pokrywano, ale iak Solon kunſztom wziętość ziednał, poczęli domy ſwoie na mocnych fundamentacah murować z kamienia lub cegły, a drzewem lub dachowką pokrywać. Za więkſzym poznaniem u Grekow proporcyi i ſymetryi poſzły budowania kſztałtnieyſze i wygodnieyſze. Domy poſpolitych oſob nic nie miały oſobliwſzego od zwyczaynych naſzych domow.

mow. Ale mieszkania osob znacznieyszych dostoieństwy lub bogactwy, były to pałace, ktorych wspaniałość rownała krolewskim dzisieyszym, w ktorych złoto, srebro, marmury nayrzadsze zwyczayną ozdobę czyniły. Niedali nam historycy opisania dokładnego ich domow, co do szczegulnych wewnętrznych części. Rozumieć można, że były iednego kształtu y ułożenia, iako u Rzymian naśladowcow Grecyi.

Domy Rzymian w początkach były nayprościeysze chaty słomą lub gontami pokryte. Jeszcze ku końcowi Rzeczypospolitey widziano pałac Romulusa w tey pierwszey postaci. Dopiero iak obcowanie Rzymian z Grekami sprawiło w nich smak w rozmaitych kunsztach, a osobliwie w Archytekturze; domy ich i budowania publiczne poczęły mieć kształt i układ przyzwoity. Ale ta odmiana zdarzyła się aż po roku czterechsetnym siedmdziesiątym od założenia Rzymu. Pałace maiętnieyszych obywatelow tchnęły przepychem i zbytkiem we wszystko co w kruszcach, kamieniach, ruchomościach naybogatszego być mogło, osobliwie zbytek był wysilony za czasow Augusta; odtąd Rzymscy panowie w pałacach swoich mieli mieszkania insze nie tylko na każdą porę roku, ale na każdy miesiąc.

Rożne części domow pańskich nazywały się: *Vestibulum*, *atrium*, *impluvium*, *triclinium*, *cubicula*, *gynecæa*, *conclave*, *cænaculum*, *cænatio*, *latrina*.

Vestibulum, podworze, weyście. Był to plac otwarty, prożny przed bramą, między ulicą a domem: tam się zbierali każdego ranku *Clientes* dla oświadczania swoich usług panu domu, i czekali widzenia się z nim.

Co nazywano *Atrium*, była to znaczna część domu, złożona z wielu sal wciąż idących na przyięcie gości i dawanie stołow: tam trzymano obrazy przodkow, wieszano tarcze, i inne zbroie na nieprzyiacielu zdobyte.

Mieysce, gdzie na tylnym podworzu deszcz ze wszystkich rynien tam sprowadzonych ściekał, zwano *impluvium*, wyższa część zkąd ściek bywał, *compluvium* się zwała.

Rzymianie wiele sal do iadania mieli: *cænationes* były na dole samym, *cænacula* na naywyższym piętrze, zwłaszcza u pospolitych ludzi. *Triclinium* słowo greckie znaczyło salę o trzech łożach stołowych: ta dłuższa niż szersza była.

Jzby sypialne *cubicula* miały zwyczaynie kominy na śrzodku stawiane i bez kapy, w

koło

koło niego grzeiący się stawali. Nie można dobrze wiedzieć, iakim sposobem dymy wyprowadzali. Mieli też piecyki do ogrzywania siebie i potraw *foculus*.

Część domu dla białychgłow naznaczona, od innych oddzielona *gynecæum* się zwała. Słowo te ze zwyczaiem trzymania kobiet osobno od mieszkania męszczyzn wzięli Rzymianie od Grekow, acz w tey mierze nie tak ściśle sobie Rzymianie postępowali iako Grecy.

Conclave zwano część domu głębszą i skrytszą, czyli się z iedney sztuki, czyli z więcey składała. Zamykano ią na klucz zawsze: mniemanie iest, iż to iedno było co *penetrale*, i *sacrarium domus*, niby kaplice, gdzie były posągi bożkow domowych *Penates*, i ołtarze, na ktorych ku ich czci palono kadzidła.

Nie masz i śladu w dawnych pisarzach, żeby starożytni mieli w domach swoich kanały czyli kloaki od potrzeb przyrodzonych. Ale były publiczne mieysca *latrinæ*, do ktorych niewolnicy nosili wyprożniać naczynia temu używaniu służące. *Latrinæ* także zwano łaźnie domowe.

Grecy i Rzymianie w domach swoich mieli okna z tafel kamieni przezroczystych łupanych w sztuki szerokie, a cienkie. Seneka kamień takowy *speculare* nazywa. Atoli podług świadectwa Pliniusza, szkło znane było na wiele wiekow przed nim u starożytnych, ponieważ pewna rzecz iest, iż mieli szklanki, butelki i inne naczynia ze szkła. To dziwno że podług pospolitego mniemania ani Grecy, ani Rzymianie szkła do okna nie używali. (*)

Ro-

(*) W zbiorze pism ściągaiących się do starożytności, wydanym przez towarzystwo Antiquaryuszow Londyńskich pod tytułem *Archæologia* w tomie czwartym drukowanym roku 1777. Pan Hamilton opisuie odkrycie miasta Pompeia, ktore przez wyrzucane z Wezuwiusza materye zasypane zapadło się iednegoż czasu co i Herkulanum. Kiedy Autor pisał swoy pamiętnik, w tedy właśnie odkopano ieden dwor wieyski za miastem. Między innemi domu tego częściami była iedna izba wielka z framugami okien, w ktorych znaleziono wielkie tafle szklane. Ztąd wnosić, iż dawni znali używanie szkieł do okien. Ten opis da ciekawym w starożytności powod do pilnieyszego tey rzeczy roztrząsania.

Rożney roboty posadzki u dawnych były. *Pavimentum lithostrotum*, była posadzka mozaykową robotą z wielu sztuk kamieni składana, ktora rożnym swym ułożeniem i rozmaitemi kolorami wielorakie figury udawała; zwali tę robotę *musiva* albo *musæa*, przeto iż wynalazek iey muzom przypisywali, i że muzy i naukę w niey wyobrażano. Robotnika tych posadzek *musivarius* nazywano. *Pavimentum Cerostrotum*, posadzka wykładana z rozmaitego gatunku i koloru drzewa. *Pavimentum Pœnicum* z marmuru Numidyiskiego. *Pavimentum scalpturatum*, posadzka rznięta w rożne figury. *Pavimentum sectile*, także *segmentum*, iedno znaczy co wykładana albo mozaykowa posadzka. *Pavimentum testaceum*, posadzka ceglana.

Drzwi i wrota były iak u nas, iedne przednie, drugie tylne. Ozdabiano drzwi zwyczaynie rzeźbą; bywały miedziane, żelazne, z słoniowey kości: utrzymywały się na podwoiach czyli oddrzwiach, *postes*, po iedney stronie wisiały na zawiasach, po drugiey rygiel zamku przechodził. Wrota otwierały się na ulicę, i dla tego wychodzący z domu szelest czynili, upominaiąc przechodzących, żeby ich drzwi nie uderzyły. W ostatnich Rzeczypospolitey czasach wrota otwierały się wewnątrz, iak u nas. Niektorym tylko w nagrodę walecznych dzieł pozwalano mieć drzwi otwieraiące się na ulicę iako świadczy Plinius XXXVI. 15. U Grekow były dzwonki przy drzwiach. Mieli też Starożytni odzwiernych, *Janitores*, ktorzy nie wpuszczali w dom, tylko te osoby, ktorym pan chciał przystępu pozwolić. Procz tego miewali psy uwiązane u wrot, i dla tego pisali na nich: *cave canem*, strzeż się psa.

W Rzymie i innych mieyscach zwyczay był nad bramą stawiać posąg Janusa, *Jani biformis imago*, pod ktorego strażą były bramy: posąg ten w iedney ręce kiy, w drugiey klucz trzymał. Wewnątrz domu chowano bożkow *Lares*, opiekunow domu.

W każdym maiętnieyszym domu były izby naznaczone na przyięcie i umieszczenie cudzoziemcow, gości: gdyż Rzymianie cnotę *hospitalitatis* gościnności w wielkim poważeniu i używaniu mieli.

DRACHMA. Moneta Grecka srebrna, bita za rozrządzeniem Solona roku przed Chrystusem 594. warta była groszy naszych miedzianych 45. Poźnieyszych czasow bito ią coraz podleyszą i mniey wartą. Pliniusz rowną tę monetę czyni

ni denarowi Rzymſkiemu, i zwyczaynie drachmy Attyckie wyważa na te denary, nie żeby zupełna między niemi rowność zachodziła, bo drachma, rzecz pewna, iż trochę większa od rzeczoney monety ſrebrney Rzymſkiey była.

Druidæ. To imię piſarze daią nie tylko kapłanom, mędrcom, filozofom dawnym Gallickim, ale też wieſzczkom, wrożkom i śpiewakom albo wierſzopiſom ich, *Bardi* zwanym. Częściey iednak pierwſzych tym nazwiſkiem znaczono. Dawność Druidow niepewna. Utrzymuią niektorzy, że oni pierwſzemi filozofii wynalazcami byli, tak iako *Magi* mędrcy u Perſow, Chaldeyczycy w Babilonie. Wyiąwſzy naukę o nieśmiertelności duſzy, ktorą iawnie wyznawali, inne trzymali w taiemności. Uſtnie tylko uczyli, piſać nauk ſwoich nie pozwalaiąc. Nikt w całey ich filozofii nie mogł być biegłym i niby poświęconym, aż po dwudzieſtu lat nauki. Laſy gęſte i ogromne były Druidow ſzkołą. Gallowie mniemaiąc, iż im więcey w ktorey ſtronie Druidow było, tym większa żywność i obfitość wſzyſtkiego kray uſzczęśliwiała; mieli ku nim oſobliwſze uſzanowanie. Jakoż Druidowie ſtarali ſię mieć pozor tych wſzyſtkich rzeczy, ktore poważenie ſprawuią, zwłaſzcza u ludu ciemnego i dzikiego. Oni byli rządcami religii i praw, oni ſami trzymali ſkład umieiętności i kunſztow, ktore w wielkie ciemności obwiiali. Urzędow ſprawowanie przy nich było; a do nabożeńſtwa niezbożnego i okrutnego, łączyli obrządki ſtrachem przerażaiące. Ludzi na ofiarę zabiiali, w niedoſtatku złoczyńcow zabiiali niewinnych. Chociaż niektorzy rożnicę czynią Druidow, a wieſzczkow, pewna iednak, iż iedni byli. Nic ſrożſzego nad obrządki ich wieſzczby. Uderzali ſtraſzliwie nożem w grzbiet człowieka, ktorego gwałtowne ruſzania i zwiiania ſię ſłużyły im za znaki wieſzczbiarſkie. Były ieſzcze u Gallow i Germanow *Druiady*, kobiety ktore ſię za wieſzczbiarki udawały; dłużey one trwały niż Druidowie. Prawa Rzymſkie znoſiły ie, a oſtatni im koniec przynioſła nauka Chrześciańſka.

Dupondius i Dupondiarius. Była moneta miedziana u Rzymian maiąca kurs po dwa *Aſſes*. U Rzymian *pondus* albo *pondo*, i *libra*, znaczyły iedno, to ieſt wagę trzymaiącą dwanaście uncyi. *As* trzymał iedne *pondo* miedzi, *dupondius* trzymał iey dwa *pondo*, i był to *As* podwoyny.

dwoyny. *Dupondius* albo *As* podwoyny ważył około 46. łotow kolońſkich; ktore daią około 52. łotow Wrocławſkich albo Warſzawſkich.

Rzymianie bili ieſzcze cięższą monetę miedzianą, maiącą kurs po poł trzecia *aſſes*, iako mowi *Varro. Dupondius enim & ſemis, antipuus ſeſtertius eſt. Antiquus ſeſtertius* była moneta miedziana trzymaiąca poł trzecia *pondo*, i warta była poł trzecia aſſes. Dawny ten ſeſtenrtius trzymał trzydzieści uncyi miedzi wagi Rzymſkiey, ktore daią około 58. łotow Kolońſkich, a Wrocławſkich ſześćdzieſiąt cztery do ſześciudzieſiąt pięciu; to ieſt trochę więcey iak dwa funty Wrocławſkie. Dawny *dupondius* trzymał tyle miedzi ile iey trzymaią złotych 5. groſzy 18. monety Polſkiey miedziancy; dawny ſeſtertius trzymał iey tyle ile iey trzymaią złotych 7. teyże monety. Zda ſię, że po otworzeniu mennicy ſrebrney, Rzymianie nie bili cięższey miedzi iak *ſeſtertius*.

W Rzymie *dupondius* i *ſeſtertius* drobniały rowno z asſem, i po oſtatnim oſſabieniu miedzi około roku Rzymu 563. *dupondius* trzymał tylko uncyą miedzi, i wart był groſzy naſzych miedzianych ſiedm; *dupondius ſemis* albo *ſeſtertius* trzymał iey połtory uncyi, i wart był około dziewięciu groſzy. Za czaſow Pliniuſza, ktory piſał pod Neronem i Weſpazyanem do bicia dupondiow i ſeſtercyow brano nayleпſzą miedź, ktorą Rzymianie mieli w Hiſzpanii; *aſſes* bito z miedzi Cypryiſkiey.

Poki Rzymianie nie mieli monety ſrebrney, albo nie mieli iey doſyć, poty rachowali na miedź, a miedź rachowali na ſeſtercye, co była zdaie ſię naywiękſza moneta miedziana. Po otworzeniu mennicy ſrebrney utrzymał ſię rachunek na ſeſtercye; i na ten czas rachunek na ſeſtercye ſrebrne albo na ſeſtercye miedziane wychodził na iedno. Po powtornym oſſabieniu miedzi roku Rzymu 537. i podnieſieniu *ſeſtertii* ſrebrnego do czterech *aſſes*, rachunki zoſtały ſię przy ſeſtercyach ſrebrnych, i odtąd Rzymianie rachowali naywiękſze ſummy na tę monetę ſrebrną.

Rachunki na ſeſtertius utrzymały ſię ieſzcze około trzechſet lat po upadku Rzeczypoſpolitey aż do Konſtantyna Wielkiego.

DUUMVIR. Urzędnik Rzymſki tak zwany, iż ich dwoch bywało. Obierano ich na rożne ſprawowania, niby komiſſarzow, zrazu doczeſnie, potym bywali trwałemi. *Duumviri* zwyczaynie byli ſędziowie

wie naznaczeni na ſądzenie iakiey ſprawy kryminalney z mocą ſkazywania na gardło. Kiedy winowayca był obywatel Rzymſki, wolno mu było od ich ſądu do całego ludu ſię odwoływać i ci byli: *Duumviri capitales*. Tych ktorych w gwałtownieyſzych Rzeczypoſpolitey przypadkach ſtanowiono nadzwyczaynie, zwano *Duumviri perduellionis*.

Po miaſtach municypalnych, to ieſt ſwoim ſię dawnym prawem rządzących, byli *Duumviri municipales* zwani, ktorzy niby Konſularſki urząd u nich ſprawowali. Nie zawſze ieden im czas urzędu bywał okreſlony.

Duumviri navales. Kommiſſarze morſcy, do ktorych należało zawiadować zbudowaniem, naprawianiem, uzbraianiem okrętow. Urząd ten poſtanowiony był w Rzymie roku 443. od założenia miaſta, kiedy Rzymianie zaczęli mieć armatę wodną.

Duumviri ſacrorum poſtanowieni od iednego z Tarkwiniuſzow, do ſtraży i tłomaczenia kſiąg Sybilińſkich.

E.

E. Kładło ſię czaſem za I. *Deana* zamiaſt *Diana*, za O. *hemo*, za *homo*, za Y. w ſłowach z greckiego wziętych.

Przez ſkrocenie E. wyrażało *Aedilis*, *ætas*, *ejus*, *erexit*, *ergo*, *&* *exactum*. E. C. F. *Ejus cauſa fecit*. E. D. *Ejus domus*. ED. *Edictum*. EE. *ex edicto*. EE. N. P. *Eſſe non poteſt*. EG. *egit* albo *egregius*. E. H. *Ejus hæres*. EID. *Eidus* czyli *Idus*. EIM. *ejusmodi*. E. L. *ea lege*. E. M. *erexit monumentum*. E. T. *ex teſtamento*. E. V. V. N. V. V. E. *Ede, ut vivas, non vive, ut edas*.

Kiedy ta litera była znakiem liczby, wyrażała dwieście pięćdzieſiąt. U Grekow zaś pięć.

ELAPHOBOLION. Imię iednego mieſiąca Ateńſkiego, tak nazwanego od świąt *Elaphobolia*, ktore na cześć Diany odprawowano, ofiaruiąc iey ciaſto upieczone wyrażaiące poſtać ielenia. *Elaphos* po Grecku ielenia znaczy. *Elaphobolos* zabiiaiąca ielenia, nazwiſko Diany bogini łowow.

ELEPHAS. Słoń. Wielkie było u dawnych używanie ſło-

niow na woynach. Do włoch wprowadzone były pierwſzy raz ſłonie od Pyrruſa Krola roku od założenia Rzymu 472. Na czele woyſka ſtawiane, ſzły w ſzyki nieprzyiacielſkie łamiąc ie, i niosąc na ſobie niby wieże iakie z żołnierzami. Potrafiano potym tak ich roziuſzać, iż tym ſamym, ktorym ſłużyły, ſzkodliwemi ſię ſtawały; co do odrzucenia zwierzą tego od woienney poſługi przywiodło. Na igrzyſka zaprowadzane bywały w Rzymie, gdzie wielka takowych widokow chciwość panowała: widziano na cyrku ſłoniow ſto czterdzieści po dwa razy, podług świadectwa Pliniusza. Potym iako tenże powiada, uczono ich nawet po ſznurach chodzić. W pompie tryumfalney pierwſzy Pompeius zaprzągł ſłonie do wozu ſwego. Były ſłonie znakami chorągwi Rzymſkich.

ELEUSINIA. Swięta u Grekow Cerery, nayuroczyſtſze ze wſzyſtkich świąt, odprawowano ie co cztery lata ſkończone. Grecy do tych taiemnic, *myſteria*, przypuſzczali oſoby każdego wieku i płci, ale ſamych rodakow ſwoich, cudzoziemcy w nich mieyſca mieć nie mogli. Wyciągano po wpraſzaiących ſię do tych taiemnic życia być nienagannego. Mniemanie ich było, iż ſama Ceres te święta uſtanowiła, kiedy po rożnych ſwoich podrożach znalazſzy corkę Prozerpinę od Plutona porwaną, zatrzymała ſię w Eleuſis mieście Attyckim.

To święto ſzczegulnieyſzym ſpoſobem nad inne nazywano *myſteria* taiemnice. Ci ktorzy do nich przypuſzczonemi być żądali, powinni byli oczyſzczać ſię wprzod przez małe *myſteria*, ktore ich do większych przyprawiały. Zaczynano od tego, iż pragnących poświęcenia myto w rzece Ylisſie przy rożnych modlitwach i ofiarach, oſobliwie zalecaiąc im powściągliwość, i czyſtość do zamierzonego czaſu. Przez ten czas dawano im początki nauki świętey wielkich taiemnic. Po tym przygotowaniu wprowadzano ich w kościoł bogini, a chcąc ich przeniknąć większym uſzanowaniem i poſtrachem, czyniono ten obrządek w nocy. Rzeczy cudowne i oſobliwe przez tę noc widzieć i ſłyſzeć ſię dawały: widzenia, głoſy nieznaiome, ſtraſzydła, grzmoty i pioruny przerażały przytomnych. Ci ktorych przyimowano, ſłuchali czytania pewnych kſiąg taiemniczych.

Przełożony nad obrządkami kapłan *Hierophontes* zwany, ubierał ſię oſobliwſzym kſztałtem, bezżennym być muſiał. Trzech miał ſpołecznikow w obrządkach ſwoich. Procz tego Archont modlitwy i ofiary czy-

czynił, maiąc też posługaczow do pomocy w ofiarach.

Ateńczykowie poświęcanie takowe dzieci swoich oboiey płci, zaraz w wieku ich dziecinnym czynić się śpieszyli; za występek sobie poczytywali, gdyby synowie lub corki ich bez tego poświęcenia schodzili ze świata, wierząc iż bez niego umieraiący zostawać mieli w piekle na wieki w gnoiu i w błocie. Pod karą śmierci zakazano było nie poświęconym wchodzić do kościła Cerery, albo poświęconym wydawać skrytości taiemnicze.

Odprawowanie tych świąt trwało dni dziewięć. Zaczynało się piętnastego dnia miesiąca *Boedromion*, ktory na nasz Sierpień wychodził. Po ktorych obrządkach i ofiarach boginiom Cererze i Prozerpinie przez trzy pierwsze dni czynionym, czwartego w wieczor były obchody z koszykiem mistycznym na wozie szkarłatową zasłoną okrytym. Panie Ateńskie szły krokiem mierzonym za tym wozem, niosiąc także koszyki zakryte, w ktore wglądać się niegodziło: a to na pamiątkę iż Prozerpina wyszedłszy zbierać kwiaty od Plutona porwana była.

Piąty dzień nazywał się dzień pochodni, iż weń wszyscy męższczyzni i białegłowy z pochodniami chodziły, okazuiąc iako Ceres zapaliwszy w gorze Etna pochodnie, po wszystkich stronach szukała corki.

Szosty, był nayuroczystszy nazwany *Jaachus* albo *Bachus* syn Jowisza i Cerery. Noszono statuę Bachusa uwieńczoną myrtem, i w ręku maiącą pochodnię. Cały szereg idących w tym obrządku wychodził z Aten i szedł aż do Eleusy. Mnogość ludu na ten obchod wynosiła czasem do trzydziestu tysięcy, a kościoł Eleuzyiski obeymował wszystkich. Cała droga brzmiała odgłosem śpiewania i rożnych narędzi muzycznych przy skokach ludu.

Szostego dnia igrzyska, potyczki, i zapaski mieysce miały. Nagroda zwycięzcy była miara ięczmienia, przeto iż podług baieczney historyi Ceres pierwsza miasto *Eleusis* nauczyła siania i użycia ięczmienia. Ostatnie dni przechodziły na rożnych obrządkach stosuiących się do rozmaitych bogini przypadkow.

Przez całe te święta, pod wielkiemi karami zakazano było, chwytać kogo do więzienia, albo nawet obżałowanie przed sędziow zanosić.

ENAUTAE. Pewni Urzędnicy w mieście Milecie. Ci kiedy mieli naradzać się o sprawach wielkiey wagi, wchodzili w okręt, i daleko odłożyć od brzegu kazali. Tam poty sie-

ſiedzieć powinni byli, poki ſię na iedno w przedſięwziętey rzeczy nie zgodzili. Ten zwyczay dał im *enautow* imię z Greckiego, znaczące *będący w okręcie*.

EPHORES. To imię Greckie pochodzi od ſłowa znaczącego *wglądać, dozierać*. Ephores byli urzędnicy naywyżſi w Lacedemonie. Początek ich uſtanowienia nie ieſt pewny dla rożnych zdań piſarzow Greckich.

Eforow było pięciu, corocznie ich odmieniano. Brano ich z poſpolſtwa, w czym podobni byli do Trybunow poſpolſtwa w Rzymie. Lata liczono przez Eforow, iak u Rzymian przez konſulow.

Pierwſzy Efor dawał imię rokowi, iak pierwſzy Archont u Ateńczykow. Władza ich tak daleko zachodziła, iż krolow brać do więzienia mogli. I mniemanie autorow niektorych ieſt, że na ſkrocenie wielowładnego panowania krolow, Sparta Eforow wyſtawiła. Noſząc na ſobie oſobę całego ludu, niepowſtawali przed krolem wchodzącym, gdy na ſwoim trybunale ſiedzieli. Innym urzędnikom nakazywać złożenie doſtoienſtw, i przed ludem oſkarżać ich mogli.

Eforowie ſzczegulny dozor mieli około wychowania młodzieży, co dzieſiąty dzień młodź ſię przed niemi ſtawiać była powinna, aby przez ſię widzieli, coby odmienić i poſtanowić potrzeba było. Sprawy rozſądzać niektore bez appellacyi do ludu, wieſzczby czynić, obroty niebios uważać, a przez to wolę bożkow tłumaczyć do nich należało. Ztąd ſzło, iż władza ſtanowienia pokoiu i woyny, wyſyłania woyſk, opatrywania im żywności, zawierania, przymierza, naznaczania naywyżſzym ſądem nagrod i kar przy nich była. Na okazanie ſtraſzney Eforow mocy, poſtawiono niedaleko ich trybunału kościoł boiaźni. Atoli przy tak niezmierney ich władzy, był ſpoſob uczynienia ią nieſkuteczną, i prawie zniſzczenia. Doſyć było rozdział i niezgodę między niemi ſprawić. Bo ieden tylko przeciwiaiący ſię mogł zatamować wſzyſtkich innych zdania. W tym powagi ſtanie utrzymali ſię Eforowie aż do czaſow Kleomeneſa ſyna Leonidy, ktory forow chcących opanować rząd, zamordować kazał. Za tym przypadkiem wkrotce poſzło zupełne obalenie Rzeczypoſpolitey Lacedemońſkiey.

EPULONES. Bankietnicy. W Grecyi byli urzędnicy, ktorzy w publiczne uroczyſtości dawali ſwoim koſztem bankiety

ty wſzyſtkim obywatelom ſwoich cechow.

U Rzymian dla pomocy wyżſzych kapłanow niemogących wydołać wſzyſtkim obrządkom i ofiarom, uſtanowieni byli kapłani w liczbie trzech *Triumviri epulones*, ktorzyby zawiadowali ucztami świętemi po kościołach na cześć bożkow. Sylla pomnożył ich liczbę do ſiedmiu, *Septemviri epulones*. Julius Cezar do dzieſięciu, *Decemviri epulones*. Ci *epulones* noſili ſzatę bramowaną purpurową, iak naywyżſi kapłani: między innemi przywileiami, mieli to, iż od noſzenia broni wolnemi byli, iż ich corki niemogły być obierane za weſtalki.

EQUIRIA. Gonitwy konne. Igrzyſka, ktore ſię dwa razy do roku odprawowały, to ieſt dwudzieſtego czwartego Lutego, i czternaſtego Marca na polu Marſowym; a kiedyby to pole zalane było przez Tyber, w ten czas przenoſzono ſię na gorę Cælius.

EQUITES. EQUITATUS. Jazda, żołnierze konno ſłużący. Grecy i Rzymianie w początkach nieznali; pożyteczności iazdy! a tak piechota naywiękſzą czyniła ſiłę woyſkową. Lacedemończykowie barzo mało iazdy mieli, ſam ich kray gorzyſty niezdatny był do chowania koni. Dopiero iak wyſzli z Peloponezu i podbili Miſſeńczykow, poſtrzegli czego im niedoſtawało. W ten czas u Scyrytow mięſzkańcow, części Lakonii zaciągnęli trzyſta koni, ktore Likurg pomnożył do tyſiąc dwoch ſtu. Powiękſzano coraz liczbę iazdy. Mieli Spartańczycy w mieście miſtrzow ſzkoł końſkich, ktorzy młodych uczyli ieżdżić na koniu. Białegłowy ſame przyłączyły ſię do tego ćwiczenia, i wiele z nich znacznemi w ieżdzeniu na koniach było.

W Atenach Solon podzielił obywatelow na trzy klaſſy, i rozkazał, aby w drugiey klaſſie będący mieli konia ku ſłużbie woienney. Ta była pierwſza iazda Ateńſka. Dopiero po bitwie Maratońſkiey przyſzli do trzyſtu iazdy i tyluż ſtrzelcow. Liczbę tę, iako i Lacedemończykowie do tyſiąca dwuch ſtu pomnożyli. Liczniey ſza późniey była ich iazda, ale zawſze mnieyſza znacznie od piechoty.

Rzymianie podobne iak Grecy nieznaiąc korzyści iazdy, naywiękſzą ſiłę ſwoią na piechocie zakładali. Romulus podzieliwſzy lud na trzy cechy *Ramnes*, *Tacienſes* i *Luceres*, w każdym z nich wybrał ſto ludzi, na iezdnych, i każde ſto nazwał imieniem cechu, z ktorego wzięci byli. W krotce onże ſam pomnożył ich liczbę, przez uſtanowienie trzyſtu

ftu młodzieży, ktorych nazwał *Celeres*, *fzypcy*, z przyczyny prętkości, z ktorą powinni byli wykonywać rofkazy hetmana. Potym ci konni żołnierze wciągnieni w pierwfze centurye albo fetce dali fwoie nazwifko całey iezdzie. Hoftilius pomnożył do dziewięćfet iazdy, po znieśieniu Alby, Albańczykow do flużby woyfkowey przyiąwfzy. Każda w ten czas centurya po trzyfta konnych miała. Tarkwiniusz dał każdey centuryi fześćfet koni. Jazda w ow czas tyfiąc ośmfet koni wynofiła, a centurye aż do Serwiufza zawfze fwoie imię zatrzymały.

Serwius podzieliwfzy obywatelow podług maiątkow ich na fześć klafs, pomyślił o pomnożeniu iazdy. Na ten koniec uftanowił dwanaście nowych centuryi fkładaiących fię z iazdy, ktorą wybrał z pierwfzych familii państwa, każda z nich miała trzyfta konnych. Te ośmnaście centuryi Serwiufza czyniły ze wfzyftkim pięćtyfięcy czteryfta koni, co wyftarczało na ośmnaście legii, po trzyfta iazdy na iedną.

W początkach od Romulufa iazda Rzymfka do piechoty była, iak ieden do dziefiąciu. Lecz daley ta proporcya fię zmnieyfzała, kiedy iazda po legiach zawfze w rowney trzyftu liczbie była, a piechota pomnażała fię do pięciu lub fześciu tyfięcy na legią. Jazda w legii dzieliła fię na poczty, *turmæ*, nazwane. Obacz *Cohors*.

Jazdę fprzymierzonych zwano *Alæ*: bo legie Rzymfkie środek w fzyku trzymały, a iazdy rzeczone czafem prawe czafem lewe fkrzydło. Kiedy prawe obywatelftwa pozwolone były fprzymierzeńcom włofkim, w ten czas iazda ich, wefzła w iazdę legii. Imię *Ala* zatrzymano. Taki był ftan iazdy od czafow Romulufa do końca Rzeczypofpolitey. Za Cezara iazda nie czyniła iednego ciała z legią. Ofobno iazdę, ofobno piechotę liczono, i wfpominano iakoby dwa korpufy. Spofob uzbraiania konnych nie był zawfze iednaki. W pierwfzych czafach mieli oni nakfztałt kazakinki, dla łatwego wfkakania na koń. Nie znali ftrzemion, ani kulbak: woyłoki im za wfzyftko flużyły. Bronią ich włocznia lekka, i tarcza fkorzana były. Poźniey od Grekow wzięli używanie wielkiego pałafza, długiey włoczni i zbroi; czafem mieli groty do cifkania.

EQUITES. EQUESTER ORDO. Stan rycerfki. Nie masz wzmianki w autorach o podobnym ftanie w Grecyi. Dawano tylko to imię drugiey klaffie bogatych i fzlachetnych oby-

obywatelow Ateńſkich, przeto iż powinni byli trzymać konia, i ci naprzod ſkładali iazdę Ateńſką.

U Rzymian był to ſtan wolnych obywatelow pośrzedniczy między ſenatem i poſpolſtwem. Dopiero znany być zaczął za Grachuſow około roku Rzymu 620. Do owego zaś czaſu *equites* nie byli nic innego, tylko iazda w połkach. To prawda, że ta iazda od Romuluſa ieſzcze wybierana była z naymaiętnieyſzych familii Rzymſkich.

Dway bracia Grachowie nieprzyiaciele ſenatu, przez zbytnią ſwego wynieſienia żądzę będąc Trybunami poſpolſtwa, pierwſi z iazdy Rzymſkiey uſtanowili ſtan oſobny, oddaiąc mu ſprawowanie ſądow, ktore ſenatowi odięli.

Equites, trzymaiący przedtym zawſze pierwſze mieyſce w ſtanie poſpolſtwa, ſtawſzy ſię ſędziami, nabrali nowey powagi. Odtąd większa część tych rycerzow iuż nie ſłużyła w połkach, a poźniey gdy prawo obywatelſtwa udzielone było ludom włoſkim, i iazda Rzymſka zmięſzaną została z iazdą ſprzymierzoną, ci equites wcale ſię od ſłużby woienney uwolnili.

Co zaś ich uczyniło zupełnie oſobnym ſtanem, to było przywiązanie ich do trzymania dochodow Rzeczypoſpolitey. Wſzyſcy ſię rzucili do arendowania ceł i podatkow, iak Sylla odiął im trybunały. Chęć zbogacenia ſię przywiodła ich do ułożenia między ſobą niby kompanii rzeczoną arendą ſię bawiących. Lubo nie oni ſami tylko celnikami byli, naywiękſza iednak część celnikow z nich ſię ſkładała. Naywięcey ſtan ten ſtwierdził ſię pod konſularſtwem Cycerona, ktory w nim zrodzony, wziął ſobie za powinność w każdey okoliczności wynoſić go i zalecać.

Jak ſię tego ſtanu ludzie wcale oddzielili od iazdy w połkach, iuż ich niezwano proſto *equites*, ale z dodatkiem *equo publico*, to ieſt ktorzy brali konia od Rzeczypoſpolitey nakładem wyż utrzymywanego, iuż nie dla ſłużania w woyſku iak przedtym, ale dla zaſzczytu i honoru. Procz konia, mieli ieſzcze inne znaki rożniące ich od poſpolſtwa. Noſili ſzatę bramowaną ſztukami purpurowemi, nakſztałt goździ, ale mnieyſzemi niż ſenatorowie, zkąd tę ſuknią zwano *anguſtus clavus*, a ſenatorſką *latus clavus*. Mieli też pierścień złoty na palcu. Być do tego ſtanu przypuſzczonym wyrażało ſię temi ſłowy *aureo annulo donari*. Na widokach oſobne od ludu mieyſce tuż po ſenato-

natorach trzymali. Powinni byli mieć dochod znaczny prawem opiſany, aby w tym ſtanie umieſzczeni być mogli. W czaſiech bogactw Rzeczzpoſpolitey dochod ten miał wynoſić czterykroć ſto tyſięcy ſeſtercyow, około pięciu tyſięcy czerwonych złotych naſzych. Trzeba było być wolnie urodzonym, i mieć naymniey lat ośmnaście.

Każdego piątego roku bywał popis tych rycerzow przed Cenſorami. Wzywano każdego po imieniu. W ten czas ſtawiał ſię każdy pieſzo trzymaiąc konia na uzdeczce. Ci ktorzy iakim przypadkiem, albo przez złe goſpodarſtwo mniey mieć dochodow pokazali ſię, ktorzy popełnili uczynek niegodny ſwego ſtopnia, albo w obyczaiach naganę mieli, rugowani bywali z reieſtru rycerſkiego ſtanu. Odbierano im konia Rzeczypoſpolitey, i przenoſzono ich do klaſſy proſtych obywatelow.

Ericius. Jeż, narzędzie woienne, ktore ſię ſkładało z belki nabitey kolcami żelaznemi, a zaſadzony na czopie tak, iż obracać ſię na nim mogło. Używano tey machiny na bronienie przyſtępu nieprzyiacielowi do mieyſca iakiego.

Exercitatio. Cwiczenie, wzmacnianie ſił. Grecy i Rzymianie do woyny ſtoſowali wſzyſtkie ćwiczenia ciała. Likurg, ktory wſzyſtkich Lacedemończykow chciał mieć ludem woiowniczym, przepiſał im wſzelakie trudy w znoſzeniu głodu, zimna, w paſowaniu ſię, w gonitwach i innych podobnych pracach. Za tym poſzło u nich, iż ci wſzyſcy, ktorzy przez złożenie ciała albo przez miękkość i otyłość zdatnemi do ćwiczeń takowych nie byli, pogardzie i hańbie podlegali.

Naypierwſze w ćwiczeniach mieyſce polowanie miało, dla naybliżſzego z woyną podobieńſtwa. Codziennie wyſyłano po części woyſko na łowy. Myśliſtwo ptaſze, zdaie ſię, iż w to ich ułożenie niewchodziło. Pſy wyborne, chwalone częſto przez poetow, nakładem publicznym utrzymywane były.

Tańce i ſkoki w wielkim używaniu Spartańczycy mieli. Pewnych dni świętych na publiczne mieyſca zgromadzona oboiey płci młodzież, w obecności obywatelow na wiele części ſię podzieliwſzy, ſkoki żywe, a przyſtoyne wyprawiała: gdyż lekkie i niewieście wcale oddalano. A co trudna do wierzenia, iż w mieście tak ſurowym i cnotliwym nago te tańce czyniono; lubo podobno ſama życia ſurowość niebeśpieczeńſtwa uymowała.

Inne też ćwiczenia, iako bieganie, noſzenie ciężarow, gra w kamienie i paſowanie ſię, ſpolne oboiey płci były. Potyczki Lacedemończykow zachodziły często do okrucieńſtwa, nie tylko pięściami ſię na nich tłukli, ale zębami i pazurami kaleczyli. Mieyſca tych potyczek oblane wodami nazywało ſię *ephebeum*. Po paſowaniu ſię ſzczegulnym, i po ſkaleczeniu ciała i twarzy, dzielili ſię na dwie ſtrony; iedna uderzała na drugą, i na to godziły, aby iedną w kanał wtrącić. Tak ſię okrutne zapaſki kończyły. Należy ieſzcze wſpomnieć, iż ſrogo dzieci chłoſtano przed poſągiem Dyany, w dni iey poświęcone; a to ſieczenie z niewymowną cierpliwością dzieci przyimowały.

Rownie w Atenach ćwiczenia ſił wzięte były. Zawczaſu do pracy i trudu młodź przyzwyczaiać, Solon rozkazał. Naypierwſza ich nauka była pływać. Inne ćwiczenia wſzyſtkie rownie Ateńſką młodź hartowały. Mieyſca ćwiczenia *Gimnaſia*, *Palæſtra* zwano. W tych mieyſcach nauczycielowie byli ſpoſobiący młodzież do wſzyſtkich prac i trudow przepiſanych.

Rzymianie w używaniu ćwiczeń, iedenże co i Grekowie cel mieli; a pole Marſowe na to wyznaczone było w ſamey rzeczy ſzkołą rycerſką Rzymian. Jeżdżenie na koniach, do ktorey nauki drewniane konie ſłużyły, ciſkanie grotow i ſtrzał, gonitwy, rzucanie kamieni ręką lub procą, przeſkakiwanie ſzerokich rowow albo okopow, zwykłą młodzi Rzymſkiey zabawą bywały. Po zmordowaniu okryci potem i prochem, w Tyber w ſkakali wprawuiąc ſię w pływanie.

Zołnierze też w czaſie pokoiu ćwiczeniami ciała zabawiani, i w ſile a zręczności utrzymywani byli. Są miaſta ich rękami wyſtawione, iako to ow mur w Anglii, między innemi miaſto Lugdun, Auguſta Vindelicorum, teraz Auſzpurg.

Exilium. Exſilium. Wygnanie. W Lacedemonie wielka miłość ku oyczyznie ſprawiała, iż wygnanie poczytywano za ciężką barzo karę. Nayczęściey iednak dobrowolne było, a zaczym raczey uniknieniem kary, niż karą. W rzeczy ſamey, kiedy kto ſkazany był na śmierć, na hańbę, a nawet na proſte winy pieniężne lub inne, a poddać ſię karze niechciał, ſam ſię udawał na wygnanie. Jeśli przeſtępſtwo lekkie było, pozwalano winowaycy ſchronić ſię do ſprzymierzeńcow, ale w przypadku większey winy przymuſzano

ſzano go ſzukać ſchronienia u obcych, to ieſt u niezoſtaiących w przyiaźni z Rzecząpoſpolitą.

W Atenach wygnanie w wielkim używaniu było, iedno dobrowolne, drugie przymuſzone. Kiedy winowayca nie chciał, albo nie mogł ſię wypłacić z winy nań włożoney, a czaſem też unikaiąc ſądu wychodził z kraiu. Do przymuſzonego wygnania, przywiązana była hańba. Nigdy na nie obywatela, chyba za wielki wyſtępek, nieſkazywano. W ten czas haniebnie go wypędzano, dobra iego na ſkarb obracano, i drożey płacącemu przedawano; takowe wypędzenie dożywotnie bywało. Lubo zaś *oſtracismus* (o ktorym w oſobnym artykule) był w ſamey rzeczy nakazaniem wyiścia z kraiu, hańby iednak nie przynoſił, owſzem prawie zawſze dowodził oſobliwſzą zacność i zaſługę tego, ktorego pod takowe z kraiu rugowanie poddawał.

U Rzymian nigdzie w prawie nie mowią o wygnaniu przez wyrok ſądowy, tym wyrazem *exilium*. Znaczyło to zwyczayniey wygnanie dobrowolne, z podobnych iak ſię wyżey rzekło przyczyn. Kiedy zaś kogo za wielki wyſtępek nawygnanie ſkazywano; mowiło ſię *interdici aqua & igni*, co znaczy zakazywać ognia i wody. W ten czas dobra iego zabierano, i drożey płacącemu przedawano. Nie mogł taki dziedziczyć, nie mogł teſtamentu czynić, za umarłego w obywatelſtwie miany.

EXPIATIO. Oczyścienie używane u pogan, na zmycie i zgładzenie wyſtępku. Wierząc oni, iż przeſtępſtwo ściąga gniew bogow, a za nim ſzczegulne i powſzechne klęſki, wynaleźli wiele obrządkow nabożnych, na ubłaganie ich zapalczywości.

Były iedne oczyścienia ſzczegulne, drugie poſpolite. To, ktorego używano na zgładzenie mężoboyſtwa, nayuroczyſtſze było: ſami krolowie obrządek ich ſprawowali. Ci ktorzy na zgładzenie rzeczoney zbrodni do domu na to wyznaczonego wchodzili, całą poſtać upokorzonego i zawſtydzonego nioſąc w milczeniu i z oczyma ſpuſzczonemi do ogniſka ſię zbliżali; tam miecz albo puinał, narzędzie ſwoiey zbrodni, tkwili w ziemię. W ten czas pan domu zabierał ſię do oczyścienia: kazał przynoſić proſię ieſzcze ſſące, i zakłowſzy go, krwią świeżą nacierał ręce winowaycy. Potym niektore napoie rozlawſzy na ofiarę Jowiſza oczyściaiącego, oſtatni ofiar wyrzucał za dom, i palił ciaſto zrobione z mąki, ſoli i wody, łącząc modlitwy

na ubłaganie Eumeni. Owidiusz świadczy, że oczyścienie za mężoboystwo mniey trudne w początkach było; że dosyć było umyć ręce w wodzie biegnącey.

Mieli ieszcze Grecy inne oczyścienia, iako to przygotowywuiące do taiemnic Eleużyiskich. Obacz o nich pod *Eleusynia*. Mieli inne idąc do wyroczni Tryfonas, ktorego to zaboycę brata swego poganie między połbożki policzyli; chodzili do wyroczni iego, a przygotowanie było pełne przykrości i trudow. Mieli ieszcze oczyścienia publiczne miast. Te obrządki odprawowano corocznie w dni na to wyznaczone. W ten czas lud się na plac publiczny albo za miasto zgromadzał, a kapłani po zabiciu wielu ofiar, kropili całe zgromadzenie wodą oczyściaiącą. Ateńczycy od innych Grekow zabobonnieysi, zabiiali na zgładzenie win miasta, męszczyznę albo niewiastę. Nad to oczyścienia ulic, teatrow, rynku, placow, woyska, obrządki i dni okryślone sobie miały. Nayzwyczayniey na początku wiosny ie odprawowano. W takowych obrządkach przekładali wodę morską nad inną, i biegącą nad stoiącą.

Oczyścienia u Rzymian, prawie tak częste i takim sposobem czynione były iak u Grekow. Procz oczyścień przyprawuiących do taiemnic dobrey bogini, lub innego bostwa, procz oczyścień miasta, były ieszcze inne wszystkich obywatelow, co pięć lat odprawiane. I od słowa *lustrare* oczyściać, nazwany przeciąg lat pięciu *lustrum*. Oczyścienie woyska nazywano *armilustrium*. *Obacz lustratio.*

Daleko więcey osobnych i domowych oczyścień i niż publicznych było. Zaboystwo miało swoy sposob oczyścienia. Nie było żadnego prawie w życiu kroku, żadnych urodzin, Wesela, pogrzebow, ktorych by nie poprzedzał oczyścienia obrządek. Gussa, i znaki nieszczęścia zabobonne, iako to spotkanie zaiąca, niespodziana burza, sny, wszystko to pomnażało onych liczbę: zkąd te słowa *purgare*, *expiare*, *lustrare*, *februare*, często nic innego nie znaczą, tylko nabożeństwa na oddalenie złey wrożby. Oczyścienia szczegulne nie zawsze złączone były z ofiarami. Często dosyć było umyć się, albo szaty odmienić. W takowe obrządki zawsze wchodziło używanie wody, soli, ięczmienia, wawrzu i ognia przez ktory oczyściaiących się czasem przepuszczano.

Expositio. Podrzucanie dzieci. Zwyczay podrzucania dzieci, ktorychby rodzice albo

 zwierż-

zwierżchność żywić nie chciała, nie ludzkim prawem tak w Grecyi, procz Thebow, gdzie to surowo zakazano, iako i w Rzymie przyięte było. W Lacedemonie, urodzone dzieci zaraz starsi cechowi oglądali, i ieśli go słabym lub nie zewszystkim kształtnym znaleźli, na zaginienie skazywali. W Atenach oycowie z naymnieyszey pobudki dzieci wyrzucali z domu, albo ie sami zabiiali. Matki pełnieysze ludzkości i litości często na ocalenie takowych dzieci fortelow używały. Zwykły były kłaść w pieluszki pierścień lub inną rzecz drogą, przez coby łatwiey się kto wyżywienia ich podiął, w nadziei poznania potym rodzicow lub krewnych i odebrania nagrody.

Jak dawny we włoskim kraiu podrzucania dzieci był zwyczay, daie widzieć powieść o Romulusie i Remusie. Prawo pierwszego Rzymian krola daiące oycu władzę nad życiem dzieci, zasadą i początkiem było dzikiego potym zwyczaiu wyrzucania dzieci, albo zabiiania ich w domu. Zatym skoro się dziecię urodziło, kładziono ie na ziemi, ieżeli oyciec chciał ie wychować, podnosił ie. Ztąd poszedł ow wyraz łaciński *tollere liberos*. Jeżeli nic nie mowił, to było znakiem iż chciał wyrzucenia lub zabicia iego. Skrociły nieco ten zwyczay poźnieysze prawa, nie pozwalaiąc wyrzucania dzieci, chyba dla szpetności i kalectwa nie zwyczaynego, i to poradziwszy się pierwey naybliższych sąsiadow. Walentynian i Gracyan Cesarze, pierwsi znieśli ten dziki zwyczay, ktory haňbę Grekom i Rzymianom czyni.

F.

F. Dawni tę literę kładli zamiast h. *faedus* za *haedus; fostis* za *hostis*. Często a. F. za E. dla podobieństw wpisaniu; często za *ph. Triumphus*. F. samo w napisach znaczy. *Fabius*, *fecit*, *fiet*, *sit*, *faciendum*, *familia*, *famula*, *festus*, *februarius*, *felix*, *fœmina*, *fides*, *filius*, *finis*, *flumen*, *fenum*, *frater*, *frons*, *figura*, *fuit*, *fluvius*, *faustus*.

F. A. *Filia amantissima*. F. D. *Factum dedicavit* albo *filius dedit* albo *Flamen Dialis*

FD.

FD. *fidejuſſor* albo *fiendum*. FEA. *femina*. FF. *fabre factum* albo *filius familias* albo *filius fratris*. F. F. F. *Ferro*, *flamma*, *fame* albo *fortior fortuna*, *fato*. F. F. *fecerunt*. FL. *fluvius*. F. FQ. *filiis filiabusque*. ꟻIX. ANN. XXXIX. m. I. D. VI. HOR. SCIT. NEM. *Vixit annos triginta novem*, *menſem unum*, *dies ſex*. *Horas ſcit nemo*. FO. FR. *Forum*. F. R. *Forum Romanum*.

FACTIO. Procz innych poſpolitych znaczeń to ſłowo na igrzyſkach Cyrceńſkich wyrażało podział odprawuiących gonitwy wozowe, w ktorych iedni od drugich kolorem ſzat ſię rożnili. Zrazu dwie ſtrony były *factio alba & ruſſata*, to ieſt biała, i żołto czerwona, potym do tamtych dodano dwie *Venetam*, koloru z błękitna modrego, i *Praſinam*, koloru zielonego. Mniemaią, iż dawni przez te cztery kolory chcieli wyrażać cztery pory roku w podobieńſtwie poſtaci odmieniaiącey ſię natury: i tak przez zielony, wioſnę, przez czerwony, lato; przez błękitny, ieſień; a przez biały, zimę.

FASTI. Pod artykułem *Dies* masz o nayogulnieyſzym u Rzymian dni podziele na *dies faſti* i *nefaſti*.

Faſti były tablice marmurowe, na ktorych Rzymianie przeſyłali potomności dzieie ſwoie, chwalebne czyny ſławnych mężow, i znaczyli dla poſpolſtwa dni poświęcone bożkom i dni rożnych obrządkow. *Faſti* początek wzięły od kronik kapłanow Rzymſkich, ktorych powinnością było piſać po proſtu, a wyraźnie dzieie pańſtwa. Starali ſię oni ſkryto trzymać u ſiebie wiadomości praw i nabożeńſtwa. Mianowicie nazwane *Faſti Pontificum* były ieſzcze od kronik rożne, zawierały w ſobie rzeczy ſamym kapłanom znane co do obrządku ich nabożeńſtwa.

Pewny Flawiusz piſarz naywyżſzego kapłana Appiuſa i ſlepego około roku Rzymu 550. potrafił ułożyć niby kalendarz iaki z tych tablic, i na iaw go wydał, co mu wielką miłość i łaſkę u ludu ziednało, tak dalece iż był uczyniony Edilem za odrzuceniem innych o ten urząd ubiegaiących ſię, chociaż ſynow konſularſkich. Te *faſti* nazwane *calendares* zawierały przez mieſiące wſzyſtkie święta, obchody, nabożeńſtwa, i były dwoiakie: na miaſto, *Urbani*, i na wſie, *Ruſtici*.

Faſti ruſtici, dla ludzi wieyſkich, ktorzy przez ſwoie prace i roboty obchodzić wſzyſtkich uroczyſtości nie mogli,

znaczyły niektore święta, kalendy, nony i Idus w miesiącach, imiona bożkow domowych, długość dni, znaki zodiaczne, i co się do rolnictwa stosowało. *Urbani*, zwane oraz *majores*, więcey świąt i igrzysk w sobie zawierały, a procz tego pamiątki znaczniey-szych przypadkow, dzieiow konsularskich i dyktatorskich, woien i zwycięstw.

Fasti Consulares. Były tablice na ktorych pisano imiona konsulow lub dyktatorow, urząd każdego roku sprawuiących, igrzyska sekularne i inne znacznieysze przypadki. Służyły na znaczenie czasu i liczenie lat, oraz na rozsławianie znakomitych dzieł.

FAUNALIA. Swięta Rzymskie, na cześć bożka leśnego Fauna, przypadaiące piątego Grudnia, w ktore wieśniacy wśrzod wesołości rożnych ofiarowali mu koźlę i wino. Powtarzano to święto trzynastego dnia Lutego.

FEBRUALIA. Swięto oczyścienia miast i ludu u Rzymian w miesiącu Lutym, ktory był miesiąc ostatni roku Rzymskiego. Obrządki oczyścienia łączyły się z ofiarami nocnemi na ubłaganie *Plutona* i innych bogow piekielnych, ztąd oczyściać uroczyście u Łacinnikow mowiło się *februare*, a ofiary oczyścialne *februa*.

FEMINÆ. Białegłowy, żony. Stan białychgłow odmienny był u Grekow i u Rzymian. W Lacedemonie podług świadectwa Plutarcha, żyły w prostocie i osobności. Cudzołostwo i rozwody nieznane u nich były prawie przez lat 500. Zabawa ich tkać dla siebie i dla mężow szaty. Atoli Arystoteles utrzymuie, że surowość praw Spartańskich do samych tylko męszczyzn się rozciągała, że mężowie nie dbali o żony, że zatym w tey płci rozwiązłość i rospusta panowała. W czasach potęgi Lacedemońskiey, kobiety rządziły męszczyznami na naywyższych stopniach postanowionemi i wdawały się w rząd Rzeczypospolitey.

W Atenach zrazu, iak prawie wszędzie, prostota, skromność, oszczędność i praca były udziałem kobiet. W domach osobne i oddzielone mieszkania miały, z męszczyznami nie iadały przy obcych. Robota szat dla siebie mężow i dzieci wszelkiey acz naywyższey kondycy; białogłowy zabawiała. Za rozszerzeniem państw Rzeczypospolitey, rozlał się powodzią zbytek, ktory w płci niewieściey tak daleko zaszedł, iż musiano ustanowić urząd *Gynæconomi* nazwany, na zatamowanie niezmiernych wydatkow na stroie i kleynoty. Ci ustanowili prawa, ażeby wyda-

datek kobiet był podług miary posiłkow, ktore każdy obywatel z klassy swoiey Rzeczypospolitey dawać był powinien, ale prawo bez wykonania zostawało. Niewiasty wdawały się w rząd państwa i tak sobie męszczyzn podbiły, iż ci nie śmieli odmiennego mieć od nich zdania.

Prawa też Solona stosuiące się do niewiast, nie miały w sobie nic tak surowego iak obaczemy u Rzymian. W iednym tylko przypadku, w ktorymby mąż zastał na występku przeniewierzenia się żonę, wolno mu było życie żonie i skazicielowi iey odiąć. Tym zaś niewiastom, ktoreby przekonane o podobną winę były, zakazywał prawodawca, pokazywać się w kościołach ani na iawnym mieysću nosić ubior uczciwym kobietom przyzwoity. Pozwolił wszystkim, ktorzyby taką spotkali, łaiać iey i rożne obelgi wyrządzać, ile na życie się targać zabronił.

U Rzymian stan kobiet do niewolniczego podobien. Zawsze zostawały pod władzą męża, ktory nad niemi miał tę moc, iaką nad dziećmi, to iest życia i śmierci. Mąż był sędzią żony, za każdą winę mogł naznaczać karę. Cudzołostwo i pozwolenie sobie wina, było gardłowym występkiem w żonach. Na śmierć ią skazywać i zabiiać mąż miał prawo. Te iednak tak surowe ustawy, osobliwie tyczące się napoiu wina, w początkach tylko Rzeczypospolitey w mocy zostawały.

W pierwszych Rzeczypospolitey czasach, iako Rzymianie żyli małym maiątkiem, sami ziemię sprawowali, kobiety dzieliły z niemi prace. Na wsi i w mieście roboty pożyteczne, wychowanie dzieci, skromność, w domach ie trzymały. Nie wychodziły z nich chyba do kościołow, lub na iakie obrządki nabożne. Lecz gdy zwycięstwa nad Azyą odniesione zbytek i miękkość w Rzym wprowadziły, białegłowy w wolności i swywoli nie dały się przeyść męszczyznom. Zwawość z ktorą nastawały o zniesienie prawa Appiuszowego zakazuiącego im pewnych zbytkow w stroiu, nie skuteczność rożnych innych ustaw do tego zmierzaiących pokazuie, iak mocne ich było do wymysłow przywiązanie. Na koniec doszły do tego, iż nad panami świata Rzymianami panuiąc, przyspieszały zgubę Rzeczypospolitey.

FERALIA. Swięta żałobne, ktore Rzymianie dwudziestego pierwszego Lutego odprawiali, na uczczenie pamiątki zmarłych i ulżenia ich kar piekielnych. Nosili w te dni potrawy na groby i ztąd *Feralia*, mo-

mowi Festus, *a ferendis epulis.*

Feriæ. Swięta, dni w ktore pewnych robot czynić się nie godziło. U Rzymian dwoiakie były *Feriæ:* iedne pospolite, publiczne, drugie szczegulne, osobne. Między publicznemi naycelnieysze były *Feriæ Latinæ* od Tarkwiniusza starego ustanowione, z okoliczności przymierza między Rzymem i sąsiedzkiemi narodami. Chciał dla utwierdzenia tego związku, aby spolnie odprawowali święta na gorze nad albą położoney. Ofiary, biesiady, obrządki, wszystko się czyniło za składką tych narodow. Bożek na ktorego cześć święcono te dni, był *Jovis Latialis*: to iest opiekun Łacińskiego kraiu. Na pewnych takowych świętach czterdzieści siedm ludow się znaydowało w rowności zupełney, ta tylko rożnica była, iz przełożonym tego obrządku, *Præfectus*, był Rzymianin, ktory zwyczay na zawsze został. Swięta Łacińskie coroczne były, ale dnia pewnego nie miały. Do senatu i pierwszych urzędnikow należało wyznaczać dni w roku. Z początku ieden dzień tylko te święta trwały; po wygnaniu krolow drugi przydano, trzeci po zgodzie patrycyuszow i gminu, daleko poźniey czwarty: ale ten nie wchodził w same święta w albie odprawiane. Na kapitolium tylko gonitwy wozow poczwornych czyniono; a zwyciężca odbierał w nagrodę kubek soku piołunowego. Były inne *feriæ Latinæ* nadzwyczayne, ale to barzo rzadko.

Jeszcze święta publiczne *feriæ* zrazu w prostocie i skromności, potym ze zbytkiem i wytworem odprawowane troiakiego rodzaiu były. *Feriæ statæ* albo *stativæ*, pewnych zawsze dni przypadaiące. *Conceptivæ*, ktorym kapłan naywyższy i urzędy dzień naznaczał: takie były *sementinæ* po sieybie, *Vindemiales* na winobranie obchodzone. Na koniec *Imperativæ*, że zawisły od rozkazu senatu, konsulow lub dyktatora za zezwoleniem trybunow z iakiey przygody wypadłego. Zwano ie także *supplicationes.*

Feriæ, święta szczegulne osobne były te, ktore obchodzono w każdey kuryi, w każdey familii. Nazywano ie *Sacra Gentilitia.* Jedne odprawowały się na urodziny, *Natalitia*, inne gdy młodzian brał męską szatę, *Liberalia.* Wesołości i biesiady po domach obywatelskich takowe dni od innych rożniły. Rzymianie do obchodzenia tych świąt wieszczbę szczęśliwości swoiey przywiązywali.

FLA-

Flamen. Tak w Rzymie zwali się kapłani przywiązani do czci i służby iednego bożka, nie mogąc innym służyć. Numa krol trzech takich kapłanow postanowił. Pierwszy był *Flamen Dialis*, albo Jowisza, drugi *Flamen Martialis*, Marsa, trzeci *Flamen Quirinalis*, Romulusa przezwanego *Quirinu*. Ci byli z patrycyuszow, i wybierani przez głosy ludu. Nazywano ich wielkiemi Flaminami. Potym przydano inszych z gminu branych, ktorych mnieyszemi zwano. Każdy z nich nosił imię bożka, ku ktorego czci był wzięty. Cesarzom nawet między bożki policzonym Flaminow dawali, ztąd *Flamen Cæsaris*. *Flamen Augusti*. Flaminowie urząd swoy dożywotnie nosili, i złożeni z niego być nie mogli, chyba z ważnych barzo przyczyn, ktorych sędzią był naywyższy kapłan. Imię to *Flamen*, pochodzi od *flammeum*, co znaczy zasłonę, ktorą kapłani głowę sobie okrywali. Inni prowadzą toż imię od *filum* nić, iż ci kapłani związywali sobie włosy nicią wełnianą.

Flamen Dialis. Flamen Jowisza. Nayprzednieyszy był z kapłanow szczegulnych bożkow. Miał prawo używania szaty bramowaney purpurą, krzesła z słoniowey kości, *Curulis*, iako naywyższi Rzeczypospolitey urzędnicy. Uszanowanie pospolite nad innych go wynosiło, ale wielką liczbą praw był określony. Z pomiędzy wielu te są znacznieysze. Nie wolno mu było ieździć konno, patrzeć na woysko potykaiące się za miastem, przysięgać, nosić na palcu pierścienia, chybaby był przedziurawiony, rozpadniony albo przerżnięty, wynosić z domu ognia chyba poświęconego. Nie powinien był mieć żadnego węzła na sobie, ani czapki spiętey, ani pasa spiętego. Jeśli więzień związany mogł wniyść w dom iego, trzeba było z więzow go uwolnić, powrozy albo łancuchy z dziedzińca po nad dach przeciągnąć, i za dom zarzucić. Jeśli winowayca prowadzony na chłostanie padł do nog iego, poczytanoby za zbrodnie, gdyby tegoż dnia karę na nim wykonano. Nie godziło się kapłanowi Jowisza nie tylko się dotknąć, ale ani wspomnieć psa, kozy, mięsa surowego, bluszczu, bobu. Nogi u łoża iego powinny były być oblepione gliną, albo błotem rozwiedzionym; nikomu innemu leżeć na nim nie godziło się. Nie można było pod łożkiem iego kłaść ani skrzyni, ani drzewa, ani żelaza. Nie wol-

no mu było trzech nocy wciąż niespać w domu. Wszystkie dni u niego świętne były. Nie wychodził nigdy bez mitry swoiey kapłańskiey. Nie mogł zdeymować kosżuli czyli spodniey szaty, chyba w mieyscu wcale zakrytym, żeby nigdy nie był widziany nagi w oczach Jowisza. Na biesiadach, nikt mu mieysca nie brał procz krola ofiar, *Rex Sacrificulus*. Jeśli mu żona umarła, ustawała iego dostoyność. Ci ktorzy z takiey przyczyny schodzili z urzędu, *Flaminales* nazwani byli. Rozwodzić się z żoną nie mogł. Nie wolno mu było wniyść na mieysce, gdzie pochowano lub spalono umarłego, godziło mu się iednak być przytomnym na pogrzebie. Sam miał prawo nosić czapkę czyli mitrę białą, *Albogalerus* zwaną.

Zona iego zwana *Flaminica*, nosiła szaty koloru płomienistego, na ktorych był wyrażony piorun. Nie mogła nosić trzewikow ze skory zdechłego zwierza. Na głowie nosiła gałązkę dębową. W niektorych obrządkach ani stroić się na głowie, ani włosow czesać nie powinna była. Nie mogła wyżey nad trzy wschody, lub trzy szczeble wstępować.

Posługacze, ktorzy przedtym Flaminem szli *Præciæ* albo *Præclamitores* zwani. Powinnością ich było przestrzegać rzemieślnikow i każdego rodzaiu robotnikow, aby od roboty przestawali: bo gdyby tego nie czynili, a Flamen nadszedł, ofiary czynić nie mogł.

FOEDUS. Przymierze, traktat, soiusze. W Lacedemonie traktaty pokoiu lub sprzymierzenia czyniły się za zezwoleniem ludu i Eforow: krolowie i wodzowie żadney do tego władzy nie mieli. Gdy umowy zgodnie stanęły, spisywano ie stylem zwięzłym lakonicznym, ale iasnym i bynaymniey oboiętnemu tłomaczeniu niepodległym. Poprzysiężone na Kastora i Polluxa bożkow, ktorych przewodnikami zwali, wyryte bywały na kolumnach postawionych na świętym mieyscu.

Ateńczycy nigdy przymierza nie czynili bez przysiąg i przeklęctw na tych, ktorzyby ie zgwałcili. Sam lud zgromadzony miał moc zawierać traktaty. Gdy te doszły, poprzysięgali ie na Minerwę, Jowisza i inne bożki opiekuny miasta, a to w kościołach ich, lub przed ich posągami.

W Rzymie czyniono przymierza za zezwoleniem senatu z ustawy ludu i przez przewodnictwo heroldow, to iest postow woyny i pokoiu *Feciales* zwanych. Wyznaczony z pomiędzy

między nich na to *Pater Patratus*, wymawiał przyśięgę w przytomności ſtron ſprzymierzaiących ſię. Zrazu poprzyśięgaiący mieli w ręku kamień, ktorym uderzali w proſię na ten koniec przyſtawione. Przyśięga tak brzmiała. „ Jeśli „ lud Rzymſki pierwſzy tych „ uſtaw odſtąpi, czy z publi- „ czney rady, czy podſtępem, „ ty Jowiſzu tak uderz lud „ Rzymſki, iako ia tego wie- „ prza dziś uderzę. „ Poźniey był zwyczay o ziemię tylko mocno kamieniem rzucić. Ztąd pochodzą owe wyrazy *foedus ferire*, *foedus ictum eſt*. Czaſem pod czas przyśięgi, dotykano ſię poſągow bożkow. Zwyczaynie Rzymianie te przyśięgi rano przed południem czynili. Inaczey mieli ſobie za złą wieſzczbę.

FORUM. Plac publiczny. Rynek. Dwoiakiego rodzaiu place publiczne były u ſtarożytnych. Jedne, na ozdobę miaſt i na publiczne zgromadzenia ludu, ſeymy; inne na targi rzeczy potrzebnych do życia.

O pierwſzych mowiąc: W Grecyi place były czworograniaſte otoczone przyśionkami w kolumny ściſło ſtawionemi, na ktorych ſię wſpierały architrawy kamienne marmurowe z gankami i galeryami. W Lacedemonie ieden tylko plac publiczny był w mieście na obrady ludu, i ćwiczenie młodzieży naznaczony. Inne za miaſtem, zwłaſzcza na ktorym młodzi gonitwy odprawiali bliſko rzeki *Eurotes*.

W Atenach więcey takowych mieyſc było na ſchadzki ludu w publicznych ſprawach z katedrami czyli kazalnicami dla kraſomowcow. Naywiękſzy plac, nayozdobnieyſzy był i nayokazalſzy. We śrzodku placu tego, ktory był opaſany leżał kamień duży, świętym nazwany, na ktorym urzędnicy *Theſmothetes* rzeczeni poprzyśięgali ſtraż i zachowanie praw. Drugi plac w Atenach *Pnyke* nie miał nic podobnego wſpaniałości pierwſzego na też ſchadzki ludu naznaczony.

Place publiczne w Rzymie w Włoſzech te nawet, ktore ſłużyły na przedawanie rzeczy do życia potrzebnych, wſpaniale przyśionkami i gmachami ozdobione były, ale żaden niewyrownywał okazałości placu Rzymſkiego *Forum Romanum*, tak dla ſwoiey okazałości i wielkości zwanego. O położeniu, a barziey rozległości iego wiele odmiennych zdań piſarzow. To pewna iż między kapitolium, a gorą Palatyńſką leżał. Niektorzy mniemaią, iż cały plac teraz *Campo vacino* zwany zabierał, ale podobniey-

bnieyſza do prawdy, iż tey rozciągłości przed rozſzerzeniem przez Auguſta uczynionym nie miał. Kościoły piękne, przyſionki, kolumnady ſzerokie otaczały go. Widoki i igrzyſka tam dawano. Na galeryach po nad kolumny były kramy i ſtoły odmieniaczow monet, bankierow, kupcow, urzędnikow ſkarbowych do odbierania dochodow Rzeczypoſpolitey.

Na tym placu odprawowano obrady i obierano urzędnikow przez cechy i przez kurye; Prætor ſądy odprawował. Tam na mieyſcu przykrytym była niby katedra dla mowcow *Roſtra* nazwana, przeto iż przodami okrętow obita była, ktore ſię zowią *roſtra*. Tam ſtaraiący ſię o urzędy chodzili ziednywać ſobie łaſkę ludu. Z tych miar ten plac pełny zawſze był ludzi. Ten ieden był w Rzymie aż do czaſu Juliuſa Cezara, ktory drugi zrobił, od imienia ſwego nazwany *Forum Julium*. Trzeci po nim Auguſt, *Forum Auguſtum*. Były i inne imionami od ſwoich zakładaczow, albo od bliſkości domow wziętemi znane.

W Greckich miaſtach i Rzymie rynkom na przedaż rzeczy potrzebnych wyznaczonym, imiona od ſamychże rzeczy przedaiących ſię dawano. Był w Atenach rynek na leguminy, na zapachy, na ſer świeży, na niewolniki, podług ich dzikiego zwyczaiu handlowania ludźmi.

W Rzymie też były place na targi wołow *boarium*, świń *ſuarium*, ryb *piſcatorium*, iarzyn *olitorium forum*, i tym podobne inne. Te place były wſpaniale obudowane.

Na rynkach w Rzymie co dziewięć dni bywały iarmarki barzo ludne. *Nundinæ* to ieſt *feriæ novem dinæ*: na ktore zgromadzali ſię ludzie ze wſi częścią dla przedawania rożnych żywności, częścią dla dowiedzenia ſię o naſtępuiących świętach i o ſprawach rządu.

FRAMEA. Był to u ſtarożytnych oręż zaczepny, o ktorego kſztałcie nie zgadzaią ſię autorowie; niektorzy za iedno go maią co i *pilum* pociſk; inni rozumieią iż był pałasz długi.

FUGALIA. Niby święto ucieczki, zwane też *refugium*, odprawowane na pamiątkę wypędzenia krolow z Rzymu. Obchodzono ie w Lutym tego ſamego dnia, kiedy Tarquinius pyſzny uſzedł do Perſenny Krola.

FUNDA. Proca. Narzędzie woienne do rażenia ſłużące, złożone z ſznurow, z ktorych miotano kamienie, a czaſem kule

kule ołowiane z tak wielkim natężeniem, iż ani tarcze, ani szyszaki im nie wytrzymywały. Mięszkańcow wysp Balearyiskich miano za naybiegleyszych w ciskaniu z procy. Procownicy, *Funditores* byli częścią woyska Rzymskiego.

Funus. Pogrzeb. Sprawowanie pogrzebow w naydawnieyszym i prawie za święty poczytanym używaniu było u starożytnych. W Lacdemonie pogrzeby obywatelow nic okazałego nie miały. Jeśli ktory na obronie oyczyzny życie położył, obwiiano w purpurę ciało iego i na łożu obsypanym liściem oliwnym ie kładziono. Nikt ani płakał, ani ięczał publicznie, kobiety nawet nigdy nie płakały zmarłych.

Inaczey się na pogrzebach krolow obchodzono podług praw nawet Likurga. Skoro krol umarł, zaraz po wszystkich ulicach miasta na koniach biegali z ogłoszeniem tey nowiny. Zaraz kobiety z włosami rozpuszczonemi brały misy miedziane, w ktore biiąc dzień i noc płacze i narzekania czyniły. Ciało zmarłego przez dziesięć dni wystawione było; a przez ten czas sądy i schadzki publiczne ustawały. każdy dom powinien był w żałobę ubrać iednego męszczyznę i iedną białągłowę. W dzień na pogrzeb naznacznony wielki gmin ludzi z miasta i ze wsi oboiey płci z niewolnikami hurmem się zgromadzał do pałacu krolewskiego, gdzie krzyki i ięczenia straszne wydawali, tłukąc się srodze w twarz, i mowiąc iż krol zmarły był naylepszy z krolow. Cały ten tłum szedł za ciałem, ktore na marach przybranych w drogie bławaty niesiono na mieysce grobu. Jeśli krol na woynie umarł, lub w potyczce zginął, wyrabiano figurę iego wcale mu podobną i tęż samą iey iakoby ciału cześć wyrządzano.

W Atenach iako i w innych Grecyi miastach ieden był pogrzebu sposob. Kiedy zwątpiono o chorym, przypinali na drzwiach domu gałęzie bukszpanowe i laurowe. Bukszpan miał odpędzać duchy szkodliwe, a laur błagać Apollina bożka lekow. Czasem brzękali w misy miedziane dla odgonienia złych duchow. Inne obrządki prawie też same były, co u Rzymian, ktorych opisanie następuie.

U Rzymian pogrzeby osobliwszym sposobem za święte obrządki miane. Przy ostatnim zgonie choruiącego, trzeba było aby naybliższy krewny, a w małżeństwach iedno z małżonkow pocałowanie umieraiącemu dawało, niby dla

dla przyięcia duszy iego; tychże powinność była oczy i usta zamykać, żeby się zmarli nie tak straśliwemi wydawali. Zdeymowano mu potym pierścień z palca, ktory znowu wkładano, gdy go na stos niesiono. Wzywano głośno kilka razy po imieniu zmarłego, dla dowiedzenia się czy pewnie umarł, czy tylko wpadł w letarg. Odprawiwszy to, udawano się do ludzi, ktorych powinność była, dostarczać wszystkich rzeczy do pogrzebu potrzebnych. Ci *Libitinarii* od Libityny bogini śmierci i pogrzebow zwali się, i przy kościele *Veneris Libitinæ* skład wszelkiego narzędzia swego mieli. Tam też trzymano księgi, w ktore zmarłych zapisywano. Pod Libitinarzami byli *Pollinctores*, od ktorych ciało zmarłego powinno było być umyte i namaszczone. Odziewano ie w szatę białą zwyczayną, *toga*, a ieżeli był na wysokich urzędach, w szatę urzędową. Kładziono ciało na katafalku w przysionku domu, a do bramy przypinano gałęź cyprysową, na znak iż tam nikt wchodzić nie miał, z przyczyny trupa złożonego. U nog stało naczynie z kadzeniem. Zawsze ktoś był przy ciele: przy zacnieyszych i maiętnieyszych zmarłych, zawsze byli młodzianie dla oganiania much z twarzy i z rąk.

Po siedmiu dniach, woźny publiczny w żałobie ogłaszał wyprowadzenie ciała, dłuższemi słowy przy pogrzebach znacznieyszych obywatełow; przy pospolitych Krewni i przyiaciele oboiey płci krotszemi wyrazami: a kiedy człowiek znakomicie zasłużony w Rzeczypospolitey umarł, lud się do bramy domu zgromadzał. Na pogrzebach wodzow żołnierze szli za ciałem, włocznie żelazem do ziemi obrocone niosąc. Ceklarze takimże sposobem pęki rozg, *fasces*, nosili. Ciała na małym łożu, *lectica*, złożone, ośmiu lub dziesięciu bliższych krewnych niosło. Twarz zmarłego była odkryta, a głowa w wieńcu, chybaby go choroba zbyt zeszpeciła, w ten czas twarz przykrywano. *Designatores*, niby mistrze ceremonii każdemu mieysce wyznaczali. Przed całą przytomnych gromadą szli trębacze i piszczkowie smutnie graiący. Inni pochodnie nieśli. Blisko ciała szedł kuglarz, czyli podrzezniacz, ktory maskę do zmarłego podobną na twarzy niosąc, udawał go co do szczegulnych iego chodzenia i ruszenia się sposobow. Wszystkie znaki dostoieństw i urzędow zmarłego niesione były,

iako

iako też i głowy z wosku, tak zmarłego iako przodkow iego wyrażaiące: ale to było tylko przywileiem szlachty, zwano go *Jus imaginum.*

Szli potym wyzwoleńcy zmarłego z czapkami na głowie, co było znakiem wolności ich, toż krewni i przyiaciele w żałobie. Synowie mieli zasłonę na głowie, a corki z włosami rozpuszczonemi bez żadnego pokrycia głowy i boso w szatach białych. Za niemi płaczki kobiety szlochaiące i narzekaiące, na ten koniec naięte, *præficæ* zwane. Za temi niewiastami następowali do usług pogrzebowych należący *Polinctores* namaściciele *Vespiliones sandapilarii* grubarze. *Ustores* podpalacze stosow &c. wszyscy w czerni przed woźnym.

Kiedy pogrzeb był znaczney osoby, cała pompa zatrzymywała się na placu publicznym. Tam ieden z synow lub bliskich krewnych wstąpiwszy na katedrę miał mowę pogrzebową. Co w używaniu było i dla pań Rzymskich wysokiey godności. Jeśli ciało spalone być miało, prowadzono go na pole Marsowe. Tam ułożony był stos w czworogran, rożney wysokości te stosy bywały, nazywano ie *bustum.* Gdy iuż ciało bogato odziane na stosie złożono, zlewano ie woniami, otwierano zmarłym oczy, oddawano pierścień i pieniądz na okup przewozu Charona w usta w tykano. Podpalali krewni tyłem się obrociwszy, zabiiali na ofiarę byki i barany, rzucali w płomień szaty iego, i łupy z nieprzyiacioł. Dawnieyszych czasow dzikim i nie ludzkim zwyczaiem na ubłaganie bożkow podziemnych i na cześć zmarłych zabiiano ieńcow, potym zastąpiły ten zwyczay bitwy wysiekaczow gladiatorow *bustuarii* od *bustum* nazwanych. Bywały czasem gonitwy konne i widoki teatralne.

Co po spaleniu zmarłego zostało, zbierali krewni. Między innemi znakami, po ktorych Rzymianie zwłoki zmarłych poznawali, nayzwyczayniey szy podług Piliniusa był ten: obwiiali ciało w płotno amiant zwane po Grecku *asbestos*, ktore ogień nie pali. Popioły i kości, mlekiem i winem obmywszy, schowane składali w grobie familii. Potym ofiary sprawuiący pokrapiał lud wodą oczyścialną, a naypierwsza z płaczek odprawiała przytomnych tym słowem *Ilicet można odeyść.* Krewni przyiaciele odchodząc żegnali zmarłego wołaiąc po trzykroć *vale*, a czasem *ave salve.* Poydziemy, przydawali za tobą, gdy na nas koley przyidzie.

Cia-

Ciała te, ktore palone bydź nie miały, składano na płaskich marach, niby denkach z gliny, ktore potym w grobie składali na kamieniach na to przygotowanych. Szlachetnieysi chowali się w grobach kamiennych i marmurowych.

Pogrzeby zawsze kończyły się ucztą, ktorą krewnym i przyiaciołom dawano, tę ucztę *Silicernium* nazywano. Początek tego nazwiska i sposob uczty nie iednakowo rożni autorowie opisuią. W dziewięć dni po pogrzebie znowu sprawowano uczty *Novemdialia* zwane, na ktore brano szaty białe.

W Egipcie szczegulniey się z namaszczeniem ciał obchodzono. Wielu do tego posługaczow było. Jedni żelazami na to sporządzonemi mozg wyimowali przez nozdrze. Drudzy wybierali wnętrzności otworzywszy w boku dziurę kamieniem Etiopskim ostrym nakształt brzytwy; a na to mieysce rożne zapachy i balsamy wkładali. Ze zaś rozrzynanie boku i wydzieranie wnętrzności miało coś okropnego, ci ktorzy to czynili, skończywszy robotę swoią, co tchu uciekali ścigani od przytomnych kamieńmi. Barzo dobrze obchodzono się z temi, ktorzy balsamami ciało napuszczali. Do tego oni myrtu, cynamonu i innych korzeni używali. Po nieiakim czasie okręcali ciało namaszczone bindami lnianemi, także napuszczonemi rożną wonią i przykliionemi na końcu gumą dobrze rozprawioną. Tak oporządzone ciało oddawali krewnym, od ktorych chowane było w czasie otwartey na to sprawioney, a potym z szafą w grobowcach pospolitych składane. Ze wszystkich mieysc grobowych nayznacznieysze było przy *Mensis* od miasta odłączone iezioręm, nad ktorego brzeg przynoszono umarłego. Tam sędziowie na to ustanowieni zgromadziwszy się roztrząsali życie Egipcyanina i nie pozwalali przewieść go na drugą stronę na *mieysce odpoczynku*: co znaczy *elyscii*, chyba że sprawowanie się zmarłego nie naganne było. Surowość w tym sędziow nie ubłagana była i bez względu na osoby i dostoyność ich, chociażby krolewską. Ci ktorych sąd naganił, pozbawieni byli czci pogrzebu i przewoźnik, ktory w ięzyku Egipskim *Charon* się nazywał, nieprzewoził ciała na drugą stronę. Egipcyanin, ktory umarł nie uspokoiwszy długow, ciało iego pożyczalnikom wydawano, dla przymuszenia krewnych do wykupna iego przez składkę na zapłacenie długu. Jeśli nie był posłuszny prawom,

ciało bez pogrzebu zoſtawało', to ieſt że go nie ſkładano, iak dobrych obywatelow w grobie, ale tylko wrzucano w doły, ktore *tartara* nazywano. Ztąd ieſzcze dziſia znayduią mumie, to ieſt ciała balſamowane w mieyſcach oſobnych i niemaiących podobieńſtwa grobow. Tych zaś, ktorzy zdraycami oyczyzny, świętokradcami, tyranami byli, ktorzy ponieśli oſtatnie kary zbrodniom ſwoim winne, tych ciała na polu porzucone, na paſtwiſko dzikiego zwierza i żarłocznego ptaſtwa zoſtawiano.

G.

G. Samo kładło ſię za *Gaius* albo *Caius Gellius*, *gens*, *gaudium*, *geſta*, *gratia* GAB. *Gabinius*. GAL. *Galerius* albo *Gallus*. G. C. *Genio Civitatis*. GER. albo GERM. *Germanicus*. *Germania*. GM. *Germanicus* albo *Germanus*. GN. *Gnæus* zamiaſt *Cnæus*, *Gens*, *Genus*, *Genius*. GRE. *Græcus*. GL. *Gloria*. G. *V*. *Gravitas veſtra*. GR. GX. *Grex*. GR. *Gerit* albo *Gratis*. GL. S. *Gallus Sulpicius*.

Pierwſzy tę literę wynalazł Corbilius wyzwoleniec dodawſzy do C. małą kreſkę. Rzymianie litery G. nie zaczęli używać, aż po pierwſzey woynie Punickiey. Przedtym na mieyſce iey używali litery C. Potym zaś czaſem iedną za drugą oboiętnie kładli. Znayduie ſię *g*. położone za *n* *Aghiſes* za *Anchiſes* *aggulus* za *angulus*. Piſano niekiedy *r*. za *g*. *arger* za *agger* niekiedy *v*. za *g*. *fivere* za *figere*.

G. w liczbie znaczy czteryſta i ieśli ieſt kreſka nad nią, znaczy czterdzieści tyſięcy. U Grekow ta litera wyraża trzy, a z kreſką z prawey ſtrony idącą trzy tyſiące.

GALLI CYBELES. Kapłani bogini Cybeli tak mianowani od rzeki Phrygiyſkiey Gallus nazwaney, gdzie ſię cześć tey bogini zaczęła. Rzeżańcami byli. Naywyżſzy między niemi, *Archigallus* ſię nazywał. Przywłaſzczali ſobie przepowiadanie rzeczy przyſzłych i biegaiąc po miaſtach i wſiach korzyſtali z proſtactwa prędkowiernych. Ofiary ſwoie odprawowali przy odgłoſie cym-

 bałow

bałow i kotłow, a z nożami tu i owdzie biegaiąc niby ſzaleni kaleczyli ſię ſami.

GAMELION. Mieſiąc Ateńſki na nasz Styczeń wychodzący, w ktorym odprawowały ſię święta god weſelnych po Grecku *gamelea*. Dane było nazwiſko *gamelia* Junonie bogini, na cześć ktorey tę uroczyſtość obchodzono.

GENS. Rod. Dom. Między *Gens* a *Familia* ta zachodzi rożnica, iż pierwſze zdaie ſię należeć do imienia, a drugie do przezwiſka domu. Pierwſze, to ieſt *gens*, zawiera cały rod z iednego pnia, drugie, *familia*, oznacza linie na ktore ſię dom rozrodził. Naprzykład wſzyſcy Waleryuſzowie byli iednego rodu, od iednego pochodzący *eadem gens*, ale rod podzielony był na rożne familie, ktore do imienia Walerych rożne przezwiſka czyli przydomki dodawały: *in gente Valeria* byli Maximowie, Meſſalowie, Flakkowie *&c.* *Familiæ* były albo *Patriciæ* albo *Plebeiæ*, ta rożnica pochodziła od pierwſzego podziału Rzymian uczynionego przez Romuluſa (obſzerniey o tym pod *Patricii.*) Trafiało ſię iednak dość częſto, że ze dwoch familii tegoż imienia i tegoż rodu, iedna była Patrycyuſzowſka, a druga Plebeyſka, iako *in gente Tullia*, Tulliuſowie Longi byli patrycyuſzami, a Tulliuſzowie Ciceronowie plebeiuſzami. Czaſem iedna familia przechodziła z ſtanu patrycyuſow do plebeiuſzow, albo dla oſiągnienia doſtoieńſtwa Trybunow, albo z przyczyny przyſpoſobienia za ſyna od oyca niżſzego ſtanu: acz niektorzy z autorow twierdzą, iż przyſpoſobienie bynaymniey rzędu familii nie odmieniało, do ſamey tylko przyſpoſobionego oſoby ſię ściągaiąc. Pochodzący z iednego rodu zwali ſię *gentiles*.

GLADIATOR. Wyſiekacz. Zwano gladiatorami w Rzymie ludzi, ktorzy ſię mieczami potykali i zabiiali wzaiemnie na placu, *Arena*, dla dania widokow ludowi.

Początek tego ſzermierſtwa pochodzi ze zwyczaiu ſtarożytnego zabiiania na ofiarę bohatyrom i rycerzom na woynie poległym ieńcow woiennych. Zamiaſt zarzynania ich, kazano im ſamym między ſobą ſię wyſiekać.

W pierwſzych Rzeczypoſpolitey czaſach, nie bywały te bitwy tylko na pogrzebach naywyżſzych urzędnikow, i znacznieyſzych ſenatorow: potym poſpolicie dawano i na pogrzebach prywatnych ludzi, ktorzy nawet przez teſtament te wyſiekania nakazywali. Dopiero w roku Rzymu 488. bitwy

twy gladiatorow pierwſzy raz na widok dane ludowi Rzymſkiemu bez pogrzebu. Zbyt ſię zwyczay ten dziki wzmogł u Rzymian, tak dalece że na ucztach przy ſalach iadalnych ſtawiano kilka par tych wyſiekaczow, ktorzy ſię dla rozrewki przytomnych potykali. Nie było żadnego poświęcenia kościoła ani budynku publicznego, żadney uroczyſtości bez tych ſzermierzy.

Ci ktorzy ſię za gladiatorow naymowali, obowiązywali ſię do wycierpienia wſzyſtkiego, żelaza, ognia, kaydan, śmierci ſamey, gdyby ſwoiey powinności nie czynili zadość, gdyby uciekali. To obowiązywanie ſię zwano *autoramentum*. Mała z początku liczba wyſiekaczow coraz barziey roſła, oſtatnich oſobliwie Rzeczypoſpolitey czaſow do podziwienia ich wielu było. Julius Cezar pod czas Edilſtwa ſwego, ſtawił ich na rożnych widokach trzyſta dwadzieścia par. Ci, ktorzy takowe widoki ſprawowali, wprzod obwieſzczali lud przez tablice po rogach ulic i publicznych placach poprzybiiene o liczbie gladiatorow, wyrażaiąc imiona znaczniey-ſzych i znaki po ktorychby ich rozeznawać miano. Dla ćwiczenia wyſiekaczow na igrzyſka byli nauczyciele *Laniſtæ* zwani.

Dwoiaki rodzay ludzi w te bitwy gladiatorſkie wchodził: iedni z przymuſu, iako niewolnicy i zbrodniowie na śmierć ſkazani; drudzy wolnemi będąc z upodobania i rozpuſty poddawali ſię w to haniebne rzemieſło. Co w hiſtoryach i o ludziach na naypierwſzych ſtopniach będących, a nawet o niewiaſtach z pogardą i wzdryganiem ſię czytamy.

Wiele gatunkow było wyſiekaczow, ktorzy albo od oręża ktorym ſię ſpotykali, albo od okoliczności z ktorey te widowiſka dawano, albo od mieyſca igrzyſk imię brali. *Retiarii* wyſiekacze tak zwani, iż w ſieci zaymowali głowę przeciwnika i wikłali go, za oręż trzyzębney włoczni zażywali; przeciwko tym retiariom walczący zwani *Secutores*, kiedy bez ſkutku ſieciami zaymowani byli, z pałaſzem ſię za tamtemi uganiali. *Thraces*, ktorzy uzbroieni byli kſztałtem ludu Trackiego, to ieſt ſzablą krotką, puinałem i tarczą okrągłą. *Mirmillonnes* uzbroieni iak Gallowie, noſili długi pałasz, tarczę i ſzyſzak, na wierzchu ktorego zwyczaynie było wyobrażenie ryby. *Samnites* od podobieńſtwa oręża Samnitow przez wzgardę tak nazwali pewnych gladiatorow. Wyſiekacze na pogrzebach ſię potykaiący, zwali ſię *buſtuarii*

 od

od *bustum* stos pogrzebowy. *Andabatae*, wysiekacze z zawiązanemi oczyma z koni się potykaiący.

Mistrze wysiekaczow karmili ich mocnewi potrawami, starali się mieć wysokich, przedawali ich drogo urzędnikom z powinności igrzyska sprawuiącym, ktorzy dla ziednania sobie głosow ludu, widokami podobać się sim chcieli. Seneka twierdzi, że za iego czasow gladiatorowie wcale nago się potykali. W czas do bitwy naznaczony, prowadzono z okazałością te nieszczęśliwe ofiary. Z początku lekko się nagabywali, rożne rusza nia sztuczne wyrabiaiąc; wnet za daniem znaku przez trąbę do ciężkich razow i do krwi przychodziło. Gdy lud widział ranionego, ktory schyleniem miecza wyznawał się pokonanym, a raniony dobrze i mężnie się sprawił, dawał znak, aby go przy życiu zachowano; ieśli zaś potykał się gnuśnie, na śmierć go zwycięzcy wydawał. Znak zachowania był, dwie ręce złączone, a wielkie palce zgięte; znak zguby, iedna ręka z palcem wielkim podniesionym. Ciało zabitego wysiekacza hakiem z placu ściągano.

Kiedy iakiemu gladiatorowi, ktory się na wielu potyczkach dobrze popisał, lud wolność darował, Praetor kazawszy mu do siebie przystąpić, dawał w ręce kiy sękaty, nazwany *rudis*. Ztąd takim sposobem wolnością darowani *Rudiones* się zwali. Niektorzy uczeni mniemaią, że to były miecze drewniane.

Rzymianie te igrzyska tak dzikie i okrutne w wielkim upodobaniu mieli. Rozszedł się ten zwyczay po Grecyi i Azyi. Nigdy iednak w Atenach przyiętym nie był. I gdy raz wprowadzenie iego na zgromadzeniu ludu podano, zawołał ieden Ateńczyk: *Wywroćcie pierwey ołtarz, ktory oycowie nasi więcey od tysiąc lat wystawili litości.*

GRAMMATICA. Nauka ięzyka wynikła z uważania, iak się używaią, iak łączą i składaią słowa. Zrazu Grammatyka przestawała na wykładzie własności wyrazow i prawidłach podług ktorych skład ich czynić się powinien. Potym rozciągała się do rozumienia i tłomaczenia autorow zwłaszcza poetow. Przydano ieszcze do niey krytykę, to iest sztukę sądzenia o dziełach dowcipu i o umieiętnościach. Imie iedno zostało, chociaż czyniono rożnicę między *Grammatistice* i *Philologia*.

Pierwszey zabawą było uczyć mowienia i pisania bez błędu w iakim ięzyku. W Grecyi,

ſzkoły; na to publiczne były: w wielkim używaniu ta nauka w Greckich miaſtach, a oſobliwie w Atenach miana, tak dalece, iż z nayniżſzego poſpolſtwa każdy mogł rozeznać nayinnieyſzą w ięzyku omyłkę autorow, mowcow, aktorow. Pochodziło to z wielkiego ſzacunku, ktory Grecy mieli ku ſwemu ięzykowi z pogardą innych, nawet Łacińſkiego.

Drugi gatunek Grammatyki *Philologia* zaymował wykład, tłomaczenie i ſądzenie autorow, z czynieniem uwag rożnego rodzaiu. Zawierał przeto w ſobie grammatykę, retorykę, poetykę, znaiomość ſtarożytności, hiſtoryą, filozofią.

Rzymianie w początkach zatrudnieni podbiianiem i ubeſpieczaniem ſobie dzierżaw, nie mieli żadnego ſtarania o wykſztałcenie ięzyka ſwego. I tak w pięćſet lat po krolowaniu Numy mowa ich ani grecka, ani łacińſka nie była, ale pomięſzana i gruba. Polyb piſząc ſwoią hiſtoryą, miał trudność znaleść choć między barzo uczonemi, ktoby mu przetłomaczyć mogł traktaty Rzymſkie. Grammatyka u Rzymian prawie dopiero przy ſchyłku Rzeczypoſpolitey przyiętą zoſtała, na ſześćdzieſiąt około lat przed woyną domową Cezara i Pompeiuſza. W ten czas ſię nauka ięzyka zaczęła i wiele ſłow od Grekow zabranych i na łacinę przekſztalconych ten ięzyk zbogaciło. Szkoły Grammatyki otworzono, do ktorych młodzi wſzelkiego ſtanu ugęſzczali. Nayzacnieyſi ludzie, iako Cezar, Pompeius, Cycero, pozwalali w domach ſwoich tę naukę dawać i ſami czaſem iey uczyć mieli ſobie za rzecz miłą. Ztąd w krotce ięzyk ten do kſztałtu i doſkonałości przyſzedł.

Za pierwſzego w Grecyi autora Grammatyki poczytuią Ariſtoteleſa, iż pierwſzy ſłowa na klaſſy podzielił i o tey rzeczy piſał. Wielu barzo potym Grammatykow było. Ariſtarcha między znakomitſzemi liczą. Przeyrzał on i ułożył z pilnością dzieło Homera i Pindara. W Rzymie zrazu byli Grecy Gramatycy, poźniey wielu Łacinnikow. Sławny ieſt Aurelius Apilius filolog ſławny Marcus Aurelius. Gniphon, ktory uczył retoryki i grammatyki w domu Juliuſza Cezara ieſzcze dziecięcia. Na iego nauki przychodził Cycero iuż pretor nie wſpominaiąc tych, ktorzy piſmami do dobrey grammatyki pomogli, choć w ſzkołach nieuczyli, iako Varro, Cicero, Meſſala i Julius Cezar.

Gymnasiarcha. Przełożony nad młodzieżą ćwiczącą się. W Grecyi był to urząd wielkiey wagi, zawiaduiący dozorem wszystkiey młodzieży sobie powierzony. Miał pod sobą niższych urzędnikow, z ktorych ieden nazywał się *Xistarcha* przełożony nad passowaniem się i był mistrzem zapaśnikow; drugi *Gymnasta* dozieraiący rożnych ćwiczeń, aby porządnie i bez szkody zdrowia odprawowały się.

Gymnasium. Mieysce na ćwiczenie ciała, nabieranie sił i zręczności. Masz obszerniey pod *Exercitatio*. Gymnasium pochodzi od Greckiego słowa znaczącego obnażyć się, przeto iż w Grecyi podobne ćwiczenia zdiąwszy szaty odprawowano. W Persyi, u Grekow i Rzymian wielka część edukacyi młodzi na tych ćwiczeniach zależała. Sztuka ćwiczenia takowego zwała się *Gymnastica*. Obacz *Athletæ*.

H.

H. Litera u dawnych Rzymian nic innego nie była procz prostego znaczku, iż do wymawiania syllaby tchnienie mocnieysze przydać trzeba, często ią opuszczali pisząc *triumpus*, za *triumphus Græcus*, za *Gracchus* &c. Czasem kładli na początku słow tam zkąd teraz zwyczay ią wyrugował, *huber*, za *uber*, *harena*, za *arena*. Na mieyscu tey litery czasem się znayduie B. *Belena*, za *Helena* czasem S, *exsibebant* za *exhibebant*. *Hesper* pisali za *vesper*. Znayduie się też *hamula*, za *famula*. Obacz Spanhiem de numism. usu & præst. Desurt. 11.

H. samo kładzie się za *habet*, *hic*, *heic*, *hastatus*, *hæres*, *homo*, *honestus*, *honor*, *hora*, *hortus*, *herus*.

H. A. *Hoc Anno*. HA. *Hadrianus*. HC. *hunc* albo *hic*. HER. *Heres*, *hæreditas*, *Herennius*. HER. albo HERC. S. *Herculi Sacrum*. H. L. S. *Sestercius*. H-S. albo HS. *Sestercium*. H. M. AD. H. N. T. *hoc monumentum ad hæredes non transit*. H. O. *hostis occisus*. HSS. *hostes*. H. S. *hic situs*, *sita* albo *sepultus sepultæ*. H. SS. *his suprascriptis*.

Kiedy H. iest znakiem liczby, wyraża w ten czas dwieście,

ście, a liniyka na wierzchu, dwakroć sto tysięcy.

Hasta. Włocznia, kopia. Oręż ten od Hetruskow wzięli Rzymianie *Curim* u nich zwany z Sabińskiego *Quiris*, odczego poszło imię Romulusa *Quirinus*. *Hasta* wieloraki oręż wyrażało, rożniący się barziey długością i grubością, niż ksztaltem. Dwa rodzaie były włoczni używanych od piechoty. Jedne włocznie były długie i grube, ktorych wręcz używano, drugie krotsze i leksze do ciskania. Wysokość tego oręża była na człeka. Drugi rodzay włoczni niby poł kopii albo włoczenki miał około dwoch łokci długości, a cal szerokości. Żelazca albo grotu samego dziewięć cali długości było, dla wielkiey kończatości i cienkości swoiey za pierwszym pociskiem i uderzeniem zginał się, tak dalece, iż nieprzyiaciel nie mogł go na odrzucenie użyć. Każdy żołnierz miał wiele takich włoczenek w lewey ręce, w ktorey tarczę trzymał, prawą zachowuiąc wolną, bądź dla ciskania onych, bądź dla używania miecza. Rzymianie ten drugi rodzay włoczni nażywali *hasta velitaris*, przeto iż ten był oręż lekkich żołnierzy, ktorzy za drugiey woyny Punickiey nazwani byli *velites*. *Hasta pura* zwano włocznią bez żelaza.

Hasta centumviralis. Znaczyła zebranie się na sąd Centumvirow. *Hasta ementa*. Włocznia czerwonego koloru, iaką wystawiono na wynieśleyszym w obozie mieyscu, na znak że miasto mocą dobyte na łup i rabowanie żołnierzom wydawano. *Hasta prætoria* albo *hasta verditionis*. Włocznią pretorska, włocznia przedaży, ktorą wystawiano, gdy z wyroku pretora dobra i ruchomości iakie pod przedaż publiczną poddane zostały.

Hastati. Kopiynicy. Z początku tak zwani piesi Rzymscy żołnierze, iż tylko kopii albo włocznie używali: poźnieyszych czasow choć broń odmienili imię, toż samo im zatrzymano. W iakim rzędzie w woysku mieysce mieli obacz pod *Legio*.

Hecatombeon. Imię iednego miesiąca Ateńskiego tak nazwanego od *hecatombe* ofiary stu wołow, w tym miesiącu sprawowaney w Argos na cześć Junony. Swięta same zwały się *hecastesia*, a pierwszy ich dzień *hecatombæa*. Pochodzi to imię od greckiego słowa sto znaczącego. Ten miesiąc wychodzi na Lipiec u nas.

Hellepolis. Machina woienna czworograniasta znaczney wielkości, do obalenia murow miey-

mieyſkich ſłużąca, iako ſłowo greckie oznacza. Z wielu wież drewnianych balkami mocnemi oſadzonych, a coraz mnieyſzych złożona, na kołach toczona była. Z tych wież pokrytych mokremi ſkorami i chroſtem zielonym wychodziły troyzębne kończate belki, ktorym ſztuki żelaza wagi dodawały. Walono w mury takowemi belkami.

Heliastes. Urzędnicy Ateńſcy. Do ich ſądu należało tłomaczyć prawa ciemne w przypadkach. Co nie czyni chwały prawom Ateńſkim: gdyż między innemi praw przymiotami iedna z naypierwſzych ieſt, iaſność i niepodpadanie tłomaczeniu. Trybunał ten złożony był z tyſiąca, a czaſem z tyſiąca pięciuſet ſędziow, ktorych *Theſmotetæ* drudzy urzędnicy nad wykonaniem praw przełożeni zgromadzili. Wybierali z każdego cechu tych, ktorzy iuż w innych ſądach Rzeczypoſpolitey ſłużyli. Na znak wezwania Heliotetow Teſmoteci poſełali im laſkę maiącą wyrytą literą cechu, z ktorego ich na ten czas wołano. Plac publiczny w Atenach nazwany *Helia*, był mieyſcem zaſiadania tych urzędnikow. Czaſem i z innych trybunałow do tego wzywano ſędziow, ktorzy brali toż imię Heliaſtow i rożne ſprawy rozſądzali. Zaſiadać zaraz po zachodzie ſłońca powinni byli.

Hemerodromos. Grecy tak nazywali gońcow wyprawianych z liſtami w ſprawach państwa, ktorzy z niewymowną ſzypkością biegli. Dla prętſzego doyścia goniec taki nie biegł tylko ieden dzień, co i imię z dwoch ſłow greckich złożone oznacza. Po dziennym biegu, oddawał liſty drugiemu gońcowi iednodziennemu. Używanie hemerodromow Rzymianie od Grekow wzięli.

Hilaria. Swięta u Grekow i Rzymian na cześć matki bożkow Cybeli i Pana leſnego bożka w Marcu odprawowane.

Hipparchus. U Grekow wodz iazdy.

Hippodromus. Słowo pochodzące od dwoch Greckich, z ktorych iedno *konia*, drugie *bieg* znaczy. Plac na gonitwy konne w Grecyi, inny był na zapaſki i ſzermierſtwa. Czaſem autorowie mięſzaią *ſtadium* i *hippodromum*. Rożnica iednak między niemi zachodzi. *Stadium* nie miało więcey, iak około ſześćſet krokow długości, a *hippodromum* miało mniey od czterech ſtadiow. Zrazu były te place proſte i nieozdobne. Potym ie murem albo parkanem opaſywano. Poźniey, oſobliwie w Ate-

w Atenach, naywſpanialſze pałace ozdabiały plac gonitwy.

Histori. Opiſanie dzieiow ludzkich, ktore ſię rzerelnie zdarzyły. Kiedy ią piſać zaczęto, zaraz za barzo pożyteczną wſzelkich ſtopniow ludziom uznana. U żydow ieſt naydawnieyſza, u Egipcyanow w wielkim była poważeniu, ale zaćmiona zawſze allegoryami i wyobrażeniami niewłaściwemi, odmianami imion i dzieiow. U Grekow zrazu proſta i gruba. Dosyć mieli Grecy, iako i inne narody w początkach oſobliwſze przypadki znaczyć wyſtawianiem ołtarzy, ſłupow i rożnych pamiątek Pożniey ryto powieść dzieiow na kamieniach lub miedzi. Potym w piſmach i kſięgach publicznych ſkładano ie, na koniec poetowie w pieniach i wierſzach ſwoich poświęcili rożnych czynow pamięć. Przeto Homera za dzieiopiſa maią. Przed Herodotem i Tucididesem, nikt wolną mową ile wiemy nie piſał hiſtoryi.

Rzymſka hiſtorya rownie ſłabe początki miała. Na kamieniach i miedzi zrazu ryta, potym w dozorze i zawiadowaniu kapłanow zoſtawała. Naywyżſzy kapłan wſzyſtkie roczne dzieie układał w kroniki. I te to zwano *Annales Maximi*. Dopiero Roku Rzymu 631. Newius i Ennius poczęli hiſtoryą kraſić poetycznemi ozdobami. Quintus Fabius Pictor pierwſzy porządniey nie wierſzem dzieie piſał. Poźnieyſzych Rzeczypoſpolitey czaſow wielu i barzo ſławnych Rzym miał dzieiopiſow. Wiadomość o nich zabrać możesz z kſiążki elementarney o wymowie i poezyi.

Horologium. Z Greckiego godzinnik, zegar. Machina ſamoruſzna wyznaczaiąca godziny. Nim zegary takowe naſtały, ſtarożytni ſamych kompaſow iak zowiem, czyli zegarow ſłonecznych zażywali. Anaximander albo według Pliniuza Anaximenes zrobił w Lacedemonie pierwſzy kompas w całey Grecyi. Porobiono potym podobne w Atenach, Koryncie i innych miaſtach. Klepſydry były naypierwſze z zegarow ſamoruſznych. To ſłowo pochodzi od dwoch greckich, z ktorych iedno znaczy *kryie*, drugie *woda*. Klepſydry w rzeczy ſamey były wodne. Krerybiuſza miano za ich wynalazcę. Tak były poſpolite w Grecyi, iż ie przy ſobie noſzono. Masz o nich pod ſłowem *Clepſydra*.

Zwyczay ſłonecznych zegarow z Grecyi przeſzedł do Sycylii, a z tamtąd Valerius Meſſala konſul przynioſł kompas do Rzymu z Katany miaſta. Prawda że trzydzieſtą lat pier-

wey konsul Papirius Cursor kazał był w Rzymie ieden zrobić; ale był wcale niedoskonały, gdyż tego Katańskiego przez sto lat prawie wolono używać, chociaż nie służył na kray Rzymski. Dopiero Q. Marcius konsul poprawił go, albo raczey inny na wzor tego zrobić kazał, przystosowany do kraiu. Nie długo potym poznano niedostateczność takowego zegaru na nocy i na dni pochmurne. Scipio Nasica umyślił pierwszy kazać zrobić zegar wodny. Nie iest wiadomo czyli to była prosta klepsydra bez innego kunsztu, procz cieku wody. To pewna że ten był pierwszy zegar, w ktorym koł użyto. Na wzor tego robiono potym rożnego składu zegary, iako Vitruviusz mowi. Nic nam iednak autorowe w szczegulności o zegarach nie opisali. Używanie ich w Rzymie wielkie było. Zwyczaynie miewali ie zawsze w stołowych izbach. (*)

Hortus. Ogrod. To słowo w liczbie mnogiey *horti* u Rzymian nie znaczy tylko mieysce zasadzone drzewami, kwieciem i roślinami, ale całe wieyskie mieszkanie pana z gruntem, zamykaiące rożne zabudowania, łąki, winnice, ogrody. I w tym rozumieniu mowią nam autorowie Łacińscy wymieniaiąc *Hortos Alcinoe*, *Aggripinæ*, *Luculli*, *Sallustii*, *Mæcenatis &c.* Cokolwiek kształtnego, wspaniałego, wymyślnego być mogło, wszystko Rzymianie łączyli na ozdobę ogrodow swoich. Ulice drzewami sadzone, kwatery kwieciste, fontany i gry wod, statuy, czyniły ie okazałemi i powabnemi. Mieli ogrody w mieście, mieli na wsiach rownie wygodne i ozdobne. Sławne są Rzymskie ogrody *pensiles* nazwane; że tu nic o owych Assyryiskich Semiramidy nie wspomniemy dla zbytniey dawności czasow i niepewności o ich kształcie. Rzymskie wiszące ogrody były w samey rzeczy na kołach przenaszane. W ciepłe i pogodne dni przetaczano ich na otwarte mieysce, w zimie podtaczano pod przykrycie. Przykrycie to było z kamieni przezroczystych, przez ktore promienie słoneczne przechodząc ogrzywały drzewo i inne rośliny i wzrost

(*) Wydana iest roku 1777. w Lipsku po niemiecku ksiąžka o kompasach czyli zegarach słonecznych napisana przez Pana Jerzego Henryka Martini &c. Tam dokładna o tey rzeczy wiadomość.

wzroſt im dawały. Obacz ieſzcze *Villa*.

O Greckich ogrodach w powſzechności mowić można, iż wſpaniałość i zbytek rownie ie znacznemi czynił, iak Rzymſkie. Piſiſtrat i Cimon mieli w Atenach pyſzne ogrody, ktore publicznemi uczynili, wniścia do nich, używania owocow w nich wſzyſtkim dozwalaiąc. Naywięcey ſię Grecy o obfitość wod w ogrodach ſwoich ſtarali, ale zwierżchność nie cierpiała zwrotow wod na używanie oſobne, i winy pieniężne za to poſtanowione były.

HOSPITALITAS. Gościnność. U Grekow i Rzymian gościnność była związkiem i niby powinowactwem wzaiemnym między oſobami rożnych kraiow, ktorzy mocą przyiaźni zabierali obowiązek między ſobą, aby w gościnie ieden drugiego w dom ſwoy przyimował, daiąc mu mieſzkanie, żywność, a nawet odzienie bez płacy: a to powinoctwo z oycow przechodziło w naypoźnieyſze potomſtwo. Kiedy wchodzili w ten związek, ſtawali obydwa na progu domu, trzymaiąc ſię za ręce i przyſięgali ſobie niezgwałconą przyiaźń, ktorą i prawa woyny rozerwać nie mogły, chyba za uroczyſtym wyrzeczeniem ſię. Jowiſza i innych bożkow na świadectwo wzywali wierności ſwoiey. Prawa gościnności były nayświętſze i częſto ie nad pokrewieńſtwo przekładano. Zwyczaynie miano za grubiańſtwo pytać ſię cudzoziemca gościa o przyczynę przybycia. Naprzod mu kąpiel ſprawowano, umywano nogi, potym poſpolicie przez dziewięć dni częſtowano. Dla tego u dawnych, maiętnieyſi domy obſzerne budowali, aby obcych umieścić mogli.

Zaſtaw tego ſprzymierzenia była tabliczka z kruſzcu lub z kory, ktorą na dwoie dzielono, każdey ſtronie połowę oddaiąc, a znaczek im powinien był do naſtępcow przechodzić. Znak zwano *teſſera hoſpitalitatis*. Czaſem te znaki nic innego nie były, tylko dwie ſztuczki ſłoniowey kości albo drzewa z iedney ſztuki przeznięte, tak iż złożone iedną czyniły. Wyrażano na nich litery, cyfry, lub inne figury, ktore ſię podobało obrać. Czaſem ie pożyczano przyiaciołom: a ci za pokazaniem onych, praw gościnności uczeſtnikami ſię ſtawali. Kiedy dla wielkich przyczyn do wyrzeczenia ſię związku tego przychodziło; łamano ową tabliczkę i donoſzono przeniewierzonemu przyiacielowi, iż z nim ſię na zawſze zrywało powinowactwo.

Ho-

Hostia. Ofiara. Bydlęta na ofiarę naznaczone i w niey zabiiane zwano *hoſtiæ* albo *victimæ*. Te między niemi zachodziły rożnice: naprzod iż ofiary *hoſtiæ* zwane czynić mogł każdy, *victimas* tylko ten, ktory nieprzyiaciela zwyciężył. Powtore iż *hoſtia* zabiiana bywała na ofiarę przed wyiściem naprzeciw nieprzyiaciela. *Victima* zaś aż po zwyciężonym nieprzyiacielu. A tak te ſłowa pochodzą *hoſtia ab hoſtibus cædendis; Victima a vincendis hoſtibus.* Te dwa nazwiſka dawano potym i bydlętom ofiarowanym z innych przyczyn i okoliczności, z tą rożnicą że *victimas* zwano większe bydlęta, *hoſtias* mnieyſze: lubo traſiało ſię, iż iednego za drugie używano. Uważać trzeba, iż iako ſtarożytni czynili także ofiary z rzeczy nieżyiących, imię *victimæ* ſłużyło ſamym rzeczom żyiącym, *hoſtiæ* zaś zarowno iednym i drugim. Więcey obacz pod *Sacrificium.*

Hoſtiæ puræ. Tak zwano ofiarę z barankow, także proſiąt dzieſięć dni tylko maiących.

Hoſtiæ præcidaneæ od *præ* wprzod i *cædo* zabiiam, ktore w dzień poprzedzaiący święta uroczyſte ofiarowano. *Porca præcidanea* była świnia pełna przed żniwami zabiiana Cererze, na oczyſzcienie tych, ktorzy nie oddali oſtatniey uſługi zmarłym z ſwoiey familii. *Hoſtiæ ſuccidaneæ* od *ſub* i *cædo*, potym bite; były te ktore zabiiano powtore, kiedy pierwſze nie były miłe bogom, albo kiedy w pierwſzych uchybiono iakiego obrządku.

Hybristica. Święta odprawowane w Argos na cześć Teleſilli niewiaſty odwagi heroiczney, ktora ſtanąwſzy na czele woyſk miaſta, przymuſiła Kleomena krola Lacedemońſkiego do odſtąpienia od oblężenia. W te święta męſzczyżni ubierali ſię po kobiecu, a kobiety po męſku.

Hydrophoria. Święta Greckie na cześć Apollina i na pamiątkę tych, ktorzy w potopie Deukaleona zginęli.

I.

I. Literę famą łacinnicy kładli za *Junius*, *Julius*, *Jupiter*; *ibi*, *id eſt*, *Immortalis*, *Imperator*, *Inferi*, *Invictus*, *Juſſit*, *Interdum*, *Jus*. IR. *Intra*. I. AG. *In agro*. JAN. *Janus*, *Januarius*. JAD. *Jam dudum*. I. R. *Jam reſpondi*. H. *Hic*. J. C. *Juriſconſultus*, *Judex Cognitionum* albo *Julius Cæſar*. I. D. *Inferis Diis*, albo *Jovi dedicatum* albo *Iſidi Deæ* albo *Juſſu Deorum*. ID. *Idus*. I. F. albo I. FO. *in foro*. IF. *interfuit*. IFF. *Interfuerunt*. IG. *Igitur*. I. H. *Jacet hic*. II. V. *Duumviri*. III. V. *Triumvir* &c. I. M. *Imago*, *Immortalis*, *Imperator*. I. M. CI. *In media Civitate*. IMM. *Immolavit*, *Immortalis*, *Immunis*. IM. S. *Impenſa ſua*. IN. *Inimicus*, *Incoepit*. IN. A. P. XX. *In agro pedes viginti*. IN. *Inluſtris*. IR. *Jovi regi*, *Junoni reginæ*, *jure rogavit*. I. S. *Infra ſcriptus*, albo *in Senatu*. I. V. *Juſtus vir*.

I. liczbę wyrażaiące u niektorych autorow znaczy iedno co i litera C. ſto. Zwyczaynie wyraża iedność. JC. znaczy dziewięćſet. Powſzechnie I. przed większą od ſiebie liczbą położone, uymuie naſtępuiącey iedność, iako IX. dziewięć.

U Grekow ta litera z kreſką ku prawey ſtronie idącą na wierżchu, wyraża dzieſięć, ale kiedy kreſka ieſt ſpodem i z ſtrony lewey, znaczy na ten czas dzieſięć tyſięcy.

Częſto Łacinnicy zamiaſt I. używali u, *Optumus* zamiaſt *Optimus*. &c.

JANUARIUS. Styczeń. Pierwſzy mieſiąc roku tak nazwany od Janusa naydawnieyſzego bożka Rzymſkiego. Na początku tego mieſiąca Rzymianie odwiedzali ſię wzaiemnie i poſyłali ſobie podarunki *ſtrenæ* zwane, niby kolędy.

JEJUNIUM. Poſt był w zwyczaiu u Grekow i u Rzymian. Ariſtoteles piſze, iż Lacedemończykowie poſtanowiwſzy dać pomoc iakiemu miaſtu obleżonemu ſwoich ſprzymierzeńcow, nakazywali poſt powſzechny po całym państwie, nie wyimuiąc od tego rozkazu nawet bydląt. Czynili to dla dwoch końcow, naprzod dla oſzczędzenia żywności dla obleżonych, potym dla ziednania ſobie pomocy bogow.

W Ate-

W Atenach były niektore święta, między innemi Eleuzyiſkie i Teſmofoliyſkie, z ktorych obchodzeniem łączyły ſię poſty oſobliwie białychgłow, ktore po całym dniu ſiedziały na ziemi w ſzatach żałobnych wſtrzymuiąc ſię od wſzelkiego pokarmu. Rożnym bożkom rożne dni poświęcone były. Wiele kapłani i ofiarnice mieli obowiązkow wſtrzymywania ſię od pewnych pokarmow. Poſt chowali kapłani gdy wyroki dawać mieli, także przychodzący do kościołow, gdy ie odbierać chcieli, albo obrządki oczyścienia odprawiać. Zwyczay ten Grecy od Egipcyanow wzięli.

U Rzymian rownie znane poſty. Mamy w Liwiuſzu, iż Decemvirowie odebrawſzy rozkaz radzenia ſię kſiąg Sybillińſkich, z okoliczności niektorych dziwow na ow czas zdarzonych, ogłoſili, iż na odwrocenie złych ſkutkow, trzeba było poſt nakazać na cześć Cerery, ktoryby ſię co pięć lat odprawiał. Były poſty na cześć Jowiſza. W chorobach i nieſzczęściach obiecywano temu bożkowi pościć, gdyby ie odwrocił. Na doyście znaczenia ſnow, albo na zabieżenie złym ich ſkutkom poſty czynili. Także zachowanie ciała w czyſtości pobudką poſtow bywało, oſobliwie to ſtaranie mieli kapłani wyżſi, przeto od ſnu ſię wcale w noc poprzedzaiącą iakie uroczyſte ofiary wſtrzymywali, maiąc przy ſobie niżſzych w ſwoim urzędzie, ktorzyby ich obudzali, gdyby ich ſen morzył.

Początek zwyczaiu poſtow u pogan był w domowych i publicznych utrapieniach. Strata dzieci lub rodzicow, poſucha zbytnia, mory, woyny były powodem poſtow.

Imperator. W czaſach Rzeczypoſpolitey był to pełny czci tytuł, wodzowi dawany od żołnierzy po iakim znakomitym woiennym dziele. Potwierdzenie iego naſtępowało od ſenatu, używał go wodz aż do odprawienia Tryumfu. Gdy Rzeczpoſpolita ſtraciła wolność, Julius Cezar ktory opanował iey rządy, niechcąc brać nazwiſka krola, przeſtał na Imperatora tytule. Nayważſza władza rządu przy naſtępcach iego zoſtała. Zwali ſię Imperatorami. Czaſem ich ſenat obierał, częściey żołnierze: pochodziło ztąd, ze naypodleyſzych i niegodnych na ten ſtopień wynoſzono. Spodlony Rzym i w niewolą wzięty, częſto czcił i bał ſię, częſto zabiiał tyranow ſwoich. Przybierali ſobie Imperatorowie, albo ſynow i krewnych, albo obcych za życia do ſpołeczeńſtwa panowania. Tak przy-

przyſpoſobieni zwali ſię *Cæſares*. Używali Imperatorowie lub Ceſarze Rzymſcy między innemi godności ſwoiey znakami, pęku rozg laurami otoczonego, ktory przed niemi noſzono wraz z ogniem w żarze. Domicyan pierwſzy bindy krolewſkiey *diadema* użył.

Indusium. Kiedy więcey niż iedney *tuniki*, to ieſt ſpodnich ſzat zaczęto u Rzymian używać, w ten czas *Induſium* była to *tunika* białogłowſka bliżſza ciała wełniana, ktora im za koſzule ſłużyła. Dopiero za oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſow, kuſzele z płotna być poczęły. Ta tunika dla mężczyzn zwała ſię ieſzcze *Subucula*.

Interregnum. Interrex. *Interregnum*. Międzykrolewie, czas ktory płynął między zakończeniem rządu iednego a zaczęciem drugiego rządcy. Pierwſze interregnum w Rzymie było po śmierci Romuluſa: gdy ſię na nowego krola ſtany zgodzić nie mogły, a tak Rzymianie iak ſabinowie z ſwego narodu krola mieć chcieli; poſtanowiono, aby przez dni pięć władza i znaki krolewſkie były przy iednym ſenatorze. Tak mianowany ſenator, *Interrex* ſię nazywał, niby namieſtnik krolewſkiey doſtoyności. Gdy pięć dni wyſzło, *Interrex* ſam drugiego na toż mieyſce mianował i tak czynił naſtępca iego, aż do obrania krola, co na ow czas cały rok zabrało. Po znieſieniu krolow, czas między iednym konſularſtwem i drugim, albo między dyktatorem iednym a drugim z iedneyże potrzeby branym *Interregnum* zwano, a namieſtnika do czaſu wybranego *Interrex*. Ten ieden urząd nigdy plebeiuſzom nie był dany. Zwyczay ten rządu znieśli Ceſarze.

Isthmici Ludi. Nazwane tak od *Iſthmus* cieśniny ziemney Koryntſkiey, poſtanowione na cześć Neptuna przez Siſyfa brata Atamaſa, z przyczyny śmierci żony tego, nazwaney Ino, ktora ſię w morze wrzuciła z ſynem ſwoim Melicertem. Te igrzyſka przez długi czas zaniedbane Tezeusz wznowił i okazałemi uczynił. Korynczykowie do nich przypuścili Rzymian; ci po zburzeniu Koryntu odprawowanie onych zlecili Sycieńczykom. Cwiczenia i zapaſki na tych igrzyſkach podobne, iako i na innych widok czyniły.

Judicium. Sąd. W Lacedemonie iak Likurg wſzyſtkie maiątki ſpolnemi uczynił, a ſrebro i złoto wywołał, mało barzo było ſpraw między prywatnemi obywatelami. Były iednak podzielone gatunki ſpraw, pewnym ſędziom przywła-

właſzczone. Rozſądzać o dziedzictwie dobr, ktore cała Rzeczpoſpolita wydzielała obywatelom należało do krolow. Wyſtępki gardłowe podlegały ſądowi ſenatu, ktory na śmierć nie ſkazywał winowaycow, aż po długim roztrząſaniu i pewnym doyściu przeſtępſtwa. Eforowie rozeznawali wſzyſtkie obżałowania prywatne między obywatelami. Jeżeli ſzło o ſądzenie krola, ſprawa toczyła ſię przed zgromadzeniem ludu i Eforow, pod prezydencyą drugiego krola. Zdania dawane głośno, ſtanowiono większą liczbą głoſów. Zawſze wolno było odwołać ſię do ſądu całego ludu. Poźniey Eforowie w zbytnią moc ſię wzbili, wſzyſtko pod ſwą władzę podgarnęli, ſądząc podług wymyſłow i namiętności ſwoich.

W Atenach dwoiaki naprzod był ſąd: ieden w ſprawach w proſt lub pobocznie tyczących ſię Rzeczypoſpolitey; drugi w ſprawach prywatnych. Kiedy w pierwſzym obwiniony nie miał po ſobie piątey części ſędziow, ſkazywany był na winę pieniężną 1000. druchmow i za nieſpoſobnego do pozywania i oſkarżania w ſądzie uznany. Winowayca zaś o wyſtępek iawnie przekonany, rożnym karom z wyroku ſądu podlegał. Albo na winy pieniężne, albo na utratę urzędu i godności, albo na wygnanie, na przywiązanie przez iaki czas znaczny do ſłupa, lub na śmierć go potępiano. Kiedy ſędziowie przez wyrok ſwoy uwolnili obżałowanego o zaboyſtwo nie umyślne, powinien on był po zabiciu ofiar poprzyſiądz, iż ſędziowie ſprawiedliwie i nic przeciw prawdzie nie wykraczaiąc oſądzili, i gdyby inaczey było, kładąc na ſię przeklęſtwo, oddawał ſię bożkom piekielnym.

Trzeci rodzay ſądu w Atenach używanego, zależał na tych prawnych krokach. Chcący drugiego obżałować, przychodził do naypierwſzego ſędziego w Trybunale w ktorym chciał mieć ſprawę, i brał pozwolenie pozwania przez woźnego. Otrzymawſzy ie podawał kartę, na ktorey wypiſywał imię ſwoie i woźnego, toż pozwanego; wyſtępek iego krotko wyrażał i karę, ktorey ſię domagał. Jeśli po zwłoce oſkarżonemu pozwoloney dla obrony, ſprawa ieſzcze iaſną nie była, kazano tak powodowi, iako i oſkarżonemu przyſięgać, iako nic przeciw prawdzie mowić nie będą, ani przez podeyście i zdradę nic nie czynić. Swiadkow przyſięgłych także ſłuchano. Po świadectwach, po pilnym ſprawy roztrząśnieniu, ſędziowie brali dwa

li dwa kamyczki, ieden biały, drugi czarny i w milczeniu idąc ieden za drugim kładli owe kałkuły w iedną ze dwoch ſkrzyneczek na to przygotowanych. Biały uwalniał, czarny potępiał. Skoro na śmierć winowayca był ſkazany, oddawano go iedynaſtu mężom gardłowym, ktorzy wyrok śmierci wnet wykonywali. Skazanego na winy Prætorowie albo Quæſtorowie niby podſkarbiowie Pallady w ſwoie kſięgi wpiſywali. Niemogących zapłacić do więzienia wtrącano i hańbą z potomſtwem ich naznaczano, zniżaiąc ich z ſtopnia ſtanu w ktorym zoſtawali.

Czwarty rodzay ſądu był, w ktorym rozeznawali ſprawy ſędziowie zwani *Diætetæ*, *arbitri*, Roziemcy. Sędziowie polubowni. Do takowego ſądu, ſame tylko ſprawy cywilne i między obywatelami zachodzące przychodziły. Sąd ten był bez appellacyi. Naywiękſza wina lub przegrana w tym ſądzie była tyſiąc drachmow.

Sądy w Rzymie dwoiakie były, w ſprawach publicznych *Judicia publica:* w ſprawach cywilnych i prywatnych, *Judicia privata.* Pretorowie zrazu nie rozeznawali innych ſpraw procz prywatnych. Lud ſobie zachował inne, albo mianował kommiſſarzy, *Quæſitores* lub *Quæſtores;* albo urzędnik iaki z pierwſzych przynoſił ſprawę do ludu. Sami bowiem urzędnicy mogli przed ſąd ludu pozywać obywatela o publiczne wyſtępki, iakie były *de ambitu*, o ubieganie ſię do godności przez śrzodki zakazane; *de peculatu*, o kradzież ſkarbu publicznego; *de repetundis*, o zdzierſtwo wyrządzane nad prowincyami państwa Rzymſkiego, albo nad ſprzymierzonemi.

Zwyczaynie wprzod nie wywoływano ſpraw do całego ludu, aż pozwawſzy ſtronę do ſędziow zwyczaynych i dawſzy mu do obrony czas prawem przepiſany, to ieſt mniey więcey dni trzydzieści. Jeżeli ſkazany był na winę pieniężną w pierwſzym ſądzie, ſprawa wytaczała ſię przed ſeym ludu przez pokolenia, ieśli kara była gardłowa, tedy przed ſeym przez Centurye. Wnoſzenia ſtrony oſkarżaiącey powinny były być przybite na iawnych mieyſcach przez trzy dni targowe, tak iako prawa. Gdy dzień naznaczony przyſzedł, powtarzała ſwoie domagania ſtrona powodowa w takowych naprzykład wyrazach. *Rogo vos, Quirites, velitis, jubeatis, ne ut M. Tullio aqua & igni interdicatur.* Na ten czas lud na Centurye podzielony, każdy oſobno dawał ſwoie zda-

nia, głoſem, albo przez tabliczki, przechodząc przez małe moſty na to umyślnie ſporządzone.

Jeśli kiedy Trybunowie, nie czekaiąc pierwſzego zwyczaynego ſądu, chcieli kogo proſto obwinić przed ludem, ieden z nich na to wyſadzony wſtępował na katedrę mowcow i naznaczał temu ktorego obwiniać miał dzień na ſłuchanie ſkarg przygotowanych. Gdy dzień ow przyſzedł, Trybun przez woźnego pozywał, przez trzy dni naſtępnie przekładał winy oſkarżonego. Pozwalano mu czaſu do uſprawiedliwienia ſię. Jeżeli tego nie czynił, zaraz tam przy *roſtrach*, Trybun wyznaczał winowaycy dzień do ſtawienia ſię przed ludem, na ſłuchanie dekretu przeciw ſobie po trzech dniach targowych.

Naydawnieyſzy cel, około ktorego Trybunał całego ludu zabawiał ſię, był *Crimen Perduellionis*, kryminał przeciw oyczyznie. Kary w tym ſądzie naznaczane były, wina pieniężna, wygnanie, śmierć. O wygnaniu masz pod *Exilium*, i o wyrazach, ktorym na wygnanie ſkazywano. Dopuſzczali Rzymianie dobrowolnym wygnaniem uchodzić kary śmierci, chyba żeby ztąd wolność oyczyzny w niebeſpieczeńſtwie zoſtawała; w ten czas bowiem wyrok śmierci wykonywano, zaduſzeniem przeſtępcy, albo zrzuceniem z Tarpeyſkiey ſkały.

Sądy prywatne ſprawowane bywały, albo przez Prætora, albo przez Trybunał Decemvirow lub Centumvirow. Do takowych ſądow należały ſprawy ſzczegulne między obywatelami tak cywilne iako kryminalne. Jeśli w ſprawie mowiono zrana; ſąd zaſiadał po obiedzie na ogłoſzenie dekretu. Jeśli ſędziowie nie wyſłuchali rzeczy o ktorą ſzło, albo niepoznali iaśnie ſprawy, mowili ſtawaiącym, *non liquet*, nie iaſna ieſzcze rzecz ieſt.

Powſzechnie dekreta ſądow Rzymſkich były w barzo małey liczbie ſłow. Zwyczaynie mowili tylko *condemno*, uznaię go winnym, ſkazuię go, albo *ille debet*, winien, albo *ſolve*, zapłać, lub *redde*, odday. Wyrazy poprzedzaiące ſłowa dekretu były te: *Si quid eſt mei judicii*, ile ia ſądzić mogę. Przy ſkazywaniu na śmierć, Prætor zdeymował ſzatę bramowaną purpurą.

Sądy polubowne wielce zwyczayne u Rzymian były. W tych dekretuiący zaczynał zawſze od tych ſłow: *Arbitror te hoc modo ſatisfacere actori debere.* Mniemam, iż tym ſpo-

ſpoſobem zadoſyć uczynić powodowi powinieneś.

Kiedy po trzydzieſtu dniach nie uczynił zadość wyrokowi ſądowemu ſkazany, prowadzono go poniewolnie do Prætora, ktory nowym dekretem dłużnika w moc pożyczalnikowi oddawał, *in cuſtodiam*, pod ſtraż w dom tegoż, chyba że zaraz zapłacił, albo rękoymię poſtawił. Obſzerniey o dłużnikach pod *Debitor*. W ſprawach kryminalnych, ſtrona przegrana mogła apellować do ſądu ludu Rzymſkiego.

JUGERUM. Był u Rzymian wymiar roli, niby morg, pomiar, ſtaie, przeciąg ziemi na ſtop dwieście, albo według innych na ſtop dwieście czterdzieści wzdłuż, a ſto lub ſto dwadzieścia w ſzerz. Połowa jugeri zwała ſię *Actus*.

JULIUS. Mieſiąc Lipiec tak u Rzymian nazwany, na cześć Juliuſza Ceſarza, ktory ſię w tym mieſiącu urodził. Przedtym zwał ſię *Quintilis*, iż był piątym mieſiącem roku zaczynaiącego ſię dawniey od Marca. W tym mieſiącu zwyczaynie płacono naięcia domow i odprawowano przeglądanie całey iazdy Rzymſkiey.

JUNIUS. Mieſiąc Czerwiec. Nazwiſko iego pochodzi od Junony bogini, albo od młodzieży *Juniores*, albo od Junius Brutuſa, ktory krolow z Rzymu wypędził.

JURAMENTUM. Przyſięga. Twierdzenie za wezwaniem na świadectwo boſtwa barzo dawno używane od ſtarożytnych. Poetowie Greccy przyſięganie zowią płodem niezgody. W rożnych kraiach przez rożnych bożkow i boginie przyſięgali dawni. Częściey Lacedemończycy przez Herkuleſa i połbożkow Kaſtora, i Polluxa; Ateńczykowie przez Minerwę. Czynili zwyczaynie przyſięgi ſwoie przy ołtarzach, lub poſągach bożkow. Niewiaſty przez boginie częściey przyſięgi czyniły. Czaſem wzywali bohatyrow w przyſięgach. Podłość i pochlebſtwo wprowadziło zwyczay po upadku Rzeczypoſpolitey Rzymſkiey, że przyſięgano na imię i geniuſze Ceſarzow. Jedni z Ceſarzow zakazywali, drudzy przykazami ſtwierdzali takowy obrządek. Przyſzło było do tego, że przez naylichſze rzeczy przyſięgano. To dało przyczynę, iż woleli ludzie przez ſiebie ſamych, na ſwą głowę, na oczy w przyſięgach ſię zaklinać. Rożnych ſtanow ludzie na rożne boſtwa opiekuiące ſię temiż ſtanami przyſięgali. Tak rolnicy przez Cererę, winnicy przez Bachuſa, myśliwi przez Dyanę &c.

Rzymianie poſpolicie przyſięgali na Jowiſza kamień, *per Jo-*

Jovem lapidem. Był to posąg z kamienia od początku Rzymu w kapitolium. Czyniąc tę przysięgę, trzymali kamień w ręku. Także na boginię *Fides* wierność, rzetelność, ktorą zwano *Cana fides*, siwa, starożytna. Miała ta bogini swoy kościoł w Rzymie od Numy wystawiony. Był także bożek nad przysięgami przełożony, ktorego w nich wzywano, *Dius Fidius.* Pospolicie rozumieią, iż to był Herkules Jowisza syn, *Dei filius.* Inni rozumieią że to wcale osobny bożek. Posąg iego był między posągami honoru i prawdy. Przysięganie na Kastora, na Polluxa wyrażały się *Perœcastor*, *œdepol*, za *per œdem Castoris* na kościoł Kastora, *per œdem Pollucis* na kościoł Polluxa, na Herkulesa, *Hercle*, *me hercle*, to iest *me hercules juvet*, niech mi tak Herkules dopomoże.

W Lacedemonie i w Atenach, każdy młody wchodzący w stan obywatela przysięgę czynił. Powszechnie mowiąc, w Grecyi i w Rzymie wszyscy wchodzący w urzędy przysięgą się obowiązywali. Konsulowie nawet zchodząc z urzędu ią ponawiali. Osobna była przysięga żołnierzy nowo się zaciągaiących.

Dawni żeby byli natchnęli większe uszanowanie przysiąg, iako rzeczy świętey, przydawali do niey niektore obrządki: zwyczaynie wznosili rękę do gory. Osoby na iakim dostoieństwie postawione chciały się i w tey mierze rożnić: krolowie przysięgaiąc podnosili berło, wodzowie włocznie, żołnierze miecz, a czasem końce miecza do gardła przykładali. Poźniey w kościołach przy ołtarzach przysięgi czyniono, zabiiano ofiary i dla większey okropności przysięgaiący broczyli ręce we krwi i we wnętrznościach ofiarowanych zwierząt. Za uszanowaniem w czynieniu przysięgi szła wierność w iey dochowaniu. Za wielką zbrodnię i znaczne kary nieba ściągaiącą mieli złamanie przysięgi. Przewinionych o nią na hańbę lub śmierć skazywano.

Jus Latii. Prawo to u Rzymian było niemal iedno co prawo obywatela Rzymskiego. Zależało naprzod na tym, iż ludzie łacińskiego kraiu, mieli pozwolone sobie nieiakie prawo głosow na publicznych schadzkach ludu Rzymskiego, kiedy urzędnicy na nich przodkuiący przypuścić ich do tego chcieli, a żaden z kollegow się nie opierał. Poźniey mogli być przypuszczeni do prawa obywatelstwa Rzymskiego; na koniec wszyscy tym prawem zaszczyceni zostali. *Jus Latium*

tium więcey przywileiow dawało, niż *Jus Italicum* ſpolne wſzyſtkim ludom Włoſkim.

JURISCONSULTI. Ludzie do ktorych ſię o obiaśnienie praw i poradę w ſprawach udawano. W Lacedemonie mała liczba i iaſność praw z nauką ſwoich uſtaw każdemu obywatelowi powſzechną znoſiła potrzebę prawnikom. W Atenach prawa Dragona i Solona, przez zbytnią krotkość i ſurowość ſwoię tłomaczeniom podlegały. Pożniey zbytnie uſtaw pomnożenie, pomnożyło liczbę praktykow. Ci wcale ſię na tę naukę wydawali. Młodzi chcący ſobie drogę do urzędow w Rzeczypoſpolitey otworzyć, chodzili do nich na zabranie wiadomości prawnych. Wielka była wziętość w Atenach w prawie biegłych, i tego ze ſtanu ſwego pilnuiących. Sędziowie w ſwoich wyrokach zwyczaynie na ich radach i wnieſieniach przeſtawali. W Rzymie Juryzkonſulty naprzod ułożyli prawo cywilne ze wſzyſtkich uſtaw krolewſkich, potym z uſtaw Decemwirow, ktore zwano dwunaſtu tablic; pożniey z niezliczonych uchwał ſenatu, uſtanowień ludu, wyrokow Pretorſkich. Pierwſzy Sextus Papirius, ułożył zabranie wſzyſtkich praw krolewſkich. Zebranie to nazwane *Jus Papirium*. Od wypędzenia krolow, Rzymianie nie mieli praw pewnych aż do Decemwirow. Formuły prawne, i wyrazy za prawa używane były zbyt krotkie i częſto ciemne. Chowane one były niby w ſkładzie u kapłanow, przez co prawnicy dawali im poſtać rzeczy poświęconey i naypoważnieyſzey. Lecz gdy wkrotce Piſarz ieden Cneus Flavius wydał ie na iaw, aby do powſzechney wſzyſtkich wiadomości przyſzły, prawnicy tym zatrwożeni, żeby ſię bez nich nie obchodzono, powymyślali inne formuły i wyrazy przez znaczki i ſkrocenia ſłow ſobie tylko wiadome. Takowy poſtępek muſiał być koniecznie ſpokoyności i maiątkom obywatelſkim ſzkodliwy. To też Cicero naganiał i wyśmiewał takich prawnikow i wielką ich wzgardę pokazywał, wytykaiąc im że cała ich umieiętność na znaczkach i ſkroceniach zależała. Z tym wſzyſtkim byli oni w poważeniu u Rzymian. Młodź na naukę, rożni ludzie na poradę do ich domow zgromadzali ſię.

K.

K. Litera Grecka u Łacinnikow częſto zarowno w iednychże ſłowach za C. zażywana. Wzaiem C. za K. Wymawiali C. nawet przed i, iak ſię wymawia K. *Kikero* za *Cicero* i w innych imionach właſnych i poſpolitych.

W napiſach zamiaſt C. używana była; iako za *Cæſar*, *caput*, *cohors &c.* KAL. KL. KLD. KLEND. *Calendæ.* KARK. *Carcer.* KK. *Cariſſimi.* KR. *Carus*, albo *Chorus*, KS. *Chaos.* KRM. *Carmen.* Troie K, iedno przy drugim KKK. znaczyło trzech naygorſzych, i wyrażało, Kappadokow, Kreteńczykow i Ciliyczykow, że te narody za naygorſze miano.

Literę K. wyrażano na ſukniach, ktore były od piorunu tknięte i dla tego za nieſzczęſne poczytywane. Inne Greckie piorun znaczące od K. ſię zaczyna.

K. w liczbie waży dwieście pięćdzieſiąt, a z liniyką na wierżchu, dwakroć ſto pięćdzieſiąt tyſięcy. U Grekow taż litera z kreſką od prawey ſtrony znaczy dwadzieścia, a z kreſką z lewey ſtrony na dole, znaczy dwadzieścia tyſięcy.

Kotyla. Miara napoiow u Grekow iednaż *hæmina* i *Trebblion* trzymała Warſzawſką kwaterkę i $\frac{1}{6}$.

L.

L. Litera ſama w dawnych napiſach ieſt położona za *Lucius*, *Lælius*, *Lollus*, *Lares*, *latum*, *legavit*, *Liber*, *Bacchus*, *Libera* bogini. *Libertus*, *libra*, *locavit*, *locus*, *longum*, *ludus*, *Luſtrum Seſtertium*, mały Seſtertius.

L. A. *Lex alia* albo *libens animo.* LA. C. *Latini coloni.* L. A. D. *locus alteri datus.* L. AEL. *Lucius Aelius.* L. AG. *Lex Agraria.* L. AP. *ludi Apol-*

Apollinares. LAT. P. VIIs. E. S. *latum pedes octo & semis*. L. ADQ. *locus adquisitus*. L. AIMILI. L. F. *Lucius Aemilius Lucii Filius*. LB. *Libertas*. L. D. D. D. albo L. I). I). I) albo L.).).). *Locus datus decreto Decemvirorum*. LEG. I. *Legio prima*. L. E. D. *Lege ejus damnatus*. LEG. PROV. *Legatus Provinciæ*. L. EM. *Locus emptus*. LIB. LIBQ. POSTQ. EOR. *Libertis libertabusque posterisque eorum*. LVD. SAEL. *Ludi Sæculares*. LV. P. F. *Ludos publicos fecit*.

Rzymianie nigdy podwoionego l. nie używali. Potym ie dwoiono często bez przyczyny i przeciw etimologii.

Kiedy L. iest liczba, cnaczy pięćdziesiąt tysięcy, X. przed L. uymuie mu dziesiątek, tak XL. czterdzieści. U Grekow ta litera z kreską z prawey strony daną na wierzchu znaczy trzydzieści, z kreską nadole trzydzieści tysięcy.

Lacerna. Szata u Rzymian nakształt płaszcza, na woynie tylko zrazu używana, potym na wsi i w mieście; zapinano ią z przodu. W zimie materya tey szaty była gruba, w lecie lekka. Z tyłu przypięty był kaptur *cucullus*. Za czasow Cicerona *Lacerna* była odzieniem pospolstwa: poźniey w używaniu u wszystkich. Białegłowy nawet brały ią wychodząc w wieczor. Senatorowie i insi szlachetnieysi mieli się z purpury, pospolstwo czarnego koloru, ztąd poszedł ow wyraz *pullata turba*, czarna zgraia.

Lampas. Lampa. Naydawnieysze świecenia u starożytnych sposob był palić w domach na trzy nożach drewka. Wschodnie kraie używały pachnących, w ktore obfitowały. Kiedy zaś wychodzili w czas ciemny, albo smolnemi gałęźmi, albo wachlami z powrozow woskiem prostym nieprzygotowanym oblanych, światło sobie czynili. Na mieysce smolakow i takowych wachli nastąpiły lampy od wschodnich narodow do Grekow, a od tych do Rzymian wprowadzone. Uważyć trzeba że ani *candela* znaczy świecę naszego kształtu, ani *candelabrum* takie iakie my używamy świeczniki. Pierwsze słowo u Greczniki. Pierwsze słowo u Grekow i Rzymian wyrażało lampy, a drugie świeczniki na lampy, ktore to świeczniki o wielu gałęziach bywały.

Mieli Grecy lampy do kościołow. Sławna iest owa w zamku Ateńskim ze złota, ktora się przed posągiem Minerwy raz oliwą nalana cztery miesiące dzień i noc paliła: mieli lampy do domow na świecznikach,

kach, i w latarniach; mieli do noſzenia po ulicy. Ten ſam zwyczay był u Rzymian. Zrazu lampy były z gliny: potym u maiętnieyſzych z żelaza, miedzi, ſpiżu Koryncкiego, z ſrebra i ze złota. Poſpolicie o iednym knocie bywały: ſporządzano iednak i o wielu knotach zwłaſzcza do kościołow, w dni święte i na bieſiady.

Grecy, oſobliwie Minerwie i Wulkanowi palili lampy, zwłaſzcza w dni ich uroczyſte, ktore dla tego *Lampadophoria* nazywali. Rzymianie w dni święte w kościołach przy bramach domu i po oknach wielką lamp liczbą zaświecali. W grobach ludzi maiątnych i panow kładziono lampy, w ktorych ſtarano ſię, aby oliwa długo trwać mogła, i zawſze z pilnością ie utrzymywano: bo niemożna wierzyć, co niektorzy piſarze podali, iż takowe lampy raz nalane i zapalone wieki trwały bez odnawiania.

Z powſzechnego po domach używania poſzło u Grekow przyſłowie o dziełach uczonych dobrze napiſanych *czuć w tey robocie oliwę*. U Rzymian o pracy bez ſkutku i powodzenia mowiono: *oleum & operam perdere*.

LANCEA. Włocznia, oſzczep. Oręż obrażliwy u dawnych, podług Warrona od Hiſzpanow do Rzymian wprowadzony. Czaſem tego oręża używali, rzucaiąc iako dard na nieprzyiaciela. Zwyczaynie była to pika drewniana, długa, kończata, okuta żelezcem, do odpierania nieprzyiaciela ſłużąca. Pika Lacedemońſka, *Sariſſa* zwana, ſamą długością oſobliwſza była. Miała bowiem łokci ſzeſnaście podług powieści piſarzow.

LAPHRIA. Swięta Greckie na cześć Diany dwa dni trwaiące. Pierwſzego dnia czyniono obchody, drugiego podpalano ſtos niezmierny przed świętem przygotowany. Na tym ſtoſie kładziono owoce ziemſkie, ptaki i zwierza dzikie, iako wilki, niedzwiedzie, lwy. Przywiązywano ie ſznurami. Trafiało ſię, iż gdy ſię wiązania wprzod ſpaliły, zwierza ſię rozbiegały z wielkim przytomnych niebeſpieczeńſtwem. Ale Grecy utrzymywali, iż nic ſię nigdy ſzkodliwego w tey okoliczności nietrafiło.

LARENTINALIA albo LAURENTINALIA. Swięta Rzymſkie na cześć Akcyi Laurencyi, o ktorey mniemano iż była mamką Romuluſa i Remuſa.

LECTISTERNIUM. To ſłowo złożone z *lectus* łoże, i *ſterno* ścielę, oznacza zwyczay Rzymian, ſłać łożka ma-

łe w kościołach przy ołtarzach bożyſzcz. Ten obrządek, ktory trwał kilka dni nie miał mieyſca chyba za poſtanowieniem ſenatu, a prawie zawſze, albo na ubłaganie bogow w iakiey poſpolitey klęſce, albo na dziękczynienie za iaką znaczną pomyślność. Te łożeczka były zaſłane węzgłowiami, pulvinaria i uſtroione gałązkami pachnącemi i kwiatkami. Ozdabiano maiem i kwiatami bramy tych kościołow. Pod czas tych uroczyſtości wynoſili poſągi bożkow z framug, i zaſtawiali im uczty wſpaniałe. Każdy maiętnieyſzy obywatel trzymał ſtoły otwarte, do ktorych wſzyſcy zarowno przyiaciele, kraiowi i obcy przyſtęp mieli.

Oſtatniego dnia świąt, czyniono uroczyſte obchody. Na przedzie ſzła gromada chłopiąt i panien uwieńczone kwiatami, z laurem w prawey ręce, śpiewaiąc hymny na dwa chory. Po tych naſtępowali ci ktorzy nieśli *thenſa* i *fercula*, to ieſt worki kościelne, i noſidła; po nich naywyżſi i niżſi kapłani. Za temi ſzli urzędnicy, ſenatorowie, rycerſkiego ſtanu ludzie i poſpolſtwo, wſzyſcy w ſzatach białych, każdy iak iakokazaley przybrany w znaki ſwoiego doſtoieńſtwa. Panie Rzymſkie wyſtroione, oſobno idąc od męſczyzn, wielką tey uroczyſtości ozdobę czyniły. Potym wſzyſcy porządnie ſtawiali ſię przed bożkami pierwſzego rodzaiu zwanemi, *Dii majorum gentium*, ktorych znaydowano albo leżących na owych węzgłowiach, albo ſtoiących nad ofiarami.

Przez czas trwaiącey uroczyſtości, wſzyſtkie ſpory uſtawały. Gościnność względem wſzyſtkich obcych znaiomych czy nieznaiomych wyrządzano. Zdeymowano kaydany więźniom bez powrotu do nich. Były okoliczności w ktorych te obrządki nie tylko w kościołach odprawowano ale i w domach prywatnych.

Lectus Cubicularis, Lectulus, thorus, łożko do ſypiania. Zrazu te łożka nic innego nie były, tylko ſienniki albo materace ſłomą lub liściem ſuchym wypchane. Sypiano też na ſkorach zwierzęcych z ſzercią i ſkorami ſię przykrywano. Wygoda polepſzyła łożka, a zbytek uczynił ie wymyślnemi i drogiemi. Grecy i Rzymianie po zwycięſtwach Azyatyckich mieli nogi u łożek okładane ſłoniową kością, ſrebrem lub złotem, poźniey mieli ie ze ſrebra lub złota lane. Łożka ich z przodu tylko otwarte, miały oparcie idące od głow do nog z iednego boku, niby iak kanapy: bez

bez daſzku i zaſłonek, tak były wyſokie, iż po ſtopniach na nie wſtępowali. Kołdry bogate zażywane od maiętnych, ubożſi temiż ſzatami ktore w dzień noſili przykrywać ſię zwykli byli.

Lectus Triclinaris. Łoże ſtołowe, masz o nim pod Cæna.

Legati. Legatio. Posłowie. Poſelſtwo. U Grekow i u Rzymian na posłow wybierano ludzi ſędziwych, przymiotami i zasługami znakomitych. Słowo Greckie do znaczenia posła używane wyraża *ſtarca*. Wſzyſcy posłowie zawſze byli z ſenatu brani. Pozwalano im dla więkſzey okazałości znakow zwierzchnych dostoieństwa: iako noſzenia pierścienia złotego w odprawowaniu poſelſtwa, w ten czas nawet gdy ieſzcze ſenatorſkiego i rycerſkiego ſtanu lodziom to nie było wolno. Szata ich była purpurowa w poſelſtwach dla ſpraw Rzeczypoſpolitey; w tych zaś, ktore z przyzwoitości odprawiano, ſzata biała. Wyſyłali oni bowiem dla winſzowania, ubolewania i innych podobnych przyczyn, iak u nas bywa, do państw przyiacielſkich.

Był ieſzcze ieden poſelſtwa rodzay, ſamym Rzymianom właściwy. *Legatio libera* zwany. Kiedy mężom znakomitym maiącym potrzebę dla ſwych właſnych ſpraw w obcym kraiu przebywać pozwalano nazwiſka i przywileiow posła dla więkſzey iego uczciwości. Było nawet, iż niektorym muſzącym dla iakiego nieſzczęścia ſzukać w cudzey ziemi ſchronienia, dozwalano tego zaſzczytu.

Z iakieykolwiek przyczyny poſelſtwo było, zwyczaynie u Grekow i Rzymian nie mniey nad trzy, ani więcey nad dzieſięć razy posłow wyprawiano. Jedne tylko poſelſtwo za znak wzgardy poczytywano.

Zlecenia posłom dawane zawierały ſię w liſtach od ſenatu albo ludu poſyłaiącego danych. U Grekow był zwyczay dodawać: aby posłowie nadto czynili co im ſię lepſzego zdawać będzie dla Rzeczypoſpolitey. Niekiedy zupełną mocą czynienia upoważniali posłow.

Nie masz śladu w piſarzach, aby Ateńczycy poſpolitym koſztem utrzymywali posłow obcych, albo darowizny im czynili. Prywatna gościnność zaſtępowała mieyſce publiczney. A iako przez prawa nie wolno było Ateńſkim posłom żadnych podarunkow odbierać, tak z tey przyczyny zdaie ſię, iż wzaiemnie ſobie z obcemi poſtępowali.

Ina-

Inaczey u Rzymian. Kiedy posłowie od przyiaźnych państw przychodzili, o patrywano im mieszkania i wcale nakładem Rzeczypospolitey ich ze wszelką wspaniałością podeymowano. Odbierali dary publiczne, *Lautia* zwane, w oponach i szatach bogatych, w koniach, zbroiach, naczyniach srebrnych i złotych. Jeżeli takowy poseł umarł, kosztem publicznym go chowano. Kiedy przyieżdżali nieobwieszczeni pierwey, tedy w pewney od miasta odległości zatrzymywać się musieli. Urzędnicy *Quæstores Urbani* powinność mieli ziechać do nich, o imionach ich, przyczynie poselstwa się dowiedzieć, i w księgi na to sporządzone wpisać. Rzymianie dla większey powagi swoiey niedozwalali inaczey mowić w sprawie poselstwa obcym, tylko po Łacinie, choćby im inny ięzyk był wiadomy, a to nie ieno w samym Rzymie, ale gdziekolwiekby ich słuchano.

Osoba posła u starożytnych była święta i niezgwałcona. Mocą starego prawa narodow, osobę ktoraby obelgę lub krzywdę iaką posłowi wyrządziła, odsyłano narodowi, ktorego poseł był obrażony, dla uczynienia sobie z niey zemsty, iakaby się podobała.

LEGATI. W woysku, byli w samey rzeczy na mieysce naywyższego wodza do prowincyi posyłani. Wielkiey powagi ten urząd był u Rzymian i uszanowanie mu rowne, iak naywyższemu kapłanowi wyrządzano.

LEGIO. Połk, legia. Nayprzednieysza część woyska Rzymskiego, z razu z samych obywatelow Rzymskich złożona. *Legio* od *legere* wybierać. Legia miała w sobie iazdę i piechotę. Liczba żołnierzy w Legii nie zawsze rowna była.

Romulus naprzod złożył legią z trzech tysięcy piechoty, a z trzech stu iazdy. Od Serwiusza do potyczki pod kannami liczba połkowych była cztery tysiące lub mało co więcey. Odtąd pięć tysięcy pieszych aż do woyny Macedońskiey, na ktorey były legie, nie wszystkie iednak, o sześciu tysięcy żołnierza. Maryusz wszystkie dotey liczby przywiodł, chociaż Silli i Cezara pod czas domowych woien nad pięć tysięcy nie miały.

Legia składała się ze czterech gatunkow żołnierza, ktorzy zwali się *hastarii*, *principes*, *tertiarii*, *leviter armati*. Trzy pierwsze korpusy brane były ze czterech pierwszych klass obywatelow: lekkie chorągwie z piątey klassy: ta ostatnia była z ktorey żołnierzy zaciągano do legii. Gdy trybun

bun po wykonaney od żołnierzy przyfiędze mieyfce legiom wyznaczył, w ten czas z pomiędzy wfzyftkich wybierał naymłodfzych i nayubożfzych na lekkie chorągwie, wyżey fzli *haftarii;* żołnierze wieku nayfilnieyfzego fkładali część *principes*, przedni zwaną, nayftarfi i na woynach bywali fzli w rząd *triariorum.* W tych wfzyftkich ftopniach wiek naywięcey miał względu.

W czafach gdy cała legia miała cztery tyfiące ludzi, *Triarii* byli w liczbie 600. *Principes* i *haftarii* po tyfiącu dwieście, refzta lekkiego żołnierza wynofiła tyfiąc. Za powiękfzaniem legii, powiękfzała fię liczba każdey części, procz Tryaryufzow zawfze fię w rowni trzymaiących.

Legia dzieliła fię na *Cohortes* Roty, *Manipulos* lub chorągwie, poczty i *centurias* fetce. Legia miała dziefięć rot *Cohortes.* *Cohors* dzieliła fię na trzy chorągwie lub poczty *Manipulos*, po iednemu z każdego korpufu. *Manipulus*, na dwie *centurye.* A tak Legia miała dziefięć *cohortes*, trzydzieści *manipulos*, a fześćdziefiąt *centurias.*

W ufzykowaniu pułku, *haftarii* byli w pierwfzey linii, *principes* w drugiey, *tertiarii* w trzeciey. Lekki żołnierz nie miał pewnego iednoftaynie mieyfca. Czafem na czele, czafem na tyle ftawał, czafem w przedziałach między chorągwiami.

Ku końcowi Rzeczypofpolitey Maryus przewrocił porządek częściom legii, poftawiwfzy naprzedzie rot fwoich dawnych żołnierzy. Ztąd od tego czafu nie fą wzmiankowani w opifaniu żołnierftwa ani *haftarii*, ani *principes* &c. ale tylko *cohortes veteranorum*, roty ftarych żołnierzy, *cohortes tyronum*, roty nowych żołnierzy.

Hufce lekkie w legiach *leviter armati*, były naprzod dwoiakiego gatunku, ktore nazywano *Rorario* i *Accenfos*, każdy gatunek dzielił fię na dziefięć chorągwi, po 60. ludzi. Żołnierz lekki nie miał tarczy, ale tylko pałasz i włoczenkę do cifkania na nieprzyiaciela. Na mieyfce tych rzeczonych pozniey naftąpili leccy żołnierze nazwani *Velites* od *veles* drażniący: byli piefi iako i *Rorarii* i *Accenfes:* rożnili fię od nich nie tylko bronią, ale i mieyfcem w fzyku: tamci zwyczaynie fzli za Triaryufzami, tych zaś mięfzano między iazdą, ktorey obrotom pomagali fzybkością fwoią. Miano ich w legii tyfiąc dwieście. Broń ich była, pałasz, włoczenka, tarcza okrągła tak wielka iż ca-

całych okrywała; czapki mieli ze ſkory wilczey, albo innego zwierza.

W pierwſzych Rzeczypoſpolitey czaſach nie więcey nad cztery legie miewali Rzymianie, ale potym zawſze ich przyczyniano, tak dalece, iż ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey w niektorych przygodach było ich na dwadzieścia pięć i na trzydzieści.

Zrazu legie nie miały innego rożniącego ich nazwiſka, tylko pierwſza, druga, trzecia i tak daley podług porządku czaſu zebrania ich; ale pożniey brały imiona kraiow, w ktorych ſłużyły i nazywały ſię *Gallica*, *Italica*, *Germanica* &c. czaſem też od bożkow *Martialis*, *Apollinaris* i tym podobne.

Lemuria. Swięta ſtrachow, upirow, ktore Łacinnicy *Lemures* zwali. Wierzyli iż umarli albo ich cienia przychodziły z piekłow na ſzkodzenie żywym. Dla odproſzenia tych przykrych gości, poſtanowili modlitwy i ofiary. Uroczyſtość ta zaczynaiąca ſię 9. Maia, przez trzy nocy trwała, obrządki odprawowały ſię o połnocy. W ten czas goſpodarz domu w ſtawał z łożka i boſo ſzedł cicho do żrzodła bliſkiego, cztery palce ręki na pierwſzy maiąc założone, czym mniemał odpychać ſtrachy. U żrzodła trzy razy umywſzy ręce, powracał, rzucaiąc za ſiebie ziarna bobu czarnego, ktore w gębie trzymał, mowiąc: ſiebie i domowych moich wykupuię tym bobem: powtarzał te ſłowa dziewięć razy, nie obzieraiąc ſię w tył, będąc u ſiebie pewny że duſza za nim ſzła, ktora bobowe ziarna zbierała. Brzękał przytym w miſki miedziane proſząc i zaklinaiąc ſtrachy. Wyidź ztąd mowił duſzo oyca mego, albo duſzo tego i tego człeka oddal ſię. Po tym wſzyſtkim do łożka ſię wracał.

Lex. Prawo, uſtawa naywyżſzey władzy rządowey.

U Lacedemończykow zrazu ſama wola krolow prawem była. Co wiele odmian i nieſzczęść tey Rzeczypoſpolitey przyczynę dawało, i toby ią zapewne o zgubę przyprawiło, gdyby Prawodawca ich Likurg mądremi uſtawami temu nie zabiegł. Ten człowiek dla lepſzego wykonania przedſięwzięcia ſwego, podroż w rożne kraie rządne odprawił: mędrcow ſię radził, do wyrocżni Delfickiey ſię udał, tam w ſwoim zamyśle potwierdzony, przyiacielem ludzi i raczey bogiem niż człowiekiem ogłoſzyny. Użył tego ſpoſobu Likurg, aby był ſwym uſtawom większą powagę ziednał.

Zwa-

Zwano ie wyrokami boſkiemi, iż kſztałt i krotkość wyrokow miały.

Powrociwſzy, uſtanowił ſenat, krolow weń policzył, ziemię rowno między obywatelami podzielił, złoto i ſrebro wywoławſzy, ſamey żelazney monety pozwolił: zamykaiąc wrota zbytkom, ſpolnie wſzyſtkim w zgromadzeniu iadać pod karami przykazał. Ze wſzyſtkich praw Likurga nayważnieyſze było prawo ściągaiące ſię do wychowania dzieci. Rzeczypoſpolitey w dozor młodź oddał. A iako Likurga zamyſł we wſzyſtkich iego uſtawach był uczynić lud woiowniczy, naywięcey zalecał ćwiczenia i umocowanie ciała. Z tego powodu odiął im rzemiſła, rolnictwo, zeglugę, i wſzelkiego przeſtawania z obcemi zakazał. Dozwolił iednak muzyki, poezyi, wymowy, ale to wſzyſtko ſtoſuiąc do chwały woienney. Procz tych praw, uczynił ieſzcze Likurg innych wiele około małżeńſtwa; przez iedne zakazał wielości żon i poſagow dla corek; przez inne ponaznaczał nagrody rodzicom, ktorzyby więcey dzieci oyczyznie dali, zabraniaiąc bezżeńſtwa. Ponaznaczał lata młodzianom do wniyścia w ſtan obywatelow, do otrzymania urzędow. Nakoniec zalecił mocno cześć bogow, ktorych małą liczbę przyiął.

Wſzyſtkie te uſtawy Likurga nie były piſane. Starał ſię ſam wprowadzić ie w zwyczay, i napoić niemi umyſł Spartańczykow, pewny u ſiebie, iż na wykonaniu praw dobrych szczęśliwość i ſtałość państw zależy.

Władza prawodawcza u Spartańczykow była przy zgromadzeniu całego ludu, ktory przyimował, albo odrzucał prawa od ſenatu lub Eforow ſobie podane; lubo oni przez uſzanowanie praw Likurga ani ich znoſili, ani odmieniali; a nowych barzo mało, w wielkiey potrzebie, w nieprzewidzianym od prawodawcy przypadku, i zawſze do nich nowe ſtoſuiąc ſtanowili.

Prawa Attyckie. Państwo Attyckie w początkach było monarchiczne, a krolowie pierwſzemi byli prawodawcami. Na mieyſce krolow naſtąpili Archontowie. Wielu odmianom podległy kray, Solon przez mądrość ſwoią do wolności zupełney przyprowadził.

Obrany Archontem Solon z mocą nadaną ſobie przekſztałcenia Rzeczypoſpolitey, zaraz ſprawowanie urzędu ſwego od tego zaczął, iż dłużnikow uwolnił od długow; znioſł prawa

wa Dragona, procz tych ktore na zaboycow były: a chcąc ustanowić rowność ile możności między obywatelami, bogatszych przy urzędach iak bywało zostawił, a uboższych do nieiakiego uczestnictwa w rządzie, czego niemieli, przypuścił.

Na ten koniec oszacować dobra obywatelow kazał. Ci ktorzy mieli pięćset miar dochodu tak w zbożu, iak w ciekłych rzeczach, pomieszczeni byli w pierwszey klassie; druga była tych, ktorzy mieli trzysta i mogli żywić konia, zwano ich iezdzcami. Trzecia składała się z tych, ktorzy nie mieli tylko dwieście, nazwani *Zegnites*. Z tych tylko trzech klass wybierano urzędy, i wodzow woyskowych. Inni obywatele w ostatnią klassę szli *Thetes* zwani, to iest robotnicy i rzemieślnicy. Tym pozwolił prawo głosu na zgromadzeniach i sądach ludu. Uczynił ieszcze inny podział, oddzielił nieprawego łoża dzieci od prawych obywatelow.

Ten podział uczyniwszy, ustanowił Areopag wielki Trybunał Ateński, albo raczey dawniey ustanowionemu nową powagę nadał. *Obacz Areopagus*. Postanowił i drugi senat ze czterech stu mężow złożony, z każdey klassy po sto, ktorzyby pierwey każdą sprawę pospolitą roztrząsali, niżby ią do zgromadzenia ludu podali. Z tych liczby brał sędziow do rożnych Trybunałow, wyznaczył każdemu urzędowi wiek do osiągnienia iego pewny.

Rozrządziwszy sądy, pozwolił każdemu obywatelowi brać za swoią, drugiego obywatela iakimkolwiek sposobem ukrzywdzonego sprawę, oraz przez osobną ustawę poddał pod skazę hańby publiczney tego ktoryby w rozterkach i rozruchach do żadney się nieprzywiązywał strony. Osobliwszą miał baczność około małżeństw. Zakazał posagow dla corek ktore nie były iedynaczkami i więcey wnosić w dom mężowski nie pozwolił, procz troie szat i niektorych tanich sprzętow. Wśrzod innych rozrządzeń około małżeństw pokrewnych, sierot, wdow, zakazał pod ciężkiemi karami cudzołoztwo i porwania.

Przed Solonem nie wolno było testamentow czynić, wszystko po zmarłym szło na krewnych. Solon pozwolił rozrządzić każdemu, ktoryby dzieci z prawego łoża nie miał, swemi dobrami, iakby chciał, byle testament był na rzecz obywatela, a bez przymusu uczyniony.

Prawodawca ten wyraził w mądrych ustawach swoich obowiązki

wiązki

wiązki i powinności wzaiemnie rodzicow i dzieci. Rodzice powinni byli dawać dobre wychowanie dzieciom. Dzieci żywić w ſtarości i niedoſtatku rodzicow. Od tego obowiązku uwalniał tych, ktorych rodzice nie ſtarali ſię nauczyć kunſztu lub rzemioſła iakiego. Przeto pouſtanawiał rękodzieła, zalecił i uczcił handle. Przez wzgląd, iż kray Attycki ſuche i nie żyzne maiąc grunta, potrzebom mieſzkańcow doſtarczać nie mogł, ſtarał ſię przemyſł wprowadzić. Na ten koniec włożył na Areopag dozor i wywiadowanie ſię o ſpoſobie życia i zarabiania każdego obywatela, z władzą karania prożniakow. Nakazał ſadzenie drzew, zabronił wywożenia z kraiu fig i innych owocow procz oliwy.

Opatruiąc ſpokoyność i bezpieczeńſtwo każdego, pod ciężkiemi karami zakazał napaſtować drugich, oſobliwie w kościołach, w mieyſcach ſądu i ſeymow, na teatrach pod czas igrzyſk. Rozrządził pogrzeby, zakazał źle mowić o umarłych pod winą świętokradztwa.

Oſzczędzaiąc wydatkow publicznych, zmnieyſzył nagrody od Rzeczypoſpolitey dawane na igrzyſkach Olimpiyſkich, a co z nich zbywało, rozkazał dzielić na dzieci tych rodzicow, ktorzyby na uſłudze oyczyzny zmarli. Zadney na oycoboyſtwo kary nieuſtanowił, myśląc, iż byłoby to nieznaney dotąd w kraiu zbrodni uczyć przez prawa, daiąc o niey wiadomość. Ze zaś cześć bogow barzo dobrze ugruntowaną w Atenach zaſtał, nie piſząc o niey praw, doſyć miał położyć ową modlitwę na czele praw ſwoich. *Przed wſzyſtkim prośmy wielkiego krola Jowiſza, aby pobłogoſławił prawa ſwoie i ſprawił ich uſzanowanie.*

Wſzyſtkie te prawa piſane były na długich drewnianych tablicach, ktore złożono w zamku, ale potym przenieſiono ie na mieyſce publiczne i na placu Prytane dla wiadomości wſzyſtkich przybite były. Solon podawſzy ſwoie uſtawy, przywiodł Areopag i ſenat do poprzyſiężenia, że ie zachowuią przynaymniey do ſtu lat. Sam z kraiu wyſzedł, a po dzieſięciu latach powrociwſzy, zaſtał nieſnaſki i podziały między obywatelami. Miał umieraiąc ſmutek widzieć Ateny pod panowaniem tyrana Pizyſtrata.

Władza prawodawſtwa w Atenach do zgromadzenia ludu należała. Wſzyſcy tam bez rożnicy między klaſſami zarowno głoſy mieli. Solon rozrządził, aby co rok miewano

takie

takie seymy, na ktorych urzędnicy *Thesmothetes* zwani, przeczytawszy prawa, powinni się byli pytać ludu, czy ie potwierdzić, czy ie odmienić, czyli znieść wcale żądał. Za daniem znaku od ludu, dopiero ci urządnicy odkładali roztrząśnienie całey rzeczy do ostatniego zgromadzenia ludu w teyże samey Prytanei, to było w przeciągu pięciu niedziel.

Z tym wszystkim lud wybierał osoby cnotą i mądrością zalecone, na uważanie tego wszystkiego, co około praw do czynienia zachodziło. Zwano ie *Nomothetes*. Solon zakazał był ubliżania dawnym prawom, chyba z nayważnieyszych przyczyn.

Urzędnicy Rzeczypospolitey, ktorzy chcieli podawać nowe prawa zgromadzeniu ludu, powinni ie byli na tablicach wypisać, i na placu publicznym przybite wystawiać, od pierwszego do ostatniego posiedzenia seymowego w iedneyże prytanei. Po rotrząśnieniu przez *Nomothetow* uczynionym, skoro się lud zgromadził, zabiiano bydło na ofiary; potym każdy przysięgał wielkie na się wkładaiąc przeklęctwa, iż w dawaniu zdania samo tylko dobro Rzeczypospolitey miał mieć przed oczyma. Po czym pierwszeństwo w zasiadaniu maiący czytać kazał nowe prawo: Kommissarze dawali sprawę z owego roztrząsania, a lud stanowił.

Prawa Rzymskie. Romulus zakładaiąc miasto, wziął od Grekow co pzzyzwoitszego sądził, w dawaniu praw. Na wzor Spartańczykow ustanowił władzę krolow, a na wzor Ateńczykow określił ią powagą senatu w wielu rzeczach, i wprowadził rożnicę Patrycyuszow i Plebeiuszow. Wiele iednak ustaw iego było nieznanych Grekom, iako o władzy rodzicuw nad dziećmi, o małżeństwach, patronach i klientach.

Miał staranie krol ten naprzod z religii wyrugować baśnie Greckie, iako hańbiące bostwo. Wielkie ku Bogu uszanowanie w lud swoy wpaiał. Wiele ustaw poczynił zasadzonych na prawie przyrodzonym, ktore, acz nie pisane, w wielkim zachowaniu były; ich wykonaniu pisarze niektorzy wzrost i pomyślność Rzymu przypisuią.

Numa aby więcey prawom powagi ziednał, chełpił się, iakby ie wziął od Nimfy Egeryi. Ten krol nietykaiąc dawnych, naywięcey się przywiązał do przepisania praw narodow i obrządkow nabożeństwa: a co mu naywiększą chwałę przynosi, iest to, iż usiłował wprowadzić przez

swe ustawy skromność i oszczędność w życiu, a osobliwie sprawiedliwość. Zeby był przywiodł swoich do rzetelności i wierności w umowach, wyniosł do czci Boskiey wierność *Bona fides*, i kościoł iey wystawił. Dla zagrodzenia kłotniom granicznym, nakazał wszystkim obywatelom, wymiar gruntow swoich, i stawienie na graniach kamieni, poświęciwszy ie *Jovi Terminali*, Jowiszowi granicznemi: ktoby ie ruszył lub przeniosł, zostawał winnym świętokradztwa przeciw bożkowi *Terminus*. Były iego prawa około rolnictwa i gospodarstwa: byli urzędnicy maiący dozor po częściach państwa uprawy pol: nagradzał lepszych rolnikow, karał gnuśnych. Prawa iego częścią pisane były w zbiorze ustaw, częścią samym używaniem dochowywane.

Między następuiącemi trzema krolmi, ktorzy mało praw podali, Ancus Murtius ustanowił tyczące się rolnictwa, i na tablicach drewnianych wyryć ie kazał. Servius Tullius, ktorego maią za nayprzednieyszego autora prawa Rzymskiego, kazał uczynić zebranie wszystkich ustaw Numy, przydał nowych pięćdziesiąt, ktore się ściągały do długow, lichwy, umow, krzywd. Porownał wcale niższych i wyższych co do przywileiow. Prawa iego na publicznych mieyscach przybite były. Tarquinius hardy przewrocił całą ustawę prawa Rzymskiego, tablice pozdzierał i pokruszy; zmienił kształt rządu, i wprowadził tyranią swawolną. Zwalenie władzy krolewskiey we dwadzieścia pięć lat nastąpione, przywrociło rząd i porządek dobry.

Pierwsi konsulowie przywrocili moc prawom sprawiedliwym Talliusa na stronę Plebeiuszow; ale Patryciuszowie, z ktorych naypierwsi urzędnicy brani byli, dawali im nie raz czuć nieznośny ciężar swoiey powagi i władzy. Prawa ktore Waleryusz Plublicola na stronę Plebeiuszow wydał, były nową niesnasek pobudką. Te waśnie coraz barziey rosnące dały okazyą plebeiuszom domagania się o nowego praw układ, przy ktorymby zasłonieni byli od przemocy patryciuszow. Poszły zatym rożne ustawy, a osobliwie ta, ktorey mocą nowy urząd wprowadzony, *Tribuni Plebis* obroncow pospolstwa.

Gdy raz domaganie ludu o wybranie dziesięciu kommissarzow na ułożenie praw spadło bez skutku, dopiero w roku 299. senat od Trybunow przymuszony, przez uchwałę swoią od ludu potwierdzoną, obrał *Decemviros*, ktorzy do Grecyi

cyi i miast Włoskich wyprawieni, wybrać co przyzwoitszego z praw i zwyczaiow ich mieli dla Rzeczypospolitey. Ludzie byli zacni i rostropni: większa tych praw część była z dawnych ustaw Rzymskich, niż z obcych. Obacz pod *Decemviri.*

Cały zbior prawa Rzymskiego ułożony przez tych urzędnikow na trzy części się dzielił. Pierwsza część *leges sacratæ*, prawa pod klątwami. Były to ustawy oddaiące w moc piekłom tych, ktoryby ie przełamali. Takie były od Waleryusza Publikoli wydane, takie ktore się do osoby Trybunow ściągały, takie przeciw niezbożnym i świętokradcom. Te zniesione być nie mogły. Druga część wiele ustaw prawa publicznego zawierała. Trzecia, ustaw rożnych szczegulnych. Te prawa wyryte były na dwunastu tablicach lub deskach, ztąd zwane *leges duodecem tabularum*, stylem krotkim i zwięzłym pisane, na mieyscach iawnych przybite. *Duodecem tabulæ* w wielkim uszanowaniu u Rzymian były. Młodź ich się uczyła, krasomowcy, a zwłaszcza Cicero ze czcią ie przytaczali.

Procz tego zbioru powszechnego, były potym w rożnych okolicznościach od rożnych urzędnikow wydane i przyięte prawa w niezmierney liczbie. Sciągały się do nabożeństw, świąt, iarmarkow, westalek, woyny, pokoiu, dziedzictw, niewolkow, wyzwoleńcow, występkow, kar &c.

Władza prawodawstwa w Rzymie po krolach była przy zgromadzeniu ludu. Tylko naywyżsi urzędnicy, iako konsulowie, dyktatorowie i tym podobni, a potym Trybunowie pospolstwa podawać nowe prawa do ludu mogli. Pewne na ten koniec dni szczęśliwe z ich wieszczbiarstwa, pewne obrządki przepisane były. Naprzod ieśli urzędnik był patryciusz, z senatem; ieśli plebeiusz, z Tribunami ludu znioższy się i namowiwszy, kazał te prawo wypisać na tablicy, i zawieszać na mieyscach nayludnieyszych, iakie to były *Campus, Martius, Forum Maximum, Mons Capitolinus;* a to przez trzy dni targowe wciąż, w ktore ze wsi obywatele Rzymscy przybywali do Rzymu, tak dla opatrzenia się w potrzeby, iako dla zabrania wiadomości o sprawach Rzeczypospolitey.

A tak pierwszy obrządek w stanowieniu prawa, był, *promulgatio legis*, ogłoszenie prawa albo raczey proiekta na prawo. Drugi był, mowy na stronę prawa i przeciw nie mu; krasomawcy przekładali poży-

ſki lub ſzkody z uſtawy podaney wynikaiące. Naſtępował ſeym ludu na polu Marſowym.

W dzień naznaczony zgromadzeniu ludu, dawano każdemu dwie tabliczki drewniane cienkie, gładkie i woſkowane, iednegoż koloru. Na iedney z nich były te litery U. R. *ut rogas*, zezwalam na prawo iak podaiesz; na drugiey litera A. *Antiquo*, odrzucam, nie przyimuię: każdy podług zdania, wrzucał iedną z tych tabliczek w ſkrzynkę na to przygotowaną. Słowa podania prawa były *Rogare legem:* znoſzenia zaś, *abrogo legem*. Gdy prawo uſtanowione było, ryto go na tablicy miedzianey, i ſkładano w ſkarbie publicznym.

LIBELLA. Moneta Rzymſka mała, dzieſiąta część denaryuſza, wynoſi na naſzą około poł trzecia groſza miedzianego. Przezwano tym imieniem *aſſem*, kiedy *as* przeſtał mieć rzetelną wagę funta.

LIBERALIA. Swięta Rzymſkie na cześć Bachuſa, ktory ſię też nazywa *liber Pater*. Rożniły ſię od świąt Bacchanalia przez to: iż Bacchanalia odprawowano co mieſiąc, *Liberalia* zaś tylko raz w rok 17. Marca. Zabiiano na ofiarę kozła. Stare kobiety maiąc w naczyniach wino i miod, przedawały ie chcącym lać na ogień, ſpoſobem ofiarowania rzeczy ciekłych. W te dni wolno było każdemu powiedzieć co ſię podobało.

LIBERI. LIBERORUM EDUCATIO. U Grekow wychowanie i ćwiczenie dzieci było za nayważnieyſzą ſprawę poczytane. W Lacedemonie maxyma rządu była, iż dzieci barziey do Rzeczypoſpolitey, niż do rodzicow należały. Brano ich zatym z domow na publiczną edukacyą ſtoſowaną do praw państwa. Skoro ſię urodziło dziecie, nieſiono ie do ſtarſzego cechu (*Tribus*) na oglądanie. Zdrowe, kſztałtne i mocne zoſtawiono; ſłabe, ułomne, ſkazywano na zgubę i wyrzucano. Poruczano ie mamkom zdrowym i ſilnym, ktore ſię z niemi dość twardo obchodziły. Nie powiiano dzieci, ſtarano ſię przytym aby nie kſztałtnego układu członki nie brały. Przyuczano ich, żeby nie były w iedzeniu wymyślnemi, żeby ſię zoſtawać pociemku nie bały, aby nałogu płakania i krzyczenia nie nabierały. Zimie iednoż co i lecie odzienie ich było.

W ſiedmiu leciech odbierano dzieci z ręku kobiet i oddawano do poſpolitych ćwiczeń. Pierwſza klaſſa zawierała dzieci od ſiedmiu do

ośmnaſtu lat na rożne orſzaki podług wieku podzielone. Chociaż cały Likurga prawodawcy zamyſł zamierzał uczynić z nich lud woiowniczy, nie zupełnie iednak ſztuki wyzwolone wyrugował, chciał aby utwierdzaiąc ciało, kſztałcili dowcip, przepiſał im uczyć ſię grammatyki, muzyki i nawet wymowy.

Mieli miſtrzow w tey klaſſie uczących pod okiem wyżſzego dozorcy, męża znakomitego urodzeniem i cnotą. Przyuczano ich z dzieciństwa do ſtylu krotkiego i zwięzłego. Powinne były dzieci odpowiadać na pytania, prędko, iaśnie i krotko, pod karą, ktora była gryść ſobie, wielki palec przez iaki czas. Jadali ſpolnie, pokarm ich był barzo ſkromny, kawał mięſa bez żadney przyprawy. Niekiedy dla ſprawienia w nich miłości ſkromnego i trzeźwego życia, ſtawiano im w oczach piianych niewolnikow, wytykaiąc brzydkość i podłość tego wyſtępku. Sypiali w izbach ſpolnych, ſami ſobie łożka ścieląc, ktore za całą pościel miały głowki trzcin zbieranych przez nich ſamych w rzece Erone; w zimie używali rośliny *lixophon* zwaney, ktorą za zdolną do utrzymania ciepła mieli. Hartowano ie przez wſzyſtkie ſpoſoby do pracy, trudu i niewygody. Łowy gonitwy, paſſowania ktemu ſłużyły. Oſobliwſzą zaś ſtałość i rodzice i dzieci okazywały, gdy te w pewne Dyany święta do krwi rozgami ſmagano, cierpiały zaś ten bol nic nie ſarkaiąc, czaſem aż do utraty życia. W czym zbyt daleko oſtrość Lacedemończykow zachodziła.

A iako edukacya ich do woiownictwa ſię ſtoſowała, pozwolona im przez prawa była pewna kradzież, co do nazwiſka raczey, niż co do rzeczy kradzież. Pewne tylko na to przepiſane były czaſy. Wſuwali ſię zręcznie do ſadow i ogrodow cudzych na wymknienie owocow i iarzyn. Schwytani na uczynku, karani byli za niezręczność. Tego iednak inaczey nie godziło ſię czynić, tylko pod okiem wodzow. Naywięcey wbiiano w umyſły i ſerca Spartańczykow uſzanowanie ku ſtarſzym i ſędziwym; aby ich wſzędzie czcili, aby ich ſtrofowania z pokorą ſłuchali.

Maiąc lat ośmnaście z klaſſy dziecinney przechodzili do klaſſy młodzienſkiey, w ktorey dwa lata przebywſzy, zoſtawali *irenae*, to ieſt wodzowie pewnego pocztu młodzi. Ich urzędem było, gdy młodzi wychodzili na ćwiczenie ſił i potyczki, ſzykować i rozrządzać powierzoną ſobie część.

Dwanaście lat w tey klassie wytrwawszy, odprawowali ofiarę Herkulesowi; po ktorey do wieku męskiego w trzydziestu leciech przechodzili: i odtąd wszystkich praw i zaszczytow obywatelskich uczestnikami się stawali.

W Atenach rodzice dzieciom przyzwoitą podług stanu edukacyą, dzieci rodzicom w starości żywność dawać mocą praw powinni byli: chyba że rodzice swego obowiązku wychowania uchybili. Niskiego urodzenia dzieci do rolnictwa i rzemiosł, innych do sztuk wyzwolonych i nauk obracano. Nauki z ćwiczeniem i wzmacnianiem sił ciała łączono w Gimnazyach. Skoro dziecie umiało czytać i pisać, poruczano ie zaraz dozorcom; ktorych zwali krolmi dzieci, *reges*, *curatores puerorum*. Ci dozorcy wodzili ich do mistrzow grammatyki oyczystego ięzyka. Z nauką wymowy, w ktorey się naywięcey młodź Ateńska zwłaszcza chcąca do wyższych godności doyść, ćwiczyła, nierozdzielnie prawie szła filozofia, muzyka i matematyka. Uczono też rysunku, zwłaszcza chcących nabyć malarskiey i snycerskiey sztuki. Byli mistrzowie do sztuki woienney, do wzmacniania sił; polowanie nad inne ćwiczenia przekładali.

Podzielono dzieci na klassy, wpisywano każdego w regestr klas. Klassy miały mistrzow i wyższych dozorcow, ktorzy byli urzędnikami publicznemi. Z tych *Cosmothetæ* dozierali wyrostkow *ephebos*, *puberes*, co do nauk i obyczaiow maiąc pod sobą niższych urzędnikow, *Hipocosmetas* i *Antismetas*. *Gymnasiarcha* był starszym nad ćwiczeniem sił i zręczności. Pod tym *Pædotriba* około takowego ćwiczenia pracował, prowadził młodych na polowanie.

W dwudziestu leciech wpisywano młodych w regestr żołnierzy z obrządkami do tego zwyczaynemi, wyiąwszy niektore przypadki, w ktorych prawo mogło być rozwiązane; to wpisanie i obowiązanie się było nierozerwane aż do sześćdziesiąt lat wieku.

Edukacya dzieci u Rzymian. W początkach Rzymianie woyną i rolnictwem zabawieni, nie mieli sposobności dawać ćwiczenia młodzi swoiey. Za czasem szukali mistrzow czytania i pisania. Gdy poźniey więcey między niemi, a Grekami związkow zaszło; wymowa i umieiętność tych, zagrzała tamtych do naśladowania. Sprowadzono Grekow uczonych, otworzono szkoły w ktorych autorow Greckich młodź się uczyła; ięzyk Gre-

cki, ſtał ſię ięzykiem uczonym w Rzymie. Na wzor Greckich przykładow, kſztałcili ſię Rzymianie. Zadnego prawie znakomitſzego domu nie było, żeby ſię w nim albo przyiacielem, albo niewolnikiem, lub wyzwoleńcem Grek iaki nie znaydował, ſprowadzali ich ſobie iak u nas w przeciągu lat kilkudzieſiąt panował zwyczay ſprowadzać albo trefunkiem brać Francuzow. Dozorcy dzieci *cuſtodes*, *rectores*, *reges*, odprowadzali ich do ſzkoł, ze ſzkoł do domu, nieodſtępnie pilnuiąc wykſztałcenia ich umyſłu i ſerca, a czuwaiąc nad ſprawowaniem ſię i życiem ich, gdyż oſobliwſzą Ryymianie baczność obracali na czyſtość obyczaiow dzieci ſwoich. Gdzie takich dozorcow mieć nie można było, tam niewolnicy prowadzili ſynow pańſkich do ſzkoły, noſząc za niemi tekę. Studenci płacili pewną kwotę miſtrzom ſwoim *Minerval* zwaną.

Procz Greckiego ięzyka, nauka i ćwiczenie ſię w właſnym oyczyſtym w oſobliwym u Rzymian ſtaraniu było: mieli do tego nauczycielow, iako i do retoryki. Nie przeſtaiąc na edukacyi u ſiebie dawaney Rzymianie maiętnieyſi poſyłali dzieci ſwoie do Aten, iako do ſtolicy nauk i gładkości w obyczaiach. Za powrotem obracali ich do wymowy w ſprawach. Wymowa ſtała ſię drogą do naywyżſzych Rzeczypoſpolitey doſtoieńſtw. Bawiąc ſię w Atenach nabywali też nauk matematycznych, muzyki i innych ſzlachetnego młodziana zdobiących.

Naznaczeni wſzyſcy bez braku obywatele do noſzenia broni za oyczyznę, mieli w ciągu edukacyi ćwiczenie ſił i zręczności ciała. Polowanie, gonitwy, ieżdżenie na koniu, ciſkanie grotow, pływanie i tym podobne zabawy i ſztuki wchodziły w ich wychowanie. Tak wyborna edukacya pſuć ſię ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey poczęła, gdy młodź dawano do ſzkoł komediantow, gdzie ſię uczyli geſtow i wymawiania teatralnego, oraz z gadaniem aktorow łączyć ruſzania niby w takt całego ciała, i tańcow komedianckich. O wychowaniu płci niewieściey masz pod artykułem fæmina.

Libra. Funt, waga. U Grekow i Rzymian była dwunaſtu uncyi. Libra i as w początkach iedney wagi były. Uncya Rzymſka na naſzą wagę wynoſi iedną uncyą i dziewiątą część uncyi; z tego łatwo wymiarkować inne części funta Rzymſkiego, ktorych te nazwiſka były. *Sextans* dwie uncye, *quadrans*, trzy, *triens*, cztery, *bes* ośm, *ſemis*,

 ſześś,

ſześć uncyi albo poł funta, *dodrans* dziewięć, *dextans*, dzieſięć, *decunx* iedenaście uncyi.

Waga u ſtarożytnych zwyczaynie była z kamienia czarnego z znakami z miedzi lub ſrebra wyrażaiącemi uncye i funty. Waga funta znaczona była przez literę I. dzieſięć funtow przez X. Uncye przez kropki, a połowa uncyi przez S. *ſemiuncia.*

W Rzymie wagi publiczne chowano w kościołach bogini *ops*, Herkuleſa, Kaſtora i Polluxa. Wagi były okrągłe, a z obydwoch ſtron płaſkie. Niektore też były czworograniaſte.

Librarius. Kſięgarz, piſarz, kopiſta. Dawni mieli piſarzow do kopiowania kſiąg, malowania liter. Mieli kſięgarzow kupuiących i przedaiących dzieła autorow. Kſiążki ich nie były takie iak ſą u nas. Były to pargaminy albo papiery z liścia pewnego drzewa Egipſkiego w walec zwinione, karty iedne do drugich przykleione maiąc. Każdy walec takowy zwał ſię *volumen.* Kiy okrągły z bukowiny, z hebanu albo z ſłoniowey kości był na końcu zwinięcia, zwał ſię *umbilicus.* W ſkleianiu kart pargaminowych, liſtwa malowana była ſzkarłatową albo karmazynową farbą. Karty po iedney ſtronie piſane były, tytuł na grzbiecie walca, a liſt przypiſuiący na brzegu we wnątrz. Końce ozdabiano złotemi farbami, wypolerowawſzy kamieniem Trypolitańſkim. W Bibliotekach tomy walcowe w kolumny ułożone były.

Kſięgarze mieli kramy do ktorych na czytanie nowych dzieł ſchodzili ſię uczeni.

U Rzymian *Librarii* byli kopiſtowie kſiąg, i *Bibliopolæ* przedaiący kſięgi. Procz tego mieli niewolnikow barzo ſpoſobnych do ſkliiania ich, *glutinatores.* Za czaſow Rzeczypoſpolitey maiętni trzymali w domach ſwoich po kilka niewolnikow lub wyzwoleńcow do przepiſywania kſiąg. Dopiero za panowania Auguſta Bibliopolæ w Rzymie być poczęli. Mieli ſwoie kramy zwyczaynie przy ſłupach kościołow, placow publicznych, oſobliwie na wielkim rynku Rzymſkim. Na tych ſłupach i kſiążki i inne obwieſzczenia, naprzykład rzeczy zgubionych przybiiali: ozdabiali ie imionami autorow. Rękopiſma drogie były. Rozſyłali ie po prowincyach.

Lictor. Ceklarz. To imię pochodzi od ſłowa *ligare*, wiązać. Lictores byli w Rzymie ſługy publiczni, ktorzy przed naywyżſzemi Rzeczypoſpolitey urzędnikami chodzili

dla ſprawienia im łatwieyſzego przeyścia. Romulus na wzor Toſkańczykow, a potym konſulowie mieli ich dwunaſtu. Pierwſza ceklarzow uſługa była, imać, wiązać, chłoſtać, ścinać złoczyńcow. Mieli pęki rozg leſzczynowych rzemykiem związane, z toporem we śzrodku. Na woynie po otrzymanym zwycięſtwie, albo pod czas tryumfu, pęki ich były uſtroione laurami.

Kiedy urzędnik Rzeczypoſpolitey ſzedł do czyiego domu, ceklarze poprzedzaiąc go uderzali we drzwi ſwemi pękami na znak przyiścia iego. Po ulicach odpychali ludzi z drogi. Czego względem weſtalek i kobiet nie czynili. Wyſokie doſtoieńſtwa rożniły ſię liczbą liktorow. Dyktatorowie mieli ich dwadzieścia cztery konſulowie dwanaście, Pretorowie w prowincyach rządzący ſześć, Pretorowie w Rzymie dwoch.

LITTERÆ. Liſty. Kſztałt liſtow u Grekow i Rzymian miał pewne ſwoie i nie odmienne wyrazy. Grecy na początku kładli naprzod imię piſzącego, potym oſoby do ktorey liſt piſali, toż ſłowa życzące zdrowia i powodzenia w zamyſłach. Opuścić ten wyraz przez niedbalſtwo, a dopieroż umyślnie, poczytywano za grubiiańſtwo lub urazę.

Lacedemończycy piſali liſty barzo krotkie, ſtyl taki oazwano od nich lakonicznym: piſali na pargaminie wąſko a długo kraianym, ktory obwiiali około walca drewnianego, obwiązywali nitką czarną i pieczęść przykładali. Nie mieli ſzczegulnych pieczątek właściwych, ale każdy brał iaką chciał. Pierścienie żelazne ſłużyły im do pieczętowania.

Rzymianie na wzor Ateńczykow ieden mieli ſpoſob piſywania liſtow. Kładli naypierwey imię ſwoie i urząd, toż imię i urząd tego, do ktorego piſali, przydaiąc zwyczaynie albo ſamo ſłowo *ſalutem*, albo *ſalutem dicit*, a czaſem *ſalutem plurimam dicit*. Kiedy do konſula lub dyktatora kto piſał, pierwey tych urzędnikow imię niż ſwoie wyrażał. Konſulowie, dyktatorowie i pretorowie do niżſzych piſząc, tych imiona przed ſwemi kładli. Zwyczaynie liſty kończyły ſię tym ſłowem *vale*. Naywięcey piſywano na papierze zrobionym z liścia drzewa Egipſkiego *papyrus* zwanego. Składali ie po proſtu, albo w walec, nitką okręcali, woſk przyłożywſzy pieczętowali. Ci ktorzy oſzczędzić chcieli koſztu na papier drogi na ow czas, piſywali na tablicach wo-

ſkowanych, ſtylem to ieſt żelazem zaoſtrzonym; obwinąwſzy, potym woſkiem pieczętowali. Odebrawſzy takie tabliczki można było piſmo zagładzić drugim końcem ſtylu, i na tychże ſamych odpis dawać.

Liſty naywyżſzych hetmanow podwoyną pieczęć miały, a kiedy o zwycięztwie donoſiły, ozdobione bywały laurem.

LOGISTÆ. Urzędnicy w Atenach przełożeni nad regeſtrami i rachunkami; wybierani po iednemu z każdego cechu, przez ſameż cechy. Przed niemi każdy urzędnik ſchodząc z urzędu ſtawać, i ſprawę ſwoiego obchodzenia ſię na nim, czynić był powinien; do nich należało rozeznawać wſzyſtkie uciemiężenia i krzywdy od ludzi ſkarbowych wyrządzane, wſzyſtkie kradzieże publicznych pieniędzy, zgoła wſzyſtkie wyſtępki w ſprawowaniu ſprawiedliwości i ſkarbu.

LORICA. Pancerz, zbroia, *ad lorum* rzemień, przeto iż z razu ſtarożytni miewali ie ze ſkory. Poźniey robiono pancerze z kołek żelaznych, na koniec z blach żelaznych, z ktorych iedna pierſi, a druga plecy okrywała, ſpięte ſprzączkami. Czaſem miewali nakſztałt zbroi kaftany wytkane. Grecy niżey zbroię dla oſłony brzucha noſili blachę miedzianą, ſrebrną lub złotą, ktorą paſem pokrywali, z tyłu haftkami ſpinaną.

LUCTUS. Załoba, ſmutek iawnemi znakami okazany. U pogan żałoba powinnością religii była. W Sparcie, gdzie płakać zakazano było ale pozwolono żałobę noſić, i poſtawą i zaniedbaniem ſtroiu ſmutek okazywać, nie trwała żałoba nad dni iedenaście. Dwunaſtego ſkładano ią po odprawioney ofierze Cererze.

W Atenach dłużſza była żałoba. Kobiety noſiły ią w kolorze białym, a męſzczyzni w ciemnym. W czaſie żałoby, kobiety zaniedbywały wſzyſtkie ſtroie, włoſy ſobie ſtrzygły; męſzczyzni zapuſzczali brody, czaſem popioł na głowy ſobie ſypali. Rodzice po dzieciach w żałobie chodziły.

W Rzymie, zrazu kolor czarny, albo iakikolwiek ciemny, był kolorem żałobnym dla oboiey płci: poźniey niewiaſty noſiły zaſłonę białą, reſztę ubioru czarnego koloru bez żadnego przyſtroienia. Męſzczyzni włoſy i brodę zapuſzczali, nie brali wieńcow na głowę w uroczyſtości i bieſiady. Naydłużſza żałoba, iaka była dzieci po oycu, wdowcow i wdow, nie trwała nad dzieſięć mieſięcy. W przeciągu

ciągu tego czasu wdowa nie mogła iść za mąż bez zakały swoiey sławy. Wdowiec zaś żenić się mogł, kiedy chciał.

Były w Rzymie publiczne po zmarłych żałoby, ktore trwały mniey lub więcey podług chęci ku zeszłemu obywatelowi.

Publiczna żałoba miała także mieysce w klęskach i smutnych przygodach państwa lub miasta Rzymu, ktorey przeciąg rozmaity bywał. Po kanneńskiey Rzymian przegraney, skrocono czas żałoby aby prędzey klęska ta w niepamięć poszła. Czasem dla rodzin albo świąt, albo na uczczenie iakiego wielkiego czynu w obywatelu przerywano żałobę, ale potym czas przerwania nagradzano.

Ludi. Naywłaściwsze tego słowa u dawnych znaczenie wyraża *igrzyska*. *Ludi publici.* Miano ie za rzecz do religii należącą. Nie dawano ie zrazu tylko w dni poświęcone iakiemu bożkowi albo bohatyrowi. W Grecyi igrzyska iedne były pospolite całemu kraiowi, drugie szczegulnych miast. Naprzod dawane na placach publicznych, potym niektore w Amfiteatrach budowanych. Widoki teatralne, gonitwy, pasowanie się ludzi i zwierząt, tragedie i komedie składały te igrzyska.

Ateńczykowie niewymownie lubili igrzyska. Nigdzie tyle ludu niewidywano, iak na nich. Mimo ich wielość i częstość, zawsze się zewsząd ubiegali do mieysc, o ktore wszczęte wielekroć kłotnie, bitwami się kończyły. Dla zabieżenia temu, postanowiono, aby każdy patrzący płacił dwa obole od mieysca. A że większa część ubogich obywatelow na to rozrządzenie szemrała, uchwalono, aby im po dwa obole ze skarbu dawano. Te pieniądze szły trzymaiącym widoki, na opłacenie kosztow potrzebnych.

Lacedemończykow surowe obyczaie nie mogły się ze zwyczaiem reszty Grecyi co do igrzysk zgodzić. Likurg wszelkich widowisk im zakazał, a zatym sceniczne widoki, szermierskie zapaski, bitwy zwierząt, na koniach i wozach gonitwy, tragedye, komedye, nie znane były w Sparcie, same ćwiczenia do nabycia sił zręczności, serca, miały mieysce, i na tych barzo radzi przytomnemi bywali.

W Rzymie tenże smak w igrzyskach i widokach co i w Atenach panował. Romulus pierwszy ie na cześć bogow postanowił, toż po nim następcy krolowie, po wypędzeniu krolow konsulowie i insi urzędnicy czynili. Znaydziesz o

Gre-

Greckich i Rzymſkich igrzyſkach, pod ſzczegulnemi ich nazwiſkami w tym dykcyonarzu. Przydać tu należy, iż Grecy i Rzymianie znali igrzyſka lalek ruchomych. Były to oſobki z drzewa, ktore za pociągnieniem ſtron poprzywiązywanych do rożnych częśći ciała, ruſzały ſię w rozmaite ſpoſoby, naśladuiąc udawania arlekinow, i kuglarzow, pokazywano ie na teatrach.

Ludi. Nie było oſobliwie dawnieyſzych czaſow w Rzymie używane to imię *ludi* do znaczenia gry zabawnych. Tu iednak ieſt mieyſce dania o nich wiadomości. Były rożne małe gry u Grekow i u Rzymian iak ſą u nas w mieście i na wſi używane. Z takowych liczby ieſt owa, *ludere par impar*, cet czyli licho: w ktorą takim ſpoſobem, iakim dziś grano. Taka ieſt i druga, ktorą Cicero zowie, *micare digitis*: ta gra natym zależała; ieden z graiących krył rękę za ſiebie tyle palcow złożywſzy ile chciał, drugi zgadać był powinien liczbę złożonych palcow. Ludzie wieyſcy naywięcey ſię tą grą bawili.

Trochus. Grecka zabawka w używaniu u młodzieży Rzymſkiey. Nie był to ani bilar, ani bąk, iak niektorzy mieć chcą, ale obręcz żelazna maiąca wiele kołek| żelaznych wewnątrz. Młodzi toczyli też obręcz, popychali ią prętem żelaznym z rękoyścią drewnianą; moc i ſztuka w tym popychaniu popiſywała ſię: kołka brząkaniem przeſtrzegały przytomnych, aby ſię uſtępowali.

Zołnierze mieli ieſzcze grę zwaną *latrones* albo *latrunculi* niby ſzachy albo ſaki naſze. Zręczność tam naywięcey dokazywała. Grywano w nią na tablicy w warcabnicę układaney. Krol ſię nie ruſzał, chyba w gwałtowney potrzebie. Ta gra była obrazem woyny, nacierano i broniono ſię. Ten wygrywał, ktory zabrał wſzyſtkich pierwſzych żołnierzy. Krol nie mogł być wzięty, ale ſkoro wſzyſtkich żołnierzy zabrano, iuż miany był za zwyciężonego.

Po wywroceniu Rzeczypoſpolitey, u Rzymian gra barzo podobna do loteryi, czyli faryny; wielce zwyczayna za Ceſarzow. Znaki do tey gry były czworograńce małe z proſtey lub ſłoniowey kości, na czterech bokach piſano, co ſię podobało obrać za wyrażenie rzeczy na farynę danych. Nazywano te znaki *teſſera convivalis*, kość bieſiadna, że tym ią dawano, ktorzy na bieſiadę zaproſzeni byli. Zwyczaynie

nie wygrywano iakie drogie i kſztałtne ruchomości. Heliogabal Ceſarz w ten ſpoſob złożył ſwoią ſarynę, iż naprzykład ieden wygrywał dzieſięć wielblądow, drugi dzieſięć much; ieden tyle funtow złota, drugi tyle liſtkow ſałaty. Był to ſpoſob zręczny okazania hoyności.

Gry trefunkowe u Grekow i u Rzymian były dwoiakiego gatunku. *Tali* i *Teſſeræ luſoriæ*. *Tali*, koſtki były nazwane, iż ie robiono z koſtek nog bydlęcych *tali*. Ten rodzay gry ieſt barzo dawny, bo ieſzcze za woyny Troiańſkiey używany. Nie zgadzaią ſię piſarze dawni o figurze tych koſtek. Zakładaią między *tali* a *teſſeræ* tę rożnicę, iż tamte cztery tylko boki, te zaś ſześć bokow miały. Twierdzą ieſzcze, iż z tych czterech bokow dwa były płaſkie, a z drugich dwoch ieden wypukły, *ſupum*, *ſupinum*, naznaczony liczbą trzy, drugi wklęſły nazwany *pronum*, naznaczony liczbą cztery. Trzeci bok naznaczony liczbą ſześć *ſenio* u Łacinnikow zwany, czwarty miał znak *aſſa*, ktorą Łacinnicy zwali *canis*. Procz czterech bokow na ktore zwyczaynie kość padała, były dwa zakończone z okrągława, rzadko kiedy na te paść mogła: co gdy ſię trafiło zwano to *talus rectus*; kiedy za rzuceniem czterech kości każda innym znakiem padła, wygrana była zupełna.

Taki raz ſzczęśliwy zwano *regius* albo *baſilicus*, krolewſki iż ktory tak rzucił, krolem bieſiady obrany bywał. Przeciwny naynieſzczęśliwſzy rzut był, kiedy *aſſami* kości wſzyſtkie padły, *damnoſi canes* zwany. Rożne padnienia kości, rożnemi bożkow i bohatyrow imionami nazywali Rzymianie. Wzywali boſtw na ſzczęście.

Do rzucania mieli naczynia nakſztałt wierzyczek bez dna ſzerſze u dołu niż u gory: we śrzodku były niby ſtopnie po ktorych ſpadały z ſzeleſtem kości.

Drugi był rodzay gry w kości *teſſeræ luſoriæ* po łacinie zwaney. Kości te iak naſze miały ſześć bokow, i kropkami znaczone. Grywano we dwie kości, częściey we trzy. Troiakim ſpoſobem grę w kości czyniono. Jeden był podobny do wzwyż opiſanego pod *tali*. Przegraiący procz ſtawki ieſzcze płacił pewną kwotę. W drugim ſpoſobie, ten ktory zaczynał, mianował liczbę, ktorą chciał rzucić; ieśli mu ſię udało, wygrywał; ieśli nie, przeciwnikowi zoſtawiał wolność obierania liczby, i podpadał karze na ſiebie włożoney.

żoney. Trzeci nazywał się u Rzymian *duodena scripta.* Stoł na ktorym grali, był czworograniasty, dziesięcią liniami u Grekow, dwonastą u Rzymian podzielony. Na tych liniach ustawiano kałkuły podług woli, stosuiąc się do liczby wopadłych kości. Piętnaście kałkułow Rzymianie, dwanaście Grecy używali, rożnego koloru. Los i przemysł tą grą kierował. Czasem umyślnie kto przegrywał ku upodobaniu osob sobie lubych. Gdy kilka iuż kałkułow kto stawił, co zwali *dare calculum*, a postrzegł, iż źle grał, mogł za pozwoleniem drugiego znowu grę zacząć, *reducere calculum.*

Przez owe linie rowno odległe, szła iedna linia przecinaiąca tamte *linea sacra*: ktorey chyba w ostatniey potrzebie, nieprzestępowano: co wyrażali *redigi ad incitas.* Ta gra wiele podobieństwa miała do naszego trytraku.

Powszechne nazwisko gry od trefunku zawistych było *alba.* Prawa ie surowo zakazywały, i zakazy te dość skutecznie zachowane były do schyłku Rzeczypospolitey. Kiedy wyuzdana chęć gry takowych opanowała Rzymian, zrazu przestępuiących w tey rzeczy prawa, do więzienia w sadzano, albo na kopanie kamieni skazywano. Wyłączone iednak były dni świąt Saturnowych; ale po panowaniu Augusta, wniwec te prawa poszły, gry stały się im zbyt powszechne.

LUDUS. Znaczyło ieszcze u Łacinnikow mieysce gdzie w rożne ćwiczenia wprawowano: tak domy w ktorych mistrze gladiatorow ćwiczyli zwano *ludi*, szkoły gdzie młodź nauki brała nazywano *ludi*, ztąd nauczyciele, *ludi magistri.*

LUPERCALIA. Swięta sławne Rzymskie na cześć bożka *Luperka* albo *Pana* odprawowane piątego dnia Lutego. Młodzi ludzie w to święto biegali cale nadzy z biczem w iedney ręce, w drugiey z nożem ktorym zabiiali kozy na ofiarę Panowi bożkowi. Pod czas ofiary maczali sobie czoło krwią zabitych zwierząt, a po niey ocierali ie wełną zmoczoną w mleku. Potym biegaiąc z naywiększym śmiechem chłostali, kogo na drodze napadli. Mniemanie w kobietach, iż uderzone tym biczem mogły się stawać płodnemi, albo szczęśliwie rodzić, sprawiało że się na drodze chłostaiącym umyślnie nawiiały. *Luperci* zwali się kapłani do tych świąt naznaczeni.

LUSTRATIO. Oczyścienie. Obrządek u starożytnych bar-

zo używany. Oczyściali ludzi, miasta, woyska, pola, ktore mniemali być skalane przez iaki występek, lub nieszczęsny przypadek. Oczyścienia iedne były publiczne, drugie prywatne. Pierwsze czynione bywały przez naywyższych urzędnikow, przez hetmanow, przez kapłanow; drugie przez tego samego, ktory ich potrzebował.

Trzy były sposoby oczyścień publicznych: przez ofiary bite, przez wodę, przez ogień. Oczyściaiąc woyska przez ofiarę z bydła, dzielono ofiary na dwie części, po iedney i po drugiey stronie drogi do ołtarza wiodącey umieszczono, po między nie przechodziło woysko, zwano to *lustrare exercitum*. Servius krol przy pierwszym policzeniu ludu czynił oczyścienie iego, obwodząc w koło świnię prośną, owcę i byka, i ta ofiara zwała się *solitaurilia* albo *suovetaurilia*. Pola oczyściano obchodami publicznemi. Winnice i role obchodzono śpiewaiąc na chory chwałę Bachusowi i Cererze.

Lustracyą albo oczyścienie przez wodę używane było na pogrzebach: po ktorych kapłan brał z ołtarza głownię rozpaloną, i zanurzał ią w naczyniu pełnym wody, potym gałęzią rozmarynową albo oliwną skrapiał przytomnych, obchodząc trzy razy całe zgromadzenie: ta woda zwała się *lustralis*.

Oczyścienie przez ogień zależało na tym, iż lud obchodził trzy kroć około stosa rozpalonego albo około ołtarza, na ktorym węgle rozpalone leżały.

Lustracye prywatne i szczegulne odprawowały się także troiakim sposobem; iedne przez powietrze, drugie przez ogień i siarkę. Przez powietrze, kiedy około osob oczyściaiących się mocno ie powiwali. Przez wodę, kiedy albo nią skrapiano, albo w niey nurzano. Przez ogień i siarkę, co w wielkim u pospolstwa używaniu było, kiedy około człeka palono siarkę zmięszaną z kleiem kopalnym, ktore podpalano patykiem sosnowym *tæda* nazwanym. *Obacz Expiatio.*

Lyceum. Mieysce w Atenach ozdobione przysionkami, ogrodami, gdzie Aristoteles dawał nauki swoie.

Lyra. Narzędzie muzyczne, ktorego strony nie miały spodem ani drzewa, ani żadney deki. Rozmaitego lyra gatunku była, rożnego kształtu, wielkości, i liczby stron.

Gatunek lyry Cithara, był to instrument barzo prosty o trzech stronach zrazu: przydano

dano potym czwartą, poźniey piątą, a daley dwie nadto, i taka cyfra nayzwyczayneyſza u dawnych była. Chociaż znaydowało ſię w niey ſiedm tonow, nie było iednak oktawy, ktorą Simonides przydał.

Grecy mieli ieſzcze inny rodzay, zwany *chelos* po Grecku, *teſtudo* po łacinie od żołwia, iż podobna do ſkorupy żołwiey kſztałtem ſwoim była. Czaſem poetowie citrę i ten inſtrument *teſtudo* za iedno biorą. Pindar i Homer ſiedm ſtron i temu inſtrumentowi daią.

Dwoiakim ſpoſobem na takowey lirze grano, albo palcami ſtrony ſzczypiąć, albo brzękaiąc w nie niby nieiakim ſmyczkiem *plectrum*, *pecten*, zwanym. To *plectrum* podług iednych był to patyczek kończaty albo haczyſty; podług innych nakſztałt koſtki karbowaney, albo przedzieloney, ktorą w palcach trzymaiąc chwytali ſtrony. Zwyczaynie miewali ie z kopytek kozich. Niektorzy utrzymuią, iż ſmyczki takie, iak ſą teraz, znane były dawnym.

M.

M. Ta litera ſama kładzie ſię za *Marcus*, *Mucius*, *maceria*, *magiſtratus*, *magnus*, *manes*, *mancipium*, *marmorus*, *Marti*, *mater*, *memor*, *memoria*, *menſis*, *mens*, *miles*, i od niego pochodzące, *mille*, *miſſus*, *monumentum*, *mortuus*, *mulier*, *municipium*, *merens*, *merita*. M. ALM. *Marcus Aemilius*. M. AG. EQ. *Magiſter Equitum*. MAR. *Maritus* albo *Marita*. MAR. VLT. *Mars ultor*. MAX. POT. *Maximus Pontifex*. MD. *Mandatum*. MED. *Medicus*. MER. MERC. *Mercator* albo *Mercurius*. MERK. *Mercatus*. ME. *mecum*. MES. *Menſis* albo *moleſtus*. MS. *Magis*. MI. *Maximo Jovi*. MIN. albo MINER. *Minerva*. ML. *Malum*. M. albo MON. albo MNT. *Moneta*. M. P. *Mulier peſſima*. MO. MN. MUN. MUNIC. *Municipium*. MNF. *Manifeſtus*. MNM. *Manumiſſus*.

M. w liczbie znaczy tyſiąc, a z liniyką na wierzchu tyſiąc razy tyſiąc. U Grekow wyra-

ża miryadę, to ieſt dzieſięć tyſięcy. Pomnożona wyraża tyle miryadow, ile razy położona ieſt. M. między dwoma I. maiąca liniykę na wierżchu IMI. znaczy pięć miryadow 50,000. IMI. M. ſześć miryadow i tak daley. m. Greckie małe z kreſką ukośną na wierżchu, znaczy czterdzieści, z kreſką na dole czterdzieści tyſięcy.

MAEMACTERION albo MAEMATERION. Mieſiąc Ateńſki u nas Październik, w ktorym odprawowano święta *Maemacteria* na cześć Jowiſza *Maemactes*, burzyciel, dla burz i nawalnic w tym czaſie panuiących, na ktorych odwrocenie błagano go ofiarami.

MAGI. Mędrcowie u Perſow tak zwani. Radzono ſię ich w każdey rzeczy: ich pieczy wychowanie ſynow krolewſkich poruczone było. Sam Monarcha muſiał przed niemi dać nieiaki wywod umieiętności i zdatności ſwoiey. Kapłani oraz Filozofowie, ſzanowani od ludu, poważeni od krolow, czaſem ſię im ſamym niebeſpiecznemi ſtawali.

MAJUMA. Swięta u Rzymian obchodzone pierwſzego Maia z wielką uroczyſtością i koſztem. Tego dnia nayznacznieyſi i naybogatſi z Rzymian przybywali do *Oſtia* przy uściu Tybru, gdzie wſzelakiego rodzaiu rozrywek używali. Gzili ſię iak dzieci, a naywięcey ich bawiło, żeby ieden drugiego ſtrącał w morze.

MAJUS. Mieſiąc tak nazwany od bogini *Maia*, matki Merkuryuſza.

MANCIPI RES. Dobra własnością do kogo należące takowe, ktore nie mogły być ani przedażą, ani innym ſpoſobem uſtąpione, tylko między obywatelami Rzymſkiemi z zachowaniem prawności *nexus* zwaney. *Nexus* zaś był takowy ſpoſob umowy przedarzowey: trzeba było pieniędze gotowe pokazać, mieć pięciu świadkow obywatelow Rzymſkich wyroſłych z dzieciństwa; procz tych ieden ſzalę miedzianą trzymał, do kupczących mowił ſłowa z prawa na to wyznaczone, i ſzali ſię dotykał: to wſzyſtko w obecności urzędu, ktory ſię pytał przedaiącego, czyli ſię nie odwoływa przeciw temu; a gdy odpowiedział że nie, rzecz kupuiącemu przyznawał. Ten ieden był ſpoſob zbywania dobr między obywatelami, podług prawa dwunaſtu tablic.

MANES. Nauka pogan o *Manes* ieſt barzo niepewna. Jedni tym imieniem nazywali bożki piekielne, inni trzymali, iż *manes* nie ſą nic innego

tylko duſze zmarłych, ktore oni między bożki podziemne poczytywali. Mieli ie za duchy przeciwne; ktore trapią żywych. Poetowie przydawali im pazury, pochodnie, łańcuchy i bicze. Powymyślano ofiary i modlitwy na ubłaganie tych dusz: *placare manes*.

MANIPULUS. Tym imieniem znaczyła ſię mała cząſtka woyſka, ktora wynoſiła trzydzieſtą część Legii; z dwoch ſetcow ſię ſkładała. Wodź przełożony nad nią zwał ſię *Ducentarius*, dwuſetnik. Mniema Plutarch że to imię pochodzi z dawnego zwyczaiu Rzymian, iż zamiaſt proporca noſzono na żerdzi ſnopek ſłomy lub ſiana *Manipulus* po Łacinie. Inſi inny początek nazwiſku temu daią, rownie niepewny. Zołnierz w takowey chorągwi *manipularius*.

MANUMISSIO. Wypuſzczenie na wolność niewolnika, tak nazwane, iż pan wolnością daruiący ręką ſię iego dotykał. W Lacedemonie prawo uwolnienia niewolnikow nie przy panach, ktorych rolę oni uprawiali, ale przy zgromadzeniu ludu, ktory tym dobrem nagradzał znacznieyſze rycerſkie dzieła niewolnika z panem ſwoim na woynie będącego, albo w ciężkiey potrzebie Rzeczypoſpolitey doſtarczenie pieniędzy i znakomitą zaſługę. Na ten czas daruiąc go wolnością wkładano mu na głowę wieniec, znak wolności w całey Grecyi zwyczayny.

Niewolnicy w Atenach nabywali wolności, dawſzy panu pewną kwotę pieniędzy prawem przepiſaną. W ten czas pan powinien był ſtawić niewolnika przed Archontem Polemarchem, i uznawać go wolnym: co czynił kładąc rękę na głowę iego. Woźny to uwolnienie ludowi ogłaſzał. Kiedy w nagłey potrzebie Rzeczpoſpolita niewolnikow rownie z obywatelami na woynę zaciągała, w ten czas w nagrodę uſług ſwoich nie tylko wolność, ale i prawo obywatelſtwa otrzymywali.

Wyzwalanie w Rzymie zaczęło ſię za panowania krola Serwiuſa, ktory chcąc pomnożyć i wzmocnić państwo, wydał prawo upoważniaięce każdego do dawania wolności ſwoim niewolnikom. Zrazu wyzwalano rzadko i dla wielkich przyczyn, ktore przed urzędem wyłożyć należało. Trzema ſpoſobami wyzwalano u Rzymian. Pierwſzy był przez popis, *cenſus:* to ieſt niewolnik, ktorego pan wolnością chciał darować, dawał wpiſać imię ſwoie w publiczne kſięgi popiſu zwyrażeniem dobr, ktore

re posiadał. Drugi, przez laskę, *vindicta*, wprzowadzony od P. Waleryusa Publikoli, gdy w nagrodę odkrytego młodzian Rzymskich spisku na powrócenie Tarkwiniuszow, wolnością nadał niewolnika. Ten niewolnik nazwany był *Vindex* albo *Vindicius*, i od tego ten sposob wyzwolenia zwał się *Vindicta*. Głowę niewolnikowi golono, potym pan prowadził go przed pretora, mowiąc, *chcę aby ten niewolnik był wolnym*. Pretor odpowiadał: *ogłaszam cię być wolnym podług zwyczaiu Rzymian*, wyrzekaiąc te słowa uderzał go z lekka laseczką. Przydaią ieszcze, iż dawano lekki policzek niewolnikowi, i w kołko go obracano, co Łacinnicy zwali *vertigo*. Trzeci wyzwolenia sposob był przez testament. Często prożney chwały żądza pobudką takowego postępku bywała. Mieli sobie za cześć, aby wyprowadzanie pogrzebowe iak nayokazalsze było, a liczba wyzwoleńcow, do tego wiele przydawała. Czapka znakiem wolności u Rzymian była; *pileo donare*, wolnością darować.

MANUMISSUS. Wyzwolony z niewoli. W Lacedemonie wyzwoleńcy nie mieli praw i przywileiow obywatelskich. Nie znaydowali się na seymach, i bynaymniey w rząd niewchodzili. Wolno im tylko było mięszkać gdzie chcieli, i w ścisłey potrzebie zaciągano ich do woyska.

W Atenach wyzwoleńcy brali insze imię, albo do dawnego iaką syllabę dla utaienia dodawali, nie tak zupełną iak obywatele wolność mieli. Panowie ich, zachowywali iakąś władzę nad niemi. Wyzwoleniec powinien był zawsze być przy dawnym panu, szanować go, czynić mu usługi; czego uchybiaiąc podpadał karze powrotu do niewoli. Panowie z swoiey strony mieli obowiązek bronić wyzwoleńcow radą, pomocą i powagą swoią wspierać ich w każdey potrzebie.

W Rzymie pan niewolnika wolnością darował i w liczbę obywatelow poczytywał. Wyzwoleńca nazywo *libertus*, albo *libertinus*. *Libertas*, mowiło się względem pana iego. *Libertus Augusti*. *Libertinus*, znaczyło kondycyą wyzwoleńca, *homo libertinus*.

Wyzwoleńcy mieli głowę golonę i nosili czapkę pewną na znak wolności. Lubo wyzwoleńcy stawali się obywatelami Rzymskiemi, nie byli iednak przypuszczeni iako ci ktorzy się wolnemi urodzili *Ingenui*, ani do rycerskiego, ani do senatorskiego stanu.

Kondycya ich była iako naypo-ſplitſzych obywatelow: poczytani iak tamci bywali w cechy mieyſkie.

W ſłużbie woienney kładziono rożnicę między wyzwoleńcami, a domowemi obywatelami. Częściey wyzwoleńcy do woyſka morſkiego, ktore mniey niż lądowe poważano zaciągani bywali. Wyzwoleniec na okazanie wdzięczności temu, ktory go ſzacownym wolności darem nadał, miał ſobie za cześć brać imię iego, a czaſem i przedimię, na końcu zoſtawuiąc ſwoie dawne; naprzykład. M. Tullius Tiro, wyzwoleniec M. Tulliuſza Cycerona.

Wyzwoleńcy w Rzymie powinni byli przychodzić dwa razy na dzień do ſwoich panow, żeby z niemi ſzli na miaſto, na mieyſca publiczne, pomnażaiąc ich orſzak. Nadto gdyby panowie w uboſtwo wpadli, obowiązani byli dawać im ratunek. Były kary na wykraczaiących przeciw uſzanowaniu pana: powracano ich w niewolą, albo na kopanie kruſzcow ſkazywano.

Martius. Marzec mieśiąc tak nazwany od Marſa bożka woyny. Przed odmianą roku przez Numę krola uczynioną, Marzec był pierwſzym mieſiącem dla czci Romuluſa, ktorego miano za Marſowego ſyna.

Matrimonium. Małżeńſtwo. U Lacedemończykow męſzczyzni powinni byli mieć lat trzydzieści, a białegłowy dwadzieścia do ſtanu małżeńſkiego, a to z myśli Likurga, żeby mocnicyſze potomſtwo oyczyznie dawali. Panny innego poſagu nie wnoſiły, procz honoru i cnoty. Nie bogactwo, ale piękność, ſzykowność i męſtwo kobiet, zalecały ie w oczach młodzianow.

Kiedy rodzice zezwolili na wydanie corki proſzącemu, młodzian dnia naznaczonego przychodził w wieczor do ich domu, i niby przez moc wydzierał corkę z ręku rodzicielſkich i do ſwego ią domu wprowadzał, maiąc z ſobą iedną tylko niewiaſtę, ktorą Łacinnicy zwali *pronuba*.

Skoro oblubienica ſtanęła w domu męża, niewiaſta owa, ktora za nią przyſzła, ſtrzygła iey włoſy barzo niſko w przytomności krewnych tamże zgromadzonych. Szaty i obuwie białogłowſkie zdeymowała iey, daiąc na to mieyſce męſkie. Tak przebrana prowadzona była do łożnicy. Zadnych god weſelnych nie było. Oblubieniec ſzedł ieść u poſpolitego z ſwemi rowieńnikami ſtołu: potym za daniem znaku na ſpoczynek

czynek w ſpolnym mieyſcu ſpać ſię kładł, około połnocy wſtawał dla obaczenia ſwey żony, i prędko ſię wracał.

W innych państwach Greckich rożne prawa, rożne zwyczaie około małżeństwa były. Poſpolicie oycow o corkę proſzono: matki żadney w tey mierze władzy nie miały. Po uczynionych umowach i zapiſach poſagowych, naznaczano dzień ślubny, uważaiąc aby nie przypadł na iaki dzień za nieſzczęſny od nich poczytany.

Obrządki prawie iednakowe były, procz małych niektorych rożnic. W Beocyi podług Plutarcha pannę młodą wieziono do domu oblubieńca, i ſkoro z woza zſiadła, palono oſie, na znak, iż nie masz powrotu z domu mężowego, w ktorym na zawſze zoſtać trzeba.

Ateńczykowie żenili ſię zwyczaynie w zimie. Zwłaſzcza w mieſiącu *Gamelion*, od słowa Greckiego małżeństwo znaczącego. Wychodzi ten mieſiąc na Styczeń u nas. Czwarty dzień mieſiąca, za nayſzczęśliwſzy do tego miany.

U Ateńczykow iako i u innych narodow ofiary i wieſzczby poprzedzały weſele. W dzień ſam ślubu oblubieńcowi kładziono na głowę ſtroy z fig, daktylow i rożnych iarzyn. Pierwſzy wchodził do domu rodzicow oblubienicy, i wydzierał ią niby z rąk matki, i wprzowadzał do ſwego domu. Wtedy matka ſzła przed niemi, nioſąc wachlę z drzewa ſoſnownego. Otaczał ich orſzak chłopiąt śpiewaiących pieśni na cześć Hymena, i powtarzaiących częſto Hymen, Hymenæe. Po wielkiey uczcie daney krewnym nowożeńcow, prowadzono pannę do łożnicy. Gdy goście wyśli, orſzak chłopiąt i dziewcząt u drzwi pokoiu śpiewał *epithalamium*, weſelną pieśń. Wſzyſtkie weſela u Grekow w wieczor przy pochodniach ſprawowano.

U Rzymian zabobonnieyſzych niż byli Grecy, małżeńſtwa ſię odprawowały z więkſzemi obrządkami, przywięzuiąc do zwyczaiow ſzczęśliwe małżeńſtw powodzenie. Synowie obywatelow nie mogli brać za żony tylko corki obywatelſkie. Przeſtępſtwo tego obyczaiu hańbę ściągało. W Rzymie małżeńſtwa zwykły ſię były z oycem panny układać. Jak umowy ſtanęły, przyciſkano do nich pieczęci krewnych przytomnych. Zona po mężu bez dzieci i teſtamentu zeſzłym dziedziczyła; kiedy były dzieci, ſzła z niemi do rownego działu. Były we zwyczaiu oſoby ſwataiące oſobliwie kobie-

ty *Pronubæ*, Dziewosłębice; ktorych żądaiący małżeństwa, podarunkami obsyłał.

Dnia naznaczonego zaczynano od rana wieszczby i ofiary niebu i ziemi, iako pierwszym i nierozerwanym małżonkom; także Minerwie bogini panieństwa, i Junonie nad związkami przełożoney, oraz innym bostwom, ktorym chcieli. Wystrzeganie się dni nieszczęsnych, za iakie miano dni po kalendach, nonach, idach każdego miesiąca zaraz następuiące. Zakazane także były wesela w święta publiczne, i przez cały miesiąc Maia.

Ten zakaz ściągał się tylko do dziewic: bo wdowom pozwalano iść za mąż w dni święte, aby mniey widziane były, kiedy wszystkich święta i uroczystości zabawiały: co pokazuie, iż Rzymianie powtornych małżeństw nie szacowali.

W dzień wesela ubieraiąc na głowie pannę młodą, przedzielano iey włosy oszczepem, na znak, iż zostawać miała *sub hasta*, to iest pod władzą męża. Dzielono włosy na dziewięć warkoczow iak u westalek, na znak iż oblubienica panną była. Potym kładziono iey na głowę mitrę niby kapeluszyk z kwiatow koszyczkowych, ktore powinna była sama zbierać; na kapeluszyk dawano zasłonę białego lub żołtego koloru *flammeum* zwaną. Ta zasłona czasem okładana była drogiemi kamieńmi. Od zasłonienia wzięte są u Łacinnikow słowa: *nubere*, *nupta*, *nuptiæ*, (*nubes*, chmura obłok.) Obuwie iey dawano wysokie nakształt *cothurnus* obuwie teatralne, tegoż koloru.

Szata iey była biała, albo mocno żołta gładka, bez ozdob: pas z wełny owcy związany węzłem *herculeus* zwanym, ktory przez oblubieńca rozwiązany bywał przy wzywaniu Junony przed łożnicą. W pierwszych czasach w Rzymie kładziono na głowę oblubienicy niby iarzmo, zkąd poszły owe słowa: *conjugium* małżeństwo, *conjuges* małżonkowie. Udawano iak u Grekow, iakoby z rąk matki wydzierano pannę młodę dla oblubieńca, co czyniono przy piąciu smolakach sosnywych zapalonych. W wieczor zawsze wesela bywały. Liczba piąciu z nabożeństwa wzięta, na cześć piąciu bostw, ktore błagano: a te były Jowisz, Juno, Wenera, Diana, Swada.

Oblubienica z domu rodzicow prowadzona była przez dwoch chłopiąt ubranych w szatę bramowaną, *pretexta*, maiących oycow i matki, ktorzy ią trzymali za ręce; trzeci niosł przed nią pochodnią weselną z głogu, ktorey krewni barzo pilnowali

nowali, boiąc się aby iey kto na czary nie użył. W tym prowadzeniu, każdy śpiewał *hymen, hymenœe*. Wzywano także imienia *Thelassius*, ktory to był poiął za żonę iedną z Sabinek porwanych, a małżeństwo ich barzo szczęśliwe było. Za panną młodą niesiono kądziel z wełną i z wrzecionem, także koszyk z kleynotami, narzędziami do gotowalni. przy wniściu w dom męża, ukazywano iey ogień i wodę, na znak uczestnictwa dobr mężowskich: skrapiano ią wodą lustralną niby poświęconą; aby czystą wchodziła. Brama domu ustroiona była w kwiaty i liścia. Pytano się iey o imię, odpowiadała *Caia*, bo niewolno było tego dnia nazywać się własnym imieniem: oblubieniec brał imię *Cajus*. W tedy mowiła mu oblubienica: *ieśli ty iesteś Cajus gospodarz, ia iestem Caia gospodyni*. Brali nowożeńcy to imię na oświadczenie, iż chcieli być tak dobremi gospodarzami, iak była *Caia Cœcilia* żona Tarkwiniusza starego. Oblubienica przybiiała wełnę do drzwi, i smarowała ie sadłem wieprzowym i wilczym na odpędzenie czarow. Po tym zabobonnym obrządku, białegłowy podnosiły ią, i przez prog przesadzały, tak żeby się go niedotknęła, iako poświęconego bożkom domowym *Penates*, i weście bogini. Zaraz dawano iey na obrączce zawieszone klucze, znacząc iż dozor gospodarstwa do niey należał, sadzano ią na runie z owcy ofiarowaney bożkom, daiąc do zrozumienia, iż mężowi i dzieciom szaty tkać ona powinna. Wkrotce następowała uczta z okazałością, na ktorey muzycy wygrywali rożne pieśni.

Po uczcie *pronubœ* dziewosłębice prowadziły ią do łożnicy *lectus genialis*, to iest łoże poświęcone geniuszowi, albo Aniołowi dobr męża. Mąż nim drzwi zamknął, rzucał orzechy chłopiątom, ktorzy oblubienicę przyprowadzili. W ten czas chłopiąta śpiewali pieśń małżeńską, *epithalamium*, ktora do czasow Katulla poety nic innego nie była tylko wiersze wolne *fescenina* zwane, przeto iż ie miano za skuteczne przeciw czarom *fascinum*. Wzywano rożnych bożkow. Podarunki oblubienicy posyłano w poprzedzaiący dzień wesela, w sam dzień i nazaiutrz. Kiedy wdowa szła za mąż, odmieniano i łożko i wszystkie sprzęty pierwszego męża, nawet i drzwi pokoiu.

Nazaiutrz wesela, mąż dawał wielką ucztę krewnym i przyiaciołom swoim: zwali ią

Łacinnicy *repelia*; pod czas ktorey żona na iednym ſtołowym łożu obok z mężem ſiedząc, prowadziła rozmowy tak nieprzyſtoyne, iż chcąc wyrazić mowę iaką ſwywolną, zwano ią mową nowey żony. Po bieſiadzie pan młody ofiary czynił rożnym bożkom.

Trzy były ſpoſoby u Rzymian weyścia w małżeńſkie związki. Pierwſzy *Confarreatio* nazwany zależał na takim obrządku. Oblubieniec i oblubienica w przytomności dzieſięciu świadkow ślubowali ſobie pewnemi na to ſłowy. Czynili w obecności kapłana ofiarę z mąki pſzenney. Z tey mąki i z ſoli robiono chleb, ktory przyſzli małżonkowie na znak ziednoczenia iedli. Rozwod z przeciwnemi obrządkami zwał ſię *Diffareatio*. Drugi, *Coemptio*, zakupienie. Mąż pod ktorego władzę przechodziła niewiaſta, dawał iey tylko dla obrządku pieniądz w rękù: i to ſię zwało *convenire in mutuum*. Trzeci ſpoſob żenienia ſię był *uſu capere mulierem*, to ieſt kiedy męſzczyzna przez rok mieſzkał z niewiaſtą w myśli wzięcia ią za żonę, to roczne iey trzymanie zaſtępowało prawności i obrządki przy weyściu w małżeńſtwo używane.

Matronalia. Swięta Rzymſkie od Romuluſa ieſzcze pierwſzych dni Marca odprawowane, na cześć Marſa, i na pamiątkę niewiaſt zacnych, za ktorych przewodnictwem, pokoy między Rzymianami i Sabinami ſtanął.

Panie Rzymſkie ſzczegulnie te święta obchodziły. Męſzczyzni w tę uroczyſtość poſyłali podarunki białymgłowom, co te czyniły w święta Saturnalia względem mąſzczyzn. Panie w te dni mieſzały ſię z niewolnicami, i do ſtołu im ſłużyły; iako męſzczyzni w Saturnalia, zkąd te święta zwano też, *Saturnalia fœminarum*.

Medicus. Lekarz. Grecy od naydawnieyſzych czaſow mieli Lekarzow. Za woyny Troiańſkiey Chiron biegły w znaiomości zioł i leczeniu ran, nauczył tey ſztuki Patrokla wychowańca i przyiaciela ſwego. Po nim Eſkulapius uczeń iego tak ſię umieiętnością lekarſką wſławił, że go bożkiem zdrowia uczyniono. Syn Eſkulapiuſza poſzedł w iego ślady. Homer wſpomina Machona wielce biegłego w leczeniu cerulickim, a Podalira w lekarſkiey nauce zwaney logiczney, to ieſt zaſadzoney na rozumnych wywodach, i wyprowadzonych ztąd prawidłach. Hipokrat umieiętność z rozumu połączywſzy z doświadczeniem do wyſokiey doſkonałości wyniosł lekarſką ſztukę. Uczniowie

wie

wie iego rozcſzli ſię po Grecyi i Włoſzech, na koniec weſzli do Rzymu. Grecy rożnemi nazwiſkami lekarzow zwali, podług rożnych ich poſług. Niepozwalali nikomu bawić ſię leczeniem, poki nie przyſiągł, iż poſtępować ſobie będzie podług prawideł i ſpoſobu Hippokrateſa.

Rrzymianie ſkromnością i oſzczędnością życia utrzymywani przez długi barzo czas obchodzili ſię bez lekarza, i ieśli ich kiedy ſzukali, to było z oſobliwey przyczyny, i w czaſie ſtraſznego powietrża. Tak dopiero 301. roku gdy mor niezwyczayny prawie połowę obywatelow zabrał, pierwſzy raz ſłychać było o lekarzach w Rzymie; drugi raz w połtora wieku z podobneyże przyczyny. Chcąc ſię od takiey na potym klęſki uchować lud Rzymſki, wyſłał wyznaczonych ludzi do Grecyi, aby poſąg Eſkulapiuſza, ktory był w figurze węża przywieźli; ale ieſzcze lekarze nie oſiedli w Rzymie. Lecz gdy zbytki w ſtołach i inne za tym idące ſkaziły zdrowie Rzymian, dopiero poczuli potrzebę lekarzow, ktoremi częſto tak barzo gardzili: wielka zatym ich liczba około roku 600. do Rzymu ſię zbiegła. Długo bez poważenia zoſtaiący, w oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſach ſzanowani być poczęli. Julius Cezar pierwſzy nadał im prawo mieyſkie, Auguſt zaś w nagrodę, iż go Muſa lekarz iego z ciężkiey choroby wyprowadził, uwolnił lekarzow od podatkow. W Rzymie lekarze i Aptekarzami, i Cerulikami byli. Celſus w tey nauce pięknie po łacinie piſał.

Sztuka babienia, to ieſt odbierania dzieci, znana była Egipcyanom, ponieważ hiſtorya Moyżeſza wzmiankę o takich niewiaſtach czyni. Atoli, ieśli wierzyć Hyginowi, barzo ią pozno znali Grecy: u ktorych wiele matek przy rodzeniu umierało, że wſtyd niepozwalał męſczyzn używać do tey poſługi, a prawa zakazywały płci białogłowſkiey ſztuką ſię lekarſką bawić. Jedna młoda niewiaſta Agnodice, czuiąc w ſobie wielką chęć do tey nauki, przebrała ſię po męſku. Doſzedłſzy w niey biegłości, ofiarowywała ſwoie uſługi rodzącym kobietom, upewniwſzy ich o płci ſwoiey. Lekarze drudzy rozgniewani uſzczerbkiem ſwych zyſkow, pozwali ią do Areopagu o wykroczenie przeciw wſtydowi i obyczaiom niewiaſt, ktore nawiedzała; ale Agnodice łatwo potwarz odparła. Dopiero obwiniać ią ciż lekarze poczęli, iż białogłową będąc przeciw prawom w leczenia wdawała

wała ſię. Na ten czas białegłowy ſię wſtawiać mocno i odmiany tego prawa dopraſzać poczęły. A tak dopuſzczono odtąd białymgłowom wolno urodzonym bawić ſię tą uſługą. W Rzymie kobiety dzieci odbieraiące przypuſzczone w ieden cech, w pewney miaſta dzielnicy mieyſce do mięſzkania miały.

Medimnum. Miara Grecka na rzeczy ſuche. Była dwoiaka, *medimnum* poſpolite miało co więcey nad 4. *modios*, korcy Rzymſkie, naſzego korca krolewſkiego koło iedenaſtu garcy. *Medimnum* wieyſkie, ſześć *modios* Włoſkich u nas poł korca krolewſkiego.

Meditrinalia. Swięta Rzymſkie na cześć bogini *meditrina* od *mederi* leczeć: bo w te święto przypadaiące w Wrześniu, Rzymianie zaczynali pić wino ſłodkie, mieſzaiąc ie z winem ſtarym, co im za lekarſtwo ſłużyło.

Megalesia. Swięta Rzymſkie tak nazwane od kościoła Cybeli bogini, ktory w Grecyi miała. Cybelę zwano wielką boginią, wielką matką, wielka po Grecku Megale.

Megalenses Ludi. Igrzyſka poſtanowione na cześć Cybeli Matki bogow, wtedy, gdy Rzymianie z wyroku Sybilli ſprowadzili ſtatuę tey bogini do Rzymu, ktorą ſtawili w kościele zwycięſtwa na gorze Palatyńſkiey. Edilowie naywyżſi ſprawowali te igrzyſka na rzeczoney gorze. W Kwietniu dawane przez ſześć dni, naywięcey zależały na widokach teatralnych. Panowie Rzymſcy aż do zbytku ſię w te dni częſtowali.

Mensis. Mieſiąc. Grecy mieſiące dzielili i rachowali podług roku kſiężycowego. Masz obſzerniey o tym pod artykułem *annus* rok. Now kſiężyca naymięcey uważali. Ta lunacya była u nich ſtraſzna dłużnikom, iako kalendy u Rzymian, iż zwyczaynie ten był czas płacenia długow.

Rzymianie ſwoie mieſiące także wymierzone biegiem kſiężyca dzielili na trzy części; ktore ſię nazywały *Calendæ*, *Nonæ*, *Idus*.

Calendæ albo *Kalendæ* od Greckiego ſłowa Kalein, z ktorego Łacinnicy zrobili ſłowo *calare*, wołać. Calendæ ktore nic innego nie były, tylko pierwſze pokazanie ſię kſiężyca, przypadały zawſze na pierwſzy dzień mieſiąca. Tego dnia ieden z mnieyſzych kapłanow zwoływał lud na Capitolium, i zapowiadał im głośno święta przypadaiące w mieſiącu, oraz wiele dni przed Nonawi być ma; przed każdą rzeczą mowiąc *calo*. Bo ponie-

nieważ now księżyca nie iednego dnia w każdym miesiącu przypadał, zatym nie rowna była liczba dni w miesiącach przed Nonami.

Nonæ tak zwane, iż dziewięć dni było od Nonow do *Idus.* W Styczniu, Lutym, Kwietniu, Czerwcu, Sierpniu, Wrześniu, Listopadzie i Grudniu, ktore to miesiące miały tylko po 29. dni w Kalendarzu Numy, Nonæ przypadały na piąty dzień miesiąca. W Marcu, Maiu, Lipcu, Październiku ktore miały 31. dni, Nonæ przypadały na siodmy; a tak w ośmiu tamtych miesiącach drugi dzień wyrażał się po łacinie *postridie Calendas*, na zaiutrz Kalend albo *quarto Nonas*, dorozumiewaiąc prepozycyą *ante*; potym *tertio Nonas;* daley dzień przed Nonami *pridie Nonas;* piąty dzień, *Nonæ.* W czterech zaś miesiącach, gdzie sześć dni przed nonami było, drugi się mowił, *sexto Nonas*, i daley, szosty *pridie Nonas*, siodmy *Nonæ.*

Potym szły *Idus* podobnym liczenia sposobem. *Idus* nazwane od dawnego Hetrurskiego słowa *iduare* dzielić, przeto iż *Idus* przypadaią prawie na poł miesiąca: w owych ośmiu miesiącach na trzynasty w drugich czterech, ktore sześć dni przed Nonami maią, na pietnasty dzień; wszystkie miesiące były ośmiu Idow. Po nonach mowiło się *octavo Idus*, i tak daley, aż do dwunastego lub czternastego, ktory się zwał *pridie Idus*; potym *Idus.* Po *Idus* trzeba było rachować wiele dni zostawało do Kalendow, to iest do pierwszego dnia następuiącego miesiąca. Tedy nazaiutrz po Idus, dzień zwał się tą liczbą, w ktorey był przed Kalendami. Jeśli było siedmnaście, iak w Maiu, mowiło się postridie Idus Maii, nazaiutrz po Idus Maia, albo XVII. Calendas Junii, albo Junias, to iest siedmnastego przed Kalendami czyli przed pierwszym dniem następuiącego Czerwca, i tak postępowało się zawsze zmnieyszaiąc liczbę, bo mniey dni zawsze zostawało do Kalend przyszłego miesiąca. Ostatni dzień mowiono *pridie Calendas*, dniem przed Kalendami. Ten sposob rachowania zachowali Rzymianie od Numy aż do poprawy Kalendarza przez Juliusza Cezara, kiedy rok się stał prawie zupełnie słonecznym. Z wielką uroczystością w Rzymie obchodzono, Kalendy, Nony, Idus.

Kalendy Stycznia nayuroczystsze były dla początku nowego roku, w ten czas nawiedzali się, winszowali i życzenia oświadczali wzaiem, podarunki posełali. Podarunki te

stre-

ſtrenæ zwali, niby Kolendy. Nonæ nie były żadnemu bożkowi poświęcone, ale obchodził ie lud na pamiątkę, iż w Nony dobry krol Servius ſię urodził.

Idus poświęcono Jowiſzowi, ktoremu w te dni na ofiarę zabiiano owcę białą. Dni zaraz po Kalendach, Nonach, Idach naſtępuiące poczytywano za nieſzczęſne.

MERCATORES. Kupcy, handlownicy. Handel dawnych cały zależał na przemianie rzeczy potrzebnych. Miaſta pobudowane nad brzegami morſkiemi ułatwiały handel. Gdy zaś coraz barziey kunſzty i ſztuki zakwitać w nich poczęły, pomnożona rękodzieł liczba powiękſzyła kupiectwo. Korynt położony na ciaśninie ziemi między dwoma morzami, nayſławnieyſzy był w Grecyi z tey miary. Po wzięciu tego miaſta przez Rzymian, handel iego przenioſł ſię do Delos. Ateny w kunſzty bogate i wymyślne po woynach Punickich ſtały ſię barzo handlownemi. Dopiero po śmierci Alexandra weśli w handel z Indyami wſchodniemi: dotąd nigdy nie żeglowali na morzu czerwonym. Handel Grecyi procz Azyi i Egiptu zaſzedł do Afryki: częſto poſyłali okręty do Hiſzpanii, zkąd ſprowadzali niezmierne ſkarby do Sycylii i innych wyſp śrzodziemnego morza. Trwał zaś ten handel aż do podbicia Grecyi od Rzymian i obrocenia iey w prowincyą.

Lacedemończykowie nie bawili ſię kupiectwem: gruntami tylko handlowali u ſiebie, płacąc za nie wołmi lub niewolnikami. Co zaś od obcych ſprowadzali, ſrebrem i złotem w bryłach płacić zwykli byli. Likurg zakazawſzy im żeglugi i handlu, zabronił oraz wſzyſtkim wolno urodzonym bawić ſię iakimkolwiek ſpoſobem pomnożenia bogactw i ten umyſł daleki od zyſkow trwał, pokąd ich miaſto trwało.

Rzymianie przez ſześć ſet prawie lat, zawſze zabawieni chwałą woienną, niedbali o handel; kupczenie oſobliwie na miary i wagi w pogardzie maiąc, zoſtawiali ie niewolnikom, albo wyzwoleńcom. Prawda, że wielki handel, przez ktory w kray ich obfitość rzeczy prawdziwie użytecznych wchodziła, nie był odrzucony, ale niepozwalano ſię nim bawić ſenatorom ani patrycyuſzom.

Po wzięciu Koryntu i Kartaginy, uwaga na potęgę tych miaſt z handlu wyroſłą zachęciła Rzymian do niegoż. Poſyłali okręty do Sardynii, Afryki i innych mieyſc po zboże, bydło i po niewolniki.

Po-

Poźniey obfitość, chęć wygod i okazałości pomnożyły handel: w ten czas po miastach obcych, po morzach pełno kupcow Rzymskich było. Sprowadzano drogą handlu wszelakie kruszce, perły, dyamenty, kleynoty, szkarłat, drzewa hebanowe, cedrowe, zapachy, konie, muły, ziarna i wino z wszelkiego kraiu.

Kupcy mieli swoich spolnikow, posługacow i bankierow w Rzymie i po innych miastach Włoskich, zwłaszcza z wschodniemi kraiami handel prowadzący. Rzeczpospolita dawała opiekę kupcom i wysyłała wodne armaty dla bespieczeństwa okrętow kupieckich, dostatek i nawet chwałę państwa w handlach upatruiąc.

Kupcy w Rzymie cech swoy mieli, *Collegium mercatorum*: wolność handlowania nie była ścieśniona. Swięto kupieckie odprawowało się piętnastego Marca, na cześć ich bożka Merkuryusza. Zabiiali mu na ofiarę świnię prośną, i oczyszciali się w fontanie *aquæ Mercurii* zwaney, prosząc Merkuryusza o odpuszczenie win kupieckiemu stanowi zwyczaynieyszych.

METRETA. albo Metretes u Grekow miara napoiu, iedno co i *cadus cervinius*, *cadus amphoreus*; trzymała dwanaście *choas*, naszych garcy Warszawskich poł iedenasta. U Rzymian *Metreta* iedno co i *amphora*. *Obacz Amphora.*

MILITUM DELECTUS. Zaciąg żołnierzy. Likurg w Lacedemonie podzielił z początku wszystkich obywatelow na sześć części czyli klassy, *morae* po grecku, ktore nie zawierały innych procz maiących od trzydziestu do sześćdziesiąt lat, przeto iż ten czas był przez prawa przepisany, w ktorym każdy obywatel powinien był nosić oręż. Te Klassy dzieliły się na roty *Lochoi*, a każda rota na poczty *pentecosties*, co znaczy pięćdziesiątki, bo zrazu poczet u nich tyle miał ludzi. Jako te woyska zostawały w mieście w czasie pokoiu, dosyć było po uchwaleniu woyny zgromadzić ie: co czynił *Polemarch* naywyższy wodz po iednym z krolow rząd woyska trzymaiącym. Za pierwszym więc znakiem wszyscy stawali na placu publicznym zbroyni, i wychodzili na woynę odziani szatą purpurową i z wiencami na głowie.

Procz obywatelow sześciu klass, mieli Lacedemończykowie wielu cudzoziemcow, ktorzy brali oręż w czasie woyny, nie licząc niewolnikow Ilotow czasami do woyska branych. Obywatele składali piechotę cię-

cięźką; cudzoziemcy i niewolnicy ledką; a tych liczba częſto przewyźſzała tamtych. Jazda zrazu nie z Lacedemończykow była, lecz z Sciritow, mięſzkańcow iedney części Lakonii. Poźniey za powiękſzeniem iazdy, ſkładali ią Spartańczycy i zwyczaynie wybierano do iazdy naywalecznieyſzych żołnierzy.

W Atenach, ſkoro woynę ogłoſzono, Heroldowie nieśli rozkaz wſzyſtkim obywatelom wieku do noſzenia broni zdolnego, aby ſtawali na placu publicznym, gdzie przełożeni nad każdym cechem, *philarchi* zwani i ſtarſi każdego ludu albo miaſteczka *demarchi*, podawali wodzowi regeſtr obywatelow rzeczonego wieku w ſwoy cech wpiſanych. Wtedy naywyżſzy hetman ze ſtarſzemi wodzami obierał naymocnieyſzych i nayurodziwſzych na roty, i dawał każdey rocie przełożonego.

Piechota Ateńſka dzieliła ſię na dzieſięć części, każda część była z iednego cechu. Te części woyſka niczym ſię procz dawności w ſłużbie nie rożniły: nigdy ſię nie mieſzały, potykały ſię oſobno pod ſwoim wodzem każda.

Gdyby ſię trafiło, iżby obywatel zbraniał ſię bez ſłuſzney przyczyny iść na woynę, utracał zaraz wſzyſtkie obywatelſtwa zaſzczyty. Rownie ſię obchodzono z temi ktorzy odſtępowali ſłużby, albo z placu uchodzili.

Hypparchowie czyli wodzowie iazdy, obierali iezdnych z naymaiętnieyſzych obywatelow i z nayznakomitſzych przez dobre obyczaie i waleczność. Każdy cech ſtawiał ich ſto dwadzieścia. Po ſkończoney ſłużbie woyſkowey każdy z iezdnych powinien był oddawać konia w dobrym ſtanie wodzowi, *Phylarchos* zwanemu. Konie zaś iazdy żywione były nakładem Rzeczypoſpolitey.

W Rzymie Konſulowie, zwyczaynie zaciągi czynili: a że co rok nowych obierano, co rok też nowe zaciągi były. Kiedy dyktatora obrano, do niego to prawo należało: w niebytności zaś konſulow i dyktatora, do pretorow. Wiek do wniścia w ſłużbę był lat ſiedmnaſtu: ſamych tylko do niey obywatelow przypuſzczano: tych, ktorzy nayuboźſi byli (*proletarii* i *capite cenſi* zwani) niezaciągano. Marius ten zwyczay odmienił: wziął do woyſka tych, ktorzy, iak mowi Valerius Maximus, za cały maiątek mieli ręce. Krom tego, żaden obywatel nie mogł ſię wymawiać od ſłużby na woynę, procz uwolnionych ſzczegulnie przez ſenat, procz ſkaleczonych i podległych wielkiey

kiey chorobie, młodszych od siedmnastu lat, albo starszych od czterdziestu sześciu. Kapłani także wyięci byli, chyba że woyna była przeciw Gallom, wtedy wszystkie przywileia ustawały.

Przed zaciągiem konsul obwieszczał przez wyrok, albo przez herolda wszystkich obywatelow w wieku przez prawo przepisanym, aby się na plac publiczny ześli. Ci ktorzy się nie stawili, w pierwszych Rzeczypospolitey czasach miani byli za zdraycow oyczyzny; poźniey karę gardłową na winy pieniężne zamieniono. Były niektore okoliczności od tego stawienia się uwalniaiące, iako to, pogrzeb krewnego, niektore nabożeństwa przytomności obywatela wyciągaiące. Ci, ktorzy nie chcieli dać imion swoich do wpisania, skazywani bywali na chłostę, przedawano ich dobra, a ich samych obracano w niewolniki.

W dzień zgromadzenia, gdy wszyscy Rzymianie stawali na Kapitolium, albo na polu Marsowym, Tribunowie nad żołnierzami *Tribuni militum* w obecności konsula wyciągali cechy przez losy, i ten ktory każdemu z nich przypadł, wzywali do siebie: wybierali z nich czyniąc rożnicę obywatelow co do wieku i maiątku na cztery gatunki żołnierzy składaiące każdą legią, to iest *Hastatos*, *Principes*, *Triarios*, *Velites*. Po zaciągu i wpisywaniu zakończonym, żołnierze wykonywali przysięgę woyskową, *Sacramentum*. Na to, Tribunowie każdey legii wybierali iednego żołnierza, ktory słowa przysięgi głośno wymawiał, wznioższy do gory rękę prawą i zagiąwszy u niey wielki palec. Gdy on przysięgę mowił, inni żołnierze podobnym ręki wzniesieniem okazywali, iż rownie się obowiązuią. Tą przysięgą obiecywali żołnierze: iż się zgromadzą na rozkaz konsula, że nie porzucą służby bez pozwolenia iego, że wodzom bliższym posłuszni będą, nigdy nie wystąpią z szyku, nie przywłaszczą sobie nic ze zdobyczy, że nic nie wezmą nikomu ani z osobna, ani z drugiemi w obozie, lub o dziesięć tysięcy krokow od obozu. U Rzymian iako i u Grekow przysięga żołnierska nie była to prostym obrządkiem, ale barzo poważnym aktem religii, za barzo potrzebny do woiowania poczytanym, i bez ktorego żołnierz nie mogł się z nieprzyiacielem potykać, chociaż się w obozie znaydował iak mowi Cicero.

Mi-

Mina albo Mna. Moneta Attycka ważyła i wartość miała ſtu drachm za Salona i z iego uſtanowienia, iako świadczy Plutarch, co na naſzą monetę wynoſi około 85. złotych, była także *mina* złota, ktora wartość miała dzieſięciu drachmow ſrebrnych.

Modius. Miara na ſuche rzeczy u Rzymian. Zwyczaynie tłomaczą korzec: nie ieſt zupełnie pewna, wiele brała. Naybliżey zgadnąć można, iż na naſzą miarę trzymał *modius* trochę więcey nad poł trzecia garnca. Dawano zwyczaynie niewolnikom cztery takich miar na mieſiąc.

Mola. Młyn. W naydawnieyſzych czaſach Grecy, i Rzymianie młynow takich, iakich my używamy, nie znali. W mozdzierzach, wyſuſzone zboże tłukli. Wynalezienie młynow Pauſanias przypiſuie Miletesowi ſynowi pierwſzego Lacedemonow krola. Jakażkolwiek ieſt, Grecy używali naywięcey rąk niewolniczych do mielenia, a rzadko bydląt.

Rzymianie naprzod iak Grecy mozdzierza, potym żarna *mola truſatilis* używali do mielenia zboża. Niewolnikom za karę, tę pracę naznaczali; Muły lub oſły obracały kamień, *mola aſinaria*. O młynach wodnych *mola aquaria* nie masz wzmianki przed panowaniem Auguſta Ceſarza. Vitruvius, pierwſzy opiſanie tey machiny daie. Wietrzne młyny ieſzcze ſą poźnieyſze: dopiero ſzoſtego wieku po Chryſtuſie Panu znane.

Moneta. Moneta, pieniądze. Złote i ſrebrne pieniądze ieſzcze przed Rzymianami i Grekami były. Zdaie ſię iednak, że naypierwey, miedzianych w ſztukach nieznaczonych używano. Grecy za czaſem ſtępluiąc kruſzce na monetę, kładli na niey znaki ciemne taiemnicze, ktore każda prowincya miała ſobie właſne. Delfickie pieniądze miały znak świni morſkiey; Ateńſkie ptaka bogini ich Minerwy, to ieſt, ſowy; Beotczykowie Bachuſa z winogronem i czarą, Spartańczycy puklerza. Każda procz tego zwierzchność przydawała w wybiciu monet znamie tych rzeczy, ktore chwałę lub korzyść miaſtu przynoſiły.

Lacedemończykowie przed Likurgiem, tak iako inni Grecy mieli, monetę złotą, ſrebrną, miedzianą; ale ten prawodawca zabiegaiąc złemu pieniędzy użyciu, wywołał złoto i ſrebro, ſamego żelaza pozwolił używać za monetę, ktorą grubą, a mało wartuiącą bić kazał; tak dalece, iż trzeba było woza o parze wołow dla przenieſienia ſummy dzieſięciu

min co wynosi na naszą około 8500. złotych. Prawa Likurga o pieniądzach tak ściśle zachowane były, że obywatel przekonany, iż miał monetę srebrną lub złotą, na gardle był karany. Aż po wzięciu Aten Lisander krol Spartański wprowadził do Lacedemonu wszystkie monety, przez kilka wiekow wywołane.

Pokazuie się z znoszenia i porownania monet Attyckich, iż tam proporcya srebra do złota była iak iednego do dziesięciu, acz w niektorych czasach zachodziła do proporcyi iak iednego do dwunastu lub trzynastu.

Rzymianie za Romulusa żadney monety nie bili. Złoto i srebro z Illiryku przychodzące towarem było. Servius Tullius pierwszy miedzianą monetę bić kazał ze znakiem owcy *pecus*, zkąd nazwisko *pecunia*: poźniey wyrażano głową Janusa, albo niewiastę uzbroioną z napisem *Roma*. Długie samey miedzi używanie dało przyczynę nazwania wszelkich pieniędzy *æs*. Pod artykułem *Aurum* i *Argentum* dowiesz się, kiedy te kruszce na monetę używać poczęto.

Na monecie złotey wybiiano rożne znaki: boginią Rzym wyrażaiącą, głowę Janusa lub Marsa, Kastora i Polluxa i inne z wyrażeniem liczby, ktora oznaczała wiele sztuka złota ważyła srebrnych denarow. Z początku ieden pieniądz złoty *aureus nummus* przez wartość swoią i rzadkość, iako i przez oszczędność w życiu, wystarczał przez długi czas na potrzeby prywatnego człowieka. Te monety starodawne bywały rożnie zmnieyszane co do ich wartości w biegu względem wartości wewnętrzney. *Obacz pod As Sestertius Denarius.*

Municipium. Tak nazywano u Rzymian miasto, ktorego obywatele mieli sobie pozwolone prawo miasta Rzymu, ale żyli podług dawnych swoich ustaw i zwyczaiow. Dwoiakiego gatunku takowe miasta były. Jednym pozwalano prawa głosu na seymach i zgromadzeniach ludu Rzymskiego. Obywatele takowych miast zwali się *Municipes*, i niczym się od obywatelow Rzymskich nie roznili, tylko iż się niewpisywali w kurye Rzymskie, a zatym nie mogli się znaydować na seymach przez kurye. Drugim nie dawano prawa głosu, ale do niektorych tylko zaszczytow i swobod Rzymian za iaką przysługę znaczną dla Rzeczypospolitey przypuszczane były. Obywatele tych zwani *Coerites*.

Miasta municypalne były niby Rzeczypospolite, i rządziły

ſię nakſztałt Rzymſkiey. Zamiaſt konſulow byli u nich *Duumviri* dwoch mężow; zamiaſt ſenatorow, *Decuriones* dzieſiętnicy. Miały ſwoy ſkarb, ſwoich kapłanow, pretorow, edilow, quæſtorow, cenſorow. Wſzyſtkie iednak te Rzeczypoſpolite ſkładały iedną Rzymſką. Nadawanie tych przywileiow miaſtom było u Rzymian i nagrodą dla tych ktore ſię im dobrowolnie poddawały, lub iaką przyſługę uczyniły, i powabem dla drugich, aby ſię takim ſpoſobem ſprawiały.

MUNYCHION. Jeden mieſiąc w roku Ateńczykow, tak nazwany od świąt *Munychia* odprawowanych w pełnią, na cześć Dyany *Munychia* przezwany, w kościele iey poświęconym w części portu Pyreyſkiego *Munychia* mianowaney. To święto poſtanowione było na wieczną pamiątkę zbicia Perſow przez Temiſtokleſa.

MUSEUM. Mieyſce poświęcone Muzom: mieyſce nauk i zgromadzania ſię mądrych. Akademia. Takie było *Muſeum* Alexandryiſkie w ktorym krolowie Alexandryiſcy, a po zawoiowaniu przez Rzymian Egiptu, Ceſarze Rzymſcy utrzymywali z krolewſką wſpaniałością ludzi naukami ſię bawiących i filozofow pod iednym przełożonym, ktorego wyſoce poważano.

MUSICA. Muzyka, ktorey początek naydawnieyſzy, zrazu na cześć bogow używana, od pogan dawnych co do ſwego wynalazku rożnym bożkom przypiſywana była. Byli filozofowie, ktorzy mniemali, iż muzykę od ptakow ludzie wzięli. Powſzechne rozumienie było, iż muzyka łagodzi obyczaie, dzikich ludzi w ſpołeczność ſpaia, wzbudza i uśmierza namiętności, leczy choroby.

Muzyka u wſzyſtkich narodow w zwyczaiu, u Grekow naywięcey poważana, i wydoſkonalona była. Naukę muzyki naywiękſi filozofowie Sokrates, Plato, Aryſtoteles radzili młodzieży; wchodziła ona w ich ſzkoły rownie z czytaniem. Nayzacnieyſi ludzie umieli ią, a prawie wſzyſcy Grecy ludem byli muzykow.

Lacedemończykowie ſami lubili muzykę, ale nie miękką i delikatną, lecz męſką i czci bogow, a wſławieniu bohatyrſkich dzieł poświęconą. Inſtrumentow innych procz liry, cytry i piſzczałki nie mieli. Nie było wolno ich muzykom dodawać więcey ſtron do cytry. Teſpandres, acz dawney muzyki wielki miłośnik ſkarany od Eforow, że przydał iedną ſtronę. Noty Dorycкie

ckie iako poważnieysze zawsze zachowali. Filozofowie zawsze starą muzykę iako z poważnemi obyczaiami zgodną zalecali, ganiąc nową, teatralną, pieszczoną, a co zatym poszło rozpustną.

Poganie w świętach, ofiarach, obrządkach pogrzebowych, na godach weselnych używali muzyki. Znali rożne rodzaie głosowey i instrumentalney muzyki, troiste noty naprzod wiadome i używane były: *Dorycka* naypoważnieysza i niska; *Lidyiska* wysoka i żywa; śrzodek między niemi trzymała *Frygiyska*. Przydano potym dwie *Jońską*, między Dorycką i Frygiyską; i *Eoliyską* ktora mieysce miała co do tonow między Frygiyską i Lidyiską. Poźniey noty ieszcze pomnożono.

Starożytni mieli sztukę znaczenia not muzycznych. Ateneus nazywa ią *Parasemantica*, albo *Semeotica* i utrzymuie, iż wynalazcą iey był Pitagoras. Służyły do tego litery częścią całe, częścią przecięte, częścią rożnie kładzione; a ponieważ każdy znak inakszy był, pisano ie w iedney linii rowno leżącey z linią słow; nie iak u nas, że znaki są rożne zatym w rożnych liniach, iedne wyżey, drugie niżey pisane być muszą.

Z pomiędzy wiele sposobow, ktorych Grecy i Rzymianie używali do bicia w takt, nayzwyczayniey szy był uderzanie nogą w miarę. Czynili to pospolicie. *Coryphei* niby kapelmaystrowie, wodzowie choru, postawieni w śrzodku muzykantow wyżey od innych, aby od wszystkich słyszani być mogli. Tych takt biiących nazywano u Łacinnikow, *pedarii*, *podarii*, *pedicularii*. Brali na nogi obuwie nakształt sandałow z drzewa lub żelaza, żeby głośniey tupać mogli. Znaczyli ieszcze klaskaniem rąk lewą w prawą uderzaiąc; znaczących tym sposobem zwali *Manuductores*. Służyły im ieszcze do tego skorupki i muszle.

Lubo zaś muzyka w wielkim u Rzymian używaniu była, nie tak iednak ci umieiętność iey, iako Grecy poważali. W ostatnich Rzeczypospolitey czasach nie mieli tego talentu za godny urodzenia i stanu wysokiego. Salustiusz wyrzuca Sempronii Pani Rzymskiey, iż więcey sztuki i kształtu w śpiewaniu miała, niż na panią uczciwą i zacną przystało; co okazuie sposob myślenia Rzymian w owym czasie. Za Augusta odmiana w tey mierze nastąpiła, i w wielkim szacunku muzy Grecka w Rzymie była.

Mystrum. Miara napoiow u Grekow. Dwoiakie *Mystrum* było więkſze i mnieyſze. Większe zawierało ſzeſnaſtą część Kotyli *Cothila* greckiey: mnieyſzy zaś trochę więcey od czwartey części *Cyathu*. *Obacz Cothyla i Cyathus.*

N.

N. Dawni Łacinnicy opuſzczali czaſem tę literę. *Hortesia* zamiaſt *Hortensia*: *infas* za *infans*, czaſem też przydawali w niektorych słowach *thenſaurus* zamiaſt *theſaurus*. N. ſamo w napiſach kładzie ſię za *Neptunus*, *Numerius*, *Numeria*, *Nonius*, *nam*, *non natio*, *natus*, *neſceſtus*, *nepos*, *nomen*, *noſter*, *numerus*, *nummus*, *numiſma*, *numen*.

NAV. *Navis*. N. B. *numeravit bivus* za *vivus*. NB. albo NBL. *nibilis*. NC. albo N. C. *Nero Cæſar* albo *Nero Claudius*, albo *non certe*. NEG. albo NEGOT. *Negotiator*. NEP. S. *Neptuno Sacrum*. N. F. N. *Nobili familia natus*. NL. *non liquet*, albo *non latet*, albo *non longe*, albo *Nominis Latini*. N. M. *Nonas Marcias*, *non malum*, *non minus*. NST. *Noſtri*. NO. *Nobis*. NR. albo NNR. *Noſtrorum*. NOBR. *November*. NON. AP. *Nonis Aprilis*. N. V. N. D. P. O. *Neque vendetur, neque donabitur, neque pignori obligabitur*. NUP. *Nuptiæ*.

W liczbie N. znaczy dziewięćſet; a z liniyką na wierzchu dziewięć tyſięcy. U Grekow ta litera z kreſką na wierzchu, wyrażała pięćdzieſiąt, z kreſką na ſpodzie pięćdzieſiąt tyſięcy.

Naufragium. Rozbicie ſię okrętu. Dawny był u Grekow i u Rzymian zwyczay, iż rozbici wyrażali przez malowanie na tablicach lub deſkach nieſzczęścia ſwoie. Noſili te obrazy na ſzyi lub na plecach zawieſzone, pobudzaiąc tym widokiem i ſmutnemi wraz pieśniami do ulitowania ſię nad niemi i dawania im potrzebnych pomocy. Niektorzy z nich przeſtawali na tym, iż rzeczone deſki zawieſzali w kościołach bożkow, do ktorych ſię w niebeſpieczenſtwie na morzu udali byli; ztąd ściany kościołow Neptuna i innych boſtw morſkich takowemi obrazami okryte były.

NA-

Navigandi Ars. Zegluga, ſztuka żeglarſka. Grecy nauczyli ſię żeglugi od Egipcyanow, ktorych iako i Korynczykow za naybiegleyſzych w niey miano. Sidonczykowie nauczycielami ich w aſtronomii i arytmetyce, umieiętnościach do żeglarſkiey nauki potrzebnych, byli. Ale że dawni nie znali kompaſu morſkiego, żegluga też barzo niedoſkonała i niebeſpieczna była. W dzień albo ſłońcem, albo widokiem wyſp i brzegow ſobie znaiomych kierowali ſię. Grecy mieli z ſobą ptaki z pewnych wyſp, ktorych wypuſzczaiąc z okrętow, po ich locie miarkowali położenie onych. W nocy zapatrywali ſię na gwiazdy Helice albo Urſa, woz niebieſki ſkazywał im poł noc, ale barzo niedoſtatecznie. Nie puſzczali ſię brzegow, długo zatym krążyć muſieli. Pod czas burzy dobierali ſię do lądu i częſto nań z niebeſpieczeńſtwem wpędzone okręty, potym z wielką pracą rękami i drągami na wodę ſpychali. Mieli kotwice.

W początkach po ſamym tylko śrzodziemnym morzu Grecy żeglowali. Foceeńczycy pierwſi w dalekie ſię morſkie podroże puścili. Lacedemończykowie, ktorym prawa żeglugi zabraniały, nie prędko ſię do niey wzięli, ale wkrotce przyſzli do tego, iż ſpor wiedli o panowanie morſkie z Atenami, ktorzy do owego czaſu w tym pierwſzeńſtwo mieli. Ale to panowanie do ſamych morz w brzegach Grecyi zawartych ſię ściągało. Barzo nie rychło Grecy weſzli na ocean. Co na odnogę Arabſką i Perſką nie znali żeglugi przed śmiercią Alexandra. Od tego dopiero czaſu wyprawiać zaczęli Grecy, a naybarziey Ateńczykowie i Koryńczykowie okręty ſwoie ku brzegom Hiſzpańſkim, Afrykańſkim, na ocean, na czarne morze, do Egiptu i Fenicyi. Kwitnęło u nich żeglowanie, aż poki ſię wzaiemnie niſzczyć nie poczęli, i na koniec państwo i wolność ſtracili.

Zdaie ſię z Piſarzow dawnych, iż żegluga u Rzymian od początku Rzeczypoſpolitey znana była. Polibius mowi o przymierzu Rzymian z Kartagineńczykami roku od założenia Rzymu 245. ſtoſuiącym ſię do żeglugi Rzymian. Titus Livius o armacie morſkiey przed woyną Tarentyńſką: ale w ſzczupłych ſię na ten czas żeglowanie Rzymian granicach zamykało. Dopiero roku Rzymu 493. przed pierwſzą woyną Punicką czyli Kartagińſką poczęli ſię mocno przykładać do ſpraw na morzu. Odtąd wielkie flotty wyprawiali Rzymia-

nie w rożne ſtrony, w ktorych, to z Kartagińczykami, to z Grekami, to z rożnemi Azyi Kroleſtwy woyny wiedli; z Egiptu czerwonym morzem przeſzli do Indyi i innych wſchodnich kraiow. Rozciągnąwſzy ſwoie żeglowanie po śrzodziemnym morzu, zaſſali okręty na ocean pod wodzem Juliuſem Cezarem, kiedy Gallow i Anglow pobili. Taki był ſtan żeglugi Rzymſkiey aż do potyczki pod actium.

Navis. Nawa, okręt. Dawni budowali okręty z drzewa ſuchego, ktoreby ani zbyt lekkie, ani zbyt ciężkie nie było. Zwyczaynie używano ſoſnowego, iodłowego, ieſionowego i dębowego drzewa. Grecy i Rzymianie mieli okręty albo raczey galery dwoiakiego rodzaiu, iedne do przewożenia towarow żywności, lub woyſka, nazwane *naves onerariæ*, drugie okręty woienne, *naves longæ*, nawy długie, iż tamte ładunkowe były obłe, to ieſt z okrągła podługowate, te zaś podługowate wcale. Okręty przewożne nie miały pokrycia *naves apertæ*, ani noſa u przodu *roſtra*.

Okręty woienne były pokryte *naves conſtratæ*, dla oſłonienia maytkow i żołnierzy od pociſkow nieprzyiacielſkich; a przody ich okute były noſato żelazem lub miedzią, żeby dziurawić i pogrążać mogły nieprzyiacielſkie okręty. Te nawy woienne znowu na dwa gatunki dzieliły ſię. Jedne były o iednym tylko rządzie wioſeł, drugie więcey rzędow miały. Te ktore po dzieſięć wioſeł po obuch ſtronach miały, naymnieyſze były. Do ſto wioſeł czaſem galery miewały, to ieſt po pięćdzieſiąt na każdey ſtronie. Okręty ktore między naymnieyſzemi, a temi co o wielu rzędach wioſeł były, śrzodek trzymały, nażywano *naves actuariæ*: że nayłżey i nayſzypciey obroty czynić mogły.

Drugi gatunek okrętow o wielu rządach. Były okręty o dwoch rzędach, *biremes*, o trzech *triremes*, i tak *quadriremes*, *quinqueremes*, naywiękſze o pięciu. Grecy mieli i o więcey rzędach, ale te dla okazałości tylko. Wſzyſtkie okręty u ſtarożytnych o wioſſach razem i o żaglach były.

Nie mało biegłych w morſkim żeglowaniu przeczyło tey wielości rzędow wioſeł, nierozumieiąc iakimby ſpoſobem rozłożone były, i iako robota maytkow iść mogła. Takby zaiſte było, gdyby rzędy ieden pod drugim w proſte linie ſzły, ale widać z kolumny Traiana, iż rzędy z ukoſa rozłożone by-

były, tak iż iedne drugim nie przeszkadzały.

Rzymianie między maytkami rożnych rzędow czynili rożnicę w pracy. Nazwisko nayniższych było *Thalamites* z Greckiego nayniższa część: śrzednich *Zeguites* śrzednia. Naywyższych *Thranites* naywyższa. Rzędy maytkow zwały się u Łacinnikow *Fori*, *versus*, *ordines*.

Okręty Greckie zwyczaynie czerwono malowane były. Na tyłach okrętow malowali często obrazy bożkow, ktorym ie poświęcali, albo Tritonow, Centaurow &c. Poźniey zamiast malowania stawiano posągi, albo rznięto wypukło obrazy, od ktorych imię brały okręty, i przez ktore iedne od drugich rozeznawano. Czasem nazwisko okrętu na przodzie wypisane było. Na tyle chorągiewki rozpięte okazywały wiatry.

Narzędzia okrętowe były, wiosła, żagle, liny, kotwice i inne potrzebne machiny. Zrazu po iednym żaglu okręty miały, i to małe, zwyczaynie białe. Poźniey pomnożono ich liczbę i wielkość: rożnemi farbami ie malowano. Jeden maszt był w okrętach dawnych. Liny kręcono z lnu, konopi, sitowia, liści palmowych, z rośliny zwaney *papyrus*, czasem łyczane. Kotwica z razu kamienna o iednym końcu, poźniey żelazna o dwoch końcach zaostrzonych. *Bolis* po grecku i po łacinie, ołowianka żeglarska do gruntowonia morza. *Anthlia* narzędzie do czerpania i wylewania wody.

Wspomina Ateneus o trzech niezmierney wielkości i wspaniałości okrętach nadzwyczaynym kosztem sporządzonych. Jeden był Filopatra krola Egipskiego maiący czterdzieści rzędow wioseł, cztery tysiące maytkow. Drugi *Talametes* nazwany, że miał w sobie sale, pokoie, krożganki, i cały pałac; Ptolomeus wybudował go dla przeieżdżania się po Nilu z swoim dworem. Trzeci Hirona drugiego krola Syrakuskiego pod dozorem sławnego Archimedesa wystawiony; był o dwudziestu rzędach wioseł, liczono w nim trzydzieści mieszkań, o czterech łożach każde; ktore wszystko co do wymyślney wygody służyło, miały. Zaden go port Sycyliyski nie mogł obiąć. Darował go Hiron Filopatrowi. Chociaż w tym okręcie stek u spodu był barzo głęboki, atoli ieden człowiek wyczerpywał z niego wodę machiną o srzubach przez Archimeda wynalezioną. Te okręty nie mogły być prędko ruszane: za-

tym do przepychu tylko, a nie do żadnego pożytku służyły. Wyłączyć trzeba nawę od Demetryusa Policerta zbudowaną podziwienia godną, rownie z wielkości i wspaniałości swoiey, iako i z szypkości w obrotach. Użyta była z wielkim powodzeniem w oblężeniach portow, i na bitwach morskich.

NAUMACHIA. To słowo pochodzi z Greckiego okręt i bitwę znaczącego. W Rzymie było to mieysce potyczek na wodzie. Z początku dawano te potyczki na wielkim Cirku i w Amphiteatrum, spuściwszy tam wody przez rurmusy. Ale potym za Augusta Cesarza pokopano po rożnych dzielnicach miasta wiele iezior albo stawow, ktore mocnemi murami otoczone były. Na tych brzegach komorki, i siedzenia iak w Cirku służyły wygodzie patrzących. Ten widok dogadzał razem rozrywce dla ludu, i ćwiczeniu się w obrotach na morzu dla młodzi Rzymskiey. Te naumachie można było o każdey godzinie wodą napełnić przez łoża rurmusowe, i o każdey godzinie osuszyć spuszczaiąc otworami i kanałami podziemnemi wodę do Tybru. Przez te wielkie rurmusy z Tybru galery wchodziły w owe ieziora, i temiż powracały. Używano zwyczaynie do takowych potyczek okrętow czyli galer o dwoch, trzech, albo czterech rzędach wioseł, pełno w nich było ludzi zbroynych. Te udawane bitwy zamieniały się często w szczere i zawzięte boie, zwłaszcza za czasow Cesarzow, kiedy niewolnicy, brańcy, winowaycy, więzniowie potyczki odprawowali.

NEMEA. Igrzyska Nemeyskie u Grekow tak nazwane od miasta i lasu Nemeyskiego w Nemei. Adrastus ie ustanowił, a Herkules ponowił zabiwszy lwa w lesie Nemeyskim. Te igrzyska były iedne ze czterech uroczystych barzo w Grecyi. Wszystkie ćwiczenia i sztuki szermierskie, zapaśnicze, gonitwy, miały tam mieysce. Ci, ktorzy w piąciu ćwiczeniach po Grecku *pentathle* zwanych, popisali się znakomicie, nagrodę odbierali. To zaś pięciorakie ćwiczenie było gonitwy pisze, passowanie się, skakanie, gra w piłkę kamienną lub z kruszczu (*discus*) i pociski. Czasem też dawano gonitwy konne lub wozem.

Te igrzyska obchodzone co dwa roki zimie. Argeńczykowie podawali nagrody. To było w tych widokach osobliwe, iż na nich bywali biegaiący o zwycięztwo uzbroieni, lekko w prawdzie, ale większą

już

iuż w gonieniu się trudność, a zatym i większą zasługę i prawo do nagrody maiący. Nagroda zwycięzcom była wieniec z opichu ziela.

NEOCORI. Byli w Grecyi zrazu niżsi kościelni sludzy, potym wyżsi kapłani, ktorzy ofiary sprawowali. Ten stopień tylko za uchwałą senatu mogł być otrzymany.

NOBILES. Szlachetnie urodzeni. Szlachetność u Grekow i Rzymian dawała rożnicę przywileiom i wyniesienie nad innych obywatelow. Przed Likurgiem dwa rodzaie obywatelow w Lacedemonie znane były, wyższych, czyli szlachty: i niższych, to iest pospolstwo. Lecz ten prawodawca chcąc wywołać z Rzeczypospolitey zbytek, swawolą, tyrannią; zniszczył wszelką rożnicę podzieliwszy rowno na wszystkich grunta. W ten czas wszystkie znaki powierzchowne ustały, rowność we wszystkim iednoczyła obywatelow, a sama tylko cnota i zasługa czyniła chwalebną rożnicę.

Inaczey było w Atenach. Zawsze dzieliła rożność urodzenia iednych od drugich: szlachta zwani *Eupatridæ* niby *Patricii.* Reszta zaś obywatelow *demos* i *plethos* pospolstwo, gmin. Solon w dawaniu praw, miał wielkie przeszkody do wprowadzenia rowności. Zostawił więc na urzędach szlachetnie urodzonych, ale dał część rządu pospolstwu. Obacz *Lex* prawo.

Rożnica szlachectwa u Rzymian od Romulusa początek miała. Z osob zasługami i bogactwy znakomitszych, wybrał wielką radę *Patres*, zkąd ich potomkowie *Patricii.* Inni obywatele byli *plebs*, *plebei.* Ztąd owa nienawistna rożnica w obywatelach, ztąd kłotnie i nieszczęścia Rzeczypospolitey Rzymskiey.

Prawa i prerogatywy szlachectwa zależały naywięcey na tym, iż szlachta mogła trzymać w domach obrazy przodkow. Ale tey prerogatywy nie wolno było używać, tylko tym, ktorych dziadowie wyniesieni byli do naywyższych urzędow Rzeczypospolitey, iak to edylow, pretorow, censorow i konsulow. A że przez długi czas sami tylko patrycyuszowie te godności osiągać mogli, im też tylko samym *jus imaginum*, prawo obrazow służyło. Lecz za czasem gdy i plebeiuszowie do naywyższych dostoienstw przypuszczeni zostali, szlachetność z urzędow zabrana, toż prawo obrazow im nadawała. Ci ktorzy pierwsi otrzymali takową godność, i szlachectwo do-

mu swego na sobie zaczęli, zwani byli *homines novi* ludzie nowi, nowa szlachta. Wszyscy zaś, ktorzy obrazow przodkow mieć nie mogli *ignobiles*, nie szlachta. Daie się widzieć, iż troisty był rodzay szlachty u Rzymian. Ktorzy z dawnych familii senatorskich przez Romulusa wybranych pochodzili, składali naypierwszą szlachty klassę. Do drugiey należeli ci, ktorych przodkowie byli rycerskiego stanu, a do wysokich godności dośli. Trzecia była tych, ktorzy za przypuszczeniem pospolstwa do pewnych urzędow w iednym z nich zasiadali.

NOMEN. Imię. Grecy zwyczaynie iedno tylko miewali imię: dzieci nie bierali imion rodzicow; ale przydawano im niby przezwisko po oycu lub dziadzie, znich zrobiono imiona *patronimica*. Tak naprzykład Achillesa zwali *pelides* od imienia oycowskiego *peleus*. Czasem przydawali przezwiska przez żart z przyczyny iakiey ułomności w ciele, lub niedoskonałości w umyśle.

Rzymianie w początku iedno tylko miewali imię, iako *Romulus*, *Remus*. W krotce drugie przybierać poczęli *Numa Pompilius*. *Tullius Hostilius*. Poźniey ludzie szlachetnieysi trzy, a czasem cztery imiona nosili, to iest: *Prænomen*, przedimię. *Nomen* imię. *Cognomen* przezwisko. *Agnomen* przyimię, przydomek. *Prænomen* iako Marcus, Quintus, Cajus, znaczyło osoby szczegulne. *Nomen*, własne imię, znaczyło rod domu, iako Pompeius, Cornelius. *Cognomen* wyrażało rożne linie iednego domu, iako Scipio, Lentulus, Dolabella. Te często były nazwiska dane albo dla iakiey przywary ciała. *Scævola*, Mańkut, *claudus*, kulawy, *barbatus*, brodaty i wiele podobnych; albo też czasem dla przymiotow umysłu, iako *sophus*, mędrzec; czasem z iakich znacznych dzieł, takie są: *publicola*, miłośnik ludu. *Magnus*, wielki. *Pius*, pobożny. *Agnomen*, bierali czwarte imię Rzymianie, albo dla tego, iż te było przezwiskiem familii, w ktorą przez przysposobienie wchodzili, tak *Publius Cornelius Scipio Aemilianus*: to ostatnie imię *Aemilianus* znaczyło, iż Scipio młody był synem Pawła Aemiliusza i był przysposobionym przez syna pierwszego Afrykana; albo dla tego, iż wyrażać miało to czwarte imię iaką cnotę lub chwalebną sprawę. Naprzykład *Quintus Coecilius Metellus Pius*. Niekiedy zamiast nazwiska, kładli imię oyca, *Quintus Fabius Maxi*-

mi

mi filius. Rzymianie przydawali też do imion swoich tytuły godności. *Cajus Julius Cæsar Imperator* i tym podobne. Przezwiska czyli przydomki żartobliwe iedne mieli oboiętne i tylko uciesżne, zwali ie *apellatio nugatoria*, inne obraźliwe, *apellatio ignominiosa*, *dictum mordax*, inne też uczciwe i chwalebne iako się rzekło wyżey.

Niewolnicy po uwolnieniu swoim zwyczaynie iakieś przezwisko mieli, nayczęściey od kraiu, z ktorego byli; przybierali zaś pierwsze imię pana swego: tak iako masz pod *Manumissus.* Podobnież cudzoziemiec do obywatelstwa Rzymskiego przyięty, brał pierwsze i drugie imię tego, za ktorego staraniem ten zaszczyt otrzymał.

Gdy się syn urodził, oyciec dawał mu pierwsze swoie imię dziewiątego dnia od urodzenia, i biesiadę przyiaciołom i sąsiadom sprawował. Co zaś inne własne, dopiero w ten czas dawano, gdy młody brał szatę męską, to iest siedmnastego roku. Corki brały imię idąc za mąż; kiedy były iedynaczki, iedno tylko imię miały. Imię familii, a nie imię męża nosiły. Czasem procz imienia familii, brały przezwisko iako *Aurelia Orestilla*, ale to rzadko. Kiedy dwie tylko corki były w domu, rożnicę między niemi czyniono, mowiąc, starsza, młodsza; kiedy więcey ich było, nazywano: pierwsza, druga, trzecia: ztąd owe *diminutiva*, *secundilla*, *quartilla* &c.

NUMERUS. Liczba, znaki do rachowania. Przed wynalezieniem znakow liczbowych, ludzie na palcach rachowali. Od iednego do pięciu szli na palcach iedney ręki, potym przez palce drugiey ręki liczyli do dziesięciu; ztąd poszło że i w rachowaniu przez znaki na tey liczbie się stawa, powracaiąc po każdym dziesiątku znowu do iedności. Znaczyli oni palcami dziesiątki, sta tysięcy, iako z poetow widzieć się daie.

Po tey arytmetyce na palcach, wzięli Grecy inny sposob rachowania w piąciu tylko literach, ktore rożnie układaiąc, rożnemi znaczkami kreśląc, rachunek odbywali. Poźniey litery alfabetu raz wielkie, drugi raz mnieysze do łatwieyszego liczenia użyte były. W tym dykcyonarzyku pod każdą literą kładzie się iey wartość w liczbie.

Rzymianie palcow, potym kamiczkow *calculi*, albo innych podobnych znakow, poźniey piąciu tylko liter do rachowania używali. Litery te były I. V. X. L. C. I. znaczy-

ło ieden: powtarzano ie do czterech. II. dwa i tak daley. V. znaczyło pięć, po ktorey kładli I. powtarzaiąc aż do dziewięciu. VI. sześć, VII. siedm &c. X. ważyło dziesięć, po niey przydawano wzwyż wyrażone liczby aż do dwudziestu, ktore przez dwoie XX. wyrażano i znowu tymże sposobem szły liczby do trzydziestu XXX. czterdziestu XXXX. aż do pięćdziesiąt, ktore się wyrażało przez L. Po tey następuiące dziesiątki oznaczały się przez przydanie X. i tak LX. sześćdziesiąt, LXX. siedmdziesiąt, aż do sto: ktore wyrażało się przez C. dwoie CC. dwieście. CCC. trzysta. CCCC. czterysta. Za pięćset kładli znak IↃ. Za tysiąc CIↃ. Poźniey z tego zrobili M. rownie znaczące tysiąc, a z IↃ. zrobili D. pięćset; albo też V. z liniyką i gwiazdeczką. Tak też za dziesięć tysięcy kładli samo X. z liniyką albo CCIↃↃ. Uważyć trzeba, iż kiedy litera mnieyszey liczby znayduie się przed literą większey, tyle od większey odciąga się, ile mnieysza znaczy. Naprzykład I. przed V. znaczy cztery. IX. cznaczy dziewięć XL. czterdzieści. XC. dziewięćdziesiąt.

Procz takiego nayzwyczaynieyszego liczb wyrażania, Rzymianie używali też czasem, i innych liter z kreskami albo bez kresek. Wiadomość o takowym używaniu masz pod każdą literą.

Ze wszystkiemi rożnemi łączeniami znakow swoich liczbowych Grecy i Rzymianie tylko rachowali do stu tysięcy, iako mowi Plinius. Zeby daley iść mogli, używali przysłowek, *adverbia*, liczbowych, ktore znaczyły raz, albo wiele razy liczbę, ktorą pomnażać chcieli, takie są *semel, bis, ter, decies, centies, millies;* tak naprzykład bis przy imieniu *Sestertium*, wyrażoło, bis centena milia, i tym podobne inne.

O naszych znakach liczbowych zwyczaynych, Arabskich zwanych, pospolite mniemanie iest, iż od narodow wschodnich nam przyszły. Grekom i Rzymianom nie znane były.

NUNDINÆ. Dni targow, lub iarmarkow u Rzymian. Te co dziewięć dni bywałe. Masz o nich obszerniey pod *Feriæ* i *Forum*.

NUTRIX. Mamka. To osobliwszego względem mamek starożytni mieli; iż kobiety ktore wykarmiały dzieci, względem corek cały dalszego ich wychowania dozor miały, i przy nich całe życie zostawały; względem synow, wykarmiwszy ich, zostawały

iednak w domu. One były naywiękſzemi przyiaciołkami na całe życie oſob karmionych od ſiebie. Z bohatyrami i ich żonami na woynach ſię znaydowały, do rad i pomocy wzywane. W dramatycznych poematach one wchodzą we wſzyſtkie zamyſły i ułożenia bohatyrow i innych oſob; maią w nich zupełną ufność krolowie i xiążęta. Lubo w dawnych czaſach mamki zwyczaynie niewolnice były, nic iednak podłego ſtan ten nie zawierał, i prawie niewolą zgładzał. W Sparcie publicznym koſztem utrzymywane były. Nie zawſze *nutrix*, mamkę, karmicielkę znaczy, gdyż i właſne matki karmiły, a *nutrices* poufałe i przyiazne kobiety, pomoc w pięlognowaniu przynoſzące zwano.

O.

O. Ta litera tak bliſką ieſt w wymawianiu z literą U, że Łacinnicy częſto iednę za drugą piſali. *Conſol, dederont*, za Conſul, dederunt; czaſem o za a *Torquinius*, za Tarquinius; o za au *Plotia* za Plautia; *oriculas*, za *auriculas*; o za e *voſter*, za *veſter*, *coorare* za curare *oitile* za utile.

O. ſamo za *officium*, *olla*, *omnis*, *optimus*, *optio*, *ordo*, *oſſa*, *oſtendit*. OA. *omnia*, OB. *obiit*. OB. C. S. *ob cives ſervatos*. OCT. *Octavius*. O. E. B. Q. C. *oſſa ejus bene quieſcant condita*. O. H. F. *omnibus honoribus functus*. OO. *omnes*, albo *omnino*. O. O. *optimus ordo*. OP. *oppidum*; albo *Opiter* za *Jupiter*, albo *obnepos*, albo *oportet*, albo *optimus*, albo *opus*. OTIM. *optimæ*.

O w liczbie znaczyło iedenaście, a z liniyką na wierzchu iedenaście tyſięcy. U Grekow ta litera z kreſką z ukoſa nad nią, wyraża ſiedmdzieſiąt, z kreſką zaś na dole ſiedmdzieſiąt tyſięcy.

OBELISCUS. Słup kamienny czworograniaſty nakſztałt piramidy proſto ſtawiony, oſtro ſię kończący, tym od piramidy ſię rożni: iż ta ma podſtawę barzo ſzeroką, a obeliſk wąſką. Była ieſzcze między temi dwoiakiemi ſłupami i ta rożnica, iż obeliſki ſłużyły do przeſłania potomności zna-

cznych dzieł krolow, a piramidy naznaczone były na ich groby.

Kształt ich wyrażał u Egipcyanow promień słoneczny i Plutarch powiada, iż obelisk w ich ięzyku znaczył promień. Wystawiano obeliski na ozdobę publicznych placow i ryto czasem na nich rożne napisy i znaki allegoryczne. Cały Egipt takich słupow był pełny. Sesostris wystawić kazał dwa obeliski, z ktorych każdy miał sto dwadzieścia łokci, czyli trzydzieści sążni wysokości. August Cesarz obrociwszy Egipt w prowincyą państwa Rzymskiego, przeniosł do Rzymu obydwa te słupy, z tych ieden potym się przełamał; nie śmiał sprowadzić trzeciego, ktory był straszney wielkości, wystawiony on był za Ramassessa krola; powiadaią ze dwadzieścia tysięcy ludzi robiło około wykucia iego. Konstantyn śmielszy od Augusta, kazał go sprowadzić do Rzymu. Daią się dotąd widzieć dwa z tych obeliskow w Rzymie, procz tego ieden ieszcze stu łokci wysokości, a ośm diametru.

Obolus. Mały pieniądz Grecki wynoszący szostą część drachmy Attyckiey, a na monetę naszą około czterech groszy miedzianych. Dawni mieli zwyczay kłaść ten pidniądz w usta zmarłych, na zapłacenie Charanowi od przewozu.

Odeon albo Odeum. Mieysce w Atenach, ktore było nakształt Teatru. Na nim czyniono proby muzyki, albo iak inni mniemaią, proby teatralnych widokow. Muzycy i poetowie tam się schodzili. Budowa ta ozdobiona była wspaniale: we środku kolumny i siedzeniu i siedzenia szły w wiele rzędow. Odea były w Rzymie; o trzech wspominaią pisarze.

Olympia. Olympici Ludi. Olimpiyskie igrzyska, tak uazwane od Olimpii miasta Elidy prowincyi na wyspie Peloponezie, blisko ktorego miasta odprawowały się nad bregiem rzeki Alfius co cztery lata skończone na cześć Jowisza Olimpiyskiego, około przesilenia letniego dnia z nocą. Herkules ie ustanowił, albo ustanowione od Pelopsa uroczyściej oczynił. Te igrzyska ze wszystkich Greckich nayokazalsze i nayludnieysze były. Zgromadzano się na nie procz z całey Grecyi, nadto z dalekich kraiow. Wszelkiego rodzaiu szermierstwa, potyczki i gonitwy, gry także rozmaite składały tę publiczną zabawę.

Na każdy rodzay ćwiczenia, mieysca wyznaczone były, *stadium*, na bieganie pieszo zwe-

czay-

czaynie długości iego miara była 134. krokow Rzymſkich, co wynoſi na ſto ſążni; nie można wiedzieć ſzerokości. Mieyſce potykania ſię zapaśnikow, *Athletæ*, zwało ſię *ſcamma*, niżſze było i głębſze od inſzych mieyſc. Po obydwoch ſtronach placu do biegania, i na końcu iego ziemia ſypana pochodziſto, pełno na niey było ław, ktore ſłużyły ku wygodzie patrzących. *Hyppodromus*, plac cztery razy maiący długości ſtadii, wyznaczony był na gonitwy konne, czyli wozami, czyli wierżchem. O Atletach masz obſzerniey pod artykułem *Athletæ*.

Igrzyſka Olimpiyſkie zaczynały ſię ze wſchodem ſłońca od gonitw pieſzych. Obſzerniey mowiono o nich pod *Curſus*. Naſtępowały ćwiczenia ſzermierzow, to ieſt zapaſki, bitwa pięściami, gra w wielką piłę, *diſcus*. Kończyły ſię te widoki gonitwami konnemi, z pomiędzy wſzyſtkich naywięcey chwały zakładano w ubieganiu ſię wozami. Rownie o tych ieſt wiadomość pod *Curſus*.

Cześć i nagrody oddawane zwycięzcom, wielorakie były. Okrzyki patrzących oznaczały wcześnie ſąd o nagrodach. Wieniec z gałęzi oliwnego drzewa dzikiego i palma, ktore odbierali z rąk iednego z Hellandoikow, to ieſt ſędziow na to wyznaczonych, były nagrodą zwycięztw. Przybranych tym wieńcem i w ręku palmę trzymaiących, prowadzono po całym placu pieſzych lub konnych gonitw. Woźny ogłaſzał imię i narod zwycięzcy, a lud okrzyki z klaſkaniem powtarzał. Kiedy zwycięzca powracał do ſwey oyczyzny, wſzyſcy obywatele na przeciw niemu wychodzili, i odziawſzy go w znaki zwycięzkie, na woz poczworny wſadzali, niby w tryumfie prowadząc w miaſto, nie przez bramę, ale przez wywalinę w murze umyślnie na to zrobioną. Zwyczaynie tryumf Atlety kończył ſię bieſiadą albo koſztem poſpolitym krewnym i przyiaciołom iego daną, albo właſnym iego nakładem nie tylko dla ſwoich, ale i dla wielu z patrzących ſporządzoną.

Procz tych zaſzczytow i nagrod, pozwalano zwycięzcom niektorych ſwobod ſzczegulnych i przywileiow. Naznaczano im płacy rożne z poſpolitego ſkarbu. Uwalniano ich od ciężarow i poſług publicznych miaſtom municypalnym właściwych. Na widokach pierwſze mieyſca poſiadali. W Sparcie krolowie na wyprawach woiennych miewali

li ich przy sobie. W Atenach żywność im nakładem Rzeczypospolitey opatrowano na całe życie. Koniom nawet cześć wyrządzana była, iako czytać możesz pod *Cursus*.

Skoro się igrzyska skończyły, przełożeni nad niemi zaraz wpisywali z pilnością imiona zwycięzcow i rodzay zwycięstwa. Naypierwey kładziono tych ktorzy w gonitwach pierwszych zwyciężyli. Ztąd dzieiopisowie licząc lata przez Olimpiady, zawsze zowią ich imieniem zwycięzcy tego rodzaiu.

Nie tylko siła i zręczność dawała prawo do nagrod, ale i dzieła rozumu. Sofistowie, krasomowcy i poeci, schodzili się tam na czytanie pism swoich. Malarze naysławnieysi wystawiali obrazy; wszystko służyło do okazałości tych wielkich igrzysk.

Olimpias. Przeciąg czterech lat u Grekow między iednemi a drugiemi igrzyskami Olimpiyskiemi, o ktorych w poprzedzaiącym artykule. Tam wyczytasz, kiedy się odprawowały, i iako ie wdziełach znaczono. Przez ten przeciąg lat *Olympias*, Grecy liczyli roki swoie. Początek zaś takiego lat rachowania był pod przsileniem dnia z nocą letnim w roku od stworzenia świata 3228. a przed Narodzeniem Chrystusa 776., podług zgodnieyszych zdań Autorow. Ta epocha Olimpiadow naysławnieysza iest u Historykow.

Opalsa. Swięta Rzymskie na cześć bogini *Ops* czyli *Cybeli*.

Oraculum. To słowo znaczy pospolicie odpowiedź ciemną i oboiętnego znaczenia, ktorą dawni poganie rozumieli być dawaną o rzeczach przyszłych i taiemnych od bożkow przez ich posągi, albo Kapłany. Nazywano też Oraculum mieysce, gdzie takowe wyroki odbierano, i bożka ktorego się pytano. Ze wszystkich sposobow dowiedzenia się o woli bożey u Grekow, Rzymian i innych Narodow, naywiększy był ten przez wyroki. Kazdy kray, każde miasto miało swoie wyrocznie. Greckie przez długi czas naysławnieysze były. Spor iest między uczonemi, od kogo te wyroki i przepowiadania pochodziły. Iedni ie czartom po większey części przypisuią, drudzy wszystkie obłudom i oszustostwom pogańskich popow, Sybil Pithyiskich kobiet, i tego gatunku innych osob, ktore dla wyłudzenia pieniędzy, lub sławy mięszały się do prorokowania przyszłych i niewiadomych rzeczy. Nie można wątpić że to drugie źrzodło wielu wyrocznic rzetelne było.

Nay-

Nayſławnieyſze wyrocznie były; Delficka, Dodońſka, i iaſkini Trofoñſkiey. W Delfach kościoł był Apollina, cały iak powiadaią z miedzi i ze ſpiżu, do ktorego zewſząd ſię gromadnie zbiegano dla wybadywania ſię Pythyi, to ieſt xięźni tego kościoła. Wygodne tam goſpody znaydowali bogaci, a ich dary czyniły dochody oſzuſtow. Były niektore dni oſobliwie wyznaczone do odbierania wyrokow. Ci ktorzy radzić ſię onych przychodzili, od ofiar zaczynali, i ieśli bydlę na zabicie ſtawione nie drzało całe, trzeba było inne przyprowadzić. Kapłani zwyczaynie rzuceniem na bydlę wody, drżenie w nim ſprawowali. Po ofierze Pythya ſiadała na trzynożu ſwoim (*tripos*) i wypiwſzy czarę wody z Kaſtaliyſkiego źrzodła, zdawała ſię całe upoiona i zachwycona, wydawała odpowiedzi zawſze ciemne i nie zrozumiane. Kapłani tamże przytomni, tłomaczami ich byli, a poeci w wierſze ie układali.

Wyrocznia Dodońſka, tak w ſtarożytności wſławiona, nie w kościele dawała wieſzczby ſwoie, ale na otwartym powietrzu i to nie głoſem, ale brząkiem nieiakich naczyń miedzianych. Piſarze nie zgadzaią ſię względem ſpoſobu, ktorym ſię to działo. Niektorzy kładą więcey takich naczyn iako Virgilius, *Dodonæas lebetas*, drudzy iedno tylko. Ci powiadaią, iż w Dodonie były dwie kolumny bliſko ſiebie w iedney linii poſtawione, na iedney ſtało naczynie miedziane nakſztałt kotła *æs Dodonæum;* na drugiey mały chłopczyk z tegoż kruſzcu, trzymaiący w ręku biczyk o wielu pręcikach miedzianych giętkich i łatworuſznych, tak iż wiatr ſprawiał że ow biczyk uderzał w kocioł. Aże wiatry barzo panowały w Dodonie, ten brząk wydawany był we dnie i w nocy. Wrożka, ktora iaſkinię bliſko miała, brząk tłomaczyła na poradę przychodzącym. Jeſzcze i to dziwnego to mieyſce u pogan miało, iż w łeſie Dodońſkim, dęby i buki wydawały wyroki przez odgłos za uderzeniem w też drzewa. Wieſzczbiarki tam mięſzkaiące, ktore tłomaczami były, zwano po grecku gołębiami, zkąd poſzło rozumienie, iż gołębie wyroki wydawały.

Wyrocznia iaſkini Tryfońſkiey rownie ſławna i dawna była iak tamte. Za potrzebne miano do odebrania odpowiedzi niektore obrządki, ktorych przeſtąpienie ściągało karę bogow, iak im prawili tamteyſi wrożkowie. Żądaiący odpowiedzi powinien był

wiele bydląt na ofiarę zabiiać, z ktorych ostatni miał być koniecznie skop. Po ofiarach prowadzony był od kapłanow do dwoch żrżodeł; z tych iedno zwało się żrżodło zapomnienia, drugie żrżodło pamięci. Pił on z pierwszego, aby zapomniał wszystko co wiedział dotąd; pił z drugiego, aby pamiętał co miał wnet widzieć w iaskini. Potym ukazywano mu posąg Tryfona, ktoremu pokłon i modlitwy czynił. Do iamy potym go wprowadzano. Wniście do niey ręką ludzką zdziałane, nakształt czeluści piecowych było, po drabinie schodzono; trzeba było mieć kołacz z miodem czyniony na ofiarę. Skoro na pierwszym szczeblu stanął, całe ciało szło na doł, iak gdyby kto rękami ie ciągnął. Po ten czas w śrzod ciemności dowiadywał się przyszłych rzeczy, ktore wyrocznia nie każdemu iednym sposobem obiawiała: iednym przez słuch, drugim przez widzenie. Nazad wstępować tyłem trzeba było; skoro wyszedł na światło, wrożka pisała na tablicach wszytko co on widział lub słyszał i tablice zawieszała na kracie tam bliskiey. To godna uwagi, iż ci wszyscy, ktorzy w tym lochu raz byli, zostali na zawsze posępnemi i nigdy się potym nie śmieli.

Rzymianie żadney nie mieli sławney wyroczni w kraiu Włoskim. Wzmianka tylko iest o Sybilli Kumeńskiey od mieysca *Cumæ* w Neapolitańskim państwie zwanego, ktora przyszła powiadaią do Tarquiniusza pysznego, przynosząc mu zbior przepowiedzień o losie Rzymu i potym zniknęła nigdy się nie wrociwszy. Ta Sybilla wyroki swoie na liściach drzew pisała, rzadko dawała ie żywym głosem. Po zniknieniu iey, Rzymianie wyrokow we Włoszech nie mieli w przypadkach czasem posyłali do Delfow. Zwyczaynie u nich Augurowie i Aruspices mieysce wyrocznie zastępowali.

ORGYIA. Miara Grecka, iedno co Ulna Rzymska. *Obacz Ulna.*

OSCHOPHORIA. Swięta Greckie postanowione od Tezeusza na pamiątkę szczęśliwego swego powrotu z wyspu Krety. W te święta odprawowano obchody nosząc na cześć Bachusa i Argany gałęzie winne z gronami.

OSTRACISMUS. Sąd w Atenach przez ktory lud skazywał na wygnanie dziesięcioletnie tych obywatelow, ktorych się zbytniey potęgi obawiał, albo ktorych o zamysły iednowładztwa posądzał; tak był nazwany od słowa greckiego *ostra-*

ostracon, ktore właściwie znaczy skorupkę spławową; ale w tey okoliczności powinno się brać za tabliczkę, na ktorey pisali imię takiego obywatela. Zdaie się, iż ani z spławow ani z żołwiowey skorupy były takie tabliczki, lecz z gliny, gdyż Łacinnicy słowo Greckie wykładali przez swoie testula.

Zazdrość lub niesnaski między pewnemi obywatelami, a czasem sama zbyt wyniesiona iednego chwała trwożąc obywatelow o złe potęgi użycie, przywodziła ich do tego sądu. Na zgromadzeniu ludu tym końcem zwołanego, pierwszeństwo trzymali Archontowie z senatem. Trzeba było sześć tysięcy kresek, iżby wygnany przez *ostracyzm* musiał z miasta wychodzić.

Takie skazanie żadney hańby z sobą nie niosło, czasem znakiem było wielkiey zacności obywatela; gdyż prawo o nim względem samych znakomitych mężow ustanowione było. Przez to też dobra takowych wygnańcow nie szły na skarb, ani ztą karą gniew i pogarda w pospolstwie nie łączyła się.

P.

P. Ta litera u Łacinnikow czasem kładła się za B. czasem za C. W starych napisach samo P. znaczy *Publius*, *passus*, *patria*, *pecunia*, *pedes*, *pius*, *plebs*, *Pontifex*, *posuit*, *praeses*, *praetor*, *pridie*, *princeps*, *provincia*, *publicus*, *puer*, *primus*, *pupilla*.

PA. *Pater*, *patricius*, *Papia*. PAD. ET. ARR. COS. *Paeto & Arrio Consulibus*. P. A. F. A. *Postulo an fias auctor*. PAR. *parens*, *Parilia* i *Palilia*, *Parthicus*. PAT. *Pater patriae*. PLC. *Publicus*. PC. *Procurator*. P. C. *Patres Conscripti*, albo *Patronus Coloniae*, albo *ponendum curavit*, albo *publice curavit*, albo *pactum conventum* &c PC. PRT. *Praefectus Praetorio*. PD. albo PED. *Pedes*. PEC. albo PEQ. *Pecunia*. PEG. *Peregrinus*. P. EX. R. *Post exactos Reges*. P. II. ∽. L. *Pondo duabus semis librarum*. P. KAL. *Pridie Kalendas*. POM. *Pompeius*. PPR. *Propraetor*.

P. P. P. C. *Propia, pecunia, ponendum, curavit.* P. R. *Populus Romanus.* P. R. C. *Post Romam conditam.* P R N. *Pronepos.* PS. *Passus* albo *plebiscitum.* PUD. *Pudicus* & *pudica*, albo *pudor.* PUR. *purpureus.*

W liczbach znaczyło ſto, a z liniyką na wierżchu czterykroć ſto tyſięcy. U Grekow p. z kreſką z ukośną na gorze znaczy ośmdzieſiąt, nadole ośmdzieſiąt tyſięcy.

PÆNULA. Szata gruba, nakſztałt opończy, ktorey Rzymianie w deſzcz używali, albo poźnieyſzych czaſow idąc na wieś; wzięli ią od Lacedemończykow. *Pænula* była ze ſkory i w ten czas zwali ią *ſportea*; albo też z wełny i to dwoiaka, gładka i koſmata: tego drugiego gatunku zwała ſię *gauſapina*; niby gunia przeciw zimnu nią ſię okrywali nakſztałt togi większa iednak; z przodu zapięta była. Białegłowy też ią noſiły.

PAGANALIA. Wieyſkie święta *a pago.* Odprawowane na cześć bożkow mieyſcowych. Uſtanowił ie mądrze Servius, przepiſuiąc, aby pewnego dnia wſzyſcy w każdey wſi ſchodzili ſię, ofiary czynili i pieniądz ieden inſzego gatunku męſzczyzni, inſzego kobiety, a inſzego dzieci ſkładali. Tych pieniędzy liczba i rożnica dawała przełożonemu nad uroczyſtością łatwo poznać liczbę, płeć i wielk mięſzkańcow. Serwius tym ſpoſobem za iednym weyrzeniem wiedział liczbę obywatelow, ſtan ich, a zatym moc i potęgę państwa.

PALARIA. Jedno z ćwiczeń żołnierſkich, ktore nowo zaciągli odprawiać powinni byli. Stawiano im pal, na ktory uderzać, w ktory bić, i pociſki rzucać w koley niby na nieprzyiaciela muſieli: ciężkiego oręża do tego używali; aby im łatwiey było lekſzym w potyczkach władać.

PALILIA. Swięta Rzymſkie na cześć Pales bogini paſterſkiey. Z wielką uroczyſtością ie odprawowano: procz obrządkow nabożnych i oczyſzczenia tak ludu, iako i trzod, obchodzono w ten dzień ktory był 20. kwietnia pamiątkę założenia Rzymu, mniemali bowiem, iż tego dnia początek to miaſto wzięło.

PALLA. Szata białogłowſka długa aż do ziemi, u Grekow takaż ſama zwała ſię *peplum.* Kładły ią na wierżch ſukni *ſtola* zwaney. Samey tylko płci białogłowſkiey właściwa była. W teatralnym ſtroiu *palla* była ſzata długa z ogonem, zwano ią też *ſyrma*, ſpolna oboiey płci.

PAL-

Palliolum. Płaſzczyk, iako ſame ſłowo wyraża zmnieyſzone z *pallium*. Była to ſzata u Rzymian z kapturem do okrycia głowy nakſztałt muceta czyli naramiennika. Słabi i zniewieścieli używali go. Kobiety złego życia noſiły ten płaſzczyk chodząc po mieście, żeby ich nie poznano.

Pallium. Szata Grecka, płaſzcz, ktory na wſzyſtko brali, nakſztałt naſzych płaſzczow, ale dłuższy, barzo zaś ſzeroki. Rzymianie go poźniey używać zaczęli, kiedy i Grekom wolno było Rzymſkie togi noſić, ktora wzaiemna wolność dopiero za prawem Augusta względem tego danym nastąpiła; Rzymianie uczciwi noſili płaſzcze koloru białego.

Palmus. Miara, czwarta część dawney ſtopy Rzymſkiey. *Palmus* był czterech palcow; palec *digitus* mnieyſza miara u dawnych była niż cal *pollex*; dwanaście calow czyniło 16. palcow. Grecy dwa rodzaie tey miary mieli: większy *palmus* dwanaście palcow, mnieyſzy, czterech cali Rzymſkich. Pochodzi to od *palma* dłoń. Rownie ſię także czaſem brał *palmus* u Łacinnikow za czwartą część każdey całey rzeczy. *Palmipes* miara iedney ſtopy i iednego palmu, to ieſt ſtopy ćwierci.

Paludamentum. Płaſzcz woyſkowy wodzom właściwy. Noſili go na zbroi ſpięty ſprzączką na ramieniu prawym. Brali oſobliwie paludament wodzowie na publiczne uroczyſtości woyſkowe. Wyieżdżaiąc z Rzymu na wyprawę, ſzli do kapitolium i tam go odbierali.

Panathenaea. Swięto Minerwy w Atenach, na pamiątkę złączenia wſzyſtkich ludow Attyckich. Wſzyſcy ſię na nie ſchodzić powinni byli; ztąd wielkiemi świętami ie zwano. Dzielono ie na większe i mnieyſze. Większe obchodzono co pięć lat w mieſiącu *Hecatombeon*, ktory na naſz lipiec wychodzi, tak zwany od *hecatombe* ſto ofiar: mnieyſze co trzy lata. Na mnieyſzych troiakie widoki dawane były, gonitw pieſzych i konnych z pochodniami zapalonemi; Atletow paſuiących ſię, i poetow z muzykami popiſuiących ſię dziełami ſwemi o nagrodę. W te święta każda wieś powinna była przyprowadzić wołu na zabicie. Te ofiary i bieſiady ludowi z mięſa pobitych bydląt dane, kończyły uroczyſtości.

Większe *Panathenææ* z większą okazałością ſię odprawowały. Procz ofiar, igrzyſk, widokow i bieſiad, czyniono powſzechnę obchody, w ktorych

rych noſzona była ſzata Minerwy *Peplum*. Szata była biała, bez rękawow i tkana złotem. Starcy czerſtwi ieſzcze i zdrowi noſili roſzczki oliwne. Nie godziło ſię być na tych obrządkach w ſzacie iakiegokolwiek koloru.

PANEGYRIS. U Grekow znaczy święto, uroczyſtość, kiermasz, na ktory ſię ſchodzą ludzie z okolicy na odprawowanie igrzyſk.

PANICUS TERROR. Tak wyrażali dawni ſtrach nagły bez wiadomey przyczyny wſzczęty, i niby dziw iakiś oznaczaiący. Rozumieli bowiem że bożek leśny Pan, takowe trwogi ſprawował.

PANTHEON. Ieden z kościołow dawnych Rzymſkich wſzyſtkim bożkom poświęcony, iako wyraża Greckie iego nazwiſko. Niepewna ieſt czy to Aggrypa zięć Auguſta kazał tę pyſzną budowę z gruntu wyſtawić, czyli tylko dokończyć. Architektura przyſionku nie zdaie ſię być iedna z architekturą ſamego kościoła. Pokrycie przyſionku, i ſklepienie kościoła ſpiżem obite było. Drzwi także ze ſpiżu. Teraz ten kościoł naylepiey z innych ſtarożytnych zachowany, poświęcony ieſt Nayświętſzey Pannie.

PARASITUS. Z Greckiego *para*, nad i *ſitos* pſzenica. Dozorca przełożony nad zbożem. To imię nic nie miało upodlaiącego z razu, owſzem barzo uczciwe było. Nazywano tak w Atenach pewnych ſług ołtarza, do ktorych należał dozor zboża poświęconego, to ieſt, zboża, ktore zbierał z gruntow kościołowi, lub bożkowi iakiemu oddanych. Ich także powinnością było, odbierać ſzczegulne dary na cześć bożkow odnoſzone, robić kołacze na ofiary, zawiadować pod czas świąt bieſiadami, ktoremi ſię one kończyły, co u Rzymian Epulonowie wykonywali. Ci urzędnicy ktorych dzieſięciu lub dwunaſtu było, w Atenach wybierani byli z nayznacznieyſzych familii, utrzymywani nakładem poſpolitym.

Potym imię *paraſitus* wzięte było na złą ſtronę, znacząc paſibrzucha, natrętnego bieſiadnika. Plutarch powiada, iż pierwſzy Solon to znaczenie dał, nazywaiąc paraſitami tych, co nayczęściey ſię znaydowali na bieſiadach z iego uſtawy ſprawowanych obywatelom, ktorzy znakomitą iaką uſługę Rzeczypoſpolitey uczynili.

Toż ſamo u Rzymian co i u Grekow *paraſiti* byli. Zwyczaynie kuglarſkiemi żartami, obmowami ſię bawili, płacąc ſwemi śmieſzkami, ſzyderſtwy i pochlebſtwy obiady. Czaſem ſię

ſię im kiiem lub rzemieniem doſtawało. Dawano im nazwiſka obelżywe, *Flagriones*, ſmagańce *plagipatidæ* od płag ktore znoſili, *duri capitones* od łba twardego na razy. Jedni trzymali ſię iednego ſtoła; drudzy odmieniaiąc ie, biegali za lepſzemi. Panie Rzymſkie miały ſwoie parazytki, ktore ſię żywiły z pochlebiania paniom, chwaląc ich piękność, przymioty, ſtroie, ſprzęty &c.

PARENTALIA. Swięta Rzymſkie od Numy na ubłaganie dusz krewnych uſtanowione, ktore w lutym obchodzono. *Patrz Manes.*

PASSUS. Miara rozciągłości u Rzymian, pieć ſtop wynoſiła. Takich tyſiąc czyniło milę włoſką.

PATER. Oyciec. Imię u Grekow, Rzymian, iako i innych Narodow z przyrodzenia i z praw naywiękſzego poważenia było. Dawali go bogom, panuiącym, urzędom, kapłanom, ſtarcom, zgoła kogo barziey uczcić chcieli. Toż ſamo należy mowić o imieniu matki, ktorego używali na uczczenie bogiń i pań znacznych. Wſzyſcy prawodawcy poczynili uſtawy barzo ſurowe o uſzanowaniu ku rodzicom, o władzy ich nad dziećmi. Rzymſkie prawa w tey mierze ſorowſze od Greckich były. W Greckich Rzeczachpoſpolitych dzieci nie byli obowiązani zoſtawać pod władzą oycow, ieno do krotkiego czaſu, albo do ożenienia ſwego, albo poki nie byli wpiſani w liczbę obywatelow. Kary z prawa naznaczone za niepoſłuſzeńſtwo dzieci ku rodzicom, były lekſze, niż w Rzymie. Naywięcey kiedy dopuſzczały oycu wypędzić z domu, albo wydziedziczyć ſyna. W Atenach oyciec nie kontent z ſyna, ſzedł do Archonta przekładaiąc mu ſkargi ſwoie. Jeżeli ten urzędnik za ſprawiedliwe ie uznał, woźny w zgromadzeniu ludu obwoływał, iż ten obywatel nie uznaie tego za ſwego ſyna. Od tego czaſu ſyn przeſtawał być dziedzicem oyca i zoſtawać pod iego władzą, ale nie przeſtawał być obywatelem. W niektorych miaſtach Greckich, prawo kazało ucinać rękę temu, ktoryby ſię ważył uderzyć oyca: w inſzych kamienowano takiego. Solon nieuſtanowił żadnego prawa przeciw oycoboycom, z tey przyczyny iak mowi Cicero, że nierozumiał, żeby ſię tak złośliwy człowiek znalazł.

Prawa Rzymſkie dawały oycu zupełną władzę nad dziećmi, a to przez całe tych życie: dozwalały im za naymnieyſzą urazą wypędzać ich z domu, wyſyłać na wieś dla ſpra-

ſprawiania ziemi, wydziedziczać; a za cięższe wyſtępki iako zelżenie lub uderzenie oyca, mogli przedawać dzieci, do więzienia wſadzać, okować, rozgami chłoſtać i gardłem karać kiedyby chcieli, a to choćby iuż ſynowie na urzędzie iakim byli, lub znacznemi ſię przez zaſługi ſtali. Oſobliwa kara na oycoboycow uſtanowiona była. Zawiązywano im oczy i zaſzywano ich w wor ſkorzany, razem ze pſem, małpą, kogutem, zmiią i tak w morze lub rzekę rzucano. Ztąd ſzło że w Rzymie daleko podleglеyſze rodzicom dzieci były niż w Grecyi.

PATRITIUS. Romulus z ludu Rzymſkiego wybrał ſzlachetnieyſzych, bogatſzych, zaſługami znakomitſzych i od innych obywatelow óddzieliwſzy ich, nazwał *Patres*. Od tych rodem pochodzący, *Patritii* zwani. Inni wſzyſcy bez względu na bogactwa i urodzenie, ktorzy z tamtych familii nie ſzli *plebeii*. Przez długi czas ſami Patrycyuſzowie do ſenatorſkich godności i urzędow Rzeczypoſpolitey przypuſzczani byli, oni ſami *jus imaginum*, prawo trzymania w domu obrazow przodkow ſwoich mieli.

Po uſtanowieniu cenſorow, gdy ci uchwalili, iż do poſiadania ſenatorſkiey godności trzeba było mieć maiątku nieruchomego ośmkroć ſto tyſięcy ſeſtercyow, wiele Patrycyuſzow, ktorzy mniey mieli, rugowano z ſenatu. Ale nie utracali przez to zaſzczytu Patrycyuſzow, i do naywyżſzych doſtoieńſtw prawem urodzenia doyść mogli. Ztąd ſię widzieć daie, że Patrycyusz ani ſenator, ani na żadnym urzędzie nie zoſtaiący, do ludu należał, nie był iednak plebeiuſzem. Tu należy obaczyć artykuł *Nobilis*.

PATRONUS. Zwyczaie ſtarożytnych względem patronow i klientow, ich obowiązki wzaiemne ſą opiſane pod *Cliens*.

PAUPERES. Ubodzy. W Lacedemońſkiey Rzeczypoſpolitey, iako bogatych tak i ubogich nie było. Każdy w domu ſwoim miał ſpiżarnie i piwnice publiczne, z ktorych każdemu dawano ſamym ſię względem potrzeby i pracy każdego rządząc. Zabawy i roboty obywatelow, każdego ſiłami i przemyſłem miarkowano.

W całey Grecyi chociaż nie we wſzyſtkim ſpoſob poſtępowania Spartańſki był wzięty, to iednak powſzechnie zdanie panowało, iż prożniactwo i gnuſność ieſt matką uboſtwa i nędzy. Prożnuiących, a iak oni mowili, brzuchy gnuśne nazywali

zywali złemi i niebeſpiecznemi zwierzęty. Był ſąd o proźniackie życie, i na przekonanych kara śmierci. Plato ułagodził to prawo przeſtaiąc na wygnaniu takich z Rzeczypoſpolitey. I nie przez niedoſtatek ludzkości tak ſię Grecy rządzili względem żebrakow przez bezczynności i gnuſność w ten ſtan popadłych, bo nie było nad nich uczynnieyſzego i litościwſzego narodu; lecz przez ſłuſzność przyrodzoną: tym, ktorych ſtarość opuſzczona, choroba, albo nieprzeyrzany przypadek o nędzę przyprawił, wſzelkie uſługi i pomocy czynili.

W Atenach tacy ubodzy niedołężni odbierali codzień ze ſkarbu po dwa obole na wyżywienie. Każda familia pilno czuwała około wſpomagania krewnych i iakokolwiek ſpowinowaconych; a naywięcey ſtarania łożyła, aby ochronić od uboſtwa, ktore za gorſze od śmierci poczytywali. Pod czas ofiar, oſobliwie tych, ktore co mieſiąc bogatſi czynili bogini Hecate, nie tylko reſzty bydląt pobitych, ale i chleb i inne żywności doſtawały ſię ubogim.

Rzymianie rownie o żebrakach, iako Grecy myśleli, maiąc ich za ſzkodliwych poſpolitemu dobru. Jedna z przednich ſpraw cenzorow była czuwać około włoczęgow, kazać ſobie oddawać ſprawę od każdego obywatela czym ſię bawi, co oni zwali, *rationem otii & negotii reddere.* Ktorzy ſię winnemi pokazali, ſkazywano ich na kopanie kruſzcow, drog robienie i tym podobne prace. Każdy ſtan miał ſwoie roboty. Nieczynność nie była przywileiem ſzlachty i maiętnych, ale była hańbą publiczną. Za źle łożoną dobroczynność poczytywali, być hoynym na proźniakow i leniwych.

Daie ſię widzieć z autorow, iż u Rzymian mało było uboſtwa. Bo mieli uſtanowienia ſwoie względem ratowania familii podupadłych; a nie cierpieli żebrakow, chyba ſkaleczonych i bez zdrowia całe; i to niepozwalali w kościołach im żebrać: zwyczaynie zbierali ſię i ſiadali po drodze z oſtyi do Rzymu, we dni święte pełno ich bywało, bo podług praw Rzymſkich w każdą uroczyſtość powinni byli maiętnieyſi dawać iaką pomoc nędznym. Doſtawały ſię tym żebrakom ścierwa zwierząt pobitych na igrzyſkach cyrceńſkich. Nie wolno było żebrakom podpiſywać teſtamentu. Nic ſprawiedliwſzego iako pogarda tych ubogich, ktorych proźnowanie, piiaństwo, nierząd,

rząd, zbytki, do tego ſtanu przywiodły.

Pedes. Pedites. Pieſzy żołnierz. Piechota. *Masz o tym pod artykułami Equites. Legio.*

Pelta. Jeden gatunek tarczy. Mała była, letka i kſztałt mieſiąca miała. *Peltatos* nazywano tych, ktorzy noſili taką tarczę.

Peregrinitas. Był to ſtan człowieka, ktoremu odięto tytuł obywatela Rzymſkiego. Ten ktory ſobie przywłaſzczał zaſzczyt obywatela, nie maiąc go w rzeczy ſamey, był ſądzony *reus peregrinitatis*, i za karę przedawany.

Peregrinus. Cudzoziemiec. W Grecyi, a mianowicie w Atenach cudzoziemcy prawie ſami kupcami i handlarzami byli, nie używali zaſzczytow obywatelſkich, nie mogli mieć urzędow. Trzeba było każdemu cudzoziemcowi obrać ſobie kogo z obywatelow, pod ktorego ſię opiekę udawał. Związki między niemi podobne były iako klientow i patronow w Rzymie. Każdy cudzoziemiec płacił do ſkarbu publicznego dwanaście drachm na rok, około dzieſięciu złotych naſzych. O wielkiey ku gościom i obcym ludzkości dawnych, masz pod *hoſpitalitas.*

W Rzymie, gdzie wielu cudzoziemcow było, iednych na krotki czas dla ſprawy iakiey przybyłych, drugich oſiadłych, rownie iak w Grecyi niepozwalano zaſzczytow obywatelſkich obcym; ale też żadnych podatkow nie płacili, po krewnych dziedziczyć, nić ſię nieopłacaiąc ſkarbowi mogli, i tyle wolności używali, iż im ſię nagradzało nie być obywatelami. Zdarzali ſię cudzoziemcy tak o dobro poſpolite gorliwi, że wſzyſtko dla niego łożyli. Gdy ſię cudzoziemcow liczba namnożyła, poſtanowiono na odſądzanie ich ſpraw drugiego prætora, *peregrinus prætor* nazwanego.

Papius trybun poſpolſtwa wydał prawo, przez ktore z miaſta wſzyſtkim cudzoziemcom uſtąpić kazał. Prawo to nieludzkie, i ktore długo mocy mieć nie mogło, ſprawiedliwie nagania Cicero.

Peripatetici. Była to ſekta filozofow uczniow Aryſtotelesa tak nazwanych od ſłowa Greckiego znaczącego przechodzić ſię. Ta ſekta ſamym tylko imieniem rożna od akademikow, iednego zdania względem naywyżſzego dobra ſzczęścia była. Jeden nauki ſwoiey około tey rzeczy fundament mieli: to ieſt, iż do naywyżſzego ſzczęścia trzeba żyć podług natury, zgodnie

z naturą, *secundum naturam vivere.* W czym tłomaczyli się w ten sposob: ponieważ mowili człowiek składał się z duszy i z ciała; żeby zatym mogł być iak nayszczęśliwszym, trzeba mu osiągać wszystkie dobra duszy i ciała, i to nazywali żyć podług natury. Czyniąc dalsze w noszenie, za rzeczy do szczęścia należące kładli, zdrowie, dostatek, dobrą sławę, enotę, mądrość, i tym podobne korzyści; w liczbę nieszczęść, chorobę, ubostwo, hańbę, występek, głupstwo. Kładli iednak daleko wyżey dobra duszy, wyznaiąc, iż z temi samemi można być szczęśliwym bez drugich, lecz nie zupełnie.

PES. Stopa. Miara rozległości u Grekow i u Rzymian. Stopa Rzymska miała iedenaście calow francuzkich; Grecka zaś iedenaście calow i pięć linii. Stopa Rzymska wynosi na nasze połłokcia.

PETAURISTA. Aktor na scenie, ktory się nagle i wysoko podnosił na powietrze, za pomocą machiny nazwaney *petaurum*, na sprężynach sporządzoney.

PHAROS. Wieża tak nazwana od wyspy Pharos, na ktorey postawiona była z rozkazu Ptolomeusza Filadelfa. Na wierzchołku tey wieży, ktorą policzono między siedmią cudow świata, była latarnia dla świecenia w nocy okrętom żegluiących koło brzegow Egipskich, gdzie wiele skał i piaskow było. To imię potym dano wszystkim takowym wieżom.

PHILOSOPHIA. Znaczy miłość mądrości. Nauka filozofii, nie wchodząc w wyższe iey początki, ktore z rozumu samego i uważania rzeczy wypłynęły, z Grecyi przeszła do Włoskich kraiow i do Rzymu.

Naprzod prawie na samey moralney przestawano, przydano dyalektykę, niby myślenia i mowienia sztukę, pożniey fizykę, metafizykę i teologią, w ktorych o rzeczach stworzonych, o prawdach powszechnieyszych wyprowadzaiąc ie z szczegulnych, i o Bogu mowiono. Jakie tych części postępki i odmiany były, z krotkiey o rożnych filozofiach, i ich szkołach wiadomości widzieć można.

Ludzie kochaiący mądrość i uczący się tego wszystkiego co się do obyczaiow ściąga, naprzod nazwani byli *Philosophi.* Pierwsi Grecyą z grubiaństwa i ciemności wyprowadzili *sophistæ, mądrzy uczeni.* Jeszcze do tego nazwiska nie było przywiązane znaczenie wzgardy, iako pożniey, kiedy sofistami

wy-

wykrętnych lub prożnych mowcow nazywano. Pitagoras maiąc imię mędrca za zbyt pyszne, obrał nazwisko lubiącego mądrość, przyiaciela mądrości; ktore to nazwisko potym wszystkie filozofow szkoły zatrzymały. To uważać należy, iż zaczynaiący filozofować, otwieraiący swoie szkoły, iuż znaydowali w ludziach, zdanie o nieśmiertelności duszy wkorzenione, i na tym gruncie nauki swoie zasadzali.

Nauka pierwszych sofistow zawierała się w krotkich sentencyach obyczaiowych. Nie mieli ani związku nauk, ani szkoły. Wkrotce porobiły się sekty albo szkoły rozmaite filozofow w iednym prawie czasie, Jońska założona od Anaximandra. *Italica*, włoska od Pytagoresa. Eleotycka od Xenofonta. Rożnicę szkoł rożność nauki czyniła. Te szkoły po wielu mieyscach miane, zebrały się wszystkie w Ateny za czasow Sokratesa i Platona.

Sokrates, ktory iuż zebrał ostatki prawie upadłey szkoły Jońskiey, sądząc za pożytecznieyszą ludziom obyczaiową filozofią, sądząc ią za łatwieyszą dla pospolitości niż fizykę, całe staranie swoie na iey podawanie obrocił. Filozof mądrości i cnoty pełen.

Plato Sokratesa uczeń filozofią dotąd niemaiącą żadnego składu całkowitego, ale że tak rzekę rozsypaną, w iedno ciało zebrał. Trzymał się mistrzow i wzorow swoich: co do fizyki Pytagoresa szkoły Włoskiey; co do moralney, Sokratesa szkoły Jońskiey; co do dyalektyki, Zeuxesa szkoły Eleatyskiey. To Platona dzieło powszechną w Grekach wzbudziło żądzę do filozofii, każdy chciał być filozofem. Ateny miały ich wiele. Wkrotce szacunek ku Pytagoresowi i Sokratesowi się zmnieyszył, gdy nowemi być przestali. Wielka moc rodzących się sekt przytłumiła filozofią. Sposob uczenia Sokratesa nieprzyiaźny sporom, uczący przez rozmowy, i zbiiaiący przez wyśmiewanie fałszu i błędu zniszczony został. Szkoły między sobą dzieliły się i rożniły podług rozmaitych względow i namiętności swoich nauczycielow. Themistius i Varro liczyli ich na trzysta. Znaiomsze były akademikow, ktorzy się na dawnych i nowych, a ci znowu na trzy sekty dzielili, perypatetykow, stoikow, cynikow, epikureyczykow, pyrromiyczykow &c. Dyalektyka i moralna filozofia naybarziey ich dzieliła w rozmaite zdania. Mniey o bostwie mowili, częścią iż tę naywyższą naturę za

otoczoną ciemnościami poczytywali, częścią że wielu niezbożność oboiętnemi w tey mierze czyniła.

Wszystkie sekty to sobie spolnego miały, iż ich mędrcy szukali być zupełnie szczęśliwemi; ale na czymby się prawdziwa szczęśliwość zasadzać miała, w tym zgodzić się nie mogli; wiele o tym mowili, wiele pisali. O każdey z przednieyszych sekt masz osobne artykuły.

W Rzymie szkoły filozofow nie były znane aż do podbicia Macedonii. W ten czas smak umieiętności i kunsztow wprowadził się do Rzymu, a filozofowie rożnych sekt zbiegać się z całey Grecyi zaczęli. Wzmagały się coraz wsparte mocnemi obrońcami i uczniami. Odmiany ich wzrostu lub upadku, szły za odmianą obyczaiow, i okoliczności. Zrazu dawni i prawdziwi filozofowie, wielkie poważenie przez wysoką mądrość, obyczaiow czystość, stałość serca w wszelkich przypadkach, i pogardę zyskow sobie iednali; ale poźniey stali się wyśmiewania i pogardy celem, gdy ich widziano prożnych i pysznych, a oraz pochlebcow, i podle się przed panami czołgaiących, chciwych zbogacenia się, przedaiących i niby handluiących nauką. O wielu tamtych wiekow filozofach mowić można, iż byli oszusty i ubłudnicy, ktorzy nic filozofskiego procz płaszcza i brody nie mieli.

Pictura. Pingendi Ars. Sztuka malarska. Ta sztuka iako i inne w początkach swoich prosta, gruba, niedoskonała była. U Grekow malowano naprzod osoby tylko bokiem; co łatwiey było, ale ani rąk, ani nog, ani innych części wydawać dobrze nie mogł ten sposob, żadnego ruszenia w wyobrażeniu nie widziano. Pierwszy Cimon postrzegł potrzebę, aby malowanie rożny układ, i znaczenie członkow dawało. Zaczął od głowy, w rożne wyrażenia ią maluiąc, co potym i względem innych części czynił. Tenże Cimon wydanie fałdow i rożnego szat ułożenia wprowadził. Poczuł potrzebę anatomii do malarstwa, i pierwszy udał żyły w ciele i muskuły. W iego ślady pośli malarze dążąc do wydoskonalenia tey sztuki. Z tym wszystkim iey postępki nie były rowne co do użycia farb, iakie iuż były względem rysunku. Naprzod cały obraz iedną tylko farbą malowali; powoli zaczęto łączyć i mięszać cztery tylko kolory: to iest biały z melos, żołty Ateński, czerwony synopiyski, i prosty czarny. Temi to czterema kolorami malowali Melantes, Apel-

Apelles i inni naylepſi malarze Greccy ſwoie nieśmiertelne dzieła. Potym za wydoſkonaleniem używania farb, Grecy brali do ſwoich robot rozne ziemie i inne przyprawy chimiczne, z tą od naſzych roźnicą, iż teraźnieyſze farby rościeraią z oleiem, u nich zaś z białkami iaia, gumą, i innemi kleiowatemi rzeczami. Kolory ich były barzo wyſokie i żywe.

Troiakim ſpoſobem malowali dawni. Naywzięłſzy był rodzay malowania *pictura encauſtica* zwany. Używano w nim woſku farbami zaprawnego: ale iak ſobie z tym malarze poſtępowali, wiele ieſt domyſłow autorow, żadney pewności nie maſz. Drugi farbami wodą lub gumą rozprawionemi. Trzeci na murze świeżym. Nie mamy wiele dzieł ſtarożytnych malarſkich, przynaymniey nie mamy naylepſzych, żebyśmy o ſtopniu, do ktorego ta ſztuka doſzła, ſądzić mogli. Przywiezione za Auguſta do Rzymu malowania ledwie rozeznane być mogły, tak ſpełzły farby. Dawni malowali obrazy na deſkach, zkąd u Łacinnikow obrazy *tabulæ* ſię zowią.

Nayſławnieyſi Greccy malarze byli, Appollodon z Aten, Zeuxes z Heraklei, Parrhaſius z Efezu, Apelles z wyſpu Cos, ktory to naywięcey ſię do wydoſkonalenia tey ſztuki przyłożył i robotą i piſmami ſwemi.

Rzymianie zawſze poźnieyſi, zawſze pośledenieyſi w ſztukach i kunſztach, nawet w oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſach, gdzie wymyſł i zbytek panował, nie mieli dobrych malarzow, ani dobrych malowań. Pogardziciele ſztuk, ſamym ie niewolnikom lub wyzwoleńcom, ktorzy prawie wſzyſcy cudzoziemcy byli zoſtawiali. Greckie obrazy zdobiły ich pałace, i to długo ſię na nich nie znali. Kſztałt ich rządu był tey względem kunſztow oboiętności przyczyną. Każdy obywatel miał ſię za rządcę świata, każdy zabawiony był publicznemi ſwoiey oyczyzny ſprawami.

PILA. Piła, piłka dogrania. Gra ta i ćwiczenie przez nią ſił i zręczności u Grekow nazywała ſię *ſphæriſtica* od *ſphæra*, dla okrągłości gałki lub piłki. Mieyſca na to ćwiczenie naznaczone zwały ſię *ſphæriſteria*. Graiący i uczący ſię tey gry *ſphæriſtici*. Zdaie ſię być ta gra barzo dawna. Homer czyni ią zabawą ſwoich bohatyrow. Niektore gry w piłkę nie można było czynić, tylko na otwartym powietrzu i w mieyſcach obſzernych, iakie były ulice drzewami ſadzone

a nie

a nie zamknięte z wierzchu, *Xysta* zwane; niektore zaś w wielkich salach gymnazyow.

Piłki były ze skory wyprawney miękkiey, albo z wełnianey materyi zszyte nakształt worka napełnione czasem pierzem, lub wełną, czasem piaskiem, ziarkami figowemi, mąką. Rzucano ie pięścią albo dłonią. Rożney grubości bywały. Wielkość ich i sposob rzucania czynił rozmaite rodzaie tey gry. Procz pięści lub dłoni, co nayzwyczaynieysza była, rzucali ieszcze nogą. Czasem okręcali sobie ręce rzemieniem nakształt rękawicy, zwłaszcza gdy trzeba było rzucać w wielką piłę, iak teraz są palony. Służyły dawnym te naramienniki zamiast naszych rakietow.

Rożne, iak się rzekło gry były tego rodzaiu. Jedna gra w małę piłkę nayzwyczaynieysza, ktorą lekarze dla zdrowia radzili. Ta znowu na trzy kształty się dzieliła. Naprzod grali w małą barzo piłkę, stoiąc blisko siebie i nieruszaiąc się z mieysca, zawsze odrzucaiąc piłkę iedni do drugich. Powtore, w większą trochę piłkę graiący, stawali iuż daley od siebie, i podrzucaiąc piłkę iedni z drugiemi się zbiegali, uganiaiąc się do podrzucenia iey, gdy się od ziemi albo sciany odbiiała. Po trzecie, w większą ieszcze piłkę grali rozstawuiąc się w znaczney odległości, na dwie części się dzielili, iedna stawała nieruszaiąc się z mieysca, i piłkę do drugiey rzucała; druga dla złapania iey rożnie w tę i ową stronę się ubiegała. Grecy mieli i inne procz tych sposoby grania w małą piłkę, ktore nie były znaiome Rzymianom, wyiąwszy ieden o ktorym mowić się będzie.

Drugi gatunek gry był w wielką piłę w palona wypchanego. W nią graiący trzymali ręce podniesione wyżey głow, i stali na palcach, aby złapać mogli palon po nad głowy lecący. To granie trudne i morduiące było.

Trzeci rodzay sferystyki u Grekow był w dużego palona dętego, iak są teraźnieysze. Do tey gry używali rzemieniow okręcaiąc sobie ręce. Zbyt trudziła ta gra gwałtownym mordowaniem, dla tego lekarze zakazywać iey zwykli byli.

Corycus, gra zależała na tym: zawieszano u powały na sznurze wor mąką, lub ziarnami figowemi dla słabszych, piaskiem dla silnieyszych nasypany. Ten wor spuszczony był, tak iż do pasa graiących przychodził. W ten czas graiący każdy w koley brał go w ręce, i popychał co miał siły

na-

naprzeciw drugiego, ile długość fznura pozwalała, idąc fam za worem; tamci fię umykali, potym biorąc wor popychali go ze wfzyftkich fił na przeciwnika, ktory fię naftawiał pierfiami, ręce maiąc rozciągnione, albo za plecy założone. Byle fię ktory zapomniał lub opuścił, padał uderzony. Lekarze barzo radzili to ćwiczenie na ftracenie otyłości, radzili ie także trędowatym.

Rzymianie, ktorzy Grekow w budowaniu fwoich cieplic i Paleftr naśladowali, ćwiczenia także sferyftycznego używali. Mocno tę grę lubili Rzymianie, i nawet w domach fwoich w nią grywali. Cztery gatunki piłki u nich było. Palon dęty, *follis*, ktory dwoiaki był; ieden większy, ktory rzucali ręką rzemieniem okręconą *follis pugillaris*; drugi maleńki *folliculus*. Tego dla lekkości używały ofoby nawet ftabe, dzieci i ftarzy. Piłka troygrafta, *pilla trigonalis*, nie dla kształtu fwego, gdyż była okrągła, ale że trzech graiących ozftawiali fię w tryanguł, wzaiem fobie piłkę odrzucaiąc. Ten ktory nie złapał iey, albo upuścił, przegrywał. Piłka wieyfka, *pilla paganica*, nie tylko od wieśniakow, chociaż naywięcey od nich, używana. Była pierzem miękkim ale barzo nabitym wypchana; wielka i mocno twarda, trudna do grania była. Piłka nazwana *arpaftum* albo *Hirpaftum* od Greckiego fłowa wyrywam znaczącego, że ią fobie iedni drugim wyrywali. Dzielili fię graiący na dwie części, i wrowney odległości od linii we śrzodku fkreśloney ftawali. Na tey linii kładli piłkę, za graiącemi znowu były linie oznaczaiące granice. Dopiero iedna ftrona przybiegała do śrzodkowey linii, i chwytała piłkę, aby ią za iedną z linii owych granicznych zarzucić mogła; druga zaś ftrona broniła piłki i fobie ią wyrywała. Było to nakfztałt potyczki, w ktorey fzturchali fię i wywracali iedni drugich. Ta ftrona ktora częściey piłkę za linie zarzuciła, wygraną miała. Nayczęściey we trzech grywali.

Mowi iefzcze ieden ftary napis o piłce fzklaney, a Plinius wfpomina, iż były takowe piłki. Gra w tym była, aby nie dopufzczać tey piłce paść na ziemię. Graiący mieli obie ręce wzniefione, iedną chwytali, a drugą podbiiali tę piłkę.

P I L A. Pilorum. Figury człowieka z wełny zrobione, iakie ofiarowano bożkom domowym *Lares* pod czas świąt *Compitalia*. Zrazu na ofiarę tym bożkom zabiiano dzieci ma-

maleńkie, ale Brutus wypędziwszy krolow, zniosł ten dziki zwyczay, na mieysce ich rzeczone figury naznaczaiąc.

Pileus. Czapka. To nazwisko poszło od *pilus* włos, iż z włosow czapki robiono; były i skorzane. Ksztatł dawnych czapek był albo okrągły nakształt szyszaku, zkąd poszło imię *Galerus* od *galea*; albo czubato nakształt głowy cukru; kolor także rozmaity im dawano. W pierwszych Rzeczypospolitey czasach Rzymianie chodzili z odkrytą głową, albo dla ochrony od deszczu i zimna osłaniali się połą togi, iako widać na statuach i medallach dawnych. Czapkę brać, *pileum capere*, znaczyło wolności nabywać, mowiono tak o niewolnikach, ktorych wyzwalano.

Pileus Pasmonicus zwano rodzay czapki skorzaney.

Pileus Thessalonicus. Czapka po Tessalońsku zrobiona. Miała brzegi i niby skrzydła szerokie, dla zasłonienia od słońca i ochrony od deszczu. Grecy też mieli czapki, ale tylko chorzy, słabi używali ich wychodząc z domu. Macedońskie czapki *Causia*, z sierci lub wełny mocno ubitey tłoczone, bo służyła im nawet za przyłbicę.

Pilum. Spisa, rohatyna, broń zwyczayna Rzymskich żołnierzy barzo ciężka, iż do robienia nią trzeba było wielkiey siły. Składała się z drzewa tak grubego, żeby pięść tylko obiąć mogła, a na cztery łokcie długiego, i z żelaza, ktore trochę więcey iak cal szerokości, a trzy łokcie długości miało: połowa iego do drzewca przybita była, a połowa wychodziła ostro się kończąc: przy końcu były dwa haczki do rozszarpania. Zołnierze używaiący tego oręża, zwali się *Pilani*.

Piræum. Port Ateński. Chociaż miasto Ateny od morza oddalone było na czterdzieści stadiow, na milę naszą i ćwierć, atoli miało trzy porty dość blisko ieden drugiego; nazywano ie *Mumichia*, *Phalera*, i *Piræum*. Ten zaś był naywiększy i naywygodnieyszy, przeto też Ateńczykowie za radą Temistoklesa na ow czas Archonta, tam przenieśli swoią armatę wodną, i przedsięwzięli ten port złączyć z miastem przez dwa długie i mocne mury fossami obronione. Mury te były z wielkich ciosowych kamieni ołowiem i żelazem spoionych. Port łańcuchem się zamykał. Cała ta wielka robota we dwoch leciech skończona była. Poźniey Ateńczykowie wzdłuż między temi murami powystawiali spichlerze, składy towarow, zbro-

iownie, amphiteatra, rynki &c. Część tych murow zburzona pod czas woyny Peloponezkiey, naprawiona była przez Konona wodza Lacedemońskiego. Ale ta wielka pamiątka potęgi Ateńskiey, zupełnie zniesiona została od Sylly, pod czas woyny przeciw Mitrydatesowi.

Piscatus. Ryb łowienie. Rybołostwo tak dawnym ćwiczeniem iest, iak i myślistwo. Ludzie nad morzem lub rzekami żyiący, dali początek sztuce i handlowi rybiarskiemu. W Grecyi rybakow wielka moc była, wielka też mnogość ryb dowożona do miast. Łowiono ryby w morzu i rzekach iak u nas sieciami wielkiemi, włokami, wędkami.

U Rzymian ryb łowienie w wielkim używaniu i w większym niż myślistwo było. Lubili oni barzo ryby, nigdy prawie bez nich nie mieli stołu. Ich domy wieyskie po większey części położone były po nad morzem, zkąd sprowadzali wody w wielkie sadzawki barzo kosztownie i pilnie robione napełniaiąc ie wszelkiego gatunku rybami. Były w Rzymie święta i igrzyska rybiarskie, *ludi piscatorii*, ktore corocznie w czerwcu odprawowano z tamtey strony Tybru.

Pittacium. Napis, tabliczka z napisem, ktorą przylepiali do butelki znacząc iaki napoy, iakie wino było. Inni autorowie rozumieią też przez to imię tabliczki smołą oblane, na ktorych pisano rożne obwieszczenia i przestrogi.

Plagiarius. Tak zwano tego, ktory się ważył przedawać lub kupować wolną osobę, albo ktory odmawiał, przedawał, kupował, u siebie zatrzymował cudzego niewolnika. Prawo Fabiuszowe skazywało takiego na winę pieniężną.

Platenses Ludi. Igrzyska u Grekow odprawowane co pięć lat w Platei mieście Boecyi; w ktorych biegali cali uzbroieni około ołtarza Jowisza. Nagrody były znaczne dla zwycięzcow w tych gonitwach. Igrzyska Plateńskie nazywano igrzyskami wolności, z przyczyny sławnego zwycięstwa, ktore Grecy tego dnia nad Persami odnieśli. Procz tego na tęż samą pamiątkę czyniono co rok ofiarę wielką Jowiszowi uwolnicielowi pod czas powszechnego seymu Grecyi.

Plebeii. Ludzie z pospolstwa. Co w Atenach i w Rzymie było pospolstwem, powiedziano pod artykułami *Nobiles* i *Patricii*. Pod tym ostatnim, masz rożnicę między *populus* i *Plebs*.

PLUTEUS. Było to pokrycie nakſztałt ſzyſzaku plecione z łoziny i powleczone ſkorą wołową zmoczoną, ktorym ſię żołnierze okrywali, gdy ſzli tłuc mury nieprzyiacielſkie. Była to także ſzopa woienna, iak *Vinea*, zrobiona także z krat łożowych, pokryta ſkorami świeżemi, na trzech kołach, dwoch pobocznych, a iednym we śrzodku. Ta ſzopa ſłużyła do zaſłonienia żołnierzy pod mury podſtępuiących od pociſkow nieprzyiacioł.

To ſłowo *Pluteus* znaczyło ieſzcze ten kray łożka, ktory ieſt z ſtrony muru, przeciwny kray zowie ſię *ſponda*. Dawni ſtawiali łożka wzdłuż bokiem przy murze. Zona miała mieyſce od muru.

Jeſzcze *Pluteus* była połka, na ktorey kſiążki, piſma, i głowy ludzi ſławnych kładziono.

POENÆ MILITARES. Kary żołnierſkie u Grekow były barzo ſurowe. Lacedemończykowie zrzucali z ſtopnia na iakim żołnierz zoſtawał, i wieczną hańbą znaczyli tego, ktoryby albo uſzedł z pola, albo iaki znak boiaźni pokazał. Ogłaſzano takiego za niezdolnego do żadnych urzędow, z ſchadzek i widokow rugowano, odbierano mu żonę, ktorą komu innemu dawano; każdemu wolno było bić go, znieważać go na każdym mieyſcu. Niemogł ſię nigdzie inaczey pokazać tylko w brzydkich i podartych ſzatach z brodą na poł ogoloną. Czaſem muſieli tacy nikczemni żołnierze ſtać kilka dni na placu z tarczą. Za wſtyd miano wchodzić z nim w małżeńſkie związki albo w powinowactwo. Tak byli pogardzeni, iż nikt nie chciał przyimować ich do ſal poſpolitych, ani żołnierze do ſpolnego mieſzkania.

W Atenach, kto ſię zbraniał noſić broni, zakazane ſobie miał wniście w zgromadzenia publiczne, na widoki, do kościołow. Ci, ktorzy oddali oręż nieprzyiacielowi, wieczney hańbie i nieſpoſobności do urzędow podpadali. Smiercią karano tych, ktorzy rzucili tarczę dla uciekania, albo z mieyſca ſwego pod czas utarczki uſzli. Ktorzy zaś utracili tarczę albo ſwoią winą, albo że im nieprzyiaciel wydarł, muſieli płacić pewne grzywny i od ſłużby odſądzeni byli.

Rzymianie mieli podług wymiaru wyſtępku kary żołnierſkie wyznaczone. Rzadko na gardle karano. Były iedne kary na całe woyſka lub roty, były inne dla każdego z ſtarſzyzny, i w ſzczegulności dla żołnierza.

Czaſem doſyć było na iednym ſłowie z pogardą, albo z okazaniem buntu powiedzianym; żeby wodz całe roty karał iuż to wyłączaiąc ie od uczeſtnictwa łupu, iuż na ſtronę od innych oddzielaiąc, i nieużywaiąc ich do bitwy, iuż nakazuiąc im roboty około okopow w iedney tunice i bez paſa; co wielce ſromotna była, bo zwyczaynie żołnierze takowe prace czynili w zbroi i z mieczem u boku. Częſto kazano im ſtoiąć ieść, gdy drudzy ſiedząc iedli.

Kiedy połk iaki albo rota uciekła z placu pod czas ſprawy, albo nieposłuſzeńſtwem przeciw wodzu wykroczyli, dzieſiątego z pomiędzy nich karano śmiercią w oczach całego woyſka; drudzy zaś ſkazani byli, albo ięczmień zamiaſt pſzenicy na żywność odbierać, albo obozować za okopami, wyſtawieni na większe niebeſpieczeńſtwo od nieprzyiaciela. Bunty żołnierſkie karano znoſząc cały połk lub rotę z hańbą na zawſze, i niemożnością ſłużenia Rzeczypoſpolitey w woyſku, z zakazem, aby w Rzymie, a czaſem w całych Włochach niepoſtali.

Dla urzędnikow woyſk, lub proſtego żołnierza, było wyſtępkiem gardłowym opuścić ſwoie mieyſce, albo ſię potykać bez rozkazu. Kara kiiow *fuſtuarium*, potykała tego, ktorego na mieyſcu ſtraży nie zaſtano. Trybun takiego lekko dotykał laſką, a cały połk z kiimi i kamieńmi nań rzucał ſię, tak iż częſto w tym ukaraniu życie tracił. Jeźli zaś ktory żywo wyſzedł, zakazany mu był powrot do oyczyzny. Uſtępuiący z pola w potyczce iakiegokolwiek ſtopnia żołnierz, teyże karze podlegał, albo przynaymniey tracił ſwoy ſtan. Odbierano mu pas rycerſki na ktorym pałasz przypaſywany bywał. Ktory tylko z rzędu wyſzedł, natychmiaſt laſką Centuryona był bity. Kiimi karano i tych, ktorzy kradli w obozie, czaſem im pięść ucinano. Zbiegowie zwyczaynie kiimi publicznie bici, i przedawani iako niewolnicy. Powracać bez tarczy hańbę i karę ściągało. Konſulowie i naywyżſi wodzowie bez kary nie byli, ieźli o przeſtępſtwo powinności ich przekonano. Za czaſow Rzeczypoſpolitey kary na śmierć rzadkie były. Starali ſię Rzymianie więcey nagrodami i czcią zachęcać żołnierzy do męſtwa, i utrzymywać ich w karności.

Zołnierzy okrętowych podobnież karano: niektore ſzczegulne zniewagi przydawane były względem zbiegow. Zawieſzano ich na maſztach, a przechodzący nań plwali: wyrzucano

no, na wyſpy puſte; ucinano ręce.

Poesis. Poeta. Poetyka, to ieſt ſztuka wykładania myśli przez wiersz, u dawnych poczytana była za mowę boſką, tak dla wyſokiego ſpoſobu mowienia, iako że z naypierwſzego użycia ſwego ſłużyła do czci bogow, do czynienia im dziękow za dobrodzieyſtwa, a proſzenia o nowe. Poezya zabawiona ſzczegulniey chwałą boſtwa i nauką ich czczenia, zamierzyła też ſobie dawać przepiſy obyczaiow ludziom. Jedno i drugie zamierzenie daie ſię widzieć we wſzyſtkich dziełach, i rodzaiach Poezyi. Wſzyſcy Greccy i Łacińſcy poetowie procz Lukrecyuſza, chociaż bohatyrſkie czyny opiſuią, zawſze bogow dawcami wſzelkiego dobra, i rządcami świata ukazuią. Epopeia, tragedya, oda, wſzyſtko uczy ſzacunku cnoty, zapala do dzieł chwalebnych, wzbudza wſtręt wyſtępku. Komedya i ſatyra wyśmiewaiąc przywary, odraża od nich. Elegia, wzbudza płacz nad nieſzczęściem lub ſtratą godnych żalu. Ekloga, śpiewa niewinne czucia. Jeźli potym obrocono poezyą na baianie o bogach ſpraw niegodnych boſtwa, i zbrodni niecierpianych między ludźmi; na pochlebſtwa i podłe pochwały panow; na wzburzenie namiętności, na zwiedzenie i ſkażenie ſerc dotkliwych; na prożne zabawki przez płoche fraſzki; to złym użyciem i naganą ieſt poetow, nie wina poetyki.

Poetowie w pewnych czaſach nie do piſania ſamych wierſzow określeni, zabierali wſzyſtkie nauki, teologią, fizykę, moralną naukę, muzykę; hiſtoryą i politykę. Miano ich za ludzi natchnionych od bogow, i zwano ich ſzczegulniey mędrcami. Mowić, mędrzec, albo poeta i muzyk wſzyſtko iedno znaczyło. Krolowie, xiążęta i prawodawcy ſtarali ſię mieć ich przy ſobie, dla zaſięgania od tych mędrcow rad potrzebnych. Nie na iednym mieyſcu mieſzkali, ale tu i owdzie przechodzili przyiemnie ucząc ludzi czcić bogow, ſzanować rodzicow, rozeznawać świętość, od świeckości, poſpolite dobro od zyſku fałſzywego, miarkować namiętności, zakładać miaſta.

Wielkie ku nim poſzanowanie ludzi ſprawiało, iż nie tylko im cześć oſobliwa wyrządzana bywała, ale i nagrody znaczne w pewnych okolicznościach, iako to na igrzyſkach Greckich odbierali. Ztąd na publicznych zgromadzeniach pokazywali ſię przybrani w pyſzne ſzaty i z wieńcem

na głowie. Tak poważani byli poetowie, aż poki ich muzy nie ſtały ſię handlowne: chciwość i łakomſtwo przywiodło ich do przedawania dzieł dowcipu. Od tego czaſu poetyka namiętnościom i wyſtępkom po wielkiey części ſłużyć zaczęła.

Wielcy Grecyi poetowie byli Homer, Heſiod, Steſichor, Alceus, Archilochus, Pindar, Guripid, Sophokles, Ariſtophanes, Teokrit, Bias, Sapho białogłowa &c.

Przez 500. lat od założenia miaſta Rzymianie nie mieli poetow. Pierwſi ktorzy ſię tam pokazali, byli poetowie tragiczni i komiczni; ci z razu tłomaczyli tylko greckie poezye, potym ſami ſię wyćwiczywſzy, do wielkiey doſkonałości u ſiebie tę ſztukę przywiedli. Wkrotce ziednali ſobie wzięcie powſzechne, i ſprzyianie panow, ktorzy ſtarali ſię mieć u ſiebie poetow dla uczoney zabawki.

Z tych liczby w czaſach Rzeczypoſpolitey byli Nevius, Livius Andronicus, Ennius, Accius, Pacuvius, Lucilius, Plautus, Terentius. Po tych pokazali ſię Virgilius, Horatius, Catullus, Tibullus, Ovidius, Propertius, ktorych Auguſt Ceſarz oſobliwſzemi łaſkami obdarzał. Rzymianie i czcią i znacznemi nagrodami, iako to płacy z publicznego ſkarbu, nadawania obywatelſtw i rożnych przywileiow okazywali upodobanie ſwoie w poetach i ich ſzacunek, maiąc ie za oſoby święte: poźniey iak w Grecyi poetowie upodleni zoſtali.

POMPA. Pompa, uroczyſte obchody. Proceſſye z wielką okazałością u Grekow i Rzymian odprawowane na cześć bogow. O pompie używaney w Atenach w święta Panateneyſkie masz pod *Panathenæa.*

Podobnież w Rzymie obchody czynione były z wielką wſpaniałością. Jeden nayſławnieyſzy corok w mieſiącu wrześniu na pamiątkę wielkiego zwycięſtwa nad Latinami odprawowany poda doſtateczne okazałości ich wyobrażenie. Ten obrządek naprzod na podziękowanie Jowiſzowi, Junonie i Minerwie poſtanowiony, potym na cześć wſzyſtkich bogow poświęconym zoſtał. Proceſſya zaczynała ſię w kościele Jowiſza Kapitolińſkiego, zkąd ſzła przez wielki rynek do Cirku porządkiem naſtępuiącym.

Na czele całego zgromadzenia śli dzieci patrycyuſzow; za niemi przednieyſi z ſtanu ryc erſkiego na koniach, a po tych dzieci innych obywatelow. Cała ta młodzież na roty podzielona była, iak gdyby na po-

potyczkę ſię wybrała. Naſtępowały wozy podwoyne i poczworne, potym iezdzcy prowadzący konie na powodzie, Atletowie wſzelkiego gatunku, iedni nago tylko z fartuſzkami, drudzy w czerwonych katankach. Tuż za niemi tanecznicy i ſkoczkowie, nakſztałt ſylenow i ſatyrow w ſkory i inne koſmate ſzaty przybrani, ſkacząc za przygrywaniem piſzczałek i cytar. Prowadzono potym bydlęta naznaczone na ofiarę uſtroione w wſtęgi i kwiaty. Słudzy kościelni i niżsi kapłani nieśli kadzielnice i łodki ſrebrne lub złote z kadzidłem.

Zaraz po ofiarach naſtępowały koſzyki zawieraiące w ſobie ſprzęty potrzebne do obrządkow ołtarza. Poſągi bożkow z znakami tych rzeczy, ktore każdy z nich dla dobra narodu ludzkiego wynalazł; naprzod dwonaſtu więkſzych bożkow, tož za niemi mnieyſzych. Jedne wiezione były, drugie kapłani nieśli tak iako i koſzyki na ramionach. Dopiero rożne zgromadzenia kapłanow na czele maiąc nayważſzego kapłana poſtępowały. Za niemi śli konſulowie lub dyktator z rożnemi urzędnikami i wielką częścią ſenatu. Całą pompę zamykała mnogość ludu wſzelkiego ſtanu i wieku.

Skoro ſtanęli na cirku, urzędnik całą pompą zawiaduiący nakazywał czynić ofiary na cześć bożkow, ktorych święto obchodzono. Skoro kapłani wylali wody czyſtey na bydle i niektore modlitwy odprawili, ofiaruiący ie zarzynali.

Po ſprawioney ofierze, urzędnicy, kapłani, i wſzyſcy inni brali mieyſca ſwoie, i zaſiadali, a igrzyſka ſię zaczynały. Tak uroczyſtość od rana aż do wieczora trwała, kończąc ſię na bieſiadach i radościach publicznych.

PONTIFEX. Kapłan wyżſzy. To ſłowo złożone z *pontem* moſt, i *facere* robić, z ſiebie znaczy robiącego moſt. Dla tego kapłanow tym imieniem nazwano podług świadectwa Dyoniziuſza z Halikarnaſſu, iż oni pierwſi moſt w Rzymie na Tybrze zbudować kazali, z przyczyny odprawowania powinności ſwoiey z obydwoch ſtron rzeki. Ten moſt na palach ſtawiony *pons ſublicius* od Liwiuſza nazwany ieſt.

Imię i godność pontificis nie znane były Grekom, właściwe ſą Rzymianom. Numa czterech tylko poſtanowił, liczba ich potym znacznie ſię pomnożyła. Dzielono ich na więkſzych i mnieyſzych. Zgromadzenie więkſzych *Majorum*

Pontificum ſądziło z naywyżſzą władzą wſzyſtkie ſprawy do religii ſię ściągaiące. Prawa około rzeczy świętych ſtanowić, przepiſywać obrządki, odmieniać ie, nakazywać święta, do ich zwierzchności należało. Oni kſięży, ofiarnikow innych ſług kościelnych niżſzych, muzykantow, wybierali; o ich zdatności ſądzili, iednych zrzucali, innych przyimowali. Do nich ſię lud po naukę około ſłużby bogow udawał; oni wykraczaiącym w tey rzeczy kary wyſtępkiem wymierzone naznaczali. Więkſi kapłani żadney nad ſobą w rzeczach kościelnych zwierżchności nie znali; nikomu ſię z nich, ani ſenatowi, ani ludowi nie ſprawiali.

Mnieyſi *minores Pontifices* mięli także zgromadzenie, i niby cech ſwoy z podległością iednak wyżſzym. Do nich ſzły roſkazy i rozrządzenia wyżſzych, aby nad ich wykonaniem czuwali. Do nich ſzczegulne obrządki należały. Oni powinni byli now kſiężyca uważać i ludowi go ogłaſzać, święta zapowiadać iako i Nonas, Idus, obwieſzczać ich o czaſie i ſpoſobie ofiar.

Naywyżſzy kapłan *Pontifex Maximus* poſtanowiony od Numy, zawſze brany był z zgromadzenia *majorum Pontificum.* Ta doſtoyność naywyżſza w religii u Rzymian dożywotnia była i dawała wielką powagę. Przy nim naywyżſza wſzyſtkich rozrządzień około czci bogow władza była, z mocą karania przeſtępſtw i naypierwſzych urzędnikow. Nigdy pieſzo nie wychodził, tylko w poieździe albo lektyce *thenſa* nazwaney. Nie wolno mu było z włoſkiey ziemi wyieżdżać. Miano za zgwałcenie świętości iego, żeby był widział trupa; dla tego znayduiąc ſię na pogrzebach brał na głowę zaſłonę. Naywyżſze kapłaństwo było zawſze ſzukane z wielką chciwością od Rzymian i otrzymywali ie nayznakomitſi w Rzeczypoſpolitey ludzie. Lud na ſeymach przez cechy zgromadzonych obierał go większą liczbą głoſow.

POPA. Sługa ofiarny, ktory uwieńczony laurem na poł nagi, a od połowy fartuchem *Limbus* zwanym oſłoniony, prowadził bydlę na ofiarę do ołtarza, przygotował noże i inne ſprzęty do ofiary, na koniec zarzynał bydlę. Ci *popæ* przedawali reſzty z ofiar. Ztąd poſzło ſłowo łacińſkie *popina* garkuchnia.

PORTUMNALIA. Swięta u Rzymian na cześć Portumna bożka portow, zkąd iego imię poſzło. Odprawowano ie w ſierpniu.

Posidion. Mieſiąc roku Ateńſkiego, wychodzi na nasz grudzień, tak nazywany że poświęcony był bożkowi, ktorego Grecy zwali *Poſidon*.

Prædia. Każde dobra w mieście, lub na wſi, ktore w policzeniu i popiſie obywatelow, pan, goſpodarz powinien był wyznać, i do wpiſu podać.

Prædiatus. Ten, ktory ſię obowiązał Rzeczypoſpolitey ofiaruiąc dobra ſwoie, albo dla ubeſpieczenia za ſiebie, albo dla ręczenia za drugiego, naprzykład pożyczaiąc pieniędzy ze ſkarbu poſpolitego. Dobra tak w tey okoliczności, iako i w innych rękoymie zwały ſię *præs*, *prædes*.

Præfecturæ. Tak Rzymianie zwali te miaſta, ktore uchybiwſzy wierności ludowi Rzymſkiemu, znowu pod ich władzę ſię doſtały. Mieſzkańcy ich mieli wprawdzie prawo mieyſkie Rzymſkie, ale mniey ſwobod i przywileiow, niż oſady i miaſta municypalne. Chociaż kſztałtem Rzeczypoſpolitey ſię rządzili, iednak urzędnikow i ſędziow nie mieli z ſwoich obywatelow, ale im Rzymianie przyſyłali *Præfectos* rządcow i ſędziow, niby ſtaroſtow: ztąd ſię zwały *præfecturæ*.

Præfectus Alarum. Przełożony nad ſkrzydłami w ſzyku. Co był trybunus w połkach, to był ten urzędnik woyſkowy względem woyſk ſprzymierzonych, ktore zwyczaynie w ſzyku na ſkrzydłach ſtawiane były, niż naſtąpiło poźniey złączenie ich z obywatelſkim żołnierzem. Do nich należał dozor i opatrzenie w ſzczegulności potrzeb i porządku woyſkowego. Ci *præfecti* byli brani z obywatelow Rzymſkich, chociaż naywyżſzy wodz ſprzymierzonych był ich rodu.

Præfectus Annonæ. Przełożony nad żywnością. Ten urząd u Rzymian był nadzwyczayny. W czaſach nieurodzaiu i niedoſtatku zboża poſtanawiano tych przełożonych, aby ſzpichlerze były napełnione i aby ludowi doſtarczano chleba za ſłuſzną cenę. Do nich należało ſądzić wſzyſtkie krzywdy i uciążliwości, ktore ſię względem żywności popełniały.

Præfectus Castrorum. Przełożony nad obozem. Był ieden u Rzymian z woyſkowych urzędnikow, ktory zawiadywał robotami około obozu, gdy wodz mieyſce iego wybrał. Do niego należało, kazać ſypać okopy, bić pale, naznaczać mieyſce rotom, dozierać namiotow, wozow żołnierſkich, i tego wſzy-

ſtkiego co w obozie być powinno.

Præfectus Prætorii. Przełożony nad ſtrażą Ceſarſką. Ten urząd poſtanowiony był od Auguſta. Zdaie ſię iż z razu celem iego było zaſtępować mieyſce miſtrza rycerzow *magiſtri equitum*, ktory razem z wolnością był znieſiony. W początkach, ſprawowánie iego do ſamych tylko rzeczy woiennych należało, ale potym obiął i ſprawy cywilne, tak dalece że od wſzyſtkich ſądow appellacye ſzły do prefekta prætoryi. Liczbę ich, ktora była dwoch, do czterech potym pomnożono. Władza ich niezmiernie ſię powiękſzyła. Wyżſi byli od rządcow prowincyi, dawali im rozkazy, karali przeſtępſtwa ſędziow, zawiadowali podatkami, cłami, żupami &c.

Præfectus Urbis. Przełożony nad miaſtem, ſtaroſta Rzymſki. Był to urząd czaſowy, od krolow, a potym od konſulow ſtanowiony. Kiedy ci z miaſta dla woiennych ſpraw wyieżdżali, na mieyſcu ſwoim zoſtawiali tych prefektow, dla ſądow i rządu. Łatwo poznać, iako ten urząd był wielki za krolow, gdyż po wypędzeniu Tarkwiniuſza ſtaroſta Rzymu pierwſzych konſulow mianował. Trwał ten urząd aż do uſtanowienia prætora. Odtąd obierano prefektow tylko na odprawowanie świąt Łacińſkich. Auguſt Ceſarz za radą mecenaſa wznowił ten urząd, i pierwſzemu mecenaſowi go oddał. Władza tych ſtaroſtow rozściągała ſię w koło Rzymu aż do ſtu ſtadiow. Do niego należał ſąd wielorakich ſpraw, część urzędu edylow, zawiadowanie budowami, widokawi, utrzymanie ſpokoyności wewnętrzney miaſta.

Præmia. Nagrody dawane, i cześć wyrządzana żołnierzom. W Grecyi od naydawnieyſzego czaſu był zwyczay nagradzać bohatyrſkie dzieła. Podarunki w ten czas były kubki złote, miednice do umywania rąk, wanienki do nog, trzynoża i tym podobne z rożnych kruſzcow naczynia, o iakich mowią Homer, Wirgiliusz i inni; i chociaż pożniey zwyczay takich darow ſię odmienił, pilność w nagradzaniu zawſze iedna była.

W Lacedemonie, kiedy wodz zwycięzcą umarł, ſprawowano mu z wielką okazałością publiczny pogrzeb; kiedy powrocił, nie odbierał żadney oſobiſtey nagrody. Ale ieśli zwycięſtwo z znacznym wylaniem krwi nabyte było, zabiiali na ofiarę tylko koguta, ieżli bez rzezi, zabiiano byka. Wodzowie i inni obywatele

gdy

gdy iakie znakomite dzieło uczynili, odbierali wielkie publiczne pochwały: mieszczono ich w liczbę trzystu obywatelow, ktorych miano za naywaleczniejszych w Rzeczypospolitey. Jeżli już doszli lat sześćdziesiąt, to iest klassy starcow, dawali im pierwsze mieysca na wszystkich zgromadzeniach i powstawali przed niemi. Obcym także podobną cześć wyrządzano, gdy ich za godnych uznano. Opasywano publicznie skorzanym pasem tego, ktory się znakomicie sprawił na potyczce; dawano wieniec oliwny tym wszystkim, ktorzy iakie dzieło waleczne wykonywali. Ale naywiększa cześć zachowana była dla zabitych dla obrony oyczyzny. Spartańczykowie wystawiali im słupy i posągi, wystawiali groby większe i okazalsze, zwłaszcza gdy ciała zmarłych przyniesione z placu były. Dla tych, ktorych ciał dostać nie mogli, kładli nagrobki z napisem pochwał. Czasem na słupach wyryte były imiona ich samych, i oycow ich; iako uczyniono dla tych, co przy Termopilach poginęli. Nie było u nich we zwyczaiu, stawiać kościoły i ołtarze ludziom znakomitym. Samemu to Likurgusowi uczynili, święta na cześć iego ustanawiaiąc, ale ten przykład był bez naśladowania. Widziano w Lacedemonie statuy i groby zaleconych cnotą cudzoziemcow.

W Atenach wielką cześć wyrządzano wodzowi po zwycięstwie. Sprawowano mu wiazd barzo wspaniały. Po wszystkich ulicach obnoszono oponę albo obraz, na ktorym wydane były nayznakomitsze iego sprawy. Po wystawieniu przez kilka dni na mieyscu publicznym tey opony, poświęcano ią, i w kościele na pamiątkę zawieszano. Wszystko się kończyło pochwałą wodza od iednego z krasomowcow powiedzianą. Oddawano też nagrody i cześć wszystkim, ktorzy się znaczniey z męstwem okazali. Na ten czas oni wychodzili przed zgromadzenie ludu i prosili o co im się zdało: iako to o postąpienie na wyższy stopień, o koronę, o rożne nad innych zaszczyty, posiadanie drugich na schadzkach i widokach; do tego aby mogli być odprawieni od służby woyskowey, poświęcać i zawieszać oręż swoy w kościołach. Sprzymierzeni i cudzoziemcy także nie byli bez nagrody podług wielkości zasługi. Dawano im pochwały, wywyższano ich na dalsze stopnie w woysku, nadawano im prawo obywatelstwa.

Ale nayokazalsza cześć była dla tych, ktorzy życie na obro-

nę

nę oyczyzny położyli. Powrociwſzy z potyczki do oyczyzny, ſprawiali im pogrzeb publiczny koſztem Rzeczypoſpolitey. Ciała ich przez trzy dni wyſtawiane były, a lud wſzelkiego ſtanu zbiegał ſię na uſzanowanie ich rzucaiąc kwiaty, i paląc kadzidła. Potym nieſiono kości ich na tylu marach, ile było cechow, w liczney gromadzie ludu na mieyſce pogrzebu. W kilka dni, ſprawowano na cześć ich igrzyſka pogrzebowe, po ktorych ieden z nayſławnieyſzych kraſomowcow miał mowę na ich pochwałę. Jeżeli ſię zoſtały małe dzieci, tedy wychowywano ie koſztem poſpolitym aż do lat młodzieńſtwa, i odſyłano ie do domu oycowſkiego uzbroionych od ſtop do głow; corki wypoſażono ze ſkarbu. Tymże to ſpoſobem obchodzono ſię ze ſtarcami i wdowami potrzebuiącemi wſparcia.

Rzymianie w ſwoich nagrodach dla wodzow i walecznych żołnierzy, łączyli cześć z zyſkiem. Skoro wodz odnioſł zwycięſtwo zupełnieyſze nad nieprzyiacielem, żołnierze na placu, albo na murach wziętego miaſta, unieſieni radością, ogłaſzali go *Imperatorem.* Senat potwierdzał okrzyk woyſka i poſtanawiał publiczne modlitwy pod imieniem iego na dziękczynienie bogom. Takie publiczne nabożeńſtwa zwały ſię *ſupplicationes.* Wodz przy ſwoim imieniu używał tytułu Imperatora, aż poki nie wiechał do Rzymu.

Jeżeli zwycięztwo odnieſione było barzo znaczne, ieżeli na placu padło nieprzyiacioł przynaymniey pięć tyſięcy, a to bez wielkiego wylania krwi Rzymian; albo ieźli wodz rozſzerzył znacznie granice państwa, odzyſkał orężem ſtracone kraie, na ten czas pozwalano mu tryumfu; co było naywyżſzym wierżchołkiem chwały wodza i nayokazalſzą nagrodą zaſługi woiownika. Za tym naywyżſzym uczczeniem ſzło, iż ow zwycięzca mogł przez całe życie na widokach noſić wieniec laurowy, i ſiedzieć na krześle kurulnym czyli z ſłoniowey kości.

Kiedy z niżſzych wodzow, ktory maiąc część małą woyſka, wykonał iakie dzieło znaczne, iako to odſiecz dał w oblężeniu, zachował całe woyſko i tym podobne; hetman pochwaliwſzy go w obecności woyſk, oddawał mu koronę złotą, żołnierzom zaś iego naznaczał we dwoynaſob żywności na iaki czas, a nie kiedy i na cały czas ſłużby ich. Przydawał woły, i żołnierſkie ſuknie, pałaſze i inne rynſztunki

wo-

woienne, ubranie na konia, pas rycerſki.

Mieli też Rzymianie i inne nagrody żołnierſkie, iako poſuwanie na wyżſzy ſtopień, co *beneficium* nazywali, i rożne wieńce podług rożności walecznych ſpraw. O tych masz pod *Corona*. Wyſtawiali też ſtatuy bohatyrom na kapitolium, na polu Marſowym, albo na innym placu publicznym.

PRÆSAGIA. Co Grecy *oionos*, a Łacinnicy *omen*, *ſignum* zwali, wrożka, znak dobry lub zły przyſzłey rzeczy. U pogan pod tym nazwiſkiem zawierały ſię nie tylko ſłowa trefunkiem uſłyſzane, z ktorych ſobie wnoſili ſzczęście, ale i uważania zabobonne tak ſpraw ludzkich, iako przypadkow rożnych, meteorow powietrznych. Od takowych wieſzczb zawiſły u Rzymian i Grekow ziazdy poſpolite i inne publiczne ſprawy.

Na zbieranie wrożek z ſłow trefunkiem wymowionych wychodzili z domu, albo niewolnikow ſwoich poſyłali, i co pierwſzego uſłyſzeli, to ſobie za dobry, lub zły znak brali, ſtanowiąc z nich ſwoie przedſięwzięcie.

Były także imiona u nich dobrey i złey wrożby; i w obieraniu dzieci do obrządkow, ſług ołtarza i kapłanow, urzędnikow i żołnierzy uważali, aby mieli imiona dobrze wrożące. Czynili ſobie wieſzczby z oſob lub rzeczy, ktore idąc ſpotykali. Człeka ułomnego, karła, murzyna, pſa, kota, za złe znaki brano, i ſkoro ie na drodze zdybali, wracali ſię do domu. Były zwierzęta, ktore ſpotkać na wſi za złą wrożbę miano, iako to, wilki, węże, liſy; inne za dobre, iako to, lwa, mrowki, pſzczoły. Idąc po ulicy potknąć ſię, rozerwać rzemik u trzewika i tym podobne przypadki źle znaczyły i cofali ſię nazad. Kiedy idąc we dwoch, dziecko ſpotkali lub pſa, ktore pomiędzy nich przeſzło, dziecku dawali policzek, a pſu nogą. W liczbę złych znakow kładli dzwonienie w uſzach, drżenie ręki, nogi, oczu; drżenie iednak prawego oka dobrym znakiem było. Kichanie przed południem, dobrze znaczyło.

Procz innych ſpoſobow wywiadowania ſię o wolą bogow względem ſwego zamyſłu, iakie były z powietrza, ptakow, wnętrzności pobitych na ofiarę bydląt, mieli i ten, przychodzić do ołtarzy bałwanow i przytykać uſzy do uſt ich i iaki ſzeleſt lub głos zdarzył ſię im pierwſzy uſłyſzeć, z tego wrożbę i radę brali.

Nay-

Naybarziey ſtarali ſię mieć dobre znaki zaczynaiąc dzień, rok, lub ſprawę iaką. I przeto ſtarali ſię mowić i ſłyſzeć co miłego w pierwſzy dzień ſtycznia: czynili ſobie życzenia, łącząc ie z podarunkami miodu i innych ſłodyczy. Początek ſpraw dawali owemy ſłowy: *quod felix fauſtumque ſit.* Czynili modlitwy do bogow o potwierdzenie dobrych wieſzczb, a o złych odwrocenie. Mieli zwyczay uſłyſzawſzy albo obaczywſzy iaki znak przeciwny, pluć, mniemaiąc, iż tym odwrocą ſkutek wrożby.

Mową wyſtrzegali ſię wyrzekać ſłowa ſmutne wyobrażenia maiące: dla tego innych na ich mieyſca używali: i tak zamiaſt umarł mowili *vixit*, żył. Grecy zamiaſt więzienia, mowili dom, zamiaſt kat, człowiek publiczny i tym podobne.

PRÆSTIGIÆ. Dwoiakiego rodzaiu u dawnych były: iedne na ſamych grach kuglarſkich, iakie ſą: podſuwanie i odmiany gałek, i tym podobne, albo na ſztukach fizycznych i matematycznych zaſadzały ſię. Drugie zaś były guſła i czary, ktorym wierzyli, myśląc iż od złych duchow pochodziły, iako to, w leczeniu chorob, zarażeniu i innych niezwyczaynych ſkutkach; dla ſprawienia tych ſkutkow używali rożnych modlitw i praktyk zabobonnych: Czarownice Teſſalſkie miane były za naybiegleyſze. Mniemała proſtota u Grekow, że one miały porozumienie nie tylko z duchami, ale i z kſiężycem. Piſały na zwierciedle odpowiedzi ſwoie krwią ludzką; a radzący ſię ich wierzyli, iż te odpowiedzi nie w zwierciedle ale w kſiężycu czytali, myśląc że też czarownice kſiężyc na ziemię ſprowadzały, co wyrażali *lunam deducere.*

U Rzymian także do takowych guſłow pewne pacierze i czynienia, iako to, obwiązywania obchodzenia w koło &c. w używaniu były. Do miarkowania, iak daleko ich w tey mierze zabobonność zachodziła, doſyć ieſt przytoczyć z Petroniuſza: iż wierzyli że chcąc oſobę lub też bydlę uczynić niewzruſzonym z mieyſca, trzeba było kilka razy w koło mocz puścić.

Kuglarſkie ſztuki, chodzenia po linach, uſwoienie zwierza dzikiego, wyuczenia takowych zwierząt tańcow, unoſzenia ſię po powietrzu niby lataiąc i tym podobne u Grekow i Rzymian bawiły lud i ſztukmiſtrzom zarobek przynoſiły. Ci ktorzy, dziſieyſze tego rodzaiu ſztuki z dawnemi porownywaią, za lekkie barzo ku-

kuglarſtwa naſzych czaſow względem tamtych poczytuią. Naywięcey ludzie ze wſchodu tym ſię bawili, obchodząc rożne miaſta.

Prætexta. Szata u Rzymian biała, podobna do togi, nazwana od *prætexo*, bramuię; iż była u ſpodu bramowana ſzkarłatem, to ieſt liſtwę purpurową miała. Dawano ią dzieciom zacnego urodzenia doraſtaiącym płci męſkiey razem z gałką złotą, *bulla*, we dwonaſtu lub trzynaſtu leciech aż do ſiedmnaſtu, kiedy iuż brali ſzatę męſką *togam*, to ieſt ſzatę wierzchnią bez liſtwy; pannom, gdy na wydaniu być poczynały do zamęzcia. Pozwalano takiey ſzaty urzędnikom przełożonym nad oſadami i miaſtami municypalnemi nie tylko za życia, ale i po śmierci gdy ich na pogrzeb wynoſzono. Augurowie, konſulowie, dyktatorowie, mieli tenże przywiley.

Prætextata verba nazywały ſię mowy rozpuſtnieyſze, ktore nie wolno było mowić przy młodzieży noſzącey *prætextam*, iako *prætextati mores*, ſwawolne obyczaie. *Comedia prætextata* pod *Comoedia*.

Prætor. To ſłowo pochodzi od *præeſſe* być przełożonym, albo *præire* wprzod iść. Pretorowie byli urzędnicy w Atenach i w Rzymie. Co rok w Atenach obierano dzieſięciu pretorow, po iednemu z każdego cechu. Ci urzędnicy byli drugiego rzędu, i obowiązki tych były rożne. Pod czas woyny wyſyłano niektorych za woyſkiem. Do tych należało płacić woyſku, rozdawać nagrody żołnierzom. Ci ktorzy zoſtawali w Atenach, powinni byli uzbraiać okręty, ſądzić niektore ſprawy między obywatelami ich władzy oddane. Pokazuie ſię z tego, iż urząd ten mnieyſzey był w Atenach wagi, niż w Rzymie.

Pretor w Rzymie był urzędnik maiący zwierzchność nad ſtrażą, dozor około wykonania praw, i władzę ſądzenia. Ten tytuł znaczący rząd, zwierzchność, naprzod dany był konſulom. Lecz gdy baczono, iż konſulowie częſto oſobliwie w lecie dla wypraw woiennych będąc oddalonemi od miaſta, nie mogli przez ſię ſprawować wſzyſtkiego, a oſobliwie ſądow; patrycyuſzowie otrzymali, aby nowi z pomiędzy nich obierani byli urzędnicy, ktorymby ta część władzy konſulow oddana była. Co ſię ſtało roku Rzymu 389. We ſto dwadzieścia iuż lat potym, kiedy ſię liczba obywatelow i obcych w mieście pomnożyła, a zatym i liczba ſpraw, poſtanowiono drugiego pretora. Jeden z pretorow ſą-

ſądził ſprawy między obywatelami zachodzące, zwany *prætor Urbanus* i pretor większy: drugi ſądził między obywatelem, a cudzoziemcem, lub między cudzoziemcami, zwano go *prætor peregrinus*. Pretor cudzoziemſki. Pokąd ieden w Rzymie był pretor, zawſze go z pomiędzy patrycyuſzow brano; ale gdy ſię liczba ich pomnożyła, trybunowie przymuſili ſenat do przypuſzczenia plebeiuſzow na ten urząd, tak iako i na inne.

Pretorowie rownie iak konſulowie rocznie urząd ſwoy ſprawowali. Obierano ich na ſeymach przez centurye. Gdy lud Rzymſki nowe prowincye podobywał, trzeba było poſyłać tam pretorow dla ſprawowania ſądow. Przy tych cała władza rządcow prowincyi zoſtawała. Obierani także na ſeymach przez centurye. Liczba ich ſtoſowała ſię do liczby nabytych kraiow. Prowincye im loſami przypadały. Te ſame znaki doſtoyności mieli co i konſulowie, ſzatę bramowaną ſzkarłatem, krzeſło, *curulem* pęk rozg z toporem, ceklarzy dwoch w Rzymie, a ſześciu w ſwoiey prowincyi.

Pretor mieyſki wielkie zaſzczyty do urzędu ſwego miał przywiązane. W niebytności konſulow on ich mieyſce zaſtępował, ſenat zwoływał, na igrzyſkach publicznych pierwſze mieyſce trzymał, ſam też ie w roku ſwoiey pretury ſprawował. Niektorzy autorowie mowią, że te pretorſkie igrzyſka odprawowały ſię w domu naywyżſzego kapłana przez ſame niewiaſty. Jego władzy było nakazywać i rozrządzać święta publiczne. Mogł nowe prawa ſtanowić, ſtare znoſić z potwierdzeniem ſenatu i zezwoleniem ludu. Przy nim były kſięgi wſzyſtkich wyzwoleńcow ich w Rzymie z przyczynami ich wyzwolenia. Miał prawo w niebytności konſulow zaciągać woyſka i niemi rządzić. Wyieżdżał na koniu białym, a gdy ſądził, przed ſtolicą iego ſtawiano utkwiony w ziemi miecz i kopią.

Nie ſam ieden ſądził pretor, ale na ſądach pierwſze mieyſce i zwierzchność miał. Przy obięciu urzędu powinien był przyſięgać na zachowanie praw: co wykonywał temi trzema ſłowami: *do*, *dico*, *addico*. Dla folgi i pomocy pretorom w ich urzędzie, obrano znowu trzydzieści pięć oſob znakomitey mądrości i cnoty, ktorzyby ſię na ſądach znaydowali i ſpolnie z pretorami ſądzili. Brano te oſoby z rożnych ſtanow Rzeczypoſpolitey: w czym wiele odmian zachodziło. Pierwſi byli z ſenatu; potym za pomnożeniem ſpraw powiękſzono

kſzono ich liczbę, i wybranie ich zoſtawili pretorom, ktorzy ich przybierali z rożnych urzędow i ſtanow. Tych przyłączonych ſędziow zwano *ſelecti.* Liczba ich, ktora z początku była tylko trzydzieſtu pięciu, uroſła potym do trzyſtu. Podług rozmaitości ſpraw rozdzielał ich pretor. Los wydziałem ich rządził. Po dzieſięciu wyznaczano. *Decuria* zwał ſię regeſtr, w ktorym imiona ich wpiſywane były.

Procz dwoch pretorow; mieyſkiego i cudzoziemſkiego, w roku 605. poſtanowiono ieſzcze czterech innych, do ktorych należał ſąd o czterech wyſtępkach publicznych, *de repetundis*, *de ambitu*, *de majeſtate*, *& de peculatu.* A tak odtąd ſześciu pretorow było aż do Sylly, ktory dodał dwoch rzeczonych, *prætores Cereales.* Ci o wſzyſtkich uciemiężliwościach i oſzukaniach w przedaży zboża ſądzili.

Prætor Maximus. Zwano w początku tak dyktatora. Urząd ten nazywał ſię *prætura.* Nie mogł nikt na tę godność być obrany przed czterdzieſtą lat wieku.

PRÆTORIANI Milites. Tak nazywano żołnierzy ktorzy byli ſtrażą naywyżſzego wodza.

PRINCEPS JUVENTUTIS. Za czaſow Rzeczypoſpolitey, tak nazywano tego, ktorego cenſor pod czas pięcioletniego popiſu pierwſzego mianował z rycerzow *equites.* On pierwſzeńſtwo trzymał między młodzieżą Rzymſką, pierwſzy ſzedł na iey czele pod czas igrzyſk i świąt publicznych. Odmieniano go co pięć lat, bo zawſze młody mieyſce to zaſtępować powinien był.

Potym Julius Ceſarz przywrociwſzy igrzyſka Troiańſkie, ktore na Cirku odprawowane były przez młodzież Rzymſką ſenatorſkiego urodzenia lub z pierwſzych familii, nazwano *Princeps Juventutis* tego, ktory hetmanił nad rotami młodzi wchodzącemi w te gonitwy: Auguſt i dalſi Ceſarze przywłaſzczyli ſobie prawo mianowania xiążecia młodzi: i tytuł ten zawſze dawany był naſtępcom albo naybliżſzym krewnym Ceſarſkim.

PRINCEPS SENATUS. Xiąże Senatu. Tak był nazwany ten, ktorego cenſorowie w pięcioletnim popiſie pierwſzego wymieniali czytaiąc nowy regeſtr ſenatorow. Nie dawano zwyczaynie tego honoru, ieno ludziom konſularnym, ktorzy byli dawniey na urzędzie cenſorſkim, albo odebrali zaſzczyt tryumfu, a zatym ktorzy u ſenatu i ludu w poważeniu i miłości zoſtawali. Ten honor zrazu dożywotni był,

potym co pięć lat odmieniać się mogł. Jedna z prerogatyw xiążęcia senatu była, iż pierwszy głos zabierał, i zdanie dawał; ale konsulowie, ktorzy zawsze na zgromadzeniach senatu w pierwszeństwie zasiadali, postrzegłszy niektore ztąd wynikaiące nieprzyzwoitości, niepozwalali tey prerogatywy kiedy chcieli.

Proconsul. U Rzymian był to urzędnik, ktory po konsularstwie wysłany był na rząd prowincyi od senatu sobie naznaczoney. Czasem to nazwisko znaczy namiestnika konsularskiego, ktorą godność lud niekiedy dawał ludziom, ktorzy żadnego urzędu nie mieli: co się rzadko i w przypadkach tylko nadzwyczaynych trafiało.

Podbite prowincye, ktorym prawa swoie nałożyli Rzymianie, rządzili przez prokonsulow, albo propretorow, ktorych tam posyłali z władzą sędziow i wodzow, przydaiąc im questorow czyli podskarbich na wybieranie podatkow. Ci prokonsulowie mianowani bywali tylko na rok ieden, po ktorym senat albo lud odwoływał ich na powrot, innych posyłaiąc: atoli zdarzało się, iż gdy się woyna w prowincyi zaczęła pod hetmaństwem prokonsula, zostawiano go dla zakończenia iey. Do czego trzeba było wyroku ludu Rzymskiego na seymie.

Każdemu prokonsulowi senat przydawał namiestnika (*legatus*) do pomocy w sprawowaniu urzędu, i do zastępowania w iego niebytności rządu woyskowego. Czasem dwoch i trzech namiestnikow bywało. Wysyłaiąc prokonsula senat, określał rozległość prowincyi, liczbę woysk, i opatrywał zkąd na nich płaca iść miała.

Prokonsul przed wyiazdem z Rzymu, szedł na kapitolium, aby tam ofiary czynił, i brał płaszcz woienny *paludamentum* zwany. Co i ci wszyscy czynili, ktorzy na hetmaństwa z Rzymu wychodzili. Potym z nieiaką pompą wyieżdżał z miasta, maiąc przed sobą liktorow z pękami, odprowadzany od krewnych i przyiacioł, wśrzod życzeń dobrego powodzenia. Prokonsulowie też same honory mieli w prowincyi, co konsulowie w Rzymie, wyiąwszy iż sześciu tylko liktorow przed niemi chodziło, a dwonastu przed konsulami.

Rok urzędu ich zaczynał się od sprawowania iego w prowincyi. Kiedy mu następcę naznaczono, ten powinien był donieść poprzednikowi przybycie swoie. Prokonsul dawny zaieżdżał mu drogę, i na-

natychmiaſt woyſko mu oddawał, a nad dni trzydzieści nie mogł odiazdu ſwego odkładać. Jeżeli po wyſzłym roku nie poſyłano nikogo na iego mieyſce, on iednak powinien był złożyć rząd prowincyi, i zoſtawić go w ręku namieſtnika aż do przybycia nowego rządcy. Powrociwſzy prokonſul, obowiązany był ſtawić ſię przed ſenatem i dawać rachunek z ſprawowania ſwego, który ſpiſywano i w ſkarbie publicznym chowano.

PRODICOS. Tak nazywali Lacedemończycy opiekunow krolow ſwoich małoletnich.

PROPRÆTOR. Rożne propretorow rodzaie były u Rzymian. Jedni byli to pretorowie poſtani na rządzenie prowincyi na rok, po wyiściu ktorego zoſtawiano ich tamże pod imieniem propretorow. Drudzy byli ci, ktorzy pretorami Rzymſkiemi będąc, na końcu roku urzędu ſwego wyſyłani iechali do prowincyi od ſenatu wyznaczoney na rządzenie iey. Na koniec byli propretorowie, ktorych tym urzędem dla oſobliwſzych zaſług zaſzczycano, chociaż wprzod pretorſtwa nie ſprawowali.

Propretorowie mieli też ſamą co do ſądow i woyſka władzę, iaką i prokonſulowie. Dawano im namieſtnikow, queſtora, liktorow, piſarzow, i innych officyaliſtow. Ta tylko iedna zachodziła rożnica, iż prowincye propretorſkie, mniey poważane niż prokonſulowſkie były.

PROQUÆSTOR. Nazywano prokweſtorem tego, ktory nie noſząc urzędu kweſtora, ani w Rzymie, ani w prowincyi ſprawował iego powinność: co bywało, gdy kweſtor prowincyi iakiey przed ſkonczonym rokiem kweſtury umarł, albo z niey dla iakiey przyczyny ſchodził. Tych prokweſtorow prokouſulowie albo propretorowie mianowali.

PROVINCIA. Rzymianie prowincyami nazywali, państwo woyną zdobyte, bądź we Włoſzech, bądź daley, ktorym urzędy ich i prawa właſne odiąwſzy, ſwoich rządcow naznaczali, od ktorychby podług praw Rzymſkich rządzone zoſtawały. Jedne były prokonſularſkie, ktore rządcow *proconſules* miały; drugie propretorſkie od *propretorow*, i te mnieyſze. Rzymianie naywiękſze dochody ſwego państwa mieli z tych to prowincyi.

PRYTANES. W wielu miaſtach Ateńſkich było to imię pierwſzego urzędnika. W Atenach prytanowie, byli to ſenatorowie, ſkładaiący naywyż-

ſzą radę pańſtwa, o ktorych masz pod *Senatus*.

PRYTANÆUM. Był to wielki plac w Atenach, otoczony rożnemi publicznemi budowami. Tam były rożne trybunały, w ktorych ſądy i urzędy ſprawowali Prytanowie; ſkłady i ſpichlerze publiczne, z ktorych rozdawano na obywatelow w uboſtwo bez ſwoiey winy popadłych, z ktorych brano rzeczy potrzebne na żywienie tych co znakomite w Rzeczypoſpolitey zaſługi położyli.

Wielorakie ieſzcze znaczenie to ſłowo u Ateńczykow miało. Znaczyło to u nich co u Łacinnikow *ſportula*, to ieſt pewny podział żywności, ktory na lud podług okoliczności czyniono. Znaczyło także zakład pieniężny, ktory na ratuſzu ſkładały ſtrony prawuiące ſię. Pieniądze tego ktory przegrał, ſzły częścią na ſędziow, częścią na potrzeby Prytaneyſkie.

Prytaneis znaczyło przeciąg czaſu trzydzieſtu pięciu lub ſześciu dni, przez ktore Prytanowie iednego cechu rząd i ſądy ſprawowali. Każda Prytanea zamykała pięć tygodni, a przez każdy tydzień dzieſięciu ſenatorow tego cechu wykonywali rządową i ſędziowſką władzę. Rok Ateńczykow dzielił ſię na dzieſięć Prytanei, z ktorych cztery pierwſze po 36. dni każda, a ſześć drugie po 35. maiące, wypełniały rok kſiężycowy Ateńſki.

PUBLICANI. Celnicy, zawiaduiący cłem, albo go arędujący. U Grekow *telonæ* zwani. Obierano ich corocznie. Lud na publicznym placu zgromadzony, oddawał im w ręce dozor tych dochodow Rzeczypoſpolitey, za pokazaniem beſpieczeńſtwa i rękoymi.

U Rzymian publicani inaczey też *Redemptores* zwani, wybierali podatki po prowincyach. Ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey rycerze Rzymſcy *equites* zawiadowali i arędowali ie, dzieląc ſię przez kompanie na prowincye. Ci ktorych zwano *mancipes* albo *redemptores*, pod ſwoim właſnym imieniem trzymali dochody publiczne. *Prædes* ręczyli za nich: *ſocii*, byli ſpolnicy.

Oddanie w arędę dochodow ſkarbowych bądź w Włoſkim kraiu, bądź w innych prowincyach, nie mogło ſię czynić kędy indziey, tylko w Rzymie w przytomności ludu. Do cenſorow to należało. Prawo zakazywało urzędnikom Rzeczypoſpolitey wchodzić wproſt lub pobocznie w ſpolność z arędarzami podatkow. Spory wzglę-

względem aręd, senat rozsądzał. Nie miano za złe zbogacenie się tych to poborcow; bo w potrzebie często ku wielkiey pomocy Rzeczypospolitey bywali: ale częste skargi z prowincyi zachodziły, nie tak na uciążliwość podatkow, iako na przykrość i nieludzkość celnikow i poborcow.

PUGILATUS. Bitwa pięściami. Biiący się tym sposobem *pugiles* zwani. Cwiczenie to gimnastyczne dość było umiarkowane, kiedy się gołemi pięściami potykali. Ale czasem mieli ręce uzbroione kamieniem, albo dużą kulą ołowianą, w tedy była bitwa niebespieczna i okrutna; ale naystrasznieysza, kiedy się bili maiąc ręce uzbroione *cestem*, a głowę osobliwie około skroń i uszu blachą. *Cæstus*, były to nakształt rękawic, albo narącznikow z rzemienia w pasy, ktoremi okręcano w rożne sposoby rękę; czasem te pasy nabiiane były blaszkami, z miedzi, żelaza, lub ołowiu. W tak srogiey potyczce poty trwano, poki ieden, albo się zwyciężonym nie wyznał, albo nie padł na mieyscu umarły.

PYANEPSION. Miesiąc roku Ateńskiego na nasz październik wychodzący, tak nazwany od świąt *Pyanepsia*, ktore odprawowano siodmego dnia w pierwszym tego miesiąca dziesiątku na cześć Apollina. Ofiarowali w te święta legumimy, a zwłaszcza bob, *pyana* po grecku, rzeczonemu bożkowi.

PYRAMIDES ÆGIPTIÆ. Słowo to pochodzi z Greckiego znaczącego ogień; przeto iż piramidy kończyły się spiczasto nakształt płomiena. Robiono ie w Egipcie z kamienia. Liczono ich na dwadzieścia. Jedne były nakształt głowy cukru, inne składały się z czworogran niby ieden na drugim kładzionych, a coraz mnieyszych aż do wierżchołku. Wystawiono ie podług Piliniusza, częścią dla chluby i okazałości, częścią z powodu polityki, żeby w niewolą zabrani, pracą zabawięni, nie mieli czasu o buntowaniu się myśleć. Daią im wysokości od czterechset stop aż do ośmset. Jest mniemanie, iż w nich składano ciała zmarłych krolow. Robotnicy co trzy miesiące się luzowali, a każdą razą szło około stu tysięcy ludzi. Jak piramida stanęła, ryto na niey, ile na robotnikow wydano rzotkwi, cebuli i czosnku, a wydatek na tę samą żywność wynosił na iedną piramidę około dziewięćdziesiąt tysięcy czerwonych złotych. Pierwsza piramida miała cztery boki obro-

çone na cztery ſtrony świata, i znaczyła linią południową.

PYRRHONICI. Filozofowie ſekty lub ſzkoły Pyrrhona. Ten filozof nauczał, iż ponieważ ludzie o rzeczach ſądzą przez ſame podobieńſtwo prawdy i fałſzu, zatym należy o wſzyſtkim wątpić; iż nie masz w rzeczy ſamey nic prawdziwego ani fałſzywego, nic ſprawiedliwego, ani nieſprawiedliwego, nic uczciwego, ani ſromotnego; ale wſzyſtko takim ſię ſtaie, iakim prawo i zwyczay mieć chce. Zatym Pyrrończykowie zawſze zdanie zawieſzone mieli, nigdy nic nie ſtanowiąc z boiaźni żeby płocho nie ſądzili. Ta ſekta u Grekow i u Rzymian w pogardzie była.

Sceptici był to także gatunek Pyrrhoniſtow. Nic nie twierdzili, niczemu nie przeczyli około prawdy i fałſzu, około dobrego i złego. Poſłuſzni byli prawom i zwyczaiom, powodom natury, o niczym nie ſądząc.

PYTHAGORICI. Filozofowie idący za nauką Pytagoraſa z Samos. Nazywano też ſektę iego *Italica*, przeto iż Pytagoras nie mogąc żyć w oyczyznie, udał ſię do Włoch wſchodnich *Magna Græcia* zwanych, tam w Krotonie ſzkołę ſwoię założył. Pierwſzą powinność przychodzącym do ſiebie dawał, aby w milczeniu ſłuchali nauki iego, nigdy ſię o nic niepytaiąc; wmawiał w nich, iż milczenie iako ieſt trudne, tak pożyteczne. Za tym nauczyciela ſwego idąc przykładem Pytagorycy, kiedy ſzkoły otwierali, uczniom ſwoim ten niby nowicyat milczenia przepiſywali do lat dwoch, a czaſem aż do piąciu miarkuiąc każdego chęć do gadania. Druga Pytagoraſa nauka była, aby uczniowie iego codzień przed ſpaniem roztrząſali ſprawy dnia całego, tym końcem mowił, żeby poprawiali co złego, a cieſzyli ſię z dobrych uczynkow.

Uczniowie tego filozofa podzieleni byli na dwie klaſſy, iedna ſłuchaiących w milczeniu bez pytania o przyczyny; druga iuż dawnieyſzych w nauce, ktorzy mieli prawo zadawania trudności. Ci *mathematici* zwani, tamci *acuſtici*.

Pytagoryci ſzczegulniey między filozofami przykładali ſię do nauki fizyczney i liczb czyli matematyki, poczytuiąc ie za potrzebne dla przyprawy rozumu do większych umieiętności. Wielce ſzacowali muzykę, i nią ſię bawili, mniemaiąc że świat był złożony przez harmonią. Ich obyczaiowa nauka pełna była przedziwnych przepiſow, dążąca do tego,

aby się zbliżać do podobieństwa boskiego.

Z tym wszystkim nie dobrze z nauczycielem swoim oświeceni byli względem Naywyższego Jestestwa, rozumieiąc że Bog iest powszechną rzeczy wszystkich duszą, a dusze ludzkie są cząstką iey, lub wynikaniem z niey. Uczyli *Metempsicosim*, to iest przeyścia dusz z iednych rzeczy w drugie, i to zdanie stało się naycelnieyszym w ich filozofii. Ztąd mniemali że to było zbrodnią wielką zabiiać zwierzęta, w ktorych iednakaż iak u nas dusza była; a zatym że takowy zabiiał drugiego siebie, albo kogo z przodkow swoich. Zakazywał także Pytagoras ieść bobu, ucząc iż bob razem się urodził z ciałem ludzkim, i z iednego zepsucia, przytaczał na to doświadczenie: w naczyniu iakim dobrze zamkniętym złożony kwiat bobowy, lub sam bob, po kilku dniach obraca się w ciało i w krew. Cicero inną przyczynę tego zakazu daie, że bob sprawuie w żołądku skutki przeciwne spokoyności potrzebney tym, ktorzy się około wynalezienia prawdy bawią.

Ze wszystkich sekt filozofskich żadna się mniey nie dzieliła: iedność między niemi panowała aż do społeczności dobr. Przyiaźń tylko między sobą zawierali, i innych sekt wcale nie poważaiąc. Tak zaś z wielkim dla Pytagorasa uszanowaniem byli, iż i naybałamutnieysze iego nauki za wyrok poczytywali, przestaiąc na tym iż on powiedział, *ipse dixit.*

PYTHIA. Była wieszczka Apollina daiącego wyroki w Delfach, nad iaskinią miała trzynożne krzesło *tripos*, obite skorą węża Pytona zabitego od Apollina. Ci ktorzy po wyroki przychodzili, udawali się do kapłanow mieysca przełożonych. Ofiary czyniono, z ktorych kapłani stanowili czy mieli do wyrokow przypuszczać Pythią. Kiedy te ofiary pozwalały, pytania odbierali od przychodzących. Pythia strachem świętym przeięta, kilką słowami wyrok dawała, a kapłani odpowiedź donosili, tłomaczyli, i mieli poetow ktorzyby wierszem wyrok wykładali. Wiersze ich tak twarde, złe, i ciemne były, że dziwna rzecz, iako ie za mowę Appollina brać mogli.

Pythia powinna była być dziewica młoda z prawego łoża zrodzona, w prostości obyczaiow wychowana, nic wymyślnego w stroiu nie maiąca. Zwyczay wybierania młodych panien odmieniony z przypadku, kiedy iedna z nich od

młodego Teſſalończyka porwana była. Odtąd ſame niewiaſty pięćdzieſiąt lat maiące brano, ale te zawſze ſtroy młodych zachować były powinny. Poźniey dwie obierano. Przygotowywała ſię Pythia do wieſzczenia przez poſty, umywania rąk i nog, a czaſem całego ciała, przez napoy wod Kaſtyliyſkich.

Pythici ludi. Te igrzyſka były poświęcone Apollinowi Pythyiſki nazwanemu za to, iż węża Pytona zabił, podług baieczney hiſtoryi. W ſamey zaś rzeczy Python był tyran piaſtuiący koronę Delfow. Odprawowały ſię co cztery lata, ztąd ten czaſu przeciąg *Pythias* zwano. Zrazu całe igrzyſka na tym były, iż poetowie i muzykanci razem śpiewali pochwały Apollina, i w nagrodę wieniec laurowy odbierali.

Te igrzyſka przez iaki czas uſtały były i w zapomnienie poſzły, aż po wygubieniu Kreſſeyczykow, Amfiktyonowie na oświadczenie wdzięczności Apollinowi za to zwycięztwo znowu ie wſkrzeſili, przydaiąc procz poetow, lutniſtow i innych muzykantow, i zwyczayne ćwiczenia, potyczki i gonitwy. Zwyciężca w nagrodę otrzymywał ſummy pieniężne w złocie lub ſrebrze, ktore ſzły z łupu nad Kreſſeńczykami zdobytego. Miane były te igrzyſka za barzo ſławne. Potym Amfiktyonowie nagrodę dawnym ſpoſobem uſtanowili, to ieſt wieniec laurowy; i nie chcieli graiących na piſzczałkach, iż ten głos coś w ſobie ſmutnego mieć ſię zdawał. Sami poetowie na cytrze razem przygrawaiąc o lepſzą ſpor wiedli. Z rozrządzenia Amfiktyonow te igrzyſka co pięć lat odprawiały ſię na początku trzeciego roku każdey Olimpiady: co potym zawſze w używaniu zoſtało.

Q.

Q. Dawni Łacinnicy nie znali tey litery, zamiaſt niey kładli C. *anticus*, za *antiquus*, *cotidie*, zamiaſt *quotidie*.

Q. ſamo w napiſach za *Quintus*, *Quintius*, *Quintilianus*, *qui*, *quadratum*, *quæſitus*, *quæſtor*, *quantum*, *quartus*, *quintus*, *quinquennalis*, *quando*.

Q. FFFQS. *Quod felix fauſtum fortunatumque ſit.* QM. *Quomodo.* QAN. *Quemadmodum.* QB. F. *Qui bixit* (vixit) *feliciter.* QE. *Qui* albo *quæ eſt.* QQ. *Quinquennalis.* QQV. *Quoquo verſum.* QR. *Quare.* Q. R. *Quæſtor Reipublicæ.* QS. *Quaſi.* Q. S. *Quæ ſupra.* QVIR. *Quirinalia.* QT. C. *Quintus Cœlius.* Q. TP. *Quo tempore.*

Q. w liczbie znaczy pięćſet, a z liniyką na gorze pięćkroć ſto tyſięcy.

QUADRANS. Czwarta część aſſa Rzymſkiego, to ieſt: trzy uncye i dla tego z dawna zwał ſię *Triuncis.* Dla tego też w pieniędzach *Quadrans* iedno było co do ważności monety co *Triuncis*; z tą rożnicą, iż *Quadrans*, była moneta miedziana, a *Triuncis* ſrebrna. Tyle płacili w Rzymie od łaźni ludzie poſpolici. Walor kwadranſa odmieniał ſię podług waloru aſſa. *Quadrans* było także naczynie na napoy, ćwierć kwaterki naſzey biorące, iedno co *Quartarius.*

QUÆSITORES. Komisſarze, ktorych lud Rzymſki ſtanowił na czynienie inkwizycyi w ſprawach tyczących ſię państwa. W początkach Rzeczypoſpolitey te inkwizycye były doczeſne, poki ſprawa dla ktorey ie naznaczono trwała. Ale poźniey gdy ſię wyſtępki wſzelkiego rodzaiu pomnożyły w Rzymie, rozrządzono aby dway pretorowie zawſze mieli władzę ſądzenia między iednym a drugim obywatelem; czterech zaś inni aby czynili wybadywania zlecone im od ſenatu względem iakiego wyſtępku przeciw Rzeczypoſpolitey. Te wybadywania i inkwizycye nazwane były *Quæſtiones perpetuæ*, bądź dla tego, że trwałe i nie odmienne były, i nie trzeba było oſobnego na nie prawa iak przedtym, bądź że pretorowie czynili ie nieprzerwanie przez cały rok ſwoiey pretury.

QUÆSTOR. Urzędnik maiący dozor ſkarbu publicznego: podſkarbi. Byli Queſtorowie w Atenach, byli i w Rzymie. W Atenach ten urząd był drugiey klaſſy urzędow. Dwa ich tam gatunki były: iedni maiący ſtraż ſkarbu Rzeczypoſpolitey, inni wybieraiący iey dochody. Pierwſi trzey w liczbie rożne zlecenia mieli: ieden rozdawał pieniądze, to ſędziom za ſprawowanie ſęſtwa im należące, to ludowi w dnie zgromadzeń i ſeymow. Drugi, zawiadował kaſſami woyſkowemi. Trzeci przełożony nad wydatkami na święta publiczne, na widoki, na ozdobę miaſta. Drudzy wybrani byli z każdego cechu po iednemu, ludzie z rozſądku, ſtateczności i cnoty znani. Ich powinnością było wybierać wſzyſtkie Rzeczypoſpolitey dochody, z danin, ceł, ktore w oſtatnich czaſach do ſześćſet talentow wynoſiły: oni odbierali grzywny z ſądu naznaczone, do nich należało doglądać aby ſpichlerze i ſkłady publiczne opatrzone były, aby miaſtu na niczym do życia nieſchodziło.

Procz tych dzieſięciu obierano ieſzcze innych tyleż w nagłych potrzebach nowych podatkow. Archontowie ich mianowali. Wſzyſcy ci ſkarbowi urzędnicy oddawali rachunek ſprawowania ſwego przed urzędnikami zwanemi *Logiſtæ*, przełożeni nad rachunkami.

Queſtorowie w Rzymie byli urzędnicy pierwſzego ſtopnia, ktorym oddana była ſtraż ſkarbu publicznego, chorągwi woyſkowych w nim złożonych, i dozor poborow. Ci Urzędnicy nie mieli żadnych znakow godności, nie mieli władzy ſądowey. Nie można było o ten urząd ſię ſtarać, nieodbywſzy wprzod dzieſięć wypraw woiennych, co przypadało zwyczaynie na dwadzieścia ſiedm lat wieku. Obierani bywali od ludu na ſeymie przez kurye. Brano ich zawſze z patrycyuſzow aż do roku 338. w ktorym dwoch innych z plebeiow przydano. Kiedy konſulowie wyieżdżali hetmanić woyſkiem, dwoch queſtorow z niemi iechało, dwoch zoſtawało w mieście. Ci trzymali kſięgi przychodow i wydatkow poſpolitych: przyimowali poſłow i panow cudzoziemſkich, opatruiąc im mieſzkania i wſzyſtkie potrzeby ze ſkarbu Rzeczypoſpolitey. Czaſem pretorowie chcąc ſobie ulżyć, odſyłali do nich niektore ſprawy, zwłaſzcza pieniędzy i długow publicznych ſię tyczące.

Queſtorowie z konſulami lub innemi hetmanami zoſtaiący zawiadowali także rachunkami dochodow publicznych, i kaſſą woyſkową. Łupy z nie-

przy-

przyiacioł zdobyte przedawali, i pieniądze do kaſſy wnoſili. Namiot tych queſtorow nazywał ſię *Quæſtorium*. Do nich utrzymywanie żołnierza, i płacenie onemu należało. Kiedy wodz domagał ſię u ſenatu zaſzczytu tryumfu, w ręku queſtorow przyſięgę wykonywał, iako ſzczerze wypiſywał co do wielkości zwycięztwa i dopiero za świadectwem tych urzędnikow ſenat ſłuſzność proźby rozſądzał.

Za powiękſzeniem kraiow państwa Rzymſkiego przez woyny, uſtanowiono ośmiu queſtorow. Po zburzeniu Kartaginy pomnożono ich liczbę, tak dalece że za Sylly dwudzieſtu, a za dyktatury Juliuſa Cezara czterdzieſtu było. Z tych wſzyſtkich dway tylko byli queſtorowie w Rzymie, *Quæſtores Urbani*, reſzta po prowincyach *Quæſtores Provinciales*. Naznaczenie, ktorzy w mieście zoſtać albo do ktorey prowincyi iachać mieli, od loſu zawiſło było. Ludzie cnotą znakomici, a częſto ſenatorowie ktorzy konſularſtwo odbyli, ten urząd brali.

Procz tych mieyſkich i prowincyalnych queſtorow, był ieſzcze trzeci gatunek, *Quæſtores parricidii*. Inkwizytorowie o zaboyſtwo. (*Parricidium* u dawnych Łacinnikow znaczyło każde mężoboyſtwo) ſenat czaſami wyſyłał urzędnikow do prowincyi pod nazwiſkiem *Queſtorow*, na wybadywanie o ſprawach kryminalnych. Ci używali znakow honoru iak naywyżſi urzędnicy Rzymſcy. Sąd ich był bez odwołania.

Urząd queſtorow, *Quæſtura*, roczny był. Jedni twierdzą, iż ieſzcze od Tulliuſa Hoſtiliuſa krola, początek ſwoy miał; inni że dopiero poźniey od konſularſtwa, za Waleryuſa Publicoli ſię zaczął. Poty zaś trwał, poki Rzeczpoſpolita.

QUATUOR VIRI. Czterech mężow. Urzędnicy niżſi u Rzymian, komiſſarze rożne zlecenie maiący. Byli *quatuor viri ad ærarium*, naznaczeni do ſtraży pieniędzy zawartych w ſkarbie kapłanow; inni *juri dicendo*, do ſądzenia; inni ktorych nazywano *Viales, Ambulantes* ktorych powinnością było czuwać w nocy dla ſtraży od ognia. W miaſtach municypalnych *quatuor viri* byli niby radcy lub łatwiey mieyſcy.

QUINCUNX. Pięć dwonaſtych części aſſa Rzymſkiego; to ieſt w rzeczy ſamey pięć uncyi. Było także naczynie napoiow *Quincunx* zawieraiące w ſobie naſzych około trzech kwart.

Quindecem Viri. Piętnaſtu mężow. Byli to nieiako kapłani albo urzędnicy kościelni, do ſtraży i tłomaczenia kſiąg Sybilli Kumeńſkiey od Tarkwiniuſza nabytych wyznaczeni z patrycyuſzow. Dwoch ich zrazu było, *Duumviri ſacris faciendis*. Dwoch mężow do ſprawowania rzeczy świętych. Gdy roku Rzymu 388. plebeiuſzowie ſpolnie do urzędow z patrycyuſzami przypuſzczeni zoſtali, pomnożono liczbę tych kſięży Sybilińſkich aż do dzieſięciu. Poźniey przyczyniono ieſzcze pięciu.

Ci urzędnicy, ktorych Cicero zowie *Sibillinorum interpretes*, i *Sybillini Sacerdotes*, ſami ſię obierali, gdy ktory z nich umarł. *Quindecemviri* nie mogli wchodzić w roztrząſanie i radzenie ſię kſiąg Sybilińſkich bez rozkazu ſenatu. Co w ten czas bywało, kiedy umyſły zatrwożone iakim dziwnym przypadkiem, lub grożącym pańſtwu niebeſpieczeńſtwem uſpokoić chciano, i dowiedzieć ſię z rzeczonych kſiąg o woli bożey i o odwroceniu gniewu iego.

Zwyczayne tych kſięży Sybillińſkich odpowiedzi były, aby na ubłaganie bogow uſtanowiono święta i igrzyſka, do dawnych obrządkow nowe dodawąno, aby czyniono obchody nabożne albo około miaſta, ktore, *Amburbium* zwano: albo po polach, *Ambarvale*: bydło na ofiarę bito. Czaſem nakazywali na ten koniec ofiary z ludzi, ktorey dzikości i okrucieńſtwa przykłady rzadkie wprawdzie, ale nayduią ſię w dzieiach Rzymſkich.

Quinquatria. Było to święto na cześć Minerwy, podobne świętom Greckim *Panathenæa*. Odprawowano ie w Rzymie dziewiętnaſtego marca, w tym rozumieniu że ten dzien był urodzin bogini. Zrazu dzień ieden ta uroczyſtość trwała, zwana *Quinquatrus*: potym liczba dni pomnożona, ztąd *Quinquatria* zwano. Było to święto uczącey ſię młodzi. Popiſywali ſię o zwycięſtwo i nagrodę, przeſtawali nauk, oddawali nauczycielom podarunek zwykły w pieniędzach *Minerval* zwany.

Quinquennalis. Urzędnik pięcioletni rząd w oſadach maiący. Nazywano też tak cenſorow, przeto, iż przez tyleż lat na urzędzie zoſtawali.

Quintana. Mieyſce w obozie, gdzie przekupniowie mieli wſzyſtko co do życia potrzebnego było. Tam także znaydowali ſię rzemieślnicy wſzelkiego gatunku. To mieyſce za pretorium było, i ſtykało

ło się z *Quæstorium* namiotem questora.

Quintilis. Tym imieniem Rzymianie nazywali miesiąc lipiec nim był julius przezwany od Juliusa Cezara. Jako dawny rok Rzymski zaczynał się od marca, lipiec był piąty, ztąd *Quintilis* zwany.

Quirites. A dawniey *Curites* kiedy ieszcze Rzymianie litery Q. nie mieli. Mniemanie iest powszechne że quirites Rzymianie, iako *Quirinus Romulus* nazwani byli, od Cures sławnego miasta Sabinow, przy złączeniu ich z Rzymianami: inni początek słowa tego wywodzą od *quiris* po Sabińsku włocznia: przeto iż Romulusa za wielkiego woiownika poczytywano.

R.

R. Litera u Łacinnikow zwana *Canina*, psia, od podobieństwa warczenia psa, wynaleziona iest od Appiusa Klaudiusa, iako twierdzi Pomponius. Przedtym na iey mieyscu nayczęściey używano S. czasem R. kładzie się za L. N. P. S.

W napisach dawnych R. samo znaczy *Romulus*, *Roma*, *Romanus*, *Rex*, *rationalis*, *retro*, *rostra*, *rudera*.

RC. *Rescriptum*. R. C. *Roma Civitas*, albo *Roma condita*. REF. C. *Reficiendum curavit*. REG. *Regio*. R. P. *Respublica*. RMS. *Romanus*. RS. *Responsum*. ROB. *Robigalia*. RT. *Refert*. RTD. *Rotundum*.

Kiedy R. było znakiem liczby, wyrażało ośmdziesiąt; a z liniyką na gorze ośmdziesiąt tysięcy. U Grekow ich R. z kreską z ukosa na wierzchu, znaczy sto, z kreską spodem, sto tysięcy.

Rabula. Tak Łacinnicy zwali złego mowcę, ktory tylko przez wykręty i gadania przedłużone, a niczego nie warte usiłował zwłoczyć sprawy; ztąd ich i *Moratores* nazywano.

Ratitus. Stara moneta cztery uncye ważąca, tak nazwana od obrazu statku okrągłego *Ratis* na niey wybitego, iak tłomaczy Plinius. Varro zaś powiada, iż to nazwisko ztąd poszło, że ten pieniądz płacił się od przewozu.

Recuperatores. Sędziowie do czasu brani, kommissarze, do ktorych szły sprawy o odzyskanie i powrocenie pieniędzy między prywatnemi obywatelami. Naznaczał ich pretor, nie w inszych wyrazach, tylko w ktorych strona powodowa o nich się domagała.

Reditus. Dochody. Rzeczypospolite Grecka i Rzymska miały dochody z rozmaitych podatkow włożonych na obywatele i sprzymierzeńce.

Likurg przeistaczaiąc kształt Rzeczypospolitey Spartańskiey, nie ustanowił żadnych danin. W nagłych potrzebach państwa sami obywatele składali się z dobrey woli. Przeto nie było długi czas ani skarbu publicznego, ani podskarbich, ani celnikow i poborcow. Moneta tylko żelazna szła w Lakonii, za Lakonią nikt iey nie brał. Na woyny w odległych kraiach każdy obywatel przykładał się do wydatkow; w bliskości swoim kosztem żołnierze służyli i woiowali. Zrazu rownie się z przymierzonemi obchodzili, ale potym podatki na nich powkładali, ktore wybierać byli zwykli z wielką pilnością. Pieniądze z podatkow i z łupow nieprzyiacielskich, naprzod składywali u Arkadyiczykow sąsiadow i przyiacioł swoich, poźniey w kościele pod opieką bogow, nie tykaiąc publicznego grosza, chyba w ciężkiey państwa potrzebie. Poty w miastach swoich Lacedemończycy nie mieli skarbow i kass, poki nie podbili Aten. Obfitość wielka pieniędzy weszła na ten czas w ich kray; i od tego kresu począł się upadek ich karności, i zepsucie obyczaiow. Stali się odtąd Lacedemończycy naybogatszym ludem w Grecyi, ale przestali być naywalecznieyszym.

W Atenach było wiele rodzaiow danin, z ktorych się dochody państwa ich składały. Jedne w pieniądzach, drugie w zbożu, i inney żywności płacono. Pogłowne podług podziału na klassy obywatelow od Solona uczynionego rożne było. W pierwszey klassie talent od osoby: co uczyniło na naszą monetę dziewięć tysięcy złotych; drugiey poł talentu; w trzeciey szosta część talentu; czwarta klassa z ubogich i z rzemieślnikow się składaiąca, żadnego podatku nie dawała.

Dochody w zbożu i innych owocach ziemi brane były z gruntow zdobytych, ktore mięszkańcom zostawowano pod obowiązkiem dawania do składow publicznych czasem dziesiątey, czasem pięćdziesiątey części urodzaiow.

Da-

Dawniey w pieniądzach były cztery gatunki daniny. Pierwszy zwany *tele* cło: płaciło się z min Attyckich srebrnych, z trzech klass obywatelow w pewney kwocie, z towarow wchodzących do portu i wychodzących, do tego należało pogłowne od cudzoziemcow nowo osiadłych w Atenach, od wyzwoleńcow, kobiet nierządnych: męszczyzni płacili dwanaście drachm, a niewiasty sześć. Danina *phoroi* zwana, włożona była na miasta sprzymierzone, i na wyspy sąsiedzkie Attyce pod panowaniem Aten zostaiące, a to na posiłki woienne; ten dochod był znaczny. Trzeci *esiphoræ* wybierany bywał w nagłych potrzebach Rzeczypospolitey, a zawsze z dekretu senatu i ludu. Było to drugie pogłowne wymierzone maiątkiem każdego, czasem wynosiło pięćdziesiątą, czasem setną część, niekiedy, ale zbyt rzadko dwunastą. Czwarty gatunek dochodu *trimemata*, zależał na taxach i grzywnach wynikaiących z dekretow sądowych na winowaycow. Z tych dziesiąta część poświęcona była Minerwie, pięćdziesiąta inszym bogom, a reszta wchodziła w kassę publiczną.

Te dochody Rzeczypospolitey Ateńskiey tak znaczne, gdyż pod czas woyny Peloponezkiey wynosiły na dwa tysiące talentow, to iest na ośmnaście milionow naszych, nie były obracane na płacę woysk, opatrzenie postow, na wybudowanie floty, na utrzymywanie i naprawy gmachow publicznych; ale po większey części osobliwie od czasu Peryklesa, na widoki, igrzyska, i inne wydatki płoche, i cale państwu nie pożyteczne.

Dochody Rzymian *Vectigal.* To słowo od *vehere* wozić, pochodzące, właściwie znaczy cło od przywozu i wywozu rzeczy, u Łacinnikow iednak brane było w znaczeniu, za każdy rodzay dochodow publicznych. Małe zrazu za czasu krolow i na początku wolności dochody Rzymskie, pomnożyły się w miarę zdobywania kraiow.

Dwa powszechnieysze rodzaie były podatkow na obywatele i na sprzymierzeńce włożonych. Nazwano *tributum* daninę od *Tribus*, ktorą obywatele na cechy podzieleni rowno wszyscy płacili, aż kiedy Servius Tullius szosty krol, podzieliwszy Rzymian na klassy ustanowił daninę w miarę maiątku. Składka z razu mała była. Ale gdy woyska zaczęły nie swoim ale Rzeczypospolitey żołdem służyć, coraz się daniny pomnażały podług rożnych okoliczności. Jedne były stałe, zwyczayne i raz urządzone,

dzone, drugie nadzwyczayne w nagłych potrzebach. Wyciągano podatki od każdego obywatela do roku 586. kiedy Paulus Emilius po zbiciu Perseusza ostatniego Macedonow krola, tyle do skarbu wniosł pieniędzy, iż ulżyć można było obywatelom, i od wszelkiey daniny ich uwolnić. Co trwało aż do roku po śmierci Juliusa Cezara.

Nayznacznieysze Rzymu dochody były z ceł. Trzy ich gatunki były. *Decumæ*, *Scripturæ*, *portorium*.

Decumæ albo *Decimæ*. To słowo dziesięcinę znaczy. Rzymianie od początku kiedy kray iaki lub we Włoszech lub gdzie indziey sobie podbili, iak za prawo u siebie mieli odbierać mu iaką część gruntow, z tych iedne zostawiali nowym osadom, drugich własność przy sobie zachowywali, puszczaiąc ie w arędę, z ktorey pieniądze szły do skarbu publicznego. Te ktore uprawne były, dawali pierwszemu o nie proszącemu, z obowiązkiem oddawania corocznie, piątey części owocow drzewowych, a ośmnastey zboża. Nie wszystkie prowincye iednakowo dawały ten podatek. Jednym raz na zawsze bez względu na urodzaie nałożona była pewna kwota pieniężna, zwana *vectigal certum*. Drugie od rocznych urodzaiow tę dziesięcinę oddawali, *frumentum decumanum*. Niektore prowincye dawały dziesięcinę od wina, i rożnego ziarna. Niektore od słonin, inne od skor na namioty.

Scriptura podatek z bydła, ktore się pasło na łąkach i pastwiskach do Rzeczypospolitey należących. Zwali ie *scriptura*, iż wpisywano w regestra arędującego ten dochod, ile każdy kmieć powiedział swego bydła.

Portorium. Cło wybierane z towarow wprowadzonych do miast i do portow, lubo z razu do samych tylko miast, gdyż nie zaraz Rzymianie porty mieli. Dawny ten podatek za krolow ieszcze ustanowiony, przez Waleryusza Publikolę zniesiony, ale potrzeby Rzeczypospolitey znowu go wskrzesiły. Nierownie wszędzie był płacony. Poczytywano go za naycelnieyszy dochod Rzeczypospolitey.

Była ieszcze danina znaczna *Vicesima manumissorum*, dwudziesta część taxy niewolnika, ktorego kto wolnością chciał darować.

Rzymianie procz tego wybierali daninę wielką z soli, co było z ustanowienia krola Ankusa Martiusa: ale gdy arędarze tego poboru zbyt drogo sol przedawali, iakie zwykły by-

bywać zawſze ſkutki takowych aręd cło to za naleganiem ludu znieſione, znowu roku 548. wſkrzeſzone było za cenſora Marka Liwiuſza, przezwanego *Salinator*, że iemu to wznowienie przypiſywano.

Miny złote, ſrebrne i żelazne we Włoſzech i w Hiſzpanii, oraz łupy z nieprzyiacioł znacznie czyniły Rzymianom. Nie można dokładnie wiedzieć, co też dochody publiczne tey Rzeczypoſpolitey wynoſiły. To pewna iż niezmiernie były za czaſu Cicerona.

Regifugium. Swięto u Rzymian odprawowane 24. lutego, na pamiątkę, iż tego dnia Tarquinius krol wypędzony był z Rzymu, podług zdania Owidyuſza, albo iak Plutarch mniema, tak nazwane święto z tey przyczyny, iż *Rex Sacrificulus*, krol ofiar, uczyniwſzy na placu ſeymowym ofiarę, wychodził ſpieſzno z pomiędzy zgromadzenia ludu.

Remiges. Fliſi wioſłami robiący. Kſztałt dawnych okrętow czyli galer potrzebował wielkiey liczby fliſow. Grecy i Rzymianie naymowali do tey poſługi cudzoziemcow. Lacedemończykowie mieliby ſobie za poniżenie fliſować. Procz obcych używali do tego niewolnikow. Fliſi rozłożeni byli na galerach iedni po iedney ſtronie, drudzy po drugiey, wſzyſcy pod pokryciem. Podobnieyſza ieſt do prawdy, iż ſubo wiele rzędow fliſow bywało na okrętach, a zatym wyżey ſiedzących dłuższe wioſła były, z tym wſzyſtkim każdy flis miał iedno wioſło. Zaczynali robić lub odmieniali robotę czaſem za znakiem trąby, ale częściey głoſu. Grecy miewali muzykantow, ktorzy tą robotą kierowali graiąc na piſzczałkach lub na cytrze. Oſobliwy był ſpoſob ćwiczenia fliſow zwłaſzcza u Rzymian. Sadzali ich na brzegu morſkim, iednych niżey, drugich wyżey, tak iako na okrętach mieyſce trzymać mieli; dawano im iednego niby wodza, ktory ich wprawiał w robotę, żeby ſię raz w tył za ruſzeniem wioſeł coſali, drugi raz poſuwali naprzod, znowu razem przeſtawali; z wielką pracą przychodzili do wielkiey doſkonałości i zręczności w żeglowaniu, nic ieden drugiemu nieprzeſzkadzaiąc. Więcey do tey rzeczy obacz pod *Navis*.

Repudiatio. Tak u Rzymian zwali zerwanie zaręczyn, to ieſt obietnicy wniścia w małżeńſtwo. Piſmo ktorym to zerwanie ſtrona ſtronie ogłaſzała, było w tych wyrazach. *Conditione tua non utar*. Oblubieniec zrzucaiący ſię z ſłowa, płacił zaſtaw dany ſobie od

oblubienicy; ta zaś we dwoynasob płaciła: ale kiedy żadna strona do zerwania tego przyczyny nie dała, nikt niepodpadał winie pieniężney. *Repudiatio* znaczyło, rozeyście się małżeństwa po zaręczynach, iako *Divortium* znaczyło rozwod małżeństwa.

REX. Krol. Prawie wszystkie małe państwa Grecyi za fundatorow swoich uznawały krolow. Lacedemon od początku swego miał dwoch krolow z rowną władzą panuiących; ktorzy powinni byli pochodzić z rodu Heraklidow potomkow Herkulesa. Dzieci po oycach na tron następowały; ale trzeba było żeby nie byli niedołężni, kalecy: inaczey nie mogli być krolmi. Krolowe też Spartańskie powinny były wzrostem, wspaniałością i postawą inne kobiety przechodzić. Wychowanie dzieci krolewskich acz nie zachodziło do takiey, iak innych Spartańczykow ostrości, wszelako proste, skromne i pracowite być musiało. Dziedzictwo oyczyste krolow stałe i niewychodzące z domu było na częściach wydzielonych gruntow w okolicy Sparty i niektorych innych miast Lakońskich. Lubo ich władza barzo określona była, zwłaszcza w pokoiu, gdyż przy wstąpieniu na tron przysięgać przed Eforami musieli, że podług praw rządzić będą; mieli iednak wielkie zaszczyty dostoieństwu swemu przywiązane. Likurg dał im pierwszeństwo we wszystkim. Oni na zgromadzeniach ludu i senatu przod trzymali. Każdy przed niemi powstawał z uczciwością. Kreska ich dwie ważyła. Zwierzchność rzeczy do czci bogow należących, moc radzenia się wyrokow, sprawowanie naywyższego kapłaństwa przy nich były. Procz tego oni mieli prawo sądzenia względem potrzeby stanowienia ustaw nowych i odmieniania starych, dawania odpowiedzi od ludu i senatu posłom obcym, rozeznawania pewnych spraw ich władzy oddanych; lubo od ich sądu do ludu odwoływać się wolno było. Pod czas woyny rząd naywyższy woysk lądowych mieli, bo za wodzow okrętowych zawsze obierano obywatelow w tey sztuce doświadczonych. Władza ich w woysku bez określenia była. Nigdy dwom razem rządu woyskowego nie dawano, dla ochronienia zazdrości zwyczaynie się zdarzaiącey między wodzami. Po śmierci, większą iak za życia cześć im wyrządzali. Pogrzeby ich pełne były okazałości i pochwał zmarłego. O każdym mowiono iż to był naylepszy z krolow. Kiedy na woynie umarł, lub

lub w potyczce był zabity, z naywiększą czcią pogrzeb mu sprawiali. Nie przywożono ciała, ale wyobrażenie iego na katafalku składano. Przez dziesięć dni pogrzeb się ciągnął, a wszyscy obywatele żałobę nosili, wszystkie trybunały zamknięte były.

W Atenach. Naprzod to miasto wystawił albo naprawił pierwszy krol ich Cekrops. Podzielił on był kray Attycki na dwanaście niby miasteczek. Nayprzednieysze z nich było *Cekropia*, gdzie stolicę założył, potym nazwane Ateny. Historycy daią siedmnastu krolow Atenom. Cztery pierwsi siłą i przemocą panowanie sobie przywłaszczyli. Cekrops pierwszy krol chcąc wiedzieć iaka liczba poddanych iego była, wydał rozkaz, aby każdy z obywatelow złożył kamień w mieyscu naznaczonym: i doszedł iż ich dwadzieścia tysięcy było. Podzielił ich na cztery części czyli cechy. Poustanawiał mądre prawa, cześć bogow, małżeństwa, gdyż ich pierwey Ateńczycy nie znali. Po czwartym krolu Pandionie, następowali na tron dziedzice. Między niemi Tezeusz powiększył znacznie miasto Ateny, podzielił na trzy klassy obywatelow, to iest szlachtę, rolnikow, i rzemieślnikow, co dało początek rządowi gminowładnemu, ktory potym był wprowadzony. Po Kodrusie ostatnim krolu, Ateńczykowie wybili się z iarzma iednowładztwa, i wprowadzili rząd Rzeczypospolitey, na czele ktorego postawili Archontow, określiwszy ich władzę.

W Rzymie, Romulus fundator tego miasta, obrany był iednomyślnie krolem po wziętych wieszczbach, ktory obrządek zawsze odtąd poprzedzał obranie krola, i naywyższych urzędow. Uznany był razem za głowę religii, naywyższego sędziego, i wodza Rzymskiego. Dla większey dostoieństwa swego okazałości, Romulus wziął koronę, szatę purpurową, berło i krzesło z słoniowey kości. Liktorowie nosili przed nim pęk rozg i topor. Zabawiony ustawą państwa poczynił prawa rządowe: naznaczył popis obywatelow, z ktorego pokazało się trzy tysiące piechoty, a trzysta iazdy. O podziałach ludu przez niego uczynionych masz pod *Lex Comitia Census*. Szczupły kray państwa swego na trzy części acz nierowne rozdzielił; pierwszą poświęcił bogom, drugą naznaczył za własność krolom, trzecią na kurye, ktorych trzydzieści było, wymierzył. Senat ustanowił i opisał co do senatu należało. Ale sposob panowania

 iego,

iego, przez ktory wszystkim chciał samowładnie rządzić, wcale był przeciwny ustawom iego własnym. Senatorowie nie mogąc zcierpieć tego hardego pana, umyślili się go pozbyć, co iakim sposobem wykonali, nie pewna. Po iego śmierci, po roku bezkrolewia, senatorowie przystąpili do obrania następcy na tron. Numa został krolem; i naywięcey rozrządzeń tyczących się czci bożey poustanawiał. Tarkwiniusz pyszny nie cierpiąc dłuższego panowania poprzednika i teścia swego, zabił go, krolewską godność bez obrania żadnego obiął, a samowładnie bez rady senatu trzymał. Miasto ozdobił, kapitolium wystawił, zawsze otoczony żołnierzami, ktorych darami uymował, a ci mu i za szpiegow, i za obrońcow służyli. Na koniec bezwstydność syna iego Sextusa Tarkwiniusza ściągnęła na krola skutki zadawnioney nienawiści obywatelow. Rugowany z Tarkwiniuszami wygnanemi rząd krolewski, ustąpił kształtowi Republikantskiemu. Rzymskie państwo odtąd było Rzecząpospolitą.

Rex Sacrorum albo Sacrificulus. Krol nad ofiarami. Ta godność była iedna z naypierwszych w Atenach. Należała z prawa drugiemu z Archontow. Cokolwiek się ściągało do religii, pod iego zwierzchnością było. Miał sędziowską władzę we wszystkich czci bożey tyczących się sprawach. Zona iego nazywała się krolową. Miała także zwierzchność nad pewnemi ofiarami taiemnemi Bahusa, otoczona dwonastą kobietami zwanemi *Gerarœ*. Nosiła w obchodach publicznych szatę osobliwą i koronę na głowie.

U Rzymian, *Rex Sacrificulus*, był postanowiony po wypędzeniu krolow, ktorzy przedtym rządzili ofiarami. Ale żeby ten tytuł strasżny dla wolności Rzymian nie wbiiał go w pychę, poddali go pod władzę naywyższego kapłana: żadney władzy rządowey i sędziowskiey nie miał, albo ieśli ią posiadał, składać przed obięciem swego urzędu musiał. Odprawiwszy ofiary przedseymowe, z zgromadzenia iak uciekaiący uchodził. Kapłani i Augurowie wyznaczali z pomiędzy siebie iednego, ktory im się do tego sprawowania nayzdatnieyszy zdawał; a lud na seymie przez centurye obierał tego krola. Zona iego *Regina Sacrorum* odprawiała także pewne ofiary, ktorych mąż sprawować nie mogł. Dom ich nazywał się *Regia* pałac krolewski.

RHE-

Rhetor. Rhetorica. Retorami zwali dawni tych, ktorzy uczyli wymowy, albo przepiſy i nauki o niey piſali. W gminie wielkim Retorow Greckich nayſławnieyſi byli Plato, Aryſtoteles, Hermogenes i Longin. Cicero zaś i Quintilian między Łacinnikami.

Sztuka wymowy złożona z uwag, ktore ludzie dowcipem i rozſądkiem znacznieyſi czynili ſłuchaiąc drugich mowiących, zowie ſię retoryka. U Grekow początek iey barzo dawny ieſt. Już za woyny Troiańſkiey była, ponieważ Heſiod namienia, że w owym iuż czaſie uſtanowiono reguły i ſpoſob dobrego mowienia. Nie wſzyſcy retorowie dobrą i zdrową naukę wymowy dawali. Plato wyśmiewaiąc lichych retorow, nagania ich, że całe przepiſy ſwoie do głaſkania uſzu prożnego ſtoſowali. Retoryka Platona pełna ieſt zdrowych przepiſow względem wynalezienia i rozłożenia rzeczy do mowienia, względem wymowy ſamey. Uczy tam poznania namiętności ludzkich, uczy, iakiemi ſpoſobami ie wzruſzać, i iakiemi uſpokaiać. Jego przykładem piſali Aryſtoteles, i Iſokrates. Szkoła iego wielce ſławna, wielu retorow, wielu mowcow wydała. Grecya wkrotce iak powodzią zalana była niezmierną retorow liczbą. Złych było naywięcey. Wykwintne gadania, daleka od przyrodzoney właſności mowa, żadnego prawdziwego czucia i poruſzenia ſerca, wſzyſtko wytworne, ſłow pełno, mało myśli i rzeczy; te były wady owych gadaczow. Piſali mowy prawne wykrętne, wyſilali ſię na obroty, dzieła ſwoie przedawali, bawić Ateńczykow ułożonemi wykwintnie ſłowy uſiłowali. Poſzła zatym ich, i ſztuki, ktorą podawali, pogarda.

Rzymianie długo bez retoryki byli. Zwyciężona Grecya dała im ſmak umieiętności i ſztuk wyzwolonych. Retorowie Greccy ukazali ſię w Rzymie. Młodź ſzkoły ich napełniła. Rzymianie uczyli ſię po Grecku, iak my ſię uczemy po Łacinie. Nauczyciele ich dawali im ćwiczenia ſtylu po Grecku, rzadko po Łacinie, co długo trwało, aż Łacinnicy dobrych w ſwym ięzyku piſarzow mieć poczęli.

L. Plotius pierwſzy otworzył ſzkołę Łacińſką retoryki, ktora była barzo ſławna. Miał wielu nauczycielſtwa ſwego ſpolnikow i naſtępcow. Naycznacznieyſzy między niemi był Cicero. Trwały ieſzcze Greckie ſzkoły, ale mnieyſza była ich liczba. Zdrowy rozum dał poznać Rzymianom więkſzą

kſzą potrzebę wymowy w właſnym ięzyku, ktorym przez całe życie mowić i w publicznych i w prywatnych poſiedzeniach mieli.

Co zaś naywięcey pobudzało do poſtępku w tey nauce młodzież Rzymſką, był to zwyczay popiſywania ſię, i niby ſpolnego walczenia o lepſzą przez złożone mowy i wyprawy retorſkie. Zwycięzca brał pierwſze mieyſce w ſzkole, a razem z nagrodą popiſu żywſzą chęć utrzymywania ſię na ſtopniu ſwoim. Co mieſiąc popis ſię odnawiał, i dawał ſpoſobność zwycięzonym ſtanąć na mieyſcu dawnego zwycięzcy. Dobry guſt w ſzkołach ochraniał uczniow od przywar ćwiczeń takowych. Przykład ſtołecznego miaſta rozſzedł ſię po innych miaſtach i prowincyach. Pełno wſzędzie było mowcow. Poźniey retoryka rownie ſpodlała u Rzymian, iako u Grekow.

ROBIGALIA. Swięta Rzymſkie odprawowane w kwietniu, ku czci bożka *Robigus* na uproſzenie od niego, aby zboża od śniedzi *Robigo* ochraniał. Uſtanowił ie Numa. Ofiarowano bożkowi owcę i pſa.

S.

S. Tę literę czaſem kładziono za R. *doloſi* za *dolori*, *eſo* za *ero*. Czaſem ią Łacinnicy wkładali zwłaſzcza przed literami M. N. *Poeſni* za *poeni*; czaſem w innych słowach wcale opuſzczali *dignu* za *dignus*, *omnibu* za *omnibus*. Czaſem ią za C, G, I, kładli.

S. w dawnych napiſach za *Sacellum*, *ſcriptus*, *ſemis*, *ſenatus*, *ſepulchrum*, albo *ſepultus*, *ſanctus*, *ſequitur*, *ſervius*, *ſervus*, albo *ſerva*, *ſibi*, *ſic*, *ſilentium*, *ſinguli*, *ſitus*, *ſolvit*, *ſtipendium*, *ſub*. Czaſem S. kładzie za *Centuria*.

S. A. *Sub aſcia*. Obacz Aſcia. SA. *ſua* albo *ſanguis*. SAC. *Sacerdos*, albo *Sacrificium*, albo *Sacrum*. SAE. albo SAEC. *Sæculum*. SAL. *Salus* bogini. SB. *ſibi*. SC. *ſicut*. S. C. *Senatus Conſultum*. SCI. *Scipio*. S. D. *Sacrum Diis* albo *ſupradictus*. S. EQ. Q. OD. ET. P. R. *Senatus Equeſtrisque ordo & populus Romanus*. SEMP. *Sempronius*. SEPT. *Septimus*. SER. *Servius*

vius albo *Sergius*. SYL. albo SUL. albo SL. *Sylla*. SG. *Sacrilegium*. S. L. *Sacer ludus*, albo *ſine lingua*. S. M. *Sacrum Manibus* poświęcone duſzom zmarłym, albo *ſine manibus* bez rąk, albo *ſine malo*. SN. *Senatus*, albo *ſententia*, albo *ſine* bez. SP. *Spurius*. S. P. *ſine patre*, *ſine pedibus*. S. P. D. *Salutem plurimam dicit*. S. P. Q. R. *Senatus Populusque Romanus*. SS. *Sanctiſſimus*. S. T. A. *Sine* albo *ſub tutoris auctoritate*. ST. *ſcilicet*. S. E. T. L. w nagrobkach *ſit ei terra levis*, niech mu będzie ziemia lekką, niech ſpoczywa w pokoiu.

Litera S. poiedyncza, albo podwoiona i przecięta na dwie części rowne przez linią horyzontalną ieſt znakiem wyrażaiącym ſeſtertia, pieniądze Rzymſkie, albo rożne części aſſu Rzymſkiego.

S. w liczbie znaczy ſiedm. U Grekow ta litera z kreſką z ukoſa daną waży dwieście; a kiedy ta kreſka ieſt na dole, znaczy dwakroć ſto tyſięcy. Taż ſama litera w Greckim harakterze razem z ich t. związana wyraża ſześć.

SACERDOS. Kapłan. Jako Grecya była podzielona na wiele małych państw, każde z nich miało ſwoich kapłanow, ſwoią religią i ſwoie ofiary. Kapłaństwo u nich było w wielkim poważeniu, ponieważ krolowie, xiążęta, i naywyżſi wodzowie kapłanami nazywani byli, a czaſem i urząd kapłański ſprawowali. W Lacedemonie krolowie zwykli byli niektore ofiary czynić, i dla tego noſili zawſze przy ſobie noż ofiarny. Grecy mieli xięży i xienie, to ieſt kobiety do pewnych świętości wyznaczone. Obierały ie urzędy mieyſkie. Maiący iakie kalectwo, lub przywarę ciała nie byli do kapłaństwa przypuſzczeni. W Lacedemonie wyciągano tego, aby oſoby tak iedney iako i drugiey płci na kapłaństwo obrane żyły w czyſtości. Wolno im było wchodzić w małżeństwo, ale zakazywano powtornych ślubow. Chociaż w niektorych miaſtach Greckich byli kapłani wielcy, ci iednak nie więcey powagi mieli iak inſi. Nazywano ich od bogow, ktorych czci ſzczegulniey ſłużyli. Jedni byli miaſt poiedynczych, inni wielu miaſt, inni na koniec całey prowincyi; i tych kapłaństwo dożywotnie, tamtych pięć lat, mniey lub więcey trwało. Obranie iednych los ſtanowił, innych głoſy urzędnikow albo ludu. Kapłani nie byli zgromadzeniem oſobnym od innych obywatelow, powſzechnym zarowno prawom podlegli. Wiele ie-

jednak przywileiow i zaszczytow mieli; osoby ich święte były, gwałt im uczyniony za świętokradztwo miano. Uszanowanie im osobliwsze wyrządzano, iednym większe niż drugim, podług praw i posług do ktorych należeli. Nie mieli władzy sądowey ani w rzeczach religii, chyba kiedy krolmi byli.

Xienie albo białegłowy kapłaństwo sprawuiące dla czci i służby bogiń były, nie dla bożkow; procz Pythii Delfickiey Apollinowi poświęconey. Rownie iako xięża musiały sprawiać się przed urzędem z zdatności swoiey do kapłaństwa, a po skończonym urzędzie z obchodzenia się na nim przed zwierzchnością miast, w ktorych usługi swoie czyniły. Cybele bogini miała kapłanow swoich rzezańcow, nazwanych *Galli*, ktorzy powinni byli nosić stroy białogłowski. Błąkaiący się iako ich bogini, od samego gminu zabobonnego czczeni byli. Pod czas poświęcenia swego kaleczyli się po rękach i biczmi się siekli. Miała ta bogini i innych kapłanow nie rzezańcow. Naydawnieyszy z nich zwał się *Archigallus*, nosił purpurę i mitrę kapłańską.

Romulus wybrał po dwoch kapłanow z każdey kuryi, było ich zatym sześćdziesiąt. Na przod brani byli z stanu szlacheckiego, wieku przynaymniey lat pięćdziesiąt, obyczaiow nie nagannych i bez żadney przywary ciała. Potym zabobonność pomnożyła liczbę kapłanow. Rożne ich zgromadzenia (*Collegia*) były. Przez długi czas sami patrycyuszowie kapłaństwo sprawowali; ale pospolstwo zazdroszcząc tey powagi, ktorą kondycya kapłańska dawała w senacie, przez wiele sposobow i usilności dokazało tego, żeby rownie z niego kapłani być mogli. Nadto, samemu sobie prawo, obierania kapłanow przywłaszczyło. Obrani, od zgromadzenia kapłanow potwierdzenie brali. Następowało ich wprowadzenie na urząd z obrządkami i wieszczbami. Kapłani w Rzymie wielką cześć mieli: osoby ich święte i nie tknięte były: wielą ie przywileiami zaszczycano. Procz szaty purpurą bramowaney, *prætexta*, procz czapki, albo mitry *apex*, *tutulus*, *galerus* albo *galerus* zwaney, mieli prawo wieżdżać na kapitolium w poieździe, ktory nazywano *carpentum*, prawo wniścia do senatu; noszono przed niemi pochodnię, i gałąź laurową; procz tego od wielu ciężarow pospolitych wolnemi byli. Kapłaństwo Augurow, i krola ofiar, *Re-*

gis

gis Sacrorum dożywotnie trwało, inne odmieniane być mogły. Wszyscy kapłani mieli dochody sobie naznaczone ze skarbu Rzyczypospolitey. Rożne były stopnie posługaczow kościelnych, o ktorych masz pod własnemi artykułami.

SACRIFICIUM. Od *Sacrum facere:* ofiara, sprawowanie ofiary. Można wszystkie ofiary do dwoch rodzaiow ściągnąć. Pierwszy ofiar rodzay, był zabiiać bydło, a w niektorych kraiach i ludzi: drugi, ofiarować bogom wina, mleko, owoce, kłosy zboża i kadzidło. Były iedne publiczne, sprawowane w przytomności miasta, prowincyi, narodu, nakładem pospolitym przez naywyższych lub niższych kapłanow, Augurow i innych z urzędu; prywatnieysze, czynione imieniem iakiego obywatela chcącego uczcić ktorego bożka; i domowe, ktore po domach oddawano bożkom domowym *Lares, Penates.*

Przed ofiarami kapłani przez rożne oczyścienia i obmywania przygotowanie czynić byli powinni, i te oczyścienia opuścić się nigdy nie mogły, kiedy rzecz była względem bożkow niebieskich. Bo rożne były obrządki dla bostw niebieskich, ziemskich i piekielnych. Bydło też i rzeczy na ofiarę nie iednego rodzaiu wszystkim bogom ofiarowywano. Dla niebieskich bydlęta szły białe, dla piekielnych czarne lubo czasem i białe.

Grecy od naydawnieyszych czasow mieli sobie za powinność pierwiastki wszystkich owocow dawać na ofiarę bogom. Cena tych rzeczy każdemu przepisana była. Poźniey gdy do ofiar bydląt używać zaczęto, obierano zwyczaynie co naytłuścieysze i naypięknieysze, bez żadney skazy i przywary. Zwyczaynie złocono rogi bydląt większych maiących paść na ofiarę, i w wstęgi i kwiecia ie przybierano: mnieysze zaś tylko uwieńczano iakiemi gałązkami i ziołami poświęconemi temu bożkowi, ktoremu miały być ofiarowane.

Kiedy bydlę ofiarne z obrządkami przywiedziono, kapłan w szacie białey, z głową odkrytą przystępował do ołtarza, i obracaiąc się do przytomnych pytał się, *kto tu iest*, i odpowiedano mu, *wiele dobrych ludzi:* bo prawa nie pozwalały na tych nabożeństwach znaydować się złodzieiom, mężoboycom, i skazanym sądownie zbrodniom. Potym kapłan mowił głośno i wyraźnie niektore pacierze: po nich posypował ięczmieniem palonym

z folą, i oddawał ie na zabicie *Victimariis*, ofiarnikom zabiiaiącym. Ci ftarali fię, aby głowa bydlęcia była ku niebu, gdy ofiarowano bogom niebieſkim; a ku ziemi, gdy piekielnym.

Po zabiciu bydlęcia i po ofiarowaniu przez kapłana krwi i wnętrzności na ołtarzu, oftatki dzielono między ſług ofiarnych, i tych ktorzy ofiarę dali. Było to nabożeńftwem u dawnych, pożywać te oftatki z przyiaciołmi. Skory z bydląt pobitych kładli na pofągi bogow, albo zawieſzali ie ze ſklepienia lub na ścianach. Czaſem kapłani na świeżych ieſzcze ſypiali, a obudziwſzy fię ſny ſwoie prawili, ktore za wyroki brano.

W Lacedemonie ofiary odprawowały fię bez obrządkow. Zbytek i okazałość od Likurga wywołane ze Sparty ani w nabożeńftwie mieyſca nie miały. Chciał on aby maiętnieyfi i ubożfi zarowno ofiarować mogli. Lacedemończycy za świadectwem Platona tego u fiebie przekonania byli, że bogowie raczey poglądaią na czyftość ferca, niż na iakość ofiar. Mało kapłanow, mało ofiar mieli. Te prawie zawſze poſpolite i nakładem publicznym były. Wſzyſcy zarowno bez braku płci, wieku i ftanu na ofiarach fię znaydować mogli. Chciał prawodawca przez tę ſpolność mocniey wiązać iedność i przyiaźń obywatelſką.

Rzymianie zrazu bydląt na cześć bogow nie bili. Numa uczeń Pytagory zakazał im tego. Same owoce ofiarowano. Poźniey za Grekow przykładem poſzli, wiele ofiar, wiele przy nich obrządkow powymyślali. Jedne były dla więkſzych, drugie dla mnieyſzych bogow. Pod trzema rodzaiami ich ofiary zamknąć można. Poſpolite, ſzczegulne i obce.

Poſpolite albo publiczne, z nakładu ſkarbu odprawowano, a z tych iedne zwyczayne, ſtałe, drugie nadzwyczayne *indicta* w kalendarzach wytknięte. Szczegulne, ktore w familiach przyięte, i potomkom przeſłane były *gentilitia*, ktore zaś każdy obywatel w domu ſwoim ſprawował, *privata, domeſtica*. Ofiary obce, *externa*, czynione były bogom prowincyi lub miaſt orężem zdobytych, gdy ci bogowie do Rzymu przenieſieni byli.

Wſzyſtkie u ſtarożytnych ofiary ze czterech fię przednieyſzych części ſkładały. *Libatio, immolatio, redditio, litatio:* iako fię z opiſu obrządkow widzieć daie. Rzymianie rownie iak Grecy bydląt nayzdrowſzych do ofiar ſzukali; a po kapłanach czyſtości i ochę-

ochędoſtwa wyciągali: przeto ci przez rożne oczyściania i mycia czaſem i całego ciała do ſprawowania ofiar przyprawiać ſię muſieli, zwłaſzcza kiedy to było dla bogow niebieſkich; bo dla piekielnych na ſamym pokropieniu wodą przeſtawano. Brali na ten obrządek ſzatę białą, i wieniec z gałązkow poświęconych boſtwu, ktoremu ofiarowali; głowę i twarz zaſłoną okrywali, chcąc uniknąć roztargnienia. Bydlę oglądano czy miało być przyięte. Potym kapłan wołał: *hoc age*, uważay co czynisz, albo *favete linguis*, chowaycie milczenie. Naſtępowały pacierze od wezwania Januſa, iako bożka nad drzwiami przełożonego. Z boiaźni omylenia ſię w pacierzach, ieden wymawiaiąc głośno i wyraźnie poprzedzał. Po pacierzach kapłan obchodził kilka razy ołtarz, położywſzy palec na uſtach ſwoich: tym czaſem odgłos dawały piſzczałki i inne narzędzia muzyczne: bo bez muzyki dawni ofiar nie czynili, myśląc iż przez to przeſzkadzali, aby iaki głos nieſzczęſny ſłyſzeć ſię nie dał. Zatym wylewał kilka kropel wina na ołtarz z naczynia na to poświęconego, *ſimpulum*, ſam go pierwey z przytomnemi ſkoſztowawſzy; i to lanie zwało ſię *Libatio*. Sypał między rogi bydlęce okruſzyny z ciaſta zrobionego z mąki pſzenney rozprawioney z ſolą i kadziłem, zwało ſię to ciaſto *mola ſalſa*, zkąd pochodzi *immolatio*. Zaraz potym wyrwawſzy nieco ſierci z bydlęcia, wrzucał ią w ogień. Na końcu nożem zakrzywionym maiąc twarz ku wſchodowi obroconą, znaczył lekko kreſę przez cały grzbiet bydlęcia, ktore przez to ofiarowane i poświęcone ſię ſtawało. Oddawał bydlę ofiarnikowi (*Victimarius*) na zabicie, ktory ſprawę ſwoią z takim iak u Grekow obrządkiem wykonywał. Co gdy ſię działo, cały lud chował iak nayściśleyſze milczenie, poki zabite bydlę na ołtarzu nie ofiarowano; ktory to przeciąg czaſu nazywano *inter cæſa & proiecta*. Skoro krew ofiary z czary zebrano, i ſkorę ze zwierzęcia zdięto; zaraz kapłan przeglądał wnętrza, i kazał odcinać głowę i nogi, ktore, ten co ofiarę dał, w mące uwalawſzy na ſtole kościelnym, rzucał w ogień na ołtarzu zapalony wraz z rożnym kadzidłem: co nazywano *redditio*. Gdy ofiara ſpełniona była, gdy wſzyſtkie znaki wieſzczbiarſkie znaleziono ſzczęśliwe, i poczytywano ofiarę za miłe od bogow przyiętą; w ten czas ta ofiara miana była za doſkonałą; co

Ła-

Łacinnicy wyrażali przez *litatio* i *litura*. Po ofiarach kapłani ręce sobie umywali, i lud zgromadzony odprawowali mowiąc: *ilicet* albo *extemplo*, wolno wyiść z kościoła, ostatki z ofiar dzielono między kapłany i przytomnych, co i z kołaczem *liba* zwanym na ofiarę dawanym czyniono: ktory kapłani posługaczom swoim dawali. Ci tak byli zmordowani że i kołacza tego nie czekaiąc uchodzili, woląc mieć spoczynek z naygorszym chlebem. Jeżli ofiara była publiczna, po niey następowała uczta; na ktorey iedli stoiąc z chlebem niekwaszonym, wśrzod pienia chwały bogow; całe święto kończyło się tańcami około ołtarza.

SAGUM. Była to szata żołnierska bez rękawow, zprzodu otwarta, ktora się na haftki zapinała, i szła na wierzch innego odzienia. Rzymianie wzięli ią od Gallow. Była czworograniasta i nie dalcy iak do kolan zachodziła. Niektorzy autorowie brali ią za *chlamys* i *paludamentum*.

SALII. Kapłani Marsa w Rzymie ustanowieni od Numy krola z przyczyny morowego powietrza. Dano im to imię *Salii*, iż święta swoie odprawowali tańcuiąc i skacząc, *saliendo*. Dwanaście ich zrazu było do straży tylu puklerzow, ktore Numa porobić kazał podobne owemu z niebios iak udawał spuszczonemu. Obacz *Ancile*. Wszyscy byli patrycyuszowie. Tullius, Hostilius, a podług innych Tarkwinius przydał ich drugie tyło. Ubior ich był *tunica*, czyli spodnia suknia rozmaitego koloru, złotem haftowana, szata długa nazwana *trabea*, pałasz wiszący na pasie nabitym miedzianemi blachami, kopia w prawey ręce, a w lewey puklerze święte *Ancilia*; na głowie mieli czapkę rogatą *Apox* albo *Galerus*. Święta Marsowe odprawiali skacząc i tańcuiąc po całym mieście, wzywaiąc imion bogow i bogiń procz Wenery, ktorey ani wyrzec im się niegodziło. Szli do kościoła Marsowego składać puklerze poświęcone. Wszystkie dni tych świąt miano za nieszczęsne. Woyska na wyprawę w te dni nieruszały, nikt nie śmiał żadney sprawy rozpoczynać, ani w małżeństwo wchodzić. Godność kapłanow Saliow w Rzymie wielce poważana była, i naypierwsi ludzie mieli sobie za cześć być nią ozdobionemi. Były także niewiasty *Saliæ virgines*, ktore z kapłanami. *Salii* ofiary sprawowały, w szacie żołnierskiey *paludamentum*, i w takiey iak *Salii* mitrze.

Zwy-

Zwyczaynie nazywano *Salii*, albo *salisubsules* tych, ktorzy w obrządkach nabożnych śpiewali i tańcowali, iako to czyniono w ofiarach Herkulesowi sprawowanych.

SALTATIO. Taniec, skakanie. Taniec u Grekow składał się ze skakania, i z krokow wymierzonych muzyką na instrumentach lub śpiewaniem. Taniec nie był u nich poczytany za samą zabawkę, ale raczey za obrządek wchodzący w nabożeństwo, i za ćwiczenie żołnierskie. Filozofowie Sokrates, Plato i inni mieli w szacunku taniec, bo go sądzili być zdatnym do wzbudzenia szlachetnych chęci, i wpływaiącym w dobre obyczaie. Ale wolność scenicznych tańcow o pogardę przywiodła tę zabawę.

Lacedemończycy mieli rożne tańce, ktore czynili na cześć bogow i bohatyrow. Taniec *Gymnopœdia* nazwany, składał się z dwoch orszakow: ieden był chłopiąt, drugi ludzi doyrzałych. Wszyscy byli nago, i śpiewali wiersze liryczne Thaletesa. Mieli wieńce na głowie, a w ręku palmy. Po tym tańcu następował drugi Pyrrycki zwany, że, podług Lucyana, Pyrrus syn Achillesa dał im początek. Chłopięta lat pięciu odprawiali ten taniec cali uzbroieni, naśladuiąc i udaiąc wszystko sprawę woyskową, iako nacieranie, cofanie się, zwrocenie i tym podobne. Były inne Pyrryckie tańce spolnie od chłopiąt i dziewcząt czynione.

Ateńczycy i Rzymianie mieli także rozmaite tańce, ktore prawie wszystkie służyły do sprawienia siły i zręczności w młodzieży. Używano ich na igrzyskach i widokach: w traiedyach i komedyach wypełniały przerwę aktow dla dania spoczynku aktorom. Te zwano sceniczne.

Tańce sceniczne dzieliły się na traiczne, komiczne, i satyryczne. Pierwsze były poważne; drugie miano za bezecne dla skoku i ruszań nieprzystoynych; trzecie satyrycznemi zwano, przeto że tańcuiący przyłączali do nich żarty i słowka trefne. Zawsze tańcowano za muzyką, a tancerznicy barzo lekko odziani byli. Obuwie było białe, tanecznice starały się mieć podwiązki bogate.

Taniec u Grekow dzielił się: *Cubistica*, *sphœristica* i *Orchestica* (saltatio.) Pierwszy, było to mocne i niebespieczne skakanie, z wielką sztuką co do wysokości skokow, i wyrabiania nogami. *Sphœristica* taniec złączony z grą *balona*, to iest wielkiey piłki: w takt skakanie szło

z grą,

z grą, trzeba było záwſze odbitą od ziemi piłkę podrzucać, a nigdy iey nie dáć upaść. *Orcheſtica*, był to taniec zwyczayny podobny do naſzych. Tańcowali czaſem za graniem muzycznym trzymaiąc ſię za ręce, czaſem ſami ſobie w tańcu przygrywaiąc.

Rzymianie także wielorako tańczyli. Mieli tańce kapłańſkie i świętom właściwe, inne w rożnych okolicznościach, iako to żniwa, weſelnych god, bieſiad używane.

Co do tańcow dla ſamey rozrywki, w Grecyi mocno ſzacowano tych, ktorzy dobrze tańczyli. Nie tak było w Rzymie, gdzie nie tylko wcale nie byli ſzacowani, ale owſzem barzo pogardzeni. Poczytywali to Rzymianie za lekkość i rozwiozłość.

Tanecznicy po ſznurach, powrozobieguny, u Grekow *ſcœnobates*, u Łacinnikow *funambuli*, od *funis* ſznur i *ambulo* chodzę, zwani, dokazywali ſztuk ſwoich rozmaitym ſpoſobem. Jedni kręcili ſię około ſznura niby koło oſi, wieſzaiąc ſię nogami lub ſzyią: drudzy latali na ſznurze brzuchem położeni, ręce i nogi maiąc na powietrzu. Poſpolitſi chodzili po ſznurze z gory na doł wyciągnionym; ſztucznieyſi ſkoki i pląſy na nim wyrabiali.

Sarissa. Oręż obraźliwy. Była to kopia tak wielkiey długości, iż trudnoby wierzyć o iey używaniu w woyſku, gdyby piſarze poważni tey rzeczy nie twierdzili. Niektorzy z nich daią iey dzieſięć, a niektorzy czternaście łokci. Macedończykowie używali iey w Azyatyckich woynach na odpieranie ſłoniow: była użyta u Lacedemończykow, a czaſem i u Rzymian.

Saturnalia. Swięta Saturnowe. Odprawowano ie w Rzymie ſiedmnaſtego Grudnia. Naśladowano w uroczyſtość ową rowność między ludźmi za praw i panowania Saturna bez rożności ſtanow iak mniemali utrzymywaną. Trzy dni te święta na weſołościach i bieſiadach trwały. Rzymianie ſkładali togę, i tylko w ſzacie ſtołowey ſię pokazywali. Gry trafunkowe, innych czaſow zakazane, w ten czas pozwolone były. Seymy, obrady, ſądy i ſzkoły uſtawały; dawano ſobie wzaiem podarunki, kolędy, i wſzędzie świece zapalano. Poſąg Saturna obwiązany cały rok taśmami wełnianemi, w te dni odwiązany bywał. Dni święta ogłaſzano biegaiąc i wołaiąc *Jo Saturnalia*. W ten czas zaraz władza panow nad niewolnikami uſtawała. Ci mieli prawo mowić i czynić, co ſię im podobało. Nic

Nic też panom w mowie nie przepuſzczali: pannowie ſzaty mieniali z niewolnikami. Taką wolność niewolnice brały w święta Matronalia.

SCENICI LUDI. Od Scena. To słowo ſcena z pierwſzego wzięcia, znaczyło gałęzie drzew, ktorych używano dla cienia w gorąco; potym przeſzło do znaczenia tey części teatru, na ktorey aktorowie udaią. Igrzyſka ſceniczne początek maią od zwyczaiu Greckiego, udawania przy uroczyſtościach ktoremi bożkow ſwoich czcili, rożnych przypadkow baiecznych imże zdarzonych w śrzod wierſzy i pieni z muzyką. Naywięcey zaś przygody Bachuſa zabawiały poetow. Ztąd poſzły dalſze poſtępki poezyi dramatyczney.

Rzymianie prawie czteryſta lat byli bez widokow ſcenicznych, lubo nie byli bez poezyi. Pierwſze ich pienia przy ofiarach owocow ziemnych i bieſiadach były porywcze z głowy winem zagrzaney. *Feſcinina carmina* albo *Saturnina*, grube, proſte wierſze, ſamym rymem ſię od mowy poſpolitey rożniące, ſzpetne i z poſtawą nieprzyſtoyną, i takiemiż ſkokami złączone. Dopiero w roku od założenia Rzymu 390. albo 391. nie mogąc znaleść ſpoſobu uśmierzenia ſtraſznego powietrza, udali ſię do igrzyſk ſcenicznych na ubłaganie bogow. Te z początku nic innego nie były, iak chory tanecznikow przy muzyce, i na to Toſkańczykow ſprowadzono. A tak iedenże początek był teatru u Rzymian i u Grekow z nabożeńſtwa, i czci bogow.

Młodzież Rzymſka podobała ſobie w tey zabawie, a nie chcąc porzucić ſwoich *feſcenninow*, złączyli wierſze z tańcami. Poſzło zatym powoli polepſzenie w pieniach. Już nie mowiono wierſzy koleią bez przygotowania; ale grano ſztuki ſatyryczne umyślnie złożone. Byli na to zebrani aktorowie, ktorych *hiſtriones* zwano. Satyry ſpolnie z tańcami ſzły. W ſamey rzeczy były to ſzyderſtwa i grube żarty, wyśmiewania, w pewnych iednak granicach i opiſach.

Te ſatyry bezkſztaltne trwały aż do roku 514. kiedy *Livius Andronicus* wyzwoleniec Liviuſa Salinatora pierwſzy raz dał do grania komedyą: Grekiem będąc, Greckich poetow naśladował po Łacinie. Sam poeta udawał na ſcenie. Takowy widok podobał ſię Rzymowi, uznany był za pięknieyſzy niż ſatyry. Kiedy Andronik i inni poeci podobne komedye piſywali dla aktorow, młodzież Rzymſka lubiąc ſię

śmiać

śmiać i bawić, przynosiła swoie satyry, ktore pomiędzy aktami właśni ich autorowie mowili. Satyry te nie maiące iedna z drugą związku, mogły się osobno powiadać. Tey wolności pozwalali sobie nawet w ten czas, kiedy komedye lepszy kształt wzięły, iakie były Terencyusza. Atoli poźnieyszych czasow odłożono satyry, na koniec komedyi, przydawano ie zwłaszcza do tych, ktore się *Attellanæ* zwały. Obacz pod *Comœdia*. Te satyry przed wyiściem z teatru mawiane nazywano *exodia*. Ci ktorzy w satyrach udawali, w takich szatach i maszkarkach to czynili, iako i aktorowie komedyi *Attellanæ*. Trwał zwyczay *exodiow* nie tylko do Horacyusza, ale i po nim wiek prawie cały.

Trafiało się w Rzymie, iż wśrzod naylepszych komedyi lud domagał się o przerwę ich przez szermierskie zapaski, pokazywanie zwierza dzikiego, skakania po sznurach, bitwy wysiekaczow; i trzeba mu było, zadosyć czynić. Te przerwy czasem cztery godziny trwały.

SCHOLA. Mieysce publiczne, przysionki w ktorych filozofowie schodzili się na rozmowy i nauki, ztąd mieysca publicznych nauk imię wzięły. Były szkoły publiczne w każdym mieście Greckim. W Sparcie Likurg podzieliwszy Lacedemończykow na rożne klassy, ustanowił też szkoły rożne podług rożnego wieku dzieci. Przełożonych im ludzi cnotliwych i mądrych naznaczył, tym wybieranie nauczycielow zlecił. Cwiczyła się młodź w muzyce, poetyce, wymowie, ale to wszystko skromnie i poważnie szło, i zamierzenie naukom dane, obywatelskie było. Nie trzeba więc rozumieć, iż nauki i sztuki nieznane były w Sparcie, ale cokolwiek w nich lekkiego, płochego i miękkiego być mogło, to prawodawca Lacedemonski z Rzeczypospolitey swoiey wywołał.

Ateny zaraz z początku upodobaniem w naukach znakomite, wielką szkoł liczbę miały. Dzieci od naymłodszych lat szły do szkoł, w ktorych uczono ich czytać i pisać. Plato twierdzi, że naukę dzieciom dawać zaczynano od baiek obyczaiowych. Z tych pierwszych szkoł przenosili się uczniowie do szkoł gramatyki, poetyki, wymowy, i innych, osobliwiey się przykładaiąc do ięzyka swego oyczystego. Nauczyciele czytali w szkole i wykładali poetow, zwłaszcza Homera. Naznaczano też uczyć się na pamięć traiedyi w ich czasie pokazywanych. Muzyka

ka zawſze w liczbę nauk wchodziła. Szkoły filozowſkie w Atenach naydawnieyſze ze wſzyſtkich kraiow były; a z tych ſzkoła nazwana *cinoſargia*, w ktorey poſpolitym koſztem dawano wychowanie i naukę podrzuconym dzieciom, a tych niezmiernie wiele bywało. Sokrates nayznakomitſzy mądrością i obyczaiow czyſtością filozof, nie miał ani pewnych godzin, ani mieyſca oſobnego na ſwoią naukę: poświęciwſzy ſię ćwiczeniu i kſztałceniu młodzi, nauczycielem był każdego mieyſca, każdey godziny, i z każdey przygody. Plato uczeń iego, wyſtawił wſpaniałe publiczne ſzkoły na przedmieściu bliſko placu barzo pięknego w drzewa, i nagrobki wielkich ludzi, *ceramicus* zwanego. Ten filozof nie przeſtawſzy na tym, wyrobił u Rzeczypoſpolitey rożne przywileia i wolności dla uczących, wyięcie ſzkoł z pod władzy urzędow w rzeczach do wewnętrznego ich rządu należących, w ktorych zwierzchności ſzkolney podlegali uczniowie. Między innemi uſtawami były te, aby ſzkoł ani przed wſchodem nie otwierano, ani przed zachodem nie zamykano; aby nikt do ſzkoł nie chodził aż wprzod wpiſany w katalog uczniow; aby dla ochrony od zepſucia, młodſi od ſtarſzych oddzieleni uczyli ſię; aby obcy mięſzkali w bliſkich ſzkołom domach, a to w ſpokoyności i ſkromności; aby nauczyciele obierali ſobie ſpolnikow i naſtępcow. Plato uſtanowiwſzy rząd i karność ſzkolną, nie tylko iak inni filozofowie, uczył nauk przez teoryą i przepiſy, ale rożnemi ćwiczeniami wpaiał w młodzież znaiomość prawa i ſprawiedliwości. Aryſtoteles obrażony iż go Plato nie obrał za naſtępcę ſwego w akademii, (tak ſię mieyſce ſzkoły Platonowey zwało) otworzył inną *Lyceum* i *Peripaton* zwaną. Po nim naſtąpił Teophraſtes, i za niego to Sophokles będąc Archontem ſprawił, iż przywileie ſzkołom publicznym odięto, a władzę obierania nauczycielow i ich naſtępcow, do ſenatu i do ludu przenieſiono. Theophraſtes nie chciał ſię temu prawu poddać, i z innemi filozofami z miaſta wyſzedłſzy, prożne i bez nauk ſzkoły zoſtawił. Ale po zakończeniu urzędu Sophokles oſkarżony iako ſprawca zamięſzania tego przed ludem, na pięć talentow grzywny był ſkarany. Przywileie ſzkołom, i ſzkoły Atenom przywrocone.

Nauczyciele publiczni darmo tę uſługę ſprawowali aż do Aryſtyppa, ktory pierwſzy wyciągał od uczniow małego iur-

gieltu. Naſtępcy iego na złe używaiąc tego przykładu, tak wielkich ſię płac od uczniow domagali, iż nie tylko ubożſi, ale i miernego maiątku, acz z naylepſzemi przymiotami młodzi przyſtępu do ſzkoł nie mieli. Zwyczay płacenia nauczycielom z Aten i do innych miaſt przeſzedł. Mniemanie ieſt dobrze ugruntowane, iż były ſzkoły publiczne w Atenach dla płci niewieściey, ktora ſię w nich czytać, piſać, i czyſtości ięzyka ſwego uczyła.

W Rzymie ſzkoły, *ludi literarum*, po Łacinie zwane, długo iako i nauki nieznaiome były. Pewna ieſt że w Roku Rzymu 304. znaydowały ſię ſzkoły dla panienek, iako znać z hiſtoryi Wirginii, prowadzoney od mamki ſwoiey do ſzkoły. Mieyſce ich było *in Foro Romano*.

Poźniey gramatyki ſzkoła ſię otworzyła. Greckiego i Łacińſkiego ięzyka w nich uczono. Na pięknych placach umieſzczone były. Schodziło ſię tam wielu i niemłodych na tłomaczenie poetow. Quintus Cecilius wyzwoleniec Attyka i miſtrz iego corki, pierwſzy uczniom ſwoim czytał poetow wſpołczeſnych. Nie dawano zaś do czytania dzieciom z poetow, tylko mieyſca zawieraiące wyborne nauki obyczaiowe dla człowieka i obywatela. Łączono czytanie dzieiopiſow ſwego kraiu. Były ſzkoły retoryki, długo w nich po grecku, dopiero za Cicerona po Łacinie uczono. Zawſze wzory Greckie do kſztałcenia wymowy ich oyczyſtey ſłużyły. Długo nie znani filozofii nauczyciele zgraią do Rzymu poźnieyſzych czaſow naſzli. Za konſularſtwa Strabona i Meſſalli bądź za podſtępem zazdrości, bądź z iakiey polityki Rzymian, wſzyſcy Greccy filozofowie do Grecyi przez wyrok publiczny odeſłani byli. Wkrotce potym Kato ſtarſzy boiąc ſię aby Rzymianie uwiedzeni chęcią popiſywania ſię filozofią i retoryką, wſzyſtkiey uſilności ſwoiey nie obracali na gadanie i piſanie, zaniedbawſzy czyny, całą ſwoią powagą i wzięciem dokazał u ſenatu, iż wydał rozkaz wyiścia wſzyſtkim filozofom i retorom uczącym niby przechodząc i do czaſu przebywaiąc w Rzymie. Doznawali oni rożnych ieſzcze przeciwności; ale te zawziętego w młodzieży Rzymſkiey ku naukom rzeczonym ſmaku przytłumić nie mogły.

SCIRROPHORION. Jeden mieſiąc Ateńſki, wychodził na nasz czerwiec, tak nazwany od świąt *Scirrophoria*, ktore weń odprawowano na cześć Minerwy, od nieiakiego baldachinu

dachinu nofzónego w tey uroczyftości. Inni mowią że te święta były Cerery i Prozerpiny.

Scorpio. Narzędzie woienne tegoż używania co *catapulta* i *balifta*, z tą iednak rożnicą, iż tamte flużyły do rzucania wielkich pocifkow, *fcorpio* zaś była kufza ręczna, ktorą można było w ręku nofić, tak nazwana od cienkich i oftrych poftrzałow żelaznych z podobieńftwem do fztychow niedzwiadka *fcorpio*.

Scribæ. Pifarze, fekretarze przywiązani do urzędow i urzędnikow wyżfzych dla fpifania i chowania uchwał i rozrządzeń ich. U Grekow byli ludzie wolno urodzeni i fzlachetnieyfi temi pifarzami. W Rzymie zwłafzcza w początkach Rzeczypofpolitey tę pofługę odprawiali, albo wyzwoleńcy, albo wyzwoleńcow fynowie. Poźnieyfzychczafow ten urząd był w większym poważeniu.

Scribendi Ars. Pifanie. Grecy winni byli Kadmufowi wynalezienie liter i charakterow, od niego fię pifać nauczyli. Zrazu pifywali na liściach pewnych kwiatow, na korze pewnych drzew, ofobliwie lipiny i buczyny, potym na cienkich defzczułeczkach mocno gładzonych i wofkowanych. Pifywali także Grecy na fkorach zwierzęcych, ktore do tego dwoiakim fpofobem przyprawiane były: albo cienko i miękko iak zamfza wyprawne, albo na pargamin biały lub czarny przerobione: i ten drugi fpofob był w nayweiękfzym używaniu. Jakakolwiek zaś materya do pifania użyta była, liście albo karty, zwały fię *chartæ*.

Były ieszcze karty z tey cienkiey kory, niektorych drzew, ktora ieft przy famym drzewie, ta kora nazywa fię *liber*. Robiono także liftki z iednego krzewa Egipfkiego po Grecku *Biblos*, *Papyrus*, i tych więcey niż innych używano. Krzew ten *Papyrus*, był na dwa łokcie wyfoki, liścia iego były fzerokie, i z wielu błonek niby fkleionych złożone, te błonki rozdzielano fzpilką: dwie razem fkleiono, w prafę kładziono, i fufzono na słońcu. W Alexandryi wiele fabryk było tego to papieru: i ztamtąd go Grecy fprowadzali.

Rzymianie długo bez pifma bez znaiomości charakterow zoftawali, i małą liczbę wyiąwfzy, aż prawie do czafow wypędzenia krolow nie umieli pifać. Charaktery i pifanie od Tufkow i Grekow wzięli; tak iako Grecy pifywali na fkorach wyprawnych zwierzęcych, na liściach, na korach pewnych drzew, na defzczułkach wofkowanych *Palimpfe-*

 fta

ſta zwanych, na cienkim płótnie lnianym. *Papyrus*, krzew Egipſki przywieziono Rzymianom po pierwſzey przyprawie gruby nie gładki, i do piſania zaraz nie zdatny, muſieli wiele podeymować pracy do oczyścienia, ubicia, i wygładzenia iego.

Dawni na ſkorze po iedney tylko ſtronie, na papierze o iakim tu mowa, po dwoch ſtronach piſali. Do piſania na deſzczułkach używali ſzpicy żelazney, *ſtylus*, ktora z drugiego końca była gładka i płaſka, dla zacierania piſma. Do piſania inkauſtem używali trzcinek wodnych *calamus*. Naſze piora ſą poźnieyſzego wynalazku. Rożnie były robione inkauſty dawnych. W ten o ktorym Plinius mowi, wchodziła ſadza drzewa *tæda* zwanego, ſadza kominow, wpuſzczano w to trochę gumy. Takim czernidłem kſiążki piſano. Mowi tenże o innym z indyi ſprowadzonym, ktorego materyi i roboty nie znał; rozumi iednak że każdy inkauſt, aby nabył doſkonałości ma być na ſłońce wyſtawiany, i aby od myſzy ochronić piſma, powinno ſię weń wina piołunkowego nalewać. Robili ieſzcze dawni inkauſt ze krwie pewney ryby albo pławu *ſepia*, ktora miała krew czarną. Używano też likworu czerwonego do napiſow kſiąg i większych liter. Był zaś ten likwor z minii i z wody w ktorey drzewo cedrowe mokło. Mieli rożne narzędzia do piſania, nożyk, kamień do oſtrzenia trzcinek, cyrkiel do rownania kart i linii, kamień do oczyścienia i gładzenia, puzderko na trzciny i ſtyle, i to wſzyſtko noſili w kałamarzyku czworograniaſtym.

SCULPTURA. Snicerſtwo. Sztuka wyrabiania figur z drzewa, kamieni, ſłoniowey kości, kruſzcow, woſku dłutem lub laniem. Pierwſi w tey ſztuce robotnicy z gliny działali bądź ſame figury, bądź formy do lania i wytłaczania w nich wzoru małego.

Poſpolicie początek tey ſztuki w Grecyi przypiſuią handlowi i związkom, ktore między nią a Egiptem zachodziły. Pierwſze roboty były grube, niekſztałtne, z drzewa, w krorych procz twarzy, rąk i końcow nog żadnego wyobrażenia nie można było znaleść. Statuy były nakſztałt pyramidy lub ſłupa, iakie ſą Egipſkie. Poźniey użyto kamieni, marmurow, ale żadney poſtawy i ſkładu dać poſągowi nie umiano. Nogi zwyczaynie złączone, ręce do udow ſpuſzczone, grubość i nieumieiętność okazuią. Toż mowić o niedoſkonałości w laniu. Poſągi ſpiżowe

żowe ſkładały ſię z kawałkow blach poſztukowanych, i goździmi pozbiianych. Z tych grubych początkow, prętko Grecy ſnicerſką ſztukę do wielkiey wytworności przywiedli. Ryſunek iako duſza ſnicerſtwa, uznany był za potrzebny. Za Peryklesa nayślicznieyſze tego kunſztu dzieła z marmuru, ſłoniowey kości, inne lane z kruſzcow z taką ſztuką, iż kruſzcow rożnych mięſzanie, rożność namiętności w poſągach wydaiąc, ſprawowało podziwienie poſpolite wielkim kunſztmiſtrzom. Nayſławnieyſi byli Pidias Ateńczyk, Polyctor Sycyończyk, Milon Ateńczyk, Liſippus Sycyończyk, Praxyteles z wyſpu Paros.

Rzymianie od Grekow wzięli ſnicerſtwo, i inne ſztuki. Demaratus oyciec Tarkwiniuſza ſtarego, uchodząc z Koryntu do Hetruryi przyprowadził tam z ſobą wielu rzemieślnikow biegłych w tey ſztuce, ktorzy ſię po Włoſzech roześli. Pierwſze poſągi, ktore były bożkow, z gliny robiono, a za całą ozdobę dawano im farbę czerwoną. W Rzym wprowadzona ta ſztuka, pomimo wielość poſągow bożkow i ludzi znakomitych, w wielkiey niedoſkonałości zoſtawała. Upodobanie w niey dopiero ſię wzniecilo, gdy Marcellus, Scipio, Flaminius, Mumius i inni Azyi i Grecyi zwycięzcy zdobyte z tych to kraiow prześliczne dzieła przed oczyma Rzymian ſtawili. Na ten czas każdy ſię pokwapiał mieć po domach poſągi wyborne. Wiadziano wiele ſnicerzow Rzymian iako Grekow, ale nigdy nie doſzli miſtrzow ſwoich Grekow tak w tey iako i w innych ſztukach.

Scytale. Był to ſpoſob, ktorym Lacedemończycy przez piſanie porozumiewali ſię z wodami ſwemi na wyprawie będącemi, i z poſłami w obcych kraiach: niby cyfry. Pas ze ſkory albo pargaminu okręcali koło walca, nic prożnego mieyſca nie zoſtawuiąc, na tym paſie w ten czas piſali, dopiero odwiiali ow pas, i piſmo wyſyłali, do kogo należało. Wodz lub poſeł miał drugi taki walec, i obwinąwſzy wkoło niego taką ſkorę, lub pargamin, wykładał ſobie cyfry wolą Rzeczypoſpolitey znaczące.

Sæculares Ludi. Igrzyſka wiekowe u Rzymian tak nazwane, iż ie odprawowano nie co ſto lat właśnie, ale co ſto iedenaście. Nie ieſt wiadomy początek tych igrzyſk. Mniemanie ieſt iż z wyroku Sybilli mieli wrożbę Rzymianie, że ieśli odprawiać będą te święta co ſto lat na cześć pewnych bogow, Rzym zawſze kwitnąć i nad narodami pano-

wać miał. Pierwſzy raz te igrzyſka obchodzono roku od założenia Rzymu 295.

Jak iuż bliſko wychodziło lat ſto, wyſyłano woźnych do wſzyſtkich ludow Włoſkich zapraſzać ich na widzenie tego, czego nigdy nie widzieli, i czego widzieć znowu nie mieli. W kilka dni przed świętami Decemviri, a potym Quindecemviri Sybillini ſiedząc przed drzwiami kościoła Jowiſza kapitolińſkiego, albo podług innych Apollina na gorze Palatinus, rozdawali ludowi rzeczy do oczyścienia ſłużące, iako to pochodnie karukiem i ſiarką oblepione. Lud wchodząc do kościoła ſtarał ſię mieć przy ſobie pſzenicę, ięczmień, bob, ktory mu dano w kościele Awentyńſkim Dyany, po dwoch nocach tamże przebytych, na cześć Park bogiń śmiertelnych.

Swięta trzy dni i trzy nocy trwaiące, zaczynały ſię od uroczyſtego obchodu, na ktorym znaydowali ſię wyżſi i niżſi kapłani, urzędnicy Rzeczypoſpolitey i lud, w ſzatach białych, wieńce na głowie, a w ręku palmy nioſąc. Tak śli do kapitolium, gdzie cały dzień bawiąc ofiary czynili Jowiſzowi, Junonie, Apollinowi, Latonie, Dyanie i Cererze; a w nocy Plutonowi, Prozerpinie i Parkom. Pierwſzey nocy święta, konſulowie maiąc z ſobą piętnaſtu mężow Sybillińſkich, śli nad brzeg Tybru, gdzie igrzyſka te ſwoy początek miały, i kazawſzy tam wyſtawić trzy ołtarze, ſkrapiali ie krwią trzech baranow, i palili na nich mięſa pobitych bydląt. Potym określili mieyſce na igrzyſka, ktore to mieyſce oświecali mocno. Na nim odprawowali wſzyſtkie ſztuki ſzermierſkie; i śpiewano potym na cześć bogow.

Drugiego dnia wſzyſtkie panie Rzymſkie dobrze uſtroione, ſtawiały ſię na kapitolium o godzinie przez wyrok Sybilli naznaczoney, na śpiewanie chwały Jowiſza, i czynienie modlitw i proźb do innych bogow.

Na koniec trzeciego dnia dwadzieścia ſiedm chłopiąt i tyleż panienek naypierwſzych domow Rzymſkich na dwa chory podzielone, śpiewały na przemiany pienia po grecku i po łacinie, błagaiąc o opiekę nad Rzymem tych bogow, na cześć ktorych święta trzydniowe ſię odprawiały. Mniemali Rzymianie od Grekow nauczeni zabobonow, że dzieci zażyte do tego obrządku mieli dość wielkiey ſtarości, a panienki prędko być wydane.

Sella Curulis. U Rzymian było to krzeſło z ſłoniowey kości ſkładane, bez grzbietu,

tu, wyżſze niżeli krzeſło zwyczayne ze ſtopniami. Na tym krześle ſiadywali krolowie, a potym pierwſi Rzeczypoſpolitey urzędnicy: dyktatorowie, konſulowie, prokonſulowie, pretorowie, propretorowie, Cenſorowie, i naywyżſi edilowie, nie tylko u ſiebie, ale wſzędzie gdziekolwiek ſię znaydowali, w ſenacie, na placach publicznych, na ſeymach ludu, na widokach, i nawet będąc u kogo w domu. Wſzędzie za niemi ie noſzono, nawet w woyſku. Nayznacznieyſzą ozdobą pierwſzych urzędow to krzeſło było. Rzymianie poſyłali ie dla uczczenia krolom, i xiążętom obcym z ſobą ſprzymierzonym. Ci ſenatorowie, ktorzy byli kiedy na urzędzie Rzeczypoſpolitey, zachowywali prawo używania tego znaku doſtoyności w ſenacie i na innych mieyſcach.

SENATOR, SENATUS. Senat, rada, zgromadzenie znacznieyſzych obywatelow wchodzących w rząd państwa. W Grecyi wiele było Rzeczypoſpolitych, każda miała ſwoy ſenat. O znacznieyſzych tylko, to ieſt Spartańſkich, Ateńſkich, tu mowić ſię ma.

Państwo Lacedemońſkie przed Likurgiem pewnego uſtanowienia nie maiąc, czaſem ſkłaniało ſię ku tyranii, czaſem ku bezrządowi. Likurg dał mu ſenat, ktoryby ſtawał przy krolach, kiedyby gmin mięſzać rządy zamyślał; a brał obronę ludu i z nim trzymał, kiedyby krolowie władzy ſwoiey ſwawolnie używać chcieli. Liczba ſenatorow była dwudzieſtu ośmiu, ktorzy z dwoma krolami ſkładali radę trzydzieſtu oſob. Pierwſzemi ſenatorami byli ſpolnicy Likurga w układaniu praw. Senatorow obierał lud nie przez kreſki, ani głoſy porządkiem zabierane, ale przez okrzyk ſpolny, kiedy kandydaci po między lud zgromadzony przechodzili. Wołanie większe lub mnieyſze ſtanowiło wybor: iako masz o tym pod *Comitia*. Do tey godności trzeba było mieć świadectwo poſpolite zacności, cnoty, mądrości, i uczynić ſię znaiomym przez iakie czyny. Senatorſtwo było dożywotnie, chyba ie komu za nieprzyſtoyne ſprawowanie ſię i wyſtępne życie odbierano. Senat miał naywyżſzą władzę rządową, nikomu ſię nie ſprawiał z uchwał ſwoich, ktore miały moc prawa. Wſzyſtkie całego państwa ſprawy do nich należały. Jedne z nich ſami bez krolow kończyli, drugie z krolmi. Powaga zaś krolow w ſenacie cała na tym była, iż pierwſze mieyſce w zaſiadaniu

i po dwa głosy mieli. Senatorowie stanowili większą liczbą głosow, daiąc zdanie koleią po dawności, ktora sama rożnicę i pierwszość czyniła. W tym stanie trwał senat Spartański, aż pokąd lud postrzegłszy, że powaga i władza iego robiła się coraz ustawom wolności niebespiecznieysza, ustanowił radę z plebeiuszow, to iest z pospolstwa *Ephores*, ktorzy w granicach utrzymywali senat. Kleomen przywłaszczywszy sobie iednowładztwo, co Grecy w wolnym narodzie zwali tyranią, zniosł zupełnie.

W Atenach senat dwoiaki. Były to Rady naywyższe rożniące się władzą i sprawowaniem. Pierwszy i znacznieyszy senat zwany Areopag. Chociaż nie iest pewna żeby Areopag ustanowiony był od Solona, to iednak wiadoma, iż ten prawodawca uchwalił, żeby sami Archontowie z swego urzędu zszedłszy i sprawę z niego ludowi oddawszy, gdy za obwołaniem woźniego nikt im niczego nie zarzucał, być Areopagitami mogli. Dostoieństwo ich dożywotnie było, oprocz gdyby kogo z nich o wielką zbrodnię przekonano. Obacz *Areopagus*.

Drugi u Ateńczykow był senat, albo rada zrazu zwana czterechstu, a potym pięciuset. Solon podzielił lud Ateński na cztery cechy (*Tribus*) z każdego z tych obierano po dwieście mężow, z ktorych znowu sto tylko obierano do sprawowania urzędu. Ci co nad liczbę zostawali, w przypadku choroby lub śmierci sprawuiących urząd, brani bywali. Toż samo zachowano, gdy potym z przyczyny większey ludności Klisthenes ieden cech, a zatym sto radnych przydał. Obierał ich lud w ten sposob: każdy cech swoich. W każdym cechu byli urzędnicy *Lexiarchæ*, ktorzy trzymali opis każdego obywatela, od lat dwudziestu czterech co do wieku, przymiotow, przywar. Dawano każdey osobie po dwa bobowe ziarna, iedno białe, drugie czarne. Za osobnym żądaiących tey godności wspomnieniem, kładli owe ziarna. Dwie były na to skrzynki przygotowane, iedna na białe, druga na czarne. Ten ktory więcey miał białych za sobą, obrany był senatorem, ale nieobeymował tey godności aż Lexiarcha dał świadectwo iego wartości; inaczey, mianowano innych. Zrazu do senatu sami rodem i usługami publicznemi znakomici obywatele brani byli, potym bez względu na szlachetność obierano, byle nienagannego życia. Trzeba było mieć trzydzieści lat z pełna. Ten sam sposob obrania trwał, cho-

chociaż się liczba senatorow pomnożyła.

Gdy cały senat stanął; unikaiąc zamięszania, ktoreby z spolnego wszystkim mieysca obrad i sądow nastąpić musiało, podzielono go po pięćdziesiąt; każde pięćdziesiąt składało osobną izbę; było zatym izb cztery, iako cztery cechy. Każda z tych izba sprawowała swoie powinności co do rządow i sądzenia przez dni trzydzieści pięć, lub sześć, ktory to czas nazywał się *Prytania*, a senatorowie *Prytanes*. Zeby zaś nie dać żadnego pozoru wyższości iednych nad drugich między cechami, losowi zostawiano, ktory z nich iakie mieysce w Prytanie trzymać miał. Jak dzień zaczynania władzy przyszedł dla pięciudziesiąt iednego cechu, dzielili się na dziesiątki, ktore po tygodniu sprawowały urząd; ci dziesięciu nazywali się *proedri*, a pierwsze mieysce zasiadaiący, także losem obrany *Epistates* czyli *Præses*. Kto raz był Epistatem, nigdy iuż nim być niemogł: ponieważ ten urzędnik miał w swoim rządzie wszystkie skarby państwa, bano się aby powtorne sprawowanie ułatwiaiąc mu sposoby złego użycia, nie uwiodła chciwość iego. Ci Epistates mieli prawo zwoływać senat. Prytanowie zaczynali zasiadanie swoie od ofiar Minerwie, i przeklęstw na tego, ktoryby nie sądził podług praw i słuszności. Dla zabieżenia długości w gadaniu u sądu stron i prawnikow, czas pewny na to był wyznaczony, ktory klepsidra wodna przed sędziami postawiona, wymierzała. Jedna część tego czasu była dla strony powodowey, druga dla pozwaney, trzecia dla sędziow. Wszystkie sprawy się stanowiły większą liczbą zdań przez białe i czarne boby. Senat z pięciuset radnych złożony, nie tylko sądził, ale miał sobie powierzone naygłownieysze sprawy rządu, oraz dozor porządku w miastach, a zwłaszcza w Atenach, opatrzenie żywności, dawanie małoletnim opiekunow: z tą iednak całą władzą, można było od stanowień iego odwoływać się do sądu całego ludu.

Senat Rzymski od Romulusa był ustanowiony, dla rady krola i opieki ludu. Wszystkie sprawy stanowiły się większą liczbą głosow, a krol pierwsze mieysce zasiadaiąc, ieden tylko głos w radzie miał. Romulus ustanowił stu senatorow. Tatius krol Sabiński do społeczności tronu od Romulusa przybrany, stu Sabinow dodał, a Tarkwinius stary iescze sto: trzystu zatym senatorow było, a to do dyktatury

Sylli i Triumviratu, kiedy aż do dziewięciuſet powiękſzony. Auguſt tę liczbę do ſześciuſet zniżył. Pierwſi od Romulusa z nayſzlachetnieyſzey kondycyi wzięci *Patres*; ich potomkowie *Patricii* zwani, a dla rożnicy od przydanych przez Tarkwiniuſza, z plebeiow *patres majorum gentium*, a ci poźnieyſi *patres minorum gentium*. Zwano także tych poźnieyſzych *patres conſcripti*, że do dawnych w regeſtr ſenatorow wpiſywani, ale poźniey to nazwiſko względem wſzyſtkich ſenatorow użyte było. Prawo mianowania ſenatorow przy krolach, potym przy konſulach było; ale gdy cenſorow uſtanowiono, im oddana była moc dawania ſenatorſkiey godności. Ta godność nie była dziedziczna: ale zaſługom ſię dawała. Poźniey za odmianą rzeczy, przynaymniey ſamych patrycyuſzow brano do ſenatorſkiey godności, w dalſzych czaſach, gdy plebeii do ſenatu weśli, to tylko uważano, żeby wolno urodzeni byli. Zwyczaynie do ſenatu wynoſzono ludzi z rycerſkiego ſtanu. (*Equites*) o wieku do ſenatorſtwa przepiſanym autorowie ſię niezgadzaią. Za krolow *patres*, oycowie, dla ſędziwego wieku nazwani byli. Poźniey trzeba było mieć między dwudzieſtą pięcią, a trzydzieſtą lat. Ponieważ nie mogł być ſenatorem, kto nie przeſzedł urzędu iakowego krzeſłowego (Curulis) a naymłodſzy wiek do kweſtury był lat dwudzieſtu pięciu. Uważano także maiątek, i trzeba było mieć *cenſum ſenatorium*. (*Obacz pod tym ſłowem*) co było wpiſywano dokładnie w kſięgi cenſorow. Ta uchwała względem dobr ſenatora daleko poźnieyſzych czaſow uczyniona była od uſtanowienia ſenatu, gdy Rzeczpoſpolita w bogactwa opływała. Znaki i ozdoby doſtoieńſtwa ſenatorſkiego, były *Latus clavus*, ſzata ſzeroka bramowana purpurą nakſztałt goździ, (clavus, goźdź) obuwie czarne ſtopę i połowę goleni okrywaiące z mieſiączkiem czyli literą C. na znak że ſto ſenatorow było. (C. w liczbie łacińſkiey ſto) Na widokach tuż przy orcheſtrze mieyſce mieli. Prawo zwoływania ſenatorow naprzod przy krolach, potym przy konſulach, dyktatorach, pretorach, miſtrzach rycerſtwa i trybunach ludu było. Zwoływanie działo ſię przez woźnego publicznego w te ſłowa: *Senatores, quibusque in ſenatu ſententiam dicere licet*; ktorzy nie przychodzili do ſenatu bez ważney przyczyny, grzywnom podlegali. Mieyſca z prawa wyznaczone były. Naprzod ſia-

ſiadali naywyżſi urzędnicy iako dyktator, konſulowie, pretorowie; niżey cenſorowie, edylowie, kweſtorowie, potym ſenatorowie co na wielkich urzędach przedtym byli, *conſulares*, *prætoriani*, &c. na koniec podług dawności inni ſenatorowie. Byli w ſenacie *ſenatores pedani* zwani, podług Teſta przeto, iż nic nie mowiąc przechodzili w ſenacie do ktorego ſenatora, i ſtawali przy nim, aby dał ſwoie zdanie, znacząc iż na nie przyſtaią. Varro i Aulus Gellus mniemaią, że to nazwiſko poſzło ztąd, iż ſenatorowie nie bywſzy nigdy wyſokiemi urzędnikami, pieſzo do ſenatu przychodzili, kiedy inni w lektykach noſzeni byli.

Władza ſenatu nie zawſze iednakowa była. Romulus uſtanowił go, aby w niebytności krola zupełnie rządził. Naſtępcy iego utrzymywali te uſtawy aż do Tarkwiniuſza pyſznego, ktory dążąc do ſamowładztwa, zniſzczył powagę ſenatu otworzywſzy z podległych ſobie radę. Po wypędzeniu krolow, ſenat obiął zupełną moc rządu, i chociaż lud obierał urzędniki, prawa nowe dawać, pokoy i woynę ſtanowić, moc ze kſztałtu rządu miał, wſzyſtko to iednak bez *ſenatus conſultum*, to ieſt uchwały i uſtawy ſenatu nie ważyło. Tak rzeczy zoſtawały aż do pierwſzego wyiścia ludu na gorę świętą i obrania trybunow. Odtąd władza ſenatu ſłabieć, a władza gminu wzmagać ſię poczęła, atoli przy ſenacie zoſtało prawo dawania rządcow prowincyom, wyprawienia i przyimowania poſłow, odbierania liſtow od hetmanow, przyſądzania tryumfu, zawiadywania ſkarbem poſpolitym rozkazywania konſulom w nagłych i ciężkich przygodach, aby czuwali około całości Rzeczypoſpolitey; *Ne quid reſpublica detrimenti patiatur*, zaciągania żołnierza. Zadney ſprawy publiczney bez ich potwierdzenia nie było.

Spoſob głoſow rozmaity był, rożnych czaſow. Za krolow i długo potym naprzod pytano ſię o zdanie od naydawnieyſzego ſenatora zacząwſzy, aż do tych, co tylko głos radzący a nieſtanowiący mieli, iacy to byli, ktorzy żadnego z wyſokich urzędow pierwey nie noſili, ktorzy mogli ſię w ſenacie znaydować, choć nie ſenatorowie i nowo do ſenatu obrani: pytać ſię o zdanie, rozdawać głoſy, wyrażano po łacinie *rogare ſententiam*. Kiedy cenſorowie naſtali, w ten czas ten pierwſzy dawał głos, ktorego oni xiążęciem ſenatu naznaczyli; po nim przeſzli konſulowie. Rożne

w tey mierze zachodziły odmiany; dawali zdania ſtoiąc, albo rękę w gorę wznoſząc, albo przechodząc na ſtronę tego, na czyie zdanie przyſtawali, co wyrażali *pedibus ire in ſententiam.* Tym ſpoſobem można było iednym rzuceniem oka widzieć większą zdań liczbę. Ten obyczay dawania głoſow zwał ſię *diſcuſſio.* W czaſach Rzeczypoſpolitey ſenat ſię nieochybnie zbierał trzy razy w mieſiąc, w dni Calendæ, Nonæ, Idus rzeczone. Nie iedno mieyſce zawſze zgromadzenia ſenatu bywało: to mieyſce koniecznie miało być poświęcone przez augurow. Czaſem nadzwyczaynie w potrzebie zwoływano ſenat. Nigdy iednak pod czas ſeymu, kiedy inne wſzyſtkie zgromadzenia zakazane były. Każdy ſenator mogł podać do rady, co ſądził. Ten ktory zwołał ſenat, po ſkończonym poſiedzeniu odprawiał go mowiąc: *Nihil vos moror patres conſcripti.* Nie zatrzymuię was więcey ſenatorowie.

Senatus Consultum. Uchwała, uſtawa ſenatu Rzymſkiego w ſprawach publicznych albo prywatnych. Po uczynionym podaniu rzeczy o ktorą radzić mieli ſenatorowie, przez urzędnika ktory ſenat zwołał, zbierano ich głoſy: większa liczba ſtanowiła uchwałę. Ale żeby ta moc prawa miała, trzeba było, żeby ſię nikt iey nie ſprzeciwił, żeby dzień ſenatu był pozwolony; w ſamym zaś zwołaniu wſzyſtkie przepiſane obrządki zachowane; żeby mieyſce przyzwoite i przez Augurow poświęcone było; żeby ſię znaydowała liczba należyta ſenatorow; zrazu ſtu, poźniey dwuchſet potrzebowano do zupełności liczby dla zaſiadania. Jeżeli na iedney z tych kondycyi ſchodziło, nie było *ſenatus conſultum* co uradzono, ale *ſenatus auctoritas*, zdanie ſenatu, ktore żadnego ſkutku nie miało, tylko oznaczało co większa część ſenatu w iakiey rzeczy ſądziła. We wſzyſtkich uchwałach rady ſenatu wyrażano imię tego, ktorego pierwſze takowe zdanie było: podpiſywała go większa część przytomnych, potym ſkładano w kościele Cerery w archiwach publicznych pod ſtrażą edilow. Uchwale ſenatu przeſzkodzić wiele przyczyn mogło: iako to, ſprzeciwienie ſię urzędnika wyżſzego, albo rownego temu ktory uchwałę czynił; ſprzeciwienie ſię trybunow poſpolſtwa; umyślne głoſow przedłużenie do zachodu ſłońca, po ktorym nie wolno było uchwały ſtanowić; to przedłużenie wyrażano, *diem tollere, diem dicendo conſumere*; na koniec kiedy

dy Augurowie źle wieszczby brali. W tym przypadku, dosyć było na inny dzień radę odłożyć.

Sestertius. Była naypierwey moneta miedziana u Rzymian, a potym srebrna. Obacz *Dupondius* i *Denarius*.

Trzeba uważyć rożnicę tego słowa *Sestertius* od *Sestertium*. *Sestertius* moneta srebrna drobna, ktorey szło cztery sztuki na denar. Poki *Denarius* miał bieg po dziesięć *asses*, poty na *sestertius* rachowano poł trzecia *asses*, zkąd moneta ta nazwana była *sestertius*, to iest *semitertius nummus*. Od roku Rzymu 537. przed Chrystusem 217. kiedy denar podniesiony był do szesnastu *asses*, *sestertius* srebrny szedł po cztery *asses;* taką wartość zatrzymał ieszcze za Antonina Cesarza, iako się widzieć daie z Voluziusza Mecyana. Moneta ta podlała rowno z denarem, tak iak wszystkie inne monety drobnieysze od denara.

Naydawnieysze stęple monety zwane *sestertius* nosiły te znaki L, L, S. Libra Libra Semis, dwa funty y poł, potym L, L, S. odmieniono w J, J, S. znaczące *duo & semis*, dwa i poł. Z noty tey pisarze Rzymscy zrobili H. S. Kiedy *Sestertius* podniesiony był do czterech assow, wyrażono na tey monecie liczbę Rzymską IIII. znaczącą cztery. Potym sestercowi przywrocono dawnieyszy znak IIS. iako denarowi X. pod Cesarzami ani na denarach ani na sestercach nie kładziono tych znakow.

Sestertium nie iest monetą ale summa, znaczy tysiąc sestercyow, tysiąc sztuk rzeczoney monety.

Rzymianie licząc swą monetą mowili *centum ducenti sestertii nummi*, sto, dwieście sestercyow; *centena, millia sestierciorum nummorum*, sto tysięcy sestercyow; *bina quina &c. sestertia*, dwa kroć, trzy kroć dziewięć kroć sto tysięcy sestercyow. Dla krotszego wyrażenia stu tysiącow i aby łatwiey liczenie rozciągnąć mogli, wprowadzili Rzymianie w zwyczay adwerbia liczbę znaczące, i mowili *decies centies sestertium*, znacząc dziesięć razy sto tysięcy sestercyow, czyli milion sestercyow. Potym żeby nie musieli często powtarzać słowa cencies, utaiaiąc go przestawali na samym decies, albo przydaiąc *sestertium*, *decies sestertium*, albo tylko samo *decies* kładąc, co znaczyło dziesięć razy sto tysięcy, czyli milion sestercyow. W wyrażeniu summy sestercyow przez znak H z liniyką na wierzchu, naprzykład CHS. li-

liniyka znaczy tyſiące. Przeſtrzedz należy iż po wielu mieyſcach u piſarzow ſtarożytnych zamiaſt *ſeſtertium* to ieſt *ſeſtertiorum* błędnie ſię czyta, *ſeſtertia*. Y owſzem uważaią uczeni, że *ſeſtertia* w rachowaniu tyſiącow ſeſtercyow od ſamych tylko poetow w używaniu było.

SEXTANS. Szoſta część aſſa Rzymſkiego, to ieſt dwie uncye. Była moneta miedziana. Na naſzą monetę nie dochodzi ſzeląga. Sextans była też miara, albo naczynie napoiu, trzymała w ſobie dwa cyaty, na naſzą miarę ośm łyżeczek iakich do kaffy używaią.

SEXTARIUS. Miara napoiow trzymaiąca w ſobie trochę więcey nad poł kwarty Warſzawſkiey.

SEXTULA. Szoſta część uncyi, a naymnieyſzy pieniądz złoty, około 25 groſzy naſzych miedzianych czyniący. Była także miara rozciągłości czteresta ſtop.

SEXTILIS. Sierpień, tak u Rzymian zwany, iż był ſzoſty w roku ich od Marca ſię poczynaiącym. Potym od Ceſarza Auguſta Auguſtus mianowany.

SIBILLINI LIBRI. Kſiążki Sybilli. Sybille były to niewiaſty, ktore ani do ofiar, ani do żadney ſzczegulney wyroczni nie będąc przywiązane, powiadały ſię być natchnionemi, i przyſzłe rzeczy wrożyły. Około liczby ich nie zgadzaią ſię piſarze, iedni dwie, inni cztery, inni dzieſięć ich liczą. Rownie czas w ktorym żyły, niepewny ieſt. W Rzymie kſięgi zawieraiące przepowiadania Sybilli wierſzem z wielką pilnością chowane były, z wielkiemi obrządkami w rożnych okolicznościach po radę ſię do nich udawano. Dzieiopiſowie nie zgadzaią ſię ani o liczbie kſiąg ten zbior zamykaiących, ani o krolu ktorego one doſzły. Powieść Dioniziuſza Halikarnaſkiego ieſt: iż Sybilla Kumeńſka przyſzła do Tarquiniuſza pyſznego, przynoſząc mu dziewięć kſiąg Sybillińſkich wierſzem piſanych, ktore miały w ſobie przyſzły los Rzymu; chciała za nie znaczną ſummę pieniądzy: krol za ſzaleńſtwo domaganie iey poczytuiąc, pogardę ſtarey kobiety pokazał. Na to Sybilla trzy kſięgi w ogień wrzuciła, i za część zoſtaiących teyże ſamey płacy ſię upominała, co barziey ieſzcze utwierdziło krola w mniemaniu, iż Sybilla rozum pomięſzany miała. Ale Sybilla znowu trzy ſpaliła, znowu za trzy iedney ſummy wyciągała. Tarquinius zadumiony iey poſtępkiem, boiąc ſię utracić wſzyſtkich kſiążek, żądane od niey pieniądze wyli-

czyć

czyć kazał; kſięgi w ſkrzynię kamienną ſchowane złożył w lochach kościoła Junony na Kapitolium. Straż ich powierzona była dwom ſenatorom, *Duumviri ſacris faciundis.* Zakaz oni mieli wglądać w te kſięgi i radzić ſię ich bez wyraźnego rozkazu krolewſkiego, a potym bez uchwały ſenatu. Gdy te kſięgi w pożarze Kapitolium przed diktaturą Sylli zgorzały, ſenat rozeſłał po wſzyſtkich miaſtach Włoſkich i Greckich na zbieranie wierſzy Sybilli. Zbierano ie i w tak wielkiey mnogości, iż Auguſt zabiegaiąc zbytnim ludu zabobonom, przeyrzeć ie i wybor z nich uczynić kazał. Spalono więcey niż dwa tyſiące kſiąg: zachowano te, ktore ſię zdały mieć cechę pewności. Wrożby Sybill były ogolne, nie pewne znaczenie maiące, ktore można było iak chcieć wykładać, piſane wierſzem ſześciomiernym, *hexametron.*

Signum. Chorągiew. Znak woyſkowy. *Signum militare* na ten koniec od dawnych czaſow używane, żeby pomieſzanym w potyczkach rotom ſłużyło za znak zebrania ſię, i ſzykowania ſię. W wiekach ſtarożytnych, naprzod używano na ten koniec ſnopka ſłomy lub ſiana przypiętego na żerdzi. Potym Grecy na chorągwiach ſwoich mieli iaką literę albo poſtać zwierza: rożność ich oznaczała woyſka rożnych miaſt. Y tak Lacedemończycy mieli literę A. Meſſeńczycy M. Ateńczycy ſowę, ptaka poświęconego Minerwie. Tebani Sfinxa, Koryńczykowie konia ſkrzydlatego. Poſpolicie obranie znakow do upodobania było. Czaſem dla oznaymienia potyczki, wywieſzano płaſzcz purpurowy na kopii, czaſem kawał płotna białego.

Chociaż u Rzymian orzeł był znakiem Legii, każda iednak rota miała ſwoią chorągiew ſzkarłatową, na ktorey malowane albo wyſzywane było wyobrażenie ſmoka albo innego iakiego zwierza. Każda chorągiew, każdy poczet ſto ludzi, noſił ſwoie znaki także ſzkarłatowe, z rożnemi literami do rozeznania ſwoiey w ſzczegulności ſłużącemi. Chorągiew iazdy *vexillum* był płat drogi ſzkarłatowy, na ſtopę długości, czworograniaſty, na żerdzi. Ci ktorzy chorągiew noſili, zwyczaynie mieli głowę okrytą lwią ſkorą.

Sistrum. Inſtrument muzyczny. Grecy wzięli go od Egipcyanow. Był figury z okrągła podługowatey, podobny do rakietu, iakim teraz w wolanta graią, wyiąwſzy że ſię graniaſto kończył ku rękoyści. Był

Był z miedzi, wkoło fzły dziurki, przez ktore przechodziły pręciki tegoż krufzcu, co i fam inftrument. Te pręciki na końcach haczyfto zagięte wolno rufzać fię mogły, aby za rufzeniem inftrumentu w pewny takt wydawać mogły dźwięk, ktory podobaiącą fię dawnym melodyą czynił. Używano tego narzędzia muzycznego w woyfku, przy ofiarach, i do dawania taktu w muzyce.

SOCII. Sprzymierzeńcy, krolowie, narody fprzymierzone. Lacedemończykowie i Ateńczykowie obowiązywali fwoich fprzymierzeńców, aby im w potrzebie tyle żołnierza na fwoim żołdzie doftarczali, ile oni mieli właſnego. Czafem więcey nawet wyciągali. Wzaiemna pomoc i obrona między fprzymierzonemi, iftotnym obowiązkiem.

Imię fprzymierzonego i przyiaciela ludu Rzymfkiego było tak uczciwe, iż fię o nie krolowie ufilnie ftarać zwykli byli; chociaż w famey rzeczy fakowy zafzczyt, prawdziwą był niewolą, ktorą ich panowaniu Rzymian poddawała. Rzym hardy z zwycięztwa nieudzielał go, chyba w nagrodę za wielkie podłości, albo za wielkie zafługi. Tego fię prawie wfzędzie Rzymianie od początku państwa fwego trzymali, iż ktorych orężem zdobyli, tych fobie fprzymierzeńcami i przyiaciołmi czynili. Senat pofyłał z okazałością krolom, i innym rządcom, ktorych do towarzyfzenia z fobą przyimował, fzatę bramowaną fzkarłatem, *prætexta* krzefło z floniowey kości, i takąż lafkę, ozdoby konfulow. Zrazu Rzymianie innych fprzymierzonych nie mieli procz Włofkiego Narodu *Socii Italici*, między ktoremi pierwfze mieyfce trzymali, *Socii Latini*, albo *Socii nominis Latini*, i ci wielkie przywileie mieli. Poźniey zwycięztwami obfzerniey fię rozefzło to przyimowanie. Byli przypufzczeni krole i ludy obce *Socii Provinciales*, ktorych troiaki był rodzay. Pierwfi i nayznakomitfi byli ci, ktorzy fami związku i przyiaźni z Rzymem fzukali, nigdy iego nieprzyiaciołmi nie będąc; i ci famego tylko żołnierza Rzymianom doftawiali, żadney daniny nie płacąc. Drudzy, ktorzy doświadczywfzy raz mocy oręża Rzymfkiego, fami fię poddali: ci pewną też daninę do fkarbu wnofili. Trzeci na koniec, ktorych oręż Rzymian do niemożności odporu przywiodł, i mufieli przyimować prawa od Rzymu, płacić mu daninę, ktorą na nich zwycięzca nałożył. W umowach z fprzymierzonemi waro-

warowywali ſobie Rzymianie: żeby ſprzymierzeni, ani przyiaciol, ani nieprzyiaciol innych nie mieli, tylko tychże co i lud Rzymſki; aby im pomoc w woynach dawali doſtarczaiąc tyle żołnierza, ileby im wodzowie Rzymſcy dawać wyznaczyli, i to właſnym ſtowarzyſzonych nakładem. Zwyczaynie rowną dawali liczbę pułkow, iaką Rzymianie na woynę wyprawiali. Ci zaś z ſwoiey ſtrony opiekę i obronę ſprzymierzonym przyrzekać byli zwykli, a to bez żadney płacy i nadgrody.

SPECULUM. Zwierciadło. Woda czyſta naprzod podała myśl ludziom ſzukania zwierciadeł. Pierwſze ręką zdziałane były z kruſzcu. Miedź, cyna i żelazo ciemno gładzone, na to użyte były. Niektore z dwoch kruſzcow, miedzi i cyny zmieſzaney robiono. Poźniey ſrebrne nad inne przekładano. Poetowie dawniey kładą zwierciadła między pierwſzemi ſprzętami gotowalni białychgłow; Homer nic o zwierciedle nie wſpomina w podobney okoliczności. Zbytek poźnieyſzych wiekow wydał ſię w oprawach zwierciadeł: ſrebro, złoto, drogie kamienie ſzły na ozdobę tego narzędzia. Dawni barzo ſię w zwieciadłach kochali. Pełne ich były ściany w pokoiach; wykładano niemi miſy do potraw, ktore nazywano *ſpecillatæ patinæ*, kubki do napoiu; na wyrażenie wielości obrazow, ktorego mnogość zwierciadeł w domu i u ſtołow wydawała, Plinius użył tych ſłow, *populus imaginum*. Zdaie ſię, iż zwierciadła u ſtarożytnych okrągłe, albo obłe były. A lubo naydawnieyſze zwierciadła z kruſzcu robiono, pewna iednak rzecz, iż ſzkło u nich znane było. Lecz niewiadomo, w ktorym czaſie Grecy i Rzymianie zaczęli używać ſzkła na zwierciadła. To pewna z Pliniuſza, iż z hut Sydońſkich pierwſze zwierciadła ſzklane wyſzły. Szkoda że ten piſarz niczego w ſzczegulności nie uczy o robocie tych zwierciadeł.

SPOLIA. Łup z nieprzyiaciela. Zdobycz. W pierwſzych czaſach u Grekow, po wzięciu obozu lub miaſta, wodzowie nie dzielili łupow między żołnierzy; każdy trzymał, co doſtał. Poźniey gdy woyſkom żołd naznaczony płacono, Lacedemończykowie taki ſpoſob w podziele zdobyczy uſtanowiony mieli: ſkładano wſzyſtko w ręku podſkarbich woyſkowych, ci do Lacedemonow odſyłali. Tam iedną część oddawano bogom, drugą krolowi, ktory na tey wyprawie hetmanił; trzecią żołnierzom

ktorzy ſię z męſtwem znacznicy okazali, oſtatek wnoſzono do ſkarbu poſpolitego.

U Ateńczykow, cały łup doſtawał ſię wodzowi, ktory nic ſobie z niego niezachowuiąc, rozrządzał nim, iak mu ſię podobało.

U Rzymian, dzielono żołnierzy zdobyczą dziwnie porządnie. Po dobyciu obozu lub miaſta, każdy żołnierz cokolwiek doſtał, znoſił do trybuna czyli pułkownika ſwoiey legii. Gdy wſzyſtko w kupę złożono, i drożey płacącym rozprzedano było, pieniędzmi z przedaży zebranemi, trybun dzielił rowno żołnierzy nie tylko tych co w potyczce ſię znaydowali, ale i zaſtawionych na ſtraży obozu, chorych, lub na iaki podiazd i potrzebę wyprawionych. Dla zabieżenia wſzelkiey nierowności, żołnierze idąc na wyprawę muſieli przyſięgać, iako nic zdobyczy nie utaią, ale wſzyſtko do trybunow zznioſą.

Spolia opima: była to broń, ktorą wodz Rzymſkiego woyſka zdobył z nieprzyiacielſkiego hetmana ſwoią ręką zabitego: miecz, włocznia, ſzyſzak, zbroia i tarcza były te oręża. I taką zdobycz w Rzymie więcey ważono nad wſzyſtkie tryumfy. Romulus, pierwſzy tę broń zdobywſzy z zabitego ſwoią ręką Akrona krola Ceninczykow, ofiarował ią w kościele Jowiſzowi Feretryiſkiemu, rozkazuiąc aby podobne łupy w tymże kościele na potym wieſzano. Ta cześć rzadko ſię komu w dzieiach Rzymſkich zdarzyła. Warro powiada, iż nie tylko hetman, ale i inſi wodzowie, i żołnierze prości mogli poświęcać *ſpolia opima*.

SPONSALIA. Poślubiny, zaręczyny, od *ſpondeo* obiecuię, poślubiam. U dawnych zaręczyny, to ieſt obietnica przyſzłego małżeńſtwa, kilką dniami ſame weſele poprzedzały. Po umowach między rodzicami przyſzłych małżonkow uczynionych, naſtępowało zezwolenie ſamych ſtron: i to powſzechne ugodzenie ſię wſzyſtkich, było zaręczynami. Dość iednak częſto umowy, a iak u nas zowią intercyzę, piſano w kſięgi publiczne, i każda ſtrona ie pieczętowała. Zwyczaynie zaręczano w nocy albo o świcie. Dni mgliſte i burżliwe za nieſzczęſne miano. Po tych obietnicach oblubieniec poſełał oblubienicy podarunki, zwyczaynie z iakich ſztuk złotych i ſrebrnych: po nich pierścień żelazny gładki, ktory ona na drugim palcu lewey ręki noſiła. Ten pierścień *pronubum* zwano. Można było zaręczyć corkę dzieſięcioletnią, ale niegodziło ſię

przez

przez prawo za mąż ią wydawać przed dwonastą lat skończonemi.

STADIUM. To słowo Greckie znaczy plac gonitw szermierskich, i miarę drog. Plac gonitw zwyczaynie miał tylko około sto dwudziestu pięciu krokow geometrycznych. Masz o nim obszerniey pod *Olimpici ludi*.

Stadium. Miara drog, była dwoiakiey długości. Stadium wielkie, miało tysiąc stop; małe, stop sześćset. I to mnieysze było więcey w używaniu u Grekow: zwali ie *Stadium Olympicum*, przeto że plac gonitw na igrzyskach Olympiyskich tey był długości. Nie można wiedzieć szerokości tego to staia, bo autorowie nic o niey nie mowią. Rzymianie przeięli *stadia*. Staie Rzymskie miało długości dwadzieścia pięć krokow geometrycznych, to iest sześćset dwadzieścia pięć stop Rzymskich, bo Rzymska stopa mnieysza od Greckiey była.

STATER. Moneta Grecka złota trzymaiąca wagę dwoch drachm Attyckich, to iest sto ośmdziesiąt assow Hollederskich, iakich czerwony złoty dzisieyszy trzyma siedmdziesiąt dwa $\frac{40}{67}$. Stater wart był zatym na złoto dzisieysze czerwonych złotych dwa i puł, ieżeli w staterach złoto było tylko tey czystości ktorey iest w czerwonych złotych Hollenderskich.

Znayduie się w Tucydidesie iednym z naydawnieyszych dzieiopisow Greckich, ktory żył wraz z Herodotem, złoto wspomnione pod imieniem stater. Mowi o nim pod rokiem piątym woyny Peloponezkiey, co wychodzi na rok Rzymu 327. przed Chrystusem 427.

Grecy zwali często tę monetę złotą imieniem miast w ktorych było bite: i tak w Tucydidesie widzieć statery Foceyskie, od Focei miasta Greckiego, na brzegach Azyi leżącego. Xenofon wspomina statery Cizyceńskie od miasta *Cisicus* leżącego na puł wyspie tegoż imienia w Azyi.

Stater w pisarzach Greckich bez innego nazwiska znaczy stater wagi Ateńskiey.

W Azyi zwano *Stateres* od imion krolow, pod stęplem ktorych bite były. *Stateres Crœsei* pod stęplem Krezusa krola Lidyi. *Darici*, te ktore pod stęplem krolow Perskich bite były. Pierwsze złoto Perskie było tak nazwane od Daryusza I. przezwiskiem Histaspis. Ten Daryusz zaczął panować w roku Rzymu 233. Herodot wspomina monetę Perską złotą pod tym imieniem w roku Rzymu 275. a szostym pa-

panowania Xerxesa syna Daryusza Histaspa. Daie się widzieć z autorow, że złoto Perskie pod iakimkolwiek stęplem bite zwane było *Daricus*. Toż samo pokazuie się z Xenefonta wspominaiącego o dziesięciu tysięcach darykow. Dziesięć tysięcy darykow czyniły dwadzieścia pięć tysięcy czerwonych złotych dzisieyszych. Widzieć w Demostenesie że daryk miał kurs po dwadzieścia drachm.

Ztąd pokazuie się iaka była na ow czas proporcya między złotem a srebrem. Daryk trzymał dwie drachmy złota, za daryk ten dawano dwadzieścia drachm, ktorych każda trzymała drachmę srebra. Za iedną drachmę złota dawano tedy dziesięć drachm srebra, co czyniło proporcyą między temi kruszcami iak ieden do dziesięciu. Daryk więc na monetę naszą trzymał wartość trzydziestu złotych.

Nazwisko złota daricus utrzymywało się w Azyi aż do upadku monarchii Perskiey. Na ten czas Macedończykowie wprowadzili do Azyi złoto zwane *Philippeus*.

Philippeus bity pod stęplem Filippa oyca Alexandra wielkiego, około roku Rzymu 400. po odkryciu gor złotych w Macedonii przy wsi zwaney *Crenides*, gdzie potym założył miasto *Philippi*. Stateres pod stęplem tego krola trzymaią ieszcze dzisiay wagę sto siedmdziesiąt ośm assow Hollenderskich.

Po opanowaniu Azyi na Rzeczpospolitą Rzymską, stateres bite w miastach Azyatyckich zwane były ieszcze Philippei, nawet iuż za Cesarzow chociaż ich stępel nosiły.

STATUÆ. Statuy, posągi. Chcąc ludzie zachować pamięć dobrodzieystw, ktore od bostwa odbierali, za znaki zewnętrzney dobroczynności i innych przymiotow boskich użyli posągow. Poźniey przez gruby błąd statuom cześć boską wyrządzać poczęli. Ztąd owa mnogość posągow w Grecyi i w Rzymie wystawiona bogom, ktorych przyimowali. Wystawiano potym statuy i bohatyrom, i prawodawcom, i innym ludziom znakomitym po śmierci, a czasem za ich życia. Kobiety, ktore iaką znaczną zasługę dla oyczyzny położyły, stawały się tego zaszczytu uczestniczkami. Grecy poczęli potym wystawiać posągi ludziom umieiętnością, i kunsztami znacznym, nawet szermierzom zwycięzcom na igrzyskach. Nikomu nie godziło się sobie samemu albo innemu własną swoią powagą statuę wystawiać. Trzeba było uchwały senatu albo ludu.

W Ate-

W Atenach i w Rzymie zwierzchność zlecała wykonanie uchwały swoiey zawiadowcom publicznych budynkow, koszt ze skarbu łożąc. Zaraz i mieysce, gdzie posąg miał być stawiony wyznaczała. Wielka za czasem urosła mnogość posągow, po kościołach, ratuszach, placach publicznych, przysionkach. Wystawione statuy obrządnie poświęcano. Palono im kadzidła, zapalano koło nich światła.

Były i statuy haniebne na przesłanie w potomność pamiątki zdrady albo inney zbrodni przeciw państwu. Kładziono ie bez podstawy na ziemi, na obelgi powszechne.

Nie było żadnego rozrządzenia stałego względem miary posągow. Zdaie się iż wysokość trzech stop długo zachowana była. Znaydowały się statuy wysokości przyrodzoney. Niektore zaś niezmierną wielkość miały, tak dalece że na żadnym warsztacie nie mogły być robione. Brano więc każdey części miarę stosuiącą się do całości posągu, i do rożnych rzemieślnikow ie posyłano, z ktorych potym w dobrym wymierze dzieło składano.

Statuæ equestres. Statuy na wozach lub konno. Zwyczay ich od Grekow do Rzymian przeszedł. Rzadko iednak w Rzymie ten zaszczyt dawany: gdyż od czasu kiedy w początkach Rzeczypospolitey statua takowa Clelii Rzymiance wystawiona była, aż do czasow Sylli podobnych posągow nie stawiano.

Glina i drzewo pierwszym materyałem posągow były. Robiono posągi, ktore z drzewa tołub miały, a twarz, ręce i nogi z marmuru; inne z drzewa złoconego i malowanego z twarzą, rękami i nogami z słoniowey kości. Naywiększa zaś liczba posągow była z kamienia, marmuru, słoniowey kości, złota i srebra.

Zwyczaynie stawiano ie na słupach kamiennych z napisem przyczyny dla ktorey ie nakazano. Greckie statuy całe nagie, procz bogini Lucyny całey okrytey. W Lacedemonie bogow i boginie w ubiorze żołnierskim stawiano: w Rzymie dawano im odzienie podług charakteru i stanu osob, a naywięcey odzienie żołnierskie.

STOICI. Filozofowie szkoły Zenona, tak nazwani od słowa Greckiego przysionek znaczącego. Było to mieysce zamknięte całe w krozgankach. Stoicy wystawiali się miłośnikami cnoty, ludźmi surowych obyczaiow. Nigdy na igrzyska, widoki nie chodzili, maiąc to za rzecz nieprzyzwoitą

mądremu. Naywyżfzą człowieka fzczęśliwość zakładali na cnocie; ktorą maiąc mowili, można fię bez wfzyftkiego obeyść, można wytrzymać naywiękfze męki, na śmierć poglądać iak na rzecz oboiętną. Przeto ani zdrowia, fławy, maiątku i tym podobnych korzyści nie kładli w liczbę dobrych rzeczy; ani choroby, hańby, bolu w liczbę złych i niefzczęść. Mędrcę, iakiego oni wyftawiali, mieli za ftworzenie naydofkonalfze. Wfzyftkie wyftępki za rowne poczytywali; utrzymywali, iż nie należało na tym ftanowić fzczęśliwość człowieka, co mu iakożkolwiek kto inny odiąć może. Zbytnią oftrością fwoią w pogardę wpadli. Za czafow Horacyufza, gdy na miafto wychodzili, zgraia dzieci za niemi fię uganiała, fzydząc z nich, i fwawolnie wyrywaiąc im włofy z brody, ktorą ftarali fię iak naydłużfzą zapufzczać. Wiele ich nauk mądrych i do cnoty wiodących było; ale też wiele błędow, wymyflow, i niepodobnych do wykonania prawideł w nie mięlzali.

STIPENDIUM. Zołd, płaca żołnierza. W Grecyi zrazu żołnierz fwoim kofztem flużył. W Lacedemonie długo nie było fkarbu publicznego. Poki woyny w kraiu Spartańfkim, albo w blifkiey okolicy toczono, Rzeczpofpolita doftawiała woyfku żywność, i fuknie na rok. Był na to rozdawanie poftanowiony ieden urzędnik. Do małego opatrzenia przydawał fobie żołnierz, czego z zdobyczy mogł doftać. Ale od Lyfandra, ktory pierwfzy zrobił fkarb publiczny, i kiedy Spartanie w Azyi mnieyfzey woiować poczęli, bez wątpienia żołnierz płacę miał od Rzeczypofpolitey. Niewiadoma iey kwota.

W Atenach, dopiero Perykles pierwfzy, woiuiąc daleko w Tracyi wprowadził płacę woyfka. Wiemy że płaca dzienna maytkow była trzy obole, około dwunaftu grofzy nafzych, a lądowego żołnierza czterech obolow, konnego zaś drachma iedna, koło czterdzieftu pięciu grofzy. Nie wiadoma płaca urzędnikow woyfkowych niżfzych, i czy wodzowie wyżfi brali co ze fkarbu; zdaie fię iż ze fwego łożyli. Jako w Atenach fami bogaci podeymowali wfzyftkie Rzeczypofpolitey ciężary, a ci na trzy klaffy podług wielkości maiątku podzieleni byli; kiedy trzeba było lądowe albo wodne woyfko zebrać, naybogatfi nakłady zaraz czynili, a drudzy im potym podług części wydatku na fiebie przypadaiącey oddawali.

U Rzymian w początkach iako i w Grecyi żołnierz swym nakładem służył. Woyny na ten czas ani daleko, ani długo toczone nie były. Dopiero w roku od założenia Rzymu 350. senat z okoliczności oblężenia Weientow, ktore dziesięć lat trwało, uchwalił, aby żołnierzom pewny stały żołd płacono, i dla dostarczenia wydatku włożono daninę na wszystkich obywatelow w miarę dochodow każdego. Płaca woyska Rzymskiego nie zawsze iednakowa była. Naprzod dawano pieszemu trzy assy na dzień, na naszą monetę koło dziewięciu groszy. Denar Rzymski w ten czas szedł w dziesięciu assach. Kiedy denar podwyższono do szesnastu assow, płaca żołnierska poszła do pięciu assow, nie rachuiąc w to miary zboża, ktorą im codzień dawano. Odciągano im nieco od płacy na broń i namioty, a Polyb powiada że i na zboże. Konni także zrazu darmo służący, konia tylko od Rzeczypospolitey brali; w iednym czasie płacić im zaczęto, w ktorym i piechocie. Naprzod brali we dwoynasob co pieси, to iest sześć assow na dzień, nie rachuiąc zboża ktore im dawano na nich, na sług ich, i ięczmienia na koni.

Zwyczay rozdawania zboża na żołnierzy, a nie chleba, był barzo dawny. Miara dziennego wyżywienia była Choenix, na naszą miarę blisko kwarta: tęż samą miarę dawano piechocie sprzymierzonych. Konny żołnierz brał dwa medymny Rzymskie (korzec Warszawski) na miesiąc, trzymał dwoch pocztowych. Miał dwa konie, iednego dla siebie, drugiego pod tłomoki, pod żywność, i obrok na dwa konie: brał siedm medymnow, poł trzecia korca Warszawskiego ięczmienia. Konny sprzymierzonego woyska, brał poł korca, i około pięć garncy zboża, bo tylko iednego miał pocztowego, iako i iednego konia, na ktorego brał ięczmień. Czasem we dwoie powiększano miary zboża, chcąc uczcić za iaki czyn dobry. Starszym woyskowym szło zboże i ięczmień podług stopni ich urzędow. Nie co dzień rozdawano im należytość w zbożu, ale na tydzień, czasem na dwie niedziele, albo też na miesiąc.

Zdaie się iż dla żołnierzy było rzeczą barzo zatrudniaiącą w ciągnieniu i wyprawach nie brać chleba iuż gotowego, lecz ze zboża go dopiero czynić: ale żołnierz Rzymski zawsze był do tego wprawiony. Podzieleni na spolne kilku albo kilkunastu mieszkania *per contubernia*, dzielili między

ſiebie robotę chleba. Procz tego nie tylko ſam chleb z mąki robili, ale polewki, ktore barzo lubili mięſzaiąc w nie ſoli i iarzyn. Było to iedną częścią karności żołnierſkiey u Rzymian, aby żołnierz ſam koło chleba dla ſiebie robił: mieli za rozwiozłość przeciwne poſtępowanie. Czaſem zdarzało ſię że im gotowy chleb dawano, ale to w przypadkach nadzwyczaynych, i barzo rzadko. Do zboża lub chleba dodawano im też ſol, iarzyny, ſer, a czaſem ſloninę. Na okrętach morſkich żołnierze brali ſuchary.

Napoy zwyczayny żołnierza była woda ſama. W długich drogach mięſzali do wody trochę octu, dla ochłody. Przeto każdy żołnierz muſiał mieć z ſobą naczynie z octem. Ten napoy zwano *poſca*. Wina im nie dawano, kupowali ie ſobie od przekupniow za woyſkiem idących; i to ieſzcze za rozwiozłość miano.

Stola. Szata białychgłow Rzymſkich ſzlachetnych. Było to *tunica* z rękawami aż do ſtop długa, bramowana taśmami złotemi, albo purpurą, u dołu podſzyta w koło. Na tę *ſtolę* brały płaſzcz *Palla* zwany, także ſamym niewiaſtom właściwy.

Supplicatio. Modlitwy, nabożeńſtwa publiczne czynione do bogow. W Rzymie *ſupplicatio* z dwoch przyczyn bywała, na podziękowanie za dobre, i na odwrocenie złego. Kiedy hetman Rzymſki znaczne nad nieprzyiacielem zwycięztwo odnioſł, więkſze miaſto wziął, albo kray zdobył, poſyłał do ſenatu liſty uſtroione liściem laurowym, daiąc o ſwoim powodzeniu ſprawę. Senat rzecz roztrząſnąwſzy z zezwoleniem trybuna ludu ſtanowił hetmanowi ſupplikacye, co ſobie za wielką cześć wodzowie mieli. Ta uroczyſtość odprawiała ſię zrazu iednego tylko dnia; poźniey więcey dni naznaczano. Supplikacye były obchody publiczne. Poczty dzieci wolno urodzonych, a oyca i matkę maiących *patrimi* i *matrimi* ſzli na czele proceſſyi z laurami w ręku, lub na głowie, śpiewaiąc pieśni na dwa chory; za niemi urzędnicy Rzeczypoſpolitey, kapłani wſzyſcy w bieli. Niewiaſty też ſtroyno ubrane oſobny orſzak czyniły. Przychodzili do kościołow wyżſzych bogow *majorum gentium*, ktorych ſtatuy na łożkach położone były, albo ſtoiące na ołtarzach; kadzenia im z dziękami czyniono.

Podobne nabożeńſtwo odprawowali Rzymianie, gdy w trwodze iakiego nieſzczęścia zoſtawali. Modlitwy, dary, ofia-

ofiary użyte były, na odwrocenie powietrza, głodu, suszy. Ofiary na uproszenie deszczu zwali *aquilitia*. W tym razie ieszcze mieli zwyczay toczyć ieden kamień, do ktorego mniemali naznaczenie boże być przywiązane, ktory leżał blisko kościoła Marsowego, zwali ten kamień *Manalem lapidem*, od *manare* ciec, że rozumieli iż miał moc ściągania deszczow.

SUPPLICIUM. Kara za zbrodnie. Prawie powszechny był u grekow i u Rzymian zwyczay, iż przed człowiekiem skazanym na publiczną karę, szedł woźny wywołuiący przyczynę kary. Czasem sam winowayca to czynił.

Lacedemończykowie dwa gatunki kary boleśney mieli. Smaganie, i powrozem duszenie. Wszystkich winowaycow wtrącali do więzienia, kładąc im kaydany na szyie i na ręce. Ten zwyczay w starożytności był powszechny; ale skoro winowayca na śmierć skazany został, rozkowywano go. Mieli go za ofiarę maiącą paść sprawiedliwości, nad ktorą iuż prawo do nich nie należało. Na smaganie skazywali obywatelow nadto otyłych, poczytuiąc to za dowod lenistwa, gnuśności i boiaźliwego serca, kazali im procz tego w zimie nago chodzić po publicznym rynku, i wołać, iż słusznie są ukarani. Teyże karze podlegali, ktorzy przeciw uszanowaniu ku zwierzchności wykroczyli albo się podłości iakiey dopuścili.

Duszenie winowaycy iedyny był sposob u nich karania śmiercią. Wykonywali tę karę w naygłębszym mieyscu więzienia w nocy, i zaraz ciała zmarłych grzebali, nie wystawuiąc ie na widok.

Ale u obywatelow Sparty nigdy kara śmierci tak straszną nie była, iako kara hańby. Znaczono hańbą boiaźliwych i zbiegow, odeymuiąc im pałasz, i rozkazuiąc im pokazywać się na rynku publicznym z tarczą i z brodą na poł ogoloną; odbierano im także żonę, i innemu dawano; ogłaszano ich za niemogących otrzymać żadney godności, żadnego urzędu: wolno było każdemu bić ich, gdziekolwiek ich spotkał; nikt z niemi niechciał ieść, mieszkać: nie mogli bywać na igrzyskach i widokach.

Dzieci się w szkołach uczący, smaganiem karani byli zwłaszcza za nieuszanowanie starcow i przełożonych; kiedy zaś na zapytania nie odpowiedali, albo nie lakonicznie, to iest krotko i związło odpowiadali, musieli za pokutę gryść so-

ſobie wielki palec przez godzinę lub więcey.

U Grekow i u Rzymian zarowno krzyż albo ſzubienica była naypoſpolitſza kara. Wieſzano zwyczaynie winowaycow niewolnikow, albo z naylichſzego gminu. Przed obwieſzeniem ſmagano ich biczmi uzbroionemi na końcu kościami ze zwierząt, albo gałkami ołowianemi. Plutarch powiada, złoczyńcy ſami ſobie krzyż noſili. Przybiiano ich goździmi, albo przywięzywano ſznurami. Przybiiano częſto napis nad obwieſzonym wyrażaiący przyczynę kary, a czaſem ten napis na ſamym złoczyńcy kładziono. Ciała ich ſtrzeżone były, żeby ie kto niepogrzebał. Wieſzali też złoczyńcow na drzewach, czaſem na dwoch, czaſem na iednym, albo za iedną nogę przywięzuiąc ciężar do ſzyi, albo na dwoch rękach. Drzewo to miano za oddane bogom piekielnym, nikt go ściąć, nikt palić nie mogł. Wieſzania też powrozem był zwyczay u Rzymian.

Furca był rodzay ſzubienicy, albo ſocha raczey, ktorą wkładano na kark złoczyńcy, a tym czaſem go ſmagano. Ta męka czaſem ſię na tym kończyła, czaſem życia pozbawiała. *Furcifer* zwano tego, co taką ſzubienicę noſił: a częſto tego ſłowa, chcąc oſtatnią kogo pogardę oznaczyć, używano.

Equuleus. Było to narzędzie, ktorego kſztałt i ułożenie dobrze wiadome nie ieſt. Mniemaią iż coś podobnego do konia było, iak imię oznacza. Przywiązywano do niego winowaycę, i ſmagano biczmi i niedzwiadkami.

Do tortur drabiny *ſcalæ Gomoniæ* używane też były, na ktorey przywiązanego biczowano, i członki mu wykręcano, potym zamordowanych ciała w Tyber wrzucano.

Zwyczay ucinania głowy toporem ieſt barzo dawny, iako okazuie noſzenie przed krolmi, a potym przed urzędnikami Rzeczypoſpolitey w Rzymie toporow. Zdaie ſię iż Rzymianie wbiiali na pal, ze ſłow w ktorych o tym namienia Seneka.

W Atenach i w Rzymie zdraycow Rzeczypoſpolitey zrzucano, w Atenach w iamę głęboką Barathrum, a w Rzymie z ſkały Tarpeyſkiey.

Truciznę winowaycom zadawać było rzeczą u ſtarożytności zwyczayną.

Jeſzcze barzo poſpolita kara u dawnych była, wydawać złoczyńcow na pożarcie dzikiemu zwierzu na amfiteatrach: co dwoiakim ſpoſobem czynili, albo rozkazuiąc ſię im paſować z beſtyami, i w ten czas

broń

broń im dawali; albo bez obrony na pożarcia wyſtawuiąc.

Skazywano winowaycow na kopanie kruſzcow i kamieni. Były i inne kary, od ktorych wyliczenia, i wielość i niepożyteczność uwalnia.

Jako u Rzymian oycoboycow karano, masz pod Parricidium.

SYCOPHANTA. To ſłowo z Greckiego znaczy właściwie tego, ktory donoſi kradnącego figi. Pochodzi zaś ztąd: iż było w Atenach prawo zakazuiące wynoſić owoce fig za miaſto, i drzew figowych z prowincyi Attyckiey; ale wielu na złe tego prawa używało, donoſząc i ſkarżąc bez braku i fałſzywo. Ztąd poſzło wzięcie nazwiſka tego, do znaczenia oſzuſta, potwarcę, zwodziciela.

T.

T. Litery Łacinnicy czaſem za d iako w *ſet*, *aput* &c. czaſem za s. iako w *pultare* używali.

T. w napiſach za *Titus*, *Titius*, *Tullius*, *tantum*, *terra*, *tibi*, *ter*, *teſtamentum*, *titulus*, *terminus*, *triarius*, *tribunus*, *turma*, *tutor*, i pochodzące. T. przed imieniem żołnierza znaczy *ſuperſtes*, a TH. albo Θ. *mortuus*. TAR. *Tarquinius*. TB. D. F. *Tibi dulciſſimo filio*. TB. PL. *Tribunus Plebis*. TB. albo TI. albo TIB. *Tiberius*. THR. *Thrax*. TIT. *Titulus*. TM. *Terminus* albo *Termæ*. TR. PO. *Tribunitia poteſtas*. TRAI. *Trajanus*. TUL. *Tullus* albo *Tullius*. TRV. *Triumvir*. TT. QTS. *Titus Quintus*.

T. w liczbie znaczy ſto ſzśćdzieſiąt, a z liniyką na wierzchu ſto ſześćdzieſiąt tyſięcy. U Grekow T. z kreſką obok na gorze waży trzyſta, a gdy kreſka ieſt na dole, trzykroć ſto tyſięcy.

TALENTUM. Była waga u Grekow, ktora ſię dzieliła na ſześć części zwanych, *Mnæ* albo *Mina*; *Mina* dzieliła ſię na ſto części zwane *Drachmæ*, co dawało na Talentum 60. Minas albo 6000. Drachm.

Grecy ważyli ſrebro, złoto, &c. i rachowali ſummy pieniężne na te wagi. W rachunkach Greckich *Talentum* znaczy 6000. Drachm monety; *Mina*

zna-

znaczy sto Drachm monety; *Drachma* znaczy monetę srebrną, ktora naydawniey trzymała Drachmę (wagę) srebra czystego, albo prawie czystego; Drachma dzieliła się na sześć części zwane *Obolus*. Grecy pospolicie rachowali na Talenta Minas i Drachmy Ateńskie.

Daie się widzieć w Liwiuszu (Dec. 4. lib. 8.) że Talentum Ateńskie trzymało 80. *pondo* (funtow) wagi Rzymskiey.

Na wagę Kolońską, na ktorą biią monetę w Warszawie, Mina Ateńska trzymała grzywnę iedną, łotow czternaście; Talentum Ateńskie trzymało grzywien 112½. Z grzywny Kolońskiey srebra czystego biią w Warszawie 80. Zł. Pol.

Na monetę, Drachma Ateńska warta była złoty ieden groszy piętnaście Polskich; Talentum Ateńskie Złotych 9000.

Waga Ateńska rowna była z wagą Egipską. Talentum zażywane było w Egipcie na pomorzu Afrykańskim, w kraiach Azyatyckich i u Grekow w Europie, nie wszędzie przecięż iednakowe. Pollux Autor Grecki, ktory pisał pod Antoninami około roku Chrystusa 180. wyrachował rożne te wagi na wagę Ateńską.

W komedyach Łacińskich Plauta i Terencyusza wzmiankuie się *Talentum magnum*. Przez to *Talentum magnum* rozumieć można *Talentum Ægineum*. Jako Drachma tak i Talentum Egineyskie były większe od Ateńskich. Na Drachmę Egineyską trzeba było dziesięć obolow monety Ateńskiey, iakich szło tylko sześć na Drachmę Ateńską, a na Talentum Egineyskie trzeba było sto *Min*, albo dziesięć tysięcy Drachm Ateńskich, iakich szło tylko sześć tysięcy na Talentum Ateńskie. Według Polluxa Ateńczykowie nie chcieli zwać Drachmy Egineyskiey imieniem tey wyspy, ale zwali ią Drachma wielka.

Na naszą monetę Talentum w tych czasach, kiedy Grecy bili monetę z srebra czystego, albo prawie czystego, i kiedy Drachma Ateńska warta była złoty ieden groszy piętnaście naszych, Talentum Egineyskie albo Talentum magnum, na ktore rachowano dziesięć tysięcy Drachm Ateńskich, warte było piętnaście tysięcy złotych Polskich. Ale zda się że w wieku Rzymu szostym kiedy pisali Plautus i Terentius, Grecy bili monetę ze srebra do ktorego mieszali miedź.

Talentum złota wagi Ateńskiey było sześćdziesiąt min Attyckich, a mina ważyła sto Drachm, Talent więc złota ważył sześć tysięcy Drachm Attyckich. Chcąc wycenić tę massę metallu na monetę złotą

tak

tak wychodzi: Stater Attycki trzymał wagę dwoch Drahm Attyckich; trzeba więc było pięćdziesiąt Staterow na iedną minę złota, a trzy tysiące staterow na Talent złota. Stater trzymał wagę około połtrzecia czerwonego złotego. Trzy tysiące Staterow ktore czyniły ieden Talent złota, warte były siedm tysięcy pięćset czerwonych złotych, w tym rozumieniu że złoto rowne było w Staterach iakie iest w czerwonych złotych.

Taurogolium. Obrządek ofiary i oczyścienia kapłana. Ofiarowano byka Cererze iż ona ucierać woły do pracy nauczyła. Co się w ten sposob działo. Wykopywano iamę, w ktorą się spuszczał kapłan wyższy; tę iamę przykrywano deskami podziurawionemi. Ofiarnicy byka zabiiali, a krew przez dziury spływała na kapłana, ktory nią sobie oczy, nos, ięzyk nacierał maiąc to za oczyścienie. Co dwadzieścia lat ten oczyścienia obrządek powtarzano.

Taxiarcha. W Atenach wodz rządzący piechotą.

Templum. To imie u łacinnikow naprzod znaczyło plac iaki, potym w obrządkach i wieszczbach Augurow tę część nieba, ktorą oni wyznaczali swoią laską. Masz o tym pod Augur. Poźniey wzięte było do znaczenia placow murem otoczonych, i na cześć bogow poświęconych. Między tym słowem *templum* a *ædes sacra* ta u Rzymian rożnica zachodziła: iż lubo *templum* znaczyło mieysce czci boskiey oddane, ale mowiło się o tych mieyscach, ktore od Augurow poświęcone nie były. Tu się mowi o kościołach powszechnie.

Dawni poganie mięszkaiący po lasach, innych kościołow procz samych lasow, gaiow, nie znali; a że się zwyczaynie tam w nocy schodzili, a zatym światło palić musieli; nazywali *luci* takowe mieysca.

Grecy, zdaie się iż zawsze ieden kształt kościołow zachowali, to iest czworogranie; Rzymskie iedne okrągłe, drugie czworograniaste były. Gdy senat albo urząd iaki uchwalił wystawienie kościoła, trzeba było zezwolenia ludu, trzeba było aby Augurowie mieysce wyznaczyli. W tym wyznaczeniu zapatrywali się na przymioty i sprawy bostw swoich.

Gdy iuż Augurowie uczynili swoie wrożby, kreślili zaraz mieysce bałwochwalni, i pierwszy iey kamień z obrządkami zakładali. W Rzymie Westalki w towarzystwie chłopiąt i dziewcząt maiących rodzice, skrapiali to mieysce wodą, ktorey na to troiakiego gatunku używali.

używali. Oczyścienie odprawiało się przy ofierze byka i krowy; a tym czasem naywyższy kapłan wzywał bogow, ktorym się kościoł poświęcał.

Zrazu w Atenach i w Rzymie to sprawowanie do naywyższych Rzeczypospolitey urzędnikow należało. U Rzymian do tego wszystkiego trzeba było zezwolenia Trybuna pospolstwa. Dzień poświęcenia kościoła był dniem uroczystości, i wesela publicznego. Odprawuiący ten obrządek kładł rękę na podwoie, i mowiąc przy naywyższym kapłanie, ktorego wielkim głosem wzywał, modlitwy wyznaczone, i to się zwało *inauguratio*.

Podług rożnych bostw, ktorym stawiano kościoły, rożny w nich stawiania sposob chowano. Bałwochwalnie Jowisza piorunuiącego, słońca, nieba, xiężyca powinny były być nie pokryte. Toż w gatunku architektury uważano. Porządek Dorycki prosty i gruby, zachowany był dla bostw woiennych; Koryntski iako kształtnieyszy i milszy, dla Wenery, Flory, Prozerpiny; Jońki śrzedni między tamtemi dla Junony, Diany, Bachusa. Znać było po kształcie budowy, bożka lub boginię kościoła.

Przed kościołem samo mieysce zawsze z nayokazalszych wybrane, okazywało wspaniałość. Wielkie kościoły zwyczaynie składały się z trzech części. Przysionek czynił facyatę: wprowadzały weń piękne wschody; po dwoch stronach szły krożganki w kolumnach w ieden lub dwa rzędy, rowney z kościołem wysokości. Sam śrzodek kościoła po grecku *naos*, u łacinnikow *cella*. Nie we wszystkich bałwochwalniach te części znaydowały się, ale taka była Jowisza Olimpiyskiego w Atenach, taka Jowisza Kapitolińskiego w Rzymie i iynych wielu. Okien nie było, światło przez drzwi albo przez wierzch, kiedy kościoł był bez pokrycia, wchodziło. Drzwi zwyczaynie ku zachodowi, a posągi bogow ku drzwiom obrocone były, żeby wchodzący mieli twarz ku wschodowi. Wkoło bożka lub bogini mieyscowey była świątnica, *penetrale*, *adytum sacrarium*, dokąd nie wolno było gminowi wchodzić. Bałwan zwyczaynie był postawiony w framudze w samey głębi kościoła. Pospolicie w znacznieyszych bożyszczach trzy ołtarze były. Pierwszy przy nogach bałwana, barzo wysoki i przeto nazwany *altare*, na nim palono kadzidła, i lano rzeczy ciekłe na ofiarę. Drugi w inney iakiey części kościoła, na tym bito zwierzęta na ofiary. Trzeci nioszony,

na ktorym przenosili rożne dary i poświęcone naczynia.

We śrzodku kościoł rożnie podług upodobania kraiowego był ozdobiony. U Grekow malowania, rzeźby rożne, wielkich czynow pamiątki, stroiły bożyszcza. Niezliczone dary, złoto, srebro, spiże, marmury drogie, wszędzie widać było. Bożkow obrazy, owe to bezwstydne namiętności powaby i skutki, pomieszane były z wyrazami dobroci i innych przymiotow bostwa, oraz chwalebnych dzieł ludzkich. Wyłączyć trzeba Lacedemończykow, ktorzy w tym przekonaniu iż wspaniałość kościołow odrywa myśl od nabożeństwa, proste tylko bez bogactw i ozdob bałwochwalnie mieli.

Rzymianie i w tey mierze naśladowcy Grecyi, a naybardziey Aten przesadzali się w swoich bożyszczach. Między inne ozdoby dawni zawieszali swoie dary, zbroie bohatyrow, zdobycz z nieprzyiacioł, wszystkie narzędzia sztuk i kunsztow; pełne ich były sklepienia, ściany, słupy. *Donarium* był to skarbiec, w ktorym stoły, naczynia ofiarne, dary przynoszone składano. Niezmierne bogactwa zamykały w sobie kościoły pogan. Ow Jowisza Olimpiyskiego miał posąg tego bożka ze złota lany cały, okryty drogiemi kamieńmi. Delficki kościoł wiadomo z historyi iak niewymowne skarby z darow krolow i narodow miał w sobie. Posąg Jowisza Kapitolińskiego siedzący, wielkości przyrodzoney, był także cały z złota lanego. Ten kościoł także w niezmierne sprzęty drogie i dary krolewskie był bogaty. Na kościołach często napisy kładziono, ktore wyrażały poświęcenie i imiona bogow ktorzy się w nim znaydowali. Bo chociaż iednemu tylko bostwu poświęcano kościoł, chyba żeby iakie nierozdzielne były, iako to Kastor i Pollux; umieszczano iednak w nich statuy wielu bożkow. Wielkie starożytni poganie względem swoich kościołow uszanowanie mieli. Nie wolno było plunąć, ani nosa utrzeć; często w nie na kolanach wchodzili. W klęskach i trwogach pospolitych, niewiasty zwłaszcza padały na ziemię i łzy leiąc, zamiatały kościoł swemi włosami; ale kiedy po modlitwach i ofiarach nie otrzymywali ich skutku, lud wpadał w niecierpliwość, często tak daleko, że łaiał bogow, i kamienie na kościoły miotał.

Rzymianie zrazu mało kościołow mieli, bez żadnego posągu bożkow. Romulus dwa wystawił: Jowiszowi, i

Janusowi, ktory tenże sam był co i Marsa. Ten zawsze był otwarty pod czas woyny, a zamknięty pod czas pokoiu. Numa pierwszy drzwi do niego dał i zamknął. Od tego czasu aż do Augusta Cesarza, raz tylko był zamknięty. Poźnieyszych czasow gdy z podbicia kraiow rozszerzyła się ich zabobonność, tak wielka liczba była kościołow, iż ich autorowie rachuią na pięćset. Toż samo było u Grekow; wystawiali nawet nieznaiomemu bostwu kościoły.

Terminalia. Swięta. To słowo pochodzi od *terminus* granica, kres. Na cześć bożka Terminus, bożka granic. Odprawowane były te święta w Rzymie ostatniego dnia Lutego. Grecy znali także bożka granic, ktorego zwali *Diaorion*, Rzymianie *Jovem Terminalem*, *Terminum*. Numa postanowił te święta dla zabieżenia kłotni o granice. Kazał aby wszędzie stawiano znaki oddziału dobr; ogłaszaiąc iż gdyby kto ważył się ruszać albo odmieniać te znaki, głowa tego miała być oddana na ofiarę bogom piekielnym, i każdy wolno go mogł zabić. Ta uroczystość odprawiała się w polu. Nie ofiarowano nic żyiącego, bo miano za świętokradztwo skrwawić granice i ich bożka. Poźniey atoli zabiiano świnię i barana. Ludzie wieyscy w wielkiey gromadzie zbierali się na obchodzenie tego święta, ktore się na tańcach i biesiadach kończyło.

Tesserae Militares. Hasło żołnierskie w Grecyi, u Rzymian rownie był ten zwyczay. W woysku Rzymskim z dziesięciu rot obierano iednego żołnierza *Tesserarius* z tey przyczyny tak zwanego, ktory ku zachodowi słońca przychodził do Trybuna czyli pułkownika straż woyska maiącego na ow czas, odbierał od niego małą tabliczkę, na ktorey z rozkazu wodza napisane było hasło w iednym słowie lub więcey, naprzykład na potyczce pod Filippami, Cezar i Antonius dali za hasło słowo *Apollo*. Procz tego na teyże tabliczce pisano iaki rozkaz do woyska. Hasłowy powrociwszy do swoiey roty, dawał tabliczkę w przytomności świadkow setnikowi przełożonemu nad tą rotą. Ten zaś drugiemu, i tak szło po wszystkich, aż się do Trybuna powrociła.

Testamentum. Testament. Ostatnia wola w rozrządzeniu dobr. Od naydawnieyszey starożytności testamenta w używaniu były, a prawa im zawsze pewne warunki i obrządki przepisywały.

W La-

W Lacedemonie po Likurgu nie było teſtamentow; bo każdy obywatel maiąc część ziemi od Rzpltey ſobie wyznaczoną nie mogł nią rozrządzać. W Atenach, białegłowy i młodſi od dwudzieſtu lat, iako ieſzcze nie wpiſani w kſięgę obywatelow, nie mieli mocy czynienia teſtamentow. Wſzyſtkim innym obywatelom wolno było dobra ſwoie komu chcieć zapiſywać; byle dowiedli że nie w niewoli ſię urodzili, że przy zdrowym rozumie zoſtawali, że ſynow z prawego łoża nie mieli; bo niegodziło ſię wydziedziczać ſyna, chyba dla ważnych barzo przyczyn, dla ktorych powinien był ogłoſić przez publicznego woźnego, iż odbiera dziedzictwo ſynowi. Względem corek, prawo pozwalało rodzicom dać ſwoie dobra komukolwiek z obywatelow pod obowiązkiem ożenienia ſię z corką. Mąż mogł poſtanawiać dziedziczką dobr ſwoich żonę pod warunkami iakieby mu ſię podobały. Maiątki tych, ktorzy bez teſtamentu umierali, *ab inteſtato* albo ktorzy nie mieli dzieci z prawego łoża, ani krewnych, ſzły na ſkarb Rzeczypoſpolitey.

Podług iednego prawa dwunaſtu tablic ſam tylko obywatel, goſpodarz domu, mogł i zapiſywać teſtamentem, i dziedziczyć z tego zapiſu dobra. Syn zatym niewyzwolony nie miał tego przywileiu. Trzy kładziono rodzaie teſtamentu. Teſtamenta czynione iawnie w zgromadzeniu ludu, ktory na ten koniec dwa razy do roku zwoływano; ſeym ten zwał ſię *Comitia Calata*. Drugie teſtamenta żołnierſkie, ktore czynili idący na woynę wobecności wſpołtowarzyſzow, *teſtamenta in procinctu:* (być gotowym do potyczki, wyrażali Łacinnicy *in procinctu eſſe*) ten zwyczay pochodził ztąd iż żołnierz, ktory wſzedł w ręce nieprzyiaciela, nie mogł teſtamentu robić. Trzeciego rodzaiu teſtament zwał ſię *teſtamentum per æs & libram.* Rozrządzaiący ſwym maiątkiem oddawał go drugiemu ſpoſobem niby przedaży, ktora zmyślona tylko była, w przytomności pięciu świadkow, wſzyſtkich obywatelow Rzymſkich; ſzoſty trzymał w ręku ſzatę i dla tego nazywano go *libripens;* ſiodmy był dziedzic, umniemany kupiec dziedzictwa *emptor familiæ.*

TESTUDO. To ſłowo wiele ma znaczeń. Narzędzie muzyczne opiſane ieſt pod *Lyra.*

TESTUDO. Szopa woienna. Machina woienna z drzewa używana przy oblężeniu od Grekow i Rzymian. Składała ſię z wielkiego, a mocnego

wiązania. Wyſokości miała dwanaście ſtop; podſtawa była czworograniaſta, a każda ſtrona miała dwadzieścia pięć ſtop. Dach zwyczaynie pokryty był ziemią miękką i wilgotną, a czaſem ſkorami świeżemi przyprawionemi przeciw ogniu. Ten ciężar toczył ſię na kołach niſkich i pełnych. Nazywano ią *teſtudo* od żołwiey ſkorupy, iż ci, ktorzy ſię w niey kryli, od pociſkow i ognia, ktore na nich miotano, byli beſpiecznemi iak żołw w ſkorupie. Ta ſzopa ſłużyła oblegaiącym przy zaſypowaniu rowow, i przy biciu w mury lub ich podkopywaniu. Wielu rozumieiąc, iż machina od Cezara użyta w dobywaniu miaſta, *Muſculus* zwana, była *teſtudo* barzo niſka i barzo długa.

Jeſzcze był inny rodzay *teſtudinis* u Grekow i u Rzymian, ktore oſobliwie do wſtępowania na mury używano. Zołnierze zbierali ſię w kupki pod mury, mocno ſię ściſkaiąc, i przykrywaiąc ſię z gory ſwoiemi tarczami. Pierwſi nayblizſi murow ſtali proſto, drudzy trochę nachyleni, trzeci klęczeli. Tak ſię zaś tarczami okryli, iż ſię robił dach mocny i tęgi, że go żadne rzeczy od oblężonych rzucane złamać, ani żołnierzom ſzkodzić nie mogły. Po tym dachu pochyłym kazano innym żołnierzom wſtępować. Ci znowu oſłaniali ſię tarczami podobnież, i tak wyrownali wyſokości murow. Na ten czas rohatynami rozpędzali oblężeńcow chcących ſię na murach bronić. Czaſem tego ſpoſobu ſzykowania i w otwartym polu używali, ochraniaiąc ſię od pociſkow nieprzyiaciela. Dion powiada, że Rzymianie tak mocne te dachy robili, że nie tylko ludzie, ale i konie chodzić po nich mogły.

THARGELION. Mieſiąc Ateńſki, tak nazwany od świąt *Thargelia* uſtanowionych na cześć ſłońca, ktore także *Thargelios* zwali, i na cześć kſiężyca. Swięta dzikie i okrutne, w ktore na ofiarę zabiiano dwoch męſzczyzn, a według drugich iednego męſzczyznę i iedną białogłowę. *Targelion* wychodzi na naſz kwiecień.

THEATRUM. Znaczy u dawnych całe to zamknięcie, w ktorym i aktorowie graią komedye, traiedye i tym podobne ſztuki, i patrzący ſię znayduią. Theſpis pierwſzy na udawanie ſwoich dramatow grubych na ten czas i bez ſztuki, użył teatru przenoſzonego. Eſchines ſtawił go grutowniey, i dał ozdoby przyzwoite ſwoim poematom. Pierwſze teatrum w Atenach z tarcic było; ale, gdy ſię raz przez wielki cię-

ciężar zawaliło, Ateńczycy iuż mocno lubiący widoki, wyſtawili iedno z kamienia. I to było początkiem przepyſznych teatralnych gmachow po wſzyſtkich miaſtach Greckich, wyiąwſzy Lacedemon, zkąd widoki prawami Likurga wywołane były.

Grecy taki kſztałt dawali teatrom ſwoim, iaki był śrzodek kościołow. Teatra były z iednego końca okrągłe w poł cirkułu, z drugiego kwadratowe. W tamtym ſiedzieli patrzący w amfiteatrum, iedni niżey, drudzy wyżey. Drugi koniec kwadratowy był dla aktorow i dla widoku. Rzymianie w tym wſzyſtkim naśladowali Grekow.

Teatrum Greckie i Rzymſkie ſkładało ſię z trzech znacznieyſzych części, pod ktoremi ſię inne zawierały. Pierwſza część dla aktorow *ſcena*: druga dla patrzących, ſzczegulnie *Theatrum* nazwana: trzecia *Orcheſtra*, ktora u Grekow należała do kuglarzow i tanecznikow; w Rzymie zaś ſłużyła za mieyſce ſiedzenia konſulow, naywyżſzych kapłanow, i panien Weſtalſkich. Orcheſtra była placem ſiedzenia między aktorami i ludem patrzącym.

Opaſanie teatrow ſkładało ſię zawſze ze dwoch lub trzech rzędow krozgankow iednych nad drugiemi, tyleż maiąc wſchodow. Wniścia do orcheſtry proſto były z iednego przyſionku, rownie iako i na inne piętra ławek, ktore do ścian przypierały wewnątrz teatru. Naywyżſzy rząd krozgankow był nazwany *ſumma cavea*. Tam ſiedziały białegłowy pod pokryciem: bo inni patrzący byli pod otwartym powietrzem; i wſzyſtkie widoki odprawowały ſię bez dachu.

Wſchody na ktorych lud ſiadał albo ſtawał zaczynały ſię od poſadzki naywyżſzego krozganku, i ſzły aż do orcheſtry. Więcey o częściach teatru, iako wſchodach, wniściach, przedziałach wſchodow i innych masz pod amfiteatrum. Słuchaiący byli zbyt daleko od ſceny: poſtrzeżono zatym że głos nie mogł wyſtarczać. Użyto więc rożnych ſpoſobow do pomożenia głoſowi. Pod wſchodami teatru były małe komorki; w te ſtawiano naczynia miedziane wſzyſtkich tonow głoſu ludzkiego, a nawet i inſtrumentow muzycznych. W rozłożeniu tych naczyń uważano wymiar harmoniczny. Naczynia były na kſztałt dzwonow; niedotykały ſię murow. Otwory w tych izbach ſzły ſpodem na każde piętro wſchodow, przez ktore to otwory głos przechodził. I w tym ſię

teatrum Greckie od Rzymskiego rożniło.

Mieysca dla patrzących podług stopnia i godności stanow, urzędow, często podług zasług w Rzeczypospolitey, tak w Grecyi iak w Rzymie naznaczone byly. Białegłowy od męszczyzn dopiero za Augusta oddzielone były: ktore się w karności obyczaiow zachować chciały, na wiele widokow niechodziły. A do tego nie wolno było iść na teatrum żonie bez pozwolenia męża; inaczey wdawała się w niebespieczeństwo rozwodu.

Orchestra z Greckiego słowa, ktore tańcować znaczy, była to druga część teatru u dawnych. Miała poł diametru całego budynku, a we dwoie szerokości tey części, ktorą właściwie teatrum zwano. U Grekow pięcią stopniami niższa była od sceny, tam mieysce było śpiewakow i muzykantow, oraz tych aktorow, ktorzy między aktami traiedyi lub komedyi, albo po nich skończonych grali. U Rzymian podłoga orchestry, dziesięcią stopami niższa była od teatru, i szła z pochyła ku scenie żeby senatorowie tam siedzący iedni za drugiemi, wszyscy wygodnie widzieć mogli. W Grecyi orchestra większa być musiała niż w Rzymie, gdyż u tamtych służyła muzyce i aktorom niższym: a w Rzymie scena większa niż w Grecyi, gdyż się na niey i muzycy i tanecznicy mieścili.

Scena znowu, tak u Grekow iako u Rzymian dzieliła się na trzy części. Pierwsza i nayznacznieysza nazywała się właściwie *scena*, w niey facyata i ściany ozdobione były w rożne kształty, zasłaniano ią oponą, ale w tym była rożnica od naszego używania, iż odsłaniaiąc scenę spuszczali oponę, co zwano *premere aulæa*, a zasłaniaiąc, podnosili ią, *tollere aulæa*. Druga część sceny u Grekow *proskenion* albo *logoion*, po łacinie *proscenium* i *pulpitum*, był to wielki plac otwarty, gdzie aktorowie mowili i udawali. Te ozdoby ukazywały w podobieństwie place publiczne, pałace z kolumnami i statuami, kiedy grano traiedyą; kiedy komedyą, ulice i domy prywatne; kiedy satyrę, drzewa, skały, chaty wieyskie. Trzecia część sceny, było wyiście za sceną dane, *postscenium*. Tam się aktorowie stroili, tam złożone były machiny i narzędzia teatralne,ktore się sprawiały i używały z wielkim kosztem.

Nakład na widoki w Atenach szedł ze skarbu publicznego, i częstokroć pieniądze na sprawy pospolite, na woyny wyznaczone obracano na te

rozrywki. W Rzymie zwyczaynie ſprawowane były widoki koſztem urzędnikow, ktorzy przez to ziednywali ſobie wziętość i ſprzyianie ludu. Że teatra procz naywyżſzego przyſionku i ſceny nie pokryte były, gdy deſzcz albo burza nadeſzła pod czas widowiſk, lud ſię ſchraniał do przyſionkow zewnętrznych. Czaſem dla ochrony od upału ſłonecznego rozciągano nad patrzącemi opony, te w czaſie zbytku były barzo drogie. Za Ceſarzow wymyſł i miękkość do tego zaſzła, iż miſternie robiono w ſtatuach rozſtawionych w koło na trzecim krozganku upuſty, z ktorych wody pachniące na ſiedzących ściekały.

Co do ſtroiu teatralnego, naprzod ponieważ Grecy wiele gatunkow mieli ſwoich widokow, rozmaite zatym były na nich używane ſtroie, rozmaite także dla muzykow i tanecznikow.

Za ſtarey komedyi, ubioru oſobnego nie było. Używano poſpolitego, ktory ſię tylko rożnił podług ſtanu oſob udawanych przez aktorow. Ale gdy poetom zakazano tykać oſoby, powymyślano śmieſzne i dziwackie ſtroie, rownie co do kſztałtu iako do koloru.

W traiedyach, dawano oſobom poſtawę olbrzymſką. Wypychali ſobie aktorowie brzuch, i pierſi; co nie mogło być ukryte, i do iakiegoś kſztałtu ułożone, tylko przez długie barzo ſuknie. Pochodziło to z mniemania, że bohatyrowie dawni większego nad zwyczayny ludzi poźnieyſzych wzroſtu byli. Obuwie w traiedyach było, *cothurnus*, obuwie zwyczayne krolom, wodzom i urzędnikom Grecyi od Sofokleſa na teatrum wprowadzone. Podeſzew u obuwia tego była znacznie wyſoka, do podeſzwy przyſzyty był rzemik, ktory przechodził po za wielki palec, ztąd na dwa paſki ſię rozchodząc, oplatał podeſzew, a potym goleń w rożne kſztałty. W Rzymie dawano koturn pannom młodym w dzień ich zamężcia, żeby ſię wyżſze wydawały. Stroy na ſatyryczne widowiſka był naydziwaczniey-ſzy. Ubierano aktorow, iak ſatyry, fauny, cyklopy, centaury, i inne dziwotwory wyrabiane w myśli poetow.

Muzycy i tanecznicy mieli ſzaty długie, co ſię zdaie podług ſpoſobu, ktorym ſobie dziś tańce wyobrażamy, nie zgadzać z tanecznictwem.

Rzymianie trzy rodzaie komedyi mieli im ſamym właſne, od Grekow rożne. *Togatæ*, *Prætextatæ*, *Tabernariæ*. Nie można inaczey o ſtroiach ich ſądzić, tylko z tych na-

zwiſk. *Toga. Prætexta. Taberna*, garkuchnia; zatym ſtroy ludzi w garkuchniach ſłużących w tych oſtatnich używany. (Obacz pod *Comœdia*) Obuwie w komedyach używane było te, ktore *focus* zwano. Obuwie niſkie i lekkie na ktore częſto inne ieſzcze brano.

Znacznieyſze teatra od ſwoich założycielow imiona brały. Teatrum Scauri, ktory był zięciem Sylli, inne wſpaniałością i przepychem celowało. Było w nim kolumn trzyſta ſześćdzieſiąt we trzy rzędy, iedne nad drugiemi. Pierwſzy był marmurowych, drugi kryſztałowych ſzklanych, trzeci pozłacanych: po między kolumnami ſtały ſpiżowe ſtatuy. Co świadczy Plinius.

THEOXENIA. Swięta Greckie na cześć wſzyſtkich bogow.

THERMÆ. To ſłowo z Greckiego znaczy cieplice, łaźnie ciepłe. U Łacinnikow *Thermæ* to były co *paleſtræ* u Grekow. Były to barzo obſzerne i pyſzne budowy czworograniaſte, albo podługowate, ozdobione przyſionkami i krozgankami, pod ktoremi można ſię było w każdą porę przechodzić. Zwyczaynie pełno tam było kramow roznego drogiego i miſternego towaru. Procz łazien tak ciepłych iak zimnych obſzernych barzo, w ktorych znaydowały ſię piękne i wielkie wanny marmurowe, były w termach mieyſca naznaczone na ćwiczenia ſił ciała, i nawet dowcipu i rozumu. Filozofowie na dawanie ſwoich nauk i na rozmowy, poetowie na czytanie od ſiebie złożonych wierſzy, malarze i ſnicerze na wyſtawianie dzieł ſwoich, zbierać ſię zwykli byli. Plac otwarty ſłużył młodzi, do paſſowania, biegania i gry rożnych. Niewolnicy i niewolnice wygody łazien i ochędoſtwa mieyſca pilnowali. Obſzerność termow muſiała być wielka: gdyż rożne ćwiczenia po wielu mieyſcach przedtym rozłożone, tam wſzyſtkie były zebrane. Ammian ie nazwał *Lavacra ad modum provinciarium.* Dopiero na ſchyłku Rzeczypoſpolitey termy wyſtawiać zaczęto, a Ceſarze i panowie od ktorych one nazwiſka brały na ośmdzieſiąt ich nabudowali, gdzie wſpaniałość i wytworność wyſilać ſię zdawała.

THERMOPOLIUM. Dom ſzynkowny, gdzie chodzili pić wodę ciepłą czaſem z winem i miodem mięſzaną, ktory to napoy barzo lubili dawni.

THESMOPHORIA. Swięta corocznie w Atenach odprawiane na cześć Cerery, ktorą za wynaleziciełkę i prawodawczynę żniwa poczytywano.

Pięć

Pięć dni trwały w mieſiącu ich Pyanepſion. Białegłowy przygotowywały ſię do tego święta przez dni trzy zachowuiąc powściągliwość, a w dzień przed ſamym świętem ſurowy post chowaiąc. Nic nieprzyſtoynego ſię nie działo w tę uroczyſtość, co nie było zwyczayno w świętach pogańſkich.

Tibia. Surma, piſzczałka, flet, narzędzie muzyczne naydawnieyſze. Używali go ſtarożytni, a mianowicie Grecy i Rzymianie na wſzełkich uroczyſtościach, świętach, obrządkach, widowiſkach. *Tibia* imię poſzło ztąd, iż pierwſze piſzczałki były z piſzczela kości goleniowey, *tibia*, albo że do tey kości podobne były. Zwyczaynie z drzewa ie robiono. Te ktore zwano *avena*, naprzod z dźbła owſianego od paſterzow używane. Inne zwane *fiſtula*. Często te nazwiſka iedno za drugie ſię biorą.

W początkach piſzczałka była barzo proſto robiona. Trzy tylko lub cztery dziurki miała. Poźniey ozdobiona bywała moſiądzem, ſrebrem, złotem. Pomnożono daley dziurki we fletach, ale to ſię ma rozumieć o fletach poiedynczych, ktore Grecy *Aulos* zwali, na ktorych iak teraz dwoma rękami grano, bo inne flety *ziygos* podwoyne ſpoione, ieden tylko monſztuczek, a dwie rurki miały, te o trzech dziurkach każda były i grano na nich razem na każdey rurce iedną ręką. Prawa pierwſzy głos trzymała, druga zaś lewa wtorowała tamtey. *Tibiæ dextræ & ſiniſtræ*: to podług Warrona. Donat powiada przeciwnie, że prawa mało dziúrek miała, i niſki głos dawała, lewa zaś o więcey dziurek głos wyſoki, a zatym prawa wtorowała lewey. Na tych tylko fleciech grano na komedyach, i kiedy w nich użyte były podwoyne piſzczałki, mowiono komedya grana *tibiis imparibus*, albo co na iedno wychodzi *tibiis dextris & ſiniſtris*; kiedy zaś ſame prawe, albo ſame lewe grały, co ſię często zdarzało, mowiono: *tibiis paribus dextris*, albo *tibiis paribus ſiniſtris*. Piſzczałki nierowne to ieſt prawe i lewe zwano też frygiyſkiemi, *tibiæ phrygiæ*. Piſzczałki prawe Lidyiſkiemi, *Lydiæ*; piſzczałki lewe, *ſarranæ*, albo tyryiſkie zwane były. Dzieliły ſię ieſzcze flety dawne, na długie, ſzrednie i krotkie; proſte i krzywe. Piſzczałki bożka Pan, były z wielu rurek złożone: dawali ie w wierſzach, malowaniach i innych wyobrażeniach dawni Panowi, Sylwanowi i Satyrom.

TOGA. Szata wierzchnia Rzymſka. Zdawna toga była ſzatą znacznieyſzych tak męſzczyzn iako białychgłow, ktorey nie wolno było noſić oſobom z poſpolſtwa. Poźniey ſię powſzechną wſzyſtkim obywatelom nie tylko w Rzymie, ale i w miaſtach municypalnych. Ze właściwa była Rzymianom, przeto zwano ich *togati*, *gens togata*. Toga była ſuknia wełniana, ſzeroka i długa, z przodu otwarta iak płaſzcz figurę poł cirkułu miała. Rożnica bogactw i doſtoieńſtw obywatelow wydawała ſię w cienkości i ſzerokości togi, ubożſzych togę zwano *toga arcta*, wąſka.

Dawni Rzymianie noſili ią ſpuſzczoną aż do ziemi. Dopiero Auguſt, pierwſzy dla wygody w chodzeniu podiął ią, że tylko trochę niżey kolan dochodziła. Przypinali ią na lewym ramieniu, i iedną połę zarzucali na ramię, tak żeby zawſze prawa ręka wolna była. Do tego, ponieważ Rzymianie w mieście prawie zawſze chodzili z głową odkrytą; od ſłońca lub deſzczu zwykli byli zaſłaniać ſię połą tey ſzaty, ktorą odſłaniali, gdy ſpotkawſzy kogo chcieli mu ſię pokłonić.

Chociaż toga mieyſką i pod czas pokoiu używaną ſzatą była, atoli dawni Rzymianie noſili ią czaſem i na woynie. W ten czas opaſywali nią biodra węzłem łącząc; zkąd poſzło ſłowo *inprocinctu*, znaczące gotowego do potyczki. Był i drugi noſzenia togi ſpoſob: czaſem nie chcąc ſię ściſkać tuniką mieli tylko nakſztałt fartucha na przodzie, brali na to ſamą togę, ktorey poła na lewe ramie zarzucona aż na grzbiet zachodząc, ſłużyła do opaſania, zoſtawuiąc prawą rękę gołą: ten obyczay noſzenia zwali *cinctus Gabinus*. Tak ſię odziewali pretorowie i konſulowie w ſprawowaniu urzędow ſwoich.

Gabinii dawny lud Łacińſki, gdy ich napadł nieprzyiaciel w czaſie, kiedy ofiary czynili w ſzatach długich, natychmiaſt przeciw niemu wyſzli, ſpieſznie zakaſuiąc w ten ſpoſob ſzaty ſwoie.

Rzymianie ſkładali togę białą w ſmutku i nieſzczęściu publicznym, a brali czarną, albo popielatą ciemną, *toga pulla*. Oſkarżony też i pozwany o iaki wyſtępek, brał taką żałobną ſzatę ſzpetną i podartą dla wzbudzenia litości; co Livius nazywa *veſtem mutare*. Toga biała, gładka bez ozdob i tkania *toga pura*, *libera recta*. Taką dawano młodzianom, gdy ſkładali dziecinną ſzatę *prætextam* i gałkę złotą *bullam*, w roku ſiedmnaſtym wieku. Zwano ią także *toga virilis*;

virilis; biorących tę ſzatę *Tyrones;* ſam ten obrządek *Tyrocinium.* Togi takiey białey gładkiey naywięcey używali obywatele Rzymſcy. Konſulowie, pretorowie, wodzowie tryumfuiący mieli togę w rożne kolory, tkaną złotem, *toga picta.* Zwano ią *toga palmata*, kiedy wyſzywanie wyrażało palmy, a iak inni mowią, kiedy miara ozdob ſzeroka była na piędź Rzymſką. Rzymianie zdeymowali togi we święta Saturnuſowe, a czaſem idąc na widowiſka. Odziewano w togi ciała obywatelow zmarłych do pogrzebu.

TRABEA. Szata w pewnych uroczyſtościach, rozmaita podług rożnicy oſob. Kapłani noſili purpurę mięſzaną z drugim kolorem mniey świetnym. *Trabea* rycerſkiego ſtanu ludzi, ktorą tylko pod czas popiſu noſili, była dna koloru białego, przez ktore ſzły paſy niby belki tkane purpurowe, ztąd poſzło nazwiſko tey ſzaty *trabea*, belka. Podług Dioniziuſza z Halikarnaſſu *trabea* nie rożniła ſię od togi, ieno cienkością materyi i że trochę krotſza była.

TRAGOEDIA. Pœma dramatyczne, ktore wprowadza na teatrum ſprawę znaczną oſob wyſokiego ſtanu, częſtokroć maiącą koniec ſmutny. To ſłowo pochodzi od dwoch ſłow Greckich *tragos*, kozieł, i *ode* pieśń. Przeto iż podług Horacyuſza w nagrodę poecie za naylepſzą pieśń na cześć Bachuſa naypierwey dawano kozła: inni mniemaią, że to była ſkora kozłowa winem napełniona. Początek więc tragiedyi ieſt od czci Bachuſa w czaſie winobrania. Do tego nigdy teatralnych igrzyſk niedawano, tylko w święta tegoż bożka. Za świadectem Horacyuſza, Theſpis pierwſzy na teatrum wprowadził oſobę udaiącą i mowiącą. Powieści tey ſceniczney oſoby *epiſodia* zwano. Wkrotce z takowego udawania złożono ſamą tragedyą, a chor tylko przydatkiem był i ſłużył do dawania rad i pouſałych przeſtrog, i pociechy znacznieyſzym w traiedyi oſobom. Pierwſzy także Theſpis aktorom ſwoim twarz lagrem ſmarował; potym im dał maſzkarki z liści pewnych, poźniey z płotna. Solon poczytuiąc tragedye za przeciwne dobrym obyczaiom, nie pozwolił onych grać Theſpiſowi w Atenach. Obieżdżał więc z niemi po miaſteczkach Attyckich, dla łatwości i mnieyſzego koſztu używaiąc za teatrum wozu ktorym ieździł.

Po śmierci Solona, tragedya acz gruba i bez żadnego kſztałtu, przyięta do Aten i koſztownie utrzymywana. Odmiany

ny ktore iuż w niey poczynił był Thespis, dały łatwość Eschylesowi do robienia większych. Przydał zaraz drugą osobę, wprowadził spolną dwoch rozmowę, iedną ze dwoch osobę za pierwszą i znacznieyszą wyznaczył, dał im maski podobnieysze do twarzy, szatę z długim ogonem, i obuwie okazałe *cothurnus*. Moma z kuglarskiey i szyderskiey stała się poważną. Chor ktory sam zrazu tragedyą był, zatrzymał w swoim układzie, częścią iako chor spiewaniem przerwę aktow wypełniaiący, częścią iako osobę wchodzącą w akcyą.

Z tych początkow tragedya u Grekow do wielkiey doskonałości doszła. Naywięcey ią Sophocles i Euripides wykształcili i wynieśli. Od Eschyla iuż trzeba było aby traiedya nie tylko wprowadzała znaczne osoby bohatyrow lub krolow, ale żeby toczyła się około iakiego wielkiego nieszczęścia, i bądź szczęśliwym, bądź smutnym końcem rozwiązywała się przygoda. Tragedya powinna była wzbudzać trwogę i litość.

Tragedya nie była znana Rzymianom aż około roku 514. to iest w sto sześćdziesiąt lat po Sofoklu i Euripidesie. Zrazu przestawano na tłomaczeniu Greckich. Livius Andronicus pierwszy złożył tragedye naśladuiąc w nich Sofokla. Pacuvius przykładem Liwiusza zachęcony, znakomitym się w pisaniu tragedyi uczynił, osobliwsze pochwały odbierał, choć roboty iego nie miały ani kształtnego składu, ani mowy delikatney. Akcius współczesny iego lepsze i składnieysze dawał tragedye. Zasmakowanie Rzymian w poetach Greckich sprawiło iż za czasu Cezara i Aziniusza Polliona wyborne w Rzymie tragedye były. Quintilian sławi niektore. Szkoda że ie czas zatracił, mało nam tylko Seneki filozofa nauczyciela Neronowego dochowawszy. Nie iest pewna czyli w tragedye Rzymskie chor wchodził, tym co u Grekow sposobem. Komedye go nie miały; ale dla dogodzenia przyuczonym do muzyki i tańcow w widowiskach Rzymianom, każda sztuka teatralna miała swoią muzykę; ktora to przed zaczęciem przegrywała, to wierszom mowionym wtorowała, to razem z tańcami służyła do przerwy między aktami.

TRIBUNUS. Wieloracy byli u Rzymian Tribunowie. Jedni urzędnicy w Rzeczypospolitey, inni wodzowie w woysku.

TRIBUNUS PLEBIS. Tribunowie gminni, obrońcy pospol-

ſpolſtwa, tak zwani iż powinni byli bronić poſpolſtwo przeciw potędze ſzlachty. Pierwſzy raz lud obrał tych urzędnikow, gdy ſię przeciw patrycyuſzom obruſzywſzy ſkupił na gorę świętą w Rzymie. Nie zgadzaią ſię piſarze około imion i liczby pierwſzych trybunow, iedni dwoch, drudzy pięciu liczą. To pewna, iż ſenat chcąc ſpokoyność przywrocić, zezwolił na tę nowość, ktora z początku zdawała ſię niczym mu niebeſpiecznym nie grozić. To obranie działo ſię roku 260. od założenia Rzymu, na zgromadzeniu ludu przez centurye, *Comitiis Centuriatis.* We trzydzieści ſześć lat, liczba ich do dzieſięciu pomnożyła ſię. Lud ſię u ſenatu o to domagał. Senat nie zbraniał ſię zezwolić na domaganie ludu, upatruiąc w większey trybunow liczbie, większą rozdzielenia ich między ſobą łatwość, to przez niektorych do ſenatu przywiązanie, i mnieyſzą do rozruchow ſkłonność, to podobno przez zazdrość i zyſkow ſzczegulnych żądzę.

W lat 282. trybunowie otrzymali w ſpoſobie obrania odmianę. Dotąd na ſeymach przez kurye lub centurye obierani, wymogli, aby ſeym przez tribus miał to prawo. A to z przyczyny, iż ſeymy przez cechy (*tribus*) nie potrzebowały obrządku brania wieſzczb, iako to być było powinno na inſzych ſeymach. Augurowie zaś zawſze z patrycyuſzow brani, umieli wrożenia ſwego użyć na ſtronę ſzlachty. Jeżeli lud dnia ſeymu nie obrał ieſzcze wſzyſtkich trybunow, ci ktorzy obrani byli, mieli moc przybierać ſobie w liczbie z prawa przepiſaney wſpołurzędnikow, a lud powinien był ich za trybunow rownie uznawać. Spoſob ten przybierania zwał ſię *cooptatio.* Ta uſtawa znieſiona potym była prawem Treboniuſza, ktore nakazywało trybunowi przełożonemu na ſeymie, poty obierania nie zamykać, poki wſzyſtkich dzieſięciu trybunow nie ſtanęło.

Zrazu trybunowie ani mieyſca w ſenacie, ani władzy ſądowey nie mieli. Nie wchodzili do ſenatu chyba przyzwani od konſulow dla ſpraw tyczących ſię poſpolſtwa. Zadnych znakow zwierzchnich doſtoieńſtwa nie było im pozwolono. Jeden ſługa mieyſki *viator* zwany, za niemi chodził. Cała ich powaga, cała władza na tym była, iż ſię mogli ſprzeciwić uchwałom ſenatu, ktore ſądzili być ſzkodliwemi wolności poſpolſtwa, przez to słowo *veto* nie pozwalam, kładąc go na końcu uchwały podaney; albo

albo też przyiąć ią przez przydanie litery T. *Tribuni*. Powaga ich zamykała ſię w murach Rzymu, a naywięcey w przeciągu mili w okolicę. I żeby poſpolſtwo zawſze przytomnych obrońcow miało, niewolno im było oddalać ſię z miaſta przez dzień cały, wyiąwſzy *Ferias Latinas*. Dla tey ſamey przyczyny powinny były drzwi domow ich być zawſze dzień i noc otwarte.

Nie długo ſię trybunowie w tym umiarkowaniu i w granicach pierwſzego powołania ſwego zatrzymali. Wzmogła ſię ich władza niezmiernie. Oni pod pozorem ubeſpieczenia wolności poſpolſtwa, wymogli to, iż im było dane prawo ſkładania ſeymow, pozwolili ſobie rownać ſię naywyżſzym urzędnikom Rzeczypoſpolitey, nadto rozſzerzać nad niemi władzę ſądową, ſkazywać na winy dyktatorow po ſkończeniu dyktatury, pociągać konſulow do oddawania ſprawy przed ludem i przez zbytnią moc ſobie przywłaſzczoną nawet ich do więzienia wſadzać.

Trybunowie w wielkim barzo poważeniu i uſzanowaniu zoſtawali w Rzymie. Oſoby ich święte i nienaruſzone były. Dla tego do nazwiſka trybuni przydawano *ſacroſancti*. Z ſamych tylko plebeiow na tę godność wzięci być mogli; chyba żeby patrycyusz ktory przez przyſpoſobienie wſzedł w plebeiuſzowſką familią, albo że przez przybranie *cooptatio* za trybuna był wzięty: ktorego, to przypadku ieden tylko w dzieiach Rzymſkich przykład znayduiemy. Władza trybunow większa lub mnieyſza trwała w Rzeczypoſpolitey Rzymſkiey aż do Auguſta Ceſarza, ktoremu ią lud oddał.

TRIBUNI MILITUM. Trybunowie woyſkowi. Urząd Rzymſki maiący ten ſam udział ſpraw i tę powagę co i konſulowie. Trybunowie poſpolſtwa chcąc przymuſić patrycyuſzow do przypuſzczenia na konſularſtwo ſpolnie z ſobą plebeiuſzow, zatamowali obranie konſulow, i przywiedli lud do obrania na ich mieyſca ſześciu trybunow woyſkowych. Zgromadzono ſeym przez centurye, na ktorym trzech tylko tych urzędnikow ſtanęło, a obranie padło na ſamych patrycyuſzow. Ale ci muſieli ſami we trzy mieſiące złożyć ten urząd, z przyczyny, iak mowiono, że na zgromadzeniu na ktorym obranemi byli, nie zachowano obrządkow wieſzczby. To ſię zdarzyło roku Rzymu 309. i w ten czas konſulow przywrocono. Mianowani oni byli przez *Interregem*.

W kilka

W kilka lat potym mimo opierania ſię ſenatu, muſiano ſię wrocić do trybunow woyſkowych; obrano ich czterech: ta liczba zachowana była aż do oblężenia Weientow, na ktore wzięto ich ośmiu, a według niektorych ſześciu. Liczba tych urzędnikow, ktorych część była z plebeiuſzow, podług rożnych okoliczności ſię odmieniała. Urząd ten trwał od pierwſzego uſtanowienia ſwego lat około ſześćdzieſiąt. Po ktorych konſulowie powroceni trwali aż do dyktatury Juliuſza Cezara, ktory ich z Rzecząpoſpolitą zniſzczył.

Tribunus Legionis. Mnieyſi wodzowie, niby pułkownicy w legiach Rzymſkich, do ktorych goſpodarſtwo legii należało. Dwudzieſtu czterech było takich trybunow, po ſześciu na każdą legią; gdyż przez długi czas w Rzymie tylko cztery legie miano, po dwie pod iednym konſulem. Ci trybunowie nie z oſobna w wyznaczoney legii rząd mieli, ale koleią po dwa mieſiące dowodzili. Zrazu konſulowie ich mianowali, potym ſam lud obierał ich do ſzeſnaſtu, tak iż każdy z konſulow po ośmiu pod ſobą ich miał. Czaſem lud prawo mianowania trybunow w połkach zoſtawiał rozſądkowi konſulow, i pretorow. Brani byli trybunowie z patrycyuſzow i plebeiuſzow. Czternaſtu z nich powinni byli w ſłużbie woienney iuż przebyć lat pięć, a inni dzieſięć.

Tribunus Ærarii. Podſkarbi. Ci trybunowie na ſtraż ſkarbu poſpolitego od Romuluſa poſtanowieni trwali aż do wypędzenia krolow. W ten czas na ich mieyſce uſtanowiono *quæſtores*, wielkich Podſkarbich. Trybuni zoſtali niżſzemi niby kaſſyerami, ktorych powinność była queſtorom woiennym wydawać pieniądze. Znaczne w Rzymie tych to trybunow zgromadzenie było i przez liczbę i przez bogactwa ich.

Tribunus Celerum. Był to rotmiſtrz albo pułkownik, od Romuluſa uſtanowiony za przełożonego nad trzyſtą młodemi iezdzcami, ktorych ten krol z każdego pokolenia, urodzeniem, maiątkiem i pięknemi przymiotami znakomitych wybrał na ſtraż oſoby ſwoiey.

Tribunal. To imię znaczy ſtolicę ſędziowſką, i ma początek od ſtolicy wynieſioney, na ktorey trybunowie poſpolſtwa w Rzymie ſądy ſwoie odprawowali. Wzięte ieſt to imię poźniey za każde zgromadzenie ſędziow. Trybunały rożne były w Grecyi i w Rzymie, ſędziowie w Grecyi *Bydoei* zwani, rozeznawali ſpra-

ſprawy i ſkargi między młodemi ludźmi. Sędziow piąciu było, a publiczny rynek mieyſcem ich ſądu. Urzędnicy *Nemophylaci*, ſtrożowie praw, w wielkim u Lacedemonow poważeniu zoſtawali. Oni rozwiązywali wątpliwości w prawach i mieli władzę podawać lub odrzucać podane praw odmiany. Sędziowie *Armoſtinoi* z uſtanowienia ſwego powinni byli czuwać około ſprawowania ſię białychgłow, wſzyſtkie ſprawy do tego ſię ſtoſuiące ſzły do ich trybunału. Wſzyſcy ci ſędziowie obierani byli na zgromadzeniu ludu przez okrzyki, podług zwyczaiu Lacedemońſkiego.

Ateńczykowie rozmaite mieli mnieyſze trybunały: bo o więkſzych iako to o Areopagu, o radzie piąciuſet ſenatorow na ſwoim mieyſcu. Liczono między innemi dzieſięć, z ktorych cztery były dla ſpraw kryminalnych, ſześć dla cywilnych. Po więkſzey części te trybunały zwano od mieyſc, w ktorych ſię ſądziły. Podług Eliana, Ateńczykowie pierwſi w Grecyi uſtanowili prawny układ w ſprawach prywatnych obywatelow na obronę ich od przemocy możnieyſzych. Obierano ſędziow na zgromadzeniach ludu, albo przez loſy, albo przez podnoſzenie ręki, albo przez kreſki więkſzą liczbą. Podług praw Solona ſami maiętnieyſi do ſęſtwa wzywani być mogli. Uſtawa była aby mieli iuż lat trzydzieści, aby byli dzietni, albo czynili obietnicę żenienia ſię, ieśli ieſzcze w bezżeńſtwie zoſtawali.

Obranie ſędziow odprawowało ſię w kościele Tezeuſza, pod dozorem urzędnikow nazwanych *Theſmotetes*. Obrani powinni byli ſtawiać ſię przed innym urzędem *Logiſtæ* zwanym. Ci w przytomności Archontow przy dwoch świadkach prawem oznaczonych, czynili wybadywania, jak ſię ſprawowali względem rodzicow lub ich mieyſce zaſtępuiących; czyli noſili oręż na obronę Rzeczypoſpolitey przez czas uſtawami przepiſany, czyli chowali nabożeńſtwo kraiowe, czy mieli maiątek z prawem wymierzony. Doſtoyność ſędziowſka była wielce poważana. Obelga ſędziom wyrządzona, albo zamięſzanie w ſprawowaniu ich urzędu czynione, było wyſtępkiem zrazu śmiercią karanym; lecz poźniey tę karę w grzywny zamieniono. Przy trybunałach byli piſarze, przy każdym po trzech, ktorzy pewny udział ſprawowania ſwego mieli.

U Rzymian *Tribunal* było także mieyſce wynieſione, na ktorym ſędzia z krzeſła *Curulis* rozſądzał ſprawy. Romulus

lus na to obrał mieyſce odkryte i iawne, na ktorym ſędzia głośno i w oczach ludu wyrok ſwoy dawał. Wiele było w Rzymie trybunałow: nayſławnieyſzy pretorſki: i chociaż nie było pewnego mieyſca wyznaczonego na ſądy, pretor zwyczaynie iednak zaſiadał na placu publicznym. Krzeſło iego *Sella Curulis*, ſtało na mieyſcu wynieſionym nad innych ſędziow niżey ſiedzących na ławach *ſubſellia* zwanych. Zwyczaynie dawano zamknięcie niby kratkami żelaznemi lub drewnianemi, oddzielaiące ſędziow od ludu przytomnego: ktore po Łacinie zwano *Cancelli*.

Razem odprawowały ſię ſądy po wielu mieyſcach, na co były powyſtawiane wſpaniałe budowy *Baſilicæ* otaczane przyſionkami. W te tylko dni, ktore u Rzymian były *dies faſti*, ſądy ſkładać można było.

Sądy centumwirow znakomitſze od innych były. O nich masz pod *Centumviri*.

W każdym trybunale był ieden z ſędziow, ktory więkſzą nad innych miał powagę i władzę, z tym wſzyſtkim podległą pretorowi. Ten ſię nazywał *Judex quæſtionis* niby inkwizytor zaſtępował pretora gdzie zabawy lub doſtoyność iego być mu nie pozwalały. Skoro ten *Judex quæſtionis* zaſiadł, patronowie zaraz ſtawali.

Czaſem wielu patronow w iedney ſprawie mowiło, nie tylko wielu do ſtawania w iedney ſprawie używano, ale bywało że po części ſprawy każdemu z oſobna zlecano. Czaſem im dopuſzczano tak długo mowić iak chcieli: niekiedy czas określano: i na to ſędziowie przed ſobą klepſydrę mieli. Kiedy mowy ſwoie z obydwoch ſtron patronowie ſkończyli, pretor, albo na mieyſcu iego zaſiadaiący, dawał każdemu z ſędziow po trzy tabliczki. Na iedney litera A. znaczyło *abſolvo*: wolnym czynię, ogłaſzam; na drugiey C. *condemno*, winnym uznaię, ſkazuię; na trzeciey N. L. *non liquet*, rzecz nie ieſt iaſna. Po rozdaniu tabliczek, ſędziowie dla naradzenia ſię w ſprawie namowy mieli: co zwano *conſilium*. Po tym każdy wrzucał tabliczkę iedną w ſkrzynkę: pretor ie wyimował, liczył, i dekret wydawał podług więkſzey ich liczby.

Słowa zwyczayne wyrokow ſędziowſkich były, gdy nie winnym pozwanego uznawano: *non videtur feciſſe*, zdaie ſię że tego nie uczynił; gdy winnym ſię pokazał; *videtur feciſſe*, zdaie ſię iż to uczynił, *non jure videtur feciſſe*, zdaie ſię

się że niesprawiedliwie zrobił; kiedy dłuższego obiaśnienia chciano, *amplius cognoscendum*, albo samo słowo *amplius*, zkąd poszło *ampliare*, *amplicatio*. Obacz *Amplicatio*.

Rzymianie przez tę uwagę, iż wiadomość człowieka omyłce pódlega, nie chcieli aby pretor lub inny sędzia mowił w swym dekrecie: uczynił ten człowiek takowy występek; ale zdaie się iż uczynił. Pretor po tych słowach zwyczaynie przyłączał wyznaczenie kary.

TRIBUNAL CASTRENSE. Było w obozach mieysce wyższe na siedm lub ośm stop darniną wyłożone, z ktorego hetman sądził żołnierzy, i mawiał do woyska; z tego mieysca wychodziły woienne rozkazy, i inne rozrządzenia wodza. Nie sam hetman u Grekow i u Rzymian rozsądzał wszystkie sprawy żołnierskie. Trybunał ich składał się z rady woyskowey, w ktorą starsi wodzowie i senatorowie w obozie się znayduiący wchodzili: tych zdania zasięgał hetman, gdy szło o warunki z nieprzyiacielem, o przerwę woyny, i tym podobne sprawy; a z większey liczby głosow stanowił, *ex consilii decreto*.

Ze woyska Greckie i Rzymskie nie były zbyt liczne, a do tego żołnierze ciż sami byli co obywatele, z ktoremi zwierzchność znosiła w czasie pokoiu lub woyny zamysły publiczne, przeto barzo w zwyczaiu u nich było, iż hetmani stanąwszy na wyższym mieyscu w obozie lub w polu mawiali do woyska, albo chcąc na początku wyczerpnąć ich gotowość i zdanie, albo do męstwa i dzieł walecznych zachęcaiąc. Zapewne nie mogli oni być od wszystkich słyszani, ale dosyć mieli dać wyrozumieć, co mowili starszyznie woyskowey, ktorzy drugim udzielali co słyszeli. Czasem w polu gdy woysko w szyku stało, hetman obieżdżał na koniu pułki, i kilką słowami mowił do każdego. Niekiedy dosyć mieli starszych woyskowych urzędnikow do siebie wezwawszy wykładac im myśli swoie, ktore przez tych dochodziły innych żołnierzy.

TRIBUS. U Grekow i Rzymian trybus, cech, była to pewna liczba obywatelow, ktorych na rożne części dzielono. Cekrops fundator i pierwszy krol Aten podzielił naprzod na cztery części, czyli cechy lud cały, z ktorych pierwszy był żołnierski, drugi rzemieślniczy, trzeci rolniczy, czwarty pasterski. Kalistenes pomnożył liczbę cechow aż do dziesięciu, ktore ponazywał od dziesięciu bohatyrow nazwanych *Eponymi*.

Byli

Byli to ci z pierwszych krolow i wodzow, ktorym Ateńczycy przez wdzięczność wystawili posągi. Potym każdy cech podzielił na dziesięć kuryi, pod każdą kuryą znowu byli *pagi*. Chciał aby każda część miała swego starszego. Starsi cechow *Epoptæ* po Łacinie *Curatores* zwani, starsi nad każdą kuryą *Præfecti* po Grecku *Phratriarchi*, a nad każdą kuryi dzielnicą *demarchi*. Dla uniknienia zazdrości między cechami, co rok losy ciągniono, ktory cech pierwsze mieysce na seymach otrzymywać miał.

U Rzymian nazwano z początku *tribus*, pewną liczbę obywatelow, ktorą Romulus podzielił na trzy części, od tey liczby trzech pochodzi nazwisko *tribus*. Te trzy cechy były podzielone podług rożnicy trzech narodow składaiących lud Rzymski. Nazywano ie *Ramnenses* albo *Ramnes*, *Tatienses* albo Sabińczykowie, *Luceres* albo Tuskowie. Zrazu ieden cech miał tylko w sobie tysiąc ludzi piechoty, zkąd iest słowo *miles*; i sto iezdzcow; ten poczet nazwany był *centuria equitum*. Każdy cech potym podzielony był na dziesięć kuryi po sto ludzi. Chociaż te trzy cechy iednym ludem były, iednak zawsze osobno iedna od drugiey żyły nie mięszaiąc się aż do Serviusza Tulliusza, ktoremu Dyonizyusz z Halikarnassu przypisuie nowy podział cechow. pomnożenie ludu w Rzymie, było temu krolowi pobudką, że przytłumiwszy dawne trzy cechy, ktorych imiona zostały przy cechach iazdy, nowe cztery ustanowił, ktore ponazywał od czterech dzielnic Rzymu tymże cechom wyznaczonych. Cztery były cechy mieyskie *Urbanæ tribus* to iest *suburana* albo *suburbana*; *esquilina*, *collina*, *palatina*. Pierwszy z tych osiadał gorę *cœlius mons* i dolinę w okolicy ku wschodowi; drugi całą gorę Esquiliyską; trzeci gorę *Quirinalis* i *Viminalis*; czwarty gorę Palatińską albo pałacową *Capitolium* i rynek Rzymski. Potym okolicę czyli Powiat Rzymski podzielił na siedmnaście części, a mięszkańcow wieyskich na tyleż cechow pod imieniem *tribus rusticæ*, cechy wieyskie. Zrazu imiona ich były od mieysc, poźniey nazwały się od familii Rzymskich: pięć tylko dawne nazwiska zatrzymały.

Zrazu cechy mieyskie za godnieysze były miane: ale gdy ie censorowie roku 589. upodlili przez przypuszczanie do nich naylichszego gminu i wyzwoleńcow, w tedy patrycyuszowie i maiętnieysze familie

przechodzić poczęły do cechow wieyſkich. Coraz większa ludność Rzymu i nowych Włoſkich kraiow podbicie ſprawiło, że dawna cechow liczba pomnożona była do trzydzieſtu pięciu, z ktorych ſię lud Rzymſki zawſze ſkładał, poki ſtała Rzeczpoſpolita. W każdym cechu były kſięgi, w ktore rodzących ſię i zmarłych wpiſywano. Co pięć lat cenſorowie popis czynili cechow, każdego obywatela albo w dawnym cechu utrzymuiąc, albo do niżſzego ſtrącaiąc na karę za iaką ſprawę nieuczciwą, albo też do wyżſzego wynoſząc w nagrodę zaſłużoną.

Triens. Pieniądz Rzymſki miedziany, czyniący trzecią część aſa Rzymſkiego. Odmiana waloru iego ſzła za odmianą waloru aſa. Obacz *As* w przydatku na końcu. Było także naczynie do napoiu, trzymało cztery *cyathos.*

Trigonum. Narzędzie muzyczne u Grekow, trzeygraniaſte, wielce podobne do arfy, ſpod był z iednego rogu, bok na przeciw temu rogowi leżący ſłużył za ſzponkę do kołkow ſtronowych, a wzdłuż drugiego boku ſzły ſtrony, ktorych większa liczba była niż u liry, ktora ſiedm albo ośm ſtron tylko miała. Dawni grywali na tym inſtrumencie palcami z obydwoch ſtron biiąc w ſtrony.

Triumphantes. Ci, ktorzy odbierali zaſzczyt tryumfu, o ktorym w naſtępuiącym artykule. Sami naywyżſi wodzowie u Grekow i Rzymian mogli dochodzić tey chwały. Wyłączyć potrzeba Lacedemończykow, u ktorych tryumf nie był w zwyczaiu. U nich kiedy hetman odebrał zwycięztwo z wielkim krwi nieprzyiacielſkiey wylaniem, wtedy ofiarował bogom tylko koguta: po zwycięztwie zaś bez wielkiey rzezi otrzymanym, byka na ofiarę zabiiał. Więcey oni poważali zyſki wnienne mądrością wodza, niż ſrogością oręża nabyte. Ateńczykowie pozwalali honoru tryumfu naywyżſzym wodzom ſwoim, kiedy na lądowey lub morſkiey potyczce zabili hetmana nieprzyiacielſkiego, albo kiedy go zupełnie zbili i do poddania ſię z woyſkiem przywiedli.

U Rzymian nieodbierali tego zaſzczytu, tylko ci wodzowie ktorzy z naywyżſzą władzą, *cum imperio*, hetmanili, i pod ktorych imieniem woynę prowadzono. Tacy zwyczaynie byli dyktatorowie, konſulowie, pretorowie. Pretor nie mogł ſię w ten czas o tryumf ſtarać, gdy konſul był na woynie przytomny. Trzeba

ba było podług prawa do otrzymania tryumfu, aby pięć tysięcy nieprzyiaciela padło w potyczce, a mniey daleko obywatelow. Dla zabieżenia w tym oszukaniu, hetmani musieli przed kwestorami woyskowemi przysięgać, iako liczba obywatelow i nieprzyiacioł o ktorey donosili senatowi, prawdziwa była. Toż samo stwierdzić powinni byli przysięgą trybunowie, centuryonowie i kwestorowie.

Odbierał ieszcze zaszczyt tryumfu ten ktory znacznie rozszerzył granice państwa, ale nigdy za odzyskanie kraiow dawniey do niego należących, ani za skończenie woyny domowey, lub zbuntowanych do powinności powrocenie, ani na koniec za zwycięztwo acz nayzyskownieysze dla oyczyzny, ale obfitą obywatelow krwią kupione.

Doprasząiący się o tryumf przychodził z woyskiem swoim aż do bram miasta, tam z wyroku senatu złożywszy rząd woyskowy, czekać wyroku senatu był powinien. Jeżeli zwycięztwo na ziemi otrzymane było, hetman posyłał do senatu listy z doniesieniem uwieńczone laurem; ieżli na morzu, wyprawiał statek woienny także laurowym drzewem ozdobiony do Rzymu. Senat się na ten sąd zgromadzał w kościele Bellony. Jeżeli dzieła hetmana za godne tey naywyższey woienney nagrody osądzone były, senat wydawał dekret pozwalaiący tryumfu. Ale ten dekret szedł dla potwierdzenia do ludu; ponieważ z tryumfem oddawano wodzowi rząd woyska w Rzymie, czego senat bez ludu czynić nie mogł. Wykonanie takowych dekretow często zatamowane było przez trybunow pospolstwa, ktorzy się w tym względami na upodobane lub nie miłe sobie i ludowi osoby uwodzili. I trafiało się często że tryumf z chęci ludu mimo senatu był pozwalany, nigdy z dekretu senatu bez ludu, zwłaszcza od ustanowienia trybunow. Kiedy hetman ani od senatu ani od ludu otrzymać tryumfu nie mogł, nagradzał sobie to odmowienie idąc tryumfować na gorę Albańską o dwanaście mil tamteyszych od Rzymu odległą. Papirius Maso dał pierwszy ten przykład, a za nim wielu poszło.

Wodzowie doprasząiący się o tryumf mały, *ovatio* zwany, stawali także u bram Rzymskich z woyskiem i pisali do senatu z podobnemi przysięgami, iakie czynione były gdy szło o wielki tryumf. Tego honoru pozwalano hetmanom, ktorzy znaczną nad nieprzyiacielem korzyść otrzymali, ale

 woy-

woyny nie zakończyli, albo ktorzy zbili nieprzyiaciela mnieyszey wagi i niegodnego oręża Rzymskiego, albo na koniec kiedy woyna nie była ze wszystkiemi obrządkami wydana.

TRIUMPHUS. Tryumf, wspaniały wiazd hetmana zwyciężcy: naywyższa dzieł woiennych nagroda. Grecy tryumfy wyprowadzali od łozka Bachusa zwyciężcy Indyi, ktorego nazwiskiem też było *Triambos*. Tryumf u Grekow nic innego nie był, tylko wiazd wspaniały wodza po zwycięztwie. Zwyciężca siedział na wozie ciągnionym czterema końmi, a przed nim niesiono wszystkie rynsztunki woienne. Zołnierze laurem iako i wodz uwieńczeni, szli za wozem, a cała uroczystość kończyła się mową chwalną, ktorą w przytomności wszystkich obywatelow miał mowca. Czasem tryumf w Atenach zależał na tym, iż noszono po wszystkich miasta ulicach zasłonę czyli obraz, na ktorym dzieła zwyciężcy były malowane. Przez dni kilka na iaw ten obraz wystawiony, a potym w kościele na wieczną chwały hetmana pamiątkę poświęcony zostawał.

W Rzymie za naywyższy wierzchołek chwały woiowniczey poczytywano tryumf. Dwa tryumfow rodzaie w Rzymie były wielki i mały *ovatio*. Tryumf za lądowe zwycięztwo rożnił się od tego, ktory za morskie dawany bywał. Zwyczay tryumfowania od Romulusa się zaczął. Ten krol podbiwszy kraie sąsiedzkie wieżdżał do Rzymu laurem uwieńczony, wśrzod okrzykow i klaskania ludu. Prostota pierwszych tryumfow z miernością ich życia i dostatkow zgodna ustąpiła zbytniey okazałości, do ktorey podbite Azyi kraie swemi zdobyczami dały sposobność.

Gdy dzień od senatu i ludu na tryumf wyznaczony nadszedł, hetman o wschodzie słońca przyodziewał się w szatę tryumfalną *trabea* albo *toga palmata*. Potym rozdawszy część zdobyczy żołnierzom i rozrządziwszy cały obrządek wiazdu, ruszano z pola Marsowego. Cały orszak wchodził przez bramę tryumfalną i szedł tym porządkiem.

Naprzod szli niektorzy senatorowie maiąc przed sobą ceklarzow, *Lictores*, z pękami rozg oplecionemi w laury. Za niemi muzycy, trębacze i inni wygrywaiący symfonie. Prowadzono potym byki białe, na ofiarę naznaczone, okryte dekami purpurowemi z frandzlami złotemi, na głowie przystroione w wstęgi, a rogi złocone.

Ofiarniki, *victimarii*, nadzy do pasa i uwieńczeni laurem prowadzili te bydlęta iedną ręką, w drugiey trzymaiąc topor. Za niemi szli kapłani. Po tym nayokazalsze łupy z nieprzyiacioł ksztaltnie ułożone, albo na wozach prowadzone albo na drągach przez młodzianow pięknie przybranych niesione były. Za temi drugie wozy następowały, na ktorych wieziono wyobrażenia miast i twierdz wziętych w figurach, drewnianych, woskowych, albo z słoniowey kości, czasem srebrnych z napisem wielkiemi literami, oraz z obrazami na ktorych potyczki malowane były. Czasem znaydowały się w tym obchodzie zwierzęta osobliwe z podbitych kraiow sprowadzone.

Co nayciekawszy ten wiazd czyniło, to były ieńcy na woynie zabrani, wodzowie, xiążęta, krolowie, z żonami i dziećmi maiący głowy ogolone, w kaydanach żelaznych, srebrnych lub złotych podług woli i pychy tryumfuiącego. Tuż za niemi szło wiele wodzow Rzymskich. Na koniec woz tryumfalny zwycięzcy. Woz ten zwyczaynie był z słoniowey kości, ozdobiony rznięciem barzo sztucznym, oraz srebrem przedziwnie wyrabianym, ciągniony czterema końmi w ieden rząd sprzężonemi. Zwycięzca odziany bogatą i wspaniałą szatą, umalowany na twarzy czerwienidłem, uwieńczony laurem, w ręku gałązkę tegoż drzewa trzymaiąc, iachał wśrzod niezliczonego ludu. Jeźli miał dzieci, siedzieli obok z nim, albo na koniach za nim iachali. Powinien był w tey uroczystości nosić żelazny pierścień na palcu iak niewolnik: żeby się w pychę niewbiiał; a czasem miał za sobą niewolnika, ktory mu powtarzał te słowa: *respiciens post te, hominem memento te:* oglądaiąc się za siebie, pamiętay ześ człowiek. Za wozem ciągnęło całe woysko, naprzod iazda, potym piechota. Wszyscy żołnierze mieli wieniec laurowy. Ci, ktorzy szczegulną koronę lub inny znak czci odebrali, z nim się popisywali w tym obrządku. Wszyscy wykrzykiwali *io triumphe!* i wyścigali się w wychwalaniu zwycięzcy. Wśrzod tych pochwał mięszano satyry i szydzenia z hetmana: bo dzień tryumfu dawał tę wolność wszystkim: nikogo imać się niegodziło. Cały orszak przechodził przez naywiększe ulice Rzymu. Skoro się zbliżał do kapitolium, zaraz ieńcow prowadzono do więzienia, i czasem tegoż samego dnia odbierano życie herfztom nieprzyiacielskim,

albo ich na zawſze tam zamykano. Wſzedłſzy na kapitolium zwycięzca, czynił modlitwy do bogow państwa opiekunow i zabiiać na ofiary kazał zwierzęta. Ofiary kończyły ſię wielką bieſiadą nakładem publicznym daną dla przednieyſzych ſenatorow i urzędnikow woyſkowych. Po bieſiadzie odprowadzano tryumfuiącego gromadnie do domu iego wśrzod odgłoſow trąb, kotłow i inney muzyki.

Jeden z wielu zaſzczytow zwycięzcy, ktory tryumf odebrał, ten był, iż na widowiſkach mogł bywać w wieńcu laurowym, i ſiedzieć na krześle z ſłoniowey kości (*curulis*) nadto ieſzcze pozwalano od ſenatu, a to od Duilliuſza zwycięzcy na morzu, iż tryumfem raz uwielbiony, ile razy z wieczerzy od przyiacioł powracał, odprowadzony do ſiebie bywał z pochodniami i z muzyką.

Tryumf okrętowy tym ſię od lądowego rożnił, iż zwycięzca wyſławſzy wprzod do Rzymu ſtatek woienny gałązkami laurowemi uwieńczony z doniesieniem zwycięztwa, przypływał z całą armatą wodną w gałęzie laurowe i inne ozdoby przybraną na okręcie nayznacznieyſzym przez Tyber wśrzod okrzykow ludu po brzegach zgromadzonego.

Mały tryumf *ovatio* nazwany od ſłowa *ovis* owca, iż na nim tylko barana i owcę zabiiano na ofiarę, a na wielkim tryumfie byki. Zwycięzca ſzedł *pieſzo* i przy ogłoſie tylko ſurm i piſzczałek. Dion powiada że konno wieżdżał. Szata iego była biała i purpurą bramowana. Na głowie miał wieniec myrtowy, a w ręku gałązkę oliwną, na znak iż zwycięztwo nie wiele krwi koſztowało. Zołnierze ſzli za nim rownie w myrtowych wieńcach i z gałązkami oliwnemi. Senatorowie i rycerſkiego ſtanu ludzie poprzedzali zwycięzcę. Orſzak cały ſzedł przez bramę tryumfalną na kapitolium, gdzie wielką mnogość owiec bito na ofiarę.

TRIUMVIRI. Trzeymężowie, komiſſarze w liczbie trzech. Triumviri Capitales, byli to urzędnicy niżſi maiący dozor powſzechny więzień. Oni wyſtępnych imali i do więzienia wſadzać kazali. Potym rzecz do pretora donoſili. Pretor ſąd ſkładał; a wykonanie gardłowey kary zawſze ſię działo w obecności tych triumwirow.

Byli i inni triumviri w Rzymie, ktorym przydane ſłowa oznaczały ich urząd i powinność. Przełożeni nad kruſzcem do bicia pieniędzy używanym i nad monetą zwani

tri-

triumviri monetales. Ci ktorzy probowali dobroci pieniędzy *triumviri nummularii* albo *pecuniæ ſpeculatores.* Maiący dozor nad zamianą pieniędzy i bankierami *triumviri menſarii.* Nayznacznieyſi byli *triumviri Reip. conſtituendæ*, do rządu i uſtawy Rzeczypoſpolitey wyznaczeni. Władza ich wielka była, a użycie iey barzo ſzkodliwe Rzymowi, iako hiſtorya o tryumwiracie Pompeiuſza, Cezara, i Kraſſa, i znowu drugim Antoniuſza, Auguſta i Lepida uwiadomia.

Tropæum albo Trophæum. Pamiątka zwycięztwa, znak zwycięzki. Naydawnieyſze takie znaki nic innego nie były tylko ſtoſy orężow zdobytych nad nieprzyiacielem złożone na boiowiſku. U Grekow i Rzymian na pniu drewnianym wieſzano zbroie, ſzyſzak, puklerz, i inną broń. Czaſem ſtawiano ſtup kamienny z napiſem i rznięciem wypukłym ſprawę zwycięzką wyrażaiącym. Rzymianie robili też ze ſtoſu kamieni wieże, na ktorych ſtawiali *trophæa* uſtroione w łupy nieprzyiacielſkie. Niekiedy bywały ze ſrebra lub złota. Zawſze takowe pamiątki poświęcane były iakiemu bożkowi. Przeto nie godziło ſię ich wywracać, ani kiedy przez ſtarość upadły podzwigać ie, lub inne na ich mieyſce ſtawiać.

Tuba. Trąba. Mniemanie ieſt, że ten inſtrument muzyczny wynaleźli Tyreneńczykowie. Dwoiakie u dawnych iak u nas były trąby, proſte i krzywe, waltornie. Pierwſze ſłużyły do dania znaku na pobudkę i na ſpoczynek, drugie na potyczki. Mieli ieſzcze Rzymianie trąby z rogow wołu dzikiego wykładane ſrebrem, ktorych używano do wezwania chorążych na odbieranie rozkazow hetmana lub połkownika. Te miały głos mocny i donośny. W rożnych innych okolicznościach iako przy teatrach, pogrzebach, igrzyſkach trąby używane były. Było święto w Rzymie oczyścienia trąb *tubiluſtrium.*

Tumultus. Rozruch, trwoga. To ſłowo u Rzymian znaczyło coś okropnieyſzego niż woyna. *Gravius eſſe tumultum quam bellum.* Cicero. Używali go na wyrażenie woyny barzo niebeſpieczney i trwożącey dla państwa ſwego. Co ſię pod czas dwoch tylko woien trafiło: pod czas woyny Włoſkiey, ktorą za domową i wewnętrzną mieli, i pod czas Gallickiey, że Gallowie z niemi graniczyli. Przyczyna tego: iż pod czas woien zwyczaynych ſprawy cywilne nie były przerywane, a kiedy *tumul-*

multus był ogłoszony, ustawały. W ten czas senatorowie, urzędnicy i kapłani sami w innych czasach wolni od służby woyskowey, składali togę, a brali zbroię. W takowych to przypadkach senat dawał swoim wyrokiem konsulom zupełną władzę w Rzymie i w woysku w tych wyrazach: *Darent operam consules, ne quid detrimenti resp. caperet.* Aby baczyli i starali się konsulowie żeby Rzeczpospolita iakiego uszczerbku nie poniosła.

TUNICA. Spodnia suknia spolna Grekom i Rzymianom. W początkach Grecy tunikę tylko nosili na ciele bez inney szaty. Ta suknia do kolan dochodziła i nie otwierała się z przodu. Poźniey drugą na wierzch tamtey kładli dłuższą od pierwszey. Kobiety także dwie tuniki nosiły, ale dłuższe niż mężczyzni. Rękawy były ciasne i zachodziły niżey łokcia, a czasem do pięści. Do drugiey tuniki przypinali płaszcz.

Rzymianie rownie iako Grecy wzięli drugą tunikę w poźnieyszych czasach, a potym i trzecią. Pierwsza ktora im za koszulę służyła, nazywała się *tunica interior*, była cienka i bez rękawow, szła wyżey kolan. Białegłowy szersze i dłuższe tuniki miały. Druga nazwana *tunica exterior*, szersza i dłuższa od pierwszey. Rękawy szerokie barzo, ale nie dochodziły łokcia. U szyi się schodziła. Kobiety ktore szyie trochę odsłaniały, uchodziły za chcące się zbyt podobać. Na wierzch brano togę, a tuniki dla ich szerokości przepasywano. Ci ktorzy nie używali pasa, mieli byli za niedbałych i niewieściuchow. Ztąd *Altecincti* wysoko opasani znaczyło ludzi mężnych, rzeźkich; *discincti* rozpasani, gnuśnych i zniewieściałych. Jak my mowiemy rozpasany na wszystko złe. Pospolstwo drobne nosiło tuniki bez togi.

Tuniki były z wełny: wspominaią poźnieysi autorowie *tunicas lineas* ze lnu: ale nie iest wiadomo, kiedy takich Rzymianie używać zaczęli.

Tunica molesta, zwano suknię nakształt koszuli siarką zaprawną, ktorą odziewano zbrodniow na spalenie skazanych.

Tunica recta mniemanie iest że znaczyła tunikę nie przepasaną. Takie dawano z togą wyzwoleńcom.

TURRIS. Wieża, basztn woienna. Machina przenośna na kołach się tocząca, iakiey Rzymianie i Grecy barzo używali w oblężeniach. Te wieże robione były z mocnych belkow i wiązania ciesielskiego, dość

dość podobne do domow. Miały czasem trzydzieści stop w kwadrat, a czasem czterdzieści i pięćdziesiąt. Wysokością zrownały murom i basztom mieyskim. Wewnątrz były wielorakie wschody na rożne piętra, gdzie były rozmaite szturmowania sposoby. Na dole był taran do tłuczenia murow: na trzecim piętrze był most spuszczany, po ktorym na mury wchodzono. Na wyższych piętrach byli żołnierze z grotami i pociskami, ktore ustawicznie na oblężonych miotali. Czasem na ostatnim piętrze był most, czasem był taran. Te wieże okryte były blachą żelazną ze stron nayniebespiecznieyszych od ognia, ktory z miasta rzucano: były także ozdobne baszty używane na okrętach, lecz niższe od lądowych. Agrippa pierwszy z Rzymian użył tey woienney machiny.

V.

V. Dawni Łacinnicy nie mieli rożnicy między U. przezsiębrzmiące i V. iak u nas społbrzmiące. Ale zawsze V. mowili tak iak my U. Ze iednak gdzie się trafiało dwoie V. brzmienie im się przykre zdawało, naprzykład *servus*, ktore wymawiać trzeba było *seruus*, zamiast V. pierwszego, kładli literę F. wywroconą Ⅎ. ktorey dawali brzmienie podobne brzmieniu naszego W.

Czasem V. kładli za B. *velli* zamiast *belli*, czasem V. za O. *turmentum* za *tormentum*, za i *optumus* za *optimus*, za y *turannus* za *tyrannus*.

V. w dawnych napisach za *Vitellius*, *volens*, *Vopiscus*, *vale*, *valeo*, *vestalis*, *vestis*, *vester*, *vestra*, *Veteranus*, *vir*, *virgo*, *viveus*, *vixit*, *votum*, *vivit*, *urbs*, *unus*, *uxor*, *virtus*, *victor*.

V. A. *Veterano assignatum*. V. A. V. *vixit annos quinque*. VAL. *Valerius*, *Valeria*, *Valerianus*. V. B. A. *Viri boni arbitratu*. V. C. procz innych, ktore są pod C. znaczeń kładło się za *Quintum Consul*. VDL. *Videlicet*. V. E. *vir egregius*, albo *visum est*, albo *verum etiam*. VESP. *Vespasianus*. VI. V. *Sextumvir*. VII. V. *Septemvir*. VLPS. *Ulpius*, *Ulpia-*

Ulpianus. V. M. *Vir magnificus* albo *vivens mandavit*, albo *volens merito*. V. MUN. *vias munivit*. VOL. *Volcania*. Swięta Wulkanowe, albo *Voltimia* ieden Rzymſki cech. VONE. *Bonæ*. VOP. *Vopiſcus*. U. R. *Urbs Roma*. V. V. C. C. *Viri clari*. VX. *Uxor* &c.

V. w liczbie znaczy pięć, z kreſką na ſpodzie pięć tyſięcy.

VADES. Rękoymia. Słowo pochodzące od *vado* idę, że rękoymia *vadit in cautionem pro altero*. Pozywaiący domagał ſię ſłowy z prawa przepiſanemi, ażeby pozwany pod zaręczeniem przyrzekał ſtawić ſię na dzień ſądu: mocą takowego warunku wolny był aż do dnia naznaczonego od Pretora. Gdy zaręczenia nie miał można go było wziąć pod ſtraż. W ſprawach gardłowych trzeba było aby ręczący *Vades* oſobą ſwoią ſtawiał ſię przed urzędem, w pieniężnych doſyć było pieniężne zaręczenie złożyć. Obacz *Prædes*.

VASA. Naczynia. Grecy i Rzymianie z początku naczyń do iedzenia i napoiu używali proſtych i ſkromnych, z gliny, drzewa, miedzi. Zbytek z Azyi zwyciężoney wnioſł złoto i ſrebro na ſtoły. W Atenach były prawa przeciw tym przepychom zrazu dobrze chowane, wkrotce zaniedbane. Wytworność w tey rzeczy zachodziła do robienia owych naczyń, ktore autorowie *Vaſa murrina* zowią. Niepewna ieſt ich materya. Zdaie ſię iż były z wielkich drogich kamieni, albo z perłowey macicy rożnemi zapachami zaprawney. Robota ſłużby ich ſtołowey przeſadzała ſię nad drogość ſrebra i złota. Wiele z naczyń było barziey ſłużących do widoku okazałego, ni do iakiego użycia.

Naczynia do napoiu rożnego kſztałtu były: iedne bez nożek okrągłe i płaſkie iak czareczki; drugie z nożkami i uſzkami; niektore do naſzych ſzklanek podobne. Robiono te naczynia z gliny, drzewa, złota, ſrebra, onychu, agatu, kryſztału, opoki, ſzkła. Te oſtatnie barzo we zwyczaiu były. Umieli ie dawni rożnemi farbami malować, rożnym wyobrażeniem ozdabiać. Procz tego garnuſzki i butelki ich z gliny rożney wielkości i kſztałtu bywały: na ktorych wyryte były te ſłowa *bibe* piy, albo *ſitio*, pić mi ſię chce, albo co podobnego.

Naczynia Koryncklie i Deliyſkie wielce ſzacowano. *Vaſa Corinthia & Deliaca*. Robione były z rożnych kruſzcow wraz zlanych. Rzymianie oſobliwie ſię w takowych naczyniach kochali, i niezmierny

koſzt

koszt na nie łożyli. Kościoły pełne były naczyń drogich *vasa sacra*.

To słowo *Vasa* znaczy iescze wszelkie sprzęty i ruchomości, ktorych w woysku używano, zkąd poszedł ow u dawnych mowienia sposob *vasa conclamare*, zawołać na ruszenie, nakazać ruszenie, *vasa colligere* wybierać się ruszać.

VER SACRUM. Wiosna poświęcona. W publicznych a wielkich niebespieczeństwach Rzymianie mieli zwyczay obowięzywać się ślubem ofiarowania bogom wszystkich zwierząt, ktore się w przyszłey wiośnie urodzić miały: i to nazywano *ver sacrum*. Do czynienia takowego ślubu trzeba było zezwolenia ludu.

VESTALES. Białegłowy poświęcone na cześć bogini Westy. W Atenach były nakształt Westalek nazwane *Prytanides* wdowy utrzymuiące zawsze ogień święty bogini Westy. W Rzymie Westalka była panna poświęcona na tę usługę, aby w kościele Westy pilnowała świętego i wiecznego iey ognia. Titus Livius mieć chce, iakoby Westalki dawnieysze od Rzymu były, czyniąc Sylwią matkę Romulusa i Rema Westalką. Plutarch Numie krolowi przypisuie ustanowienie ich pierwsze w liczbie czterech. Tarquinius stary dwie dodał. Naprzod krolowie Westalki obierali, po wygnaniu krolow to prawo spadło na naywyższego kapłana. Jeżeli żadna z dziewic nie ofiarowała się na Westalkę, co się często zdarzało przez trudność tego powołania, i przez karę ktora ie potkać mogła, a całą familią hańbiła; wtedy kapłan mocą prawa Papiuszowego, zgromadzał dwadzieścia młodych panien tak z patrycyuszow iako i z plebeiuszow rodu, losy im ciągnąć dawał, i na ktorą los padł, prowadzono ią do kościoła Westy. Te do losow wezwane nie mogły mieć ani mniey od sześciu, ani więcey od dziesięciu lat, powinny były mieć rodzicow żyiących, nie być iescze wyięte z pod władzy rodzicielskiey, ani zostawać pod władzą dziada, choćby za życia oyca. Corki tych, ktorzy mieli trzech synow, wyłączone były od losow. Nie przypuszczano corek z oyca lub matki niewolnikow. Westalka ziednywała wolność od tego stanu siostrze swoiey. Corki Flaminow, Augurow, Quindecemvirow, Septemvirow Salieńskich kapłanow nie podlegały prawu Papiusza.

Westalki powinny były być kształtne w sobie, zdrowe, bez przywary znaczney w urodzie. Musiały ślubować panieństwo

na

na lat trzydzieści, po ktorych wolno im było iść za mąż. Przez pierwſze dzieſięć lat uczyła ſię Weſtalka ſwoich powinności i obrządkow, przez drugie dzieſięć wykonywała ie, trzecie łożyła na uczenie innych młodſzych. Naydawnieyſza z Weſtalek, ktorą wielką Weſtalką zwano, miała zupełną nad drugiemi zwierzchność.

Skoro dziewica do Weſtalek przyięta była, natychmiaſt naywyżſzy kapłan uſtrzygał iey włoſy, i poświęcał bogom, zakopuiąc ie pode drzewem *lotos*, obroſtnica. Przez nieiaki czas głowę ogoloną miały, potym zapuſzczały włoſy, i w rożne kſztałty ie trefiły, iak ich tylko ſztuka, i chęć przypodobania uczyła. Zwyczaynie nakſztałt turbana włoſy zbierały, nie ich nie ſpuſzczaiąc, i czaſem wſtęgami ſpaiaiąc, ktore pod brodą podwiązywały. Szata ich była purpurą bramowana, na ktorą brały niby rokietę z płotna barzo cienkiego i oſobliwſzey białości, na to zaś wſzyſtko płaſzcz purpurowy i ſzeroki i długi, ktory zwyczaynie z iednego ramienia ſpuſzczały, drugą rękę wcale wolną maiąc. W dni uroczyſte brały niektore ozdoby przydaiące piękność ich odzieniu, bez odięcia powagi.

Ich poſługa w nabożeńſtwie na tym była: czynić modlitwy i częſte ofiary za całość i pomyślność państwa Rzymſkiego, pilnować *palladium*, czyli poſągu Minerwy od Eneaſza z Troi przynieſionego, do ktorego mniemali być przywiązaną trwałość państwa, nakoniec utrzymywać niewygaſły ogień Weście poświęcony w iey kościele. Te ktore przez niedbalſtwo zgaſnąć mu dopuściły, podpadały karze chłoſty, ktorą ſam tylko naywyżſzy kapłan w oddaleniu od ludzi i w mieyſcu świętym zadawać miał władzę. Taki przypadek miany był za bardzo nieſzczęſny znak: trwoga cały Rzym napełniała, wſzyſtkich ſpraw tego dnia przeſtawano. Nie wolno było znowu wzniecić ten ogień, tylko od promienia ſłonecznego. Używano do tego narzędzia miedzianego, z ktorego śrzodka odbite promienie zapalały materye do tego przygotowane.

Kiedy Weſtalka dopuściła ſię acz lekkiego wykroczenia przeciw ślubowi ſwemu, chłoſtana była od naywyżſzego kapłana. Ale gdy przekonana o złamanie ślubu przez świętokradzką ſpołeczność z męſczyzną; ten naprzod odbierał na publicznym placu karę, wciſkano mu głowę w roſochate drzewo, i aż na śmierć

bito.

bito. Westalka zrazu skazana bywała na ukamienowanie, ale Tarquinius stary chcąc dać okazałość w karaniu, wynalazł osobliwy sposob. Naprzod występną Westalkę kładli niby na trunę, i tak otulali, żeby prawie nie było słychać iey głosu. W tym stanie nieśli ią z domu Westy aż do bramy Kollińskiey (*porta Collina*) blisko ktorey iuż wszedszy w miasto, był mały pagorek albo grobelka na mieyscu kary wyznaczona, *agger & sceleratus campus* zwana. Krewni i przyiaciele Westalki rzewliwie płacząc, szli za nią w milczeniu. Stanąwszy na mieyscu, sprawca ktory otwierał trunę, odwiązywał ową nieszczęsną. Wtedy kapłan wznosząc ręce do nieba, odmawiał modlitwy taiemne; po ktorych wyciągał ią sam z truny, i wiodł okrytą zasłoną haniebną aż do wschodow prowadzących w doł, w ktorym żywo zakopana być miała, tam oddawszy ią katu obracał się tyłem, porywczo i popędliwie odchodził z drugiemi kapłanami. Ten doł był niby grob w ktorym stało małe łożko, lampa zaświecona, trochę chleba, i wody z mlekiem i oliwą. Skoro ią spuszczono, drabinę odeymowano, i w ten czas iak nayspieszniey doł ziemią zarzucano i zrownywano tak, że i znaku mieysca wykopanego nie zostawało. Takowy przypadek w naywiększą trwogę miasto wprawiał: wszyscy się iakiego strasznego nieszczęścia obawiali. Cały Rzym brał żałobę, kramy zamknięte były, sądy ustawały, wszędzie panowało posępne milczenie. W przeciągu tysiąca lat, to iest od ustanowienia Westalek przez Numę aż do Teodoziusza Cesarza, ktory ie zniosł, tylko ośmnaście tak ukaranych liczono.

A iako kary na przestępnych wielkie były, tak przywileie i zaszczyty Westalkom pozwolone i znaczne i mnogie, wynosiły ich nad stan kobiet pospolity. Skoro Westalka obrana weszła w kościoł bogini, nabywała zaraz prawa czynienia testamentu, i nie podlegała w niczym władzy oycowskiey, tak dalece że Westalka maiąca lat sześć mogła rozrządzać dobrami sobie należącemi na kogo iey się podobało. Miały przed sobą Liktora wychodząc z domu. Jeździły w poieździe *carpentum* zwanym, iako naypierwsze panie Rzymskie. Dochody ich ze skarbu Rzeczypospolitey barzo znaczne były. Mogły uwolnić od kary śmierci skazanego na nią winowaycę, gdy go na ulicy przypadkiem spotkały. Tak wielkie uszanowanie odbierały, iż kiedy

dy konſul albo inny urzędnik Rzymſki zſzedł ſię z Weſtalką uſtępował ſię iey, i Liktorowie iego zniżali pęki przed nim nieſione. Pierwſze mieyſce na widokach i igrzyſkach publicznych zaſiadały. Ktokolwiek im zniewagę wyrządził, ich woz albo lektykę zatrzymał, śmiercią był karany: świadectwo ich w ſądach ważyło bez przyſięgi. W ſądach polubownych brano ie do rozſądzania, teſtamenta w ręku ich iako w mieyſcu świętym ſkładano. Nakoniec dla dopełnienia ich czci, pozwolono im pochowania w mieście, co ledwie komu, i to za barzo znakomite w Rzeczypoſpolitey zaſługi czyniono. Procz tych zaſzczytow, Weſtalki miały dla oſłodzenia ſtanu ſwego, wolność uczciwą. Mogły u ſiebie przyimować mężczyzny w dzień, a kobiety każdego czaſu; wychodzić częſto do krewnych i przyiacioł ſwoich. Okreſlone w rodzaiu odzienia, umiały ſobie nagradzać wytwornością ozdob, przepychem w koniach i poiazdach, liczbą ſłużących, oſobliwie ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey: maiąc do tego pomoc z pobożney hoyności publiczney i darow od prywatnych obywatelow.

V E S T I S. Szata, odzienie, ſukmia. Odzienie od naydawnieyſzych czaſow, bo od pierwiaſtkow świata w używaniu było. Liścia i ſkory zwierzęce naypierwey do okrycia człowieka ſłużyły. Wełny do tkania ſzat użyto. Matki, żony i corki, dzieciom, mężom, i rodzicom ſzaty robiły. Auguſt i innych nie noſił, tylko działane ręką żony lub corki. Zbytek rożność z przepychem w nich urodził. Jakie ſzczegulne u Grekow i Rzymian ſzaty były, maſz pod ſwemi artykułami.

Grecy zawſze wiele ſukien w ſkładzie miewali i dla ſwego używania, i dla darowizny. Rzymianie przewyżſzali ich ieſzcze w tym rodzaiu okazałości. O Lukullu powiada Plutarch, że raz Pretorowi o pożyczenie ſtu płaſzczow na igrzyſka ktore ſprawiał proſzącemu, dwieście ich poſłał.

Veſtis impluviata. Zwano szatę ze czterech ſztuk tak zrobioną, iż nakſztałt dachu czterech ſtron ſpadziſtego była.

V E T E R A N I. Zołnierze Rzymſcy, ktorzy na tylu wyprawach woiennych ile prawo przepiſywało ſłużyli. W początkach tych ſamych zwano *veterani* co i *veteres* ſtarych żołnierzy, nie przez wzgląd na liczbę wypraw woiennych, ale dla rożnicy

żnicy ich od nowo zaciągnionych, *novitii tirones*. Poźniey gdy i w dalszych kraiach i mnogiego woyska wyciągaiące woyny nastały, przepisano obywatelom pewną liczbę wypraw woiennych. Jezdnym dziesięć, pieszym dwadzieścia pięć naznaczono. Wolno im było rożnych lat w przeciągu wieku swego od ośmnastu do czterdziestu sześciu wybrać te wyprawy. A gdy kto ich albo dla choroby, albo dla inney przyczyny nie dopełnił, można go było przyniewolić aż do pięćdziesiątego roku wieku. Po tym biegu lat i prac nabierali żołnierze prawa do spoczynku i nagrod, i ci się zwali *veterani*. Czas wypraw przepisany zwano *legitima stipendia*. Odtąd służyli tylko iak ochotnicy. Dawano im odprawę woyskową, ktora się u łacinnikow zwała *missio justa & honesta, vacatio militiæ*. Veterani powracaiący do służby zwali się *revocati*: mieli swoie osobne chorągwie i swoich wodzow.

Co się tycze nagrod starym i wysłużonym żołnierzom dawanych, te w początkach Rzymu barzo szczupłe były, iako to kilka staiow ziemi w kraiu obcym nowey osady, ktore oddalały człeka od oyczyzny, krewnych i przyiacioł na zawsze. W poźnieyszych czasach rozdawano, ale to rzadko podarunki w pieniędzach. Te rozdawania potym częstsze i wielekroć na Cesarzach wymuszone, wielu rozruchow i buntow przyczyną bywały.

Viæ. Drogi, droga wielka, gościniec. U Rzymian zwana *via strata*, *via militaris*, była brukowana, albo przynaymniey twardego i mocnego gruntu. Robiono te drogi dla przechodow żołnierzy do prowincyi państwa Rzymskiego. Autorowie nie mowią o brukowanych drogach w Grecyi. Pospolite mniemanie przypisuie ich wynalazek Kartagińczykom. Rzymianie dopiero rozciągnąwszy państwo swoie za Włoskie kraie, robić takowe drogi poczęli. Sławna owa droga Appiusza *via appia* od Appiusza Klaudiusza censora, ktory ią robić kazał od Rzymu aż do Brunduzium ciągnęła się wzdłuż przez Włochy trzysta piędziesiąt mil tamteyszych. W nieiaki czas potym drugą podobną Emilius konsul wprowadził od Rzymu aż do Ariminu *via Emilia*. Konsul Flaminius, inną także do Ariminu drogę przez insze od pierwszey mieysca udał *flaminia via*. Te trzy naywiększe i naydawnieysze drogi służyły za wzor innym.

Trwałość tych drog, ktorych części dotąd zostaią, okazuie pil-

pilność i przemysł ich założycielow. Wielkie drogi Rzymskie podzielone były na rowne części, ktore nazywano *milliare* od *mille* tysiąc, iż zawierały w sobie tysiąc krokow geometrycznych. Co mila stawiali kamienne słupki, na ktorych wyrażona była liczba mil: ztąd poszedł ow u łacinnikow zwyczayny mowienia sposob, *tertio, quarto, quinto ab urbe lapide*, o dwie, o trzy &c. mile od Rzymu. Procz tych słupow kładli ieszcze kamienne niby stopnie, po ktorych podrożni wsiadali na konie: gdyż dawni strzemion nie mieli. Były także na rozchodzących się drogach posągi okazuiące dokąd ktora droga prowadziła.

Kamienie, ktore do uściełania drog służyły, iakie dziśia widzieć, są koloru nakształt żelaża, twardości przechodzącey marmury. Kształt ich nie iednakowy, niektore długie na dwie stopy, niektore dłuższe ale barzo mocno spoione. Te kamienie, ktore na samym wierzchu leżą, grubość maią poł łokciową. Spod tych drog był z kamienia w gorach łamanego, wapnem w znaczną grubość skleionego. Na to kładli warstę gruzu z wapnem, mięszaiąc kamiczki okrągłe. W tę massę ieszcze miękką wsadzali wielkie kamienie, ktoremi brukowali. Całe ustanie drogi mogło mieć na trzy lub cztery stop wysokości. Drogi Rzymskie dotąd trwaiące wyższe są od gruntu bliskiego. W wielu mieyscach przekowywano skały i całe gory.

Inne drogi za Włoskim kraiem robione, nie takie były iak droga Appiuszowa. Są ich niektore ślady w prowincyach połnocnych Francyi i w Niderlandzie Francuzkim. Są to wielkie massy z kamiczkow z wapnem mięszanych, na dziesięć albo na dwanaście stop głębokości, tak twarde i mocne, że się marmurom rownaią. Te drogi szersze są niż Włoskie. Zwyczayna szerokość drog wielkich iest trochę mniey niż czternaście stop, czyli łokci naszych siedm. Obok z iedney i drugiey strony wielkich drog, były ławeczki czyli trety dla pieszych, szerokie prawie na dwie stopy, a blisko na połtory stopy wysokie. Drogi poboczne do rożnych wsi prowadzące, albo do wielkich drog zwano *vicinales*.

VIATORES. Posługacze Edilow, albo Tribunow. Ludzie ktorych powinność była chodzić z miasta do wsi, kiedy kogo ztamtąd albo na zgromadzenie Senatu, albo do obięcia iakiego urzędu wzywano. Gdyż dawnieysi Rzymianie bardzo

zo ſię w rolnictwie kochaiący, zawſze na wſiach mięſzkiwali. Potym ci Viatores ſłużyli edilom i trybunom do imania obwinionych i wſadzania do więzień.

VIGILIÆ. Straż, Czata. Noc u Rzymian podzielona była na cztery części rowne, każda ze czterech godzin ſię ſkładała. Nazywali te części *vigiliæ* rachuiąc *primæ*, *ſecundæ* &c. pierwſza ſtraż, druga &c. podług zwyczaiu odmieniania ſtraży żołnierſkiey w obozie podczas woyny za znakiem trąby. Pierwſza ſtraż zaczynała ſię o zachodzie ſłońca, druga ſię o połnocy kończyła, trzecia i czwarta zabierała oſtatek nocy aż do wſchodu ſłońca. Nierowne były te ſtraże, podług rożney pory roku. Podział czaſu czyniła klepſydra, czyli zegar wodny, ktory dawano iednemu urzędnikowi woyſkowemu *Primipilus*, ktory tym ſpoſobem miarkował przeciąg ſtraży. Czterech zawſze żołnierzy ſtraż odprawowało. Jeden w koley czuwał, trzech tuż przy nim tym czaſem ſpoczywało. Z początku żołnierze na ſtraży ſtali z bronią; ale potym że ſię trafiało, iż ſpieraiąc ſię na tarczach lub włoczniach zaſypiali, nie kazano im mieć broni na ſtraży. Nie tylko piechota ale i iazda ſtraż trzymywała.

VINALIA. Swięta winne. Odprawowano ie dwa razy na rok. Raz w kwietniu dla koſztowania nowych win, poświęcone Wenerze. Drugi w ſierpniu na cześć Jowiſza na otrzymanie pomyślności w winobraniu. Nie godziło ſię koſztować nowego wina nie odprawiwſzy tych świąt.

ULNA. Miara Rzymſka, dwoiako ſię bierze, raz za łokiec, drugi raz za tylą miarę ile rozciągnąwſzy obie ręce można obiąć. Co na nasz ſążeń wychodzi.

URBS. Miaſto. Grecy i Rzymianie wiele obrządkow, wiele uroczyſtości mieli w zakładaniu miaſt. Naywięcey baczenia dawali na położenie mieyſca. Zaczynali dzieło udaiąc ſię do bogow po radę i wieſzczbę. Czynili ofiary bożkom mieyſcowym, wykopawſzy długi doł na tym ſamym mieyſcu, gdzie mieli zaczynać opaſanie murow. Ten doł u Grekow nazywał ſię *olympos*, u Łacinnikow *mundus*, zawſze z przyczyny okrągłości iego. Wrzucano weń pierwiaſtki rzeczy iadalnych, i garście ziemi z tego kraiu, z ktorego przychodniowie ſchodzili ſię na oſadę do nowego miaſta.

Potym kreślili opaſanie murow, poſypuiąc iak mur prowadzony być miał ziemią białą, ktorey dawali imię ziemi

czyftey, *terra pura.* Gdy fię to fkończyło robili brozdę iak mogli naygłębfzą, wyznaczaiąc ią pługiem o lemiefzu miedzianym. Pług ciągniony był od byka białego i iałowicy białey. Ludzie idący za tym pługiem, wywracali ziemię wyoraną na ftronę miafta. Całe to wyoranie było mieyfcem świętym. Bramy miaft zrazu nie miano za święte: poźniey ie poświęcano: zkąd obywatele przechodząc przez nie całowali ie. Przez czas kiedy kreślono obwod murow, po rożnych mieyfcach, a zwłafzcza gdzie wieże być miały, bito ofiary wzywaiąc bożkow kraiowych, znanych pod imieniem oyczyftych bogow, *Dii patrii.*

Dawni zoftawiali plac wolny między murem, a domami mieyfkiemi, na ktorym nie wolno było murować; i drugie za murami od pola mieyfce, ktore orać niegodziło fię. Mieyfce to wolne zwali *pomerium*, między murze; poświęcali ie bogom z wielkiemi obrządkami, znaczyli ie kamieńmi, za ktore nie wolno było rozfzerzać miafta, chyba tym ktorzy rozfzerzali granice państwa.

Po tych obrządkach znaczyli ulice pod fznur, śrzodek zoftawiony był na plac publiczny, i wfzyftkie ulice do niego fię fchodziły. Wyznaczali mieyfca na rożne budowy publiczne, przyfionki. Obchodzili zawfze rocznicę założenia miafta. Zwyczaynie ftarożytni, miafta głowne w kraiu nazywali famym imieniem *miafta*, tak Rzymianie zamiaft *Roma* mawiali *Urbs.*

URBANITAS. Obyczayność gładka, grzeczność, obcowanie przyiemne, od *Urbs* miafto, iż zwyczaynie w miaftach obyczaie fą kfztałtnieyfze. Trzeba przyznać że Grecy, był to narod naypolerownieyfzy w świecie. Zakładali fobie wiele chwały na obyczayności w codziennym obcowaniu. Do Aten ieżdżono iako do ftolicy nauk i obyczayności. Znać tę gładkość narodową w pifmach filozofow i w dziełach kunfztmiftrzow. Język Attycki w ludziach nawet naywyżfzego gminu naykfztałtnieyfzy wiele do tey przyiemności pomagał.

Rzymianie, iak wiadomo, zrazu będąc ludem z rożnego gatunku narodow złożony, gruby w fwych obyczaiach więcey dbał o męztwo i cnotę, niż o gładkość w obcowaniu. Woienne prace, i życie wieyfkie długo grubość ich utrzymywały. W poźnieyfzych czafach rząd ułagadzać obyczaie zaczął, a fpołeczeńftwo z Grekami, przeięcie od nich nauk i kun-

i kunſztow, wykſztałcenie ięzyka doſkonałe, wykſztałcenie obyczaiow, nie z naylepſzym iednak narodu Rzymſkiego. Powiedział był Kato cenſor o Grecyi: *Quandocunque iſta gens ſuas literas dabit, omnia corrumpet.* Kiedykolwiek Grecya da nam ſwoie nauki, wſzyſtko popſuie.

W Atenach i w Rzymie z rządu Rzeczypoſpolitych wypływało, iż niżſzych w uſzanowaniu względem wyżſzych trzymała potrzeba, a chęć wyniesienia ſię bogatych przyſtępnemi i grzecznemi ich czyniła. Ztąd związki klientow, ztąd owa pilność przychodzenia co ranek do panow, żeby ſię znaydować przy ich wſtawaniu. Obywatel a częſto wyſoki urzędnik ſzedł od domu do domu znacznieyſzych z rannym powitaniem, a ci do wyżſzych od ſiebie. Dawni witaiąc drugiego od uſt rękę wyciągali ku niemu. Tak ſię kłaniali bożkom z tą rożnicą, iż przed temi głowy nie odkrywali, a przed panami trzeba było mieć głowę odkrytą. Było także znakiem grzeczności i uſzanowania, całować w ręce. Ludzie woyſkowi czyniąc ukłoń, broń całowali. Nie było zwyczaiu przy witaniu ſchylać ſię, albo klękać. Masz opiſanie pod *Cliens*, iako klienci ubiegali ſię do odwiedzania, wyprowadzania ſwoich patronow.

Były u Rzymian rożne znaki grzeczności niżſzych ku wyżſzym. Chcąc uczcić znacznego obywatela, wſtawali gdy ſię w poſiedzeniu pokazał; ſtali w obecności iego z głową odkrytą; dawali mu śrzednie mieyſce w pośrzod dwoch; uſtępowali prawey ręki, albo wyżſzego bruku na ulicach. Odwiedzaiąc kogo z wyżſzych, trzeba było ſię ogłoſić przez pewne wyrazy na to wyznaczone i być wprowadzonym przez domowego ſługę maiącego tę powinność. Były iednak czaſy, w ktorych od takowego ſpoſobu przyſtępu wolni byli przychodzący, iako to, pierwſzego dnia roku i dnia rodzin pana: w ten czas bowiem ſam wychodził odbierać powinſzowania od wſzyſtkich. Bieſiady miały ſwoie przepiſy grzeczności. Kiedy kto znakomitemu panu dawał wieczerzę, zoſtawiał mu wolność obrania bieſiadnikow, zapraſzał ich imieniem iego. Idąc do ktorego z panow na obiad, bierali togę białą, co i w odwiedzaniach czyniono. Obyczayność w ſiadaniu była poſpieſzać ſię na to mieyſce, ktore pan domu ſam wyznaczył. Krayczy rozkrawał ſztucznie mięſiwa i rozdawał ie delikatnie, ale palcami, bo widelcow ie-

iefzcze nie znano. Zdrowie iednym kubkiem w koło piiali, chcąc uczcić kogo.

Wiadomo ieft z opifu pod *Candidati*, iakie uniżoności czynili ci, ktorzy fię o krefki na iaki urząd ftarali. Nic zwyczaynieyfzego w życiu mieyfkim u dawnych nie było, iako z okoliczności urodzin, małżeńftwa lub innych świąt domowych pofyłać podarunki, chodzić z powinfzowaniem, zapraszać na uczty.

Zwyczayna Rzymianom była fpotkawfzy fię witać. Rano mowili fobie *ave:* ku wieczorowi, *falve;* a rozftaiąc fię *vale*. Podobnież Grecy. I te słowa nigdy zwyczay uftawiczny nie upodlił i naywyżfzym ofobom ie mowiono. Winfzuiąc fobie godności, lub iakiego pomyślnego powodzenia, całowywali fię w twarz i w oczy.

Ale naywytwornieyfza grzeczność była dla płci białogłowfkiey tak na publicznych pofiedzeniach, iako w domach. Starożytni mieli fobie za prawo, żadną nieprzyftoynością w uczynku lub w mowie wftydu ich niezatrważać: co ofobliwie zachowywali względem panien. Panie Rzymfkie odbierały wfzyftkie znaki ufzanowania; idącym po ulicach nawet naypierwfi urzędnicy i kapłani uftępowali, na igrzyfkach publicznych pierwfze mieyfce zafiadały: wolno im było w lektykach kazać fię nofić po mieście, po śmierci miano mowy pogrzebowę na ich pochwałę.

Chociaż Rzymianie zwłafzcza oftatnich czafow barzo wykfztałconą obyczayność mieli, przyznać iednak potrzeba, że w niey niewyrownali Ateńfkiey gładkości w obcowaniu.

U R N A. Naczynie u Rzymian rozmaitey wielkości we śrzodku wypukłe, ku fzyi ścieśnione. *Urna* u dawnych zrazu była naczyniem rożney obiętości. Potym używano go nie tylko na wino, wodę i inne napoie; ale do fkładania w nie tabliczek fędziowfkich, albo na feymach tabliczek ludu zgromadzonego, na zfypanie popiołow i kości zmarłych. Nayzwyczayniey robiono ie z gliny: bywały z fitowia, z miedzi, kamieni, marmuru, porfiru, alabaftru, złota i frebra. Jedne z nich miały ufzka, inne nie miały.

Urna iłe pewna miara u Rzymian, po Grecku hydria, była połowa *amphorae*, a zatym trzymała garncy Warfzawfkich połczwarta.

Urny pogrzebowe, rożnego kfztałtu bywały, iedne okrągłe, drugie czworograniafte. Okrągłe miały wzwyż iedną ftopę, a fzerokość w proporcyą. Czworograniafta z przykry-

krywką, miała ze wſzyſtkich ſtron iedenaście cali. Rożnie podług maiętności każdego ozdobione i rznięte bywały. Składano ie w lochu, ktory po grecku *hyppogæa*, po łacinie *columbaria*, gołębniki zwano, uſtawiane bywały po framugach, w rzędy niżſze i wyżſze porobionych. Czaſem w framudze było kilka urn, czaſem iedna tylko. W tych urnach ſkładano buteleczki z gliny lub ze ſzkła, w ktore zebrane były łzy wylane od płacznic na pogrzebie zmarłych i od krewnych i przyiacioł ich. Rożnego kſztałtu te butelki były. Z wielości ich w urnie znalezionych miarkowano wielkość żalu po śmierci tego, czyie tam popioły były. Niektorzy uczeni mniemaią, że te naczynia małe nie łzy w ſobie zamykały, ale niektore balſamy i maści duſzom zmarłych ofiarowane.

USURA. Lichwa, zbytek w zyſku od pieniędzy pożyczonych. Grecy i Rzymianie mieli zwyczay pożyczania pieniędzy na czynſz, i iak u nas mowią na procent; albo na rok, albo na mieſiąc. Grecy naywięcey ſię na tym handlu pieniężnym znali: naywięcey też w nim popełniali zbytku. Pożyczali za pewny procent na mieſiąc od ſta, co im niezmierny zyſk czyniło, że w krotkim czaſie lichwa przenoſiła kapitał. Dłużnik otrzymywał rożne zwłoki. Jak przyſzedł czas koniecznego wypłacenia, a wypłacić nie mogł, oddawany był w moc pożyczalnika i częſto od niego w okowach do więzienia wtrącany. Czas wypłacenia był pierwſzy dzień mieſiąca, to ieſt now mieſiąca, ktory to dzień Grecy nieſzczęſnym, niegodnym wymawiania zwali.

Lichwa była iednym z wyſtępkow naydawnieyſzym w Rzymie: z ktorego wiele złego, wiele buntow pochodziło. Rzymianie dawali ſwoie pieniądze na lichwę roczną, lub mieſięczną, a wielkość iey rożna była, w rożnych czaſiech. Naywiękſza była ta, ktorą zwano *centeſima* ſetna, to ieſt ieden od ſta na mieſiąc. Ta lichwa zwana też była *as uſura*, bo *as* ważył dwanaście uncyi, a w rzeczoney lichwie brano dwanaście uncyi od ſta na rok. Ztąd i inne lichw nazwiſka poſzły. *Uſura ſemis*, albo *ſemis* ſamo, poł aſowa, kiedy na mieſiąc poł centezimy, to ieſt poł od ſta a na rok ſześć od ſta brano; *Uſura bes* albo ſamo *bes*, kiedy trzecią część centezimy na mieſiąc, ośm od ſta na rok płacono; *Quadrans* czwarta część centezimy na mieſiąc, albo trzy od ſta na rok; *Quincunx* piąta część centezimy

my na miesiąc, a około poł trzecia od sta na rok; *Triens* kiedy na miesiąc dawano trzecią część centezimy, na rok cztery od sta. *Sextans*, szosta część centezimy na miesiąc, dwa od sta na rok. Na koniec *usura uncialis*; kiedy na miesiąc płacono tylko dwunastą część centezimy ieden od sta na rok. Prawo dwanastu tablic nie pozwalało więcey zysku na pożyczonych pieniędzach nad ieden od sta na miesiąc. Ale, iak więc bywa, rzadkość pieniędzy zły domowy rząd wielu osob, zbytki, nagłe potrzeby, przemysł i obrot uczyniły lichwę nieokryśloną i od woli zawisłą. Zkąd do takich zbytkow zachodziło, iż lud się buntował, i o zgładzenie długow się domagał.

Dwoiakim sposobem Rzymianie pożyczali pieniądzy, albo u siebie ie liczyli, i w ten czas w karcie dodawali te słowa *ex arca ex domo*, ze z swoiey skrzyni i z domu pieniądze dłużnikowi dali; czasem pieniądze maiąc u bankiera złożone, tam szli wyliczać chcącemu od nich pożyczyć. wtedy dłużnik wpisywał w księgę bankierską: wziąłem od tego bankiera tyle pieniędzy należących do tego, i podpisywał swoie imię; czasem kartę wpisywał sam bankier, a dłużnik kładł swoie imię.

Jeżeli dłużnik nie wypłacał na czas, ktory zwyczaynie wypadał pierwszego dnia miesiąca, to iest w Kalendy (*tristes Calendæ* mowi Horacyusz) niekiedy w dni *Idus* to iest trzynastego albo piętnastego; tedy pożyczalnik pozywał go. Po zwłokach prawem dłużnikowi pozwolonych, nie czyniącego zadosyć pretor skazywał na okucie i przedanie iako niewolnika za Tybrem. Masz tego ieszcze stosuiące się wiadomości pod *Debitor*.

X.

X. Ta litera sama w napisach iest za *decimus* imię własne *decima denarius*.

X. częściey iest znakiem liczbowym, znaczy dziesięć; tak położone ⋈. znaczy tysiąc, a kiedy nad sobą ma liniykę, dziesięć tysięcy. Rożne znaczenia tey litery w liczbach, sposoby i wyrażenia masz pod *Numerus*.

X.

X. K. OCT. *Decimo Calendas Octobris.* X. MIL. *decem millia.* X. P. *decem pondo*, albo *decem pedes.* X. V. *decemvir.* XV. VIR. *Quindecem vir.* XXIIX. *duo de triginta* dwadzieścia ośm.

Xystus. U Grekow długi i obszerny przysionek pokryty, naznaczony na sztuki szermierskie i ćwiczenia pod czas zimy, lub niepogody. Atleci w tych przysionkach się ćwiczący, byli nazwani *Xystici.* Przełożony nad niemi zwany był *Xystarcha.* U Rzymian za Cesarzow stał się z niego urząd znakomity. *Xysti* w Rzymie były ulice drzewami sadzone, służące przechadzkom w lecie.

Z.

Z. Tę literę Quintilian zowie miłą i słodką w wymowie *mollissimam & suavissimam.* Czasem Łacinnicy zamiast niey kładli d. *cydicos*, za *cyzicos;* a czasem iey zamiast S. używali *zmyrna* za *smyrna.*

PRZYDATKI y POPRAWY.

Po wydrukowaniu w tym Dykcyonarzu niektorych artykułow o monetach i wagach starożytnych, zabrała się obszernieysza o nich wiadomość z pism Jmć Pana Łoyka Podkomorzego J. K. Mci dokładnie i barzo uczenie w tey rzeczy ułożonych, z ktorych i w samym ciągu Dykcyonarza po większey części wyięto iest co się tychże artykułow tycze. Postrzegły się także niektore opuszczenia, te porządkiem alfabetycznym w tym porządku nagrodzone są.

Naprzod w regestrze Autorow z ktorych obszernieyszą starożytności wiadomość zabierać się może, przydać należy.

Zbior pism ściągaiącyh się do starożytności przez antiquaryuszow Londyńskich pod tytułem *Archælogia*.

Joan. Zamoscii de senatu Romano libri 4.

Stan. Kobierzycki de luxu Romano Commentarius Lovanii 1655. in 4to.

ACADEMICI. Sokrates Filozof naywiększy w starożytności, ktory się narodził w Atenach w roku 469 przed Chrystusem, sprawiedliwie nauką i obyczaiami swoiemi zasłużył sobie na wielkie poważenie i sławę u wspołczesnych i u potomności. Zawczasu poznał był bałamuctwa i dziwaczne nauki o Bogu, o świecie, o obyczaiach, o szczęściu człowięka, tey zgrai filozofow, albo raczey Sofistow, ktorych pełna była Grecya a mianowicie Ateny. Pogardził wszystkiemi subtelnościami ich dialektyki, widział błędy i prożność w ich sporach, i prawdziwy mędrzec skromnością w mowieniu i nauczaniu, szczerym wyznawaniem czego nie wiedział, wytykaniem błędow i bałamuctw Sofistow, ktore z ich odpowiedzi wywodząc wprawiał ich w przeciwienie się samym sobie; temi sposobami naywięcey usłużył prawdzie, i rzetelną filozofią wprowadził. Okoliczności życia i śmierci iego wiadome są zkąd inąd. Naywięcey się obrocił do nauki obyczaiowey, ktorey prawidła barzo czyste i do prawdziwey gruntowney cnoty wiodące dawał. Zdania i mowy iego mamy w Platonie acz nieco pomięszane i odmienione, i w Xenofoncie, ktorzy obydwa uczniami iego byli. Naywięcey ze szkoły iego wsławił się Plato, człowiek wielkiego dowcipu i wielkiey wymowy, ktory iako i wielu innych uczniow Sokratesa odstąpił od czystości i skromności w nauce i uczeniu Sokratesa. Plato założył szkołę akademią. (obacz *Academia*)

demia). Rożne mniemania pozabierał po rożnych krajach, ktore obieżdżał, i z rożnych kśiąg ktore czytał, i filozofow ktorych słuchał. Cały był w wyobrażeniach myślą oderwanych od rzeczy, ktore brał za same rzeczy. Ztąd ow świat z myśli utworzony, ktory ciemno sam sobie autor wyobrażał. Ztąd dusza powszechna świata, ztąd geniusze pośrzednicze, ztąd przeyście dusz ludzkich z iednego ciała w drugie, i inne niezrozumiałe a niby gorne zdania. O nich wiadomość dostateczną mieć będziesz w kśiędze historyi umieiętności nauk i kunsztow. Wiadomość ta z tey miary potrzebną się zdaie, iż niektore mniemania tego filozofa prawie do naszych czasow trwały, i w nauki wpływały, tamuiąc postępek rozumu ludzkiego. Powszechna szkoł zaraza była, nie uważać, nie postrzegać, nie roztrząsać co się w człowieku; co około człowieka dzieie, ale przestawać na wymysłach w głowie utworzonych, na systematach, na cudzych naukach.

Po Platonie szkoła iego na wiele sekt się podzieliła. Ztąd średnia i nowa akademia (obacz *Academia*). Z niey nowe szkoły założyli Aristoteles, Zenon, Epikur, i Pyrrhon. Akademikowie widząc iak się wielu sektom oganiać musieli, wzieli sposob twierdzenia iż nic pewnie nie wiemy; iż wszystko iest wątpliwe, i o każdey rzeczy na dwie strony mowili. Obacz *Pyrrhonici* i innych szkoł nazwiska pod swemi artykułami.

As. albo Aes. Była moneta miedziana u Rzymian, ktorą zaczął bić *Servius Tullius*, szosty krol Rzymski około roku 200. od założenia Rzymu przed Chrystusem około 524 lat, iako świadczy Pliniusz. As ten trzymał wagę dwunastu uncyi, i dzielił się na tyleż części, zwane *Uncia*. Od tey wagi *As* zwał się *libralis*. Waga Rzymska była trochę lekcieysza od wagi Kolońskiey na ktorą biią monetę w Niemczech, i w mennicy Warszawskiey od roku 1766. *Uncia* Rzymska trzymała $566\frac{3}{4}$. assow Holenderskich, iakich uncia Kolońska trzyma 608. Naydawniey As Rzymski trzymał na wagę Kolonską uncyi $11\frac{113}{608}$. to iest nie zpełna 23 łoty. Rzymianie bili ieszcze cięższą monetę miedzianą. Obacz *Dupondius*.

Rzymianie osłabili potym tę monetę. Pliniusz kładzie osłabienie to w czasie pierwszey woyny z Kartagineńczykami, i mowi że na ten czas As trzymał tylko szostą część wagi Rzymskiey trzymaiącey dwanaście uncyi. Woyna ta zaczęła się roku Rzymu 490. i trwała przez dwadzieścia i trzy lat. As bity pod czas tey woyny trzymał tylko dwie uncyi wagi Rzymskiey. Osłabienie to zdaie się być nagłe, ale świadectwo Pliniusza iest iasne.

Potym Rzymianie osłabili ieszcze barziey tę monetę; ale osłabiali ią stopniami. Roku Rzymu 537. a drugiego powtorney woyny z Kartagineńczykami. *As* trzymał tylko iedną uncyą miedzi: a około roku Rzymu 563. trzymał iey tylko poł uncyi, albo łot wagi Rzymskiey. As trzymał ostatnią tę wagę aż do końca Rzeczypospolitey, i ieszcze pod pierwszemi Cesarzami, ktorzy zostawili byli senatowi bicie monety miedzianey, i zdaie się że się w niey utrzymywał aż do Konstantyna W. Naydawnieyszy *As* trzymał tyle miedzi ile iey trzymaią Złotych 2. groszy 24. monety naszey miedzianey bitey od roku 1766. Drugi *As* trzymał

mał iey tylko tyle ile iey trzymaią gr. 14. teyże monety. *As uncialis* tyle ile trzymaią gr. 7. *Semuncialis* tyle ile iey trzymaią gr. 3. i poł.

Rzymianie bili monetę miedzianą drobnieyszą. Drobnieysze monety zwały się: *Uncia* ktora była dwonastą częścią assa. Na as rachowano dwanaście uncyi. *Sextans*, to iest szosta część assa; *Quadrans*, to iest czwarta część assa, *quadrans* zwany był także *teruncius*. *Triens*, to iest trzecia część assa; *Quincunx*. na ktory rachowano pięć uncyi. *Semis*, to iest poł assa; *Septunx*, na ktory rachowano siedm uncyi. *Bes* albo *Des*, ktory rachowano ośm uncyi, to iest dwie trzecie części assa. *Dodrans*, na ktory rachowano dziewięć uncyi, to iest trzy czwarte części assa. *Dextans*, na ktory dziesięć, *Deunx*, na ktory rachowano iedenaście uncyi.

Rożne te monety drobne słabiały rowno z assem. Naydawnieysza *uncia* trzymała tyle miedzi, ile iey trzymaią groszy naszych miedzianych siedm. Po ostatnim osłabieniu assa, uncya trzymała trochę mniey miedzi niżeli iey trzyma szeląg nasz ieden.

Uncia miedziana dzieliła się ieszcze na części. Podział ten widzieć w Warronie. *Uncia* dzieliła się na dwie części zwane *Semuncia*, i na sześć części drobnieyszych zwane *Sextula*. Przed pierwszym osłabieniem miedzi roku Rzymu 500. kiedy uncia trzymała wartość siedmiu groszy naszych miedzianych, *Sextula* trzymała trochę więcey miedzi niżeli iey trzyma grosz nasz miedziany ieden, i na ten czas Rzymianie mogli bić miedź tak drobną; ale po ostatnim osłabieniu monety miedzianey około roku 563. kiedy *uncia* trzymała tylko tyle miedzi ile iey trzyma szeląg nasz ieden, *Sextula* nie byłaby ważyła tylko szostą część szeląga. Nie wiedzieć czy Rzymianie bili tak drobną miedź. Być może za czasow Warrona ktory pisał ku końcowi Rzeczypospolitey, słowo *Sextula* używane było w rachunkach iako frakcya, tak iak my używamy ieszcze słowo *denar*, albo *pieniążek*; i rachuiemy ośmnaście denarow na grosz; a sześć na szeląg; ale nie mamy monety zwaney denar albo pieniążek. Nie widzieć dzisiay w zbiorach dawnych monet Rzymskich, monety miedzianey drobnieyszey iak *Uncia*.

Pierwsze stemple monety Rzymskiey miedzianey wyrażały, tak iak naydawnieysze Greckie, rożne gatunki bydła. Pliniusz mowi, *signatum est nota pecudum, unde pecunia appellata*; i widzieć dotąd dawne *asses*, *semisses* i *trientes*, ktorych stempel okazuie woła. Rzymianie odmienili stempel assa około roku Rzymu 500. kiedy osłabili tę monetę. Pliniusz o nowotnym assie mowi: *nota æris fuit ex altera parte Janus geminus, ex altera rostrum navis*. lib. 33. cap. 3. po iedney stronie był Janus dwoygłowny, po drugiey sztaba okrętowa. Asses bite pospolicie były pod takim stemplem aż do Cesarzow, pod ktoremi na monecie tey wyobrażono głowę Cesarza panuiącego. Drobnieysze monety miały także swoie stemple. Zwyczaynię był statek albo okręt *ratis*. Na semissach widzieć z iedney strony głowę *Jovis Capitolini*, albo głowę Marsa; na triensach głowę Minerwy, albo Marsa; na quadransach głowę Herkulesa; na uncyach Minerwy; a na wszystkich z drugiey strony nayczęściey *Rates*. Rzymianie nie przywiązywali się iednak do tego

znaku,

znaku, tak żeby nie kładli rożnych innych.

Oprocz tych głow znaczących rożnicę gatunki monet miedzianych, były na każdey ieszcze punkta, *globuli*, oznaczaiące wiele uncyi rachowano na ktorą sztukę. Na *uncyi* był ieden, na *sextansie* było ich dwa, na *quadransie* trzy, na *triensie* cztery &c, na *semissie* czasem było sześć punktow, a czasem była litera *S.* znacząca *semis*, to iest połowę albo poł assa. Na monetach miedzianych bitych za rządu Cesarzow, widzieć wszędzie głowę Cesarzow, zamiast głow bożkow; ale nie widzieć na żadney punktow, ktoreby oznaczały wartość monety.

Na podobieństwo podziału assa Rzymianie czynili rożne inne podziały na dwanaście części; naprzykład dziedziczny, i zwali *hæredem ex quadrante* tego, ktory brał czwartą część, to iest trzy dwanaście części spadku. Kiedy Suetonius mowi w życiu Juliusza Cezara: *novissimo testamento tres instituit hæredes, sororum nepotes, Cajum Octavium ex dodrante, & Lucium Pinarium & Quintum Pedicem ex quadrante reliquo.* Suet. in Jul. Cæs. cap. 40. Znaczyło że Cezar zostawił testamentem, wnukom swoim po siostrach, Oktawiuszowi znanemu potym pod imieniem Augusta dziewięć dwonastych części sukcessyi, a dwom innym resztę, czyniącą trzy dwanaste części. *Hæredem ex asse* zwano tego kto brał całą sukcessyą.

Rzymianie zwali *uncia terræ* dwunastą część morgu Rzymskiego zwanego *jugerum*. *Sextans terræ* zwano szostą część tego morgu; *Triens terræ* trzecią część tego morgu &c. Morg cały *jugerum*, zwali *As terræ*. *Jugerum* Rzymskie trzymało 28,800. stop kwadratowych; *uncia terræ* trzymała 2400. stop kwadratowych. *Jugerum* trzymało sto dwadzieścia prętow mierniczych albo kwadratowych, iakich idzie na morg Mazowiecki. *Uncia terræ* trzymała dziewięć takich prętow. Columella de re rust. lib. 5. cap. 1.

Uncia terræ dzieliła się także na sześć części drobnieyszych zwanych *sextula*. *Sextula* trzymała czterysta stop albo sto łokci w kwadrat.

Rzymianie zwali także *Uncia* dwonastą część stopy, to iest cal ieden. Na stopę, *pes*, rachowano u Rzymian tak iak się rachuie i dzisia dwanaście calow.

Powszechnie każdą całkowitość wyrażali przez *As*, a części iey na uncye i inne, iako assa dzielili.

Aureus. Słowo *Aureus* znaczyło u Rzymian, tak iak znaczy dzisiay, monetą złotą; ale *Aureus* nie zawsze był iednakiey wagi, a zatym iednakiey wartości u Rzymian.

Rzymianie zaczeli bić złoto w sześćdziesiąt i dwie lat po otworzoney mennicy srebrney. *Aureus nummus percussus est post annum LXII. quam argenteus*; to iest roku Rzymu 547. przed Chrystusem 207. Naypierwsze złoto, bite w Rzymie było drobne; trzymaiące *scrupulum* iedno, iakich rachuią dwadzieścia i cztery na uncyą, a dwieście osmdziesiąt ośm na wagę trzymaiącą dwanaście uncyi, iaka była *libra*, Rzymska. *Aureus As* trzymał tedy 23 do 24 *assow* Hollenderskich, i wart był około trzecią część czerw: zł. dzisieyszego ktory trzyma assow 72 i poł. Według Pliniusza *scrupulum* to miało kurs po dwadzieścia sestercyow, to iest po pięć denarow. Plin. hist. lib. libr. 33. cap. 3.

Jest w zbiorze monet dawnych w bibliotece krola Francuzkiego w Paryżu *scrupulum* takie iedno.

Stempel

Stempel tego złota ma znak po iedney ftronie głowy niewieściey z napifem *Roma*; z drugiey liczbę Rzymfką XX. znaczącą kurs tego złota po dwadzieścia feftercyow. Poźniey złoto było tańfze w Rzymie, i *fcrupulum* płaciło fię tylko po cztery denary.

Potym Rzymianie bili cięźfze złoto: bo podług Pliniufza wybiiano z iednego funta (*libra*) złota czterdzieści fztuk, a Nero bił z teyże wagi aż do czterdziestu piąciu. Złoto ktorego bito czterdzieści fztuk z wagi Rzymfkiey *libra*, wyważoney na 6801 affow Hollenderfkich, v. *Libra*. trzymała wagę 170 affow, i warte było około poł trzecia czerw: zł. dzifieyfzego Nie wiedzieć ktorego roku zaczęto bić te pieniądze. Złoto, ktorego bito czterdzieści i pięć fztuk z wagi Rzymfkiey *libra*, iakie według Pliniufza bił *Nero*, trzymało 157. affow, i Aureus ten był cięźfzy kilką affami od czerwonego złotego dzifieyfzego podwoynego.

Po Pliniufzu Cefarzu ofłabili ieszcze barziey złoto. Oftatni gatunek monety złotey, iakie według Lamprida zaczął bić Alexander Severus, trzymał tylko 94 do 95 affów Hollenderfkich, i wart był na złoto dzifieyfze Hollenderfkie czerw: zł. 1. i poł. Trzy Solidi warte były cztery czerwone złote dzifieyfze. Z wagi Rzymfkiey *libra* bito złota tego fiedmdziefiąt i dwie fztuk, z uncyi bito po fześć fztuk. Złoto to nazwane było *Solidus* Od Konftantyna W. aż do Auguftula pod ktorym upadło Cefarftwo zachodnie, nie widzieć cięźfzego złota Rzymfkiego iak *Solidus*. Pod Konftantynem W. i po tym Cefarzu *folidus* miał kurs po dwanaście *miliarifia*. *Miliarifium* wfpomnione ieft od autorow, ktorzy pifali za Konftantyna W. Nie pewna tey monety frebrney wartość. Dzifieyfi pifarze rozumieią, że z wagi Rzymfkiey *libra* bito ośmdziefiąt pięć fztuk tych pieniędzy.

Alexander Severus bił także złoto lekcieyfze niżeli *Solidus*; zwane *Tremiffis*. Na *Solidus* fzło trzy tremiffes. Pod Konftantynem W. *tremiffis* miał kurs po cztery *miliarifia*.

Na złocie Rzymfkim ktorego fzło czterdzieści fztuk na wagę Rzymfką zwaną *libra*, nie mafz żadnego znaku ktoryby wyrażał bądź wagę tego złota, bądź wartość iego na monetę frebrną. Nie mafz także żadnego znaku podobnego na innym złocie bitym poźniey i lekcieyfzym.

Złoto Rzymfkie trzyma zwyczaynie karatow 23 i poł, tak iak złoto Hollenderfkie dzifieyfze.

Stemple złota za czafow Rzeczypofpolitey wyrażaią nayczęściey bożkow iakich; pod Cefarzami wyrażaią głowy Cefarzow albo Cefarzowych.

DRACHMA. Zwała fię u Grekow i waga i moneta frebrna. Drachma waga była podziałem albo częścią inney wagi większey zwaney *Mina*; na minę fzło fto drachm. Grecy bili monetę na tę wagę. Z miny frebra, bito fto fztuk monety mina; a moneta ktora trzymała drachmę frebra zwała fię także drachma. Mina była także częścią wagi zwaney talentum. Obacz pod *Talentum*.

Drachma moneta Grecka nie zawfze była iednakowey wagi, ani iednakowey proby frebra, a zatym nie zawfze iednakowey wartości. Między monetami miaft albo Rzeczypofpolitych Greckich, ktore znayduią fię po rożnych zbiorach dawnych monet, widzieć Tetradrachma, i Didrachma, to ieft poczworne i podwoyne Drachma.

Drachma

Drachma poiedyńcze Ateńskie trzymało około 90 assow Hollenderskich.

Stempel drachm poczwornych i drachm podwoynych Ateńskich, okazuie iak pospolicie wszystkie stemple Ateńskie, z iedney strony głowę Pallady w szyszaku, a z drugiey sowę: ale na monetach miast, albo Rzeczypospolitey Greckiey nie widać nic z czegoby można poznać ktorego czasu bita była ktora moneta. Znayduią się *Tetradrachmy* bite pod stemplem Alexandra Wielkiego. Z nich ktore są naycalsze, trzymaią po trzysta pięćdziesiąt pięć assow Hollenderskich, a będąc nowe mogły ich trzymać po trzysta pięćdziesiąt. Tetradrachmow tych blisko trzynaście sztuk trzymały grzywnę srebra czystego wagi Kolońskiey, z iakiey w mennicy Warszawskiey biią ośmdziesiąt złotych. Tetradrachma to warte było około złotych naszych sześć. Drachma iedna warta była złoty ieden groszy piętnaście. Na grzywne srebra czystego wagi Kolońskiey trzeba było drachm poiedyńczych $53\frac{1}{3}$.

Pożniey u Grekow moneta podleysza była. Jako tetradrachma Agatoklesa tyrana Sycylyiskiego około roku Rzymu 477. trzymała probę trzynastą $\frac{10}{18}$. części iakie się znayduie w zbiorze krolewskim Warszawskim. Na monetę Polską tetradrachma warte było złotych pięć groszy dziesięć. W monecie Lizymacha iednego z następcow Alexandra Wielkiego srebro iest ieszcze podleysze. Sztuka monety pod stemplem iego, ktora się znayduie w tymże zbiorze krolewskim, bita iest ze srebra trzymaiącego tylko probę dwunastą i $\frac{9}{18}$. Nie wiedzieć wiele drachm rachowano na tę sztukę, ale sztuka ta trzyma wagę Drachm Ateńskich sześciu i $\frac{2}{3}$. Stempel tego tetradrachmu ma z iedney części głowę Lizymacha z baraniemi rogami z iakiemi wydawano Jowisza Amońskiego; z drugiey ma Minerwę siedzącą trzymaiącą w ręce znak zwycięztwa, po prawey ręce Minerwy ma imie Lizymacha, po lewey tytuł krolewski *Basileos.*

Moneta ta bita była po roku Rzymu 447. Miasta Greckie nie biły także na ten czas lepszey monety.

Drachmy te były cięższe od pierwszych denarow Rzymskich, ale były podleysze i tańsze; i po otworzeniu mennicy srebrney w Rzymie, roku 485. moneta Grecka nie miała kursu w tym mieście, tak iak go miała poźniey pod Cesarzami.

Z wagi rożnych monet Greckich pisarze Angielscy sądzą, że drachma była iuż zdrobniała za czasow pierwszych Cesarzow; drachmy bite na ten czas trzymaią po sześćdziesiąt trzy gran Angielskich, ktore daią assow Hollenderskich około ośmdziesiąt pięć. Pisarze ci nie powiedaią iakiey proby iest srebro w tych drachmach. Pożniey drachma zdrobniała ieszcze barziey, i zrownała się z denarami Rzymskiemi, iakich od końca, iak się zdaie panowania Neronowego bito dziewięćdziesiąt sześć z wagi Rzymskiey o dwanastu uncyach zwaney *Libra.*

Cożkolwiek bądź o tym zrownaniu, moneta Grecka zakazana była w Rzymie ieszcze za czasow Volusii Mætiani ktory pisał pod Antoninem pierwszym. Grecya była prowincyą Rzymską od około 300 lat; a e Rzymianie zostawili byli miastom Greckim prawo bicia monety.

Zdaie

Zdaie się iż moneta zwana drachma utrzymywała się w Grecyi aż do Konstantyna Wielkiego.

Pisarze Rzymscy w wycenieniu monet albo summ brali denar Rzymski za drachmę iako iest w Swetoniuszu życiu Juliusza Cezara.

U Grekow drachma moneta dzieliła się na sześć części zwane *Obolus*.

Obolus była moneta srebrna drobna. Przed spodleniem monety Greckiey, kiedy drachma wagi Ateńskiey warta była 45 groszy Polskich teraźnieyszych, obolus wart był groszy siedm i poł. *Diobolus* dwa obole; *Tetrobolus* cztery obole. Pollux mowi, że dioboli Ateńskie miały znak sowy z obydwoch stron; trioboli twarz Jowisza, z drugiey dwie sowy.

Grecy mieli także monetę srebrną drobnieyszą od obola, *hemiobolus*, to iest poł obola.

Bili także monetę miedzianą zwaną *Halcus* od *halcos* miedź. Według Polluxa na obolus szło ośm halkow. *Dihalcon* był podwoyny halcos.

Drachma Æginea, ktorą Ateńczykowie, podług Polluxa, niechcąc zwać imieniem tey wyspy, nazywali Drachmą wielką, przechodziła drachmę Ateńską czterema dziesiątemi częściami; gdyż na drachmę Ateńską trzeba było obolow sześć, a na Egineyską obolow dziesięć. Tąż proporcyą miała się inna Egiyska do Ateńskiey, a zatym i talent Egiyski do Ateńskiego. Obacz Talentum.

Epicurei. Epikurus urodził się w Gargetium w Attyce roku przed Chrystusem Panem 342. W Atenach młodo osiadł; a że wszystkie mieysca publiczne zaięte były od innych filozofow, kupił ieden dom, założył przy nim ogrod, i żył w nim z uczniami swemi.

Wszystkie szkoły Ateńskie wołały przeciw roskoszy. Lud rozpustny przez podziwienie tey nauki, i bawienie się w sporach filozofow sławił ie. Epikur szczęśliwość zakładał na roskoszy. Znowu lud przez stosowanie się tey nauki na pozor do obyczaiow, i przez osobliwość w brew idącą drugim filozofom obrocił się ku niey.

To iednak słowo roskoszy uciechy w uczniach filozofa było tylko powabem. Bo według iego zdań roskosz upodobanie w samey tylko cnocie znaydować się mogło. Wymowa, iasność w rozumowaniu, pociągneła do niego wiele uczniow. Cnota zdała im się tak przyiemna, iak iego mowa.

A poymowanie rzeczy przez zmysły mowił, ieszcze zawsze prawdziwe; ale sądzenia nasze z czucia wyprowadzone mylą się i fałszywe bywaią. Dla tego przypuszczał świadectwo zmysłow, kiedy tylko o to idzie iak się w zmysłach wydaią. Uczył iż z atomow wszystko utworzył przypadek, (słowo prożne rozumienia). Nie znał Stworcy: błąkał się w bałamuctwach, i błądził. Słow złe użycie omylało go, i w niedostatkach światła i uwagi na stworzenia. Lecz obyczayności iego nauka więcey warta uwagi.

Te były iego zdania: uciecha i upodobanie pobudką iest i końcem spraw naszych. Biada temu ktory nie smakuie roskoszy w cnocie. Bo ten iest w samey rzeczy cnotliwy, ktory znayduie roskosz w wykonaniu swych powinności, a nigdzie więcey iey nie znayduie.

Z iedney strony stoikowie chcieli, aby kochać cnotę dla niey samey, a roskosz lub boleść u nich niczym nie była. Cyreneyska

ſzkoła z drugiey ſtrony wſzyſtko ściągała do roſkoſzy, a do roſkoſzy zmyślney. Epikur śrzedni między niemi, dwie rzeczy uważał i rożnił w roſkoſzy: wolność od nieſpokoyności, pomieſzania, przykrości bolu, i te czucia ktore w ucieſze nas wzruſzaią więcey lub mniey żywo. Wyprowadzał z tych prawd początkowych wnioſki barzo ſłużące do dobrych obyczaiow. Radził trzeźwość, pomiarkowanie, cierpliwość, odwagę. Starał ſię rozproſzyć boiaźń śmierci.

Mocno ſię do nauk przykładał. Zaden filozof tyle nie napiſał, ale ze trzyſtu dzieł ktore zoſtawił, nie widziemy tylko nieco ułomkow.

Wiele na niego potwarzy napiſano. Poki żył naganiano ſubtelności, dziecinności i bałamuctw rożnych ſzkoł nienawiść onych na ſiebie ściągnął. Spotwarzono iego obyczaie. Jednak w Atenach zawſze miał dobrą ſławę. Niektorzy z uczniow iego, nauki Epikura na złe użyli: i te poźnieyſzym dało przyczynę mylenia ſię w ſądzeniu o nim ſamym.

QUINARIUS. Była moneta ſrebrna u Rzymian, warta była poł denara; na denar trzeba było dwa quinary. Naydawniey *Quinar* miał kurs po pięć *aſſes*, zkąd nazwany był *Quinarius*; kiedy denar podnieſiony był do ſzeſnaſtu *aſſes*, na quinar rachowano ośm *aſſes*. Na naydawnieyſzych quinarach widzieć czaſem liczbę Rzymſką V. znaczącą pięć; czaſem literę Q ktora ma znaczyć quinque. Znaki te zowią *notæ quinarii*. Kiedy *Quinarius* podnieſiony był do ośmiu aſſow, na ten czas na monecie tey wybiiano liczbę Rzymſką VIII. i daią ſię ieſzcze widzieć quinary z tym znakiem. Potym iak denarowi tak quinarowi przywrocono dawne znaki. W monecie bitey pod Ceſarzami nie ma tych znakow ani na denarach ani na quinarach.

Quinar zwany był także *Victoriatus*. Pliniuſz ktory piſał pod Veſpaſianem, mowi o tey monecie: że na niey wyrażony był znak zwycięſtwa, *ſignatus victoria*. p. 39. & p. 202.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE
w TABLICY MATERYI.

POD WOYSKO.

Omyłki				*Popraw.*
Hustati	-	-	-	Hastati.

POD PRZYMIERZE.

Caducator.	-	-	-	Caduceatior.

POD ODZIENIE.

Pallum	-	-	-	Pallium.

POD NAPISY.

Colossis	-	-	-	Colossus.

w REGESTRZE SŁOW NALEZĄCYCH DO OPISU STAROZYTNOSCI.

As pod Ludi.	-	-	-	Alea.
Nomenclatores pod Cadidati			-	Candidati.
Testudo ile instrumant		-	-	instrument.

w REGESTRZE AUTOROW.

Jano Guttero	-	-	-	Joanne.

w SAMYM DZIELE.

karta.	*kolumna.*	*Omyłki*		*Popraw.*
1	2	Aeldes	-	Aedes.
3	1	wiedziane	-	miedziane.
ibidem.	2	że	-	ie.
5	2	parcinum	-	porcinum.
6	1	rory	-	roty.
7	2	tykaią	-	tylna.
ibidem.	*ibidem.*	uczyku	-	uczynku.
10.	2	urażą	-	nrazą.
ibidem.	*ibidem.*	soby	-	osoby.

karta.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	kolumna.	Omyłki.	Popraw.
11.	1	nie -	nic.
ibidem.	ibidem.	Municipale -	Municipalne.
12	1	do -	od.
13	1	wyſobości -	wyſokości.
16	1	ſamzch -	ſamych.
17	1	złączanych -	złączonych.
18	1	Rzymſkisy -	Rzymſkiey.
19	1	mi -	im.
21	1	annul -	annuli.
22	2	rachował -	rachowały.
23	1	przebiegu -	przebiega.
27	2	ſen -	ſens.
28	2	Loże -	Łoże.
30	2	kanzł -	kanał.
ibidem.	- -	ſpoſody -	ſpoſoby.
31	1	doſtatecyną -	doſtateczną.
ibidem.	2	hoſtet -	hoſtes.
34	2	lub -	lud.
47	1	ktory -	ktore.
ibidem.	ibidem.	Cynthus -	Cyathus.
48	2	poſtuchy -	paſtuchy.
54	1	occuvit -	occurrit.
55	1	chaniebne -	haniebne.
60	1	Czzſem -	Czaſem.
61	1	rależał -	należał.
ibidem.	- -	nieprzykoyną -	nieprzyſtoyną.
- -	- -	iwemu -	ſwoiemu.
70	1	Ariſtedes -	Ariſtides.
73	1	kłoaca -	kloaka.
77	1	zdrowiania -	zdrowia.
80	2	towarzwſzow -	towarzyſzow.
85	1	zaparkienienie -	zaparkanienie.
86	1	miał -	miała.
90	2	naſtępniy -	naſtępni.
98	1	Zamaykała -	Zamykała.
101	2	Numidom -	Numidow.
113	1	leczenia -	liczenia.
ibidem.	ibidem.	godług -	podług.
- -	- -	Plen -	Plin.
114	1	Atletowi -	Atletowie.
120	1	antipuus -	antiquus.
ibidem.	- -	ſeſtenrtius -	ſeſtertius.
- -	2	narędzi -	narzędzi.
124	2	zawierania, przymie-ṛza -	zawierania przymie-rza.
ibidem.	- -	forow -	Eforow.

karta.	*kolumna.*	*Omyłki.*	*Popraw.*
127	2	ſłużania -	ſłużenia.
ibidem.	*ibidem.*	ztoty -	złoty.
- -	- -	wyż -	ieyże.
131	1	oczyścień i niż	oczyścień niż.
133	1	Apiuſa i ślepego	Apiuſa ślepego.
135	1	ile -	ale.
137	1	Quirinu -	Quirinus.
140	2	Perſenny -	Porſenny.
144	2	Menſis -	Memphis.
147	1	poprzybiiene -	poprzybiiane.
150	1	Græcus -	Graccus.
151	2	verditionis -	venditionis.
153	1	Hiſtori -	Hiſtoria.
159	1	kuſzele -	koſzule.
160	1	druchmow -	drachmow.
163	2	Junius -	Juniuſa.
165	1	prawnikom -	prawnikow.
ibidem.	2	zabranie -	zebranie.
169	1	iakokazaley -	nayokazaley.
170	1	lodziom -	ludziom.
172	2	Rorario -	Rorarios.
173	2	ogłoſzyny -	ogłoſzony.
177	1	urządnicy -	urzędnicy.
178	1	granicznemi -	granicznemu.
ibidem.	- -	Murtius -	Martius.
- -	- -	pięćdzieſiąt -	piędzieſiąt.
- -	2	pokruſzy -	pokruſzył.
- -	*ibidem.*	Talliuſa -	Tulliuſa.
- -	- -	Plublicola -	Publicola.
- -	- -	nowego -	nowy.
179	2	niewolkow -	niewolnikow.
ibidem.	- -	Campus, Martius	Campus Martius.
- -	- -	nie mu -	niemu.
- -	- -	kraſomawcy -	kraſomowcy.
181	1	gryść ſobie, wielki palec -	gryść ſobie wielki palec.
ibidem.	*ibidem.*	ktore miały -	ktorzy mieli.
183	1	iedną -	iednę.
185	1	ſzrodku -	środku.
ibidem.	2	pieczęść -	pieczęć.
186	1	ad -	od.
190	1	wopadłych -	wypadłych.
192	1	M ALM. -	M. AEM.
ibidem.	- -	marmorus -	marmoreus.
- -	- -	M. AG. EQ. -	MAG. EQ.
- -	- -	MI. -	M. I.

karta.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	*kolumna.*	*Omyłki.*		*Popraw.*
195	2	nazywo	-	nazywano.
ibidem.	*ibidem.*	Libertas	-	Libertus.
197	- -	ſosnownego	-	ſosnowego.
198	2	razwiązany	-	rozwiązany.
199	2	chłopiątom	-	chłopiętom.
ibidem.	- -	chłopiąta	-	chłopięta.
200	1	repelia	-	repotia.
ibidem.	2	mąſzczyzn	-	męſzczyzn.
202	1	co więcey	-	coś więcey.
203	1	po łahinie	-	po łacinie.
206	1	ledką	-	lekką.
ibidem.	- -	przycyny	-	przyczyny.
209	1	głową	-	głowę.
211	2	poſpolicie. Coryphæi	-	poſpolicię Coryphæi.
ibidem.	*ibidem.*	tatk	-	takt.
- -	- -	muzy	-	muzyka.
212	1	nefæſtus	-	nefaſtus.
ibidem.	*ibidem.*	nibilis	-	nobilis.
214	2	rządach	-	rzędach.
216	2	wozem	-	wozowe.
ibidem.	- -	obchodzone	-	obchodzono.
218	1	Renus	-	Remus.
220	1	cznaczy	-	znaczy.
ibidem.	2	bywałe	-	bywały.
221	1	niewolą	-	niewolę.
222	2	i ſiedzeniu i ſiedzenia	-	i ſiedzenia.
ibidem.	*ibidem.*	bregiem	-	brzegiem.
224	1	przſileniem	-	przeſileniem.
226	2	wyrocznie	-	wyrocznic.
227	1	PAD.	-	PAE.
228	1	Propia	-	Propria.
ibidem.	2	wielk	-	wiek.
231	1	pieć	-	pięć.
234	2	nić	-	nic.
238	1	walowali	-	malowali.
240	1	pilla	-	pila.
241	1	czubato	-	czubaty.
ibidem.	- -	ſłużyła	-	ſłużyły.
250	2	widokowi	-	widokami.
266	2	przełożeni	-	przełożonemi.
267	2	łatwiey	-	ławnicy.
287	1	pannowie	-	panowie.
289	2	zwaną	-	zwaną.
293	2	Wiadziono	-	Widziano.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	kolumna.	Omyłki.	Popraw.
296	1	woźniego -	woźnego.
299	1	Gellus -	Gellius.
304	1	obowiązkiem -	obowiązkiem była.
311	1	żozdawania -	rozdawania.
329	1	Pœmadramatyczne.	Pœma dramatyczne.
320	1	Moma -	Mowa.
336	1	Amplicatio -	Amplictio.
338	2	wnienne -	woienne.
345	2	viveus -	vivens.
346	2	ni -	niż.
354	2	naywyższego -	nayniższego.
364	1	Cesarzu -	Cesarze.
366	1	w Swetoniuszu życiu. -	u Swetoniusza w życiu.

Biblioteka Jagiellońska
stdr0016290

